Jos:

D. IO. GEORGII ROSENMULLERI

SCHOLIA

IN

NOVUM TESTAMENTUM.

TOMUS II.

CONTINENS

EVANGELIA LUCAE ET IOANNIS.

EDITIO QUINTA

EMENDATIOR ET AUCTIOR.

CUM PRIVILEG. S. ELECT. SAXON.

NORIMBERGAE,

IN OFFICINA FELSECKERIANA

MDCCCIII.

SCHOLIA

IN

EVANGELIUM LUCAE.

Κατὰ Λεκᾶν) *Lucam* (quod nomen contractum eſſe videtur ex *Lucano*, vel *Lucilio*) fuiſſe natione Syrum Antiochenſem, *Euſebius* et *Hieronymus* tradunt; *Paulus* vero exercuiſſe medicinam ad Coloſſenſes c. IV, 14. teſtatur, ſi tamen is Lucas, cuius Apoſtolus l. c. meminit, idem eſt cum noſtro, quod valde incertum eſt. Natione non Graecum, ſed Iudaeum fuiſſe, ipſum dicendi genus hebraeograecum vel helleniſticum, quo in libris ſuis utitur, probare mihi videtur. Secundum veterem traditionem ſuſcepit religionem chriſtianam Antiochiae, docente *Paulo Apostolo* Si Scriptoribus quibusdam Eccleſiaſticis credimus, mortuus eſt in Bithynia, poſtquam LXXXIV. aut ſecundum alios LXXIV. annos in coelibatu expleſſet; Evangelium autem edidit XV. aut ſecundum alios XXII. poſt Chriſti aſcenſionem annis, Alexandriae, ut eſt in Cod. 13. apud Wetſtenium, et Verſione Syra, vel in Achaiae Boeotiaeque finibus, ſecundum *Hieronymum* in praefatione ſuper Matthaeum. Haec omnia tamen valde ſunt incerta, ut patet ex iis quae *Io. David Michaelis* prolixe diſputavit, in Introd. §. 139. ſqq. Hoc unum eſt certum, fuiſſe Lu-

cam Pauli a Troade per Macedoniam, et inde iterum Hierosolyma Romam usque individuum comitem, ut ipse indicat Act. XVI, 10. XX. XXVII. XXVIII. Quoniam igitur multas ecclesias vidit, in Palaestina etiam fuit, et Apostolos ceteros convenire potuit, hinc factum est, ut multas de vita et rebus gestis Iesu narrationes acciperet, quas collegit et examinavit, atque ita hunc librum in gratiam Theophili cuiusdam confecit, ut dicit in praefatione. Vid. notanda ad c. I, 1—4.

De authentia huius Evangelii nulla unquam fuit dubitatio in ecclesiis catholicis et orthodoxis. Semper hic liber Lucae est praelectus, explicatus et pro canonico habitus. Hoc patet ex IRENAEO adv. Gnost. Lib. III. c. 2. EUSEBIO, Hist. eccles. L. III, c. 24. VI, c. 25. et HIERONYMO, in libro de scriptoribus ecclesiasticis. *Haereticorum* vero alii Lucam solum receperunt, alii eum repudiarunt. TERTULLIANUS: (*de praescript. haeret.* c. 51. edit. Seml.) *Cerdon — solum Evangelium Lucae, nec tamen totum recipit.* IRENAEUS Lib. I. c. 29. de *Marcione: Id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quae sunt de generatione Domini conscripta, auferens, et de doctrina sermonum Domini multa auferens etc.* Sed hanc assertionem impugnavit D. IOSIAS FRIDER. CHRISTIAN. LOEFFLER, in differt. *Marcionem Paulli epistolas et Lucae Evangelium adulterasse dubitatur.* Traiecti ad Viadrum 1788. inserta quoque Commentationibus Theologicis editis a Velthusen aliisque, Tom. I. 180. sqq. PHILASTRIUS: *Cerinthus -- Evangelium secundum Matthaeum solum accipit, tria Evangelia spernit, Actus Apostolorum abiicit.*

Cae-

Caeterum conferri possunt de hoc Lucae Evangelio praeter *Wolfium* in curis, *Wetstenium*, *Michaelem* et alios *D. Henr. Carol. Alex. Haenlein* Lehrbuch der Einleit. in die Schriften des N. T. Erlang. 1802. 8. p. 357. sqq. et *Io. Adrian. Boltenius* in praefatione vernaculae versioni praemissa.

Quanquam Lucas plurimas narrationes audivit ex testibus oculatis, (c. I, 3.) saepe tamen Matthaei etiam commentaria consuluit et ex his in librum suum haud pauca transtulit. Vid. e. c. Luc. III, 7. 8. 9. 16. 17. coll. Matth. III, 7—12. Luc. V, 20—38. coll. Matth. IX, 2—17. Luc. VI, 1—5. coll. Matth. XII, 1—5. Luc. VII, 20—28. coll. Matth. XI, 4—11. Luc. XII, 22—31. coll. Matth. VI, 25—33. etc. Quod autem ordinem temporum, quo singulae historiae narrantur, attinet, magna diversitas est inter Matthaeum et Lucam, ut nemo negabit, qui a cap. IV, 39. nostri Evangelii utrumque comparaverit. Verisimillima huius diversitatis caussa est haec, quod alius alio consilio scripsit, et huic consilio suo ordinem temporis accommodavit. Matthaeus nempe e serie temporum narrasse videtur, Lucas vero, ut ex ipso opere patet, non unice ordinem temporum sequitur, sed classes historiae Christi instituit, et in singulas classes refert id, quod ad eam referendum erat, hunc fere in modum:

Classis I. complectitur narrationes de natalibus Christi, cum iis, quae antecesserunt, et quae proxime secuta sunt. c. I. II. 40.

Classis II. continet descriptionem iuventutis Christi, c. II. 41—52.

Classis III. In hac deſcribitur Ioannis praedicatio, et baptismus Chriſti, cui genealogia annexa eſt c. III.

Classis IV. comprehendit res in *Galilaea* actas per totum triennium muneris Chriſti, a cap. IV. usque ad c. IX, 50. Quum nempe Lucas narraſſet hiſtoriam tentationis Chriſti, quae in deſerto evenit, ſtatim addit v. 14. eum in Galilaeam rediiſſe, et paſſim nominat Nazaretham, (v. 16.) Capernaum, (v. 31.) lacum Genneſaret. (c. V, 1.) Sic usque ad cap. IX, 50. res in Galilaea geſtas deſcribere pergit.

Classis V. eaque ultima incipit c. IX, 51. ubi a Scriptore ultimum Chriſti iter Hieroſolymitanum notatur. Ergo omnia reliqua ad ultima vitae Chriſti tempora pertinent.

Modus narrandi, quo Lucas utitur, non inuſitatus eſt aliis hiſtoriarum ſcriptoribus. Sic Suetonius vitae Auguſti partes ſingulatim, non per tempora, ſed per ſpecies exſequi ſe velle profeſſus eſt (c. 12.) hoc eſt, narrare de bellis, honoribus, legislatione, diſciplina, vita domeſtica. Idem Scriptor vitam *Caesaris* narravit ſic, ut alicubi de omnibus eius victoriis, alibi de praeliis adverſis, alibi de ſceleribus eiusdem exponeret. Contra ipſe Iulius Caeſar res ſuas in Gallia et bellis civilibus geſtas ex accurata temporum ſerie deſcripſit.

Verum Lucae et Matthaei comparandi rationem illuſtravit Bengelius in Harmonia, quem Bertlingius imitatus eſt. Omnia, qua diverſo ordine ab utroque Evangeliſta narrantur, bis eveniſſe, ab omni veriſimilitudine abhorret.

CAP.

CAP. I.

1—14 **P***ostquam multi ſcripſerunt de rebus inter nos gestis, sicut eas nobis tradiderunt, qui ab initio testes oculati et pars aliqua rerum gestarum fuerunt; viſum est mihi etiam, qui ab initio inde omnia diligenter perſcrutatus ſum, deinceps tibi ſcribere, optime Theophile, ut cognoſceres eorum, quae edoctus es, certam veritatem.*

1. Ἐπειδήπερ, uſu non differt ab ἐπειδὴ, *postquam, quoniam.* Ἐπιχειρεῖν eſt quidem *admovere manum, conari, aggredi;* ſed alteri verbo iunctum, ſaepe otioſe, et de effectu alicuius rei, ſine reſpectu ad conatum, ponitur. Sic *Ioſephus* in vita ſua: Ἰοῦστος γοῦν συγγράφειν τὰς περὶ τούτων ἐπιχειρήσας πράξεις, *Iustus igitur, qui, quae a nobis gesta ſunt, ſcripsit.* Ita et *Philo* ſaepius. Quinam fuerint οἱ πολλοὶ, qui ante Lucam de rebus Chriſti et Chriſtianorum ſcripſerunt, ignoramus. Noſtra Evangelia Lucas vix reſpicere potuit, quia nec Marci nec Ioannis, ſed Matthaei Evangelium tantum extitiſſe tum videtur. Apocryphorum Evangeliorum haud exiguum fuiſſe numerum, et in his falſa admiſta fuiſſe veris, dubio caret. An vero Lucae aetate eiusmodi Apocrypha iam extiterint, de eo nihil certi ſtatuere poſſumus. Refert tamen *Papias* (ap. *Euseb. in hist. Eccleſ.* Lib. III. c. 39.) multos vertendo interpretatos eſſe hebraicum vel ſyrochaldaicum Evangelium Matthaei. Ματθαῖος, (inquit,) Ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο. ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἠδύνατο ἕκαστος. Si huic Papiae narrationi fides tribuenda eſt, variae iam prima aetate extiterunt verſiones Evangelii Mat-

thaei, vel ut alii malunt Evangelii Nazarenorum hebraici, graecae etiam, variis additamentis auctae. Vid *Storr über den Zweck der evangelischen Geschichte u. d. Br. Johannis.* p. 357 – 59. Ἀνατάσσεσθαι, idem quod συντάσσεσθαι, *componere, in ordinem redigere*, proprie quidem de militibus usurpatur, deinde vero ad alia etiam transfertur, ut hic: *componere, perscribere narrationem.* περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων) *De iis negotiis atque rebus, quarum nobis est certa explorataque cognitio,* i. e. περὶ τῶν πραγμάτων, ἃ ἐν ἡμῖν γενηθῆναι πληροφορούμεθα, ut metonymice de rebus dicatur, quod proprie de personis effertur. Nam graece πλήρης φορὰ est *plena mensura*; inde πληροφορεῖν, *plenam mensuram affero*; relate ad animum: *plenam mensuram argumentorum affero alteri*; ergo in Passivo πληροφοροῦμαι, *affertur mihi copia argumentorum, persuasissimum mihi habeo.* Hoc vero loco non homines sed πράγματα sic dicuntur: quod alias inusitatum est. Ex re ipsa apparet, πράγματα *persuasa et certa,* esse *res certas,* de quibus constat inter omnes. Istae res hic sunt, vita Christi, et res ab eo gestae. Occurrit tamen πληροφορεῖν 2 Tim. IV. 5. eo sensu, ut idem sit quod πληροῦν, (Act. XII, 25. Col. IV, 17) *conficere, efficere, satisfacere negotiis.* Unde verti possunt haec verba: *de rebus inter nos* (in Palaestina) *gestis.*

2. Οἱ ἀπ' ἀρχῆς γενόμενοι — τοῦ λόγου) *Qui ab initio testes oculati et pars aliqua rerum gestarum fuerunt.* Nam ὁ λόγος h. l. significat res ipsas, quae narratione continentur. Ὑπηρέται τοῦ λόγου, *administri negotii,* qui ipsi

rerum gestarum pars aliqua fuerunt, et h. l. partim Maria, mater Iesu, cum aliis mulieribus et discipulis, partim Apostoli, per quos multa eorum gesta sunt, quae in hoc Evangelio narrantur. Ἀπ' ἀρχῆς, *ab initio*, non tantum muneris Christi, sed et omnium earum rerum, quae ad historiam eius pertinent, e. c. eorum, quae ante et statim post eius nativitatem contigerunt.

3. Ἔδοξε κἀμοί) *Visum etiam mihi*; sponte propria: non ergo Pauli iussu, ut quidam putarunt. Versio Gothica et codd. latini addunt: *Et spiritui sancto*; quia eos offendit haec formula. παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς) *postquam in omnia a principio diligenter inquisivi*. Verbum παρακολουθεῖν significat: res aliquas negotiaque assequendo attendere. Sic Demosthenes ad Polyclem: ὅστις μὴ ἀληθῶς παρηκολούθηκε τοῖς ἐμοῖς πράγμασι, *si quis non assequitur attendendo negotia mea*. Ἄνωθεν, a principio altius repetendo, a conceptione Ioannis Baptistae; ἀπ' ἀρχῆς, ut modo dixerat. καθεξῆς) *Ordine, serie perpetua*, vel potius *sigillatim*, Act. VI, 4. *deinceps*, c. XVIII, 23. κράτιστε Θεόφιλε) Quis hic *Theophilus* fuerit, ignoramus. Sine caussa dubitarunt nonnulli, an h. l. sit nomen individui cuiusdam hominis, an vero compellatio cuiusvis Deum amantis et colentis. Si enim posteriore modo acceperimus, videri poterit vox κράτιστε ex superfluo addita. Fuisse alicuius dignitatis, viri docti ex compellatione κράτιστε colligunt; nam convenit hoc epitheton viris principibus, et qui magna sunt auctoritate, Act. XXVI, 25. Sed et hoc incertum est, quia amicos etiam hoc nomine compellari moris erat, ut patet

ex locis a *Wetstenio* laudatis. Eſt etiam blandientis compellatio, apud *Theophrast.* Charact. 6. Hoc unum certum eſſe videtur, hunc Theophilum fuiſſe Chriſtianum, a Luca ad profeſſionem nominis chriſtiani adductum, et extra Palaeſtinam viventem, quia Lucas de ſitu locorum in Palaeſtina multa affert, quae nonniſi exteris ignota eſſe poterant.

4. Ἵνα ἐπιγνῷς, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν) *Ut, quae* (ante baptismum generali quadam) *institutione acceperas, nunc certius cognoſcas.* κατηχεῖν, *viva voce docere, instruere.* Ἀσφάλεια *veritas, certitudo,* λόγων i e. τῶν πραγμάτων, (v. 1.) *rerum in facto positarum, historiarum.* Indicat Lucas v. 1—4. conſilium, quo hoc Evangelium ſcripſerit. Noluit ſimiles libros, unde res eaedem peti poſſent, repudiare vel inutiles reddere per ſuos commentarios; nam ex verbo ἐπεχείρησαν (v. 1.) hoc nullo modo ſequitur Quoniam vero Evangelia interpolata, in quae *Theophilus* inciderat, in multis diſcrepabant, et ſibi fortaſſis etiam haud raro contradicebant, Lucas per ſuos hos commentarios dubitationes ei omnes adimere, eaque tradere voluit, quae poſt accuratam indagationem ab iis accepiſſet, qui αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου fuerant.

5. Ἐγένετο — ἐλισάβετ.) *Vixit tempore Herodis,* (regnante Herode) *regis Judaeae ſacerdos quidam, ex classe ſacerdotali Abiae, cuius uxor Eliſabet genus ducebat ex Aaronis familia.* Ἐγένετο, *fuit, vixit.* Ἐν ταῖς ἡμέραις, i. e. ἐν τῷ χρόνῳ. בִּימֵי. Haec formula de rege

aut

aut imperatore adhibita, semper fere reddenda est: *sub imperio, regnante.* Hoc loco intelligitur *Herodes Magnus*, Ascalonita, ex stirpe Idumaea, Antipatri filius, et rex Iudaeae a senatu Romano ad petitionem *Antonii* declaratus; per annos septem et triginta regnavit. Satis cavit Lucas, voci ἱερεὺς addito τις, ne Zacharias fuisse putaretur pontifex maximus, quod a Veteribus multis falso creditum, vel ἐφημερία satis evincit; nam Pontifex Maximus nulli classi Sacerdotum accensebatur. Pertinet autem narratio haec ad indicandam *Ioannis* nobilitatem; indicabat enim generis nobilitatem, si quis ex sacerdote natus esset, et multo magis si et matrem haberet sacerdotis filiam, ut patet ex *Iosephi* et *Philonis* locis. Sic e. g. *Ioseph.* de sui ipsius Vita, 1. ἐμοὶ δὲ γένος ἐστιν ἐκ ἄσημον, ἀλλ' ἐξ ἱερέων καταβεβηκός. ὥσπερ δὴ παρ' ἑκάστοις ἄλλη τίς ἐστιν ἐυγενείας ὑπόθεσις, ὅτως παρ' ἡμῖν ἡ τῆς ἱερωσύνης μετουσία τεκμήριον ἐστι γένους λαμπρότητος. ἐξ ἐφημερίας Ἀβιὰ) Vox ἐφημερία denotat proprie *functionem quae unum diem durat*, vel ad stata tempora restringitur; deinde vero, et quidem hoc loco *ipsam Sacerdotum, qui eo officio funguntur, classem.* Narratur 1 Chron. XXIV. quomodo David familiam Aaronis in XXIV. Classes distribuerit, inter quas domus Abiae locum octavum occupavit. Eundem ordinem restituit *Hiskias* 2 Chron. XXXI, 2. et *Nehemias* c. XII XIII, 30. Tradit autem *Iosephus* Antiquitt. Lib. VII, c. 15. §. 7. rem ordinatam sic, ut una familia ministra esset Dei, diebus octo, ab uno sabbato ad alterum sabbatum. Sacerdotes, qui in templo Hierosolymitano sacris operati sunt, non solum interdiu fuerunt in templo, sed et noctu, ut et vigilias agerent.

Non

Non folum victimas parabant, fed et lampades et ligna, et omne praeftabant opus manuarium, quo opus erat. καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρῶν) *Ex filiabus*, i. e. *posteritate Aaronis*, hebraico more. Quod vero *Zacharias* Aaronida mulierem duxit, non factum eft ex obfequio erga legem, ut quidam volunt, (nulla enim lex obftabat, quo minus virginem ex alia tribu nubere potuiffet,) fed Lucas hac narratione nobilitatem *Ioannis* ex utroque fanguine commendat. Ἐλισάβετ) Hebraeum nomen eft אֱלִישֶׁבַע, quo etiam appellabatur uxor Aaronis Exod. VI, 23. Graeco interpreti.

6. Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ) *Erant autem ambo vere pii*, virtutis fincerae ftudiofi. Nam δικαιοσύνη faepe eft omne genus virtutum. Vid. Matth. I, 19. V, 20. Ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, hebr. לִפְנֵי יְהוָֹה, בְּעֵינֵי יְהוָֹה, i. e. *revera, manifeste*. Nam coram Deo aliquid effe dicitur, quod revera tale eft, quia Deus eft homine longe perfpicacior, et rerum intima penetrat, nec eius iudicium poteft falli. Vid. Gen. VII, 1. πορευόμενοι — ἄμεμπτοι) *Omnium legum Dei obfervandarum ita studiosi, ut reprehendi non possent*. Πορευόμενοι, *Incedentes*, i. e. *viventes* hebr. הָלַךְ. In aliis locis Scriptores facri et LXX. utuntur verbo περιπατεῖν. Ἐν πάσαις etc. convenientes omnibus praeceptis et ftatutis Iehovae. Difcrimen inter ἐντολὴν et δικαίωμα hoc obfervatur, quod ἐντολὴ notet praeceptum aliquod morale; δικαίωμα vero, hebraice חוק, praeceptum vel ceremoniale vel forenfe. Non tamen eft neceffe, ut haec duo vocabula anxie hic difcernantur;

toat

tota enim phrafis indicat: *omnia praefcripta et leges Dei obfervare.* Ἄμεμπτοι, i. e. ἀνεπίληπτοι, ita ut nemo eos iure reprehendere poffet. Referendum hoc ad bonum rumorem illum, quo apud homines florebant, ut membrum antecedens de eorum interna, Deoque cognita pietate intelligendum.

7. Καὶ ἀμφότεροι — ἦσαν) *Et ambo provectae aetatis erant.* Phrafis προβεβηκὼς τῇ ἡλικίᾳ, vel χρόνῳ, et προβεβηκὼς vel προβεβηκυῖα fine adiectione Graecis ufitata eft. Lucas autem, addens vocem ἡμέραις, alludit ad hebraeam phrafin, quae Graecae ab ipfo ufurpatae aequipollet, et inter alias ipfam quoque vocem יָמִים in fe comprehendit, e. g. Gen. XVIII, 11. de Abraham et Sara: erant בָּאִים בַּיָּמִים, *provectae aetatis.*

8. Ἐγένετο — τοῦ Θεοῦ) *Accidit autem interea, dum munere facro fungebatur ex ordine fuae classis in templo.* ἱερατεύειν) hebr. עָבַד, *operari facris*, λειτουργεῖν. ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ) i. e. quum ad familiam Abiae ordo rediiffet, quod fiebat poft intervallum 168. dierum. Claffis Abiae ordine erat octava; (v. 5.) et munere fungebatur menfe quarto anni Iudaici, noftro menfe Iulio. Poft reditum Zachariae, circiter menfe Augufto Elifabeth concepit Ioannem. Videtur igitur Ioannes natus effe menfe Maio, Iefus autem (v. 36.) menfe Septembri vel Octobri. Haec tamen incerta funt. Cf. *Henr. Eberh. Gottlob Pauli Commentar.* T. I. p. 24. feq. ἔναντι τοῦ Θεοῦ) לִפְנֵי יְהוָה, *in templo*, ubi Deus peculiari modo praefens credebatur. 1 Reg. VIII, 62. 64. Pf. XXVII, 8. XLII, 3. Solet

8. XLII, 3. Solet id genus loquendi (*ἱερατεύειν ἔναντι τοῦ Θεοῦ*) usurpari de toto illo ministerio sacerdotali, tam quod in templo, quam quod sub dio peragebatur.

9. *Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι — τοῦ κυρίου*) *Ut, pro more muneris sacerdotalis, sors illi caderet muneris, adolendi thura, ita ut Sanctum ingrederetur.* Nam *ἱερατεία* est *ἡ ἱερατικὴ λειτουργία.* Quum autem varia essent sacerdotum in templo munera, convenit inter eos, ut sors iaceretur, et quisque eo fungeretur, quod ipsi obtigisset. Prima ergo sortitione designabatur, qui altare exterius purgaret; secunda, tredecim legebantur, qui agnum mactarent, sanguinem spargerent, lampades aptarent, et partes victimae ad altare deportarent; tertia, qui suffitum adoleret; quarta, qui per clivum ascenderet, et membra victimae altari imponeret. Honoratissimus is fuit, qui suffitum adolebat, quo officio nonnisi semel defungi poterat, ut patet ex locis Thalmudicis Wetstenio laudatis. *εἰς τὸν ναὸν τοῦ κυρίου*) *ναός* h. l. est *Sanctum*, in quo erat altare suffitus. Hebraei eam aedem proprie הֵיכָל vocant. 1 Reg. XI, 5.

10. *Πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ — θυμιάματος*) Moris erat, ut populus preces funderet tempore sacrificii iugis. Factum est hoc autem tempore matutino. Vid. Exod. XXX. 7. Ἔξω h. l. significat extra Sanctum, in atrio. *θυμίαμα suffimentum*, h. l. ipsa suffitum faciendi actio. *τῇ ὥρᾳ τ. θυμ.* *hora qua thus adolebatur.*

11. *Ὤφθη — θυμιάματος*) ***Et apparuit ei angelus Dei, ad dextram arae stans, in qua thus adolebatur.***

De

De significatione vocis ἄγγελος vid. notata ad Matth. I, 20. Adde, quod ad illustrandum locum nostrum vel maxime pertinere videtur, Exod. III, 2. *flammam ignis*, ex qua Moses vocem audivit, vocari angelum Dei. Non tam quaerendum est hic, quid viderit, quam potius quid audiverit Zacharias. Nam omnia quae dicta sunt Zachariae v. 13. sqq. revera ita evenerunt. Caeterum altare duplex erat, alterum exterius, interius alterum, quod ad suffitum adhibebatur.

12. Καὶ — ἐπ' αὐτὸν) *Quo viso Zacharias valde conturbatus, et metu correptus est.* Ἐπιπίπτειν, *incidere, irruere*, metaphorice de iis usurpatur, quae animum aut corpus afficiunt. Cf. Exod. XV, 16. Non erat hoc novum, nam sacerdotes Hebraei haud raro leguntur in sancto aut visum habuisse, aut voces audivisse. Vid. Wetstenius ad h. l.

13. Εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου) Simul cum suffitu preces Deo offerebat sacerdos; nec sacerdos tantum, sed et Israelitae foris stantes. Eae preces concipiebantur pro Dei populo, imo, si *Iosepho* et *Philoni* credimus, pro mundi totius salute. Cum his precibus Zacharias sine dubio preces pro obtinendo filio coniunxerat. Has preces angelus dicit exauditas; nam prae foribus esse adventum Messiae, cuius anteambulo destinatus sit is, qui Zachariae nasciturus erat filius. τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην) יְהוֹחָנָן a contracto יְהוֹה et verbo חָנַן, proprie est: Θεὸς ἠλέησεν, aut ἐχαρίτωσεν. Ἰωάννης igitur significat *donum Dei*, filium a Deo donatum.

14.

14. Καὶ ἔσαι χαρὰ σοι καὶ ἀγαλλίασις) *Is* (Ioannes) *erit tibi gaudio et laetitiae.* Nomen Ioannis repetendum videtur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ita ut ſit appoſitio Hebraeis et Graecis familiaris, quam Latini exprimunt tertio caſu.

15. Ἔσαι γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ) *Vere magnus et illustris erit.* Nam Hebraismus לִפְנֵי יְהוָֹה, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ſaepe rei veritatem indicat, vel ſingularem quandam praeſtantiam. Vid. ſupra v. 6. Μέγας, i. e. illuſtris, magnis animi dotibus inſtructus. σίκερα) *Sicera,* vox indeclinabilis hebraica, שֵׁכָר, quivis potus inebrians non ex vitibus confectus, ut Heſychius explicat in Lexico. Eſt genus cereviſiae; nam, ut *Kimchi* obſervat, ex frugibus, tritico, hordeo, melle et dactylis conficiebatur hic potus. *Peſachim*: Sicera Medica, in quam proiecerunt aquas hordei, i. e. cereviſia. Aliis σίκερα eſt vinum non temperatum aqua, merum; οἶνος autem *vinum aqua temperatum.* Quidquid ſit, ſenſus eſt: Omnis generis potu calidiore abſtinebit. Hoc erat illorum, qui externam etiam ſanctimoniam prae ſe ferebant, et vitam agebant asceticam. Quapropter de eo, qui Naziraeatum voverat, ſcriptum erat in lege: ἀπὸ οἴνου καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται, Num. VI, 3. Quia enim vino et ſicera ratio perturbatur, ideo ab his abſtinere debebant, qui Deo erant conſecrati. Ioannes autem graviſſimis negotiis erat deſtinatus. Quare perpetuo abſtemiam vitam vivere iubetur, quum alias Naziraeis, ad tempus Deo conſecratis, ad tempus tantum abſtinendum eſſet a vino et ſicera. καὶ πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται) *Nam singularibus donis Spiritus exornatus erit.* Plenus Spiritu eſt, qui eximiis animi dotibus eſt prae-

praeditus. Cf. v. 17. *ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτȣ̃*) *iam inde ab utero matris ſuae*, i. e. *a pueritia.* Nam ἔτι ſaepe uſurpari pro ἤδη, *Raphelius*, *L. Bos*, *Kypkius*, aliique exemplis ex Profanis probarunt. Phraſis ἐκ κοιλίας μητρὸς occurrit etiam Pſ. XXII, 10. (hebr. v. 11.) מִבֶּטֶן אִמִּי, *a prima aetate.* Cf. Act. III, 2.

18. Πολλȣ̀ς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ κύριον) *Convertet*; i. e. faciet, ut multi reſipiſcentes ſe convertant; nam ἐπιστρέφειν tranſitive hic ponitur. ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν, *ad Iehovam Deum ſuum.* Intelligunt alii Deum in univerſum, alii peculiariter Meſſiam, et reſpici putant ad Ieſ. XL, 3. Intelligendus eſſe videtur Deus Iſraelitarum tutelaris, et Lucas ſine dubio ante oculos habuit locum Mal. III, 1. 23. Iudaei expectabant Eliae adventum ante Meſſiam.

17. Καὶ αὐτὸς — Ἠλίȣ)*Et ipse praeibit eum instructus dotibus Eliae.* Ἐνώπιον αὐτȣ̃, ſc. κυρίȣ, v. 16. Προέρχεσθαι ἐνώπιόν τινος eſt, *praecedere aliquem in munere*, vel etiam *ei ministrare*, ut vertere poſſis: *ministrabit Deo*, legatum et praeconem aget negotii divini per Meſſiam perficiendi ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίȣ) *Animi dotibus et ingenio similis Eliae*, vel etiam donis eiusmodi praeditus, quibus Elias fuit inſtructus. Πνεῦμα pro animi dotibus, haud raro ponitur. Δύναμις autem ſaepe eſt *ingenii ſollertia, rerumque tractandarum peritia*, ut Reiskius docet animadv. ad gr. Auct. Vol. IV. p. 73. ſqq. Reſpicit angelus ad verba Malachiae c. III, 23. ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα)

Senſus eſt conciſus: *Efficiet Ioannes, ut parentes iuxta cum liberis, i. e. omni aetatis et indolis homines reſipiscant.* Nam ἐπὶ h. l. ponitur pro hebraico עַל, Malach. III, 24. לֵב אָבוֹת עַל בָּנִים. Locutio eſt inſtar proverbii, ad multitudinem ſignificandam ut Exod. XX, 5. XXXIV, 7. Quia vero apud Malachiam additur: וְלֵב בָּנִים עַל־אֲבוֹתָם, poſſet etiam ſenſus eſſe: *reconciliabit animos patrum filiis*; ad amorem mutuum excitabit parentes et liberos; proprie: convertet animos parentum ad liberos. Quia de religione ſermo eſt, intelligitur ſine dubio hoc, Ioannem omnibus ſenſus ſimiles inſtillaſſe qua religionem. Effecit nempe docendo et hortando, ut Deum omnes ſimili modo cognoſcerent, amarent, colerent. Sic ſimilia ſtudia omnibus inſtillavit. καὶ ἀπειθεῖς — δικαίων) *et ſcelestos ad ſensum, quo homines probi praediti ſunt.* Ἀπειθεῖς, Hebraeis מוֹרִים, ſunt immorigeri, inobedientes ſc. Deo, i. e. *ſcelesti.* Φρόνησις h. l. non eſt prudentia, ſed *ſensus, ſtudium.* Hoc ſignificatu verbum φρονεῖν haud raro occurrit, ut Rom. XIII, 5. Phil. II, 5. Ex ſimilitudine membrorum patet, ἐν pro εἰς eſſe ſumendum. Senſus igitur eſt: Sceleſtos convertet huc, ut ſenſum habeant piorum. *Lambertus Bos* una ſerie legendum putat: καὶ ἀπειθεῖς — λαὸν κατεσκευασμένον, et vertit: *et rebelles, ſuadendo iuſtitiam reddat Domino instructum populum.* Vocem δικαίων h. l. neutrius generis eſſe exiſtimat, et ſubaudiendum πραγμάτων. Φρόνησιν autem eſſe *actum ſuadendi, ſuaſionem, conſilium.* ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον) *ut paret Domino populum, qui para-*

ra-

ratus sit (ad accipiendum regnum coelorum.) Itaque praeterita vox ſumenda hic indefinite, more hebraeo. Neque offendere nos debet, quod bis idem dici videtur, (quia *ἑτοιμάζειν* et *κατασκευάζειν* ſenſu vix differunt,) quum eiusmodi Pleonasmis abundet ſermo hebraeus et helleniſticus.

18. Κατὰ τί γνώσομαι) i. e. *τινι*, vel *ἐκ τίνος; quo argumento istud noscam?* Verba ipſa ſunt, quae LXX. in *Abrahami* ſimiliter loquentis hiſtoria uſurpant, Gen. XV, 8. *πρεσβύτης*, *senex.* Cf. v. 7.

19. Γαβριὴλ) Iudaei nomina angelorum in Chaldaea didiciſſe videntur. Imponuntur autem nomina angelis a miniſteriis, quibus ex mente Iudaeorum a Deo ſunt deſtinati. Sic גַּבְרִיאֵל (a גֶּבֶר et אֵל) eſt *δύναμις Θεῦ*, Dei robur, quia eo miniſtro Deus utitur ad ſummam potentiam ſuam explicandam. Vid. *Wetsten.* ad h. l. Ad hanc vulgi opinionem angelus ſe accommodat. *ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ*) Locutio ex aulis orientalibus ſumta, nam *stare coram* rege dicitur is, cui ſemper aditus ad eum patet. Itaque tantundem eſt, quaſi dicat *non quemvis ministrum, sed satrapam se esse regni coelestis.* Vid. de hac phraſi 1 Reg. X, 8. Cf. Matth. XVIII, 10. *καὶ ἀπεστάλην — ταῦτα*) *Missus ut laeta haec tibi nunciarem.*

20. Καὶ ἰδοὺ — ταῦτα) *Tu vero tacebis, nec loqui poteris ad illud usque tempus, quo haec eventura sunt.* Ἔσῃ σιωπῶν, futurum, per ſe et de futuro tempore in imperativo intelligi poteſt. Μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, *dicitur* is, qui vel propter phyſica, vel propter moralia impedimenta loqui non poteſt. Ἀνθ' ὧν — αὐτῶν) *Prop-*

terea quod fidem verbis meis habere noluisti, quae suo tempore erunt rata. Ἀνϑ' ὧν, eo quod, quoniam, quo sensu etiam *Aelianus* usurpat, Var. Hist. L. IV, 8. XII, 18. XIII, 28. εἰς τὸν καιρὸν, pro ἐν τῷ καιρῷ.

21. Καὶ ἦν — ζαχαρίαν) Exspectabat populus Zachariam, ut pro more ei benediceret, καὶ ἐϑαύμαζον — ναῷ) Ἐν τῷ ναῷ, i. e. *in sancto.* Tardavit Zacharias ultra horam τῆς ϑυμιάσεως, qua peracta, solebant sacerdotes ad populum progredi.

22. Ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν) Ex eo, quod Zacharias mutus erat, cognoscebant, ei aliquid insoliti evenisse. Sine dubio hoc etiam invicem dicebant. Ὀπτασία, **visio**, quaelibet species visibilis, quae obiicitur vigilanti et somnianti, etiam omne quod insolitum est, et inopinato accidit. Quum igitur Zacharias hoc audiret, ἦν διανεύων αὐτοῖς, annuit illis; nutu significavit hoc ita esse. Διέμενε κωφὸς, *mansit mutus*, igitur non ad brevissimum tempus obmutuit.

23. Τῆς λειτουργίας αὐτοῦ) muneris, seu ministerii. Composita est enim vox λειτουργία ex λειτὸν, *publicum*, et ἔργον, *opus*, et habet in genere δημοσίου ἔργου significationem. *Lycius* in Orat. pro pecuniis Aristophanis: πεντήκοντα ἔτη ἐςὶν, ὅσα ὁ πατὴρ αὐτοῖς χρήμασί καὶ τῷ σώματι πόλει ἐλειτούργει, *quinquaginta anni sunt, quibus pater ipse tam pecuniis quam corpore in civitate muneribus publicis functus est.* Transfertur deinde ad ministerium templi, et opera religionis caussa suscepta. In ecclesiastica disciplina vocarunt λειτουργίας sacrarum rerum publi-

publicas actiones, matutinas et vespertinas. Plures significationes vid. in *Suiceri* Thesauro ecclesiast.

24. Περιέκρυβεν ἑαυτὴν) *Occultavit se*; non prodiit in publicum, vel potius: vitavit commercium cum aliis; velavit suam graviditatem; quia quinque primis mensibus nondum satis certa erat de sua graviditate.

25. Ὅτι οὕτω — ἐν ἀνθρώποις) *Hoc beneficium Dominus mihi exhibuit nunc, quum ignominiam meam benigne removit.* In verbis οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος est Hebraismus. Nam phrasis: כֵּן עָשָׂה לִי אֱלֹהִים significat: Hoc Deo debeo; beneficium hoc Deus mihi exhibuit. Ἐπεῖδεν ἀφελεῖν, *visitavit removere*, i. e. clementer removit; tribuit mihi hoc ut removeas. Ἐπιδεῖν, ἐπισκέψασθαι, hebr. פָּקַד, *visitare*. Deus autem visitare dicitur hominem, quando ei aliquid tribuit, vel benigne vel iratus. Gen. XXI, 1. XXX, 22. 23. Ὄνειδος h. l. est sinistra hominum opinio. Putabant nempe non placere Deo eum, cui nullam prolem concesserit; proles enim divinum donum existimatur. Iudaica praesertim natio prolem putabat summum beneficium, et favorem Dei hinc elucere iudicabat, si cui proles concederetur. Exod. XXII, 26. Deut. VII, 14. Ps. CXIII, 9.

26. Ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ) *Mense sexto*, sc. a quo tempore Elisabetha gravida esse coeperat. Cf. v. 36.

27. Μεμνηστευμένην) *sponsione promissam;* neque enim adhuc Iosephus eam domum duxerat. De Maria vide quae ad c. 1. Matthaei annotavimus.

28. Ἐισελθὼν) in eam domum, in qua neceſſariorum et cognatorum curae ſuberat. Addit auctor *Evangelii de nativitate Mariae*, §. IX. *cubiculum, ubi manebat*, (Maria) *ingenti lumine perfudit.* (Vid. *Fabricii* Cod. apocryph. N. T. Tom. I. p. 33.) Cf. ſupra dicta ad v. 11. Somnium hoc fuiſſe, ſed ſomnium a Deo immiſſum, ſimile ei, quod Ioſepho contigit Matth. I, 20. exiſtimat auctor anonymus in den *Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion* Heft 16. p. 79. ſqq. κεχαριτωμένη) *favoris* (divini) *compos facta. Begnadigte.* Hoc verbum, quod apud Profanos non reperitur, peculiari derivatione eſt factum ἀπὸ τῆς χάριτος, quo nomine favor et gratia ſignificatur. Recentiores Graeci utuntur hoc ſenſu, ut homo κεχαριτώμενος, ſit *plenus gratia, voller Reiz und Anmuth.* ὁ κύριος μετὰ σοῦ) *Iehovah adsit tibi;* ſenſu apprecativo. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν) *felicissima mulierum*, nam εὐλογεῖν, בֵּרֵךְ, dicuntur homines, quum aliis bene precantur. Deus autem non verbis, ſed re ipſa *beat.* Caeterum ineſt in his verbis Hebraismus. Nempe Hebraei, quum ſuperlativum exprimere volunt, ſolent adhibere poſitivum, quem ſequi iubent pluralem nominum, generis rerum, ad quod adiectiva pertinent, ita ut praemittatur praepoſitio בְ, e. g. Ier. XLIX, 15. קָטֹן בַּגּוֹיִם, *parvus in gentibus*, i. e. minimus inter gentes.

29. Ἡ δὲ ἰδοῦσα) ſc. Angelum. Ceterum deeſt hoc participium in quibusdam Codd. et Verſſ. ποταπὸς) Admirantis vox, i. e. quo tandem ſpectaret, et quae eſſet eius

eius salutationis sententia. Scaliger ad Manilium ποταπὸς h. l. mavult *cuias* interpretari.

30. Εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ) *Consecuta es enim amorem et benevolentiam Dei.* Εὑρίσκειν hebraico מָצָא respondens, saepe denotat *consequi, comparare, habere.* Phrasis tota est hebraica. Vid. Gen. VI, 8. XVIII, 3.

31. Συλλήψη sc. ἔμβρυον, *foetum.* Ἐν γαςρὶ est hebraeus pleonasmus. Aperte satis angelus digitum intendit ad illa Iesaiae, citata a Matthaeo c. I, 23. Ἰησοῦν) vide, quae ad Matth. c. I, 21.

32. Μέγας, גָּדוֹל, omnium qui unquam vixerunt regum et prophetarum maximus. Cf. supra v. 15. καὶ υἱὸς ὑψίςου κληθήσεται) *Filius Dei*, i. e. *Messias erit.* In voce ὑψίςου est Hebraismus. Nam inter cetera nomina, quae Deo tribuuntur apud Hebraeos, est etiam עֶלְיוֹן i. e. summus, vel supremus. καλέομαι, *sum*, hebraico more. Ies. IX, 5. LVI, 7. Cf. Matth. V, 9. *Filium Dei* autem hic, ut saepius, esse Messiam, sequentia declarant. Cf. Ioan. I, 50. Quum non inter Iudaeos tantum, sed totius orientis, omnesque adeo veteres populos reges appellarentur *Deorum filii*; *Messias* etiam, summus ille et invictus futurus Iudaeorum rex eodem nomine, eodemque sensu est appellatus, ita quidem, ut χριςὸς et υἱὸς Θεοῦ vel ὑψίςου synonyma essent. Origo nominis ita proprie de Messia adhibiti repetenda videtur ex Ps. II, 7. et 2 Sam. VII, 14. Hoc tamen loco ratio nominis haec esse videtur, quod Messias non ex patre humano, sed *vi ipsa divina* esset pro-

 crean-

creandus; (infra V, 35.) quo sensu *Adamus* etiam, primus hominum ὁ υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃ vocatur, (infr. c. III, 38.) quippe immediata vi et potentia Dei creatus. Καὶ δώσει — τȣ̃ πατρὸς αὐτȣ̃) *Cui dominus Deus tradet regnum Davidis, ex quo genus ducit.* ὁ θρόνος est *regnum ipsum.* Messias a Prophetis describitur ut omnium Regum ex posteris Davidis maximus, cuius regnum futurum sit celeberrimum, et longe lateque proferendum. Ierem. XXXIII, 15—26. Ezech. XXXIV, 23. 24. Hos. III, 5. Variis figuris et imaginibus adumbratus est Messias in V. T. *Patribus*, Abrahamo inprimis, promissus fuit ut *semen;* per Mosen *prophetam*, ut *propheta;* Davidi, *regi*, ut *rex.* Igitur in Psalmis potius, quam antea, de *regno* Christi canitur.

33. Καὶ βασιλεύσει — αἰῶνας) *Populo Israelitico imperabit in aeternum.* Ex 2 Sam. VII, 16. Populus Israeliticus nominatur, quia ei genti primum promissus erat Messias. Non autem excluduntur alii ex aliis nationibus. *Iacobi posteris iungendi, iisque associandi,* ut Iesaias loquitur, c. XIV, 1. Cf. Ies. XLIV, 5. καὶ τῆς βασιλείας αὐτȣ̃ ȣ̓κ ἔςαι τέλος) Hoc explicat, quid sit εἰς τȣ̀ς αἰῶνας, non in longum tempus, sed sine fine. Ex Daniel. VII, 14. Intelligendum est hoc comparate ad cetera huius mundi regna iam crescentia, iam decrescentia. Imperium Iesu in animos hominum superstes florebit, ceteris imperiis exstinctis. Quum haec omnia sint e V Testamento, Maria omnino intelligere potuit describi Messiam, adeoque rem in V. T. praedictam nunc habituram esse eventum. Sed quale futurum esset regnum Messiae, id tum nondum intellexit, vel intelligere potuit.

34.

34. Πῶς ἔσαι τῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα ἐ γινώσκω,) ἐ γινώσκω est: *hactenus viro sum intacta.* Matth. I, 25. Merito admiratur, quomodo conceptura sit sine virili opera, quum eius rei nullum extaret exemplum. *Virum cognovit*, etiam apud *Ovidium* est. Hebraei utuntur verbo יָדַע eodem sensu. Gen. V, 1. Num. XXXI, 17. 18.

35. Πνεῦμα — ἐπισκιάσει σοι) *Spiritus sanctus in te operabitur, et vis altissimi te obumbrabit.* i. e. *interventu divinae virtutis, vel per miraculum concipies.* Nam πνεῦμα ἅγιον *venire* dicitur *super homines* eos, quos Deus agitat, et in quibus maiora, quam quae a naturae vi vel exspectari vel produci queant, virtutis suae accessione operatur. Iudic. XIV, 6. 1 Sam. XI, 6. Δύναμις ὑψίςυ sensu *non* differt a πνεύματι ἁγίῳ, quod patet ex comparatione locorum Luc. XXIV, 49. Act. I, 5. 8. Verbum ἐπισκιάζειν respondet verbo ἐνδύεσθαι, quo uti solent V. T. scriptores iis locis, ubi divinus spiritus occupare homines, supervenire, aut quiescere super iis, adeoque vim suam in iis exserere dicitur. Iud. VI, 34. 1 Chron XII, 18. Cf. etiam quae ad Matth. XVII, 5. de significatione verbi ἐπισκιάζειν monuimus. Innuit igitur haec vox, futurum esse, ut potentiae divinae interventu gravida Maria filium ederet. διὸ καὶ — υἱὸς Θεῦ) *Itaque etiam foetus tuus sanctus appellabitur Filius Dei.* Ἅγιος, קָדוֹשׁ, (Ies. VI, 3.) est venerabilis propter insignem dignitatem. Ergo hic Iesus dicitur fore venerabilis, homo plane singularis, non unus de multis hominibus. Accedit quod praecesserat illud, foetum hunc non oriturum esse humanis parentibus.

Quod autem Deus efficit, id dicitur ſanctum. τὸ γεννώμενον, *Partus, natus.* Obſervandum, in hac forma γεννᾷν dici de foeminis. *Latini, quod natum est, quod peperisset.* Quinctil. Decl. XVIII, c. 3. *natum de te.* Sicut et in his verbis quidam Codd. addunt ἐκ σοῦ.

36. Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου) *Elisabet cognata tua.* Non eſt magna hic difficultas fingenda de cognitione inter Mariam ex tribu Iudae, et Eliſabetam ex tribu Levi oriundam; nam potuerunt ex diverſis tribubus connubia iungi, et tantum a Deo prohibita olim fuit diſtractio haereditatum. Num. XXXVI, 6. 7. 2 Chron. XXII, 11. καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ) Hebraismus; i. e. ſextum iam menſem agit a conceptu. τῇ καλουμένῃ στείρᾳ) *Quae sterilis esse dicitur.* Nam καλεῖσθαι in hebraea locutione cum re ſignificat famam rei.

37. Οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ θεῷ πᾶν ῥῆμα) *Nihil est quod Deus efficere non possit.* Ῥῆμα, דָּבָר, *res.* Gen. XVIII, 14. Eſt proverbium tritum uſu Hebraeorum, לֹא יִפָּלֵא מִמְּךָ כָּל דָּבָר Graecum erat: οὐδὲν ἀδυνατήσει ὁ θεός. Ἀδυνατήσει habet vim praeſentis. Quod igitur Deus in Eliſabeta effecit, id poteſt etiam in te efficere. Referuntur haec omnia ad omnipotentiam divinam.

38. Ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου) Locutio hebraea, obedientiae propoſitum notans. Subiicio me omnipotentiae divinae. γένοιτό μοι) Non conſentit tantum virgo, ſed et deſiderat, eximio fiduciae exemplo. Eveniat mihi prouti tu dixiſti.

39.

39. Ἀναστᾶσα) Vox παρέλκουσα, ut et infra c. IV, 38. εἰς τὴν ὀρεινὴν) sc. χώραν, in regionem montanam. μετὰ σπουδῆς) pro σπουδαίως, festinanter. Sic Philo de vit. Mos. μετὰ σπουδῆς καὶ τάχους propere ac celeriter. εἰς πόλιν Ἰούδα) Hebronem metropolin portionis Iudae significari verisimile est. Nam πόλις, ut hebraeum קִרְיָת, ita solet poni, ut significet μητρόπολιν. Et erat quidem Hierosolyma caput regni: at peculiariter portionis Judae urbs praecipua Hebron, ut colligitur 2 Sam. II. Accedit quod Zacharias, in cuius domum Maria adiisse dicitur, fuit sacerdos. Atqui sacerdotes habuerunt proprias quasdam urbes in Palaestina, quas incolebant. Hebron autem fuit talis urbs sacerdotalis. Alii putant, si Hebron significaretur, Lucam non potuisse scribere εἰς πόλιν Ἰούδα, sed potius nomen oppidi afferre, et scribere debuisse εἰς τὴν πόλιν Ἰούδα, vel εἰς πόλιν Ἰουδαίας; itaque suspicantur, scriptum fuisse Ἰοῦττα, vel Ἰοῦτα. Fuit haec urbs in montano, cuius fit mentio Ios. XV, 55. c. XXI, 16.

41. Ἐσκίρτησε) Solent medici hoc verbo notare motum naturalem infantis in utero, quod ἀσκαρίζειν est aliis. Eodem verbo σκιρτᾷν utuntur etiam LXX. Gen. XXV, 22. Sensus igitur est: movebatur embryo in utero ipsius. Hoc fieri constat ultimis praesertim graviditatis mensibus, ac saepius tum, quum animus matris ullo modo valde commovetur ac perturbatur. Hoc ipsum igitur evenit quoque Elisabetae, quae de adventu Mariae impense laetaretur. Perquam probabile est, has foeminas ea, quae utrique evenerant, sibi invicem narrasse. coll. v. 45. καὶ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου) Repleta est afflatu divino, piis sensibus animi, quos verbis expressit.

42.

42. Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ) *Felicissima es mulierum.* Sicut enim εὐλογεῖν saepe est, *felicem reddere*, ita εὐλογεῖσθαι, est felicitate frui. Καὶ εὐλογ. — κοιλίας σου, *et fortunatus filius tuus*, καρπὸς τ. κοιλ. hebr. פְּרִי בִטְנֵךְ

43. Καὶ πόθεν μοι τοῦτο) Sic loqui solent, qui honorem inexpectatum sibi obtigisse mirantur. ἵνα ἔλθῃ — πρός με; *Dominus* κατ' ἐξοχὴν est Messias. Vocat igitur Elisabetha Mariam matrem Messiae.

44. Ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου) Vertere simpliciter licet: *ut salutatio tua pervenit ad aures meas.* Nam γενέσθαι pro *venire* saepe usurpant nostri et alii scriptores. Syrus ܢܦܠ, *accidit auribus.* Ἐσκίρτησεν — τῇ κοιλίᾳ μου) *Vehementer exultavit foetus in utero meo.* Ἀγαλλίασις solet ad animum transferri: proprie tamen *gesticulationem* significat, qualis esse laetantium solet. Ergo hinc non potest concludi Ioannem iam in utero fuisse prophetam. Cf. v. 41.

45. Μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου) Sic enim interpungendum esse videtur, ut post πιστεύσασα ponatur comma, non colon. Generalis esse videtur sententia, sed a muliere ad mulierem elata foeminino genere: *Beata, quae credit exitum habitura ea, quae divinitus ipsi sunt nuntiata*, quomodo accipit Syrus. παρὰ κυρίου, i. e. quod barbare dicunt, *ex parte Dei.* Pro secunda persona tertiam esse positam, et haec verba ad Mariam referenda esse, *tu es felix* etc. probavit pluribus exemplis VORSTIUS in Philologia S. c. 26.

46.

46. Καὶ εἶπε Μαριάμ) Qui nunc sequitur hymnus Mariae simillimus est hymno Hannae verbis et ordine. Cf. 1 Sam. II. Similis est etiam Psalmis Davidicis, sive materiam spectes sive formam. Materiam enim quod attinet, exprimit Maria sensum laetitiae, quod a sua humilitate evecta esset ad magnam dignitatem, et addit, omnipotentem Deum hoc fecisse; deinde vero commoratur in cogitanda Dei omnipotentia, et tandem hoc beneficium ad omnem nationem Iudaicam pertinere dicit. Sic Davides in Psalmis saepe laetatur de liberatione ex malis et periculis, et addit, se hoc Deo debere; commoratur deinde in cogitanda Dei misericordia, omniscientia et omnipotentia, et tandem Deum Sioni quoque opem ferre dicit. Quod autem ad formam hymni attinet, omnes sententiae, uti in Psalmis bis dicuntur, praesertim in parte posteriore. *μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν κύριον) Laudes celebro Domini.* Nam ἡ ψυχή μου per Hebraismum pro נַפְשִׁי est pronominis loco, *ego*; *μεγαλύνειν* autem hebr. גִּדֵּל significat, *extollere, verbis praedicare, celebrare.* Ps. XXXIV, 3. Sirac. XLIII, 31.

47. Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου) *Laetor.* Sensu non differunt haec verba a praecedentibus comm. 46. Nam hebraici carminis ea est ratio, ut quaevis periodus duobus plerumque membris constet, in quibus res rebus, verbis verba quasi demensa et paria respondeant. De hoc parallelismo membrorum vid. Rob. Lowth *de sacra Poesi Hebraeorum. Praelectio XIX.* *ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου) Super Deo, conservatore meo,* f. *propter*

Dei

Deiin me favorem et beneficentiam. Nam ἐπὶ caussam, ipsamque adeo gaudii materiam declarat, et σωτὴρ est, qui ex malis liberat, et beneficia adiungit.

48. Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ) *Nam respexit me, servam suam ignobilem,* humilis conditionis mulierem. Ταπείνωσις τῆς δούλης positum est ex Hebraismo pro δούλη ταπεινὴ, *serva, foemina obscura et ignobilis.* Verbum ἐπιβλέπειν, quum de Deo respectu hominum usurpatur, notat: *propitium esse hominibus, iis succurrere, eos favore amplecti, beneficiis ornare.* Est locutio Scriptoribus Sacris usitatissima. 1 Sam. I, 11. Gen. XXXI, 42. 2 Reg. XIV, 26. ἰδοὺ γὰρ — γενεαί) *Nam ab hoc inde tempore omnes nationes felicem me praedicabunt.* Antea, inquit, eram obscura; ab hoc autem tempore in omnium ore versabor. Ex muliere nemini fere nota, Deus me faciet omnium nobilissimam.

49. Ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα) *Res magnas et miras mihi praestitit.* Μεγαλεῖα, גְּדֹלוֹת, Ps. LXXI, 19. sc. ἔργα, vel πράγματα, *facinora admiratione digna.* Adhibetur inprimis de *beneficiis divinis* magnis et admiratione dignis. Sirac. XVIII, 4. Act. II, 11. Et quum Maria h. l. Deum nominaverit *benefactorem suum*, perspicue inde patet, vocabulum μεγαλεῖα etiam h. l. de beneficio divino esse explicandum. ὁ δυνατὸς) *Potens ille,* i. e. גִּבּוֹר, id enim Dei attributum ita vertunt LXX. Ps. XXIV, 8. καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ) *et nomen eius summe colendum,* vel: omni venerationis cultu dignissimus, pro: οὗ τὸ ὄνομα ἅγιον. Est haec periphrasis religiosa Dei. Ps. CX, 9. (LXX. Ps. CXI, 9.)

50.

50. Καὶ τὸ ἔλεος — φοβουμένοις αὐτὸν) *Perpetuo et sine fine benefacit iis, qui religiose eum colunt.* Nam ἐλεεῖν et ἔλεος ποιεῖν, ut Exod. XX, 6. saepe denotat *beneficia tribuere*, et φοβούμενοι τὸν Θεὸν dicuntur illi, qui Deum religiose colunt. Verbum φοβεῖσθαι, hebr. יָרֵא, quum de cultu Dei usurpatur, est *maiestatem Dei reverenter et observanter colere, suppliciter venerari.* Ies. XXIX, 23. VIII, 13. Ps. XXXIV, 9. Εἰς γενεὰς γενεῶν, *per omnes aetates, perpetuo*, hebr. לְדוֹר־וָדוֹר, ut Ps. LXXXIX, 2. 5. Locus nostro plane similis extat Ps. CIII, 17.

51. Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ) *Magnas res efficit potentia sua maxima.* Quia in brachiis est robur, per *Dei* brachium maxima eius vis et potentia indicatur. Κράτος h. l. est pro κρατεῖα, *fortiter et potenter facta, egregia opera*, hebr. חַיִל, Ps. CXVIII, 16. ubi LXX. habent δύναμιν. διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν) *Dissipat consilia superborum*, vel *perdit superbos*, proprie *eos qui in cogitatione animi sui superbiunt.* Διασκορπίζειν respondet hebraico פִּזֵּר Num. X, 35. et usurpatur inprimis de hostibus fundendis et fugandis. Sensus igitur est: *Hostes imperii Davidici, nova molientes fugat et dissipat.* Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται inquit Petrus, 1 Epist. V, 5.

52. Καθεῖλε — ταπεινούς) i. e. *Principes*, (nempe suis rebus superbientes) *imperio privat, et humiles dignitate et honore ornat.* Cf. Ps. CXIII, 7. 8. 1 Sam. II, 8. Καθαιρεῖν inter alia denotat *destruere, demoliri*, atque inprimis de urbibus, aedificiis, munitionibus, quae destruuntur,

untur, ponitur. 1 Macc. V, 65. Sed usurpatur etiam de iis, qui alios *auctoritate et potestate privant*, ut h. l. Vid. *Elsnerus* ad h. l. Δυνάστης, idem quod τύραννος, *rex* hebr. מֶלֶךְ Proverb. XXXI, 4. Ταπεινοί, vi oppositi sunt homines obscuri et ignobiles. ὑψοῦν, *ad dignitatem regiam evehere*. Sic Deus Messiam nasci voluit non ex iis qui sceptro et divitiis superbiebant, sed ex virgine contemtae sortis, et praedita humili mente.

53. Πεινῶντας) Antithesis ostendit πεινῶντας hic non vocari famelicos, i. e. eos qui simpliciter esuriant, sed eos, qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebraei אֶבְיוֹנִים vocant. *Inopes ditat.* καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς) *et divitibus optata denegat.* Πλουτοῦντες hic iterum sunt divitiis suis elati et superbientes; et ἀποστέλλεσθαι κενοί dicuntur, *quicunque rei alicuius obtinendae caussa aliquem compellant, neque eam obtinent*, ut infra c. XX, 10. 11. et LXX. in *Iobo* XX, 9. χήρας δὲ ἐξαπέστειλας κενάς. Ceterum sensus est idem qui in Hannae carmine, 1 Sam. II, 5.

54. 55. Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ) *Curam suscipit populi sui.* Saepe in V. T. populus Israeliticus vocatur *servus Dei*, e. g. Ies. XLI, 8. 9. Hos. XI, 1. Exod. IV, 22. 23. Ἀντιλαμβάνεσθαι significat *sublevare manu porrecta prostratum, capere, apprehendere*; hinc *curare, curam suscipere*, quomodo interpretatur *Elsnerus*. μνησθῆναι — αἰῶνα) *Ita ut perpetuo memor esset favoris*, s. *benignitatis*, i. e. perpetuo ei benefaceret. Εἰς τὸν αἰῶνα, vel ut alii rectius legunt ἕως αἰῶνος construen-

ſtruendum videtur cum μνησθῆναι ἐλέȣς. *Memorem se ostendere misericordiae, vel benignitatis*, eſt benefacere. Καθὼς ἐλάλησε — σπέρματι αὐτȣ͂) *vi promissionis, maioribus nostris, Abrahamo et posteritati eius factae.* Λαλεῖν h. l. eſt *promittere.* Locus nihil difficultatis habere videtur, ſi notes, variari conſtructionem verbi ἐλάλησε, quod primo poſt ſe habet πρὸς cum accuſativo, et deinde dativum. Cf. Gen. XVII, 19. Rom. XI, 29. Decrevit Deus Iſraelitas ſemper eximia benevolentia proſequi; quod tunc praecipue oſtendit, quum Meſſiam ex ipſis naſci, atque inter ipſos verſari voluit.

57. Τῇ δὲ — αὐτήν) *Iamque aderat Elisabethae tempus pariendi.* Similis phraſis extat Gen. XXV, 24. Quando poſtremus dierum quorundam adeſt, tum Hebraei dicunt illos dies completos eſſe.

58. Καὶ ἤκȣσαν — συνέχαιρον αὐτῇ) *Et quum audivissent vicini et cognati eius, Deum tam magno beneficio eam affecisse, congratulabantur ei.* Μετ' αὐτῆς pro Dativo αὐτῇ. Μεγαλύνειν. *magnum facere*; μεγαλύνειν τὸ ἔλεος, *magnam facere benignitatem*, eſt hebraica Phraſis, cui ſimilis eſt Gen. XIX, 19. ubi LXX. μεγαλύνειν δικαιοσύνην vertunt הִגְדִּיל חֶסֶד, pro: *magnis beneficiis afficere.* Συνέχαιρον αὐτῇ *congratulabantur ei,* nempe de filio nato. Apud Hebraeos ſterilitas foeminis opprobrio erat, ſoboles autem in ſumma felicitatis parte ponebatur. Hinc in Scriptis Prophetarum, quum magna felicitas deſcribitur, commemorari ſemper fere ſolet etiam numeroſa ſoboles, et quum poenae divinae annunciantur, ſterilitas etiam nominatur. Ieſ. IV, 1. XLIV, 3. Hoſ. IX,

II, 12. Hinc etiam hoc nostro loco Deus Elisabetae (τῇ στείρᾳ) *insigne beneficium* exhibuisse dicitur.

59. Ἦλθον περιτεμεῖν) *venerunt* sc. οἱ συγγενεῖς, quorum commate praecedente facta est mentio. Venerunt in domum Zachariae. Nullus enim locus certus circumcisioni ex lege praescribitur, ut nec certus circumcisor, sed solet ad eam rem adhiberi, qui maxime est in ea arte exercitatus. Vide 1 Macc. I, 60. Domi autem celebratam hanc circumcisionem, ostendit puerperae praesentia. ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ) ἐκάλουν, *nominare volebant*; nam verba ab Hebraeis, Graecis, et Latinis frequenter ita ponuntur, ut omissum sit: *velle.* Cf. v. 60. Statim post circumcisionem peractam nomen infanti imponebatur, Gen. XXI, 3. 4. Sic et apud Romanos dies infantium lustricus dicebatur etiam *nominalis* ab eodem more; et apud Athenienses decimo die sacra fiebant, et imponebatur nomen infanti, ut nos docent *aves* Aristoph. et ad eum Scholiastes. Hoc ideo factum, ut, quum multi ad circumcisionem aut lustrationem advocarentur, iidem meminisse possent impositi nominis, si qua olim controversia oriretur. Parentum autem aut avorum nomina posteris imponebantur, ut ipsa nominis recordatione ad imitandas rerum virtutes accenderentur. Sic et apud Graecos a *Pyrrho* plures *Pyrrhi*, a *Philippo Philippi*, a *Ptolomaeo Ptolomaei.*

60. Ἡ μήτηρ) Cui maritus, Zacharias, litteris significasse videtur, nomen Ioannis ex angeli mandato imponendum esse puero.

62.

62. Ἐνένευον — αὐτόν) *Nutu autem significabant patri illius, quo nomine eum appellari vellet.* Nonnulli ex his verbis collegerunt, Zachariam non modo *mutum*, sed etiam *surdum* fuisse; cui vero coniecturae verbum σιωπῶν v. 20. obstat, quod etiam docet, quaenam significatio vocabulo κωφὸς v. 22. tribuenda sit; neque v. 64. legitur, aurium usum Zachariae redditum fuisse. Haud dubie cognati Zachariam, ut fieri solet, nutu arcessebant, verbis et voce ei deinceps quaestionem propositturi. Τὸ τὶ ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτὸν) Articulus praepositivus, genere neutro adhibitus, non solum interrogationibus, sed unicuique sententiae praeponitur, sequentemque adeo sententiam indicat. Illud τὸ igitur h. l. indicat, quid nutu significare voluerint, nempe id, *quo nomine vocandus sit.* In pronomine autem τί subintelligendum esse ὄνομα, facile intelligitur.

53. Καὶ αἰτήσας πινακίδιον) *Postulans tabulam.* Πινακίδιον proprie est tabella, e pinu facta et cera illita, cui aliquid inscribi potest, a πῖνος, *pinus*, arboris genus, e cuius ligno tabellae olim conficiebantur; deinde omnis *tabella cera illita, in qua veteres scribere solebant*, *libellus pugillaris*, qui apud Veteres e varia materia conficiebatur. Vid. *Schleusneri* Lexicon. Ἔγραψε, λέγων) Non una est horum verborum interpretatio; sed ea videtur vera esse, quae reddit: *Scripsit his verbis, seu scripsit, his verbis usus;* quae loquendi ratio non tantum Hebraeis, sed et aliis usitata est. Ioseph. Lib. XIII, Antiq. c. 4, §. 1. Πτολεμαῖος δὲ, προσδεξάμενος ἡδέως τὴν μνηστείαν, ἀντιγράφει λέγων, *Ptolomaeus autem, quum li-*

benter postulatis eius annuisset, rescripsit his verbis. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες) Caussae admirationis erant et matris consilium, et consensus patris inopinatus, nomen adeo in Zachariae familia insolitum filio imponendi.

64. Ἀνεῴχθη — γλῶσσα αὐτοῦ) *Repente facultatem loquendi recepit*, restitutus est illi usus vocis, quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum, qui loqui non possit; qua ratione dicuntur etiam caecorum oculi et surdorum aures aperiri, ut Ies. XXXV, 5. καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ) ἀνεῴχθη, nam τὸ ἀνοίγεσθαι etiam ad linguam refertur; ut Marc. VII, 34. καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν θεόν) *et voce sua benignitatem Dei praedicavit.* Opinantur nonnulli, Zachariam in templo hemiplexia captum, et usu linguae privatum fuisse; angelo hanc calamitatem tanquam auctori adscribi ex usu loquendi Hebraeorum, qui etiam melancholiam Sauli, pestem Davidis tempore, angelum vocarint. Iam vero laetitiam, quam de puero nato perceperat, et contentionem ac studium significandi, puero Ioannis nomen imponendum esse, effecisse, ut usum linguae reciperet. Similia exempla commemorant *A. Gellius* V. 9. et *Valerius Max.* V, 4.

65. Καὶ ἐγένετο — αὐτοὺς) *Et omnes vicini obstupuerunt; φόβος* enim interdum etiam *admirationem* indicat, quia admiratio et timor cognati sunt affectus, Matth. XXVIII, 8. Luc. V, 26. Sic etiam hebraicum פַּחַד usurpatur Ies. LX, 5. et verbum פָּחַד Ierem. XXIII. 9. διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα) *Sermonibus omnium celebrata sunt, quae ibi dicta et facta fuerant.* Τὰ ῥήματα, res, ea, quae evenerant.

66.

66. Ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν) *Reposuerunt in corde suo,* i. e. diligenter et attente considerarunt, et velut infixerunt animo. *Virgilius: Sensibus haec imis, (res est non parva) reponas.* Et alibi: *memori quae condita mente teneto.* τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσαι) *Quo evadet puer iste?* Est enim idem genus loquendi, quod Act. XII, 18. τί pro τίς, i. e. quam eximius, praestans! καὶ χεὶρ κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ) *Deus autem eum protexit*, in vita conservavit. Χεὶρ potentia, tutela.

67. Ἐπλήσθη — προεφήτευσε λέγων) *Spiritu divino actus celebravit laudes Dei in hunc modum. Impleri spiritu sancto* dicuntur etiam poëtae, quia ferventioris animi impetu abripiuntur ac feruntur, ita ut sibi ab alia maiore vi agi videantur. Προφητεύειν, נִבָּא, h. l. significat *meditari carmen*, *celebrare laudes Dei carmine*, ut 1 Sam. X, 5. seqq. quem locum confer. Hanc significationem h. l. retinendam esse, ex eo patet, quod Zacharias hic nihil praedixit. Quod enim in fine hymni dixit de puero: *tu propheta eris;* non erat nova revelatio, quia hoc nuper ab angelo audiverat.

68. Εὐλογητὸς) sc. ἔσω, i. e. εὐλογηθείη, *laudetur ac praedicetur.* Eadem verba extant Ps. CVI, 48. ὅτι ἐπεσκέψατο) nimirum τὸν λαὸν, quod hic repetendum ex membro sequente. *Propitius est populo suo.* Dupliciter Deus dicitur *visere genus humanum*, in bonam partem, *quum beneficia largitur*, in malam, quum *poenas infligit.* Hoc loco prior significatio locum habet. καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ) λύτρωσις recte hic *liberatio* ver-

 titur

titur. Intelligitur nominatim liberatio a servitute. ποιεῖν λύτρωσιν τινὶ ex Hebraismo, pro λυτροῦν τινά. *Et liberat*, vel *liberabit populum suum*, nempe a potestate opprimentium eum. Praeteritum propheticum pro futuro. Zacharias Messiam describit, ut regem Iudaeorum; nondum enim ipsi revelatum erat, beneficium Messiae ad omnes nationes sese diffundere. Hinc Deum vocat Deum Israelis, nulla gentium facta mentione.)

69. Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν, ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ) Sensus est: *Et suscitat nobis regem servatorem ex familia Davidis servi sui.* Quia enim non unius bestiae vis in cornibus consistit, ideo potentia omnis *cornu* Hebraeis dicitur, ut colligere est ex loco Deut. XXXIII, 17. praecipue vero *potentia regalis*, Zachar. II, 1. et *rex*, ut expressis verbis declaratur Dan. VII, 24. VIII, 21. Atque ideo vocem קֶרֶן veteres Paraphrastae interdum vertunt מַלְכוּת aut מַלְכוּתָא, ut 1 Sam. II, 10. Ierem. XLVIII, 25. Additur autem σωτηρίας ad significandum regem *salutiferum*, Genitivo Substantivi pro adiectivo, hebraico more, posito. Ven. *Noesselt* τὸ κέρας τῆς σωτηρίας e loco Ps. XVIII, 3. illustrandum esse censet, ubi קֶרֶן יֶשַׁע videtur de *galea* dictum, *quae incolumitatem praestet*, s. ita quasi caput muniat, ut de ictibus hostium nihil sit metuendum. Vid. eius opuscula ad interpretationem Sacrar. Script. Fasc. I. edit. 2. p. 31. seq. *Io. Frid. Fischerus*, (de vitiis Lexic. N. T. Prolus. 8. pag. 216. ff.) κέρας esse censet simpliciter *propugnatorem*, *defensorem*, *auctorem*, atque adeo verbis κέρας σωτηρίας indi-

indicari *propugnatorem, defensorem, auctorem salutis.* Metaphoram arceſſitam eſſe exiſtimat ab eminentiis et anſis altaris eius, quod in atriis templi, et Moſaici et Hieroſolymitani, non procul ab introitu eius ſtetiſſe accepimus. Nam iſtae eminentiae atque anſae, ligneae, ſed aere obductae, quae ab Hebrais קַרְנוֹת, et ab interpretibus Alexandrinis eleganter κέρατα dicuntur (Exod. XXVII, 2.) erant tum apud Iudaeos ſupplicum perfugia, ut arae et foci apud profanos, ita ut, qui eorum unum manu teneret, is ſalvus eſſet, neque violari a quoquam ſine nefario ſcelere poſſet. Vid. 1 Reg. I, 50. II, 28. Unde Davides Deum vocavit קֶרֶן יִשְׁעִי 2 Sam. XXII, 3. Pſ. XVIII. 3. quod ſtatim ipſe interpretatus eſt per vocabulum מוֹשִׁיעַ 2 Sam. XXII, 3. Igitur κέρας σωτηρίας erit αἴτιος σωτηρίας, et σωτὴρ, *servator, conservator hominum.* Ἐγείρειν hebr. הֵקִים recte dici de cornibus altaris poteſt, quum in quadrupedum cornua cadat potius verbum הַצְמִיחַ, ἐξανατέλλειν. Pſ. CXXXII, 17.

70. Καθὼς — αὐτοῦ) *Sicuti per prophetas venerandos ab antiquissimis temporibus promisit.* Ἐλάλησε) *discrte promisit*, ut ſupra v. 55. ἀπ' αἰῶνος) *ab antiquis temporibus.* Simile loquendi genus extat Gen. VI, 4. ubi οἱ γίγαντες οἱ ἀπ' αἰῶνος ſunt οἱ ἀρχαῖοι.

71. Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν) Nempe *liberationem ab inimicis nostris.* Σωτηρίαν verte *liberationem* et refer ad verbum ἐλάλησε, quemadmodum et ſequentes Verſiculos duos. Poſſunt tamen verba σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν

connecti cum verbo ἤγειρε, v. 69. ita ut verba κέρας σωτηρίας explicentur verbis σωτηρίαν ἐξ ἐχ. ἡμ. et σωτηρία sit pro σωτήρ. Quod praepositionem ἐκ attinet, simili ratione dixit *Iosephus* Lib. IX. Antiq. c. VIII, §. 5. ὁ Θεὸς δίδωσιν αὐτῷ τὴν ἐκ τῦ πολέμυ καὶ τῶν κινδύνων ἄδειαν, *Deus ipsi concessit, ut ab omni belli et periculorum metu securus sit.* Ἐχθρὺς Zacharias vocat Romanos aliosque populos Iudaeis infestos, a quorum iugo Deus populum suum, ut fas est credere, liberaturus fuisset, ni Messiam reiecisset.

72. Ποιῆσαι — ἁγίας αὐτῦ) Ante ποιῆσαι repetendum est ἐλάλησε ex v. 70. (Promisit) *se velle benefacere Patribus nostris, et memorem esse sanctae suae promissionis.* Ad priora huius commatis verba vide dicta ad v. 50. et 53. Respicit Zacharias ad Exod. XX, 6. et Deut. V, 10. ubi Deus dicit, se esse ποιῦντα ἔλεος in multam progeniem iis, qui se diligant. Διαθήκη h. l. est *promissio.* Huius se memorem fore dicit Deus Levit. XXVI, 42. Maiores Israelitarum hic nominantur, quia ipsis conferri videntur beneficia, quae propter ipsos contingunt posteris.

73. Ὅρκον, ὃν ὤμοσε) Elliptice: καθ' ὅρκον, *secundum iusiurandum quod iuravit Abrahamo patri nostro.* Πρὸς Ἀβρ. pro: τῷ Ἀβρ. Promissio legitur Gen. XXII, 16. seq.

74. Τῦ δῦναι ἡμῖν, ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ) *Se largiturum nobis hoc beneficium, ut sine metu, quippe erepti e potestate hostium nostrorum, eum coleremus.* Ἀφόβως, sine

sine metu, hostibus omnibus liberati. Prophetae saepe tempora Messiae ita descripserunt, ut dicerent, nullos tum Israelitis metuendos fore hostes, sed eos, pacatis rebus, liberrime exercituros esse religionem; imo omnes nationes Hierosolyma venturas, et una cum Iudaeis Deum adoraturas esse. Haec vaticinia obscura erant Iudaeis ante eventum. Nos autem historia et ipso eventu edocti scimus, sub illis imaginibus latuisse illud, ceteras gentes eadem cum Iudaeis usuras esse religione, non tantum in Palaestina, sed etiam in omni terrarum orbe. Eadem historia edocti scimus, per hostes illos intelligi impedimenta religionis verae, superstitionem, idololatriam, ἀπιστίαν. Quanquam plurimi Iudaei Christi aetate viventes mundanum regnum sperarunt, nec Zacharias prorsus alienus ab hac opinione fuisse videtur, (v. 69—71.) speravit tamen simul etiam liberationem ex miseria mentis, et emendationem morum per Messiam procurandam; omnia enim ad religionem et pium Dei cultum refert.

75. Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ) i. e. *in sanctitate et virtute sincera*, quae non in operosis ritibus consistit, sed in sinceritate cordis, quae Deo, mentium inspectori, probatur. Vid. supra ad v. 6.

76. Προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ) *Doctor Deo probatus eris.* Putant nonnulli pro προφήτης, legendum esse προβήτης, *praeambulator*, quia Ioannes non fuerit *Propheta*, i. e. non praedixerit futura. Sed nihil mutandum. Nam προφήτης non semper est is, qui futura praedicit, sed latius ita vocatur quilibet, qui docet. κληθήσῃ, *eris*, ut

 supra

ſupra. προπορεύσῃ — ὁδὺς ἀυτῦ) Cf. annotat. ad Matth. III, 3.

77. Τῦ δῦναι γνῶσιν σωτηρίας) i. e. διὰ τῦ δῦναι: *ut tradas doctrinam salutis;* iam enim explicat, qua in re illa praeparatio conſiſtat, nimirum in ſubminiſtratione doctrinae ſalutaris de reſipiſcentia, ſummatim commendanda per *Ioannem*, ſed ita, ut plenior cognitio a *Christo* eſſet petenda, *Ioanne* hoc ipſum indicante. ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν ἀυτῶν) ἐν pro εἰς poſitum, ut ſaepius. Senſus: *ut remissionem peccatorum accipiant.* Poſſunt etiam haec verba referri ad σωτηρίας, ut ſenſus ſit: *quae salus est in remissione peccatorum.*

78. Διὰ σπλάγχνα ἐλέυς Θεῦ ἡμῶν) *Per intimum Dei amorem*, ſc. haec nobis evenient. Simillimum loquendi genus eſt apud *Paulum*, Col. III, 12. σπλάγχνα ὀικτιρμῶν, quo haud dubie *intimus misericordiae affectus* ſignificatur. בְּרַחֲמֵי חֶסֶד אֱלֹהֵינוּ. Nam in magna commiſeratione graviſſime interna viſcera affici ſolent. Verba haec ad totum id quod praeceſſit, referenda videntur, nimirum ad ipſam miſſionem *Ioannis* atque *Messiae*, et vocationem ad poenitentiam, utrique illorum mandatam ex benigniſſimo Dei conſilio, quod et ſequentia omnino videntur exigere. ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψυς) *Quo (amore Dei) futurum est, ut lux coelestis nos beet*, i. e. Meſſias, doctor ſummus, auctor ſalutis nobis appareat. Ἀνατολὴ ἐξ ὕψυς, *oriens e coelo,* nam ὕψος h. l. eſt *summum coelum*, et ἀνατολὴ pro ἀνατέλλων. Comparatur Chriſtus ſoli orienti. Ponitur ανατολὴ a LXX. aliquot

quot locis pro צֶמַח, quod alii vertunt *βλάστημα*, sed profecto, quae sequuntur, ostendunt, hic non ita accipiendum, sed *ἀνατολὴν* esse id ipsum, quod אוֹר dixit *Iesaias* c. LX, 1. 2. qui locus hic aperte respicitur, et ad *Christum* eiusque doctrinam refertur etiam a *Matthaeo*. Cf. Ies. IX, 1. Possunt etiam verba: *ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους*, simpliciter verti: *e coelo missus veniet ad nos*, ut *ἀνατολὴ*, abstracto posito pro concreto, sit is qui oritur, i. e. qui missus venit.

79. *Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις*) Vide Matth. IV, 16. et ibi notata. Sensus est, populo Hebraeo affulsisse hanc lucem tunc, quum in summa miseria versaretur. *τοῦ κατευθῦναι — εἰρήνης*) *Ut nos in viam verae felicitatis perducat.* Continuatur translatio. Nam lux dirigit nos, ut secure ambulemus. Sic et Psal. CXIX, 105. verbum Dei *lumen semitae* dicitur. Eodem sensu simplex *εὐθύνειν* saepe legitur apud *Philonem*, et dicitur quum de *homine vel iumento* viam ingrediente, tum de *via ipsa cursuque*. Vide *Loesnerum*. Homericum *ἰθύνειν* idem significat. *Ὁδὸν εἰρήνης*, verte *viam, quae ad veram felicitatem ducit.* Nam Hebraei *pacis* nomine haud raro eum statum intelligunt, in quo aliquis merito acquiescat.

80. *Ἐκραταιοῦτο πνεύματι*) i. e. *sapientia*, ut infra de ipso Domino c. II, 52. *Πνεῦμα*, *animus, animi vires, ingenii dotes.* *καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις*, i. e. intra domus paternae fines se continuit; non prodiit in publicum, *ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ*) Ad id usque tem-

tempus, quo se ostenderet Israelitis; i. e. usque ad publici muneris initium.

CAP. II.

1. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις) *Illo tempore.* Haec formula non ad immediate praecedentia, sed ad c. I, 36. 38. 57. 58. referri debet; nam Iesus non tunc demum natus est, quum Ioannes adolevisset. Utrum Lucas narrationem, quae nunc sequitur, ex primis fontibus hauserit, aut ex aliis monumentis, certe definiri non potest. Ἐξῆλθε δόγμα, *edictum promulgatum est.* Nam δόγμα est *decretum, edictum,* ut Act. XVII, 7. unde δογματίζειν, *decernere,* 2. Macc. X, 8. Verbum autem ἐξέρχεσθαι quum de lege, edicto sermo est, notat *ferri, promulgari,* Dan. II, 13. IX, 25. Esth. I, 19. ubi in hebr. est יֵצֵא. Παρὰ καίσαρος Αὐγούστου) Intelligitur Caesar Octavianus Augustus, Imperator Romanorum. *Caesaris* nomen acceperat a Iulio Caesare per adoptionem, et Caesares primitus vocabantur omnes, qui ad hanc familiam pertinebant; postea vero imperii haeredes et ipsi imperatores vocati sunt Caesares. Sueton. Vit. Aug. c. 7. „Postea *Caesaris,* et deinde *Augusti* cognomen assumsit: alterum testamento maioris avunculi: alterum, Munacii Planci sententia: quum, quibusdam censentibus, *Romulum* appellari oportere, quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut *Augustus* potius vocaretur, non tantum novo, sed etiam ampliore cognomine: quod loca quoque religiosa, et in quibus augurato quid consecratur, *augusta* dicuntur. *Augusti cognomen e decreto senatus honoris caussa accepit.*" ἀπογρα-

γράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην) ἀπογράφεσθαι, vox media, significat, vel *nomen suum in tabulis censualibus describendum curare, nomen profiteri, ut in tabulas publicas referatur,* vel *se censendum praebere.* Est itaque ἀπογραφὴ vel descriptio tantum capitum s. hominum, vel hominum et facultatum. Haec, de qua hic sermo est, prioris generis fuisse videtur. Nam historia Romana nos docet, census tributi exigendi caussa actos esse a Romanis in solis provinciis Romanis, non autem in regnis sociis. Iudaea autem tunc temporis nondum fuit provincia romana, sed *Archelao* demum relegato tributaria facta, Syriaeque addita est. Unde intelligitur, hunc censum non fuisse aestimationem bonorum, tributorumque exactionem, sed capitum censum. Hanc autem descriptionem eo consilio iussisse videtur *Augustus*, ut *Herodes*, a *Syllaeo*, *Obadae* Regis Arabiae legato accusatus, se imperio Caesaris subesse, sentiret. *Augustus* enim ei valde erat iratus, eique acerbius scripsit. Litterarum summa inter alia fuit haec: ὅτι πάλαι χρώμενος αὐτῷ φίλῳ, νῦν ὑπηκόῳ χρήσεται, *se eum aliquando in amicis habuisse, nunc pro subdito habiturum.* Vid. Joseph. *Antiqq. Iud.* XVIII, c. 9. §. 1—3. οἰκουμένη h. l. accipi debet de sola Iudaea. Saepe quidem hoc vocabulum apud Scriptores Graecos, qui de rebus Romanorum exponunt, significat *orbem Romanum*, seu omnes regiones, Romanorum imperio subiectas; quod inde factum, quia tunc temporis totus fere orbis terrarum, quatenus excultus erat, et inhabitabatur, Romano imperio erat subiectus. Sic aliquoties apud unum *Dion. Cassium*, v. c. Lib. LX. et LXIII. Vid. *Krebsium* et *Loesnerum*. Sed interdum *Iudaea* etiam ἡ οἰκουμένη dicitur; qui significatus,

catus, minime vulgaris eo magis h. l. est admittendus, quia illorum temporum historia docet, descriptionem illam non ad totum Romanum imperium pertinuisse, sed a solam Iudaeam.

2. Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς συρίας κυρηνίȣ) Haec verba, commata post ἐγένετο sublato, verti possunt: *Haec descriptio prima fuit Praesidis Syriae Cyrenii.* Genitivi ἡγεμονεύοντος κυρηνίȣ non sunt absoluti, sed indicant personam agentem. Certum est, Cyrenium tum, quum Christus nasceretur, nondum fuisse Praesidem Syriae. Functus est hoc munere tum temporis *Sentius Saturninus*; Saturnio autem *Quintilius Varus* successit, et huic denique P. *Sulpitius Quirinius.* Indicare igitur videtur Lucas, Quirinium, qui *postmodum* Praeses Syriae factus est, huic negotio descriptionis praefectum fuisse, et hanc *primam* fuisse descriptionem, diversam a censu illo, quem anno Iuliano LI. vel LII. Archelao in exilium misso in Iudaea egit; cuius celeberrima erat memoria. (Act V, 37.) Quirinio, quem Augustus huic negotio praefecerat, haud dubie adiunctus erat Sentius Saturninus, qui eo tempore fuit Praeses Syriae. Quare Tertullianus L. IV, c. 19. adv. Marcionem: *Sed et census,* inquit, *constat actos sub Augusto nunc in Iudaeam per Sentium Saturninum.* Huic sententiae non obstat silentium Scriptorum profanorum, qui ἀπογραφὴν capitum in Iudaea, tanquam rem exigui momenti facile omittere poterant. Remanent tamen etiam sic difficultates haud exiguae. Nulla enim caussa afferri potest, cur Augustus *Quirinio* potius, quam *Saturnino*, Praesidi hanc ἀπογραφὴν commi-

mi-

miserit. Accedit, quod Lucas a communi et constante scriptorum usu recessisse putandus sit, si ad tempus denotandum extraordinarium quendam, non ordinarium Syriae praesidem adhibuisset. Alii verba Lucae ita vertunt: *Haec descriptio facta est* PRIUSQUAM *Quirinius praeses Syriae esset*; iungentes πρώτη κυρηνίȣ, ac si scriptum fuisset προτέρα κυρηνίȣ, ut Io. XV, 18. c. I, 30. *Wetstenii* sententia est, nullum quidem tunc, quum Christus nasceretur, actum fuisse censum: Augustum tamen diu antea censum per totum orbem Romanorum agere decrevisse, et eo ipso tempore in Iudaea aliquid contigisse, quod si proprie census non erat, censitionis tamen futurae quasi quaedam prolusio, et non obscurum indicium initiumque haberi poterat. Nimirum, teste *Iosepho* Antiquitt. XVII, 2. 4. XVIII, 1. 1. extremis Herodis temporibus, post mortem Aristobuli et Alexandri filiorum, Iudaei ab Herode per iusiurandum Caesari fuerunt devincti, qua ratione non minus nomen suum et subiectionem profiteri debebant, quam in censitione; quod Lucas voce ἀπογραφῆς significare voluisse videtur. Alii pro ἄυτη legunt ἀυτὴ, ut sensus sit: *Haec prima descriptio facta est demum Praeside Quirino*, et volunt, descriptionem mandatam quidem ab Augusto, vivente Herode, sed Praeside demum Quirino executioni esse datam. Taceo eos, qui coniecturis indulgent, quorum alii totum hoc comma delent, alii pro κυρηνίȣ legendum putant κυιντιλίȣ, ut Varus Syriae Praeses indicetur. Cf. Pauli Commentar. P. I. pag. 83. sqq.

8. Ἕκαςος ἐις τὴν ἰδίαν πόλιν) *Quilibet in urbem patriam*, i. e. in eam urbem, quae olim genti ac familiae

suae

ſuae obvenerat. Iudaeorum cenſus fiebat per tribus, gentes et familias: quod poſt multas Iudaeorum disiectiones fieri non poterat, niſi ſinguli ſe ad ea loca conferrent, quae olim genti ac familiae ſuae obvenerant. Patriam vero urbem quisque ſcire poterat ex tabulis genealogicis.

4. Ἀνέβη — πατριᾶς Δαβὶδ) Ἀνέβη, *proficiſcebatur.* Verbo ἀναβαίνειν uſus eſt Lucas, quoniam Iudaea, in quam Ioſephus proficiſcebatur, erat regio montana, et ad alios Palaeſtinae tractus, maxime ad Galilaeam relata, ſublimior. De Galilaea vid. notata ad Matth. IV, 15. de Βηθλεέμ ad Matth. II, 1. Εἰς πόλιν Δαβὶδ) ubi et natus et educatus fuit David, poſtea factus Rex Iudaeae 1 Sam. XVII, 12. ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ) οἶκον et πατριὰν ita diſtinguunt interpretes, ut πατριὰ latiori ſignificatione ſumatur, pro familia, quae plures continet οἴκους, quum οἶκος metonymice ſignificet homines, qui in una domo continentur, et ſenſu ſtrictiori illos, qui ab uno patre familias orti ſunt. E domo igitur, ἐξ οἴκου Davidis erat Ioſephus, quoniam ad Davidem genus referebat; e *familia* vero, ſ. ἐκ πατριᾶς Davidis erat, quoniam eosdem habebat cum Davide maiores, ſive per πατριὰν poſteros Boaſi, ſive alterius cuiusdam e progenitoribus Davidis, intelligas.

6. Σὺν Μαριὰμ) Aperte ſatis oſtendit Lucas, etiam *Mariam* ex genere *Davidis* fuiſſe. Nam alioqui ipſa in familiae ſuae urbe profiteri debuerat. Videtur autem Maria fuiſſe haeres patris filio deſtituti; nam alias foeminae non relatae ſunt in tabulas publicas. Eandem ob cauſſam (quod haeres eſſet) obſtricta erat lege viro eiusdem tribus

bus nubere. Num. XXXVI, 8. 9. Vid. *Michaelis* ad h. l. τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ) non sponsa tantum erat, sed et nupta. At sponsam maluit *Lucas* dicere, quia Iosephus Mariam habebat ut sponsam.

6. Ἐπλήσθησαν — αὐτήν) *Tempus partus aderat*; nam ἡμέραι ut יָמִים omne tempus in genere notat. Ἐπλήσθησαν, ut c. I. 57. τοῦ τεκεῖν. Graeci Infinitivo, vel addito vel omisso articulo, saepe loco Substantivi utuntur.

7. Ἐν τῇ φάτνῃ) φάτνη non tantum significat locum pabuli vel foeni, sed etiam interdum stabulum totum, quemvis locum praeseptum; unde etiam a Latinis *praesepe* pro stabulo ponitur. Virgil. Aen. VII, 275. *stant ter centum nitidi in* praesepibus *altis*. Haut dubie intelligendum est *stabulum diversorii*, φάτνη τοῦ καταλύματος, nam articulus illud ipsum stabulum designat, quod ad diversorium illud pertinebat; et v. 11. non legitur ἐγγὺς τῆς πόλεως, sed ἐν πόλει Δαβίδ. Cf. Matth. II, 1. Patres tradunt, Christum extra Bethlehemum in stabulo quodam, non arte, sed natura facto, natum fuisse. *Iustin. M.* Dial. cum Tryph. *Origenes* c. Cels. I. aliique. Cf. *Suiceri* Thes. Eccles. sub voce φάτνη. Sed Patrum narrationes de huiusmodi περιστάσεσι non admodum dignae sunt fide. Nec iis credendum est, qui hodie peregrinantibus speluncam s. naturale stabulum, ubi Iesus natus sit, ostendere solent. Quae enim de *locis sanctis* narrantur, ea sunt ficta, lucri caussa. ἐν τῷ καταλύματι) in ea domo, in quam venerant hospitii quaerendi caussa; nam diversoria *publica* aetate Christi non extabant.

8. Καὶ ποιμένες — ἀγραυλοῦντες) *Et pastores in illa ipsa regione* Bethlehemitica *sub dio agebant.* Ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, possunt esse Bethlehemitici, qui manere in agris solebant, et ibidem etiam *pernoctare.* Quum autem ἀγραυλεῖν etiam denotet *extra urbem in agris degere,* pastores ἀγραυλοῦντες possunt etiam esse ii, qui non ex urbe Bethlehemo erant, sed in agris extra urbem sua vel domicilia vel tentoria habebant, etiamsi non sub dio fuerint; excubare enim non sub dio tantum, sed et in tentoriis poterant. Nomades tamen, quales hi pastores fuisse videntur, sub dio agere. et pernoctare etiam solent. Φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτός) *Vigilias nocturnas observantes,* s. *in vigiliis nocturnis excubantes.* Nam φυλακαὶ τῆς νυκτὸς sunt idem quod φυλακαὶ νυκτεριναί.

9. Καὶ ἰδοὺ — περιέλαμψεν αὐτοὺς) *Et ecce angelus Domini subito apparuit illis, et lux coelestis eos circumfulsit.* Plures interpretes monuerunt. quae h. l. de angelorum apparitione leguntur, non nimis urgenda; sed ex Hebraeorum cogitandi et loquendi consuetudine esse interpretanda; neque tam quaerendum, quid viderint pastores, quam potius, quid audiverint. Ipse splendor, qui eos circumfulsit, videtur vocari *angelus Dei.* Vid. supra c. I. 11. Sic δόξα κυρίου esset ἐπεξήγησις τοῦ ἄγγελος κυρίου, hebr. כבוד יהוה, *lux eximia,* splendor coelestis. 1 Cor. XV, 40. 41. Alias est *maiestas divina,* ut Exod. XXXIII, 18. hic autem splendor coelestis. Cf. Act. XXII, 6. IX, 3. Fuit fortasse aliquod phaenomenon, qualia sunt quae noctem illustrant; fuerunt fortasse etiam fulgura. Videtur Deus aliquo naturae phaenomeno usus esse ad excitan-

citandas mentes paſtorum. Solebant vero Hebraei omnia, quorum cauſſae laterent, ad auctores inviſibiles referre: ipſasque naturae effectiones repentinas, inuſitatas, nominare Dei angelos. Pſ. LXXVIII, 48. 49. Exod. XII, 23. Ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν) *magno terrore perculsi sunt.* Haec loquendi ratio non tantum Hebraeis, ſed et ſcriptoribus exteris graecis admodum frequens eſt. Aeſchin. Socrat. II, 22. μαρτυρεῖν μαρτυρίαν. Plato in Phaed. c. 35. λύπην λυπεῖται.

10. Καὶ εἶπεν — τῷ λαῷ) *Angelus vero bono eos iussit animo esse, laetissima enim, inquit, eventa vobis nuncio, quae universo populo contingunt.* Χαρὰ hic metonymice eſt *res laeta, caussa, materia laetandi,* Iac. I, 2. Ariſtoph. Plut. 637. λέγεις μοι χαράν, παντὶ τῷ λαῷ) *omni populo;* intelligitur populus Iudaicus, ad quem res illa potiſſimum pertinebat. De modo, quo et Mariae innotuerit, ſe perituram eſſe Meſſiam, et paſtoribus haec res patefacta fuerit, nihil certi definiri poteſt. Certum eſt autem, eo ipſo tempore, quo Ieſus natus eſt, omnes Iudaeos exſpectaſſe Meſſiae apparitionem, et huius rei famam oriente toto percrebuiſſe. *Sueton.* Voſpaſ. c. 4. Tacit. Hiſt. V, 13. Ioſeph. de B. Iud. V, 5. Coniecturas propoſuerunt Ioannes Tobler, cuius Commentatio: *Ein Paar Vermuthungen, wie Iesus bey den Umständen seiner Geburt als verhoffentlicher Retter Israels angesehen werden konnte* — extat in *dem neuen Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte.* Herausgegeben von D. Phil. Conr. Henke. Tom. V. partic. I. pag. 91. ſqq. et D. Paulus in Commentar. Tom. I. pag. 91. ſqq.

11. Ἐτέχθη ὑμῖν) Vestro, sed et publico mundi bono. σωτὴρ) *Liberator a miseria, et bonorum certorum dator, salutifer. Cic.* in Verrem II. 63. Is est *Soter*, qui salutem dedit. *Wetstenius* permulta loca affert, ex quibus conficitur, ψιλῷ ἀνθρώπῳ titulum σωτῆρος, et σωτῆρος τῦ κόσμυ, σωτῆρος πάντων ἀνθρώπων vere tribui non posse. Ἐν πόλει Δαβὶδ referri debet ad ἐτέχθη.

12. Τὸ σημεῖον) *Nota*, qua hunc infantem ab aliis sit dignoscere. Sic et Rhetores hanc vocem usurpant.

13. Ἐγένετο) *adfuit* i. e. παρεγένετο. πλῆθος στρατιᾶς ὐρανίυ) *ingens multitudo copiarum coelestium.* Ita vocantur ab Hebraeis copiae angelorum, quibus circumsepta est Dei, tanquam potentissimi cuiusdam Monarchae, maiestas. 1 Reg. XXII, 19. 2 Chron. XVIII, 18. Multa loca, quae Iudaeorum sententiam de angelorum vi et natura, nomine et muneribus declarant, e PHILONE collegit *Adam. Frid. Kühnius* ad h. l. e. c. de *Somniis*: (p. 585. extr.) *Aër est animarum corpore carentium domicilium, quia opifici mundi omnes eius partes animalibus implere placuit.* Idem de Monarchia: (p. 812.) *in ea regione,* (inquit) *quae esset inter aërem et terram, versari angelos, Dei ministros.* PAPE in sua *Paraphrasi Evangelii Lucae* germanica recte observat, rem saepe describi, non ut revera contigit, sed ut aliis est visa. Non est credibile, copiam geniorum caelestium a pastoribus esse visam; auditus est autem ab iis clamor laetus, qualis exercitus triumphantis clamor esse solet, atque quum iis hae voces ex aëre delapsae esse viderentur, in eam deducti sunt opinionem, coelestem exercitum laetitiam suam testari; quae opinio eos non fefellit. Vid. v. 14.

14 *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ)* *Laudibus celebretur Deus summus*, qui est in coelis, ἐν ὑψίστοις sc. ὄντι. Vel: *laudetur Deus in coelis*, nempe ab angelis, qui coelum inhabitant. Varias interpunctiones indeque ortas explicationes huius commatis vide in *Bowyeri* Coniect. Subauditur ἔστω vel ἐστί. Ego praefero ἔστω. Ἐν ὑψίστοις, *in (coelis) altissimis*. καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη) εἰρήνη, hebr. שָׁלוֹם hic est *felicitas, salus*. Coniunctionem καὶ Theophylactus interpretatus est aetiologice, pro γὰρ, ut sensus sit: Laudibus celebrari Deum aeternum, propter pacem (felicitatem) collatam terris. ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία) Sc. ἐστι Θεῷ. *Deus favet hominibus*, ὅτι εὐδοκεῖ ὁ Θεὸς ἐν ἀνθρώποις. vel: *Deus faveat hominibus*, ut ἔστω suppleatur. Εὐδοκεῖν ἐν τινὶ *favere alicui, amare aliquem*. Matth. III, 17. XVII, 5. Non contemnenda est lectio: καὶ ἐπι γῆς εἰρήνη ἀνθρώποις εὐδοκίας, *in terra autem salus hominibus probatis*. Dicuntur nempe ἄνθρωποι εὐδοκίας, ut οἰκονόμος τῆς ἀδικίας Luc. XVI, 13. εὐάρεστοι τῷ Θεῷ, *probati, grati, accepti Deo*. Sed lectio non sollicitanda esse videtur. Εὐδοκία h. l. significare etiam potest *amorem*, benevolentiam, et ἐν verti *inter*, ut intelligatur mutuus hominum inter se amor, et totius commatis sensus sit: *Laudibus celebretur summus Deus, nam salus* (erit) *in terris, et amor inter homines*.

15. Οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες) οἱ ἄνθρωποι est Pleonasmus ex Hebraismo; quare bene omiserunt Syrus et Latinus interpretes. δὴ) *Sane*, vel potius *agedum*, quod est excitantis. το ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς) הַדָּבָר *rem hanc, quae ibi evenit*. ὃ ὁ κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν) γνωρίζειν est

iudicium certum alicuius rei dare, significare, dicere quibus quasi signis res cognosci et ab alia quacunque discerni possit... Quam verbo vim recte huic loco vindicavit *Iensius* Ferc. Litt. Cf. *Loesn.*

17. Διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος) *Enarrabant obviis quae vidissent.* Mox enim additur, audientes miratos fuisse. Activum igitur ponitur neutraliter, quasi dicat: *famam sparserunt de hac re,* i. e. *rem divulgarunt.*

19. Συνετήρει — ταῦτα) *conservabat,* i. e. animo retinebat, has res, haec facta, ne sibi exciderent, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς) *In animo suo expendens;* nam συμβάλλειν saepe est *comparare, diligenter considerare.* Alii post *Albertum* reddunt: *Rerum intelligendarum vim coniectura assequi conabatur.* De coniectoribus et interpretibus somniorum oraculorumque dicitur. Cf. *Wetsten.*

21. Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον) *Quum octavus dies* (post nativitatem) *advenisset, quo infans circumcidendus erat*: non autem: *quum octo dies impleti essent, s. praeteriissent.* Constat enim, in sacris litteris saepissime πληροῦσθαι de tempore ita usurpari, ut id *appropinquasse, advenisse* significet. Eodem sensu πληροῦσθαι occurrit apud *Iosephum,* ut *Krebsius* ostendit, καὶ ἐκλήθη — κοιλίᾳ) Καὶ vel παρέλκει, vel significat τότε. De nominis impositione vid. supra I, 59. De nomine *Iesus* Matth. I, 21.

22. Καὶ ὅτε — αὐτῶν) *Et quum appropinquasset tempus purgationis eorum.* Puerperae Hebraeorum per quadraginta fere dies domi se continere debebant, intra quod tem-

tempus impurae erant; praeterlapsis vero his diebus sacrificium purgatorium debebant offere. Pro *αὐτῶν* al. legunt *αὐτῦ*, al. *αὐτῆς*, al. simpliciter *καθαρισμῦ*, plurimi *αὐτῶν*. *Καθαρισμὸν* ad Iesum referri, offendit nonnullos, quod impuritatem aliquam supponat, quae *Iesu* tribui non possit. Sed sciendum est, impuritatem hanc nihil esse aliud, quam vinculum a lege iniectum, quo et mater et infans certo tempore primum ab hominum contactu, deinde a publicis coetibus arcebantur. Lex extat Levit. XII. Est igitur sermo de impuritate externa, non vero morali. Et quanquam purificationis lex ad solam matrem expresse pertinebat, dubitari tamen nequit, quin etiam infans ea fuerit comprehensus, quum etiam is, qui immundum contrectaret, immundus haberetur. Proinde quamdiu immunda erat mater, tam diu erat etiam infans, qui in sinu eius gestabatur, et lacte eius alebatur. *Ἀνήγαγον — τῷ κυρίῳ*) *Secum duxerunt eum Hierosolyma, ut eum offerrent domino:* simul duabus legibus defuncturi, una, quae erat de purificatione puerperae, altera, quae erat de redemtione primogeniti, quae intra mensem fieri non poterat, post mensem poterat. Levit. XII, 1—8. Erat nempe lege constitutum, ut omnes Israelitarum filii primogeniti consecrarentur Deo, et essent futuri sacerdotes, Exod. XIII, 2. Quum vero postea sacrorum peragendorum cura tribui Leviticae demandaretur, Num. VIII, 16. ss. tum reliqui primogeniti offerebantur quidem Deo, et accipiebat eos sacerdos; sed postquam parentes filium quinque siclis quasi redemerant, (Num. XVIII, 15. 16.) eum iis reddebat. *Παραστῆσαι admovere, sistere,* ut hebr. הִקְרִיב

 ad-

adhibetur de hostiis, quae aris admoventur, et de oblationibus, quae Deo consecrantur.

23. Καθὼς — κληθήσεται) *Ex praescripto legis: omnis masculus primogenitus domino sacratus esto.* Lex extat Exod. XIII, 2. Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν proprie est: *masculus aperiens matricem*, i. e. primogenitus, qui eatenus aperire vulvam dicitur, quatenus primus nascitur. Exod. XIII, 2. Cf. versio LXX. interpretum. Num. VIII, 16. Ἅγιον dicitur id, quod a communi usu segregatum, et ad peculiares usus destinatum est. Hinc etiam primogenitus dicebatur ἅγιος. Cf. v. 22. Exod. XIII, 2. Cf. Vers. LXX. Num. VIII, 16. ἅγιον τῷ κυρίῳ κληθήσεται) *Consecratus Domino esto.* Nam καλεῖσθαι saepe significat *esse*, et futurum indicativi pro imperativo ponitur.

24. Θυσίαν) *oblationem.* Θυσίας vox hic generaliter sumitur: includit enim et ὁλοκαύτωμα et τὸ περὶ ἁμαρτίας. κατὰ τὸ εἰρημένον) *secundum id, quod est mandatum.* Ponitur enim אָמַר pro צִוָּה. ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν) *par turturum, aut duos pullos columbarum,* oblatio pauperum. Levit. XII, 8. ζεῦγος, *iugum, par,* צֶמֶד.

25. Δίκαιος καὶ εὐλαβὴς) **Probus et pius,** *(sollicitus Dei agnoscendi recteque colendi.)* Εὐλαβὴς proprie est *is, qui caute et bene aliquid capit et prehendit.* Quemadmodum autem εὐλαβὴς dicitur *cautus, sollicitus* in quacunque re, unde Moses dicitur apud Philonem (L. I. de vita eius) τὴν φύσιν εὐλαβής, *verecundiam a natura sibi attributam habens;* ita plerumque de summi momenti rebus

bus inprimisque de rebus divinis occurrit. Sic e. g. Idem *Philo* de Cher. φιλοφροσύνην καὶ εὐλάβειαν Θεοῦ, *humanitatem pietatemque erga Deum* dicit. προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραὴλ) *expectans solatium Israelis*. i. e. *Messiam*, vel beneficia illa Messiae spiritualia: quanquam et reipublicae restitutionem ab eo speratam credibile est Παράκλησις, *solamen*, h. l. per metonymiam est *auctor levaminis, reipublicae afflictae restaurator* laetiora tempora allaturus. πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτὸν) *Spiritu divino agebatur.* Dicitur hoc proprie de Prophetis, ut Ies. LXI, 1. sed etiam de aliis, qui habent afflatus divinos, vel eximia dona. Sunt qui putent, *Simeonem*, cuius hic fit mentio, fuisse patrem Gamalielis, de quo Act. V, 34. filium vero Hillelis, quem Iosephus Pollionem appellat. Tempora convenire ipsi Iudaei fatentur. *Gansius* in *Zemach*: Iesu Nazareni nativitas contigit diebus R. Simeonis filii Hillelis.

26. Κεχρηματισμένον) Vide Matth. II, 12. Promissum fortassis hoc fuit Simeoni per somnium. ἰδεῖν θάνατον) *Pati vel subire mortem.* Nam ἰδεῖν h. l. est *pati, subire.* Vid. notata ad Matth. XVI, 28. Τὸν Χριστὸν κυρίου, Messiam a Iova missum, vel promissum, Messiam a Deo constitutum. Ps. II.

27. Ἐν τῷ πνεύματι) *instigante, impellente*, vel *revelante Spiritu.* Orta est nempe in animo eius cogitatio, quam eiicere non poterat, adeundum sibi esse templum. τοὺς γονεῖς) Non mirum est, *Iosephum* hoc nomine appellari, quum etiam socrum et novercam iurisconsulti tradant esse matrum loco. κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου) *quod ex*

lege consuetum erat, nempe παραςῆσαι τῷ κυρίῳ, ut supra dixit, et offerre τὴν λύτρωσιν.

28. Καὶ αὐτὸς — καὶ εἶπε) *Et ipse quoque ulnis eum excepit, Deumque laudibus celebravit his verbis.* Καὶ αὐτὸς, ipse etiam Simeon, praeter parentes et sacerdotem. Εὐλογεῖν, hebr. בָּרֵךְ, *laudare*, *celebrare*.

29. Νῦν — ἐν εἰρήνῃ) *Nunc ministrum tuum, Domine, laetum dimittis* (ex hoc corpore) *secundum tuam promissionem.* Ἀπολύεσθαι, dicuntur, qui e vinculis aut carcere liberantur. Act. IV, 21. V, 40. et aliis locis. Hinc poni solet haec vox saepe pro: *e corpore migrare.* Themistius apud Stob. S. 119. ἀπολύεσθαι τὸν ἀποθνήσκοντα, καὶ τὴν τελευτὴν ἀπόλυσιν καλεῖσι. Aelian. Var. Hist. XIII, 20. ἀπολύεσθαι τῦ ζῆν. Sic etiam Hebraeis נִפְטַר dimissus, est *mortuus*, et פטירתו של אדם decessus ex hac vita, sive mors hominis. Est autem in hoc loquendi genere manifesta professio speratae vitae alterius, quum corpus habeatur pro animi vinculo. τὸν δῦλόν σε) i. e. me, qui sum servus tuus. κατὰ τὸ ῥῆμά σε) *quemadmodum mihi pollicitus es.* Respicit enim illud quod divinitus intellexerat, v. 26. ἐν εἰρήνῃ) בשלום, *feliciter et beate.* Haec verba coniungenda sunt cum ἀπολύεις, *feliciter e corpore migrare iubes.* Solent ita de se loqui qui rei optatae conspectum sunt adepti, quasi iam nihil possit illis ad felicitatem vitae accedere. Gen. XLVI, 30.

30. Εἶδον οἱ ὀφθαλμοί με) Non est pleonasmus. Nam etiam cor videt, quando aliquid assequitur per intel-

tellectum, aut quando intelligit. Ita Augustus, *oculi mei*, dixit, *requirunt meum Caium*. τὸ σωτήριόν σου) *Salutem tuam*, i. e. Messiam, quem tu misisti. Σωτήριον solent interdum ponere LXX. ubi in Hebraeo est יְשׁוּעָה, ut Ps. XCVIII, 3. 1 Sam. II, 1. Est autem hic abstractum pro concreto positum, σωτήριον ἀντὶ τοῦ σωτῆρος, sicut et latine dicimus: tu mea es salus. Apud *Iesaiam* c. XLVI, 12. Deus loquens de Messia similiter ait תְּשׁוּעָתִי *salus mea*, i. e. *a me*.

31. Ὃ ἡτοίμασας — λαῶν) *Quem omnibus populis destinasti*, vel omnibus populis conspiciendum praebes. *Parasti*, ut ostenderes scilicet. Κατὰ πρόσωπον, *coram*, *in faciem*, *in os*, h. l. est nota Dativi. Sic Ps. XXIII, 5. pro hebr. לְפָנַי Alexandrini habent ἐνώπιόν μου, constrictione nostrae plane simili.

32. Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν) *Doctorem, qui nationes illuminet, vel doceat*. Nam Φῶς *lumen* pro magno doctore saepe ponitur. Ἀποκάλυψις ἐθνῶν passiva significatione sumi potest: *ut nationes illuminentur*, vel ἀποκάλυψις, *illuminatio*; ut apud LXX. ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, *illumina oculos meos*. Cf. etiam Num. XXII. 31. XXIV, 4. 16. Ies. XLII, 6. XLIX, 6. καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ) *Et decus populi tui Israel*; ex loco Ies. XLVI, 13. Messias est *gloria* Israelis, quia, ex Israelitis natus, inter ipsos vixit, et gentes vocavit ad religionem Israelis.

33. Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ) Sic habent codices graeci fere omnes, versiones nonnullae, Photius, Theophil. Hi-

Hilarius, Helvidius, (apud Hieronymum) graecos codices falsitos esse contendens. Sed cod. Cantabrig. et Stephani η, cum paucis aliis, versionibus nonnullis, Cyrillo hierosf. Augustino, Hieronymo, Graecis tractatoribus paene omnibus et nonnullis e latinis apud Hieronymum habent ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ sive ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

34. 35. Ἐυλόγησεν αὐτοὺς) *Iosephum* et *Mariam*, quorum praecessit mentio, bonis ominibus prosecutus est, bene iis precatus est. Nam ἐυλογεῖν est in genere, *bene dicere*, hinc etiam notat: *bona et fausta apprecari*. 1 Macc. II, 69. ὅπως —— καρδιῶν διαλογισμοὶ) Hunc locum eleganter interpretatur Morus in Progr, a. 1783. scripto, his fere verbis: *Tu vero, Maria, scito, hanc huius pueri sortem esse, ut Israelitarum multi ex eo culpam contrahant et corrigant, ipse vero, non sine acerrimo dolore tuo, sit monumentum contemtus et ignominiae. Sic complurium intima patescent sensa.* Phrasis κεῖσθαι v. 34. sicuti τεθεῖναι, δοθῆναι, ἑτοιμασθῆναι εἴς τι indicat destinationem personae vel rei ad fata tristia vel laeta; ut patet ex Philip. I, 17. 1 Thess. III, 3. quod tamen de fatali quadam necessitate minime est intelligendum. Talis enim intelligitur destinatio, cuiusmodi formulis vitae communis centies exprimitur. Recte monet Morus: „Omnino sermo Orientis non est in ordinem scholae cogendus, sed agnoscendum potius saepenumero, ea, quae nos distinctius referamus ad Deum volentem et permittentem, efficientem et concedentem, dantem aut non dantem, agentem sua vi aut moderantem moralia, ab illo sermone omnino referri

ferri ad ὁρισμὸν, βουλὴν, actionem effectionemque Dei, et, quoniam nihil fit fiatque ἄνευ Θεοῦ (quod tamen latissime patet) Deum simpliciter ut agentem omnia describi. Quum igitur quis κεῖσθαι εἰς τὶ dicitur, intelligitur, hoc illi quacunque de caussa certum paratumque esse, nec posse aliud de eo exspectari; atque caussas cur nunc quidem aliud exspectari nequeat, esse naturam rei, hominum ingenia et mores, consilia Dei omnia moderantis, interdum etiam hoc, quod praenuntiatum sit. Ergo h. nostro loco οὗτος κεῖται, omnino vertendum est: *Haec huius* (pueri) *sors erit*, nec poterit aliud de eo exspectari. Εἰς πτῶσιν — Ἰσραήλ, *ut Israelitarum multi cadant et resurgant*, i. e. ex eo culpam contrahant et corrigant. Nam πίπτειν *cadere*, metaphorice saepe sumi pro *peccare, delinquere*, satis est notum. Hinc patet quid h. l. sint πτῶσις, et eius oppositum ἀνάστασις. Nempe historia teste scimus, multa fuisse in Christi vita, rebus, doctrina et morte, per quae Iudaei, suis adsueti moribus, suis opinionibus imbuti, moverentur, ut a Christo abalienari, nec ipsum agnoscerent Messiam, nec doctrinam eius de salute propter ipsum exspectanda probarent. Quoniam igitur in doctrina, vita et morte Iesu occasio fuit, cur tales homines ita se erga eum gererent, ideo id, quod errore et facto lapsi sunt, et πτῶσις illorum ad eum refertur. Quod errore et facto lapsi sunt, occasione ex hoc puero capta, ut millies e rebus externis labendi occasio capi solet, culpam sibi contraxerunt. Quae autem sit ἀνάστασις eorum, qui lapsi fuerant, et quo sensu haec quoque res dicatur sors Iesu imminens et destinata, facile nunc intelligitur. Historia nempe docet, Iudaeorum multos

tos ex iisdem illis quae Iesus docuerat et egerat, occasionem nuperi erroris retractandi culpaeque corrigendae cepisse. Quum autem Christo hoc laetissimum accidere debuerit, natura rei monente: haec quoque laetior vicissitudo rerum in decursu vitae eius appellatur sors illi destinata, pars sortis qua usurus sit. Dicitur autem Christus etiam σημεῖον ἀντιλεγόμενον, i. e. *exemplum seu monumentum hominis reiecti repudiatique*, e cuius vita insigni modo disci possit, quid sit respui et repudiari, aut exemplum et monumentum insigne reiectionis et contemtionis. Si enim ab Hebraeis, unde hic modus loquendi repetendus est, *homo* aliquis dicatur εἶναι εἰς σημεῖον, intelligitur illum hominem esse indicio, exemplo, monumento, documento, unde aliquid cognoscatur, aut quo aliquid confirmetur. Cf. Ies. VIII, 18. 4. Ezech. XIV, 8. Ἀντιλέγειν vero non tantum est contradicere verbis, sed etiam *obsistere potissimum re et facto, repudiare, rebellare*, e. c. Io. XIX, 12. Hebr. XII, 3. Is igitur, quem Simeon ulnis gestabat, dicitur κεῖσθαι εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, destinatus monumento renisus et contemtionis, quia hac sorte usurus erat, ut a popularibus non agnosceretur rex, sed ut nocivus fraudator repudiaretur, ad supplicium capitis traderetur, essetque, quamdiu res humanae erunt, insigne exemplum et monumentum a suis turpiter et ignominiose reiecti. καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία τὴν ψυχήν σου, i. e. σέ. At illa altera locutio est gravior et intensior. Διέρχεσθαι τὴν ψυχὴν est, *in imos eius recessus penetrare.* Ps. XXXVII, 15. Praenuntiat autem Simeon Mariae his verbis summos animi dolores, ex iis quae in filium eius fierent, oborituros. ὅπως ἂν

ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν οἱ διαλογισμοί) *ut multorum cogitationes conceptae animis fiant palam.* Coniungenda sunt haec verba cum illis: σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Doctrina Christi caussam dedit, ut erumperent palam consilia et cogitationes adversariorum, et in impietate contumacium.

36. Καὶ ἦν — τῆς παρθενίας αὐτῆς) *Erat porro foemina divinitus afflata, Phanuelis filia, ex tribu Aser, longe provecta aetate, quae cum marito, cui virgo nupserat, septem vixerat annos.* Quonam sensu Anna appelletur προφῆτις, vix certo definiri poterit. Nam προφῆτις, potest esse, vel *foemina dono futura praedicendi instructa,* ut Apoc. II. 20. vel *uxor prophetae,* ut Ies. VIII, 3. vel *Deo sacra et devota,* (propter v. 37.) vel *divinitus afflata,* divino impetu concitata, quae Deo plena cantus sacros canere solebat. Vid. supra c. I. 67. προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς) *longe provecta aetate* Vid. c. I, 7. ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς) i. e. ex quo virgo illi nupserat, nuptiis videlicet cum nullo postea repetitis. Magna vero laus mulieris apud nationes paene omnes, non repetere nuptias.

37. Ὀυκ ἀφίςατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ) *Non recessit a templo,* sc. statis temporibus orationis; i. e. *templum assidue frequentabat.* Mentio fit Exod. XXXVIII, 8. et 1 Sam. II, 24. matronarum, ad ostium tabernaculi confluentium. Sic et haec nostra, non perpetuo quidem, sed certis tamen temporibus devotionis ergo templum adiit. νηςείαις — ἡμέραν) *Ieiuniis et precibus Deum assidue coluit.* Νύκτα καὶ ἡμέραν, *assidue*; nec enim aliud dicitur, quam quod

quod proxime praecedentibus verbis. 1 Tim. V, 5. VIRGILIUS Aeneid. IV. — *vigilemque sacraverat ignem;* ubi SERVIUS: *significat, sine intermissione fieri sacrificia, atque excubari per diem et noctem; ut dicimus, quotidie in officio esse.* Post λατρεύουσα supple θεῷ.

38. Ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ) *Deo laudes gratesque agebat.* Neque ulla praepositionis ἀντὶ hic est vis. Sequitur Lucas consuetudinem Hebraeorum, qui verbo הודות particulas לְ et אֶת ita adiungunt, ut *laudare* et *celebrare* significet, quoniam ii, qui laudant aliquem et celebrant, et quasi fatentur et ostendunt, agnosci a se atque diligi virtutes eius et laudes. Hoc verbum Alexandrini nunc verbo αἰνεῖν, (ut Gen. XLIX, 8. ubi Aquila habet verbum ἐξομολογεῖσθαι;) nunc verbis compositis ἐξομολογεῖσθαι et ἀνθωμολογεῖσθαι reddiderunt. Psal. CXVIII, 19. 21. LXXIX, 13. τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ) Pro ἐν Ἱερουσαλήμ al. leg. τοῦ Ἰσραήλ. Sed prior lectio videtur esse vera, et construendum ita: τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ προσδ. λύτρ. nam creber est in traiectionibus *Lucas.* λύτρωσις est *liberatio,* proprie captivi, qui redimitur pretio aliquo impenso, quod est λύτρον. Hoc autem loco intelligitur liberatio a calamitatibus, quibus tum affligebantur Iudaei.

39. — Καὶ ὡς — Ναζαρέτ) Quodsi Harmonia Evangelistarum spectetur, inserenda est ante hunc versum historia de fuga Iosephi in Aegyptum. Vid. dicta ad Matth. II, 16.

40. Τὸ δὲ παιδίον — πνεύματι) *Puer vero et aetate et animi viribus crescebat.* vid. c. I, 80, κραταιοῦσθαι, *roborari,*

borari, ad animum translatum significat *incrementa capere, proficere.* πληρούμενον σοφίας, *plenus sapientia*, χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό) *Divina venustas ei inerat.* Nam Genit. Θεοῦ saepe adiective sumtus superlativum efficit, et χάρις, *gratia, iucunditas, venustas.* Ea erat venustas, et dignitas formae in puero, ut omnes intelligerent, a Deo ita ornatum esse. Act. VII, 20. Praefero tamen eorum sententiam, qui vertunt: *Deus ei favebat*, ut χάρις Θεοῦ sit *favor Dei* et *cura singularis*, alias χεὶρ κυρίου, c. I, 66. coll. II, 52. ut sensus sit: Omnes facile perspiciebant, Deum huic puero singulari cura adesse. Si de *iucunditate* et *venustate* sermo esset, dicendum fuerat: χάρις Θεοῦ ἦν ἐν αὐτῷ.

41. Plane egregia ac divina sapientia praeditum fuisse Iesum, puerum (v. 40.) illustratur re in facto posita, v. 41. sqq. κατ' ἔτος) elliptice pro καθ' ἕκαστον ἔτος, *singulis annis* οἱ γονεῖς αὐτοῦ) *Iosephus et Maria.* Nam foeminae, quum de iis lex non extaret, propria religione semel anno sacros coetus invisebant; omnibus autem viris Iudaeam habitantibus praeceptum erat *ter* anno adire locum sacrorum conventuum. Exod. XXIII, 14—17. Deut. XVI, 16.

42. 43. Καὶ ὅτε — ἡ μήτηρ αὐτοῦ) *Quum autem natus esset annos duodecim, illique petiissent Hierosolyma ex more huius festi et dies festos ibi transegissent, dum domum reverterentur, remansit Iesus puer Hierosolymis; Iosepho et matre eius nescientibus.* Solebant Iudaei pueros ab anno duodecimo diligentius instituere in religione. Joma fol. 82. 1. *Ab anno duodecimo initiabant pueros ad ieiunandum* etc. *Chetub.* fol.

50. *Leniter agat homo cum filio suo ad annum eius 12. ast exinde cum eo descendat in vitam suam.* Hoc ostenderunt *Lightfootus* et *Wetstenius* ad h. l. Igitur solebant Iudaei pueros, qui duodecimum annum aetatis attigissent, ad dies festos concelebrandos Hierosolyma deducere. Τελειωσάντων τὰς ἡμέρας) *quum peregissent dies*, sc. legitimos azymorum dies. Exod. XXIII, 15. Levit. XXIII, 4—8. Num. XXVIII, 16—27.

44. Νομίσαντες — ὁδὸν) *Quum autem existimarent, eum esse in comitatu, et profecti essent iter diei*; Hierosolymis nempe domum redeuntes. Συνοδία, proprie est *iter a pluribus simul susceptum*, deinde per metonymiam *ipsos itineris socios indicat, comitatum.* Persae et Arabes *Caravanam* vocant, Hebraei אֹרְחָה, Gen. XXXVII, 25. Magna erat turba simul iter facientium e Galilaea in Iudaeam et contra. De die se aggregabant his atque illis, prout ferebat occasio, colloquii caussa: vesperi ad suos se referebant capiendae quietis caussa. Itaque mirum non est, vesperi primum desideratum esse puerum. ἦλθον, *progressi, profecti sunt.* Verba הָלַךְ et בּוֹא in versione Alexandrina modo verbo ἔρχεσθαι, modo verbo πορεύειν exprimuntur. καὶ ἀνεζήτουν — τοῖς γνωστοῖς) Recte Vulgata: *requirebant eum inter cognatos et notos*, qui nempe erant ἐν τῇ συνοδίᾳ, apud quos eum haesisse suspicabantur. Ἀνεζήτουν, *requirebant*; hoc enim magnam sollicitudinem notat, et quandam quasi στοργὴν, parentibus propriam.

46. Καὶ ἐγένετο ut hebr. וַיְהִי redundat. Μεθ' ἡμέρας τρεῖς) i. e. *die tertio*, ἐν τρίτῃ ἡμέρα. Nam Alexandrini

ni particulam מ modo vertunt μετὰ, modo ἐν, ut Deut. XIV, 28. coll. XXVI, 12. Diem unum iter fecerant; altero remensi erant idem iter, tertio demum quaesitum inveniunt. ἐν τῷ ἱερῷ) Aliud est ναὸς sive aedes, cuius partes erant sanctum, in quod nonnisi sacerdotibus ingredi licebat, et sanctum sanctorum soli Pontifici semel quotannis patens: aliud, ἱερὸν, complectens atria, porticus, et varia conclavia, in quibus et iudices et doctores sederent, et synagogas. Solebant autem auditores doctori quaestiones proponere. *Beresch. h.* 81, 2. *Hieros. Taanith.* etc. ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων) i, e. *in turba magistrorum.* Nam ἐν μέσῳ, hebr. בְּתוֹךְ ponitur pro בּ, *inter* καθεζόμενον — αὐτοὺς) *sedentem inter doctores, eosque audientem et interrogantem.* Verba ἐπερωτῶντα αὐτοὺς non hoc volunt, Iesum doctoris personam egisse; nam Iudaeorum magistri discipulos suos ita instituebant, ut eos interrogasent, et ab iis quoque interrogarentur. Vid. *Lightfootus* et *Wetstenius* ad h. l.

47. Ἐξίσταντο, *obstupescebant, mirabantur.* Verbum ἐξίστημι de quacunque animi commotione vehementiori, inprimis etiam de admiratione summa usurpatur, ut Iudith. XII, 15. XV, 1. Ἐπὶ τῇ συνέσει *super intelligentia. Philo* de opif. mundi coniungit hoc nomen cum ἀγχίνοια, *mentis praesentia et intelligendi celeritate:* τὴν ἀδιάφθορον σύνεσιν καὶ ἀγχίνοιαν, ᾗ γνωρίζεται τὰ αἰσχρὰ καὶ καλὰ, *incorruptam intelligentiam sagacitatemque qua honesta et turpia agnoscuntur.* καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ) Nam explorandi profectus caussa a magistris pueri vicissim interrogabantur, ut ex libro *Musar* apparet.

 48.

48. Τέκνον — ἐζητοῦμέν σε) *Fili, quare sic egisti erga nos? ego et parens tuus te sollicito animo quaesivimus.* Τί, pro διατί, *quare*, לָמָּה. Verbum ὀδυνᾶσθαι proprie usurpatur de parturientis doloribus, ut ὀδύνη in versione Alexandrina Gen. XXXV, 18. Ierem. XXII, 23. deinde vero omnino notat *gravi dolore affici, maximopere sollicitum esse.*

49. Οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;) Multi hoc ita interpretantur, ut intellecto οἰκήμασι vel τόποις, sensus sit: *Nonne sciebatis, me esse oportere in domo patris mei, s. in templo?* Ita accepit Syrus, et est *Iosephi* locus, ubi τὰ τοῦ Διὸς diserte est *templum Iovis*, L. I. c. Apion. Alii subintelligunt vocem πράγματα, vel προστάγματα, ut in his apud *Philonem de temul.* τοιοῦτοι μέν εἰσιν οἱ τὸν πατέρα καὶ τὰ τοῦ πατρὸς τιμῶντες, μητρὸς δὲ καὶ τῶν ἐκείνης ἥκιστα φροντίζοντες, *tales sunt qui patrem et eius mandata magnifaciunt, materna vero matremque ipsam negligunt.* Forma εἶναι ἐν τινὶ apud eundem *Philonem* de migr. Abr. occurrit: ἔτι ὢν ἐν τοῖς πόνοις καὶ τοῖς αἰσθήσεσιν *adhuc in laboribus et sensibus versando.* Sic etiam εἶναι ἐν τοῖς τοῦ βασιλέως aut στρατηγοῦ est, occupari rebus, quae ad regem vel imperatorem pertinent. Posterior explicatio praeferenda videtur, ut sit sensus: *Nonne sciebatis, me debere occupari in iis quae ad voluntatem patris mei pertinent, in mandatis praeceptisque ab eo mihi datis?* Nulla enim fuisset excusatio, si Iesus dixisset: non poteram redire; eram in templo Dei. Hoc potius dicere voluit: Res divinae semper a me praeferendae sunt ceteris rebus; ego cultum Pa-

tris

tris mei coelestis omnibus ceteris occupationibus praeferre debeo. Ceterum Iesus tum, quum in templo inter magistros sederet, non inchoavit quidem munus Doctoris; hoc enim factum est tum, quum post baptismum in Palaestina docere coepit: recte tamen ex iis, quae hic narrantur, colligitur, eum iam puerum scivisse, quibus rebus a Patre esset destinatus, et occupatum fuisse meditationibus ad munus suum pertinentibus.

51. Ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς) *obsecutus est iis.* Nam ὑποτάσσεσθαι non tantum servi, subditi, et ii inprimis qui vi sub imperium ditionemque redacti sunt, verum etiam qui sponte se dediderunt, et uxores liberique dicuntur. *Diodor. Sic.* XVI, 46. ὁ δὲ πρωταγόρας ἑκουσίως ὑποταγεὶς τοῖς πέρσαις. Urbes graecae omnes προθύμως ὑπετάγησαν τῷ Τιμολέοντι. *Iustinus Martyr* in Dial. c. Tryph. tradit, *aratra et iuga, aliaque* τεκτονικὰ ἔργα *a Iesu elaborata.* Καὶ ἡ μήτηρ — καρδία αὐτῆς) *Et mater eius omnia animo recondita tenebat.* Πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα, non sunt *omnia haec verba,* vel *hi sermones,* sed intelligitur *haec omnis res,* ut hebr. דָּבָר.

52. Καὶ Ἰησοῦς — ἀνθρώποις) *Iesus autem progressus fecit sapientia et aetate, ac Deo et hominibus gratus erat.* Bonitatem verbi προκόπτειν *Krebsius* locis e Iosepho, et *Loesnerus* e Philone vindicarunt. Ἡλικίαν sive *staturam* sive *aetatem* vertas, perinde est. Mirum quidem non erat, eum qui vivere pergit, aetate crescere; nec omnino mirum erat, cum aetate et staturam et sapientiam incrementa sumere: at Christus supra aetatem sapiens erant. χάρις, *favor.* Ceterum hausisse videtur Lucas has nar-

narrationes e traditione Mariae, Apoftolorum, teftium αὐτόπτων, aliorumque Chrifti amicorum. Nam fine dubio Maria, Elifabetha, Zacharias faepiffime haec aliis narraverunt. Quanquam igitur nullus Evangelifta praeter Lucam has narrationes exhibuit, tamen illae fide funt dignae.

CAP. III.

1. Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίε καίσαρος) *Anno XV. imperii Tiberii Caesaris.* Ἡγεμόνία exprimit latinam vocem *imperium*, quo tum nomine, ad declinandam invidiam, poteftas vere regia occultabatur. Ἡγεμονεύοντος Ποντίε Πιλάτε τῆς Ἰεδαίας) *Pontio Pilato Iudaeae Procuratore.* Quidam apud *Bengelium* exhibent ἐπιτροπεύοντος, rati, vocem ἡγεμονεύοντος, amplioris cuiusdam dignitatis poteftatisque effe, quam Pilati effet, quem tantum *Procuratorem Caesaris* fuiffe fciebant. Sed fciendum eft, ἡγεμονεύειν omnibus tribui, qui cum poteftate cuidam regioni adminiftrandae praefunt. Sic faepe *Procuratores Caesaris*, qui proprie ἐπίτροποι dicendi erant, tamen ἡγεμόνες dicuntur, vid. e. g. Actor. XXIII, 24. et *Ioseph.* Lib. XVI. Antiq. c. 10. §. 8. Sic hic ipfe Pilatus a Iofepho, a quo faepe ἐπίτροπος proprie appellatur, tamen vocatur ἡγεμὼν Antiq. L. XVIII, c. III. Cf. Matth. XXVII, 2. τετραρχᾶντος τῆς γαλιλαίας ἡρώδε, Φιλίππε δὲ τῆ ἀδελφῆ αὐτῆ τετραρχᾶντος τῆς Ἰτεραίας καὶ τραχωνίτιδος χώρας) De voce *Tetrarcha* vid. annot. ad Matth. XIV, 1. Origo utriusque tetrarchiae, ut et praefidiatus Iudaeae debetur illi divifioni *Augusti*, qua Herodis M. regnum in tres ipfius filios, Archelaum, Herodem

dem Antipam, et Philippum diſtribuit. *Archelao* enim dedit regni Herodis dimidium cum Ethnarchae nomine: reliquum vero dimidium, in duas tetrarchias diviſum, duobus aliis Herodis filiis tribuit, unam Philippo, alteram Antipae. *Herodi Antipae* in ditionem ceſſit Peraea et Galilaea, *Philippo* autem Batanaea, Trachonitis et Auranitis, quae et Ituraea vocatur. *Ioseph* de B. I. Lib. II. c. VI, §. 5. Sed anno fere decimo *Archelaus* Viennam in exilium eiectus eſt, eiusque ditio in formam provinciae Romanae redacta, quae adminiſtrabatur, nomine et auctoritate Caeſaris, a Procuratoribus, quorum omnium primus *Coponius* fuit, auctore *Iosepho* de B. I. L. II, c. VIII, §. 1. inter cuius ſucceſſores et Pilatus fuit. *λυσανίυ τῆς ἀβιληνῆς τετραρχέντος*) Abilena nomen habet ab Abila, urbe quadam Syriae, quae extra fines Palaeſtinae ſita, monti Libano erat contigua. Haec Dynaſtia ſ. Tetrarchia varios Dominos habuit, et Lyſaniae, ut quibusdam videtur, ideo vocata eſt, quod caſu quodam contigit, ut modico temporis intervallo duobus contingeret, qui ambo Lyſaniae appellarentur. Quoniam igitur ineunte anno miniſterii Domini noſtri, quidam Lyſanias eum principatum tenebat, ne hunc quidem Lucas putavit ſibi praetermittendum, quum praeſertim Iudaei non pauci in Tetrarchae huius ditione habitarent, et Caius Caeſar poſt mortem Lyſaniae hanc tetrarchiam donaret Agrippae. Ioſeph. Antiqq. Lib. XVIII, c. VI. Quis autem iſte Lyſanias fuerit, cuius Lucas hic mentionem facit, de eo nondum inter Viros doctos convenit. *Krebsius* tamen haud pauca e Ioſepho huic rei illuſtrandae affert.

2, Ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα) · ἀρχιερέως Codd. fere 90. legunt. *Caiphas* quinto decimo principatus Tiberiani anno et erat, et proprie vocatur ἀρχιερεὺς a Luca. Quod autem Annas ipse quoque ἀρχιερεὺς dicitur, eius rei caussa haec est, quia antea summus Sacerdos fuerat. Licet enim a Valerio Grato remotus esset, quum tamen quinque filios et generum successorem haberet, facile intelligitur eum honorem et auctoritatem apud populum et in Synedrio retinuisse. Ios. Ant. Lib. XVIII, c. II, §. 1. Tam perturbata autem fuerunt ea tempora, ut ex viginti sex, qui per annos continuos LXX. ab eversione Hierosolymorum retro numeratos Pontificatum gesserunt, nonnisi unicus dignitatem cum vita deposuerit, ceteris omnibus ante obitum remotis. ἐγένετο — Ἰωάννην) *Deus mandata dedit Ioanni.* Mandata autem, quibus Ioannem instruxit Deus, haec erant, (ut ex eventu apparet,) ut iam inciperet docere et baptizare. ἐπὶ Ἰωάννην, i. e, πρὸς Ἰωάννην, ut Hebraei usurpant עַל pro אֶל. ἐν τῇ ἐρήμῳ) in qua versabatur, muneri se praeparans. Vid. Matth. III, 1.

3. Ἦλθεν — Ἰορδάνου) *Veniebat in regionem, Iordani adiacentem.* Ἡ περίχωρος, sc. χώρα, *circumiacens, s. confinis regio.* Κηρύσσων — ἁμαρτιῶν) Proprie: *Promulgans baptismum resipiscentiae ad remissionem peccatorum,* i. e. docebat, eos qui baptizarentur (in futurum Messiam) et mentem emendarent, accepturos remissionem peccatorum.

4. Vide annotata ad Matth. III, 3.

5. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται — ὁδοὺς λείας) Sequitur *Lucas* verbotenus LXX. interpretes, Ies. XL, 4. Re-

Reliquis Evangelistis satis fuit locum indicare. *Omnes valles expleantur; omnes montes et colles deprimantur: pro tortuosis locis fiat recta via, et ex asperis viis planae fiant.* Ταπεινῦσθαι h. l. est *deprimi, destrui.* Εἰς εὐθεῖαν, sc. ὁδὸν. Λεῖος, *laevis, planus.* Apud Prophetam sensus est, adesse iam tempus, quo Deus ad liberandos suos in Babyloniam quasi se recepturus sit; et mandata esse data de praeparatione, ob adventum tanti Regis necessaria, f. c. e. d. Simili modo nunc etiam (Ioannes inquit) praeparandum esse populum, ad recipiendum Messiam mox venturum. Nimium anxia est eorum sedulitas, qui in eiusmodi dictis singula minutatim excutiunt, et quaerunt qui sint montes, qui valles, quum satis sit, in re tota comparationem intelligi, et munitoris officium describi. Notum autem est, quoties magni reges, cum exercitu praesertim, iter faciunt, praemitti, qui hiantia solident, extantia complanent, per devia compendium faciant, ne quid itineri obstet, aut moram faciat. Plenae sunt historiae.

6. Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τῦ θεῦ) cf. c. II, 30. Sensus est, Messiam a Deo missum omnibus hominibus conspicuum fore. Sequentia iam in Matth. adfuerunt. (Cap. III, 9. ff.)

8. Μὴ ἄρξησθε λέγειν) i. e. μὴ λέγετε. Similis pleonasmus apud Matthaeum et hunc nostrum saepiuscule.

11. Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας — ὁμοίως ποιείτω) Sensus est: *Qui opibus abundat, egenis de suo subveniat.* Ne putarent, ablutionum et victimarum caerimoniis, aliisque id genus ritibus se posse evadere iram divinam, osten-

dit baptista, requiri veras animi virtutes, quarum praecipua dilectio, quam populariter ab operibus maxime conspicuis describit, iubens, ut aliorum egestatem ex eo, quod ipsis supererat, supplerent. Exprimit autem hoc ipsum *Ioannes* exemplo tum vestium, tum ciborum, quia ea maxime usus humanus desiderat, et in iis supra modum congerendis, et per luxum prodigendis maxime peccatur. Quare quod hic dicitur *δύο χιτῶνας*, satis apparet, non ita accipiendum, quasi plus una veste habere vetemur, sed ut significetur, damnari earum rerum affluentiam, quarum inopia alios graviter premi videamus. Sic et *βρώματα* intelligenda sunt *τὰ περισσεύοντα*.

13. Μηδὲν — πράσσετε) *Nolite exigere* (a quoquam) *plus, quam legibus constitutum est.* Πράσσετε, i. e. *διαπράσσετε*, *exigite.* Sic *Φόρυς πράττειν* Plutarchus in Aristide dixit. Πλέον παρὰ est locutio qualis Hebr. III, 3. *Διατάσσειν*, *ordinare*, *disponere*, respondet etiam latino *constituere*, et vernaculo *anordnen*, *verordnen*, et maxime usurpatur de magistratibus, leges ferentibus. Quum multi Iudaeorum nefas ducerent, vectigal pendi populo extraneo, expectabant forsan publicani, an *Ioannes* ipsis interdicturus esset publicorum redemtionem. Sed Ioannes vitae crimina ab ipso vivendi genere discrevit, demonstrans, sua monita non obstare tranquillitati publicae, quae in tanta hominum malitia sine tributis et vectigalibus defendi non potest.

14. Στρατευόμενοι) i. e. *στρατιῶται*, nam Hebraei utuntur participiis loco nominum, quae verbalia Grammati-

matici vocant. Erant vero aut Herodi, aut Philippo, aut etiam Romanis militantes Iudaei; nam in praeſidiis non defugiebant militiam. Expeditiones rarius ſequebantur Iudaei, quia ſabbato ferre arma et magna itinera facere per legem vetabantur: adde, quod permixti Deorum cultoribus vix poterant obſervare traditam victus rationem, Quare Ethnicis militantes prius pacti ſunt, ne quid adverſum religioni ſuae facere cogerentur. Vide Grotium ad h. l. μηδένα διασείσητε.) διασείειν eſt: *vi et terrore ab aliquo exprimere aliquid*; vel ſimpliciter: *turbare, moleſtum eſse alicui quovis modo*; vel denique: *pellere ſedibus*. Cf. *Loesnerum* ad h. l. Verſio Vulg. *Neminem concutite*. Concuſſio autem Iurcconſultis crimen eſt, ſi aliquid terrore poteſtatis' illicite extorquetur, et auſertur. μηδὲ συκοφαντήσητε) συκοφαντεῖν, *per calumniam rem augere, delatorem eſse, calumniari.* Sic apud *Philonem* (in libro de Ioſ. extr.) Ioſephus dicitur συκοφαντούμενος, *calumniis petitus.* Milites ſaepe in hoc peccare poſſunt, ſi in praeſidio vel ad cuſtodiam collocati innocentes deſerant. Cf. SCHLEUSNERI Lex. ſub hac voce. ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν) *Contenti eſtote ſtipendiis veſtris;* quanquam ὀψώνια Graeci vocant non ſola ſtipendia, ſed omnia militiae merita, in quibus eſt et annonae praebitio, una cum aliis commodis. Vid. *Wetsten.* Ceterum neque *Ioannes* hoc loco diſcipulis ſuis militia interdixit, neque Chriſtus uſquam pro patria pugnare vetuit. Hinc legimus, primi etiam et ſecundi Seculi Chriſtianos Imperatori militaſſe. *Tertull.* Apologet: „Navigamus et nos vobiſcum, *militamus*, et ruſticamur, et mercamur." Ex his Ioannis dictis apparet, quomodo is viam paraverit Domino.

Hor-

Hortatus est nempe homines ad vitae sanctitatem, ut libenter Messiam acciperent.

15. Προσδοκῶντος — ὁ χριστὸς) *Suspensis hinc populi animis, et secum reputantibus, annon hic Ioannes ipse Messias esset?* Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ) Oratio elliptica. Sensus est, *expectante populo, quo evasurus esset Ioannes*, quid de ipso constiturus esset Deus. Expectabat nimirum populus a Ioanne, ut profiteretur se esse Messiam, quod sequentia docent.

16. Ἀπεκρίνατο Ἰωάννης ἅπασι, λέγων) Postquam scilicet diversis populi sermonibus permoti senatores Iudaeorum legatos ad ipsum miserant, ut Apostolus *Ioannes* narrat, c. I, 19. seqq. Contigit quidem hoc post Christum baptizatum; sed voluit Lucas primum Ioannis historiam percurrere, ut deinde res Christi continua serie pertexeret, quod facere solent etiam optimi Annalium conditores. Ad sequentia Cf. Matth. III, 11. sqq. Magis pervertit quam illustrat historiam Ioannis et Iesu auctor anonymus commentationis in *Henckii* neuem Magazin für Religionsphilosophie etc. Tom. VI. Partic. 3. Nobis narrationes Evangelistarum potiores sunt recentiorum coniecturis.

18. Πολλὰ — τὸν λαὸν) *Alia praeterea sunt multa, quibus populum admonuit, et instituit.* Παρακαλεῖν h. l. est *admonere, hortari*, εὐαγγελίζεσθαι autem *instituere*.

19. Ὁ δὲ ἡρώδης — ὁ ἡρώδης) *Herodes vero tetrarcha reprehensus ab eo propter Herodiadem, uxorem fratris eius, et propter reliqua, quae admiserat, scelera*

lera omnia. Ἡρώδης, sc. Antipas, tetrarcha Galilaeae et Peraeae. *Herodias* fuit filia Aristobuli, qui filius fuit Herodis M, et frater *Philippi* et *Herodis Antipae, Agrippae maioris* soror. Frater Herodis, cuius hic fit mentio, erat *Herodes Philippus*, filius Herodis I. Historia, quam Lucas hic attingit, narratur Matth. XIV, 1. sqq. qui locus hic est conferendus.

21. 22. Ἐγένετο δὲ — ηὐδόκησα) Vide notata ad Matth. III, 13. sqq. Σωματικῷ εἴδει, *corporea specie.* Hoc σῶμα, e nubibus delapsum, fulmen aliquod fuisse videtur, ut omnis propemodum antiquitas ecclesiastica credidit. Hoc adspectabili signo attenti redditi fuerunt homines, ut concludere possent, Deum huic Iesu communicasse extraordinaria dona. ὡσεὶ περιστερὰν, i. e. non celeri, sed lento motu, qualis volatus columbae, descendentis praesertim, esse solet; nam columba — *aëre lapsa quieto radit iter liquidum, celeres neque commovet alas.* Virgil. Aen. V. Cf. Matth. III, 16. Paulus Commentar. Tom. I, p. 233. intelligit columbam advolantem, et coelo sereno, in eum descendentem.

23. Ἀρχόμενος) sc. κηρύσσειν, vel διδάσκειν, male enim construitur ἀρχόμενος cum verbis: ἦν ἐτῶν τριάκοντα, quum potius sit sensus, *Christum fere triginta annos fuisse natum*, quum auspicaretur munus. Eodem sensu *Lucas* utitur participio ἀρξάμενος Act. I, 22. X, 37. ὢν (ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσὴφ,) τοῦ Ἠλί. Sic enim cum *Baumgartenio*, aliisque interpungendum existimo, ut sit sensus: *Erat Iesus, (qui pro filio Iosephi habebatur,) filius* sive potius *nepos* τοῦ *Eli.* Particula ὡς h. l. significat,

cat, *quum*: ut supra c. I, 23. II, 15. Fuit igitur *Eli* pater Mariae. Quae contra monuit *Anonymus* (Repertor. Tom. IX, p. 131.) magis speciosa sunt, quam vera. *Pricaeus* tollendas parentheseos notas, et ὅς non ὡς legendum putat, hoc modo: καὶ ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐ. τ. α. ὤν, ὃς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ. Similem constructionem vid. Act. VII, 20. Luc, II, 57. Mariae patrem fuisse Eli, adjuvat hoc, quod saepe memoratur in Scriptis Iudaeorum מרים בת עלי *Maria filia Eli*, quam apud inferos vehementissime discruciari dictitant, vid. *Ligthfoot.* ad h. l. *Lucas* recenset genealogiam Mariae, summamque stemmatis humani et Salvatoris cum eo stemmate necessitudinem omnibus, etiam gentibus exhibet, ultra Abrahamum ad ultimam progrediens humani generis originem; at Matthaeus, Hebraeis scribens, ab Abrahamo orditur, promissionem illis in memoriam revocans. Patet ex comm. 31. Mariam ex Nathane, filio Davidis duxisse genus; Iosephus autem e Salomonis stirpe erat natus, Matth. I, 6. Ceterum in scribendis nominibus propriis incredibilis codicum est diversitas. Conf. Pauli Commentar. Tom. I. p. 163. sqq.

36. Τοῦ καϊνὰν) Hunc Lucas ex versione τῶν LXX. inseruit. Nam Gen. X, 24. Arphachsad genuit non Cainan, sed Salam. Cum textu hebraeo consentiunt textus samaritanus, Philo, Iosephus, et optimae, vetustissimaeque versiones latinae. Sunt tamen, qui existiment, Cainani nomen hoc loco nec in primitivis Lucae, nec in LXX. interpretum libris extitisse, sed a librario quodam ex penultimo huius capitis commate errore quodam repositum; deinde

deinde quum late ſpargi ea lectio per Lucae exemplaria coepiſſet, Graecos Chriſtianos etiam in verſione Geneſeos ſecundum LXX. interpoſuiſſe nomen Cainanis inter Arphachſadum et Salam, annis etiam additis, quo magis Lucae, quem ſic ſcripſiſſe arbitrabantur, ſua auctoritas conſtaret. Sed coniectura haec rationibus firmis deſtituitur; nec dubitandum eſt Lucam hoc nomen ſcripſiſſe. Reperitur enim in omnibus Codd. et verſionibus; et Patres in diſputationibus ſuper hunc locum affirmant, ſe hoc nomen in Luca reperiſſe.

38. Τȣ̃ Ἀδὰμ, τȣ̃ Θεȣ̃) Lucas, quum vocat *Adamum* Dei filium, ſignificat, Chriſtum, ex virgine natum, ſecundum eſſe Adamum, eiusque ortum per ſpiritum ſanctum non minus eſſe opus potentiae divinae ſingulare, quam Adami fuerat. Vid. ſupra c. I, 35. Ὁ υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃ igitur eſt h. l. qui praeter Deum, nullum habet patrem naturalem. Gen. V, 1. 2. coll. c. I, 27. Syrus: *Qui ex Deo fuit*, ad Deum tanquam auctorem genus et naturam ſuam referens.

CAP. IV.

1. Πνεύματος ἁγίȣ πλήρης.) *Virtute divina* et plane ſingulari docendi et miracula edendi *abunde instructus*. Cf. Act. X, 38. Cf. ad totam hanc hiſtoriam Matth. IV.

3. Τῷ λίθῳ τȣ́τῳ) Cuivis horum lapidum; quod pluraliter exprimit Matthaeus, ut alibi ſaepe.

5. Καὶ ἀναγαγὼν — χρόνȣ) Haec tentatio apud Matthaeum tertio loco eſt narrata. Diverſitas orta eſſe videtur

tur ex eo, quod Matthaeus et Lucas ex diversis fontibus hauserunt. Matthaeus nempe audire potuit hanc historiam ex ore Christi, qui eam sine dubio saepius narravit; Lucas autem, qui non fuit comes Christi, audivit haec ex Apostolis et aliis Christi amicis, vel etiam ex commentariis de vita Iesu syriace scriptis, hausit. Facile igitur fieri potuit, ut Lucas poneret secundo loco, quod esset tertium; nec tam minutae dissensiones aequos lectores facile offendent. Sunt, qui studio ita scripsisse utrumque Evangelistam, existiment. Matthaeus, inquiunt, eo ordine tentationes recenset, quo in vita humana sese excipiunt. Iuvenes sollicitat voluptas; viros gloria, senes pecunia. At Lucas eum ordinem tenuit, ut gravior tentatio sequeretur leviorem; multi enim qui famem tolerant, paupertatem ferre non possunt, et qui paupertatem tolerant, contemtum ferre non possunt.

14. Ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος) *Spiritu ducente*; vel: *cum illa virtute divina ἧς ἦν πλήρης* (v. 1.) *instructus*, nempe vi docendi et sanandi eximia et plane divina.

16. Κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ) Attice pro εἰθισμένον, ut notatur in collectionibus Atticis *Horti Adonidis*. καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι) Verbum ἀναγινώσκειν quum hic tum alibi non simpliciter est *praelegere*, sed etiam partem praelectam *interpretari*. Ad hanc notionem illustrandam facit locus Philonis, (Libr. Quod omnis probus liber) ubi de consuetudine Synagogae Iudaicae verba faciens, scribit: ὁ μὲν βίβλους ἀναγινώσκει λαβὼν, ἕτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων, ὅσα μὴ γνώριμα παρελθὼν ἀναγινώσκει.

Sumito

Sumto libro alius praelegit, alius quispiam unus e peritioribus, quae obscura sunt, explicat.

17. Ἐπεδόθη αὐτῷ — προφήτου) Quum et ex lege et ex prophetis quoque ſabbato περιοχαὶ legerentur, datus eſt ei liber, qui expoſitu difficilior credebatur, idque iuſſu archiſynagogi per eum, qui infra vocatur ὑπερήτης. ἀναπτύξας) ἀναπτύσσειν βιβλίον eſt *evolvere*: πτύσσειν *convolvere*. Nam Hebraeorum, ut et Latinorum libri erant volumina, *Buchrollen*; hinc evolvere librum apud *Ciceronem* atque alios. Eiusmodi libros etiam nunc in ſynagogis videre eſt. τὸν τόπον) Sic *Plutarchus* atque alii loqui ſolent: alii etiam χωρίον dicunt. Lucas Act. VIII, 32. περιοχὴν dixit: περικοπὴν dixerunt Graecorum exemplo *Iustinus M.* et *Hieronymus*. Locus hic citatus extat Ieſ. LXI, 1. 2.

18. Πνεῦμα — ἐμὲ) Vid. ſupra c. I, 35. Verte; *Iovae Spiritu agor;* divino iuſſu nunc loquor. οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με — πτωχοῖς) *Eo quod mihi iniunxit munus, laeta nunciandi miseris.* Nam οὗ ἕνεκεν reſpondet Hebraeo יַעַן, *eo quod*, non *propterea.* Ἔχρισε hic non donationem Spiritus ſignificat, (idem enim ſui ipſius cauſſa redderetur) ſed *iniunctum munus*, ut et quod ſequitur ἀπέσταλκε, hebr. מָשַׁח, *inaugurari, praeſici muneri.* Ungebantur enim ii, qui inaugurabantur et conſecrabantur ad hoc vel illud opus ſolemniter ſuſcipiendum. Vid. notata ad Matth. I, 1. Πτωχοὶ עֲנָוִים, *miseri*, afflicti, tenues, humilioris conditionis homines, magnatibus et membris ſenatus Publici oppoſiti. Matth. XI, 5. Ieſ. XXIX, 19. XI, 4. ἰάσασθαι

τὺς συντετριμμένυς τὴν καρδίαν) *Ad consolandum animo fractos*, moestos. Omittitur haec particula in Codd. Verss. et Patr. haud paucis, et probabile est, additam ex Iesaia, et interpretibus LXX. κηρύξαι — ἄφεσιν, ut captivis proclamem *dimissionem*, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, et *coecis* diuturno carcere, *eductionem in lucem*, libertatis usuram.

19. Ἀποστεῖλαι τεθραυσμένυς ἐν ἀφέσει) *Ut confractos* (i. e. fractos animo, versantes in summis rerum angustiis,) *emittam in libertatem*. Ἄφεσις h. l. est dimissio e captivitate, et ἐν ἄφ. pro εἰς ἄφεσιν. τεθραυσμένοι h. l. videntur esse *compede et catenis sauciati*, vincti. κηρύξαι — δεκτὸν) *Ad indicendum faustum Iovae beneficio annum*: i. e. tempus quo se benevolum praebebit Deus. Κηρύξαι, *indicere*. Similitudo sumta ab anno Iubilaeo, qui per praeconem buccinae sono indici solebat. Δεκτὸν est τὸ ἀρεστὸν, id, *quod gratum acceptumque est*, ut infra com. 24. aliisque in locis. Alibi dicitur καιρὸς εὐδοκίας. Male ex hoc loco colligebant Veteres nonnulli, anno peractum esse munus Christi. Nam *annus* h. l. ex similitudine Iubilaei dicitur tempus illud omne, quo se largissime divina bonitas effundebat. Primaria huius loci sententia est haec: *Iussu divino praedico laetissimum Iudaeis tempus*. Haec sententia stilo Prophetarum Hebraeorum dilatatur singulis allatis exemplis, non novam sententiam continentibus, sed primam illam dilucidantibus. In loco Prophetae nominatim reditus ab exilio Babylonico promittitur.

20. Τῷ ὑπηρέτῃ) *Minister* hoc loco est חַזַּן הַכְּנֶסֶת, custos librorum sacrorum, qui eos protulit legendos, quum con-

conventum esset in Synagoga. Nam post archisynagogum et presbyteros erant in synagoga, qui minora munia ex illorum decreto obibant. Cf. *Lightfoot.* ἐκάθισε) Munus doctoris suo sibi iure vindicans. Nam alii de plebe, etiamsi quid de sacris disserebant, id faciebant stantes. Act. XIII, 16. 1 Cor. XIV, 30.

21. Σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν) *Nunc plenum eventum habet scriptura ista, quam audivistis*, i. e. hoc Iesaiae dictum. Iesaias praedicit finem exilii Babylonici et restitutionem reipublicae Iudaicae. At Iesus multo laetiora se annunciare dicit. Nam πληροῦται, quod plenum eventum nanciscitur. Ceterum nemo facile dubitabit, Christum plura dixisse. Lucas summatim indicat, de qua re Iesus dixerit.

22. Ἐμαρτύρουν αὐτῷ) *approbabant, laudabant eum;* nam μαρτυρεῖν τινι significat *laudare aliquem*, qua significatione *Iosephus*, *Philo*, aliique optimi Scriptores utuntur, ut Krebsius et Loesnerus docent. καὶ ἐθαύμαζον — στόματος αὐτοῦ) *et admirabuntur suavia dicta ab eo prolata.* Ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος per hypallagen dictum esse videtur, pro: ἐπὶ τῇ τῶν λόγων χάριτι. Est autem χάρις h. l. *suavitas. Sie bewunderten seinen angenehmen Vortrag.*

23. Πάντως — τὴν παραβολὴν ταύτην) *Vos mihi utique obiicietis illud proverbium.* παραβολὴ hic dicitur, quod Latini proverbium vocant, quia in plerisque proverbiis, cuiusmodi hoc est, locus est similitudini et allegoriae. Solet Iesus dubitationes adversariorum ante dilue-

luere, quam palam sint proditae, quod et hic facit. Ne cives Nazareni dicerent, vaticinium illud Iesaiae temere de se dictum esse, eo exposito statim caussam subiicit, cur opera eiusmodi praeclara apud eos edere non possit. θεράπευσον σεαυτὸν) *Cura te ipsum.* i. e. *quod foris praestiti, sti, praesta etiam domi et in patria,* ut statim explicatur. Nam proverbium hoc primum ad eos pertinuit.

Qui quum sibi semitam non sapiunt, alteri monstrent viam.

postea etiam longius produci coepit ad eos, qui in alienos magis quam in coniunctos sunt benefici. ὅσα — πατρίδι σε) Patet ex his verbis, Christum ante hoc tempus iam plura edidisse miracula. Hoc Matthaeus c. IV. et Marcus c. I. diserte tradunt. Poscebant igitur Nazaretani, ut Iesus etiam apud eos faceret miracula.

24. Οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ) Iuxta illud dictum: *ingrata patria.* Quasi dicat: Ideo miracula non efficio, quia scio, vos non esse credituros. Ceterum facile intelligitur, hoc proverbium non urgendum, sed ita limitandum esse: Fit plerumque, ut propheta in patria sua non sit acceptus.

25. Ἐπ' ἀληθείας — ὑμῖν) Exemplis ostendit saepius factum esse, ut Deus nos afficeret beneficiis extraordinariis qui eorum essent capaces, posthabitis indignis. Ὅτε ἐκλείσθη — τὴν γῆν) *Quum coelo per tres annos et sex menses clauso, existeret fames magna in tota regione.* ἐκλείσθη ὁ οὐρανός) Sic et Moses Gen. VII, 2. clausos dicit coeli cataractas, quum pluere desiit. ἐπὶ ἔτη τρία καὶ

μῆνας

μῆνας ἕξ) Cf. Iac. V. 17. Sed 1 Reg. XVIII, 1. dicitur *anno tertio*, iterum pluviam cecidiſſe. Quae difficultas tollitur, ſi hunc locum ita cum Grotio interpreteris: *Dies aliquam multi* (i. e. ſex menſes) *praeterierant, ex quo Deus allocutus erat Eliam anno tertio.* Poteſt etiam hoc modo tolli apparens contradictio: Nonniſi bis quotannis ſolebat pluvia cadere in Iudaea, prior Menſe Octobri, poſterior Aprili. Si ergo Deus inſtante pluviae tempore illam cohibuit per triennium, ſex menſes praecedentes quibus non pluerat, triennio ſunt addendi. ὡς ἐγένετο) *Quo tempore fuit* fames maxima. Ita plerumque in his libris illud ὡς ἐγένετο ſumitur. Omiſſa eſt applicatio, quae eſt haec: Sic non omnibus contingunt beneficia extraordinaria. Quod igitur factum eſt Capernaitis, id non fit apud omnes.

26. Εἰ μὴ — σιδῶνος) Sidoniae, regionis ethnicae 1 Reg. XVII, 9. *Sarepta* eſt urbs inter Tyrum et Sidonem media. *Ioseph. antiquitt. Iud.*, VIII, 13. §. 2. πρὸς γυναῖκα χήραν) Oſtendit Chriſtus hoc et ſequente exemplo, miracula non diſpenſari pro privatis affectibus, ſed et liberrimo et ſapientiſſimo Dei arbitratu, qui norit, ubi edita optimam frugem ſint paritura. Sic Elias olim Sareptanam mulierem antepoſuit mulieribus Iſraeliticis.

27. Ἐπὶ Ἐλισσαίου, *aetate Elisaei.* Vid. Act. XI, 28. Luc. III, 2. ὁ σύρος) Non Iſraelita. Quod olim factum eſt, non mirum hodie quoque fieri.

28. Ἐπλήσθησαν θυμοῦ) *Vehementer irati* ſunt. Ἀκούοντες ταῦτα) Quia indigni miraculis tacita comparatione arguebantur.

29. *Ἀναστάντες — τοῦ ὄρους*) *Confestim eum eiecerunt ex urbe, et duxerunt ad clivum montis.* Ἀνίστημι, *surgo,* saepe aut omnino pleonastice ponitur ex more Hebraeorum, aut *statim, illico, confestim* reddendum est. Per ὀφρὺν *supercilium,* non summum montis cacumen, sed minor aliquis *tumulus* sive *clivus* intelligitur, qui cum monte cohaeret, metaphora a superciliis oculorum desumta, quae in fronte quidem eminent, ipso tamen vertice inferiora sunt. *Colles* maiorum montium etiam Latini supercilia vocant. Virgil. Georg. I. v. 108. *Ecce supercilio clivosi tramitis undam Elicit.* ἐφ' οὗ — ᾠκοδόμητο) *ad quem urbs eorum aedificata erat.* Ἐπὶ h. l. verti debet *ad, apud.* Nam urbs Nazaretha sita erat in valle, inter collem aliquem et montem. Vid. *Pockoks Reisen.* Tom. II. p. 91. 92. vers. germ. Breyer Εἰς τὸ (al. leg. ὥστε) κατακρημνίσαι αὐτὸν) *Ut eum inde deiicerent*; non iudicii more, sed motu concitatae plebis; sicut et alio tempore Iudai eum lapidare voluerunt.

30. Αὐτὸς — ἐπορεύετο) *Ille vero, per eos transiens, abibat.* Διὰ μέσου αὐτῶν, i. e. δι' αὐτοὺς. Nam vox μέσον, ut saepe, idiotismus linguae est. Ἐπορεύετο, *abibat.*

31. Εἰς καπερναοὺμ) Vid. dicta ad Matth. IV, 13. 23. et Marc. I, 21, sqq.

32. Ἐν ἐξουσίᾳ) Eodem fere sensu, quo Matth. VII, 29. quem locum vide.

33. Καὶ — ἀκαθάρτου) Cf. ad haec et sequentia Marc. I, 23. sqq.

35. Τίς ὁ λόγος οὗτος;) *Quid hoc est rei?* Nam Marcus c. I, 27. habet: Τί ἐστι τοῦτο; et LXX, quum דָּבָר *rem* significat, λόγον aut ῥῆμα saepe vertunt. ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει) *Tanta cum vi et auctoritate.* ἐξουσία est *ius*, sive *facultas moralis*; δύναμις *vis activa*, sive *facultas naturalis*, aut naturali similis.

38. Vid. Matth. VIII, 14. sqq. Marc. I, 29. s.

39. Ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς) *Quum supra lectum constitisset.* Sic describitur gestus Christi sese ad lecti fulcrum inclinantis, ut febricitantem allevaret. Dicunt enim alii Evangelistae Christum prehendisse ipsius manum.

40. Δύνοντος δὲ ἡλίου) *Quum sol occidisset.* Nam praesens usurpatur hic pro praeterito. Cf. Matth. VIII, 16. Marc. I, 32. Expectabant autem solis occasum propter sabbatum. Cf. comm. 31.

41. Καὶ ἐπιτιμῶν — εἶναι) *Sed ille obiurgans, non permisit dicere, se scire, eum esse Messiam.* λαλεῖν, *dicere.* Videtur Iesus ideo prohibuisse, ut ostenderet, se non egere hoc testimonio. Volebat ipse docere, et confirmare miraculis, se esse Messiam.

42. Γενομένης δὲ ἡμέρας) *Quum dies immineret.* Cf. Marcum c. I, 35. κατεῖχον αὐτὸν) *Retinuerunt eum*, vel retinere eum conabantur; precibus instabant, ne ab ipsis discederet. Nempe eorum commodorum caussa, quae ex miraculis percipiebant; id enim praecipue spectabant.

43. Πόλεσιν) Vicos oppidorum instar πόλεις vocat *Lucas*, quas Marcus κωμοπόλεις. Cf. Marc. I, 35. sqq.

CAP. V.

1. Ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ) *Quam nimia populi concursu premeretur et urgeretur.* Ἐπικεῖσθαι proprie dicuntur, *qui hostes pressius persequuntur et premunt*, et respondet Latinorum *instare*. Hic autem de *populo, agmine quasi facto, irruente, aliumque premente,* adhibetur. τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, *audiendae doctrinae divinae caussa.* Post τοῦ ἀκούειν subaudiendum est ἕνεκα. Quod ipsam narrationem attinet, vide quae ad Io. I, 41—43. annotabimus, ex quo loco Ioannis patet, Petrum iam aliquamdiu discipulum Iesu fuisse, sed non perpetuo ei adhaesisse hactenus. Proinde Lucas non accurate temporis ordinem secutus est.

2. 3. Καὶ εἶδε — ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον) *Et quum vidisset duas naves ad oram lacus subductas, e quibus piscatores abierant in terram, ut retia pyrgarent: unam illarum navium, quae Simonis erat ingressus, hunc rogavit, ut paullulum proveheretur.* στῆναι, *stare,* frequenter ponitur de navibus portum tenentibus. Ἐπαναγαγεῖν, vox nautica significat in *altum prouehere*, a littore subducere.

4. Ἐπανάγαγε — εἰς ἄγραν) *Subducas in altum* (navigia) *et retia vestra dimittite, ad capiendos pisces.* τὸ βάθος h. l. est *mare altum.* Ἄγρα, *captura*, et ipsi pisces capiendi.

5. Ἐπιστάτα) *Magister, doctor.* Vox ἐπιστάτης, qua Lucas pro hebraica רַבִּי utitur, proprie denotat praefectum et inspectorem, deinde etiam doctorem. Qui enim magistri doctrinae erant, ii magistri simul vitae esse solebant,

bant. *ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου*) Eſt illipſis vocis πεποιθώς. *Fretus solo imperio tuo*, quum res ceterae omnes ſpei noſtrae adverſentur. Ῥῆμα, מִצְוָה, *praeceptum*, *mandatum*. Prov. III, 1.

6. Συνέκλεισαν) Venatorum verbum. Concluduntur, quibus exitus nullus patet. Hoc loco ſenſus eſt: *Incluserunt in retia*. διεῤῥήγνυτο) Hyperbolice. *Parum abfuit quin rumperetur*, vel: *rumpi incipiebat*; nam verba completiva ſaepe inchoative intelligenda eſſe, oſtendit *Glassius* in Philolog. ſ. edit. Dath. p. 188.

7. Κατένευσαν) Manibus intellige, non capitibus, τοῖς μετόχοις) *Sociis*. Solens enim plurium navium piſcatores ſocietatem inter ſe inire. συλλαβέσθαι αὐτοῖς) *ut ipsis opitularentur*, i. e. ut una ſecum manus admoverent reti. Heſychius: συλλαμβάνει, βοηθεῖ. Ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά) *ut fere mergerentur*, mergi inciperent.

8. Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ) Exi e navigiolo meo. ὅτι ἀνὴρ — εἰμι) *Sum homo debilis et infirmus*; non ſum dignus hoc honore. Eſt vox animi ſubmiſſi. Viderat Petrus morbos a Chriſto ſanari; iat nunc agnoſcit etiam, dominium eum habere in aquas et piſces Pſ. VIII. non ut illos occideret, quod Moſes fecit, Exod. VII. ſed ut, quod maius eſt, eorum captura hominibus beneficium praeſtaret. Non igitur mirandum eſt, eum ſe indignum putaſſe praeſentia Chriſti.

9. Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτόν) *Pavor enim occuparat eum*, hebr. סָבַב, vel אָחַז, ſicut *Tacitus* dixit

induere pavores; et simile ast apud Latinos: *circumstetit horror.* ἐπὶ — συνέλαβον) *Super captura piscium, quam fecerant*, vel brevius *propter pisces, quos ceperant.* Nam per ἄγραν ipsa res intelligitur, quae capitur. οἱ σὺν αὐτῷ sunt soli comites Petri, qui in eodem cum Petro navigio erant.

10. Ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν) Capturis longo pretiosioribus ditabo te. Proprie: *vivos homines capies.* Est enim significatio verbi ζωγρεῖν proprie *vivum capere*, vel capti vitam conservare, quum liceret interficere. Ioseph. Antiquit. L. XIII, c. 6. §. 2. τὸν μὲν Ἰωνάθην ἐζώγρησε, τοὺς δὲ σὺν αὐτῷ πάντας ἀπέκτεινεν. Hinc ζωάγρια sunt retributa pretia seu munera pro conservata vita. Significat Christus, Apostolos non suapte industria, sed eius imperio ac virtute, expansis Evangelii retibus tantam facturos capturam, ut opus habituri sint subsidiaria multorum εὐαγγελιστῶν opera.

11. Ἠκολούθησαν αὐτῷ) Adhaeserunt ei *perpetui* comites; quod antea non fecerant.

12. Πλήρης λέπρας) *Squalens lepra.* Nec *male Vulgatus*: *plenus lepra.* Eadem historia narratur Matth. VIII. ubi annotata vide.

14. Ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ) Transitus hic est ab oratione obliqua ad rectam; quae orationis forma apud probatos auctores haud raro est obvia.

17. Καὶ ἐγένετο — νομοδιδάσκαλοι) *Die quodam docebat assidentibus Pharisaeis et legis doctoribus.* Non definitur locus et tempus. Marcus c. II, 1. s. refert, Iesum in

in domo privata Capernaumi docuisse, tantamque multitudinem hominum adfuisse, ut ne atrium quidem homines capere potuerit. Ἐκ πάσης κώμης, *ex varIis vicis.* Nam πᾶς saepe respondet latino *varius.* καὶ δύναμις — αὐτοὺς) Sensus est: Potentia domini ita se exserebat, ut multos homines illo tempore sanaret; utebatur vi sua ad multos homines sanandos. Αὐτοὺς hic refertur ad loci illius homines: neque enim commode referri potest ad legisperitos aut Pharisaeos, quos sanatos non legimus. Quod vero legisperitorum et Pharisaeorum hic facta est mentio, eo pertinet, ut ostendatur, et spectatores et calumniatores huius facti fuisse. Cf. Matth. IX, 1. seqq. et Marc, II, 1. sqq.

19. Διὰ ποίας) Sc. ὁδοῦ, quam vocem codices nonnulli addunt. Ellipsis apud meliores Graecos haud infrequens. Sed plurimi codd. habent ποίας nostro loco. διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν) i. e. *per tegulas, s. per tectum demiserunt illum.* Graeci enim *tectum unum* vel κέραμον vel κεράμους vocant. Cf. Marc. II, 4.

26. Παράδοξα) *admirabilia, mira, inusitata. Plinius* Epist. L. IX. 26. *Sunt maxime mirabilia quae maxime inexpectata, utque Graeci magis exprimunt* παράδοξα. Ad sequentem narrationem vid. notata ad Matth. IX, 9. sqq. et Marc. II, 13. sqq.

28. Καταλιπὼν ἅπαντα) Quaestuosum illud vivendi genus, et quod ex rationibus ipsi debebatur.

29. Δοχὴν) Hebraeum מִשְׁתֶּה recte δοχὴν interpretantur LXX. significat enim מִשְׁתֶּה convivium instructius,

ſtructius, quale in publica aut privata laetitia adhibebatur. Gen. XXI, 8.

30. Ὁι γραμματεῖς αὐτῶν) Deeſt αὐτῶν in quibusdam Codd. et Verſſ. Si retineas, ὁι γραμματεῖς αὐτῶν erunt *legisperiti eius loci*, ac proinde magiſtri Capernaumitarum communiter.

33. Ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν) i. e. ὀ νηστεύουσι, ut Matthaeus et Marcus habent, *populariter et hilariter vivunt.*

36. Καὶ τὸ καινὸν — καινοῦ) *etiam rudis* (pannus) *rapturam faciet, neque etiam veteri panno aptum erit recens assumentum.* Eſt ὑστερολογία. Vult enim dicere: τῷ παλαιῷ ὀ συμφωνεῖ, καὶ (quod aliquando peius eſt,) τὸ καινὸν σχίζει. Ἐπίβλημα poſt συμφωνεῖ omittunt codices optimi et plurimi, omnino ſubintelligendum.

39. Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστι) Optime vertit Syrus: *suavius est.* Vini veteris bonitas atque ſuavitas proverbio celebrari ſolet. Significavit hoc proverbio Chriſtus, homines non ſubito ad auſteriorem vitam pertrahendos, ſed per gradus quosdam aſſuefaciendos eſſe: quod accommodatiſſimum erat ei rei, de qua agebatur. Comparatur enim Phariſaeorum auſteritas vino novo: Chriſti lenitas vino veteri. Alia eſt Morı interpretatio, de qua diximus ad Matth. IX, 15. ſeqq. Eſt nempe in his ſimilitudinibus ſententia haec univerſa: *Neminem facile in vita communi id facere solere, quod a re, loco, tempore, natura abhorreat.* Nemo autem, qui vetus vinum guſtavit, illico mavult recens.

CAP.

CAP. VI.

1. Ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ) Quale illud Sabbatum deuteroproton fuerit, difficile eſt pronunciare. *Scaliger*, qui multos in aſſenſum traxit, exponit: πρῶτον ἀπὸ τῆς δευτέρας τῦ πάσχα, primum Sabbatum poſt ſecundum diem Paſchatos, quo manipulus frumenti ex mandato divino fuit oblatus. Iubet nempe Deus Levit. XXIII. 15. numerare ſeptem hebdomadas Pentecoſtae מִמָּחֳרַת הַשַּׁבָּת ἀπὸ δευτέρας τῦ πάσχα, hoc eſt, a *secundo* (die) *paschatis*, a poſtero die ſabbati. Nam quia iubentur numerare hebdomades ad Pentecoſten, non ab ipſo die Paſchatis, ſed a proxime ſequente, Iudaeis valde memorabili, quia ea offerebant primitias frugum: mirum non eſt, ſabbata omnia a Paſchate ad Pentecoſten, ſumſiſſe appellationem ἀπὸ τῆς δευτέρας τῦ πάσχατος. Ergo vox δευτεροπρωτον non eſt conflata a δέυτερον et πρῶτον, ſed a δευτέρα et πρῶτον, ut ſit ſecundo-primum Sabbatum, illud Sabbatum, quod ſecundam Paſchatis proxime ſit ſecutum, Vid. Scaliger de emendatione temporum, L. VI. Cf. Isaac. Casauboni Exercitat. XIV. ad Annales Baronii. Haec mihi veriſſima videtur eſſe ſententia, quia nititur argumentis ex hiſtoria repetitis. *Wetstenius* intelligit רִאשׁוֹן הַשֵּׁנִי, primum Sabbatum menſis ſecundi, quo legebatur Paraſcha XXXI. *Emor*, ex Levit. XXI — XXV. in qua reperitur lex de panibus ſacris (c. XXIV, 9.) de qua Chriſtus hic loquitur. Idem vir doctus vidiſſe ſe affirmat ex Calendario Iudaico, intra annos CXXVII. lectionem huius ipſius Paraſchae ſive Sectionis vicies ſepties in-

in terra Israelis incidere in primum sabbatum mensis secundi *Iiar.* Sunt et aliae virorum doctorum sententiae, quarum tamen nulla ultra probabilitatem assurgit. Cf. PAULI Commentár. Tom. II, pag. 29, seqq. Quod ad ipsam attinet historiam, cf. Matth. XII, 1. sqq. Marc. II, 23. sqq.

6. Ἡ χεὶρ αὐτȣ̃ — ξηρὰ) *Cuius dextera erat tabida.* PAULUS (Comment. Tom. II, 63.) existimat ξηρὰν χεῖρα esse *manum luxatam*, verrenkt; Iesum autem, quum hominem iuberet extendere manum (v. 10.) distraxisse eam, et sic restituisse integram, nullo intercedente miraculo.

7. Κατηγορίαν αὐτȣ̃) *Materiam accusandi eius.* Satis graece. Κατηγορία μου simili sensu est apud *Demosthenem*, et solent saepe Genitivi obiectum significare.

9. Ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι) Triplex esse potest huius loci distinctio. Nam aut coniungitur τί cum ἐπερωτήσω, aut sequentibus adiungitur; idque duplici ratione. Nam Theophylactus post τί adscribit distinctionem, ut ita convertas: *Interrogabo vos; quid? licet sabbatis benefacere?* etc. In plerisque vero Codd. τὶ connectitur cum sequentibus sine distinctione, et pro πότερον accipitur, hoc modo: *Interrogabo vos ecquid licet* etc. Quodsi τὶ ad priora referre velis, sensus erit: *Est, quod vos interrogem.* Atque id praeferendum videtur, quia et alibi simili praefatione Christus interrogationem exorditur, Matth. XXI, 24. ubi ἕνα λόγον est, quod hic τι.

11.

11. Ἐπλήσθησαν ἀνοίας) *Furore quasi et rabie correpti sunt.* Ἄνοια in univerſum eſt *amentia*, hoc autem loco *summa indignatio et furor.*

12. Καὶ ἦν — τοῦ θεοῦ) *Noctem insomnem transigebat in precibus ad Deum.* Προσευχὴ τοῦ θεοῦ, *preces ad Deum.* Sic apud Salluſtium in Catilinario: *supplicia Deorum.* Διανυκτερεύειν non tantum eſt pernoctare, ſed ſaepe etiam *noctem insomnem ducere, vigilare.* Non igitur opus eſt, ut cum Oleario et aliis per προσευχὴν intelligamus *proseucham*, ſ. *oratorium* Iudaeorum. Cf. Marc. III, 13. ſſ. et Matth. X, 2. ſqq.

13. Προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ) i. e. diſcipulos omnes, qui eum comitari et ſectari aſſidue ſolebant. Ex his ſelegit duodecim, eosque dimiſit per Palaeſtinam, ut ibi docerent et ſanarent.

17. Καταβὰς μετ' αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ) i. e. *de sublimiore secessu contulit se in planitiem montis capacem maioris turbae:* ita ſermo, qui ſequitur, habitus eſt in planitie, et nihilominus in monte, quod omnino exigere videtur *Matthaei* narratio, c. V. Sunt, qui putant, diverſi temporis eſſe narrationes apud *Matthaeum* et *Lucam*; et ſane nihil vetat, eosdem aut ſimiles ſermones ſaepe eſſe habitos, praeſertim continentes vitae totius praecepta, quae non potuerunt nimium ſaepe repeti. Sed exordium idem, eademque peroratio eandem arguit narrationem; idque eo magis, quod uterque Scriptor addit, Chriſtum, hoc ſermone habito, rediiſſe Capernaumum, atque ibi ſanaſſe centurionis ſervum. Καὶ ὄχλος — σιδῶνος) Sc. adfuit. ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ) Noli ſolos Apoſtolos intelligere; nam

nam μαθητὰς modo dixit eos, ex quibus delecti sunt Apostoli. Distinguuntur tamen a reliquo populo, qui non tam assidue Christum sectabatur, atque illi μαθηταί. καὶ τῆς — σιδῶνος) *Et e regione maritima Tyro et Sidoni vicina.* Τῆς παραλίε, sc. γῆς vel χώρας. Sic enim saepe vox παράλιος elliptice occurrit. Non est vertendum: *ex maritima Tyro et Sidone*; hoc enim addi supervacaneum erat, quum, has urbes esse maritimas, nemo ignoraret.

18. καὶ οἱ ὀχλέμενοι) *qui vexabantur.* Ab optimis auctoribus hoc verbum nunc de vehementiori et graviori vexatione, nunc de leniori saepissime adhibetur.

19. Καὶ πᾶς — πάντας) *Singuli enim* (aegroti) *vel tangere eum cupiebant, quippe omnes sanandi vi polleret.* Πᾶς ὁ ὄχλος) *Omnis turba*, sc. aegrotorum. Hi enim voluerunt eum tangere, ut sanarentur, δύναμις παρ' αὐτῦ ἐξήρχετο) Vide notata ad Marc. V. 30. Sensus est: vis eius se exserebat; operabatur. Si homines illorum temporum putaverunt, effluxisse e Iesu aliquam vim, ut sanarentur aegroti, erat haec mera opinio crassior.

20. Καὶ αὐτὸς — ἔλεγε) *Ille vero discipulos suos adspiciens, dixit.* Ἐπᾶραι τὰς ὀφθαλμὰς saepe redundat; hic vero *adspicere* significare videtur, quia statim sequitur εἰς τὰς μαθητὰς αὐτῦ. Allocutus est igitur Iesus *discipulos* et quidem τὸν ὄχλον μαθητῶν. v. 17. non solos Apostolos, Μακάριοι (ἐστε, vel ἔσεσθε) οἱ πτωχοί, *beati estis vos humiles!* O beatos vos contemtae sortis homines! Cf. Matth. V, 3. sqq.

22. Μακάριοι — ἀνθρώπε) *Beati quamvis vos oderint homines, et eiecerint, et conviciati fuerint, et im*

pro-

probissimorum hominum nomine traduxerint mei caussa. Ὅταν ἀφορίζωσιν ὑμᾶς) i. e. ἀπὸ συναγώγης ποιήσωσιν *e synagoga eiecerint*, Io. XVI, 2. *Iosephus* dixit: ἐκβάλλειν τῆ τάγματος, καὶ ἐκβάλλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν) ἐκβάλλειν non est hic *ex albo aut diptychis expangere;* id enim verbo ἀφορίζεσθαι satis erat comprehensum; sed sicut ὀνειδίζειν est *praesentes conviciis proscindere*, ita ἐκβάλλειν τὸ ὄνομα ὡς πονηρὸν, *absentium nomen, ut improborum hominum, diffamare rumoribus.* Est enim Hebraismus הוֹצִיא שֵׁם רָע, Deut. XXII, 19. Nec contemnenda est eorum sententia, qui τὸ ὄνομα ὑμῶν interpretantur *vestram sectam, vestrum institutum*, i. e. nomen Christianum, et ἐκβάλλειν valere putant ἀποδοκιμάζειν. Cf. Iac. II, 7.

23. Χαίρετε καὶ σκιρτήσατε) i. e. χαίροντες σκιρτήσατε, *prae gaudio exultate.* Σκιρτᾷν, quod de pecudibus nec non de hominibus *saltantibus* frequenter occurrit, h. l. ad animum transfertur. Philo plantat. Noe p. 219. *Imago animae recte cernentis, inter virtutes versantis*, καὶ ὑπὸ πλήθους καὶ μεγέθους χαρᾶς ἀνασκιρτώσης, *et prae gaudii magnitudine exsultantis.*

24. Πλὴν — πλουσίοις) *Vae contra vobis divitibus! Heu miseros vos divites.* Οἱ πλούσιοι opponuntur τοῖς πτωχοῖς v. 20. Non intelligit Iesus omnes divites, sed divites more seculi viventes, opibus et dignitatibus elatos, quales erant Primores populi, Sadducaei et Pharisaei. ἀπέχετε — ὑμῶν) *Habetis*, i. e. iam accepistis τὴν παράκλησιν i. e. τὰ ἀγαθὰ ὑμῶν, nempe ἐν τῇ ζωῇ ὑμῶν, infra c. XVI, 25. Nihil ultra vobis expectandum. De verbo ἀπέχειν vid. Matth. VI, 2.

25. Ὀυαὶ — πεινάσετε) Saturati et divites h. l. sunt ii, qui divitias congerendo negligunt religionis et pietatis officia. Tales aliquando *lugebunt*. Quod duplici modo capi potest, *vel* venturum esse tempus, quo amittant suas divitias; *vel* eos olim fore miseros, atque appariturum, ipsis nihil profuisse divitias. ὁ γελῶντες νῦν) i. e. qui omnes gaudendi occasiones in hac vita captatis.

26. Ὀυαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι οἱ ἄνθρωποι) *Vae vobis si omnes omnia bona de vobis dicunt, vosque laudibus efferunt.* Nam plerumque, ut ait *Seneca* Epist. 29. malis artibus popularis favor quaeritur. Cf. *Aeliani* Var. hist. L. II, c. 6. Fieri quidem potest, ut bonus vir a multis laudetur, sed ut doctor religionis omnibus, malis etiam et superstitiosis placeat, hoc nullo modo exspectari potest. Καλῶς ὑμᾶς i. e. καθ' ὑμας, *quod attinet ad vos,* εἴπωσι. Ad sequentia vide dicta ad Matth. V, 38. sqq. τοῖς ψευδοπροφήταις) Quippe qui dogmata sua et vaticinia accommodabant procerum et populi cupiditatibus.

27. Bene cohaerent haec cum proxime antecedentibus. Denuntiaverat nempe Iesus discipulis mala, eiectionem e Synagogis, convicia etc. Nunc addit: Moneo vos, ut istos inimicos vestros nihilominus ametis.

32. Ποία ὑμῖν χάρις ἐςὶ) *Quaenam vobis gratia debetur? Hombergius* χάριν *beneficium* interpretatur, adversante quum orationis ordine, tum loco Matth. V, 45. parallelo, collato huius cap. v. 35. in quo μισθὸς dicitur. Est igitur χάρις *memoria beneficii, remuneratio, gratia pro accepto beneficio reddita.* Sic est apud Xenoph. Phil. Ioseph.

35.

35. *Δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες) Commodate nihil inde sperantes.* Est enim optimorum Scriptorum is mos, ut brevitatis caussa, una et altera voce omissa, eius rei indicium faciant ope praepositionis, quae, quum sola poni nequeat, Verbo adiungitur. Sic *Theophrasto περὶ ἀκαιρίας, ἀπαιτεῖν* idem est, quod *αἰτεῖν ἀπό τινὸς, ab aliquo aliquid petere;* et apud Ioseph. L. XI, c. 6. §. 2. de Esthere, *ἀπολαβεῖν* est *λαβεῖν ἀπό τινος. Ἀπελπίζοντες* ergo nostro loco idem est ac si scriptum esset: *μηδὲν ἐλπίζοντες ἀπ' αὐτῶν; sine spe compensationis.*

36. *Γίνεσθε — οἰκτίρμων ἐστί) Sitis igitur boni et liberales, sicut pater vester bonus est. Οἰκτίρμονες,* non tantum misericordes erga miseros, sed et benigni erga omnes, erga amicos et inimicos vestros, v. 35. erga omnes, qui vestra ope indigent. Thalmudistae, Chaldaei et Arabes Deum quasi proprie nomine vocant רחמן i. e. *οἰκτίρμονα.* Et hanc ipsam sententiam usu populi tritam fuisse, apparet ex Talmude. Sciendum autem est, voces *misericordiam* significantes apud Hebraeos et Hellenistas ad omne beneficentiae genus extendi, ut Gen. XX, 13. et alibi. Hanc notionem huius loci esse, patet ex v. 37. sqq. ubi varia exempla huius misericordiae et benignitatis laudantur.

37. Vide ad Matth. VII, 1. dicta. *Καταδικάζειν* significat: *sententiam contra aliquem ferre*, cuius oppositum est *δικαιοῦσθαι*, ut Prov. XVII, 15. Hoc loco sensu malo sumitur, ita ut sit: *male et perperam iudicare, condemnare insontem*, ut Iac. V, 6. Nam praepositio *κατὰ* saepius in compositis valet *male, perperam.* Vid. KREBSII obss. p. 328. *Ἀπολύετε καὶ ἀπολυθήσεσθε, con-*

 do-

donate et vobis vicissim condonabitur. Ἀπολύειν est, omnia, quatenus fieri potest, aequi bonique consulere, et interpretari benignius, quod Latini, etiam quum de privatis agitur, dicunt *absolvere*.

38. Μέτρον — κόλπον ὑμῶν) i.e. *mensura iusta, coacta, succussata, superfluens vobis dabitur.* Δώσουσιν, impersonaliter. Πιέζειν, *premere, pede calcare, comprimere.* Σαλεύειν, et huic apud Poetas affinis σαλάττειν usurpatur de grato debitore, qui non tantum ea quae accepit, sed plus etiam reddere vult, ut σαλεύειν sit *implere aliquid largiter*, proprie tamen est *movere, concutere.* Omnibus his verbis accuratius definitur formula μέτρον καλὸν, i. e. ἱκανὸν, *mensura plena, iusta.* Ἐις τὸν κόλπον ὑμῶν, i. e. *vobis.* Respicitur ad morem apud veteres pluribus gentibus receptum, quod, quum vestes laxiores et sinuosas haberent, has incurvarent, et varia in iisdem portanda susciperent. Ruth. III, 15. et loca ex Profanis a Kypkio laudata. Sensus est, Deum eos, qui sunt benigni et clementes, benigne et clementer habiturum. Cf. Matth. VII, 2.

39. Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς) *Addidit vero hoc exemplum,* adagium, proverbium: ut Luc. IV, 23. מָשָׁל 1 Sam. XXIV, 13. Μήτι — ὁδηγεῖν;) *Potestne coecus coecum ducere?* Τυφλὸς per metaphoram indicat *hominem inscium, indoctum.* Matth. XXIII, 16. 24. H. l. autem, ubi de virtutis exercitio sermo est, τυφλὸς dicitur is, qui officia sua negligit, non sequitur doctrinam quam commendat. Monuerat nempe Iesus discipulos, ut iniurias ferrent, amarent inimicos, excusarent etc. Nunc addit: si

non

non geretis vos, quomodo doctrina postulat, non eritis idonei doctores. Horat. Epp, I, 17. 4. *ut si coecus iter monstrare velit.* ȣ̓χὶ — πεσȣ̃νται;) *Nonne ambo in foveam cadent?* Eiusmodi doctor prorsus ineptus, nec idoneus est ad emendandos alios; nam qui alios vult emendare, is ipse quoque emendatus esse debet. Βόθυνος, *cisterna, quae aquis colligendis inservit*, idem quod Φρέαρ, Luc. XIV, 11. coll. Matth. XII. 11. hebr. בור 1 Sam. XIX, 22.

40. Ὀυκ ἔςι — διδάσκαλον αὐτȣ̃) Discipulus non facile superat magistrum, sed se ad exemplum eius componit. Si igitur magister, (religionis doctor) non praestiterit officia Christianismi, discipuli etiam ea negligent. κατηρτισμένος — αὐτȣ̃) *Totus ad exemplum doctoris erit compositus; er wird sich ganz nach seinem Lehrer bilden. Πᾶς, totus, quantus quantus est* (discipulus). Κατηρτισμένος, paratus, *instructus, aptus.* Est igitur κατηρτισμένος ὡς ἄλλος, qui totus ita institutus et comparatus est, uti alter; qui idem sentit, idem vult, idem agit quod alter.

41. Haec cohaerent cum iis, quae dicta erant com. 37. ubi Iesus monuerat, non esse temere iudicandum de aliis. Nunc igitur pergit: Cur tu alios condemnas de levibus vitiis, quum ipse pecces in gravioribus? Ad sequentia vid. notata Matth. VII, 3. 16. 24. ff.

48. Ὅς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε) Pro: βαθέως ἔσκαψε, altero verbo adverbii vicem obtinente. Vocant Hendyadin verbale. *Qui alte effodit.* Designat haec comparatio studium pietatis, non in superficie fluitans, sed alto pe-

nitus corde reconditum. *πλημμύρας δὲ γενομένης) ἡ πλημμύρα* est *inundatio , quae fit fluvio ripas supergrediente.* Similiter *Philo* de opif. m. *ποταμῶν πλημμύρας* dicit. *προσέῤῥηξεν ὁ ποταμὸς) Allisus est fluxus.* Per *ποταμὸν* enim h. l. ut *τὺς ποταμὺς* Matth. VII, 27. non *flumen* sive *fluvius*, sed *fluctus*, f. *fluxus* intelligendus est, ut Ionae II. 4. Ies. XLIII, 2. *Προσρήγνυσθαι* est *allidi, allisione frangi*, et de fluctibus adhibetur, quum illi littori vel petrae allisi franguntur.

CAP. VII.

1. *Ἐπεὶ — καπερναὺμ) Finito hoc sermone ad populum, venit Capernaum* Πληρῦν h. l. est *absolvere, ad finem perducere, finire.* *Ἐις τὰς ἀκοὰς τῦ λαῦ) Audiente populo.* Pertinebat enim hi sermones ad omnes qui salvi esse vellent, non ad Apostolos solos, et eorum in docendi munere successores.

2. *Ὅς ἦν ἠυτῷ ἔντιμος) quem plurimi faciebat.* Sunt enim *ἔντιμοι* honorati, et *ἄτιμοι* ab honorum participatione alieni. Cf. Matth. VIII, 5. seqq.

3. *Πρεσβυτέρυς τῶν Ἰυδαίων)* Ut magistratus oppidi, aut praepositos synagogae. Nam et hi et illi eo nomine dicebantur.

4. *Παρεκάλυν ἀυτὸν σπυδαίως) Rogabant eum studiose, enixe*, intensis precibus eum orabant. *Ὧ παρέξει τῦτο) cui hoc praestaret.* Quidam Codd. habent *παρέξῃ.*

5. *Καὶ τὴν συναγωγὴν ἀυτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν)* Suis impensis, forte et militum eam in rem usus opera. Solebant

bant enim Romani ad theatra etiam aliasque substructiones uti manu militari, ne otium in lasciviam verteret.

9. Λέγων αὐτῷ) Nempe per amicos, qui ei suo nomine hoc dicerent. Solent enim Hebraei dialogis potius quam obliquis sermonibus res gestas explicare. μὴ σκύλλου) *Noli tibi molestias creare; bemühe dich nicht zu mir.* Σκύλλειν est *iniuriam facere*, vel omnino *molestiam creare*. Altera significatio est huius loci.

8. Καὶ γὰρ — στρατιώτας) i. e. ἄνθρωπος ὢν ὑπ' ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχω ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας. *Etenim ego, alterius potestati subiectus militibus praesum.* Commutarunt nempe hic locos verbum et participium. Ὑπ' ἐξουσίαν τασσόμενος, imperatoris nempe atque adeo tribuni. Scio, inquit, quantum effici possit iubendo. Si ego, aliis subiectus, multa iubendo efficere possum, quanto magis tu, tam insignis propheta iubendo poteris sanare.

11. Ἐν τῇ ἑξῆς) *Die sequenti*, pro: ἐν τῇ καθ' ἑξῆς ἡμέρᾳ. Alii legunt ἐν τῷ ἑξῆς, sc. καιρῷ, i. e. *postea*, vel *deinceps*. πόλιν καλουμένην Ναΐν) Galilaeae oppidum ad torrentem Kison, non procul a Capernaum. *Eusebius*: Endor est iuxta oppidum Naim, in quo Christus filium viduae suscitavit, estque circa Scythopolim μαθηταὶ) Non apostolos tantum, sed et quosvis assiduos sectatores significat. ἱκανοὶ, *satis multi*, *complures*, deest in nonnullis Codd. et Verss. haud paucis. Vocabula ἱκανὸς et πολὺς saepius inter se permutantur, ut Luc. VIII, 32. coll. Matth. VIII, 30.

12. Τῇ πύλῃ τῆς πόλεως) Nam ſepulcra Iudaeis extra urbem; ſed et aliis populis; unde efferendi vox. Et certe ita poſtulat ratio publicae ſanitatis, quae multum laedi ſolet aura ſepulcrorum. Τῇ μητρὶ αὐτȣ͂, pro τῆς μητρὸς αὐτȣ͂, Solet enim Dativus ſubintellecto participio ὢν loco Genetivi haud raro poni, ut docuit Raphelius in obſſ. Herod. ad h. l.

14. Ἥψατο τῆς σορȣ͂) σορὸν hic Syrus ex more inter opulentiores tunc recepto, *lectulum* interpretatur, in quo mortui efferebantur. *Tacitus* Hiſt. III. c. 67. *ferebatur lecticula parvulus filius, velut in funebrem pompam.* Sed et *Iudaeos* ita elatos, ex Ioſepho diſcimus. Hodie adhuc mos obtinet in Oriente, ut mortui non condantur loculo, ſed efferantur feretro aperto, lorica, ne delabantur, circumdato. Vid. Ven. *Lüdeke* expoſ. brevis locor. Sacr. S. ad Orientem ſeſe referentium, §. 83. Attigit autem Chriſtus lectulum, ut ſiſteret ferentes, quod indicant ſequentia.

15. Ἀνεκάθισεν) *Erecto corpore sedit.* Sic Plato in Phaedone: εἰς τὴν κλίνην ἀνακαθέξεσθαι.

16. Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας) *Omnes vero cepit admiratio.* Φόβον h. l. eſſe *admirationem* ex eo patet, quod ſtatim ſequitur ἐδόξασαν τὸν Θεὸν, προφήτης μέγας ἐγήγερται) προφῆται vocabantur *omnes divinitus missi,* *Magnum* autem dicunt, quia non precibus, non corporis ſuperſtratione, ſed nudo imperio, citra omne exemplum, mortuum vitae reddiderat. ἐπεσκέψατο — αὐτȣ͂) *Deus affecit nationem suam insigni aliquo beneficio;* quod nem-

nempe prophetam adeo insignem hoc tempore misit. Vid. Luc. I. 68. 78.

17. Καὶ ἐξῆλθεν — περιχώρῳ) *Et pervasit huius rei fama omnem Iudaeam, finitimamque regionem.* Λόγος. h. l. est *fama*, *rumor.* Ἐν ὅλῃ, pro εἰς ὅλην τὴν Ἰουδαίαν. Ἐν τῇ περιχώρῳ sc. γῇ vel χώρᾳ.

19. Vid. dicta ad Matth. XI, 2. sqq.

29. Καὶ πᾶς — Ἰωάννου) *Quo audito multi e populo, etiam portitores, collaudarunt Deum, suscipiendo baptismum Ioannis.* Sensus est: *populum et publicanos testatos esse, approbare se et submisso animo venerari omnia Dei consilia, et inprimis apertum per* τὸν βαπτισμὸν τῆς μετανοίας *aditum ad regnum Dei, eo ipso, dum Ioanni se baptizandos obtulerunt.* Videntur autem haec verba esse non Lucae, sed *Christi*, narrantis, quis eventus fuerit laboris a *Ioanne* suscepti; ac plane continua est oratio ad comma usque 35. Πᾶς ὁ λαὸς, i. e. multi e populo. *Homines illiterati* opponuntur τοῖς νομικοῖς, in lege exercitatis, sicut τελῶναι, vitae impurioris crediti, opponuntur Φαρισαίοις, singularem quandam atque eminentem sanctimoniam pollicentibus. Δικαιόειν Θεὸν, *approbare, collaudare Deum* opponitur Phrasi ἀθετεῖν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ, v. 30. et idem est ac δικαιόειν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ, *consilia, decreta et opera divina laudare, approbare, venerari.* Vid. Matth. XI, 19.

30. Τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς) *Consilium Dei erga se*, i. e. consilium Dei, quod ipsorum salutem spectabat, *reiecerunt, vel repudiarunt.* Βουλὴ, *consilium*, hoc loco significat illud propositum Dei, quo cle-

menter decrevit, Iudaeos per Ioannem ad resipiscentiam excitare certa fida facta, priores culpas se condonaturum. Ἐις ἑαυτὰς construendum est cum illo τὴν βȣλὴν, ex more Lucae voces traiicientis, ut sit: τὴν τȣ̃ Θεȣ̃ ἐις ἑαυτὰς βȣλὴν ἠθέτησαν. Nam ἐις pro ל Hebraeorum poni solet, ut Col. I, 20. ἀποκαταλλάξαι ἐις αὐτὸν, et infra c. IX, 13. βρώματα ἐις τὸν λαὸν, i. e, τῷ λαῷ. Ἀθετεῖν, *reiicere, repudiare*, ut infra c. X, 16. Ioan. XII, 48.

31. Τίνι ὁμοιώσω) Cohaerent cum praecedentibus. Qui putarunt, Lucam interlocutum verbis Christi, infarserunt hic εἶπε δὲ ὁ κύριος, ut significarent rediri ad sermonem Christi. Sed hoc assumentum quamplurimi veteres Codd. et Verss. non habent, et omnino est abiiciendum. Ad sequentia vid. dicta a nobis ad Matth. XI, 16. sqq.

36. Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων) *Simon* nomine, ut mox v. 40. dicitur. Videtur haec historia esse diversa ab ea, quae narratur Matth. XXVI, 6. Marc. XIV. et Ioan. XII. Nam, (ut alia taceam,) quae Lucas com. 37. 38. 39. 50. commemorat, Mariae, sorori Lazari, quam optime noverat Christus, quae non fortuito advenerat, sed invitata fuerat, minime conveniunt. Nec Mariam Magdalenam esse mulierem, de qua hic sermo, patet ex Luc. VIII, 2. Vid. *Michaelis* ad h. l.

37. Γύνη ἐν τῇ πόλει) Sc. ἐσα, *mulier quaedam illius urbis*, non urbis Hierosolymorum, ut Paulus existimat, (Commentar. T. I. p. 721.) sed Nais. Cf. v. 11. Vid. quae contra explicationem Pauli monuit anonymus in Hencke *neuem Magazin für Religionsphilosophie etc.* Tom.

Tom, VI. Partic. 2. pag. 256. sqq. Ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς) i. e. *quae impuritati dedita fuerat.* Tales foeminas Hebraei proprie et insigniter peccatrices vocabant. Sed et a Latinis *peccare* eodem sensu ponitur. Tibullus: *Rumor ait, nostram crebro peccare puellam.* Bene autem monent interpretes, aut ἦν vertendum: *fuerat*, aut certe ἁμαρτωλὸν, ut Syrus accepit, improprie dici, non ex praesenti tempore, sed ex vita anteacta, ut Gal. II, 15. Rom. IV, 5. Κομίσασα — μύρου) *Afferens vasculum unguentarium.* De voce ἀλάβαστρον vid. notata ad Marc. XIV, 3. et Matth. XXVI, 7.

38. Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω) Vero lectio esse videtur: καὶ στᾶσα ὀπίσω παρά κ. τ. λ. Sensus est idem. *Adstans ei a tergo ad pedes.* Stabat inter ministrantes: qui retro, i. e. secus pedes discumbentium stabant. Martialis: *At illo retro flexus ad pedum turbam.* ἤρξατο — δάκρυσι) *Incipiebat pedes eius irrigare lacrymis.* Pausanias in Phocicis: *Quare lacrymas fusius effundebat*, καὶ ἔβρεχε τοῦ Φαλάνθου τὴν κεφαλήν, *et caput Phalanti madefaciebat.* θριξὶ τῆς κεφαλῆς) Bene notant Veteres, fecisse hanc mulierem, quod omnes conversos facere vult *Paulus* Rom. VI, 19. Nam foeminae minus custoditi pudoris maximam comae curam impendunt. ἤλειφε τῷ μύρῳ) Non caput tantum, quod fieri honoratis hominibus solebat, sed ipsos etiam pedes, ne quid ad summam animi demissionem testandam deesset.

39. Εἰ ἦν προφήτης) Annon scit, quod omnibus notum est, mulierem esse non integrae existimationis? annon intelligit, eam, quae non vocata domum alienam intrat,

pe-

pedesque viri tam libere contrectat, priſtinum vitae genus vetereṁque impudentiam nondum depoſuiſſe? Ita temere et inconſiderate iudicabat Phariſaeus. ἥτις ἅπτεται αὐτῦ) Phariſaeorum hoc erat ſcitum, contactu hominum flagitioſorum alios inquinari.

41. Δύο — δανειςῇ τινι) *Duo debitores erant cuidam creditori.* - Χρεωφειλέτης, debitor, *aere alieno obrutus*, ex χρέως attice pro χρέος, *debitum, mutuum*, et ὀφειλέτης, *debitor*. Δανειςής, *creditor*, qui mutuam pecuniam dedit, interdum etiam foenerator privatus, qui foenore vel uſura elocat pecuniam, qui etiam in latinis comoediis *Danista* vocatur.

42. Ἐχαρίσατο) Bene Latinus *donavit*, i. e. donationis cauſſa remiſit. τίς ὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον ἀγαπήσει) *Uter igitur horum vehementius amare debet* eum (creditorem tam liberalem)? τίς h. l. ut ſaepe alibi, pro πότερος. Quid probabile ſit, Chriſtus quaerit, non quid neceſſarium. Nam homines de hominibus iudicare ſolent, ſecundum id, quod probabile eſt.

44. Ὕδωρ ἐπὶ τὺς πόδας μυ) Non opus eſt cum *Pricaeo* legere εἰς pro ἐπὶ; nam praepoſitio ἐπὶ ſaepe pro εἰς ponitur. Senſus igitur eſt: *ad pedes meos* (lavandos.) Sic *Herodian*. III, 11. ἐκπέμπει ἐπὶ τὸν φόνον. Solebat aqua dari peregre adventantibus, quod erat officium hoſpitalitatis primarium. Gen. XVIII. 4. XIX. 2. Tu, inquit Ieſus, ne conſuetam quidem humanitatem mihi exhibuiſti, illa vero inuſitato more humaniter ſe geſſit.

25. Φίλημά μοι ὐκ ἔδωκας) Etiam hic mos ad peregre adventantes pertinet. Ἀφ' ἧς εἰσῆλθον, ὐ διέλειπε

κα-

καταφιλȣ̃σα μȣ τȣ̀ς πόδας) Ex quo hic adsum, identidem pedes meos deosculata est. Ὀυ *διέλειπε* indicat repetitam actionem. Hoc ſenſu eſt apud *Philonem* de Plantat. N. *μηδέποτε ἐπιλειπῶμεν, μήτε λόγȣς ἐγκωμιαςȣ̀ς, μήτε ποίημα συντιθέντες, nunquam desinamus vel orationes laudatorias, vel poëmata componere.* Cf. Ierem. XVII, 8. Lectio *ἐισῆλθεν* praeferenda eſt alteri *ἐισῆλθον.* Vid. *Griesb, Matthaei,* et anonymus l. c.

46. Ἐλαίῳ) Convivis oleum effundi ſolitum, videas et Pſalm XXIII, 5. eodemque reſpicit locus Pſ. XLV, 8. Orientales hodie adhuc hoſpitum capita, facies, manus, veſtitus aquis olentibus adſpergere ſolent.

27. *Ὀυ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται ἁι ἁμαρτίαι ἀυτῆς ἁι πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολὺ) Quamobrem scito, ei multa peccata esse condonata, quia multum amavit,* (quod ex multo ſincero eius amore luculenter apparet.) *ὅτι*, i. e. *διὸ*. Senſus eſt: His amoris et grati animi ſignis declaravit, ſibi multa peccata eſſe remiſſa. Parabolae Simoni v. 40. ſqq. propoſitae et applicationem et cauſſam affert Chriſtus, docens ex his amoris ſignis, peccatorum, a muliere antehac commiſſorum, quae cum debitis ſaepe comparantur, et multitudinem et remiſſionem ſimul factam coniici poſſe. Nempe particula *ὅτι signum* indicat remiſſionis peccatorum, non cauſſam, quae com. 50. demum exponitur. *ᾧ δὲ — ἀγαπᾷ) Cui autem parum condonatur, parum amat,* ut tu, Simon, qui me parum amas, quia non adeo multa peccata tibi remiſſa eſſe putas.

49.

49. Τίς ὗτός ἐςιν, ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;) Vocula καὶ significat admirationem: *Quis aut quantus hic est, qui etiam dandae veniae ius habet?*

50. Ἡ πίςις σȣ σέσωκέ σε) Noli superciliosos istos censores metuere; fides tua, poenitentiam operata, pridem te a vitae prioris criminibus absolvit. Magna erat fiducia mulieris, quae aedes Pharisaei intravit, non curans sinistra hominum iudicia. Nec minus seria fuit eius poenitentia, quam et lacrimis fusis, et crinibus, quos prius comere atque ornare solebat, deturpatis prodidit. πορέυȣ εἰς εἰρήνην) *Abi felix*, et felicitatis tuae conscia et certa. Hebraica לֵךְ לְשָׁלוֹם.

CAP. VIII.

1. Καὶ — κώμην) *Deinde singulas civitates et vicos obiit.* Ἐν τῷ καθεξῆς, sc. χρόνῳ. Κατὰ πόλιν καὶ κώμην) *Oppidatim et vicatim.* Aliud est κατὰ τὴν πόλιν, aliud κατὰ πόλιν. Illud de una urbe dicitur, hoc de pluribus. καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ) Ut ab ipso acciperent docendi formam, non quod docerent, praesente magistro. Id enim cum veteri more pugnabat.

2 Μαγδαληνὴ) *Nata Magdalae.* Fuit autem Magdala, oppidum prope Tiberiadem ad lacum Genesariticum Aliud huius nominis oppidum fuit prope Hierosolyma. Apud Thalmudicos mentio est Mariae plicatricis capillorum foeminarum, quam dicunt fuisse uxorem τȣ̃ Papus ben Iudae, sed adulteram. ἀφ' ἧς — ἐξεληλύθει) i. e. *quae, quum summo gradu daemoniaca fuisset, sanitatem*

tatem recuperaverat. Numerum ſeptenarium ſaepe poni pro incerto, vel magno, notum eſt. Non opus eſt per daemonia intelligi *vitia*. Septem daemonia nonniſi magnum gradum maniae indicare videntur. Secutus eſt Lucas conſuetudinem loquendi in vita communi receptam, ut medici noſtri ad vulgi opinionem ſe accommodantes de ſeleniasmo, de incubo aliisque morbis loqui ſolent.

3. Ἐπιτρόπȣ) *Procuratoris.* Non autem intelligendus eſt procurator provinciae cuiusdam Herodis, ſed oeconomus, ſ. rerum domeſticarum inſpector. Nusquam enim in Ioſepho vel alibi commemoratum legimus, principes ab Herode M. oriundos ditiones ſuas per procuratores adminiſtrandas curaſſe. De ἐπιτρόποις autem, ſ. *oeconomis* eorum mentionem facit Ioſephus. αἵτινες διηκόνȣν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς) *Quae iuvabant eos suis facultatibus.* Διακονεῖν τινι, h. l. eſt *sublevare alicuius inopiam.* In voce ὑπάρχοντα ſubintelligendum eſſe χρήματα, κτήματα, notiſſimum eſt. More Iudaico, quem ſecuti ſunt Apoſtoli, ut recte notat Hieronymus, mulieres, viduae praeſertim, ſolebant magiſtris neceſſaria ſuppeditare. *Paulus* inter *gentes* omiſit, ne ſiniſterioris ſermonis anſam praeberet. Maluit autem Chriſtus admittere hoc beneficium, quam cum Apoſtolorum comitatu gravis eſſe ignotis, ad quos adventabat.

4. Συνιόντος — πρὸς αὐτὸν) *Confluente autem ad eum ingenti multitudine e singulis oppidis.* Συνιέναι *convenire.* Εἶτε διὰ παραβολῆς) Eadem parabola extat Matth. XIII, 3. ſqq.

12. Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν) sc. ὄντες, vel potius σπειρόμενοι aut σπαρέντες, *qui ad viam sati sunt*, die an dem Wege besäet sind; nam per semen non homines ipsi intelliguntur, sed doctrina Christi significatur. Ergo σπειρόμενοι vel σπαρέντες sunt ii, qui semen exceperunt. Graeci autem non tantum utuntur formula σπείρειν σπόρον sive σπέρμα, sed etiam formula σπείρειν γῆν, vel ἄρουραν, *terram conserere*, das Land besäen.

14. Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν) *Qui consitus est inter spinas*, die, welche da, wo Dornen waren, besäet sind. Πεσὸν dicitur *id, quod in se aliquid delapsum excepit*, et neutrum πεσὸν est pro masculino πεσὸν, atque singularis habet vim pluralis; nam praecesserat οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν v. 12. οἱ ἐπὶ τῆς πέτρας v. 13. et sequitur οὗτοί εἰσιν. Καὶ ὑπὸ — οὐ τελεσφοροῦσι) *Propter curas divitiarum et voluptates vitae suffocant nec ad maturitatem perducunt fructus. Curae* et divitiae per hendyadin dicuntur pro curis divitiarum. Πορευόμενοι traiectum esse videtur, (ut ordo constructionis sit: πορευόμενοι καὶ ὑπὸ μεριμνῶν κ. τ. λ.) aut potius, πλεονάζει. Συμπνίγονται non vertendum est *suffocantur*, quod nec antithesis nec res ipsa patitur, sed active: *suffocant* sc. τὸν λόγον, s. τὸν καρπόν. Πνίγειν enim cum compositis etiam in media voce reperitur. *Suffocant doctrinam*, i. e. minuunt et frangunt vim, quam in animos ipsorum habuit, in religionis studio fiunt subinde negligentiores, cupiditates suas potius, quam religionem sequuntur. Καὶ οὐ τελεσφόροῦσι, *neque ad maturitatem perducunt*, non demonstrant factis, se esse sectatores meos. Cf. Marc IV, 19.

15. Τὸ δὲ — γῇ) sc. πεσὸν, qui in terra bona excepit semen. Vid. ad v. 14. Οὗτοί εἰσιν οἵτινες κ. τ. λ.) Metathesis est: οὗτοί εἰσιν, οἵτινες ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσιν ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ καὶ καρποφοροῦσιν. *Hi sunt,, qui auditum sermonem* (quae est doctrina coelestis) *in corde honesto et bono conservant, et constanter ferunt fructum.* Mere graecum est hoc dicendi genus. quum καλὸν κἀγαθὸν Graeci vocant hominem animi bonis ornatum, qui non modo videri, sed etiam reipsa esse bonus studet. Comparatur hoc hominum genus primo cum iis, qui quum externam quandam speciem fructus prae se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perveniunt; deinde cum iis, qui nullum prorsus fructum ferunt. Cf. *Wetsten.* ἐν ὑπομονῇ. Haec vox *constantiam* illam denotat, quae inter adversa durat, spe meliorum.

16. Vide ad Marc. IV, 21. notata.

17. Οὐ γάρ — γενήσεται) *Nihil enim nunc privatim traditur vobis, quod post non manifestari debeat toti mundo.* Κρυπτόν, parabolis involutum. Γενήσεται) Futurum ponitur in significatione eius, quod oporteat fieri, ut saepe. Itaque mox idem explicat modo potentiali: εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

18. Ὃς γὰρ — ἀπ' αὐτοῦ) *Qui enim recte utitur acceptis, plura habebit; qui non utitur, ei etiam hoc ipsum, quod habet, eripietur.* Est hoc ex eorum proverbiorum genere, quae variis rebus et occasionibus applicari solent. In genere sensus est: *Diviti datur plus, sed pauperi id quoque, quod habet, auferri solet.* Nam οἱ ἔχοντες sc. χρήματα, sunt divites; et οἱ μὴ ἔχοντες,

sc. χρήματα vel βιον, sunt *pauperes*. ὁ δοκεῖ ἔχειν vertendum est: *quod habet*, non: *quod habere videtur*: Nam δοκεῖν saepe abundare, notum est. Quod autem in rebus humanis fieri solet, ut res divitum crescant, pauperum minuantur, id ad res divinas etiam transfertur. Et quum caussa huius rei sita sit in *usu* vel *abusu* concrediti, sensus omnino est: Ei qui recte utitur concreditis, plus dari, ei qui minus, id etiam quod habet, auferri. Ita, qui tradita sibi doctrina recte utitur, is magis magisque proficit in verae sapientiae studio; qui negligit disciplinam, is nec ex eo, quod vere didicit, percipit fructum. Cf. Matth. XXV, 29.

19. Ουκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ) συντυχεῖν est *convenire*, seu *congredi*, ut una aliqui versentur. Cf. Matth. XII, 46. sqq.

20. Λεγόντων) Subaudiendum vel τινῶν *quibusdam dicentibus*, vel αὐτῶν. Alii dictum putant pro: ὑπὸ τῶν λεγόντων, *ab iis qui dicerent*. Ἰδεῖν autem quod sequitur, est *invisere, convenire, colloqui*.

22. Καὶ ἐγένετο — λίμνης) *Aliquando Iesus cum discipulis navem conscendens iussit traiicere lacum*. Πέραν, *trans, ultra, circa, ad*, praemissa praepositione et articulo, nominis naturam induit, et significat *littus ulterius*, vel *regionem ulteriorem, trans fluvium vel mare sitam*. Καὶ ἀνήχθησαν) *Et oram solverunt*; *sie fuhren ab*. Ἀνάγομαι, omissa voce ναῦν, est verbum nauticum, *proveho, solvo navem, in altum maris duco*.

23. Κατέβη — λίμνην) *Delapsus est in lacum ventus procellosus*. Καταβαίνειν, h. l. est *delabi, demitti*, et

et eſt rerum inanimatarum, quae motu alieno demittuntur. Καὶ συνεπληροῦντο, *et obruebantur* (fluctibus), vel undae in navem irruebant, ut poſitum ſit pro καὶ συνεπληροῦτο τὸ πλοῖον, ut in codice Colbertino e gloſſemate legitur. Eadem hiſtoria narratur Matth. VIII, 23. et Marc. IV, 36. ſqq.

26. Γαδαρηνῶν) Alii habent γεργεσηνῶν. Sed lectionem Γαδαρηνῶν praeferendam eſſe, oſtendimus ad Matth. VIII, 28. ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας) Πέραν, trans lacum, ἀντὶ Γαλιλαίας, e regione Galilaeae, i. e. in Peraea. Eadem hiſtoria narratur Matth. VIII, 28. ſ. et Marc. V, 1. ſ.

27. Ἐκ τῆς πόλεως) Nempe e civitate Gadara. Intelligendus eſt homo ille non ex urbe veniſſe id temporis, ſed in urbe natus et educatus fuiſſe. Sic ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου, Matth. XIV, 35.

29. Πολλοῖς χρόνοις) πολλάκις, ut apud *Marcum* eſt, vel ἐκ χρόνων ἱκανῶν, ut ſupra com. 27. συνηρπάκει αὐτόν) *Corripuerat eum*. Συναρπάζειν eſt *huc illuc rapere et iactitare*, interdum etiam *arripere*. Prior ſignificatio eſt huius loci. Nam in ſimili loco Marc. I, 26. dicitur daemonium: σπαράσσειν hominem, quod idem illud eſt, *huc illuc iactare*. Indicantur vero motus epilepticorum, qui convulſione huc illuc iactitantur. εἰς τὰς ἐρήμους) ſc. χώρας, *in loca deserta*. Modo in loca montana, modo in ſepulcreta, ut docet *Marcus*.

31. Εἰς τὴν ἄβυσσον.) ſc. χώραν, *in Tartarum, daemonum carcerem*. Quod Hebraei תְּהוֹם dicunt, LXX. vertunt ἄβυσσον, et plerumque de *mari* ea vox uſurpa-

 tur;

tur; ſolet tamen et ad alia transferri. Notant enim Grammatici, βυϑὸν ab Ionibus βυσσὸν appellari; ἄβυσσον autem πλεονασμῷ ἐπιτατικῷ eſſe immenſum profundum. Quare et divina iudicia ἄβυσσος vocantur, quia ſunt imperveſtigabilia. *Euripidi* ſunt Phoeniſſis: ταρτάρȣ ἄβυσσα χάσματα. Poſſis enim per τὴν ἄβυσσον intelligere ſepulcra, ut Rom. X, 7. ſupra v. 7. τὰ μνήματα; Quicquid ſit, ſemper tenendum eſt hoc, hominem illum putaſſe ſe ipſum eſſe malum quendam genium, et rogaſſe, ut ne Ieſus eum impediat, quo minus porro operaretur. Audiverat homo miſer, commorationem daemonum malorum eſſe in tartaro; rogat igitur Ieſum, ne eum in tartarum mittat.

32. Καὶ παρεκάλȣν — εἰσελϑεῖν) Daemones Ieſum rogaſſe dicuntur. Sed hominem, mente captum locutum eſſe, nemo dubitabit; nam ex eius ore veniebant haec verba. Quoniam vero huiusmodi ſermo indicium erat non ſanae, ſed turbatae mentis, ideo daemonum eſſe credebatur. Cupit igitur homo hoc morbo correptus in gregem ferri, et ſtragem edere inter porcos. Nec refragatur Ieſus; fortaſſis enim vehementior corporis motus faciebat ad frangendam morbi vim. Unde miſer homo, velut oeſtro agitatus agros percurrit, gregemque praecipitem dat.

35. Ἱματισμένον καὶ σωφρονȣ̃ντα) *Veſtitum et ſanae mentis.* Addit Marcus c. V, 15. καϑήμενον, ad pedes Ieſu nempe. Opponitur hic placidus quietusque geſtus priori inſanaeque hominis diſcurſitationi per devia ac deſerta.

38. Ἀπέλυσε) i. e. *non admiſit.* Nam ἀπολύειν hic non eſt *dimittere*, ſed, *non admittere*, ut 1 Io. IV, 18. ἐκβάλλειν, *non recipere.*

39. Καθ' ὅλην τὴν πόλιν) Illam, unde erat oriundus. Sed et per urbes circumsitans, ut *Marcus* docet.

40. Ἐγένετο — τὸν Ἰησοῦν) *Quum autem rediisset Iesus*, nempe Capernaumum. Ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος) *Multitudo eum excepit*; i. e. reditus eius gratus acceptusque fuit multitudini. Cf. Act. XV, 4. XVIII, 27.

41. Vid. Matth. IX, 18. f. Marc. V, 22. f.

42. Ἀπέθνησκεν) Quum demum infra v. 46. Archonti Synagogae a servo nuncietur, filiam esse mortuam, facile intelligitur, haec verba αὕτη ἀπέθνησκεν, non reddenda esse, *mortua erat*, sed *morti proxima erat, animam agebat*. Marcus c. V, 23. ἐσχάτως ἔχει. Ita *Iosephus* de B. I, c. 33. §. 3. ἅμα τοῖς ἐκείνων λόγοις, διεφημίσθη καὶ θνήσκειν ὁ βασιλεύς. *Dum hi illos sermones inter se serebant, rumor divulgatus est, regem morti proximum esse.* Sic et alii ap. Wetsten. συνέπνιγον) *Comprimebant eum*, ut bene Vulgatus. Est nempe συμπνίγειν hic hyperbolicum, sed usitatum; nam et *turbam* (a seipsa nempe) *suffocari* Seneca epist. 91. dixit. Vult igitur dicere hyperbole ista, Iesum a populo tanto studio confluente ita compressum fuisse, ut de vita periclitaretur.

43. Ἥτις — βίον) *Quae omnes facultates in medicos frustra erogarat.* βίος etiam victum significat, i. e. necessaria ad vitam degendam, quae Latinis bona sunt et res, et facultates, et Graecis οὐσία. Προσαναλίσκειν proprie est *insuper impendere, praeterea erogare*; sed h. l. positum est pro simplici ἀναλίσκειν, *impendere, erogare*. Pro εἰς ἰατροὺς *Bengelius, Griesbachius* et *Matthaei*

thaei plurimorum codicum auctoritate repofuerunt *ἰατροῖς*, quod probat *Fischerus* Proluf. VII. de vitiis Lexicor. N. T. p. 180. Sed proba eft recepta lectio; nam *ἀναλίσκειν* apud Graecos cum praepofitione *εἰς* conftruitur. Vid. *Schleusneri* Lexicon.

46. *Ἐγὼ γὰρ — ἀπ' ἐμοῦ) Scio enim, miraculum a me esse patratum.* Vid. dicta ad Marc. V, 30. et cf. Pauli Commentar. Tom. I. p. 422. fqq.

52. *Ἐκόπτοντο αὐτήν*) Verbum habet fignificationem feriendi et caedendi; deinde etiam *plangendi*, *lugendi*, ex adiuncto, quia plangentes pectus fuum, aut caput percutere aut ferire folent. Lugentium in funeribus tales geftus effe folent. Atque ita praefentes tunc mortuam puellam luxiffe, Evangelifta ait.

55. *Ἐπέστρεψε δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῆς*) Provide hoc adiecit *Lucas*, ut obiter doceret, animum humanum non effe *κρᾶσιν* corporis, fed aliquid, quod poft exitum vitae mortalis alibi eft, quam ubi corpus. Id enim docet vox *ὑπέστρεψε*.

CAP. IX.

1. *Συγκαλεσάμενος — θεραπεύειν*) *Convocatis autem duodecim discipulis, dedit ipsis potestatem et ius eiiciendi omnis generis daemones, et sanandi morbos. Ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια) Super omnis generis daemonia*, i. e. ut cuiusvis generis morbos, quibus daemonia affligere homines credebantur, auferre poffent. Cf. Matth. X, 1. fqq. Ceterum *δύναμις* eft *vis et potestas*. *ἐξουσία* autem *ius* et auctoritas miracula patrandi.

2.

2. Κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τȢ Θεȣ̃, *ut publice docerent, regnum Dei adesse;* iam in eo esse, ut Messias, rex summus a Deo promissus, homines felices reddat, Cf. Matth. X, 7. Noluit Iesus, ut discipuli promulgarent, se ipsum esse Messiam. Vid. Matth. XVI, 20. et ibi notata; sed iussit eos in genere annunciare feliciora tempora Messiae, et adhortari ad animi emendationem. Matth. III, 2.

3. Μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν) *Non binas tunicas habeatis.* Est enim ἔχειν χιτῶνας, vel Enallage, posito Infinit, pro Indicativo, vel Ellipsis verbi finiti, ut *velitis*, aut similis alterius.

4. Καὶ εἰς — ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε) sc. ἐκ τῆς πόλεως. Sensus est: manete ibi, dum urbe exeundum sit.

7. Διηπόρει) *Haesitabat.* Διὰ h. l. intendit significationem. Fama miraculorum et iudiciorum de Iesu diversitas ita illum percellebant, ut, quid crederet, nesciret. Matth. XIV, 1. sqq. Marc. VI, 14. f.

8. Ὑπὸ — ἀνέστη) Fuit illo tempore illa opinio, ante Messiae adventum aliquem priscorum prophetarum in vitam esse rediturum. Putabant igitur, Iesum esse aliquem prophetarum, qui indicare debeat, prope esse tempus Messiae. Huic opinioni vaticinium de altero Elia adventuro occasionem praebuerat, quod ita interpretabantur, ut putarent, non modo alterum Eliam, sed et alium prophetam venturum esse, ut omnis natio attenta redderetur.

9. Τίς δέ ἐστιν οὗτος) Eadem quidem docens, sed non baptizans, ut Ioannes, miracula autem edens, quod non fecit Ioannes. ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν) Ut ex vultu aliisque indiciis dignosceret, an *Ioannes* esset.

 10.

10. Ὑπεχώρησε — Βηθσαϊδὰ) *Secessit in solitudinem quandam, quae prope Bethsaidan oppidum erat.* Historia quae Matth. XIV, 12—34. Marc. VI, 30—53. narratur, docet, duo oppida, quibus commune nomen Bethsaida esset, in Iudaea fuisse posita, alterum in Galilaea, alterum in Gaulanitide, quod etiam *Iosephus* confirmat, Antiquitt. XVIII, 2. 1. ubi commemorat Bethsaidan, vicum, in Gaulanitide inferiore ad orientale Genesarae litus positum, quem Philippus tetrarcha incolis ita auxerit, ut in oppidis numeraretur, et mutato vocabulo pristino, Iulias, in honorem Iuliae, imperatoris Augusti filiae, appellaretur. Hoc est illud oppidum, quod Lucas h. l. laudat. Ne autem hoc oppidum Iuliada nominaret, eo prohiberi potuit, quod sciret, vetus loci nomen vulgo Iudaeorum notius esse novo.

12. Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν) Subintellige εἰς ἑσπέραν. *Appetente vespera.* Dies inclinat versus horizontem, sole ad occasum vergente. καταλύσωσιν) *divertant* (illuc) i. e. quaerant diversoriorum et hospitiorum loca, ubi inveniant aliquam ciborum copiam. Καταλύειν proprie est *dissolvere*; translatitie autem est, recipere se in diversorium. Sed de iis tamen proprie dicitur, qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos solvunt, quum ad diversorium ventum est. ἐπισιτισμὸν) *Viaticum, cibaria*, quae ad viam in locis aviis conficiendam sufficerent. Ἐπισιτισμός est ab ἐπισιτίζομαι, frumentor, rem frumentariam et alimoniam deporto, a σῖτος *frumentum*, σιτίζω, *nutrio.* Saepe commeatum exercituum et navium ἐπισιτισμὸν vocant Auctores.

13.

13. Ἐι μήτι — βρώματα) *Numquid emere debemus cibos tantae multitudini* pascendae? Ἐι μήτι *numquid, annon forte adeo?* denotat, 2 Cor. XIII, 5. et apud Profanos saepe, ut Kypkius ad h. l. probat. *Camerarius* tamen et post eum alii, putant, subesse hic quandam quasi ἐιρωνειαν, quasi dicerent: nisi nos id faciamus, ut abeuntes ipsi tantae populi multitudini cibos emamus; quod tamen fieri non posse simul subindicent. Ἐις πάντα τὸν λαὸν τῦτον, sc. pascendum.

14. Κατακλίνατε αὐτὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα) *Discumbere facite eos in singulis classibus quinquaginta.* Κατακλίνειν h. l. ad imitationem verborum hebraeorum in *Hiphil* habet significationem transitivam, ut Θριαμβεύειν 2 Cor. II, 14. ἀνατέλλειν, Matth. V, 45. et verba bene multa tam activa quam neutra in N. T. κλισια ordo discumbentium; *Aelian.* V. H. Lib. VIII, c. 7. συμπαρέλαβε δὲ εἰς τὸ συμπόσιον καὶ τὺς ἰδιοξένυς, καὶ κατέκλινεν ἀντιπροσώπυς ἑαυτῷ. *Recepit etiam in convivium peculiares quosdam hospites suos, quos sibi e regione accumbere iussit.*

15. Καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας) ἐξηγητικῶς. Ita, inquit, fecere, ut iussi fuerant, nimirum collocantes universos illo numero distributos.

16. Ἐυλόγησεν αὐτὺς) i. e. ἐπ' αὐτὺς. Ἐυλογεῖν h. l. idem significat quod ἐυχαριςεῖν. De his panibus et piscibus gratias egit Deo.

18. Καταμόνας) *solum, seorsim,* privatim; elliptice pro κατὰ μόνας χώρας. Turba excluditur, non discipuli,

ii, Vid. ad hanc historiam Matth. XVI, 13. f. Marc. VIII, 27. f.

20. Τὸν Χριστὸν τȣ̃ Θεȣ̃, *Messiam a Deo promissum*, hebr. מְשִׁיחַ אֱלֹהִים Vid. Matth. XVI, 16. Alii pro τȣ̃ Θεȣ̃ legunt ὑιὸν τȣ̃ Θεȣ̃.

25. Ἑαυτὸν δὲ) Popularis expositio eius, quod dixit ψυχὴν αὐτȣ̃, neque enim corpus excluditur. Syrus et hic habet נַפְשׁוֹ Cf. Matth. XVI, 26.

26. Vid. Marc. VIII, 38. Ὅταν ἔλθῃ — ἀγγέλων, *quum in sua ipsius, et Patris et angelorum sanctorum maiestate venerit.* Ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τῶν ἁγίων ἀγγέλων est, *venire comitatu pompaque sanctorum angelorum stipatum*, atque adeo idem valet, quod ἔρχεσθαι μετὰ τῶν ἀγγέλων. Nam כָּבוֹד et graecum δόξα etiam decora et ornamenta omnis generis significant, quo angelorum comitatus recte refertur. Ad v. 27. vid. notata ad Matth. XVI, 28.

28. Ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ) Vid. Matth. XVII, 1.

31. Ἐν δόξῃ) *gloriosa specie.* Ille, ut legislator, alter, ut legis interpretum princeps, uterque interim Christo ministerium exhibentes, cui serviunt lex et prophetae. Ἔλεγον τὴν ἔξοδον — Ἱερȣσαλὴμ) *Commemorantes fata eius, quae ei Hierosolymis essent eventura.* Τὴν ἔξοδον plurimi interpretantur τὸν θάνατον, exitum ex hac vita, et mortem, quam obiturus esset Hierosolymis. Nec sine ratione. Non enim tantum apud Hellenistas, sed et apud Latinos *exitus* et *excessus* pro morte passim occurrunt

runt, ut notum est. Quum tamen ἔξοδος saepe etiam quemlibet finem et exitum denotet, intelligere possis h. l. omnia Christi fata, quae Hierosolymis et in eius vicinia erat subiturus, imo et resurrectionem et adscensum in coelum. Verbo πληρόειν respicitur ad V. T. vaticinia, quibus haec de Christo praedicta sunt; nam omnes vitae casus, qui divinitus praedicti sunt, impleri graece dicuntur, quum homines eosdem subeunt et sustinent.

33. Μὴ εἰδὼς ὃ λέγει) *Nesciens, quid diceret.* Marcus addit, c. IX 6. ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι. Petro nempe visi claritate et excellentia stupefacto, neque mens nec lingua consistebat. QUINTILIANUS VIII, 3. *Ego illos credo qui* (Cicerone caussam Cornelii orante) *aderant, nec sponte iudicioque plausisse; sed velut mente captos et quo essent in loco ignaros, erupisse in hunc voluptatis affectum.*

38. Ἀνὴρ — ἀνεβόησε) Si una serie voceque minime suspensa haec verba legerimus, sensus erit: *ἀνὴρ ἀπὸ (ἐκ) μέσου τοῦ ὄχλου ἀνεβόησεν, vir quidam exclamavit ex media turba.* Si vero post ὄχλου apposuerimus comma, *ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου* erit *ἀνὴρ ὀχλώδης, plebeius, vilis.* Prior loquendi modus hic videtur praeferendus. ἐπίβλεψον — μου) Idem quod apud Matthaeum ἐλέησόν μου τὸν υἱόν. Ita ad Iovem Aeneas: *Aspice nos.* Ubi Servius: *Quia intuentes Dii iuvant.* Vid. omnino Matth. XVII, 14. f.

39. Πνεῦμα λαμβάνει αὐτὸν) *Daemon arripit eum.* Λαμβάνειν h. l. est *comprehendere, arripere, in potestatem redigere.* Καὶ σπαράσσει — ἀφροῦ) i. e. *σπαράσσει αὐτὸν καὶ ἀφρίζει, convulsiones et spumam excitat.* De verbo σπαράσσειν cf. notata ad Marc. I, 26. Σεληνιακὸν vocat

vocat hunc hominem Matthaeus, qua voce epilepticos Graeci saepe denotant. Lucretius de epileptico: — *Spumas ingemit et tremit artus; Desipit, extentat nervos, torquetur etc.* συντρίβον αὐτὸν) *Postquam eum viribus exhaustum reddidit.* Praesens pro praeterito. Verbum hoc interdum significat *vulnerare*, interdum etiam *vires alicuius atterere, languentem et viribus exhaustum aliquem reddere.* Hoc loco posteriori sensu accipiendum esse videtur; nam eiusmodi paroxysmos ordinarie sequi solet multus membrorum corporis languor, et Marcus IX, 26. de eodem homine dicit, fuisse eum ὡσεὶ νεκρὸν.

43. Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ θεοῦ) *Admirati sunt autem omnes maiestatem Dei.* Uti omnia facta et miracula Christi maiestatis divinae plena, dicuntur μεγαλεῖα, ita μεγαλειότης est *ipsa illa maiestas divina,* s. *illa virtus divina, cuius ope illa tam stupenda miracula perpetrantur.* Hoc sensu μεγαλειότης apud Iosephum in Prooemio ad Ant. occurrit.

44. Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν) *Reponite in aures vestras,* i. e. attendite diligenter, et audita conservate. ὁ γὰρ — ἀνθρώπων) *Nam Messias tradetur hominum potestati.* Monet Iesus discipulos, ut in memoria retineant, quae modo audivissent ex ore illorum hominum, qui laudaverant Dei maiestatem, et mirati fuerant ea quae ipse fecerat, miracula. Futurum est, inquit, ut ego, Messias, moriar. Quando igitur hoc fiet, tunc memoria recolite, quaenam patraverim miracula, quomodo populus illa agnoverit et celebraverit, ut in fide vestra, me esse Messiam, confirmemini.

45.

45. *Αἰσθωνται*) *Αἰσθάνομαι* proprie de ſenſu corporis: non minus frequenter ad animum transfertur, ut *sentio* latine, pro: *mente percipio, intelligo, animadverto, cognosco. Xenoph.* Paed. V. *ὡς ᾔσθετο τὸ γεγονός.*

46. *Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς*) *Intravit autem cogitatio in eos.* *Ἐν αὐτοῖς*, pro *εἰς αὐτοὺς*, quod vulgare eſt. Phraſis quoque *εἰσέρχεσθαι*, de *cogitationibus et affectibus animum subeuntibus* profanis trita eſt, tam cum dandi quam accuſandi caſu. *τὸ τίς ἂν εἴη μείζων*) *τὸ* hic valet *nimirum*, aut *videlicet*. *Μείζων* hic eſt *μέγιστος.* Cf. Marc. IX, 34.

48. *Τοῦτο*) i. e. *τοιοῦτο*, ut apud *Matthaeum*, quomodo et hic Syrus interpretatur. Tale eſt: *amor omnibus idem.* *μικρότερος*) i. e. *ταπεινοφρονέστερος*, ut ex Matthaeo apparet. Vid. notata ad Matth. XVIII, 1. ſ.

49. *Ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν*) *Quoniam non sequitur nos*, i. e. *non easdem nobiscum partes sequitur, non facit nobiscum.* *Μεθ' ἡμῶν*, pro *ἡμῖν*, ut Apoc. XIV, 13. Eſt autem haec locutio bene graeca. Sic in tabula Cebetis: *αἱ γυναῖκες αἱ μετ' αὐτῶν ἀκολουθοῦσαι.* Plato in Menexeno: *ἀκολούθει μετ' ἐμοῦ.* *Ἐκωλύσαμεν αὐτὸν* *prohibuimus eum.* Vid. notata ad Marc. IX, 38. ſ.

51. *Ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ*) *Quum instaret* (vel immineret) *tempus, ut assumeretur*, nempe in coelum. Nam *τό συμπληροῦσθαι* hic ut Act. II, 1. et alibi intelligendum. Lucas ex occaſione hoc narrat, poſthabita temporis ſerie. Nam quum duo inſignia Chriſti monita narraſſet, quorum prius ad vitandam

am-

ambitionem, alterum ad vitandam invidiam Apostolos hortabatur, commodum esse locum credidit, adiiciendae monitionis tertiae adversus ultionem. Καὶ αὐτὸς — Ἱερουσαλὴμ, *iter direxit ad Hierosolyma.* τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε) *defixit faciem suam* ad iter Hierosolymitanum; i. e. directum convertit vultum ad iter, quod fieret Hierosolyma versus, vel: profectionem eam constanter prae se tulit. Phrasin nostrae persimilem habent Profani, apud quos ἱστάναι τὸ πρόσωπον est, *vultum ad severitatem et gravitatem componere,* et πρόσωπον καθεστὼς vel συνεστὼς est *vultus serius, constans, compositus.* Duae erant viae ex Galilaea Hierosolymam ducentes; altera per Samariam, brevior, quam Iesus erat ingressus, altera per regionem Trans-Iordaniam, longa deviatione, ut Iosephus nos docet in Vita, C. 52. Vide ad Io. IV, 4. annotanda. Ceterum incipit nunc ultima pars Evangelii Lucae, quae continet res non multo ante mortem Christi gestas, et complectitur fortasse quinque aut sex mensium spatium.

52. Ἀγγέλους) *nuntios.* Forte *Ioannem* et *Iacobum,* qui mox nominantur. Πρὸ προσώπου αὐτοῦ, i. e. πρὸ αὐτοῦ. ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ) elliptice. *Ut pararent,* nimirum hospitium, ξενίαν, et res necessarias.

53. Οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν) i. e. *hospitium ei denegabant,* ut patet ex com. 52. Kypkius: *non intromittebant illum,* sc. in urbem. ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλὴμ) i. e. *quod proficisceretur Hierosolyma.* Hebraei πρόσωπον vocant omne id, quod exterius spectatur aut indicium praebet. Sic 2 Sam. XVII, 11. τὸ πρόσωπόν σου πορευόμενον ἐν μέσῳ αὐτῶν, nempe ad proe-

proelium. H. l. τὸ πρόσωπον αὐτῦ, *persona eius*, est *ipse*, Morem fuisse Galilaeis in diebus festis Hierosolyma euntibus per regionem Samariae iter facere, docet nos Iosephus Antiqq. XX, 6, 1. An vero in oppidis Samaritanorum vulgo pernoctaverint, incertum est. Si eos cogeret aliquando necessitas in ista diversoria, nihil erat illic quod posset iis esse offendiculo praeter inimicitiam gentis, praecipue propter locum cultus publici. *Bereschit Rabba* Sect. 81. *L. Ismäel filius. R. Ioseph proficiscens Hierosolymam, ut oraret, transiit per istum montem* (Garizim.) *Videns eum Samaritanus quidam dixit ei: — Nonne praestaret in monte hoc benedicto, quam in isto maledicto orare?*

54. Θέλεις — ἀναλῶσαι αὐτὸς) *Visne iubeamus ignem de coelo eos conficere?* Πῦρ ἀπὸ τῦ ὀρανῦ, *fulmen.* 2 Reg. I, 10. ἀναλίσκειν h. l. est *extinguere, consumere. Interficiendi* significatione occurrit apud *Xenoph.* Paed. 1. ταχὺ δὲ τὰ ἐν τῷ παραδείσῳ θηρία ἀνηλώκει.

55. Ὀυκ οἴδατε οἵυ πνεύματός ἐςε ὑμεῖς;) Desunt haec verba cum illis commatis sequentis usque ad ἀλλὰ σῶσαι in permultis Codd. Versionibus quibusdam et Patribus. Sed habent *Clemens Alex.* apud Macarium Chrysocephalum, Chrysost. in Matth. aliique. Sensus est *vel* sine interrogatione: *nescitis, quali animo sitis affecti, quali zeli affectu ducamini,* i. e. non perpenditis hunc vestrum zelum esse malum, sectatoribus meis indignum; (formula ὀκ οἴδατε est aliorum inconsulta desideria graviter comiterque reprehendens, vel etiam ignorantiam eorum miserans;) *vel* cum interrogatione: *an nescitis quo* animo (erga homines omnes, inimicos etiam,) *affecti esse debeatis?*

τις? Nam verba transitiva saepius de *debito*, *iure*, et *officio* accipi solent, ut Matth. II, 4. XI, 3. XVII, 21. Πνεῦμα h. l. ut saepe; *animus*, *mentis affectio. Gesinnungen, Grundsätze.* Quod fecit olim *Elias* inter Samaritanos, (Christus inquit,) id vos, discipulos meos, doctrinae meae praeceptis mitioribus imbutos imitari haud decet. Habetis quidem ζῆλον, sed ȣ̓ κατ᾽ ἐπίγνωσιν, et qui proinde humani est affectus, non divinae motionis.

56. Ὁ γὰρ υἱὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ ȣ̓κ ἦλθε ψυχὰς ἀπολέσαι ἀλλὰ σῶσαι) *Filius enim hominis non venit ad perdendos, sed salvandos homines.* ψυχὰι, נְפָשׁוֹת, h. l. sunt *ipsi homines*, non sola pars potior, quod exigit verborum nexus. Prophetarum temporibus severitate erat opus. Tempora Messiae exigunt lenitatem. Missus est Messias non ad exercenda severa iudicia, sed ad homines, quamvis peccatores, quovis modo, animo et corpore servandos, adeo nulli eam in rem parsurus operae, ut semetipse ei negotio sit impensurus.

57. Πορευομένων αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ) Quodam tempore, quod propius describi nihil attinebat. Cf. Matth. VIII, 19. sqq. et ad istum locum notata.

60. Διάγγελλε τὴν βασιλείαν τȣ̃ Θεȣ̃) *Trade doctrinam de regno Dei.* διαγγέλλειν est circumquaque, vel per diversa loca nunciare, divulgare. *Herodian*, L. I. c. 7. §. 1. τῆς δὲ ἐξόδȣ διαγγελθείσης.

61. Ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μȣ) ἀποτάξασθαί τινι, de personis usurpatum, ut hic, est *valedicere*, qua loquendi ormula utuntur Philo, Iosephus, atque multi alii

alii cultissimae orationis Scriptores. τοῖς ἐις τὸν ὄικον pro ἐν ὄικῳ, domesticis, *familiaribus meis.* Alii res et personas intelligunt. Seneca Epist. 8. *Secessi non tantum ab hominibus, sed etiam a rebus: et primum a meis.*

62. Ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα — τῦ Θεῦ) i. e *Sicut qui agriculturae dat operam, sed statim ab opere incepto desistit, non est bonus orator, ita qui proposito me sequendi non constanter adhaeret, non est idoneus regno Dei. Manum aratro admovere* pro eo, quod est *opus aliquod agredi,* etiam Graeci dicunt. Sed hic, ut alibi saepe, miscetur ἀπόδοσις comparationi. Nam simplex proverbium fuerat: eum, qui in arando respiciat, non esse bonum aratorem; nunc cum proverbio significatur, cui rei aptetur proverbium. Intelligitur nempe hic negotium religionis. Qui me vult sectari, inquit Christus, is tota mente et animo se debet religioni dedicare.

CAP. X.

1. Ἀνέδειξεν — ἑβδομήκοντα) *Elegit Dominus etiam alios septuaginta.* Vocula καὶ docet, respici ad factam antea duodecim apostolorum ἀνάδειξιν. Ἀναδεικνύειν autem significat *designare, declarare, eligere.* Post ἑβδομήκοντα addunt δύο, Codd. nonnulli, Verss. et Patres. Sed omittunt *Euseb. Nyss. Theophil.* aliique. Fuisse a Christo LXXII. creatos, antiquitas credidit, etiam Graeci, qui hoc loco legerunt ἑβδομήκοντα. Neque vero temere; nam moris erat Hebraeis LXX. nominare numero rotundo, etiam ubi constabat esse LXXII. ἀνὰ δύο) *binos;*

quod et in Apoſtolis Dominus obſervaverat, non tantum ad opem mutuam, ſed et in maiorem teſtimonii fidem.

2. 3. Vid. Matth. IX, 37. et Matth. X. paſſim.

4. Μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσηϑε) Feſtinationis ſignum! Salutationes, praecipue eorum, qui cultu apparatuque conſpicui eſſent, apud Orientis populos non fiebant levi geſtu, verboque, ſed multis percunctationibus, bonisque ominibus trahebantur, non ſine multis corporis flexionibus, oſculis, amplexibus. Uſitatum fuiſſe apud Hebraeos, ſub quibusdam rationibus, non ſalutare in via, imo non ſalutare omnino, probant loca a *Lightfooto* in hor. hebr. ad h. l. adducta. Poſſumus quoque cum *Pricaeo* haec verba ut hyperbolica intelligere, quaſi dixiſſet Chriſtus: *Negotio, quod imposui vobis, toto animo incumbite; praeterhabitis vel brevissimis* (quod genus ſunt ſalutationes in via occurrentium) *obstaculis et moramentis.* Videtur etiam verbi ἀσπάζεσϑαι ſignificatio aeſtimanda eſſe ex uſu linguae latinae, ubi *salutare amicum* eſt *einen Freund besuchen.* Senſus igitur erit: migrate celeriter in eam urbem, ubi vultis manère; nolite adire in via alios ſalutandi cauſſa.

5. Εἰς — τῷ οἴκῳ τούτῳ) *In quamcunque autem domum intrabitis, primum fausta omnia ei precamini.* שָׁלוֹם לָכֶם erat conſueta Iudaeorum ſalutatio: qua apprecari ſolebant omnia generis felicitatem.

6. Καὶ ἐὰν — ἀνακάμψει) *Quodsi fuerit in illa salutis capax, vere continget illi salus, quam precati estis; sin minus, vota vestra carebunt eventu.* Υἱὸς εἰρη-

εἰρήνης. i. e. ἄξιος εἰρήνης ut Matthaeus habet c. X, 11. *salutis capax*, dignumque cui haec faustiſſima contingant, adeoque homo docilis, aviduſque doctrinae ſalutaris. Cf. Matth. X, 13.

7. Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε) i. e. hoſpitium vobis deligite, quod Graeci dicunt καταλύειν. τὰ παρ' αὐτῶν) quae ab illis praebentur, τὰ παρεχόμενα ὑπ' αὐτῶν. Theophylactus: ἃ προσάγουσιν ὑμῖν. μὴ μεταβαίνετε — οἰκίαν) Hoc enim circumforaneorum eſſet et mendicantium, probrum cuivis homini ſumma ope cavendum: quanto plus vobis evitandum, legatis meis, tantoque ac tam excelſo muneri delegatis?

8. Ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν) Contenti eſte, quamvis frugali apparatu; ut ita differat haec admonitio a ſuperiore v. 7,

13. Πάλαι — μετενόησαν) Ritus lugentium, qui hic commemorantur, Hebraeis uſitatos fuiſſe, e ſacris ſatis notum eſt. Sed aliis quoque gentibus has conſuetudines fuiſſe communes, *Kypkius* aliquot teſtimoniis veterum docet. Cf. dicta ad Matth. XI, 20. ſ.

18. Ἐθεώρουν — πεσόντα) Ἐθεώρουν per enallagen pro θεωρῶ. *Video brevi ruiturum Satanam* (nempe de principatu ac tyrannide ſua) *tam rapide quam fulgur de coelo micare solet.* Celeritas nimia proverbialiter ſolet fulguri aſſimilari. Vide Matth. XXIV, 27. Referenda haec praedictio ad incredibilem celeritatem propagati per terras evangelii, ad deſtruendas religiones falſas, et omnia opera diaboli. Nam illud πίπτειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ut ex

astris decidere apud Cic. ad Attic. Epist. III, 21. de iis dicitur, qui potestatem amiserint, desierintque florere. Matth. XI, 23.

19. Δίδωμι — ἐχθρῦ) *Ego quidem vobis concedo potestatem calcandi serpentes et scorpiones, et frangendi omnem vim Satanae.* i. e. *efficiam, ut vitae pericula, et omnia quae vestris conatibus impedimento sunt, feliciter superetis.* In verbis πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων est manifesta allusio ad Ps. XCI, 13. ubi de tutela divinae providentiae agitur. Sensus enim loci citati est: *Loca deserta, bestiis venenosis et immitibus infesta, incolumis peragrabis.* Haec verba Christus discipulis suis accommodat, significans, eos a duris vitae casibus fore tutos. Ἡ δύναμις τῦ ἐχθρῦ, *potentia Satanae* illis temporibus praecipue se exseruit per superstitionem iudaicam et ethnicam. Hanc eos, miracula patrandi vi et doctrina meliori instructos fracturos esse promittit Christus. ὐδὲν ὑμᾶς ὐ μὴ ἀδικήσει) *Nihil vos laedet.* Nam verbum ἀδικεῖν h. l. usurpatur de quacunque iniuria atque vi.

20. Πλὴν — ὐρανοῖς) i. e. *Nolite tam ob hoc gaudere, quod spiritus* (maligni) *vobis obediunt;* i. e. quod meo nomine miracula editis, *quam ob hoc, quod annumeramini iis, quibus felicitas aeterna parata est.* Πνεύματα, sc. ἀκάθαρτα. Γράψαι est *referre, annumerare, addicere*, metaphora sumta de iis, qui memoriae caussa aliquid albo inscribunt. Qua significatione nihil frequentius apud Philonem, ut Loesnerus ad h. l. docet. Sensus verborum: τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς ὐρανοῖς, est: *Vos civibus regni coelestis adscripti estis,* accepi-

stis

stis ius civitatis coelestis, cuius civibus parata est aeterna felicitas. Phrasis desumta est inde, quod in civitatem recepti inscribi solent libro, in quem nomina civium relata sunt. Vid. Ps. LXIX, 29. Exod. XXXII, 32. Philip. IV, 3. Apud Paulum etiam Hebr. XII, 23. commemorantur *πρωτότοκοι ἐν ὐρανοῖς ἀπογεγραμμένοι.* Quem locum confer. Ceterum totus contextus docet, Iesum verbis v. 18—20. corrigere opinionem discipulorum, qui id sibi maximo honori putabant, quod haberent sibi daemones subiectos, et promittere multo maiora, potestatem destruendi religiones falsas, propagandique doctrinam salutarem, v. 18. 19. atque copiam felicitatis in regno Messiae fruendae, et aliis commendandae.

21. Vid. Matth. XI, 25. seqq.

22. *Τίς ἐστιν ὁ υἱὸς)* *Qualis, quantusque sit filius*, quantum valeat auctoritate et potestate homines beandi. *Τίς* habet notionem magnitudinis et praestantiae sibi adiunctam, ut idem valeat quod *ποταπὸς.* Cf. Matth. XI, 27. *τίς ἐστιν ὁ πατὴρ)* Qua bonitate, qua iustitia, qua sapientia, quae eius consilia in danda hominibus salute, aut certe excusatione adimenda? *ἀποκαλύψαι)* idque pro temporum ratione: nunc pauxillum, plus post resurrectionem; plurimum post missionem spiritus. Ad v. 23. 24. vide Matth. XIII, 16.

25. *Ἐκπειράζων αὐτὸν)* An quid legi contrarium doceret? Matth. XXII, 35. seqq. *τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω)* *Quid faciam, ut felicitate aeterna potiar?* Quum audiret legisperitus, vitam aeternam, in ipso legis foedere non expressam, a Christo apertissime doceri et

promitti, ſciſcitari voluit, an idem ad eam vitam iter monſtraret, quod lege monſtrabatur. Ideo quaerit τί ποιήσας.

26. Ἐν τῷ νόμῳ) Chriſtus, oſtenſurus ſuis inſtitutis non oppugnari, ſed perfici legem, reiicit legisperitum ad verba Moſis. πῶς ἀναγινώσκεις;) *Quid legis?* Nam vocula πῶς ſaepe a Graecis in interrogationibus ponitur pro τί, quid? Ignorare non potes, quod ipſe aliis praelegis et interpretaris.

27. Ἀγαπήσεις—σεαυτὸν) Deut. VI, 5. Levit. XIX. 18. Verba καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σȣ, non extant in textu hebraico. Res eſt una eademque: *Deus est amandus tota mente.* Cf. Matth. XXII, 37. ſqq.

28. Τȣ̃το ποίει, καὶ ζήσῃ) *Si hoc feceris, felicitatem aeternam obtinebis.* Quia legisperitus interrogaverat: τί ποιήσας, Chriſtus idem quoque verbum, ſed laxius ſumtum illi regerit. Stricte ποιεῖν dicitur de factis externis; late porrigitur etiam ad internos animi motus.

28. Δικαιȣ̃ν ἑαυτὸν) *Se ipsum collaudare,* ſuam iuſtitiam aſſerere, ſ. oſtendere ſe eſſe iuſtum, i. e. omni culpa vacare. Εἶπε πρὸς τὸν Ἰησȣ̃ν, καὶ τίς ἐςί μȣ πλησίον;) καὶ τίς, *ecquis igitur,* ſ. *ecquis vero.* Vocula καὶ in interrogationibus emphatica eſt, et idem fere denotat quod γὰρ. Deum quidem dubium non eſt, quin ſatis amatum a ſe credi vellet ob exactam caerimoniarum omnium obſervationem. De proximo, quia ambigi poterat, quam late ea vox ſpectaret, interpretationem Chriſti poſtulat. Si enim reſpondiſſet Chriſtus ex recepta eorum temporum ſententia, proximum eſſe quemvis Iſraelitam

litam, nec alium praeterea quenquam, arbitrabatur nihil esse, quod etiam hac in parte a se desideraretur. In ea, quae nunc sequitur, parabola, docet Christus, *proximum* esse non solum eum, qui nostro auxilio indigeat, sed eum etiam, qui nos sublevet, sive sit popularis et inquilinus, sive peregrinus et barbarus, sive nostrae sive alienae et falsae religioni addictus. Hoc patet ex v. 36. 37.

30. Ὑπολαβὼν εἶπεν,) *excipiens, respondens dixit: Lex. Iob.* ὑπολαβὼν, ἀποκρινόμενος. ἄνθρωπός τις) *Iudaeus quidam.* Nam Iudaeum intelligi, ex sequentibus patet. Quidam fabulam, alii rem gestam hic narrari existimant. ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ) Qui locus latrociniis infamis, ut notat *Hieronymus.* Iericho urbs erat sita inter Hierosolymam, a qua CL. stadiis distabat, et Iordanem fluvium. Inter Hierichuntem et Hierosolyma erat desertum valde horridum, latronibus refertum. οἳ καὶ — ἀπῆλθον) *Qui, quum eum despoliassent, et vulnerassent, abierunt.* Glossarium ἐκδύω, *exspolio, despolio.* Ἐκδύτης, *despoliator.* Despoliare latronum est. Non autem despoliant tantum hominem, sed et vulnerant, ex more id genus hominum. ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα), relicto illo, qui esset semimortuus.

31. Κατὰ συγκυρίαν) *re ita ferente,* vel *fortuito quodam casu.* Sacerdos, qui Hierosolymis pro populi salute preces fuderat, et sacrificia obtulerat, Ierichuntem, in qua domicilium habebat, redit. Nihil erat quod valde urgeret; patria erat in proximo, agebatur de vicino forte, saltem Iudaeo periclitante; nec tamen illi succurrit, nimirum ne sanguine ejus pollueretur.

32. *Λευΐτης γενόμενος κατὰ τὸν τόπον*) *Levita, quum pervenisset ad istum locum.* Optimi Scriptores γίνεσθαι pro παραγίνεσθαι ponere ſolent. Levita, Hieroſolyma et templum petiturus, ubi laudes Dei pro beneficiis nationi Iudaicae praeſtitis caneret, eodem venit, ſed ad exemplum ſacerdotis in itinere pergit, non excuſatione ſolum, ſed laude etiam ſe dignum putans, quod prae ſtudio ad templum feſtinandi omnem moram abrumperet, et alia omnia negligeret.

33. *Σαμαρείτης — κατ' αὐτὸν*) *Samaritanus iter faciens, propius eum accessit*, ut nempe videret, quis homo ille, et quid rei eſſet: vel repete τόπον ex v. 32. ut ſenſus ſit: venit circa locum, ubi erat. Homo Iudaeis inviſus, propter negotium urgens fortaſſis e patria profectus. Non metuit periculum a latronibus in loco deſerto; non ſuſpiciones Iudaeorum, qui ipſum, ſi alter ex vulnere interim obiiſſet, non ſine aliqua ſpecie latrocinii accuſaturi fuiſſent. De odio Iudaeorum et Samaritanorum mutuo vid. notata ad Io. IV, 9.

34. Κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ κ. τ. λ.) *Vulnera eius obligavit etc.* 'Genium ſuum defraudat oleumque et vinum, quod ſibi comparaverat, curando vulneri impendit, ipſe aut pedes per viam aſperam atque moleſtam incedit, aut iumentum ſuum duplici onere premit; veſtes ſuas lacerat, ut vulnus alterius obligaret. *εἰς τὸ πανδοχεῖον*) *Glossarium:* diverſorium, κατάλυμα, πανδοχεῖον. Rectius forſan Latinus Interpres: *stabulum.* Nam et in iure Romano ſtabulum πανδοχεῖον vertunt Graeci, cauponam autem καπηλεῖον. Caupona eſt, ubi bibitur, ſtabulum,

bulum, quo recipiuntur viatores. Hoc Hebraeis מָלוֹן. Sic et eruditissimum *Stephani* Glossarium: *Stabulum* ἱπποστάσιον, ὀνοστάσιον πανδοχεῖον. Antiquissimis temporibus, quibus ius hospitalitatis florebat, vel nulla vel rarissima erant diversoria, quorum etiam in N. T. nonnisi h. l. fit mentio. Sed in Iudaeorum regionibus, inprimis propter gentiles peregrinantes passim constructa erant, sicut etiam in illa via inter Hierichuntem et Hierosolyma, eiusmodi diversorium propter Samaritanos et Iudaeos iter facientes reperiebatur, ut ex hoc loco patet. Quae nunc in Oriente reperiuntur diversoria, esse loca concamerata et stabula, pabulis, vitae sustentandae praesidiis, et rebus venalibus plane vacua, tradunt itinerum scriptores.

35. Ἐκβαλὼν — πανδοχεῖ) *Proferens duos denarios, dedit cauponario.* Stephani Glossarium: πανδοχεύς, *diversoriarius: cauponarius, stabularius.* Ἐκβάλλειν h. l. est *proferre*, ut Matth. XII, 35. coll. Luc. VI, 45. Προσδαπανᾷν significat *plures sumtus facere*; nam praepositio πρὸς in compositis saepe vim augendi habet.

36. Τίς οὖν λῃστάς;) *Quis horum trium tibi videtur proximum se existimasse ei, qui in latrones inciderat?* Quaesiverat enim legisperitus v. 29. quem *habere deberet* proximum suum. Sic Iac. IV, 9. ταλαιπωρεῖν, *miserum se existimare.* 1 Cor. IV, 8. πλουτεῖν, βασιλεύειν dicuntur, qui divites esse et regnare sibi videbantur. Vid. Storrii diss. exeget in libror. N. T. historicor. aliquot locos. P. II. p. 32. (Tubing. 1791.)

37. Ὁ ποιήσας — αὐτῦ) *Qui misericordiam erga eum exercuit.* Πορεύȣ, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως) i. e. *quemvis hominem tuum proximum existima.* Πορεύȣ hic hortantis est, ut πορευθέντες Matth. IX, 13. Imitare, inquit Christus, non Sacerdotem et Levitam, sed illum Samariten, et quod illum voluisti praestare Iudaeo, praesta Iudaeus extraneo, imo, si res ita ferat, etiam Samaritae. Immutabilia enim sunt naturae iura. De Deo dictu facile, eum a te amari, sed ni hominem alterum, Dei effigiem, iuves, manifesti mendacii deprehenderis.

38. Κώμην τινὰ) *Bethaniam*; ibi enim habitabant Martha et Maria cum fratre Lazaro, ut legimus Io. XI, 1. γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα) Videtur haec mulier fuisse vidua, quacum frater et soror vixerint. Ὑπεδέξατο — αὐτῆς) *Excepit eum hospitio.*

39. Ἡ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τȣ̀ς πόδας τȣ̃ κυρίȣ) *Quae etiam prope Iesum sedebat,* nempe cum discipulis. Παρὰ τȣ̀ς πόδας est notus Hebraismus, ut Actor. XXII, 3. ἤκȣε — αὐτȣ̃) *Diligenter excepit eius orationem.*

40. Περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν) *Distrahebatur circa frequens ministerium*, in administrando, nominatim in apparatu convivii. Περισπᾶσθαι eleganter dicuntur, *qui nimis sunt in aliqua re occupati, nimisque animo in ea defixi, curisque districti.* Diodor. I, 74. ἰδεῖν ἐστι τȣ̀ς τεχνίτας περὶ πολλὰ τῇ διακονίᾳ περισπωμένȣς, i. e. *multis negotiis distractos.* Hoc loco est idem quod Latinis in hoc argumento *cursitare, currere, discurrere.* Ἐπιστᾶσα, *accedens.* μόνην — διακονεῖν) Reliquit me solam in laboribus, et operis ministerii.

rii. Plus aequo se gravari queritur Martha. ἵνα μοι συναντιλάβηται) Ut una mecum manus admoveat, ut socia sit administrationis, σὺν ἐμοὶ ἀντιλάβηται. Vulgatus: *ut adiuvet me.*

41. Μεριμνᾷς — πολλά) Μεριμνᾷς, quod Vulgatus vertit: *sollicita es*, congrue de domus conviviique domina dicitur. Τυρβάζειν Suidas ἑτοιμάζειν καὶ φροντίζειν exponit; quorum utrumvis huic loco congruit. Τύρβη *turba*. Inde τυρβάζειν, *turbare.* Ergo τυρβάζῃ, in medio est, *perturbas te*, te ipsam sollicitam reddis. Περὶ πολλὰ, sc. πράγματα, *multis negotiis*, multorum ciborum apparatu.

42. Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία) Recentiores interpretes haec verba ad Mariam retulerunt: Graeci vero ad Martham; quorum sententia confirmatur ex sequenti δὲ, quae docet, tum demum incipere sermonem de Maria. De verborum sensu variae sunt interpretum sententiae. *Theophylactus* dupliciter interpretatur; vel: cibo opus est idoneo tantum, non delicato aut opiparo, uno ferculo: vel, τοῦ προσέχειν τῇ διδασκαλίᾳ, i. attendere animum ad doctrinam. Auctor Moralium, qua *Basilio* tribuuntur, Reg. XXXVIII. ita haec verba refert: ὀλίγων δέ ἐστι χρεία, ἢ ἑνός. Eadem fere in paucis quibusdam Codd. et versionibus, itemque Patribus nonnullis occurrunt. Haec lectio omnino est pro illorum sententia, qui locum de cavenda ferculorum copia interpretantur. Fortassis in verbis ἑνὸς ἐστι χρεία est Dilogia, in sermonibus Iesu frequens, vel acute dictum, ut Iesus verbis: *uno tantum ferculo opus est*, simul innuere voluerit, unum vel maxime necessarium

rium

rium esse eam portionem, quam Maria sibi elegerit, studium religionis et pietatis; curam pro animi aeterna salute. NACHTIGALL in commentatione ad h. l. (in HENCKII promtuario, Tom. VI. partic. 2.) ad ἑνὸς supplendum esse existimat ἀνθρώπου, et χρείαν significare *negotium*, ut sensus sit: *hoc est negotium unius hominis;* unus homo hoc negotium tractare potest; tu sola ei sufficis. Sed non verisimile est, Iesum inhumana hac oratione usum esse erga officiosam hospitam. Itaque recte eum impugnavit Io. ST. TYCHSEN (*in Henckens neuem Magazin* Tom. I. part. 1. p. 186.) qui censet τὰ πολλὰ v. 41. esse πολλὰ μέρη τῆς διακονίας, et ad ἑνὸς supplendum esse μέρους τῆς διακονίας, *unum hoc negotium, quod Maria elegit, ad me excipiendum sufficit.* Sed pars illius *ministerii* (διακονίας) potius fuit in ciborum apparatione, ut sensus sit: Uno tantum cibo, uno ferculo, non multo ministerio, non multorum ciborum apparatione opus est. Neque erat Christo, omnium virtutum doctore et exemplari, indignum, etiam frugalitatem verbis et factis commendare, quod et comm. 7. 8. fecerat. Μαρία δὲ — ἀπ' αὐτῆς) *Maria autem bonam portionem* (sortem) *elegit, quae ab ea auferri non debet*; ergo non possum eam iubere, te iuvare. Μερίς, *pars, portio,* hebr. חֶלְקָה. Sic *Philo* de plantatione Noae *portionem* et *possessionem* μερίδα καὶ κλῆρον coniungit. Sensus igitur est: Maria me audiendo curam rerum utilissimarum et maxime salutarium suscepit; et fructus huius negotii et curae mansurus est in aeternum.

CAP.

CAP. XI.

1. Δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι) *Doce nos compendium rerum orandarum.* Neque enim eo tempore syllabis adstringebantur. *Tertulliano* haec oratio dicitur breviarium totius Evangelii; *Cypriano* coelestis doctrinae compendium. καθὼς — μαθητὰς αὐτοῦ) Ioannes discipulos suos precari docuerat ex more magistrorum Iudaicorum. Singuli enim Iudaeorum magistri, qui scholas habebant, eas distinguere solebant certis et statis precum formulis, quas huic scholae addicti discipuli recitabant. Fortassis discipulis ea precationis formula, quam ipsis Iesus alia occasione dederat (Matth. VI, 9. sqq.) nimis brevis esse videbatur. Desiderabant igitur paullo copiosiorem, et solemniorem formulam. Sed Iesus illam non tantum repetit, sed etiam abbreviat, ut doceret, non opus esse prolixioribus precibus, (Matth. VI, 7 sqq.) sed recta mentis intentione et fiducia in Deum optimum Maximum. Ergo non fuit Christi consilium, ut discipuli quotidie et semper hac formula uterentur, sed ut eam superadderent ceteris precibus, et ut hinc argumentum sumerent, si ipsi, quid precarentur, non haberent. Ceterum cf. Matth. VI, 9. sqq.

2. Verba ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς) omittunt Codd. Interprett. et Patres nonnulli, ut et illa: γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, et alia quaedam. Omnino credibile est, in Graecis codicibus adiecta ex *Matthaeo*, quae Lucas omiserat.

4. Ἁμαρτίας) Expositio eius, quod apud Matthaeum est ὀφειλήματα. καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν)

ἡμῖν) Nam et nos ex tuo praecepto iniurias aliis condonamus, ob promissionem veniae sub hac conditione nobis factam. Verba ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, *Origenes* in suis codicibus non invenit; desunt etiam in codidicibus quibusdam, et recte omitti possunt. Doxologiae nullum vestigium reperitur in codd. Lucae.

5. Τίς ἐξ — τρεῖς ἄρτους) *Si quis vestrum amicum media nocte adierit, eumque rogaverit, et ipsi commodaret tres panes.* Τίς, pro ἐάν τις. Figurata est oratio interrogatione; atque hoc simpliciter dicitur: Si quis habeat amicum, veniatque ad domum ipsius media nocte etc. Vox μεσονυκτίου non ubique stricte sumitur, sed cum latitudine quadam, pro incerta aliqua, at provectioris noctis portione. Sic et *nox intempesta* nonnunquam apud Latinos ponitur.

6. Ἐπειδὴ — πρός με) Ἐξ ὁδοῦ, *ex itinere.* Haec explicanda sunt ex more Orientalium, qui ob aestum diei circa vesperam demum, aura frigidiore iter parare solebant; quod etiam nunc faciunt Arabes, Turkomanni, Drusi et Maronitae, ut ex itinerariis constat.

7. Τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσί) εἰς τ. κ. pro ἐν τῇ κοίτῃ, *in cubili sunt.* Significat, neminem domi esse, qui sine incommodo panes dare petenti possit, quum omnes iam cubitum iissent. Recte autem παιδία liberos vertit Syrus.

8. Λέγω ὑμῖν) Versus 5—7. protasin continent, v. 8. apodosin. Διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ) *propter importunitatem eius*, propter improbam et pertinacem flagitationem,

nem, qualis eſt impudentium. Vulgatus: *propter improbitatem eius;* quo ſenſu Petronius: *Nihil est quod non improbitas extorqueat,* i. e. audax et aſſidua inſtantia. χρῄζει) cum Genit. *eget;* cum Accuſ. *vult.*

9. Κἀγὼ ὑμῖν λέγω) Comparatio eſt non a ſimili, ſed a maiore; ſi impudens flagitatur tantum obtinet ab homine, quid non a Deo obtinebit ſupplex et aſſiduus precator? Ergo comparatio non eſt extendenda ultra tertium comparationis, quaſi Deus importunis hominum precibus vinci quaſi expugnarique poſſit, ut invitus quaſi concedat ea etiam, quae petentibus et aliis ſint inutilia aut noxia. Nam haec aliena eſſe a Deo, nemo non videt. Patet ex v. 23. hoc unum docere Ieſum, eos qui *vera bona,* nominatim *animi bona,* ad veram et aeternam ſalutem neceſſaria flagitent, et aſſiduis precibus a Deo expetant, certiſſime impetraturos eſſ, quod optent. Non autem excluduntur alia adiumenta, e. c. ſtudium diſcendi doctrinas religionis, meditatio etc. Ad ſequentia vid. notata Matth. VII, 7. 8.

15. Ὁ ἐξ ὀρανῦ) i. e. ὀράνιος, celſiſſimus, omnipotens, optimus. Dabit πνεῦμα ἅγιον, (Matthaeus l. c. δόματα ἀγαθὰ) *sanctam mentem,* adiumenta veri rectique, atque omnis boni moralis, χάριν πνευματικήν, ut Scholiaſtae graeci interpretati ſunt.

14. Καὶ αὐτὸ ἦν κωφὸν) metonymice, Ut pallida mors. Id eſt, *illud daemonium faciebat, ut is, in quem invaserat, esset mutus.* Cf. Matth. XII, 22. ubi δαιμονιζόμενος dicitur fuiſſe τυφλὸς καὶ κωφός.

10.

16. Πειράζοντες) *Tentantes*, an revera esset legatus divinus. σημεῖον ἐξ ὀυρανοῦ, *miraculum e coelo*, videtur esse phaenomenon aliquod in aëre, ut fulmen, tonitru, vel simile quid. Qui igitur haec miracula postulabant, videntur hoc voluisse, ut Christus repente tale phaenomenon efficeret.

17. Οἶκος ἐπὶ οἶκον) sc. διαμερισθεὶς, quod tesenntia ipsa ostendit, et ex Matthaei ac Marci collatione liquet, *Domus adversus sese dissidens, cadit*, Domus autem h. l. est *familia*.

20. Ἐν δακτύλῳ Θεοῦ) Alludit ad Exodi historiam c. VIII, 19. *Vi divina*, per Hebraismum. Matthaeus c. XII, 28. ἐν πνεύματι Θεοῦ.

24—26. Vid. notata ad Matth. XII, 43 f.

27. Ἐπάρασά — εἶπεν αὐτῷ) Τις γυνὴ, mulier quaedam ex multitudine. *Vocem tollere*, h. l. redundat: *vociferata est*. Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε) Mos loquendi Graecis quoque non ignotus. *O matrem felicem, quae te talem peperit!* Uterus maternus, et ubera materna pro ipsa matre.

28. Μενοῦνγε) Epanorthosis, non negans quod erat dictum, sed maius aliquid addens. *Ita sane; sed beati ii vero sunt, qui audiunt doctrinam divinam, eamque observant.*

29. Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων) Quum aliae super alias turbae ad ipsum coirent. Vid. Matth. XII, 38, seqq.

31. Μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης) Cum hoc populo nequam et flagitioso, qui a multis iam seculis maiorum

iorum suorum in omni malo opere vestigia subsecutus est. Ad ea quae sequuntur vide ad Matth. XII, 41. 42. dicta.

33. Οὐδεὶς λύχνον ἅψας) Sententiam hanc Christus, ut sapientes solebant, occasione data saepius inculcabat; itaque apud Lucam bis reperitur, cf. c. VIII, 16. quod et de aliis sententiis par est intelligi. Hoc nostro loco respiciendum est ad praecedentia v. 14. sqq. Docuerat nempe Christus, se non esse magum neque fraudatorem; non opus esse ut divinam suam legationem demonstret miraculo e coelo; nam partim se multa alia miracula edidisse, partim in vitam esse rediturum. Nunc addit, hanc cognitionem non esse celandam; non esse postulandum alio tempore signum e coelo.

34. Ὅταν ᾖν — φωτεινόν ἐστιν) HIPPOCRATES Epidem. 6. §. 4. *Oculi ut validi fuerint, ita et corpus.* Ad quem locum Galenus: *Si oculi bonum colorem habuerint, etiam totum corpus bene valere significant.* Quod ad loci huius sensum attinet, vide ad Matth. VI, 22. dicta. Hoc nostro loco dictum ad rem praesentem ita est referendum: Si Iudaei rectam haberent Messiae cognitionem, tunc facta etiam et iudicia eorum recte se haberent; non dicerent me esse praestigiatorem, sed legatum divinum.

35. Σκόπει οὖν, μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστίν) *Considera, annon lux tua tenebrae sint*, obscurata sit. Nam ea vis est voculae μὴ post verbum σκοπεῖν. Sensus est: Considera, annon mens tua ignorantiae et praeiudiciorum vitio laboret.

36. Εἰ οὖν, — φωτίζῃ σε) *Si igitur totum corpus collustratum est, ita ut nulla pars sit obscura, to-*

tum luce ita gaudebit, ac si lux fulgore te collustraret. Duplicem ſenſum hic habet ὅλον. Nam prima vice ad σῶμα refertur, altera vice abſolute poſitum eſt, et *universum, totum* ſimpliciter indicat. Senſus eſſe videtur: Si mentis tuae acies ita comparata eſt, ut oculus ſanus, toti corpori praebens lucem, tunc (abiectis praeiudiciis) verum recte perſpicies, ac ſi lucerna fulgore ſuo tibi lucem praeberet. Permixta eſt nempe rei comparatae ipſa comparatio. Vox ἀςραπή h. l. *fulgorem, splendorem* denotat, ſicut ἀςράπτειν ſaepe eſt *splendere, fulgere.*

37. Ἐν δὲ — ἀνέπεσεν) *Iesu autem ita docente, Pharisaeus quidam invitavit eum ad coenam; itaque apud eum epulatus est.* Sine dubio malo conſilio Phariſaeus invitavit Ieſum. Ἀριςάω, proprie eſt *prandium capio*; deinde vero etiam eſt cibum capere quocunque tempore; h. l. *coenare*, δειπνεῖν. Vid. Io. Fr. Fischeri Proluſſ. p. 580. Ἀναπίπτειν, *discumbere, accumbere ad cibum sumendum.* Reſpicitur ad convivantium ritum; nam Iudaeos tempore Chriſti ad menſam non ſediſſe, ſed iacuiſſe, conſtat.

38. Ὁ δὲ — ἀρίςου) *Pharisaeus autem admiratus est, quod non ante coenam manus abluisset.* Πρῶτον. *ante omnia, vor allen Dingen.* Ἐβαπτίσθη, i. e. ἐνίψατο τὰς χεῖρας. Sed ἐβαπτίσθη dicere maluit, quia manus tota et brachii pars cubito tenus non leviter perfundebatur, ſed quaſi merſabatur, ne quid ſordis adhaereret. Illotis ex Iudaico dogmate omnis cibus erat immundus.

39. Νῦν — πονηρίας) *Iam vos Pharisaei externas partes poculi et patinae mundatis; interna autem rapinis et quavis improbitate plena sunt.* Νῦν; i. e. nunc

nunc quidem hyprocrisis vobis auctoritatem et turpe lucrum affert, postea vero male vobis erit; v. 42. vel, quod magis placet, τὸ νῦν indignationem quandam hic infert, ut apud *Arrianum* Lib. III. Epictet. e. 23. Vid. *Raphelii* notas Polyb. τὸ δὲ ἔσωθεν — πονηρίας) τὸ ἔσωθεν nonnulli referunt ad animum, ut sensus sit: *animus vester scatet rapiendi cupiditate et malitia.* Alii referunt ad vasa, et interpretantur: *Quod in illis*, nempe in poculis et vasis *est, paratum est rapina et fraude.* Voculam ὑμῶν pertinere putant ad genitivos sequentes, ut vertendum sit: *interna vero* (vasorum) *plena sunt rapinis et malitia vestra.* Tales traiectiones sunt Matth. V, 16. X, 30. XIII, 16. et aliis locis. Cf. notata ad Matth. XXIII, 25.

40. Οὐχ ὁ ποιήσας — ἐποίησε ;) Nonnulli cum *Elsnero* per τὸ ἔξωθεν et ἔσωθεν exteriora et interiora vasorum intelligunt, et sine interrogatione vertunt: *Qui exterius purgat, non statim interius etiam purgavit.* Ποιεῖν interdum est *purgare.* Sic 2 Sam. XIX, 25. *facere pedes* est *lavare illos et ungues illorum resecare.* Aliis *externa* sunt corpus, res quaeque visibiles; *interna* vero hominis animus. Haec explicatio omnino est praeferenda. Sensus est: Qui creavit *externa*, suppellectilem nostram, is etiam creavit *interna*, animum. Ergo animi etiam cura est habenda, nec animus postponendus erit rebus externis. Cf. Matth. XXIII, 26. Possunt etiam intelligi, quae poculo insunt, vina.

41. Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην) *Quin potius secundum ea, quae insunt,* (i. e. de bonis vestris) *date stipem,* (beneficia). Πλήν, *quin potius.* Τὰ ἐνόντα

tum luce ita gaudebit, ac si lux fulgore te collustraret. Duplicem ſenſum hic habet ὅλον. Nam prima vice ad σῶμα refertur, altera vice abſolute poſitum eſt, et *universum*, *totum* ſimpliciter indicat. Senſus eſſe videtur: Si mentis tuae acies ita comparata eſt, ut oculus ſanus, toti corpori praebens lucem, tunc (abiectis praeiudiciis) verum recte perſpicies, ac ſi lucerna fulgore ſuo tibi lucem praeberet. Permixta eſt nempe rei comparatae ipſa comparatio. Vox ἀςραπὴ h. l. *fulgorem, splendorem* denotat, ſicut ἀςράπτειν ſaepe eſt *splendere, fulgere.*

37. Ἐν δὲ — ἀνέπεσεν) *Iesu autem ita docente, Pharisaeus quidam invitavit eum ad coenam; itaque apud eum epulatus est.* Sine dubio malo conſilio Phariſaeus invitavit Ieſum. Ἀριςάω, proprie eſt *prandium capio*; deinde vero etiam eſt cibum capere quocunque tempore; h. l. *coenare*, δειπνεῖν. Vid. Io. Fr. Fischeri Proluſſ. p. 580. Ἀναπίπτειν, *discumbere, accumbere ad cibum sumendum.* Reſpicitur ad convivantium ritum; nam Iudaeos tempore Chriſti ad menſam non ſediſſe, ſed iacuiſſe, conſtat.

38. Ὁ δὲ — ἀρίςου) *Pharisaeus autem admiratus est, quod non ante coenam manus abluisset.* Πρῶτον. *ante omnia, vor allen Dingen.* Ἐβαπτίσθη, i. e. ἐνίψατο τὰς χεῖρας. Sed ἐβαπτίσθη dicere maluit, quia manus tota et brachii pars cubito tenus non leviter perfundebatur, ſed quaſi merſabatur, ne quid ſordis adhaereret. Illotis ex Iudaico dogmate omnis cibus erat immundus.

39. Νῦν — πονηρίας) *Iam vos Pharisaei externas partes poculi et patinae mundatis; interna autem rapinis et quavis improbitate plena sunt.* Νῦν; i. e. nunc

nunc quidem hyprocrisis vobis auctoritatem et turpe lucrum affert, postea vero male vobis erit; v. 42. vel, quod magis placet, τὸ νῦν indignationem quandam hic infert, ut apud *Arrianum* Lib. III. Epictet. c. 23. Vid. *Raphelii* notas Polyb. τὸ δὲ ἔσωθεν — πονηρίας) τὸ ἔσωθεν nonnulli referunt ad animum, ut sensus sit: *animus vester scatet rapiendi cupiditate et malitia.* Alii referunt ad vasa, et interpretantur: *Quod in illis*, nempe in poculis et vasis *est*, *paratum est rapina et fraude.* Voculam ὑμῶν pertinere putant ad genitivos sequentes, ut vertendum sit: *interna vero* (vasorum) *plena sunt rapinis et malitia vestra.* Tales traiectiones sunt Matth. V, 16. X, 30. XIII, 16. et aliis locis. Cf. notata ad Matth. XXIII, 25.

40. Οὐχ ὁ ποιήσας — ἐποίησε;) Nonnulli cum *Elsnero* per τὸ ἔξωθεν et ἔσωθεν exteriora et interiora vasorum intelligunt, et sine interrogatione vertunt: *Qui exterius purgat, non statim interius etiam purgavit.* Ποιεῖν interdum est *purgare.* Sic 2 Sam. XIX, 25. *facere pedes* est *lavare illos et ungues illorum resecare.* Aliis *externa* sunt corpus, res quaeque visibiles; *interna* vero hominis animus. Haec explicatio omnino est praeferenda. Sensus est: Qui creavit *externa*, suppellectilem nostram, is etiam creavit *interna*, animum. Ergo animi etiam cura est habenda, nec animus postponendus erit rebus externis. Cf. Matth. XXIII, 26. Possunt etiam intelligi, quae poculo insunt, vina.

41. Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην) *Quin potius secundum ea, quae insunt,* (i. e. de bonis vestris) *date stipem,* (beneficia). Πλὴν, *quin potius.* Τὰ ἐνόντα

 pro

pro κατὰ τὰ ἐνόντα, *secundum ea, quae insunt*, vel *pro re nata*, pro modo virium et facultatum veſtrarum. Ἐνόντα enim τὰ ὑπάρχοντα ſunt, i. e. ea quae prae manibus habemus. Demoſthenes in oratione περὶ ϛεφάνε ita: οἷς ἐκ τῶν ἐνόντων, ὡς δύνωμαι μετριῶτα χρήσομαι, *quibus e re nata quam modestissime potero, sum usurus*. Et in eadem oratione dicit, eum qui conſilium det, debere τῶν φαινομένων καὶ ἐνόντων τὰ κράτιϛα ἑλέσθαι, ex evidentibus atque *praesentibus* optima eligere. καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐϛιν) Senſus eſſe videtur: *Cibo et potu vos inquinari non existimandum vobis erit*. Poculum vel quodvis vas aliud non ſatis purgatum, nihil vobis nocebit, a ſcelerum conſcientia puris, et in egenos liberalibus. Πάντα non ultra conſilium loquentis et ſermonis nexum extendi debet, quaſi omnia licita ſint ei, qui ſtipem det. Δοῦναι ἐλεημοσύνην hic latius ſumitur de omni beneficentiae et liberalitatis in egenos et miſeros genere. Suadet Ieſus Phariſaeis, ut per iniuriam aliis erepta, quantum fieri poſſit, reſtituant, vel beneficentia in egenos rapinas quodammodo penſare ſtudeant. Ad ſequentia Cf. Matth. XXIII, 23. ſeqq.

44. Μνημεῖα ἄδηλα) *Sepulcra in oculos non incurrentia*, penitus ſub terram defoſſa, qualia multa erant in regione Palaeſtinae, ut quae eſſet ὑπόπετρος. Apud Matthaeum eſt alia comparatio a monumentis ſumta, idem ſignificans. Fieri poteſt, ut modo hanc, modo illam Chriſtus uſurpaverit.

45. Τις τῶν νομικῶν) *Legis interpres quidam*. Νομικοὶ traditiones aut prorſus reſpuebant, aut ſaltim non magni

magni faciebant; (*Karaei* etiam appellari solent) in multis tamen Pharisaeos sequebantur. Ταῦτα — ὑβρίζεις) *His dictis etiam nobis iniuriam facis;* per consequentiam.

46. Καὶ ὑμῖν — φορτίοις) *Vos etiam legis interpretes miseri eritis, qui gravissima hominibus imponatis onera, ipsi ne uno quidem digito levatis.* Cf. Matth. XXIII, 4. Sed ea, quae Matthaeus tradit, alia occasione et alio tempore dicta sunt; nam v. 1. ait, Iesum haec dixisse τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. - Προσψαύειν, *attingere*, construitur cum dativo, vi praepositionis. Sensus est: ne minimum quidem horum praeceptorum et legum severissimarum, quibus alios adstringitis, observatis.

48. Μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τ. ἔργ. τ. πατ. ὑμ.) *Testificamini, et declaratis consensum vestrum, approbantem opera patrum vestrorum*, quum illi interfectores sint Prophetarum, vos monumenta eorundem aedificetis. Explicandus est hic locus ex parallelo Matth. XXIII, 29—31. Sensus est: Vos struitis quidem prophetis monumenta sepulcralia, sed imitando probatis facta eorum qui eos interfecerunt. Scelera maiorum vestrorum, a piis posteris abolenda potius, quam memoriae tradenda, tanquam egregie facta, monumentis Prophetarum exornandis, ab oblivione vindicanda esse censetis.

49. Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ) *Sapientia Dei.* Nonnulli volunt, Iesum se ipsum intellexisse; alii putant, librum quendam, iam deperditum inscriptum fuisse חָכְמַת יְהוָה. e quo Iesus haec hauserit. Ceterum cf. Matth. XXIII, 34. seqq.

51. Τῦ οἴκυ) Sicut ναὸς interdum eſt tota ſtructura templi, interdum pars illa, in qua erant Sacerdotes, הֵיכָל, ita οἶκος alibi pro toto, hic pro eadem illa parte ſumitur.

52. Ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως) *Sustulistis clavem cognitionis.* Metaphorice: occluſam tenetis et inacceſſam facultatem cognitionis, ablata quaſi clave ad fores illius aperiendas. Aditu ad meliorem religionis cognitionem prohibetis. Ἀυτοὶ — ἐκωλύσατε) *Ipsi non acceditis, et alios accessuros prohibetis.* Introduxerant nempe falſum Dei cultum, quem omnem ponebant in cerimoniis et minutiis diligenter obſervandis. Qui autem nihil niſi hoc diſcebant, ii non poterant pervenire ad veram cognitionem. cf. Matth. XXIII, 13.

53. Δεινῶς ἐνέχειν) Ἐνέχειν exponere liceat *succensere, indignari, urgere,* vindictae ſtudio. Heſychius: ἐνέχει μνησικακεῖ, ἔγκειται. δεινῶς, *vehementer.* ἀποςοματίζειν (nam haec eſt vera lectio, non ἀποςομίζειν) ἀυτὸν περὶ πλειόνων) *ex ore ipsius elicere plura,* nimirum crebritate interrogandi, quod aliquid inſidiando carpere, et excipere cuperent ad crimen ipſi inferendum. *Hesychius* ἀποςοματίζειν exponit ἀπὸ μνήμης ἀξιῦν λέγειν; i. e. *exigere, ut alter quippiam memoriter dicat. Suidas:* κελεύειν τὸν παῖδα λέγειν αττα ἀπὸ ςόματος, *iubere, ut puer quaedam recitet.* Ad loquendum proliciebant et provocabant eum, quo facilius ex aliqua (ut ſperabant) minus cauta reſponſione eius, ei poſſent accuſationem ſtruere.

CAP.

CAP. XII.

1. Ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου) *Inter et dum multitudo innumerabilis acervatim congregatur.* Nam ἐν οἷς denotat: *inter ea quae dum gererentur;* et de ingente numero Graeci usurpant eum, quibus decem millia indicantur, quae sunt μυρία, et copia ipsa μυριάς, Ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, *ut se fere conculcarent.* Πρῶτον plerique vertunt *ante omnia*, et cum προσέχετε coniungunt; alii iungunt (v. 1.) verbis ἤρξατο λέγειν πρ. τ. μαθ. αὐτοῦ, et volunt, Iesum nunc *primum*, zum erstenmal, discipulis praecepisse, ut sibi caverent a falsa doctrina Pharisaeorum, Math. XVI. 6. vero eadem repetiisse. Sic habent nonnulli codd. et versiones. Ad sequentia vide annotata ad Matth. X, 26. seqq. Marc. III, 28. Matth. X, 19. Multa diversi temporis dicta in unum congessit *Lucas*, quorum cohaerentiam texere nihil necesse est. Sunt enim velut Aphorismi.

13. Διδάσκαλε) Credibile est, Iudaeos solitos ad fugienda litium sufflamina, arbitros sumere eos, quorum sapientia et aequitas erat perspecta, ac praesertim discipulos libenter stetisse arbitrio magistrorum. μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν) *bona haereditate relicta mecum aequa lege partiri,* ne plus iusta parte detineat, et ut divisionem admittat aequis conditionibus.

14. Δικαστὴν ἢ μεριστὴν) *iudicem aut partitorem.* Non tantum negat, se iudicem esse, sed nec arbiter esse cupit. Arbitrum Graeci διαιτητὴν vocant, sed μεριστὴς recte dicitur, qui familiae herciscundae, aut communi dividundo.

aut finibus regundis arbiter sumitur. Et quidem Iesum nullo iure obligatum fuisse, ut onus tale susciperet; satis est manifestum. Neque enim aut a Deo aut ab hominibus erat in id constitutus; et exiguum illi restabat vitae tempus, quod sane impendendum erat rebus melioribus et toti humano generi profuturis.

15. *Φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας) Cavete a studio habendi* (Habsucht) pecuniae cupiditate. *πλεονεξία* hic et alibi dicitur, non *ἡ ἀδικία*, ut quibusdam placet, sed ipsum illud habendi studium, cuius species est cupiditas pecuniae. Nam in sequenti parabola non de avaritia, sed de nimia fiducia in opes terrenas sermo est. Homo in exemplum proponitur, qui laute vivere cupiebat. v. 19. Cohaerent haec cum antecedentibus, ut doceamur, veram litis inter fratres caussam fuisse utriusque desiderium plura habendi. *ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ) Si quis opibus abundat, felicitas eius non pendet a* (sola) *multarum divitiarum possessione*, sed a legitimo earum usu. *Οὐκ ἐστιν ἐκ* etc. i. e. *non pendet ab* etc. Alias *ἐν*, ut 1 Maccab. III, 18. *Οὐκ ἐν πλήθει δυνάμεως νίκη πολέμου ἐστίν. Ζωὴ* h. l. ut saepe, est *felicitas, beatitudo.* Possunt etiam explicari haec verba: Vita non pendet a pecuniis, et quidem sic, ut quis iis abundare debeat. Quaedam habere ad vitam plerumque sufficit, et sufficere debet; parvo vivitur bene.

16. *Ἀνθρώπου — ἡ χώρα) Hominis cuiusdam divitis ager fructus uberes protulerat. Εὐφορία, frugum ubertas, ut contra ἀφορία, sterilitas.* Per *χώραν ager, campus* intelligitur. Ita apud Dionys. Halic. et Iosephum haud raro, ut Kypke ad h. l. docet.

17. Ὀυκ ἔχω πᾶ συνάξω τὰς καρπάς μου) *Non habeo quo fruges congeram.* Videtur πᾶ dictum pro ποῖ, *quo*, quod non est inusitatum Scriptoribus optimis. Interim, ubi significatio *in loco* et *in locum* valet, utrumque poni potest, sicut apud Latinos *ubi* et *quo*.

18. Καθελῶ — οἰκοδομήσω) *Destructis promtuariis, maiora aedificabo.* Ἀποθῆκαι sunt *cavernae subterraneae*. Vid. Matth. III, 12. πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου) *Omnes proventus agrorum meorum, et fruges.* Nam γέννημα est καρπὸς, inquit *Phrynichus*, et ἀγαθὰ similiter h. l. sunt varii generis fruges.

19. Ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου) *Dicam mihi ipsi*, per prosopopoeiam. Tunc, inquit, fruar partis, quum promtuaria auxero: at id facere iam licebat. ἔχεις — πολλὰ. *Habes multas fruges repositas in multos annos.* Ἀγαθὰ in genere sunt *opes, facultates*; in specie vero, ut hic *fruges, fructus*, quos terra profert. Κείμενα, pro ἀποκείμενα. Ἐις ἔτη πολλὰ est idem, quod Seneca epist. 99. vocat, *opes late disponere.* Idem epist. 20. *Nos corpus putre sortiti nihilominus aeterna proponimus, et in quantum potest aetas humana protendi, tantum spe occupamus.* ἀναπαύου) *Quiesce, otiare.* Sentit ex ipso sollicitudinum cruciatu, quam dulcis sit quies, quam praestare sibi non potest. εὐφραίνου) *Animo sis laeto atque hilari.* Haec vox hoc quidem loco ad alias omnes voluptates referenda videtur, quae sunt extra esum potumque.

29. Ἐιπε δὲ αὐτῷ ὁ θεὸς) non revelando, sed decernendo, et efficiendo. Decretum autem per Apostrophen significanter admodum enuntiatur. ἀπαιτοῦσι) Per-

ſonale, pro imperſonali, aut activum pro paſſivo: *reposcetur anima tua*. Translatio eſt a rebus mutuum datis, vel commodatis ſumta. Integra formula eſt: ἀπαιτεῖν τὸ τῆς ψυχῆς χρέος. (Sapient. XV, 8.) *animae vitaeque depositum tanquam debitum ab aliquo repetere.* Spectatur enim vita tanquam bonum ad aliquod tempus nobis conceſſum; quod partim ſubſtantivum χρέος, partim verbum ἀπαιτεῖν, *reposcere id quod commodatum erat*, docet. Unde *reddere debitum naturae*. Ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσαι; *quae vero parasti, cuiusnam erunt?* Opes congeſtae quem dominum ſortientur? Certe tuae non erunt; haeredi relinquas oportet, aut ſi quis alius occupet.

21. Οὕτως — καὶ μὴ ἐις Θεὸν πλϐτῶν) Οὕτως, ſupple, ἔσαι. *Ita erit*, i. e. ita fiet, aut continget illi. Θησαυρίζειν ἑαυτῷ *opes congerere in sui ipsius commodum*, ad cupiditates ſuas ſatiandas. Ἑαυτῷ, Dat, commodi. Πλϐτεῖν autem h. l. videtur idem eſſe quod θησαυρίζειν, ac proinde ἐις Θεὸν idem, quod παρὰ Θεῷ. *Sic illis evenit, qui sibi opes accumulant, ac non laborant, ut apud Deum opes repositas habeant*, opera ſcilicet miſericordiae, quae θησαυρὲς ἐν ἐρανῷ alibi vocat Chriſtus Matth. VI, 20. *Locuples respectu Dei* eſt, qui cogitat, divina potius et aeternum duratura bona colligenda eſſe, quam humana et caduca.

23. Ad hoc et ſequentia commata vid. notata ad Matth. VI, 25. ſeqq.

24. Τὲς κόρακας) Quum volucres in genere nominaverit *Matthaeus*, c. VI, 26. non fruſtra eſt, quod Lucas *corvos* ſpecialiter expreſſit. Nam circa corvorum pullos ſpe-

ſpecialem Dei curam etiam *Iobus* cap. XXXVIII, 41. et Pſalmographus Pſ. CXLVII, praedicant. *Aristoteles* non uno loco notat, pullos corvorum a ſuis parentibus nido expelli; et *Plinius* in naturali hiſtoria dicit, corvos obliviofos eſſe, et plerumque minime ad nidos ſuos reverti: ſed quadam ratione naturae haec congerunt ad ſuos nidos, quae vermes poſſint creare, ex quibus relicti eorum pulli aluntur interdum.

29. Μὴ μετεωρίζεσθε) *Ne pendete animi, ne distrahimini cogitationibus*, ut vertit Syrus, *ne suspenso et anxio animo sitis.* Μετεωρίζεσθαι pertinet ad eorum verborum numerum, quae ſimul plane contrarias habent notiones. Ut igitur apud Philonem p. 941. A. μετεωρίζων et φυσῶν ἑαυτὸν dicitur is, qui nimium ſibi confidit et magnos ſpiritus ducit, ita etiam e contrario dicitur de eo, qui parum ſibi confidit, animum abiicit, et iuſto triſtior eſt ob conditionem ſuam humilem: Hoc loco μετεωρίζεσθαι dicuntur, qui animo ob curam futuri victus anxio, divinaeque providentiae diffiſo, fluctuant, neque ſpe in divinam providentiam collocata firmati ſunt: metaphora haud dubie petita a navibus, quae μετεωρίζεσθαι, i. e. *in alto maris aestu hinc illic agitari* dicuntur. Hoc ſenſu μετέωρος haud raro occurrit apud *Iosephum*, e. g. Antiquitt. L. VIII, c. 8. §. 2. de populo anxie expectante, quid reſponſi ab Roboamo laturi ſint: μετεώρου τοῦ λαοῦ παντὸς ὄντος, univerſo populo expectatione ſuſpenſo. Cf. *Loesner. Krebs. Kühn.* ad h. l.

32. **Μὴ φοβοῦ**, *ne aestues et trepides, ne anxius sis animi*, idem valet quod μὴ μεριμνᾷν, μὴ μετεωρίζεσθαι,

τὸ

τὸ μικρὸν ποίμνιον) Omnes eos affatur, qui disciplinae suae serio se tradiderant, aut udituri essent, quos *gregem* vocat, ut Deum peculiari modo suum esse pastorem meminerint. Ps. XXIII, 1. Est igitur ποίμνιον h. l. coetus eorum, qui Iesum doctorem *tum* sectabantur. Cum ἐκκλησίᾳ commutatur Act. XX, 28. *Parvum* autem gregem, i. e. contemtum, pauperem, ignobilem, minime munitum iis praesidiis, quibus ceteri confidunt. Ita optime haec consolatio cum sermone priori cohaeret. εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν) *Visum est patri vestro, dare vobis regnum illud*: sc. aeternum illud regnum. *Regnum* autem ponitur pro bonis, quae parata sunt civibus regni Messiani s. Christianis, in hac et in futura vita, nempe cognitio Dei rerumque divinarum, animi tranquillitas, spes laeta, et ipsa post mortem corporis felicitas aeterna. Deus, qui vobis tanta bona largiri decrevit, corpus etiam et alimenta curabit. Εὐδόκησε, quum Infinitivo iungitur, nihil aliud est, quam: *visum est illi*. Benevolentiae significatio ex rei natura, non ex vi vocis locum hic habet. Quum haereditatem aeternam (inquit) destinaverit vobis, quanto magis brevis aevi istius subsidiis vos instruet?

33. Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην) Quae nunc sequuntur v. 33—40. non sunt praecepta omnibus Christianis omnium temporum, sed tantum illis data, quos Iesus v. 32. τὸ μικρὸν ποίμνιον appellaverat. Plerique horum, sive omnes promulgando Evangelio operam dare, eoque consilio varias et longinquas orbis terrarum regiones peragrare debebant. Quapropter non poterant opibus congerendis operam dare. Suadet igitur

Iesus,

Iesus, ut divendant potius bona, et distribuant egenis, quam ut ob curam futuri victus angantur. Cohaeret haec admonitio cum v. 32. ubi Iesus discipulis *regnum illud*, maiora omnibus opibus terrenis bona promiserat. Unde patet, hoc praeceptum comparate, non ad verbum et literas esse intelligendum. Ponitur exemplum: *vendere bona et aliis dare.* Hoc in aliis linguis est spernere divitias et res terrenas. Spernit autem divitias, qui iis non nimium est deditus, sed iis carere adeo potest propter alienam utilitatem. Ergo hortatur Christus discipulos, ut bona illa meliora longe praeferant opibus terrenis et caducis. Hanc esse Christi mentem discimus etiam e. v. 34. Ποιήσατε — οὐρανοῖς) *Parate vobis marsupia, quae non veterascunt; thesaurum reponite in coelis, qui nunquam deficiat.* Idem significant βαλάντια, quod θησαυροὶ, nisi quod θησαυροὶ sint maioris quantitatis aut pretii, βαλάντια minoris. Per metonymiam intelliguntur opes in crumenis reconditae, et sensus est: *Parate* vobis bona perpetuo duratura, propria, constantiora opibus levibus et caducis.

35. Ἔστωσαν — οἱ λύχνοι καιόμενοι) *Lumbi vestri cincti sint, atque lucernae accensae,* i. e. ut infra com. 40. γίνεσθε ἕτοιμοι. qui enim prompti paratique sunt, habent lumbos praecinctos. Pertinent haec verba ad eam similitudinem, quae in sequenti commate explicatur. Nam qui dominum expectant, et ad ministerium obeundum alte cincti esse debent, et, si nox est, lumina habere parata, ne quid in mora sit, quum dominus advenerit. Non tantum militum et iter facientium, sed et ministrantium est

est περιζῶσθαι τὰς ὀσφύας, ut v. 37. Ioan. XII, 4. *Horatius*: *Puer alte cinctus. Praecincti recti pueri comtique ministrent.*

36. Πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων) *Dum recipiat se ex convivio nuptiarum.* Sed interdum οἱ γάμοι sunt epulae in genere, quodvis convivium. Recte et usui loquendi optimorum Scriptorum convenienter Lucas τὸ ἀναλύειν *de discessu ex convivio* usurpavit. Sic *Aelianus* Var. Hist. Lib. IV, c. 23. ἐκ συμποσίου ἀνέλυσαν. Et *Ioseph.* Lib. VI. Antiq. c. 4. §. 1. item Lib. XI, c. 3. §. 2.

37. Περιζώσεται) *Praecinget se, seu succingetur,* quod fit ab iis, qui ad ministrandum sese parant. Graeci interdum utuntur futuris mediae flexionis in significatione passiva; sed potest hic etiam elliptice intelligi, ut *tum prora avertit.* ἀνακλινεῖ αὐτοὺς) *discumbere faciet eos;* pro ἀνακλίνειν ποιήσει αὐτούς. Ut Saturnalibus Romae fiebat. Sensus est: Honorem illis habebit novum atque insolitum. Neque ultra premendae partes comparationis. παρελθὼν) *accedens propius.*

36. Καὶ ἐὰν — ἔλθῃ) *Vigilia secunda* terminabatur hora noctis sexta, hoc est media nocte, ideoque vocatur etiam μεσονύκτιον, *tertiam vigiliam* galli cantus finiebat, et dicitur etiam ἀλεκτοροφωνία. Καὶ εὕρῃ οὕτω) Sc. ποιοῦντα vigilantem nempe. Sic infra XXII, 26. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως,

37. Ὅτι — ἔρχεται) *Nam potest Messias venire tempore, quo non putatis eum venturum.* De quonam adventu Messiae hic sermo sit, incertum est. Plerique intelligunt adventum ad iudicium in Judaeos, tempus quo Pa-

Palaeſtina et Hieroſolyma vaſtata ſunt. Matth. XXIV. et Marc. XIII. Eo tempore poterat inopinato aliquid evenire, per quod vita diſcipulorum finiri poterat. Hortatur igitur eos, ut ſint ἕτοιμοι, officiis in promulganda Evangelii doctrina intenti.

41. Πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν λέγεις, ἢ πρὸς πάντας) *Utrum ad nos* (tantum) *hanc parabolam pertinere vis, an ad omnes* (auditores)? Clarum inde eſt et perſpicuum, Ieſum ſaepe ſeorſim cum Apoſtolis collocutum, praecipuas illis doctrinae ſuae et muneris partes expoſuiſſe, et mandata dediſſe.

42. Τίς ἄρα ἐςὶν κ. τ. λ.) Ieſus non directe reſpondet ad quaeſtionem a Petro propoſitam. Sed ex ſequenti parabola patet, ſermonem eſſe de Apoſtolis tantummodo, qui comparantur cum *Oeconomis.* Hi autem non erant ſervi quivis, ſed aliis praepoſiti, *Oberknechte*, ſingulis menſibus demenſum cibum diſtribuentes famulitio. Τίς ἄρα ἐςὶν κ. τ. λ. vel eſt ὑποθετικὸν, quaſi dicat: Si quis Oeconomus conſtituatur etc. vel verti poteſt: *quanti aestimandus est*? Futurum καταςήσει eſt vice Aoriſti κατέςησε. Θεραπέια, *famulitium.* τῦ — τὸ σιτομέτριον) *Demensum*, ſingulis menſibus deſtinatam menſuram frumenti. Ἐν καιρῷ, in *tempore debito, opportuno.* Cf. notata ad Matth. XXIV, 45. ſqq.

46. Καὶ διχοτομήσει ἀυτόν) i. e. *male eum perdet.* Διχοτομεῖν proprie eſt *in duas partes secare*, et adhibetur inprimis ad deſignandum crudeliſſimum illud ſupplicii genus, Hebraeis, Aegyptiis, Graecis et Romanis receptum,

ceptum, quo reorum aut captivorum corpora media dissecabantur. 2 Sam. XII, 31. *Herodot.* III, 13. *Diodor. Sic.* I, 2. *Sueton.* Calig. c. 27. Hinc factum est, ut in universum significaret *morte crudeli interficere et gravissime punire.* Vid. *Schleusneri* Lex. ad h. v. et cf. Matth. XXIV, 51.

47. Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα) Plectentur Idiotae et praepositi ecclesiarum, ni officium suum fecerint: sed hi plectentur gravius, ut quibus communiter maior atque exactior data sit scientia eorum, quae ad salutem pertinent. μὴ ἑτοιμάσας) Supple πρὸς τὸ ποιεῖν. δαρήσεται (κατὰ) πολλὰς) *caedetur multis* (plagis). Sic *Aristophanes* Nubibus: τυπτόμενος πολλάς. Et *Demosthenes* de falsa legatione: ξαίνει κατὰ τοῦ νώτου πολλάς.

48. Μὴ γνοὺς) Tarditate ingenii, aut doctorum negligentia, aut alia gravi de caussa, modo ne studio quaesita sit ignorantia. ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτὸν) Personale pro Impersonali. Sensus est: Cui commendatum est multum, in usus scilicet alienos, plus ab eo reposcetur, quam ab eo. qui munus commendatum accepit.

49. Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη) *Adveni ut ignem immittam terris, et, o quam velim, ut iam accensus sit?* Τί, hebr. מָה saepissime est *quam, quantopere,* ut Ps. VIII, 1. Quod ad sensum huius loci attinet cf. Matth. X, 34. sqq. *Incendium immittere in terram* h. l. est excitare magnam dissensionem, ut patet ex v. 51. sqq. Praedicit Iesus eventum quem doctrina eius sit habitura. Dum enim ea propagabatur, turbae

turbae multae sunt excitatae. Interfecti sunt sectatores Christi; accusavit alter alterum; domo opibusque alter alterum eiecit etc. Igitur referenda haec sunt ad bella et dissidia tunc orta in Palaestina et orbe Romano propter doctrinam Christi, quam Iudaei et Ethnici opprimere conabantur. Addit Iesus: *Quam velim ut iam accensus esset hic ignis! ut iam initium factum esset istorum motuum et propagationis doctrinae meae!*

50. Βάπτισμα — τελεσθῇ) Sensus est: *Sed debeo antea gravissimis calamitatibus immergi; et o quam sollicitus sum usque dum finitae fuerint!* Βάπτισμα est *immersio. Immergi* autem tropice est *calamitatibus immergi, magno calamitatum onere premi.* Vid. Matth. XX, 22. πῶς συνέχομαι; *quantopere angor animi!* quam sollicitus sum! ἕως οὗ τελεσθῇ, *usque dum finitae fuerint istae calamitates.* Ex his perspicimus, v. 40. intelligi opus propagationis religionis, quod cum summis calamitatibus, immo cum mortis periculo coniunctum erat. Ad sequentia vid. Matth. X, 34—36.

50. Ἔσονται — τρισί) *Erunt enim ab hoc tempore quinque in una domo dissidentes, tres a duobus, et duo a tribus.* Διαμερίζεσθαι, *in partes dividi*, deinde *animo disiungi, dissidere, in partes ac studia contraria distrahi*, ut v. 51. διαμερισμὸς, *dissidium.* Ἐπὶ h. l. significat, *contra; in alicuius incommodum*, quo sensu nunc cum dativo, nunc cum accusativo adhibetur.

54. Ad hoc et sequentia commata cf. dicta ad Matth. XVI, 1. sqq.

57. Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;) *Cur autem et per vos ipsos non diiudicatis, quid iustum et aequum sit?* quid vos facere oporteat, ut calamitates imminentes effugiatis? Explorabant coeli faciem, ut inde praedicerent, quae immineret tempestas, atque ad ea praesagia componerent res suas. Multo aequius erat ad signa adventus Messiae attendere, eoque recepto cum Deo quasi transigere, ne poenas imminentes infligat.

58. Ὡς γὰρ — ἄρχοντα) Quomodo haec cum praecedentibus cohaereant, non facile definiri potest. Fortassis respicitur ad v. 51. sqq. ut Iesus hoc voluerit: Lites omnes eo magis esse fugiendas et componendas, contraque pacem et concordiam colendam cum aliis, quod immineant tempora turbulenta, vexationes bonorum, variique generis calamitates. In alio nexu idem Salvatoris effatum occurrit Matth. V, 25. 26. quem locum confer. δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτῦ) *Da operam ut libereris, dimittaris ab eo*; i. e. ut, antequam iudicis experiaris sententiam, quocunque modo cum adversario transigas, et isto placato, ab omnibus litibus et litium caussis liberatus, discedas. In verbis δὸς ἐργασίαν, *da operam* est Latinismus; ἀπαλλάττεσθαι ἀπό τινος est, *ab aliquo, a quo periculum imminet, liberari.* Sic *Ioseph.* Antiquitt. L. V, c. 2. §. 8. πραγμάτων ἀπηλλάχθαι, *rebus difficilibus, s. periculo liberari.* Μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν) *Ne te ad iudicem detrahat.* Κατασύρειν, *fortschleppen, detrahere* in iudicium *Cic.* pro Cluent. 64. *ut hunc — aliud agentem, et nihil eiusmodi cogitantem ad hanc accusationem detraheret.* τῷ πράκτορι) πράκτωρ *minister magistratus* dicitur, ἀπὸ τῦ ἀναπράξαι δίκας vel

τι-

τιμωρίαν, quae formae dicendi apud Philonem aliquoties occurrunt, πράκτορες αἵματος, *ultores caedis*; *exactores poenae ob caedem factam* dixit Aeschylus in Eumen. v. 30.

CAP. XIII.

1. Ἀπαγγέλλοντες) Ut rem novam, quae tum forte acciderat. περὶ τῶν Γαλιλαίων) Quae hic de Galilaeis narrantur, non in Galilaea, sed Hierosolymis acta sunt, quo Galilaei sacrificandi caussa veniebant, paschate praesertim. ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν) *Quos Pilatus occidi iussit inter sacrificandum.* Sic Philo de Spec. Legg. rationem redditurus cur Deus homicidam, qui ad aram confugisset, nec ad supplicium dari, nec ibi statim interfici voluerit, ait: αἵματι γὰρ ἀνδροφόνων αἷμα θυσιῶν ἀνακραθήσεται; *sic enim victimarum sanguis misceretur cum homicidarum sanguine.* E quo loco intelligitur μετὰ τῶν θυσιῶν dictum esse pro μετὰ τοῦ αἵματος τῶν θυσιῶν, fere ut apud Horatium L. I. Od. I, 23. *lituo tubae permistus sonitus*, i. e. sono litui. *Iosephus* quidem Galilaeorum in templo a Pilato caesorum non meminit, at ea habet, quae huic narrationi fidem faciunt, dum docet, Galilaeos prae ceteris homines fuisse seditiosos, praesertim inde a tempore *Iudae Gaulonitae*, in filiis *Iacobo* et *Simone*, aeque factiosis quasi redivivi, (*Ioseph. Archaeol.* Lib. XX, c. 6. coll. Lib. XVII, c. 5. §. 4. de *Bello Iud.* II, 17, 5. IV, 3. 12.) et Iudaeis solenne fuisse occasione festorum tumultuari, idque in ipso templo. Ideo Herodes arcem Antoniam exstruxit, et praesidio militari munivit. Antiq. XV, c. XI. §. 4. XVII, 9. 3.

2. Δοκεῖτε — πεπόνθασιν;) *Putatisne hos Galilaeos omnium Galilaeorum profligatissimos fuisse, quod talia passi sint?* Ἁμαρτωλοὶ παρὰ est periphrasis comparativi, ut Gen. III, 1. עָרוּם מִכֹּל, quod LXX. reddunt φρονιμώτερος πάντων, Symmachus πανουργότερος. Reprehendit Iesus vulgarem Iudaeorum opinionem et iudicandi temeritatem, qui illos homines flagitiosiores ceteris esse putabant, quibuscum peius ageretur. Et profecto ipsa sana ratio docet, rerum externarum commoda et incommoda, quae habent caussas varias et diversas praeter recte et perperam facta, et saepe eveniunt, ne praegressis quidem bene et male factis, (Io. IX, 1. 2.) nec debere nec posse facile dici praemia et poenas, nisi Deus ipse declaraverit secutura esse haec commoda et incommoda nominatim ideo, quia praecesserunt bene et mala facta. Levit. XXVI. Deut. XXVIII.

3. Ἀλλ' ἐὰν — ἀπολεῖσθε) *Imo vero, vos omnes, nisi animum turbulentum et factiosum mutaveritis, aeque ac illi peribitis.* Hoc factum est in ultima paschate, Iudaeis funestissimo, auctore *Iosepho* de B. Iud. VI, 9. 3. 4. Lib. VI, c. 5. §. 6. Videtur igitur in his verbis esse vaticinium pariter ac admonitio. Fieri potest, inquit Christus, ut vos simili modo pereatis. Nonnisi mentis emendatione tales casus effugere poteritis. Sic etiam v. 5.

4. Ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωὰμ) *Turris iuxta Siloam.* Est autem *Siloam* nomen fontis Hierosolymis ad portam probaticam, extra urbem, Nehem. III, 15. Ex Io. IX, 7. patet aquas huius piscinae fuisse salubres. Iugem aquam fuisse, negat *Hieronymus* in Ies. VIII, 6. Sed constat huiusmodi aquas vim suam haud raro tractu temporis amittere.

tere. Turris exstructa fuisse videtur eorum caussa, qui his aquis utebantur. ὀφειλέται — Ἱερουσαλήμ) *Scelestiores fuisse omnibus Hierosolymitanis?* Verba ὀφείλημα et ὀφειλέτης ad peccata et scelera hominum transferri solent. Matth. VI, 12.

6. Ἔλεγε — παραβολὴν) *Subiecit vero hoc exemplum*, ut nempe doceret, quam periculosum sit, lenitate Dei abuti ad peccandi licentiam.

7. Τρία ἔτη) Nam ficus, quae frugiferae sunt, fructum longius non differunt. Qui haec ad tres annos, quibus Christus docuerit, referunt, parum attendere videntur, quod sequitur de anno expectando. Neque enim Deus post Christi triennium poenas Iudaeorum in unum, sed in quadraginta annos distulit. τὴν γῆν καταργεῖ) *otiosa occupat solum*, vel efficit sterile solum sua in parte. Nam ut ἐνεργεῖν, frequenter notat *inutile* et *otiosum* aliquid reddere vel relinquere.

8. Κύριε — ἔτος) *Domine, parce illi per hunc saltem annum.* Ἀφιέναι, *superstitem relinquere, parcere.* Seneca epist. 81. *Et post malam segetem serendum est: saepe quicquid perierat assidua infelicis soli sterilitate, unius anni restituit ubertas.* ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτὴν) *donec fodiam circa illam*, i. e. *eam ablaqueavero.* Philo de Charit. coniungit γυροῦν τε καὶ περισκάπτειν, quod proprium est verbum in ablaqueatione arborum. Fit autem, ne quid subolescat, quod arboris incremento noceat.

9. Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπὸν) Supple: καλῶς ἔχει. *Siquidem fructum tulerit*, bene erit; remanebit scilicet, et conservabitur. Est oratio elliptica, qua forma Attici va-

variae sunt usi, ut Thucydides L. III. καὶ εἰ μὲν συμβῇ ἡ πεῖρα, *ac siquidem successerit conatus.* Deest: ita scilicet res fuerit confecta. Non omnes huius parabolae partes sunt applicandae, nec quaerendum, quis sit dominus, ficus quid significet etc. Docetur hoc: Deum pro longanimitate sua ferre homines, nec illico eos punire, sed exspectare, an fortasse ad meliorem mentem redeant. Iis vero, qui non emendent vitam, eo graviores imminere poenas. Interim non quemlibet casum adversum habendum esse, pro poena.

10. 11. Πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας) Sensus est: *quae morbo laborabat*, qui, qualis fuerit, statim describitur. Hebraei, Talmudistae nominatim et Rabbini, cuique fere rei, u. c. aquae, igni, aëri, bello, pesti, sanitati, morti etc. certos genios et spiritus, ceu totidem praesides, praefecerunt, quos רוחות appellant, quod ostendit *Wagenseilius* ad Sota. Morbos nominatim a *daemonibus* immitti, *Iosephus* et interpretes Iudaei ad Ps. XLI, 6. observant. Est igitur πνεῦμα ἀσθενείας nihil aliud nisi morbus, infirmitas. Quum infra aperte dicatur, a Satana immissum hoc malum, ita debet intelligi, quomodo πνεῦμα ἄλαλον dixit Marcus IX, 17. daemonium, quod loquendi facultatem impediret. ἦν συγκύπτουσα) Subintellige πρόσωπον vel ἑαυτήν. *Corpore erat incurvata*, ita ut *cernua* appareret, corpore ad pectus inclinato. καὶ μὴ — παντελές) Sensus est, aegrotam hanc quodammodo quidem; sed *non in totum, non penitus* caput et corpus erigere potuisse. Ἀνακύπτειν, *se erigere, caput et corpus attollere.* Εἰς τὸ παντελές *prorsus, omnino, in totum.* Hoc malum saepe eos infestat, qui diu lumborum doloribus vexati sunt;

sunt; unde fit ut musculorum fibrae illic contrahantur et rigidae fiant. Verisimile est, ab hac ipsa caussa diuturnum hunc mulieris morbum, non alia quam divina ope sanabilem, provenisse. Vid. Mead *medica sacra*, c. XII.

12. Ἰδὼν — ἀσθενείας σου) *Quam quidem Iesus arcessitam a morbo liberum esse iussit.* Προσεφώνησε, *ad se vocavit.* Ἀπολύειν, *liberare.* Morbis, ut morti, vincula tribuebantur, quibus constringerent homines. *Liberari his vinculis* dicuntur, qui liberantur morbo.

16. Ταύτην — σαββάτου;) *Hunc autem, quae genus ab Abrahamo ducit, non oportebat sabbati die liberari a vinculis, quibus eam malus genius per octodecim annos constrinxerat?* Adhibentur quidem verba LIGANDI et SOLVENDI, ubi de *contractione* sermo est, etiam a Profanis; *ligari* enim medicis membrum dicitur, quod *contrahitur; solvi* verò, quod a *contractione* liberatur. Sed h. l. eleganter opponuntur *solutio*, i. e. liberatio hominis a morbo, solutioni pecudis comm. 15. Nec contentus Iesus hominem pecudi opponere, quod satis fuerat, adiicit filiam *Abrahami*, quod nomen apud illos in maximo fuit pretio.

18—21. Vid. Marc. IV, 31. sqq. et Matth. XIII, 31. sqq.

22. Καὶ διεπορεύετο — Ἱερουσαλὴμ) *Peragravit singula oppida et vicos, iter Hierosolyma faciens.* Κατὰ πόλεις καὶ κώμας, *oppidatim et vicatim.* Πορείαν ποιεῖσθαι etiam apud Profanos idem est quod πορεύεσθαι. Par est credere Iesum in iis locis docuisse.

23. Εἶπε — οἱ σωζόμενοι) *Interrogavit eum aliquis, num pauci felicitatem sint consecuturi?* Εἰ, i. e. πό-

πότερον, an? num? Σώζεσθαι, *a malis liberari, felicitatem consequi*, h. l. ut saepe est *consequi felicitatem in regno Messiae.* De sola aeterna salute non cogitasse videtur interrogans, sed, ut tum omnes Iudaei, potissimum de felicitate in regno Messiae in his terris consequenda.

24. Ὁ δὲ εἶπε — θύρας) *Ille vero respondet illis: Summo studio regnum illud ingredi conamini per angustum aditum.* Solet Christus curiosas quaestiones sine responso directo reiicere, ut hic et Act. I, 7. Cuique, inquit, summo studio enitendum esse, ut hanc felicitatem consequatur, non curiose quaerendum, utrum pauci vel multi sint consecuturi? Αὐτοῖς Iesus respondit, fortassis quia unus aliorum nomine, saltim aliis praesentibus, interrogaverat. Διὰ τῆς στενῆς θύρας, *per angustum aditum.* Cf. Matth. VII, 13. Pro πύλης, quod editiones habent, legendum est θύρας, quam lectionem exhibent codd. nonnulli et *Origenes.* Accedit, quod etiam v. 25. legitur τὴν θύραν. Vox πύλης ex Matthaeo huc translata esse videtur. Innuit Christus nonnisi virtutis studiosis patere aditum in regnum Messiae, et felicitatem illam praecipue in altera vita esse exspectandam, ut sequentia verba docent. Cf. etiam Matth. VII, 21. Verbo ἀγωνίζεσθαι summum in aliqua re perficienda studium denotatur, et proprie de pugnantibus dicitur. Sic *Philo* de Legat. ad Caium, de se aliisque ad defendendam disciplinae Iudaicae caussam ad Caium missis: μεταπεμφθέντες ἀγωνίσασθαι τὸν περὶ τῆς πολιτείας ἀγῶνα, *vocati ad reipublicae caussam summa contentione propugnandam.* ὅτι πολλοὶ — ἰσχύσουσιν) *Multi enim intromitti desiderabunt, nec tamen poterunt.* Illud ζητήσουσιν εἰσελθεῖν,

θεῖν, non poteſt eſſe: *operam dabunt ut consequantur felicitatem illam*; qui enim ſerio operam dat ſaluti ſuae aeternae, is certo eam accipiet. Ex illuſtratione huius propoſitionis (comm. 25. ſ.) facile intelligitur, eos qui ζητήσουσιν εἰσελθεῖν eſſe homines, qui in hac vita fuerunt flagitioſi, et nihilominus illo die extremi iudicii ad coeleſtia gaudia admitti poſtulabunt. Hi non poterunt intromitti, quia Dominus flagitioſos admittere nolet.

25. Ἀφ' οὗ — πόθεν ἐστέ) *Nam a quo tempore paterfamilias fores clauserit, vobis, si foris stantes pulsetis fores, easque vobis aperiri velitis, respondebit: non novi unde sitis.* Ἐγερθῇ redundat. Ἀποκλείειν τὴν θύραν, eſt *occludere fores, addere pessulos.* Parabolice docet Ieſus, multos in illo die excluſum iri a felicitate illa aeterna, quia in hac vita neglexerint ea, quae ad illam felicitatem ducunt. Tota parabola mores Orientalium ſpirat. Fingitur Paterfamilias, hoſpitalitatis ita ſtudioſus, ut etiam noctu, antequam cubitum eat, ex oſtio proſpiciat, an forte hoſpites ſint adventuri, qui vero, oſtio ſemel clauſo, neminem amplius intromittat. Huic comparatur Chriſtus. Ἄρξησθε eſt pleonasmus. Quemadmodum Paterfamilias a convivio excludit hoſpites, niſi in tempore advenerint, ita Chriſtus eos, qui virtutis ſtudium in hac vita neglexerint, in illo die excludet a coeleſtis gaudii participatione.

26. Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου, καὶ ἐπίομεν) i. e. admodum familiariter tecum viximus; nam φαγεῖν ἐνώπιόν τινος dicuntur, qui una cum eo cibum ſumunt, ut infra c. XXIV, 43. Popularis loquendi modus. Qui enim evanidam et intermortuam vident ſui memoriam, antiquae

 ſa-

familiaritatis nota aliqua eam ſuſcitare experiuntur. Praecipue autem labenti aliorum memoriae quaſi fulcrum ſupponi ſolet unius eiusdemque menſae communionis commemoratio. Καὶ ἐν — ἐδίδαξας) Πλατεῖαι omnino ſunt loca publica, in quibus multitudo ſolebat inſtitui.

28—30. Vid. Matth. VIII, 11. XX, 16.

31. Προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι) Qui in Galilaea aut Peraea vivebant; nam eo pertinet, quod dicunt ἐντεῦθεν, neque etiam extra eas regiones ius ullum erat Herodi. ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι) Ex reſponſo Chriſti datur intelligi, non ſponte veniſſe hos Phariſaeos, neque proprio conſilio, ſed inſtinctu Herodis Antipae: ideo Herodi reſponſum nuntiari iubet Chriſtus. Videtur autem, pro vafritie ſua hoc feciſſe Herodes, ut quem interimere metuebat, ne populum denuo offenderet, eundem tamen iniecto metu arceret finibus ſuis.

32. Τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, *homini illi astuto*. Proverbii figura ſic vocat *fraudulentum insidiatorem*, ſicut dicitur homo homini lupus, et ſimilia. Accurate ingenium Herodis depingitur: Hic enim, ut plerique eius temporis principes et praeſides, mores ad exemplum Tiberii imperatoris, qui nullam ex virtutibus ſuis magis quam diſſimulationem diligebat, compoſuit. Tunc autem erat annoſa vulpes, quum iam XXX annos principatum geſſiſſet, et diverſiſſimas perſonas egiſſet; perſonam ſervi apud Tiberium, domini apud Galilaeos, amici Seiano, Artabano, fratribus ſuis Archelao, Philippo, Herodi alteri, quorum ſtudia erant diverſiſſima et inter ſe a ſtudiis Herodis ipſius.

fius. ἐκβάλλω δαιμόνια — αὔριον) Nihil ago, quod in crimen vocari debeat; noceo nemini; regionem ipfius morbis et daemoniis purgo; quid ergo eft, quod mortem mihi minatur? Σήμερον καὶ αὔριον, i. e. *breve tempus.* καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι) *Et paullo post finio.* Τῇ τρίτῃ, fc. ἡμέρα, per σχέσιν Atticam, *paullo post,* ut Hof. VI, c. Τελειοῦμαι nonnullis eft futurum medium contractum, quod vim futuri paffivi habeat, ut fermo fit de fine vitae, quo fenfu apud Graecos Patres eft pro: martyrio confummari; et Hefychio τέλειος ἡμέρα eft ἡ ὑστάτη, καὶ τὸν βίον τελειῶσα. Sed videtur potius fignificatione media effe: *Finiam,* fc. negotia mea in his terris.

33. Πλὴν δεῖ — πορεύεσθαι) *Veruntamen hodie, et cras, et perendie me hinc salvum proficisci oportet.* Poft αὔριον addunt ἐργάζεσθαι verfio Syr. Arab. et Perf. Tunc fenfus erit: *Oportet me breve tempus operari, et paullo post abire,* i. e. migrare e vita. Τῇ ἐχομένῃ, fc. ἡμέρᾳ. *perendie.* Sic 2 Macc. 1. pro τῷ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ abfolute τῇ ἐχομένῃ fcriptum eft. Chriftus, quum haec loqueretur, in Peraea fuiffe videtur, Matth. XIX, 1. et Marc X, 1. Dicit igitur, debere fe, quum tempus aliquod vitae fuae et actionum adhuc fuperfit, etiam in vicina regione quae Herodi parebat, obambulare, neque quicquam inde periculi timendum effe. οὐκ ἐνδέχεται) *Non licet, non convenit, fieri non potest,* non ufu venit, vel contingit. Subintelligitur χρῆμα, ut fit, χρῆμα ἐνδέχεται, res vel ufus admittit, capit. Nihil poterat acrius dici in Hierofolymitanum fynedrium. Sanctum illud tribunal thronus eft omnis iniuftitiae; venerandi illi iudices infontem

dam-

damnant, non secus ac si officium facerent, atque ad id essent constituti.

34. Vid. Matth. XXIII, 37. Sed ea, quae Lucas hic refert, alio tempore et loco dicta sunt, non in templo Hierosolymitano, ut patet ex v. 35.]

35. Ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν) *Respublica vestra evertetur.* Hic non intelligi potest templum; Iesus enim in itinere erat constitutus, quum haec diceret. Est igitur *domus* h. l. *commoratio.* Vestra commoratio, inquit Christus, deseretur et vacua stabit. Intelligitur autem *respublica Iudaica.* Ἔρημος deest in optimis codd. et versionibus nonnullis. οὐ μή με ἴδητε — κυρίου) *Non me videbitis usque ad illud tempus, quo dicatis: celebrandus est, iussu Dei veniens.* Intelligit tempus, quo solemni modo Hierosolyma ingressus est. Erat tum tempus Paschale, quo omnes Iudaei Hierosolyma proficiscebantur. Ergo rursus videbant Iesum, et acclamabant ei, ingresso in urbem: *Hosianna* etc.

CAP. XIV.

1. Καὶ ἐγένετο — ἄρτον) *Quum aliquando in domum cuiusdam assessoris Synedrii, et Pharisaeorum numero venisset Sabbati die epulaturus.* Nonnulli ἄρχοντα τῶν Φαρισαίων interpretantur *Pharisaeorum principem*, i. e. primarium, qui potius πρῶτος Φαρισαίων diceretur, quam ἄρχων. Formula ἄρτον φαγεῖν ex hebraea formula אָכוֹל לֶחֶם efficta, non significat *panem comedere*, sed *coenare*, *cibum*, esculenta et potulenta *capere.* Gen. XXIV, 54. 1 Sam. XXX, 16. XI, 18, et aliis locis.

So-

Solebant autem Iudaei dies festos et sabbata hilariter peragere, atque conviviis institutis celebrare. Plutarch. Sympos. L. IV. quaest. 5. inter Iudaeorum et Bacchi festa comparationem instituit. Cf. Nehem. VIII, 10. Tob. II, 1. Wetstenius et Lightfootus in hor. Hebr. ad h l. καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτὸν) *ut illi* (qui eidem convivio intererant, Pharisaei et legisperiti) *observarent eum*. Καὶ hebraeo more pro *ut* positum, et sequens Indicativus latine per Subiunctivum reddendus. Observabant autem, numquid facturus esset alienum a ritibus ad sabbatum pertinentibus, quos magistrorum auctoritas et usus introduxerat.

2. Ὑδρωπικὸς) *Hydrope laborans*, i. e. humoris crudi abundante et sese effundente copia, quam aquam intercutem Latini vocant, Graeci ὕδρωπα et ὕδερον, et hoc morbo laborantes ὑδρωπιῶντας et ὑδερῶντας. Verisimile est, hominem hydropicum invitatum fuisse ab ipso assessore Synedrii, idque ab eo factum eo consilio ut Iesu insidias strueret, experturo an Iesus die Sabbati hominem sanaturus esset.

3. Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν) Iuris controversi quaestionem proponit, sicut inter ipsos fieri consueverat. Receptior sententia erat, non licere sabbato facere medicinam, nisi mortis periculum ex dilatione immineret.

4. Οἱ δὲ ἡσύχασαν) *quievere*, i. e. *siluerunt*, vel ex malitia, vel quia facile praevidebant, se in disputatione cum tali doctore inferiores discessuros esse. ἐπιλαβόμενος) *attrectans* eum. Ἀπέλυσε *dimisit*. Ita ἀπολύειν legitur Matth. XV, 23.

5. Καὶ ὐκ — σαββάτυ;) i. e. καίπερ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῦ σαββάτυ. Facit procul dubio, inquit, posthabito Sabbati respectu. Cf. Matth. XII, 11. ubi extat vocabulum βόθυνος, et utroque significatur *cisterna*, fovea, quae aquis recipiendis inservit. Si bestiis adeo festinam curam impendere permissum, quanto minus periclitantibus hominibus est subtrahenda?

7. Ἔλεγε — παραβολὴν) *Praeposuit convivis hanc sententiam.* Παραβολὴν appellat sequentem admonitionem, quia exemplo rei convivalis ostendit, quid in omni vita, neque coram hominibus tantum, sed et coram Deo nobis sit faciendum. Maluit Dominus oblique in convivio admonere convivas, quam coenam aperta obiurgatione insuavem reddere. Ἐπέχων — ἐξελέγοντο) *Animadvertens eos sibi primas sedes eligere.* Ἐπέχειν sc. τὸν νῦν, *animadvertere*, vel τὺς ὀφθαλμὺς, *videre*; utrumque enim vocabulum cum verbo ἐπέχειν coniungi solet. Vid. Wetsten. ad h. l.

8. 9. Ὅταν — κατέχειν) *A quoquam invitatus ad convivium, noli accumbere in prima sede, ne si forte ab hospite invitatus fuerit te nobilior, is, qui te et illum invitavit, iubeat te huic cedere locum, atque tum non sine pudore ultimum obtineas locum.* Γάμοι h. l. generatim *convivium solenne* indicat, ut Matth. XXII, 2. Ἄρξῃ redundat. Τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν, *ultimum locum occupare.* Μετ' αἰσχύνης dixit, respiciens ingenia quamplurimorum hominum, qui non minimam suam putant in ea re existimationem agi, quum reipsa tamen illius subsit detrimentum nullum. Vana autem istis tempori-

bus

bus inter Iudaeos obtinuiſſe circa loci praerogativam ſtudia. praeter alia probant loca Matth. XX, 21. XXIII, 6.

11. Vid. notata ad Matth. XXIII, 12.

12. Ὅταν ποιῇς — πλουσίους) Ἄριστον et δεῖπνον hic diſcernuntur. Illud eſt *prandium*, cui pauperes etiam interſunt; hoc autem eſt *coena*: cuius cibi ſunt lautiores. Vox. πλουσίους referenda eſt ad omnia ea, quae praeceſſerunt. φίλους, ἀδελφοὺς, συγγενεῖς, γείτονας, Μὴ φώνει etc. *non potissimum invita* etc. Intelligendus eſt enim hic locus, ut alii multi, per comparationem, ut Matth. IX, 13. 1 Sam. XV, 22. Hos. VI, 6. Non igitur prohibet *Christus* mutua inter divites amicitiae teſtimonia; ſed opera miſericordiae multo praefert, ut quae ſine ſpe humanae vicis Dei cauſſa praeſtantur. μήποτε) i. e. ne, ſi hoc facere contenti ſitis, merces veſtra hic vobis ſit perſoluta.

13. Κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους) Πτωχοὺς ad ſequentia omnia referendum eſt, ſive illi mutili ſive claudi, ſive coeci, a quibus, ut mali ominis hominibus, multi abhorrent. Ἀνάπηροι, *mutili, manci*, qui aliqua corporis parte laeſi. vel proprio membrorum quorundam uſu deſtituti ſunt, e. g. claudi, coeci, ſurdi etc. Senſus v. 12. 13. eſt: *Non solum invita amicos divites, consanguinitatis, familiaritatis, societatis vinculis tibi coniunctos, qui par pari referre possunt, et referent*: (qui enim hoc facit, is magis ſuum quam aliorum commodum, magis ſuam quam alienam voluptatem quaerit; nihil facit laude dignum;) *sed etiam, et multo magis egenos* etc. Sic enim re ipſa oſtendes animum benevolum, liberalem. Ceterum haec Ieſu exhortatio nihil habebit offenſionis, ſi cogitemus

fer-

ſermonem eſſe de epulis *religioſis* apud Iudaeos valde uſitatis, multum diverſis a noſtris conviviis. Lege enim Moſaica praeceptum erat, ut divites certis temporibus et occaſionibus egenos ad epulas invitarent. Deut. XXVI, 12. 13. XII, 5—12. Vid. MICHAELIS *Mosaisches Recht*, Tom. IV, §. 195. p. 119. 128. 129. Ergo hoc Ieſu praeceptum ſenſu ſtricto non pertinet ad omnes Chriſtianos. Hoc unum ſpectandum eſt: *Praestat benefacere egenis, quam convivari cum amicis; a quibus paria expectes.*

14. Ἀνταποδοθήσεται — τῶν δικαίων) *Praemia consecuturus et tempore reditus proborum in vitam.* Non tempus tantum, ſed et modus retributionis ſignificatur. Ἀνάστασις δικαίων eſt ἀνάστασις ζωῆς. Io. V, 24. cui opponitur ἀνάστασις κρίσεως.

15. Μακάριος ὃς φάγεται — τοῦ θεοῦ) *Beatus qui divini regni epulis intererit;* quod alibi ſic exprimitur: cum Abrahamo, Iſaaco et Iacobo menſae accumbere. Sententia crebra apud Rabbinos, ab *Esdrae*, ut credibile eſt, temporibus veniens. Iudaei feliciora illa tempora regni Meſſiani, et omnino felicitatem ſummam convivii imagine depingere ſolebant. Convivia autem ille utique de regno Meſſiae terreno cogitabat. Ieſus igitur hanc Iudaeorum loquendi conſuetudinem retinens, ab his verbis occaſionem arripit, reprehendendi Iudaeorum moroſitatem et ſtultitiam, qui invitati ad felicitatem cultoribus Dei et Meſſiae veris promiſſam, terreſtria coeleſtibus praeferebant, et beneficia oblata reſpuebant. Simul docet Ieſus, hanc felicitatem non tantum Iudaeis, ſed omnibus aliis nationibus eſſe paratam atque deſtinatam.

16.

16. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ) Conſilium huius parabolae cui ſimilis extat Matth. XXII, 1. ſqq. patet ex comm. praecedenti 15. Ἄνθρωπός τις — πολλούς) *Quidam instruens lautas epulas; invitaverat multos.* Δεῖπνον, *convivium, epulum*, et quidem μέγα, *lautius atque solennius.* Sic vocatur et propter invitatorum multitudinem, et propter ciborum copiam atque praeſtantiam. Formula ποιεῖν δεῖπνον reſpondet Hebraeorum עָשׂוֹת מִשְׁתֶּה Gen. XXIX, 22. ubi Alexandrini vertunt ποιεῖν γάμον.

18. Ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι) *Et omnes coeperunt uno ore,* (vel animo) *se excusare.* Ἀπὸ μιᾶς ſc. φωνῆς, vel γνώμης, ſive ἀπὸ μιᾶς παραιτήσεως, pariter coeperunt ſe excuſare. Παραιτεῖσθαι, notat vel *recusare* ſc. δεῖπνον, vel *sese excusare, veniam petere.* Variis quidem modis excuſarunt ſe, in eo tamen omnes quaſi de compacto convenere, ut ſe excuſatum irent. ἀγρὸν ἠγόρασα) *Agrum emi*, ſed ſub conditione, ſi talem reperero, qualis eſſe dicitur. Agrum mercaturo eum ſaepius reviſendum eſſe, ex Catone I, 1. 4. ſcribit Columella. *Nam prima* (inquit) *inspectione neque vitia neque virtutes abditas ostendit: quae mox retractantibus facilius apparent.* Sed alii, et fortaſſis rectius, vertunt: *Emere volo.* Nam verba ſaepius ſimpliciter ab Hebraeis, Graecis et Latinis ita ponuntur, ut omiſſum ſit *velle.* Matth. XXVI, 25. Deinde vero etiam aoriſtus ſaepe habet vim futuri. Cf. Glassius, Philol. S. pag. 305. ſqq. edit. Dath. ἀγρός, *ager*, vel *praedium, villa,* ut c. XV, 15. ἔχε με παρῃτημένον) *Habe me excusatum, s. habe me eum, qui invitationem ad coenam deprecatus est.* Latinismus.

19. 20. Ζεύγη — πέντε) *Quinque iuga boum emturus sum.* ζεῦγος, *iugum, par.* Cf. Luc. II, 24. Γυναῖκα ἔγημα) *uxorem ducere mihi proposui.* Ὀυ δύναμαι ἐλθεῖν) Idem dicit, quod alii, ſed ruſticius. Ita eorum, qui ſermonem ſalutis reſpuunt, alii videri volunt aliis comiores.

21. Ἐις τὰς πλατείας καὶ ῥύμας) *In latiores et angustiores vias* (urbis). Nam πλατεῖα ſc. ὁδὸς eſt *platea, via latior*, hebr. רְחֹב, cui opponitur ῥόμη, *angiportus, via angustior.* Ἀναπήρους, *mutilos.* Cf. ſupra v. 13. Phariſaei et ſcribae et alii honoratioris conditionis homines contemnebant invitationem ad felicitatem, quam Deus per Meſſiam offerebat. Invitati ſunt igitur contemtae ſortis, piſcatores, publicani, imo et foeminae vitae antea impurioris. Intelligendum autem ἐπὶ τὸ πολὺ, non quod omnes Iudaeorum, qui in Chriſtum crediderunt, tales fuerint, ſed plerique, aut ob rude ingenium, aut ob vitam priorem deſpecti.

23. Ἐις τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς) *ad vias et sepes*, ſc. extra urbem, (ad populos extraneos.) Ὁδοὶ, *viae publicae.* Φραγμὸς, *sepes, sepimentum*, quo ager, hortus, vinea cingitur. ἀνάγκασον εἰσελθεῖν) Ἀναγκάζειν ex uſu optimi cuiusque Scriptoris, ſaepe eſt, *verbis alicui aliquid persuadere, rationibus aliquem permovere.* Sic *Ioseph.* Antiquitt. L. VI, c. 54. §. 3. de Saulo, apud mulierem illam ventriloquam commorante, μόλις ἑαυτοῦ γενόμενον, συνηνάγκασεν ἡ γυνὴ γεύσασθαι. *Quum aegre ad se rediisset, mulier multis verbis eum permovit, ut cibum sumeret.* Sic paulo poſt in eadem re eſt ἐβιάσατο, quod quomodo una cum τῷ συναναγκάζειν intelli-

telligendum ſit, ipſe Ioſephus docet, quum, explicandi cauſſa, addidit συνέπεισεν.

24. Λέγω — δείπνου) Haec non eſſe videntur *patrisfamilias*, ſed *Christi* verba. Nam paterfamilias in hac omni parabola alloquitur ſervum; quodſi igitur haec eius verba eſſent, dixiſſet: λέγω σοι. Ergo ὑμῖν referendum eſt ad Phariſaeos et reliquos, quibus Ieſus hanc parabolam propoſuerat. Senſus: Nemo qui ita animatus eſt, ut erant illi primi invitati, meis epulis intererit, i. e. felicitatis in regno meo particeps erit.

25. Ὄχλοι πολλοί) Mali bonis permixti, ut in grandi turba fieri ſolet, quod occaſionem ſequenti ſermoni praebuit. Vide notata ad Matth. X, 37.

26. Εἴ τις ἔρχεται πρός με) Diſcendi cauſſa: *Si quis voluerit me sectari.* Iudaei proſelytis proponebant incommoda, quae legem comitantur: Chriſtus ſe ſectantibus multo maiora. καὶ οὐ μισεῖ) μισεῖν, ut Hebraeum שָׂנֵא h. l. eſt ἀμελεῖν, *minoris aestimare, minus amare, postponere*; nam in Matthaeo eſt: ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, c. X. 37. Et res ipſa docet, ita eſſe intelligendum: nam parentes odiſſe impium eſt; ſemetipſum, impoſſibile. Ad comma 27. cf. Matth. X, 38.

28. Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι) *Quis vestrum arcem exstructurus.* Πύργος, *turris*; *quodvis aedificium magnificum.* In hac comparatione, e quotidiano vitae uſu depromta, ut in multis aliis, non ſunt reſecandae partes ſingulae, quae ad comparationis ὑποτύπωσιν pertinent; ſed id ſpectandum, quo tendat compa-

 ratio-

ratio. Id autem est hoc loco, aggredienti professionem Christianismi bene expendenda incommoda et pericula quae talem professionem comitari solent. ψηφίζει — ἀπαρτισμόν;) *Rationes init sumtuum, an habeat quae ad perficiendum* opus *satis sint.* ψηφίζει, *rationes subducit sumtuum;* quod λογίζεσθαι dixere: ψηφίζειν autem, quod olim calculis seu lapillis rationes explicarentur; unde et de summae definitione verbo θέσθαι et *ponere* sunt usi. τὰ εἰς ἀπαρτισμὸν) Subaudi ἀναγκαῖα, ἀνήκοντα, aut quid simile. Est autem ἀπαρτισμὸς, *omnium partium iusta absolutio, nihil ut desit. Complementum, quum numeri omnes iuste complentur.*

31. Ἢ τίς — ἐπ' αὐτὸν) *Aut quisnam rex alii regi bellum illaturus, non prius deliberat, utrum cum decem millibus occurrere possit hosti, cum viginti millibus hominum ipsum adorienti?* Πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, *Proficiscens, ut committat proelium aduersus alium regem.* Quum saepissime apud Profanos occurrat συμβαλεῖν εἰς μάχην, non dubitandum est, recte etiam dici συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, praesertim quum πόλεμος saepe idem sit, quod μάχη. Et ubi συμβαλεῖν nude pro *confligere* positum occurrit, ubique εἰς μάχην, vel πόλεμον subaudiendum videtur. οὐχὶ — βουλεύεται) Καθίζειν, dicitur de eo, qui vel secum, vel cum aliis consultat. Βελεύομαι, *cogito, consulto.* ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν) *Illum invadere volenti, expeditionem contra illum facienti.* Ἐπὶ, *contra.*

32. Οὕτως — μαθητής) *Ita, qui non renunciaverit omnibus quae ipsius sunt, non potest esse meus dis-*

discipulus, i. e. non potest implere officium Christiani. Vox πᾶσι h. l. neutraliter accipienda est, ita tamen ut emphasis non in voce ὑπάρχουσιν, quae pro οὖσι posita est, sed in verbis: τοῖς ἑαυτοῦ lateat, et *ea quae ipsius sunt*, tam de cognatis et amicis, quam reliquis bonis et vitae commodis, imo ipsa hominis vita accipiantur. Verbum ἀποτάσσεσθαι occurrit apud Iosephum, Philonem, et alios castigatae dictionis scriptores, sicut συντάξασθαι *valedicere*, apud Charit. II, 1. συνταξάμενος ἀπῆλθεν εἰς ἀγρόν. Sensu translato, ut *valedicere* Latinorum i. e. *negligere*, *contemnere*, *renuntiare*, *abdicare*, *pro derelictis habere*, saepius utitur Philo; e. g. Lib. II. Alleg. τί δὲ αἰσθήσει μὲν ἀποτάξασθαι, λόγῳ δὲ ὑποστεῖλαι τὸ γεγονός; *quid proderat sensui renuntiare, et rationi sese submittere?* Non actus hic designatur, sed affectus animi, isthaec omnia infra Christum ducentis, et parati ea amittere, si salva pietate retineri nequeant, Cf. 1 Cor. VII. 29. 30. Ergo hoc vult Christus docere parabolis v. 28—32. probatis: Quemadmodum is, qui inchoat aedificium, sumtus antea computat, an possit absolvere illud; quemadmodum rex, qui bellum parat adversus alium regem, numerat exercitum etc. sic etiam is, qui vult me sectari, deliberet ante, possitne deserere familiam et opes; sitne animo tam bene composito, ut religionem ceteris omnibus praeferat etc.

34. Καλὸν τὸ ἅλας) Adagium hoc saepiuscule Christus usurpavit, ut et alia huius seculi. Cf. Matth. V, 13. Sensus est: Sal, dum salis naturam retinet, optimum est; idem si naturam suam exuat, peius gleba et simo. Ita Christianismi professione nihil excellentius, si vita respon-

deat; nihil peius, nihil nocentius, si nomini vis absit, quod accidere necesse est aliud agentibus.

35. Ὄυτε ἐις γῆν, ὄυτε ἐις κοπρίαν) i. e. neque per se fructus profert, neque alteri ad fructum prodest, adfert potius sterilitatem. Tales sunt omnes mendosae vitae Christiani, et sibi et aliis inutiles.

CAP. XV.

1. Ἦσαν — ἀκούειν αὐτοῦ) *Accesserunt autem ad eum omnes portitores et facinorosi homines, eius doctrinae audiendae caussa.* Ἦσαν ἐγγίζοντες, pro ἤγγισαν. De portitoribus vid. Matth. V, 46. Cf. Fischeri Prolusf. p. 22. In qua urbe id, quod hic narratur, acciderit, ignoramus.

2. Διεγόγγιζον) *Obmurmurabant*, eumque reprehendebant. Nam dedecori ducebant doctori, assidere homini plebeio vel famoso in convivio, et cum eo familiariter vivere. Cf. *Schoettgenii* hor. heb. T. I. p. 93. 251. Ὄυτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται) *Hic flagitiosis hominibus delectatur; gaudes consuetudine flagitiosorum.* Sic Maleach. I. 8. ἐι προσδέξεταί σε; *num te probabit?* Vide etiam Ies. XLII, 1. coll. Matth. XII, 13. Hesychius: προσδέχεται, προσποιεῖται, *Suos reddit.*

3. Τὴν παραβολὴν ταύτην) Est eadem fabella Matth. XVIII, 11. sqq. sed fine paulo diverso proposita; ibi, ne in cursu ad pietatem offendamus eos, quos Deus tantopere vult servatos: hic, ne eos crudeliter aversemur, quorum Deus miseretur.

4.

4. Τίς ἄνθρωπος — εὕρῃ αὐτό;) *Si quis vestrum centum habet oves, et unam earum perdidit, nonne* etc, Τίς pro ἐάν τις, ut Matth. VII, 9. Ἄνθρωπος redundat. Ἔρημος, vid. Matth. III, 1. Τὸ ἀπολωλὸς, i. e. τὸ πλανώμενον. Non enim ovem penitus amissam intelligi, ex eo patet, quod sequitur: ἕως εὕρῃ αὐτὸ Τὸ ἐπὶ hic notat caussam, quam finalem dialectici vocant.

7. Ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις) Ante ἢ ἐπὶ subintelligitur vocula μᾶλλον. Δίκαιοι h. l. sunt *homines emendati, flagitiis abstinentes.* Hoc igitur dicitur: Gaudium existere in coelo ob unius Peccatoris conversionem, magis quam ob XCIX illos iustos, quibus scilicet non est opus de toto vitae genere migrare. Dicitur autem maius gaudium fore, ἀνθρωποπαθῶς, quia insperata, ut prope desperata magis non afficiunt. Est in his implicata argumentatiuncula a maiore: Si in coelis datur occasio gaudii, convertente se peccatore, quo magis in terris id fieri par est, atque decet?

11. Alio exemplo e vita humana ducto probat Christus, recte facere eos, qui homines improbos, ad frugem redeuntes, benevole excipiunt, adeoque cum illis comedunt. Inprimis autem insignem clementiam Dei, maximis peccatoribus condonantis laudat et commendat.

12. *Δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας) Da mihi ratam partem patrimonii. Glossar. portio, τὸ ἐπιβάλλον μέρος, competens, τὸ ἐπιβάλλον. Herodot. IV,* 115. *ἀπολαχόντες τῶν κτημάτων τὸ ἐπιβάλλον, suam quisque partem de bonis sortitus. οὐσία,* Latinis *bona*, res familiaris, et facultates, quae mox etiam βίου nomine indi-

cantur. *διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον)* Ratione inita partitionem fecit patrimonii. Nam alioqui maior filius partem tuam non separans, mansit in familia paterna de paterno vivens. Com. 31.

13. *Συναγαγὼν ἅπαντα) Quum omnia collegisset.* Vino, frumento, pecudibus, reliquisque quae a patre suo acceperat, in pecuniam versis. *ἀπεδήμησεν — μακρὰν) Peregre profectus est in regionem longinquam.* Μακρὰν hic non ponitur adverbialiter, ut nonnulli putant; nam adiectivum *μακρὰς* iam per se est *dissitus, longe-remotus.* In re significata *ἀποδημεῖν εἰς χώραν μακρὰν* est longe a Dei cultu et virtutis via recedere. *ζῶν ἀσώτως) Perdite vivens* est, qui sua culpa in perniciem ruit, ita tamen, ut *ἄσωτος* ille *κατ' ἐξοχὴν* vocetur, qui incontinenter vivit et prodigialiter.

14. *Δαπανήσαντος — ὑστερεῖσθαι) Quum autem omnia consumsisset, orta est per illam regionem magna famas, et ipse coepit inopia laborare.* Δαπανᾶν *sumtus facere*, et sensu malo: *dilapidare, abligurire bona.* Ἰσχυρὸς, *validus*, h. l. *vehemens, magnus.* Quae hic dicuntur de fame, de domino, porcis, siliquis, omnia eo pertinent, ut nobis describant miseriam eorum, qui vitiis serviunt.

15. *Ἐκολλήθη — χοίρους) Adhaesit, applicuit se, ut* solent nempe, quibus nullum vitae subsidium relictum. Ἀγροὶ, h. l. *villa, quae est in agris, praedium rusticanum.*

16. *Ἀπὸ τῶν κερατίων)* De *siliquis;* nam *κεράτιον* est siliqua, i. e. fructus arboris, quem Hebraei חָרוּב, Iudaei hodierni *Bokshorn*, nos *Iohannis Brod* vocamus,

ege-

egenorum victus, eorumque quibus vel vilissima quaeque non suppetunt. Auctores, significationem huius vocis illustrantes, citat *Moldenhavverus* in additamentis ad hunc locum. Cf. *Wolfii* curas, ad h. l. Pauli Commentar. Tom. II. p. 458. f. *καὶ ὀδεὶς ἐδίδου αὐτῷ*) Solet hoc referri ad *τῶν κεράτων*. Nil tamen vetat *ἐδίδου* absolute sumi; ut sensus sit: *neque enim quisquam ei dederat* (victum.) In Colloquiis graecis veteribus: *ᾔτησα, καὶ ὀδεὶς μοι δέδωκεν.* *Siliquas* ipse sibi sumere poterat; sed frustum panis, quod ederet, nemo ei dederat.

17. *Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν*) *Ad se redire* etiam Latinis dicitur, qui ad bonam mentem redit. Phrases huius generis de iis proprie adhibentur, qui animi deliquium passi ad se redeunt et rerum extra se denuo fiunt conscii; transferuntur autem ad animum. Qui nempe ad actiones suas parum attendens in diem vivit, *extra se* esse dicitur; contra *apud se* esse, qui accuratius res in animo perpendit, qui agit, ut hominem sanae mentis, et qui res rite perpendit, decet. Vide *Kypke* ad h. l.

18. *Ἐρῶ αὐτῷ, πάτερ, ἥμαρτον*) Non in aetatem, non in malos consultores culpam reiicit, sed nudam parat sine excusatione confessionem. *εἰς τὸν ὀρανὸν*) *in Deum*; nam ex oppositione subiuncta in verbis: *καὶ ἐνώπιόν σου*, satis intelligitur, nomine *τοῦ ὀρανοῦ* *Deum* hic indigitari. Ortum suum phrasis ista habet a Chaldaeo idiomate, ceu patet ex Dan. IV. 23. דִּי שַׁלִּטִן שְׁמַיָּא. Est autem in hac voce sic usurpata metonymia, vel Subiecti, vel continentis pro contento, ut *coelum* significet *eam potestatem, quae in caelo maxime relucet*, aut quae *coelos habi-*

 tat.

tat. *καὶ ἐνώπιόν σου*) *Et adversus te*, vel *te iudice.* Videtur et haec phrasis formata iuxta Hebraeam illam: חָטָא לִפְנֵי פְלוֹנִי *peccare coram aliquo*: pro quo Graeci alias dicere solent: *ἁμαρτάνειν εἰς τινα, περί τινα, πρός τινα.*

19. Ποίησον — *μισθίων σου*) *Tracta me, ut unum mercenariorum tuorum.* Nam *ποιεῖν* non tantum cum Dativo, sed et cum Accusativo significat *tractare.* Sensus est, se nihil eximium aut praeclarum a patre vel petere vel exspectare, sed contentum fore, si eadem illum cum mercenario sorte esse iuberet. Recte qui bona adhuc iuvenis dilapidaverat, mercenarii nomen adsciscit.

20. Ἐἶδεν — *ἐσπλαγχνίσθη*) i. e. *agnovit eam pater et misericordia motus est.* Verbum *εἶδεν* non actum tantum videndi, sed et agnoscendi celeritatem exprimit. Quintilianus in Declamationibus: *Parentum affectus nunquam in tantum vincuntur odio, ut non ad naturam suam revertantur.* *δραμὼν*) Festinatio patris, in amplexus filii ruentis, opponitur tarditati et cunctationi filii. Inter omnes Christi parabolas haec sane eximia est, plena affectuum, et pulcherrimis picta coloribus.

22. Τὴν *στολὴν τὴν πρώτην*) *Stolam illam praecipuam;* nam ad excellentiam, non ad tempus trahenda est vox *πρώτη*, quomodo et Syrus accepit. Erat autem toga vestimenti genus ingenuis proprium, non servis. Vid. Octav. Ferrarium *de re vestiaria* Lib. III. c. 24. unde et servi manumissi *stola et toga* donabantur ut apud *Quintilianum* Declamat. 347. *δακτύλιον*) apud Orientis populos dignitatis eximiae signum, Gen. XLI. 22. aut etiam opu-

len-

lentiae, Iac. II, 2. 'Intelligendus autem hic annulus *aureus;* talis enim erat ingenuorum, teſte *Appiano* de Bello Punico, quum viciſſim ſervi *ferreo* uterentur, auctore *Apuleio* Metamorph. X. Καὶ ὑποδήματα ἐις τὰς πόδας) Calceis carebant ſervi, teſte *Servio* ad Virgil. Aeneid. I. 286. Omnia eo ſpectant, ut ſignificetur, *filio, qui se abieceret ad sortem mercenariorum, pristinam filii dignitatem a patre esse restitutam* Applicatio eſt facilis. Deus nimirum peccatorem ad frugem redeuntem, ita in gratiam recipit, ut eum filii loco habeat. Neque ſunt premendae ſingulae ſimilitudinis partes, ut quaeratur quid ſignificent *toga, annulus, calcei.'*

23. Καὶ ἐνέγκαντες — θύσατε) *Et vitulum illum altilem (vel saginatum) mactate.* Θύειν h. l. non eſt *sacrificare,* ut nonnulli volunt, ſed *mactare.* Nam ex contextu patet, omnem illam mactationem eo ſpectaſſe, ut Pater cum domeſticis hilarem ſumeret diem. Hinc ipſe cum θύσατε ſtatim coniungit: καὶ φάγοντες ἐυφρανθῶμεν, *edamus et genio indulgeamus,* laetitia fruamur, vel potius: *epulemur.* Nam verbum ἐυφραίνεσθαι ad imitationem hebraici שִׂמְחָה ſignificat etiam *epulari,* e. g. Deut. XIV, 26. XXVII, 5. ubi οἱ ό habent ἐυφραίνεσθαι, Vulg. *epulari.* Grammatici etiam veteres et gloſſographi verbum ἐυωχεῖσθαι verbo ἐυφραίνεσθαι interpretati ſunt. Vid. *Fischeri* Proluſſ. p. 579. ſqq.

24. Οὗτος — ἐυρήθη) Senſus eſt: *Hic filius meus antea non amplius in vivis esse credebatur, iam vero illum vivere scio.* Sic etiam Profani. Achilles Tatius L. VII. μὴ γὰρ ὁ πολλάκις τέθνηκεν; μὴ γὰρ ὁ πολλάκις ἀνεβίω;

βίω; nonne saepius illam mortuam esse putasti? nonne saepius iterum eam vivere comperisti? Involvunt autem haec verba: *Perdite vivebat, idque facere desiit.* 1 Tim. V, 6.

25. *Ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν) audivit concentum et choros. Servius* in Aen. I. 499. *Chori* saltantium et cantantium dicuntur. Erat autem apud Orientis populos non inhonesta saltatio; nec hodie apud illos ulla hilaritas festa facile sine concentu et saltatione celebrari solet. Vid. *Beobacht. über den Orient*, Tom. II. p. 89. Ceterum filius natu maior, indigne ferens bonitatem patris in fratrem iuniorem, est imago Iudaeorum, inprimis Pharisaeorum, aegre ferentium, quod Deus per Messiam portitoribus et profanis salutem offerret, eosque ad frugem redeuntes in gratiam reciperet.

27. Ὅτι — ἀπέλαβεν) Verbum ὑγιαίνειν hic non tantum corporis sed et mentis sanitatem significat. Suadet hoc nexus quod sc. *ad se redierit* v. 17. quod quum mortuus fuisset, *revixerit.* In primis ὑγιαίνοντες vocantur illi, *qui sobrie et continenter vivunt*, ita ut ὑγιαίνειν opponatur voluptatibus, intemperantiae, luxui, impudicitiae, et idem sit quod σωφρονεῖν.

29. Τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι) Qui se probatos volunt et officia sua, a diuturnitate temporis solent argumentum sumere. Vide Gen. XXXI, 38. 41. Δουλεύω σοι, i. e. non filii tantum reverentia te colui, sed et servi timore. *καὶ οὐδέποτε — παρῆλθον) Nullum imperium tuum omisi.* Nam παρελθεῖν h. l. est *omittere, negligere, transgredi*, quae notio supra quoque c. XI, 52. occurrit.

30.

30. Ὁ υἱός σου οὗτος) *Filius tuus iste.* Sic loquitur per contemtum. οὗτος *iste, nequam,* quem ne quidem pro filio agnofcere deberes.

31. Τέκνον — σά ἐστιν) Q. d. Non haec in tuam contumeliam facio, fed in illius honorem. Tu heres meus, ergo κύριος πάντων. Ubi tanta, quanta inter nos communio intercedit, nil donis opus. Σά ἐστιν, intellige proprietate, non pleno dominio. Oftendit Chriftus, iis qui pii femper fuerunt, hinc non dari iuftam quaerendi materiam, quod poenitentes recipiantur in gratiam. Praeterea eft συγχώρησις. Neque enim Pharifaei et Legisperiti vixerant ad praefcriptum divinae legis; fed quum tales videri vellent, Chriftus, hoc velut illis largiens, oftendit, ne fic quidem effe, cur veniam invideant poenitentibus quum per eam nihil ipfis decedat.

CAP. XVI.

1. Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ) Particulae δὲ καὶ indicant huius capitis nexum cum praecedente. Iefus nempe, refutatis Pharifaeis et Scribis, familiaritatem eius cum portitoribus et profanis iniquiore animo ferentibus, ad eos ipfos portitores, qui ipfum adierant, fe convertit, novosque hos difcipulos de officio maximi momenti ferio admonet. Commendat enim hac parabola rectum divitiarum ufum, ita eas collocandas effe docens, ut beneficentiae noftrae fructus in futuro feculo fimus percepturi. Qui hic vocantur μαθηταί, non funt duodecim Apoftoli; hi enim non erant divites; fed novi illi difcipuli ex portitoribus, de quibus cap. praecedente. Videntur inter hos ho-

homines opulenti fuisse. Ὀικονόμον) *Administratorem rei familiaris,* quae est οἰκονομία; nam et οἶκος inter alia rem et bona, facultatesque notat, quae sunt ἐσία, ὑπάρχοντα, κτῆσις. ἔτος διεβλήθη αὐτῷ) *Hic apud eum delatus est*; neque falsam fuisse istam delationem, sequentia docent. Vox διαβάλλειν est ex earum numero, quae veteribus Grammaticis *ancipites* dicebantur; nam non solum *calumniari,* seu *falso accusare,* sed in universum *denuntiare* aliquid denotat, sive verum illud sit, sive falsum. Sic apud Iosephum Antiq. L. VI. c. 10. §. 2. Sauli filia, amore Davidis capta, eumque amoris affectum non celans, dicitur διαβληθῆναι πρὸς τὸν πατέρα *apud patrem delata esse.* Ut dispensator bonis domini sui, ita multi divites opibus providentia divina sibi concessis pessime abutuntur.

2. Τί—σῦ) i. e. *Qualia et quanta sunt, quae de te audio?* Nam τί τῦτο ἀκύω; concise dictum est, pro: τί ἐςι τῦτο ὃ ἀκύω; et vox τῦτο in contextu auget rei invidiam. ἀπόδος τὸν λόγον) δῦναι λόγον, referre, seu reddere rationes, quod de rebus negotiisque gestis fieri solet. Huic interpellationi respondent in re significata morbi, et si quid aliud nos mortalitatis admonet.

3. Ἐιπε—ποιήσω;) *Secum cogitabat: quid agam? Donatus* in *Terentii Adelphis*: *Moris est secum loloqui vel senes, vel maxime aliquid ex animo agentes.* Τί ποιήσω; Ita loqui solent, qui inopia consilii vel pecuniae laborant. σκάπτειν—αἰσχύνομαι) *Fodere nequeo, mendicare me putet.* Σκάπτειν est, *terram fodere*, quod inprimis in hortis fiebat sementis faciendae caussa. Qui ad summam redacti erant inopiam, hoc labore,

in

in fundis aliorum mercenarie fuſcepto, vitam tolerabant, haecque fervilis erat opera, quae duriſſima eſſe putabatur et ignominioſa. Alii putant ſpecie pro genere poſita indicari: *agriculturam exercere, agrestia opera facere.* 'Οὐκ ἰσχύω, *non valeo*; vires mihi deſunt. Bene Euripides: Κακαὶ γεωργεῖν χεῖρες ἐν τεθραμμέναι. Addit: *Mendicare erubesco:* id enim flagitioſum nimis. Sirac. XL, 29.

4. Ἔγνων — οἴκους αὐτῶν) *In mentem venit, quidnam mihi faciendum sit, ut, quum amotus fuero a munere, sint, qui me in domos recipiant.* Δέξωνταί με, ſcil. δεξάμενοι, *ut sint qui me domo et hospitio excipiant.* Eſt autem antecedens pro conſequente: *qui mihi victum praebeant; qui mihi de cultu victuque prospiciant.* Io. XIX, 27. Hoc eſt quod infra com. 8. oeconomus iſte dicitur Φρονίμως πεποιηκέναι, non quod laudetur iniquitas eius, ſed quod in ſtatu adhuc meliore poſitus, providus ſecuturae iam ſortis difficultatibus occurreret.

6. Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου) ὁ βάτος, Hebraica menſura, nomen habens ab Hebraeo בַּת, quod alii interpretati ſunt βάτον, alii βάδον. Ὁ δὲ βάδος, ait Ioſephus Antiq. L. VIII, c. 2. §. 9. δύναται χωρῆσαι ξέστας ἑβδομήκοντα καὶ δύο, *Badus, mensura liquidorum est circiter 72. sextarios continens.* τὸ γράμμα) Verſio Vulgata: *Cautionem,* i. e. Chirographum, Syngrapham.

7. Ἑκατὸν κόρους σίτου) *Decem coros tritici.* Eſt etiam ὁ κόρος Hebraicae menſurae ſpecies, et iuxta Ioſephum *tantum valet, quantum decem medimni Attici;* δύναται μεδίμνους ἀττικοὺς δέκα. Antiquitt, L. XV. c. 12.

8.

8. Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος) i. e. *dominus Oeconomi* in parabola, (ut comm. 3.) Oeconomum suum laudavit. τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας) i. e. τὸν ἄδικον, ut recte interpretatur Syrus ex Hebraismo. Quemvis in facto iniquo, non potuit dominus non probare sollertiam dispensatoris; atque in hac sollertia sita est vis similitudinis, non in facti improbitate. Sed a minori argumentum ducitur. Si laudatur sollers improbitas, quanto magis prudentia cum virtute coniuncta? ὅτι οἱ υἱοὶ — τὴν ἑαυτῶν) *Nam profani homines prudentiores sunt inter se iis qui religionem colunt.* Haec non sunt verba heri, sed ipsius Christi. *Filii huius seculi* sunt, qui nihil aliud curant, quam vitae huius commoda, de futuro seculo nihil solliciti. Nam ὁ αἰὼν, sive vertatur *tempus*, sive *mundus*, indicat res quae sunt huius temporis. Ergo οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου sunt homines, qui rebus huius vitae student et dediti sunt, easque unice optant et quaerunt. *Filii lucis* sunt studiosi melioris cognitionis, sapientiae et virtuti dediti: Nam τὸ φῶς hic accipitur amplissima significatione, ut meliorem cognitionem et virtutem indicet. Igitur nec *filii huius seculi* sunt flagitiosissimi, nec *filii lucis* sunt sanctissimi, sed utrique describuntur a sensu et studiis suis. Sunt autem rerum terrenarum studiosi prudentiores studiosis melioris cognitionis et virtutis εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν, *erga suam aetatem*, erga homines suae aetatis, in usu familiari et consuetudine cum coaetaneis. Γενεὰ דור, *homines eiusdem aetatis.* Verba: εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν itaque verti possunt: *Inter se; unus erga alterum.* Alii aliter; e. c. Grotius: *in rebus suis agendis,* per Hebraismum illum, quo *generationes* idem sunt, quod actiones, Gen.

Gen. VI, 9. Beza: *in suo genere*; ut εἰς pro ἐν positum, et per Metonymiam ἡ γενεὰ sint homines suae aetatis s. seculi, non secus ac illud Gen. VI, 9. Noa vir iustus fuit בדרתיו *in generationibus suis*, i. e. collatus ad impiam hominum colluviem, qui illa aetate vixerunt.

9. Ποιήσατε — μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας) Μαμωνᾶς est syriacum ממונא, *opes*, *divitiae*. Proprie *idolum* significat, *quod divitiis praeesse credebatur*, a Graecis Πλοῦτος dicebatur, et a Syris religiose colebatur. Vid. *Schleusneri* Lex. ad h. v. Ἐκ τοῦ Μαμωνᾶ, *ope divitiarum*. *Comparate vobis amicos ex divitiis vel opibus fallacibus, et mendacibus*, quae possessoribus non praestant, quod pollicentur; ut ἄδικος idem sit quod δόλιος, *dolosus*, tum quod δίκαιος in S. Scriptura saepe idem valeat, quod ἀληθὴς, et LXX. hebraicum שֶׁקֶר saepe reddere soleant ἄδικος vel ἀδίκως, e. g. Exod. XXIII, 7. Levit. XIX, 12. et aliis locis, tum quod ἄδικον v. 11. opponatur τῷ ἀληθινῷ. Potest tamen μαμωνᾶς τῆς ἀδικίας etiam explicari de *divitiis*, *aut opibus male partis* genitivo *acquirendi modum* denotante. Sic quadrat *applicatio parabolae cum parabola:* Iste Oeconomus comparavit sibi amicos ex opibus male partis, ita et vos comparate vobis amicos ex opibus vestris male partis. Tales opes corraserant non modo portitores, sed Pharisaei quoque, quos coetui eorum, qui hanc parabolam audiebant, interfuisse, satis apparet ex v. 14. Ceterum non favet haec explicatio eorum impiae superstitioni, qui licitum sibi esse opinantur per fraudes et quovis iniusto modo corradere opes, dummodo liberales sint in egenos, et partem bonorum in pios usus convertant. Nam

8. Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος) i. e. *dominus Oeconomi* in parabola, (ut comm. 3.) Oeconomum ſuum laudavit. τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας) i. e. τὸν ἄδικον, ut recte interpretatur Syrus ex Hebraismo. Quemvis in facto iniquo, non potuit dominus non probare ſollertiam diſpenſatoris; atque in hac ſollertia ſita eſt vis ſimilitudinis, non in facti improbitate. Sed a minori argumentum ducitur. Si laudatur ſollers improbitas, quanto magis prudentia cum virtute coniuncta? ὅτι οἱ υἱοὶ — τὴν ἑαυτῶν) *Nam profani homines prudentiores sunt inter se iis qui religionem colunt.* Haec non ſunt verba heri, ſed ipſius Chriſti. *Filii huius seculi* ſunt, qui nihil aliud curant, quam vitae huius commoda, de futuro ſeculo nihil ſolliciti. Nam ὁ αἰὼν, ſive vertatur *tempus*, ſive *mundus*, indicat res quae ſunt huius temporis. Ergo οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου ſunt homines, qui rebus huius vitae ſtudent et dediti ſunt, easque unice optant et quaerunt. *Filii lucis* ſunt ſtudioſi melioris cognitionis, ſapientiae et virtuti dediti: Nam τὸ Φῶς hic accipitur ampliſſima ſignificatione, ut meliorem cognitionem et virtutem indicet. Igitur nec *filii huius seculi* ſunt flagitioſiſſimi, nec *filii lucis* ſunt ſanctiſſimi, ſed utrique deſcribuntur a ſenſu et ſtudiis ſuis. Sunt autem rerum terrenarum ſtudioſi prudentiores ſtudioſis melioris cognitionis et virtutis εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν, *erga suam aetatem*, erga homines ſuae aetatis, in uſu familiari et conſuetudine cum coaetaneis. Γενεὰ דור, *homines eiusdem aetatis*. Verba: εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν itaque verti poſſunt: *Inter se; unus erga alterum.* Alii aliter; e. c. Grotius: *in rebus suis agendis*, per Hebraismum illum, quo *generationes* idem ſunt, quod actiones, Gen.

Gen. VI, 9. Beza: *in suo genere*; ut εἰς pro ἐν positum, et per Metonymiam ἡ γενεὰ sint homines suae aetatis s. seculi, non secus ac illud Gen. VI, 9. Noa vir iustus fuit בדורתיו *in generationibus suis*, i. e. collatus ad impiam hominum colluviem, qui illa aetate vixerunt.

9. Ποιήσατε — μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας) Μαμωνᾶς est syriacum ממונא, *opes*, *divitiae*. Proprie *idolum* significat, *quod divitiis praeesse credebatur*, a Graecis Πλοῦτος dicebatur, et a Syris religiose colebatur. Vid. *Schleusneri* Lex. ad h. v. Ἐκ τοῦ Μαμωνᾶ, *ope divitiarum*. *Comparate vobis amicos ex divitiis vel opibus fallacibus, et mendacibus*, quae possessoribus non praestant, quod pollicentur; ut ἄδικος idem sit quod δόλιος, *dolosus*, tum quod δίκαιος in S. Scriptura saepe idem valeat, quod ἀληθής, et LXX. hebraicum שֶׁקֶר saepe reddere soleant ἄδικος vel ἀδίκως, e. g. Exod. XXIII, 7. Levit. XIX, 12. et aliis locis, tum quod ἄδικον v. 11. opponatur τῷ ἀληθινῷ. Potest tamen μαμωνᾶς τῆς ἀδικίας etiam explicari de *divitiis*, *aut opibus male partis* genitivo *acquirendi modum* denotante. Sic quadrat *applicatio parabolae cum parabola:* Iste Oeconomus comparavit sibi amicos ex opibus male partis, ita et vos comparate vobis amicos ex opibus vestris male partis. Tales opes corraserant non modo portitores, sed Pharisaei quoque, quos coetui eorum, qui hanc parabolam audiebant, interfuisse, satis apparet ex v. 14. Ceterum non favet haec explicatio eorum impiae superstitioni, qui licitum sibi esse opinantur per fraudes et quovis iniusto modo corradere opes, dummodo liberales sint in egenos, et partem bonorum in pios usus convertant. Nam

ad opum legitimum usum hoc etiam requiritur, ut quod aliis violenter et per fraudem ereptum est, illis, quantum fieri potest, restituatur. Exod. XXII, 3. Commendat Iesus rectum usum divitiarum, sive illae legitimo sive illegitimo modo sint acquisitae. ἵνα ὅταν — σκηνὰς) *Ut quum defeceritis*, i. e. quum mors a bonorum huius vitae procuratione vos abstraxerit, (*quum defuncti fueritis*) *in aeterna illa habitacula recipiamini.* Ἐκλείπειν quidam de *morte* explicant, et recte quidem, ut mihi videtur. Nam subintelligi debet τὸν βίον, vel τὸ ζῆν, vel simile quid: Sic *Lucian.* Macrob. Ἄτταλος δύο καὶ ὀγδοήκοντα ἐτῶν ἐξέλιπε τὸν βίον, *Attalus anno vitae 82. mortuus est. Polyb.* II, c. 41. τὸ ζῆν ἐξέλιπον, *vivere desierunt. Aelian.* Var. Hist. XIII, 20. τὴν ψυχὴν ἀπέλιπεν, *vitam amisit.* Aliis ἐκλείπειν h. l. est *deficere, decrescere. Grotius* ex praecedentibus subaudiri vult τοῦ μαμωνᾶ, *quum divitiis illis destituemini:* quod eodem recidit; nam cum morte omnes opes terrenas amittimus. Δέξωνται ὑμᾶς verte: *recipiamini*, ex Hebraismo illo, quo tertiae personae verborum impersonaliter sumuntur, ut supra c. XII, 20. Deus est is, qui nos recipit in aeternam illam commorationem. Pauperes certe, quos nobis amicos facimus, non possunt nos in coelum recipere; nam quod pro nobis orant, hoc non valet: recipiunt nos in coelum. Deum nobis facimus amicum, quando bonis huius vitae sic utimur, uti Deus vult. Nam faciendo voluntatem Dei, eius amicitiam nobis conciliamus, benevolentiam eius consequimur. Εἰς τὰς αἰωνίους σκηνὰς, in domos non προσκαίρους, ut dispensator ille, sed in mansiones aeternas, Ioan. XIV, 2. 2 Cor. V, 1. Sic etiam Profani, e. g. *Cic.* Tusc. I. 49. in aeter-

aeternam et plane in noſtram domum remigremus. Varias recentiorum huius loci explicationes NITZSCHII, HENKII, MOELLERI, ZEUNII, WINTERBERGII, aliorumque recenſuit, et diiudicavit D. CHRISTOPH. FRID. ENKE in diſſ. ad h. l. Ipſe vertit: *Ego vero vobis hoc consilium do: Comparate vobis incertarum divitiarum ope amicos, ut, quum defeceritis opibus omnibus, illi vestram in aeterna domicilia receptionem adiuvent.* Addi poteſt M. KAROLI PHIL. CONZII commentatio in HENKII novo promtuario, Tom. I. Part. I. pag. 184. ſq. Nihil habet offenſionis haec parabola, dummodo conſilium eius ſpectetur, quod non aliud videtur eſſe quam hoc: religionis cultores imitari debere *prudentiam* Oeconomi, qui rebus ſuis ita proſpexerit, ut ſibi conciliaverit amicos, qui eum ab oeconomi munere remotum, ſuſtentare poſſent et vellent ad dies vitae (v. 4. et 9.) non autem eo modo quo ille fecit, utpote unus ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ αἰῶνος τούτου, ſed potius ita ut decet τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτός, qui ſibi proſpicere debent de felicitate non terrena et caduca, ſed aeterna. Ab improbis etiam hominibus diſcere licet.

10. Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι) *Qui in rebus minoris momenti et pretii fidelis est, is etiam in maioribus fidelem se praestabit.* Indefinite haec ſunt accipienda, non de eo quod ſemper fit, ſed de eo quod plerumque accidere ſolet. Ἐν ἐλαχίστῳ, i. e. *in rebus et negotiis minoris momenti et pretii.* Ἐν πολλῷ Vulgatus recte vertit *in maiori;* nam τὸ πολὺ h. l. reſpondet hebraico רַב, quod interdum de amplitudine et praeſtantia uſurpatur. 1 Reg. IV, 29. Sed apud *Thucydidem* etiam,

 Ho-

Homerum, aliosque πολὺ habet hanc vim, ut BUDAEUS docet in *Commentariis linguae graecae*. Sensus igitur est: Servo, qui minora negotia sibi demandata fideliter curat, ei plerumque maiora tuto credi possunt. Solent heri famulorum suorum fidem in re non magni pretii explorare, atque inde de maioribus coniecturam facere. Ita Deus iis, qui huius vitae bonis recte utuntur, maiora olim committet. Ratio oppositi per se patet.

12. Ἐι οὖν — πιστεύσει;) *Si igitur in administrandis caducis huius vitae bonis fideles non estis, maiora et vera bona quomodo vobis credi possint? Iniustus Mamonas* h. l. per metonymiam consequentis dicitur pro *minimo* ac vili, quia propter vilitatem non tantum fidis, sed etiam perfidis hominibus tribuitur. Vide supra ad comma 9. notata. Confirmatur haec expositio eo, quod τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ opponitur τὸ ἀληθινόν. Nam *verum* est h. l. *quod natura et revera est id quod dicitur*, non fictitium, quod speciem tantum habet. Vel etiam τὸ ἀληθινὸν est *certum firmum, perpetuum*, quod sensu occurrit apud *Philonem* de Temul. p. 270. Huius generis sunt bona illa coelestia probis parata.

12. Καὶ ἐι — δώσει;) *Et si in administrandis alienis* bonis *fideles non estis, quis vobis crederet bona, quae a vobis ut propria considerari possent*, i. e. meliora, excellentiora caducis huius vitae bonis, in aeternum duratura? Ἀλλότριον est, quod Deus nobis ad usuram, ad breve tempus concessit, quo pertinent omnia bona *externa*, et tandem peritura. Vocantur *aliena*, quia ab arbitrio nostro non pendent. His opponitur τὸ ἡμέτερον, *nostrum*,

sive

five quod ut bonum nobis proprium considerare possumus, si nobis semel a Deo est concessum. Intelliguntur sine dubio bona illa aeterna, quae erunt fructus et praemia vitae in his terris bene actae, ut sensus sit: Si *in administrandis huius vitae bonis fideles non fueritis, non poterunt vobis credi maiora, aeternum duratura, excellentiora bona in altera vita.* Haec, quae v. 11. et 12. dicuntur, sunt superiorum explicatio, et cum iis cohaerere debent.

13. Vid. Matth. VI, 24.

14. Καὶ οἱ Φαρισαῖοι) Ut qui se turbae audientium iungere solerent, captaturi calumniae occasionem. ἐξεμυκτήριζον) *Deridebant.* Denotat autem ἐκμυκτηρίζειν *insignem derisionem, adhibito quodam gestu narium; die Nase rümpfen.* Figurate Graecis μυκτὴρ est *insignis irrisor.* Et Martialis non nasutum, sed *nasum* quendam vocat. Hinc Latini, *naso suspendere*, et *suspendere naso adunco* dixerunt. Sannis exceperunt avari isti consilia Christi ad beneficentiam ducentia, utpote ab eorum ingenio prorsus aliena.

15. Οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς) *Qui vobis ipsis laudem virtutis tribuitis,* ut supra c. X, 29. Faciebant autem hoc Pharisaei magno molimine caerimoniarum, quas admirabatur populus. ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν) Deus scit, in animis vestris nihil esse verae sanctimoniae. ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστι. *Quod enim hominibus magnum videtur, apud Deum* (saepe) *habetur abominandum.* Βδέλυγμα, abstracto posito pro concreto, idem est ac βδελυκτὸν. Sensus est; multa, quae hominibus videantur eximia atque in excelso

posita, Deo maxime displicere, quia absit vera animi probitas. 1 Sam. XVI, 7. Intelligendum est hoc dictum de iis, qui per simulationem hominum laudem captant, non de omnibus qui inter homines sunt admirationi.

16. Ὁ νόμος — Ἰωάννου) Sc. προεφήτευσαν, quod extat in loco parallelo. Matth. XI, 13. Sensus est: *Institutio in religione, qua Moses et prophetae usi sunt, duravit ad tempora usque Ioannis.* Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται significat universam V. T. doctrinam. Haec, inquit Iesus, nunc cum mea praestantiore et perfectiore est coniungenda et commutanda. Quomodo haec et quae sequuntur cum praecedentibus cohaereant, non satis perspicuum est. Nonnulli hac ratione connectunt, quasi Iesus diceret: ne miremini, si maiora dilectionis opera nunc, quam olim aperte exigantur. Id enim postulat temporum ratio. Nunquam tanta in vos Deus beneficia contulit, quanta nunc confert; quid mirum est, si, qui plus contulit, de collato plus exigit? καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται) *Et unusquisque in illud* (regnum) *vi irrumpit.* Omnibus patet aditus in illud regnum; magna vi traditur doctrina de eo; non tamen adeundum, nisi improbo labore. Cf. notata ad Matth. XI, 12. 13.

17. Εὐκοπώτερον δέ ἐστι) Cf. Matth. V, 18. Ceterum optime cohaeret praecedentibus. Nam Christus, ne, quae dixit, ideo dixisse putarentur, quo legis Hebraeae reverentiam animis hominum eximeret, contra ostendit, nihil legis periturum; suis enim praeceptis non aboleri legem, sed consummari. Sic omnino res se habet. Nam vaticinia in libris Mosis et Prophetarum comprobavit

even-

eventus. Summa legis et Prophetarum, unum esse Deum, eumque prae ceteris omnibus amandum esse, homines omnes a nobis esse amandos etc. semper vera fuit, et in aeternum vera erit. Neque eo, quod Oeconomia ista cessaverit, doctrina ipsa facta est falsa; praedictum enim est, eam esse cessaturam.

18. *Πᾶς ὁ ἀπολύων)* Matth. V, 81. sq. Quod dixerat Christus, insigni exemplo illustrat. Optabat Moses, omnia non necessaria divortia tolli, sed hoc obtinere non poterat sine maioris mali periculo. Christi lex, maioribus auxiliis populum meliorem colligens, palam et aperte vetat, quod Moses improbans tolerabat.

19. *Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος)* Hic Christus ad argumentum, unde sermonem inceperat, regreditnr, de usu divitiarum. Certant veteres novique interpretes, id quod hic sequitur, historia ne sit, an fabula. Alii Sadducaeum, alii Pharisaeum, alii Caipham, sacerdotum principem, Hannae generum, alii Herodem Antipam indigitari opinantur. Sed multo probabilius est, omnem hanc narrationem ad parabolas esse referendam. Nam Λάζαρος לֹא עֵזֶר, *auxilio destitutus*, vel אֱלִיעֶזֶר, *Deus auxilium praestat*, est nomen fictum, quo omnino homo inops et pauper significatur. Deinde etiam plura in hac narratione occurrunt, quae parabolam enarrari aperte demonstrant, e. gr. comitatus angelorum, colloquium inter Abrahamum et divitem institutum, coena, et huius generis alia. Denique similis parabolae vestigia reperiuntur in Gemara Codicis Berachoth, c. 5. ut Wolfius observat in curis

 ad

ad h. l. Cf. KUINOELII Pericopas Evangel. Vol. II. pag. 1. f. Depingitur itaque homo dives quilibet, ita animatus, ut homo ille dives animatus erat, quem Iesus hic descripsit. Docet Iesus in magno esse errore eos, qui externa bona pro singularibus divini favoris documentis habeant, eos autem, qui necessariarum rerum inopia premuntur, tanquam impios et Deo invisos esse putent. Simulque docetur, malis malam, bonis bonam sortem paratam esse post hanc vitam, nullo plane respectu ad externam conditionem hominum in hac vita habito. Ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον) *Induere solebat purpuram et byssum.* Purpureas vestes inprimis fuisse constat pretiosas. Utebantur iis principes, primores populi, aliique homines opulenti, unde et regum amici haud raro vocantur *purpurati.* Hebraei autem, sicut et Aegyptii et alii illis in locis populi, *lineis vestibus* plurimum usi fuere. *Byssum* subtilissimum linum Achaicum esse, scripsit *Plinius,* pretio aequale auro. Videtur esse hebraicum בוץ. cuius origo ex *Io, Reinoldi Forsteri* sententia (in libello peculiari, Londini 1776. edito) quaerenda est in lingua Aegyptia, quod Hebraei usurpare coeperunt post aetatem Salomonis regis, quum antea nomine שש usi fuissent, et significatur eo genus lini, quod in India et Arabia et Aegypto quum ex arboribus, tum e plantis collectum fuit. Dicitur igitur hoc: istum divitem admodum pretiose ac splendide fuisse vestitum. Cf. *Kuinoel* ad h. l. Εὐφραινόμενος — — λαμπρῶς) Bene Vulgatus: *et epulabatur quotidie splendide.* In Glossario: εὐφραίνω, *epulor.* Εὐωχεῖται etiam apud Hesychium exponitur εὐφραίνεσθαι. Cf. notata ad Matth. XV, 23.

20. Ὀνόματι λάζαρος) *Drusius* putat, Hebraice scribendum אֶלְעָזָר. adeo ut *Lazarus* et *Eleazarus* idem valeant. Quod non de nihilo. Nam לַעְזָר, *Lazar*, ab Hierosolymitanis tempore Christi, contracta pronuntiatione usurpatum pro אֶלְעָזָר, pluribus exemplis ad Io. XI, 1. ostendit *Io. Lightfootus Hor. Hebr.* Ἐβέβλητο — ἡλκώμενος) *Iacebat ad vestibulum eius ulceribus plenus*, ut iterum hic optime Vulgatus. Solent eius fortunae homines sordibus atque illuvie ulcera contrahere.

21. Ἐπιθυμῶν — πλουσίου) *Cupiens satiari e micis decidentibus de mensa divitis*, vel, ut *Elsnerus* mavult: *contentus erat, magni aestimabat*, satiari micis de mensa cadentibus. Ita LXX Hebraeorum חָפֵץ Ies. LVIII, 2. reddunt per ἐπιθυμεῖν. Nam *micas* etiam negatas fuisse pauperi, non est verisimile. Ἀλλὰ καὶ — ἕλκη αὐτοῦ) Quia Lazarus quotidie ad portam aulae interioris ante aedes divitis iacebat, ideo canibus huius domesticis ita innotuit, ut ad eum accederent, dolorem quem attulerunt ulcera, lingendo mitigaturi. Pertinent haec tamen ad ornatum fabulae, propterea addita, ut hominis illius divitis inhumanitas, et Lazari miseria vividis coloribus depingerentur.

22. Ἀπενεχθῆναι — ἀβραάμ) *Ut ab angelis duceretur in sinum Abrahami*. Sensus est: *ut summi gaudii in Paradiso cum Abrahamo fieret particeps*. Ἀυτὸν i. e. *animum eius*. Ita passim Graeci quoque et Latini Poetae *animos* corporibus solutos *hominum* nominibus appellant, ut Grotius notat. Dicit autem ὑπὸ τῶν ἀγγέλων,

quia vetus Iudaeorum erat traditio, piorum animas ab angelis deduci εἰς παράδεισον. Meminit Paraphraſtes Chaldaeus ad Cant. IV, 12. aliique, quos Wetſtenius laudat. Graeci et Romani *Mercurium* ducem animarum ad inferos fingebant. *Horat.* Od. I, 10. 17. de Mercurio: *tu pias laetis animas reponis sedibus.* Quae hic Chriſtus de *sinu Abrahami* dicit, non debent ſimpliciter, ſed ex conſuetudine iſtorum temporum, quam ſecutus eſt, et ex uſitato tum de rebus diſſerendi modo intelligi. Nempe gaudia poſt hanc vitam tunc temporis ſub convivii ſpecie haud raro deſcribi ſolebant. In conviviis autem ſolebant dilectiſſimi in ſinu eius recumbere, qui convivii princeps eſſet. Io. XIII, 23. Indicatur ergo hic ſummus *Lazari* honos, ut qui in illa beata ſede proximus haereret Abrahamo, cuius eximiam fidem, et in malis perferendis conſtantiam eſſet imitatus. Unde patet, homines ſtatim a morte corporis frui ſorte ſua. Fecit Ieſus, quod facere ſolent et debent doctores populares, qui erudiendi cauſſa verba ad populum facientes ad ſeculi ſui mores, hominumque audientium opiniones deſcendunt. Hoc etiam de iis, quae in hac narratione ſequuntur, valet. Ἀπέθανε — ἐτάφη) Sine dubio pompa funeris erat magnifica, et illatus eſt monumento maiorum ſuorum. Sed de tantis divitiis hic honor illi poſtremus contigit.

23. Καὶ ἐν — κόλποις αὐτοῦ) In orco *autem, quum cruciaretur, oculis sublatis, Abrahamum e longinquo vidit, et Lazarum in sinu eius recumbentem.* Vox Graeca ᾅδης, cui reſpondet Hebraea שאול, et Latina inferorum, denotat *illum locum communem, in quem recipiun-*

cipiuntur omnes hominum vita functorum animae. Nunquam vero significat aut sepulcrum aut coelum. Nam qui coelum petunt, ascendere, qui vero ad inferos abeunt, descendere dicuntur: et illi etiam apud inferos esse leguntur, qui neque sepulturae honore neque coelesti gaudio fruuntur. Ita fuit dives quidem ἐν ᾅδῃ, sed fuit etiam Lazarus, disterminatis ᾅδου regionibus. Nam et Paradisus et Gehenna, sive, ut loquebantur Graeci, Elysium et Tartara sunt ἐν ᾅδῃ, hoc tantum discrimine, quod locus beatorum sit in superioribus, locus damnatorum vero in inferioribus regionibus τοῦ ᾅδου, quarum infima et tristissima est Tartarus. *Anthol.* I. 37. 19. πάντας ὁμῶς θνητοὺς εἷς ἀΐδης δέχεται. *Silius Ital.* XIII, 625. Domus omnibus una. *Midras Ecclesiast.* VII, 14. *Rabbini dicunt, paradisus et gehenna ita posita sunt, ut ex uno loco in alterum prospiciant.* Locum τοῦ ᾅδου nunc sub terra, nunc in aëre, nunc trans oceanum esse volunt Veteres; sed illa loquendi genera nihil aliud quam τὸ ἀόρατον, nobisque inaccessum designant. Cf. Herderi *Geist d. Ebr. Poesie,* P. I. p. 218. sqq. Conz *über die Lehre der Unsterblichkeit bey den Hebraeern,* in Paulus *Memorabilien,* St. III; p. 141. sq. Ammon *über das Todenreich der Hebraeer von den frühesten Zeiten an bis auf David.* Ibid. St. IV, p. 187. sq. Verba ὑπάρχων ἐν βασάνοις referenda sunt ad vocem ἐν τῷ ᾅδῃ. ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ) Iterum sequitur Iesus consuetudinem istorum temporum de statu post mortem disserendi. Veteres enim, non tantum Graeci, sed etiam Hebraei in ea erant opinione, umbras, s. animas a corporibus separatas per omnia simi-

les

les esse corpori crassiori, hoc tamen discrimine, quod sint multo subtiliores.

24. Καὶ φωνήσας εἶπεν) *Loqui* etiam umbras, putaverunt Veteres; sed voce graciliori. Vid. *Dieterici Tiedemanni Geist der speculativen Philosophe* etc. p. 2. f. Beytraege zum vern. D. in d. Relig. Heft 2. p. 93. sqq. Sic apud Iesaiam c. XIV, 9. umbrae regum defunctorum regi Babylonio venienti obviam procedunt, insultant ei et illudunt, et ex eius calamitate suae sortis solatia quaerunt. Similiter apud HOMERUM *Agamemnonis, Achillis, Herculis* aliorumque heroum umbrae cum *Ulysse*, et apud *Virgilium* cum *Aenea* de rebus a se in terra fortiter gestis colloquuntur. Odyss. λ. v. 403. sqq. 472. sqq. 620. sqq. *Virgil.* Aen. VI, v. 477. sqq. Iesus igitur, exemplar sapientissimi doctoris, se hic etiam accommodavit ad captum hominum sua aetate viventium, quia eum capere non potuissent, si ad ἀκρίβειαν philosophicam de natura animi cum iis disputasset. Caput rei est, animas humanas post mortem corporis esse superstites, esse sibi sui conscias, aut male aut bene iis esse etc. quae omnia a Iesu in hac parabola confirmantur. πέμψον λάζαρον) Hoc ideo, quia credibile est, impiorum cogitationibus semper illos obversari, quos ab se male tractatos meminerunt. ἵνα βάψῃ — ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ) *ut summo suo digito in aquam intincto linguam meam refrigeret, adeo discrucior in hac flamma.* Cruciatus damnatorum saepe cum doloribus, quibus afficiuntur, qui igni uruntur, comparari, satis notum est. Hinc iam cetera finguntur consequenter; nam hi, qui uruntur, maxime sitim in lingua sentiunt; sitis solet levari aquis; minimum aquae est, quantum digito ad-

adhaerescit. In *Elysio* contra et *sedibus beatis* Profani etiam fingunt esse amoenos campos, coelum serenum, *rivos* et ripas gramineas etc. Homer. Odyss. ζ, 42. sqq. Vid. Cel. *Heyne* ad Virgil. Aeneid. Lib. VI, 637. sqq. Sensus est: Divitem, qui olim Lazarum contemserat, nunc libenter illi supplicaturum, si aliquod vel minimum tantorum cruciatuum levamentum possit adipisci.

25. Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου) Ἀγαθὰ sunt hic, quae vulgo pro bonis habentur. Ἀπέλαβες autem ut Matth. VI, 3. ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. Illa, inquit, bona quae tu vera, immo summa duxisti, ea iam plene accepisti. νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται) *Nunc vero ille solatio fruitur*, felix est. Illud νῦν δὲ ostendit miram vicissitudinem. Παρακαλεῖν in genere notat *consolari aliquem* vel oratione et consiliis, vel auxilio, unde quoque significat *recreare, felicem reddere.*

26. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις) *Praeter haec omnia*, iam dicta nempe; vel etiam, *quod praecipuum est, quo caput rei est.* μεταξὺ — ἐστήρικται) *Vastum intervallum inter nos est constitutum.* Apud Profanos χάσματα ἐν τῷ ᾅδῃ sunt profundae voragines et cavernae, quas apud inferos fingunt. Frequenter igitur sicubi profundae erant cavernae, inprimis tetros et pestiferos halitus emittentes, has χάσματα Πλούτωνος, *hiatus Plutonis* vocabant, per illos vitam ad inferos patere putantes. Tale χάσμα erat Plutonium apud Hierapolin, et Charonium, spelunca in Caria. Strab. L. XIII. et XIV. Sed Iudaei etiam *hiatum* quendam, per quem iter sit ad inferos, dari afferunt. Vide Eisenmengerum Tom. II, c. 6. Ἐστήρικται, i. e. ἐστι, κεῖται, *stat.* ὅπως — διαπερῶσιν) *Ut adeo illi, qui velint*

lint hinc (ex loco beatorum) *transire ad vos, non possint, nec illi, qui illinc, ad nos pervenire queant.* Διαπερᾶν, *flumen* vel *mare traiicere;* deinde simpliciter *transire;* et h. l. permutatur cum διαβαίνειν. Significat Christus his verbis, sic esse a Deo constitutum, ut beatorum et damnatorum sors in perpetuum maneat diversa.

27. Ἵνα πέμψῃς αὐτὸν) Nempe ipsum corpori suo redditum, ne quis hic de animorum apparitionibus agi suspicetur. Cf. v. 31. ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

28. Ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς) *Ut significet iis, (quae hic gerantur.) Nam* διαμαρτύρεσθαι, significatione τῦ חוֹרִיעַ pro δηλῦν, vel γνωρίζειν, accipiendum, res ipsa et usus docet. LXX. hebr. חוֹרִיעַ interdum vertunt διαμαρτύρεσθαι, e. c. Ezech. XVI, 2. XX, 4. εἰς τὸν τόπον τῦτον τῆς βασάνυ) In hanc infimam τῦ ᾅδυ regionem, tristissimam, quam εἱργμὸν vocat *Iosephus. Plato* eandem dixit δεσμωτήριον.

29. Μωσέα καὶ τὺς προφήτας) Metonymice: *Scripta Mosis et Prophetarum.* ἀκυσάτωσαν αὐτῶν) Illorum monitis pareant; id enim est cum fructu audire.

30. Ὀυχί) Supple: ὐκ ἀκύσυσιν αὐτῶν, vel, ut alii malunt ἀπόχρη, non sufficit. De se illorum ingenium noverat. Μετανοήσυσιν, *ad meliorem frugem redibunt.*

31. Ἐι Μωσέως — πεισθήσονται) Fatebantur enim ipsi Iudaei, legem sibi a Deo esse traditam, atque confirmatam insignibus miraculis, quarum famam continua successione a maioribus traditam acceperant; et tamen contra apertissima legis verba vitam agebant. Nihil igitur illis obstabat, nisi perversus animus, nolens ea ut vera am-

amplecti, quae falsi arguere non poterant. Nec miraculis moveri homines praeiudiciis et cupiditatibus suis occoecatos, ostendit res ipsa. Lazarum Bethaniensem vitae reddidit Christus. Ipse a morte rediit; nec tamen Pharisaei monitis eius obtemperarunt.

CAP. XVII.

1. Ἀνένδεκτόν ἐστι μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα) *Fieri* vel *contingere non potest, ut non eveniant scandala. perpetrentur malae actiones, quibus alii offendantur.* Nam per τὰ σκάνδαλα stilo scripturae intelliguntur *quaevis malae actiones, quibus alii ad similes invitantur;* et ἐνδέχεσθαι de iis dicitur, *quae possunt et solent evenire.* Quae autem hic dicuntur de necessitate scandalorum, intelligenda sunt de necessitate non *physica,* non *absoluta,* sed *conditionis et consequentiae,* praesupposita sc. hominum malitia. Cf. Matth. XVIII. 6. sq. v. 15. 21.

5. Πρόσθες ἡμῖν πίστιν) Occasio narratur Matth. XVII, 19. sqq. Quum nempe discipuli Christum interrogassent, cur daemoniacum ipsis adductum sanitati restituere non potuerint, ille respondebat: quia non habetis fidem. Fortasse etiam eos saepius ob ὀλιγοπιστίαν reprehenderat. Discipuli igitur dicebant: πρόσθες ἡμῖν πίστιν, *auge nobis fidem,* qua nempe opus est ad talia miracula efficienda.

6. Εἰ εἴχετε — ἂν ὑμῖν) *Si tantum habueritis fidei, quantum est granum sinapis, dixeritisque huius arbori sycamino: eradicator et transplantator in mare; vobis obediet.* De *Sycamino* multa *Wetstenius* habet. Oportet *moro* admodum similem esse arborem, quia non Latinus tantum, sed et Syrus et Arabs *morum* vertunt.

Vide

Vide *Pauli* Commentar. T. II, 593. sq. Eſt autem, quod de Sycamino hic dicitur, proverbiale, de re naturaliter impoſſibili. Senſus eſt: *Si modo initio fidei illius habueritis, poteritis talia efficere.* Opus eſt tantum animo hilari et impavido. Cf. Matth. XVII, 20.

7. Τίς δὲ — ἀνάπεσαι;) *Quis autem vestrum est, qui servum suum, arantem aut pascentem* (aratorem aut bubulcum) *statim reversum ab agro iubeat accumbere et edere?* ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα) participia more Hebraeo poſita pro Verbalibus. Quid magni facit, ad arandum poſitus, ſi arat, ad paſcendum, ſi paſcit? Ἀνάπεσαι) *Bengelius* legendum eſſe putat: ἀνάπεσε. Nam aoriſtum utrumque huius verbi in activo, non in medio uſitatum eſſe, ait. Sed non ſine exemplo eſſe, oſtendit *Abreschius* in annotatt. in N. T. Quo ſpectet haec parabola, docebitur infra ad v. 10.

8. Περιζωσάμενος) *Praecinctus.* Qui mos miniſtrantium in regionibus, in quibus demiſſiores veſtes gerebantur. μετὰ ταῦτα) Ut mos erat ſervorum, aut etiam eorum, quorum conducta erat opera.

10. Οὕτω καὶ ὑμεῖς) *Pari modo et vos Apostoli.* Hos enim haec parabola proxime ſpectabat. Cf. v. 5. ὅταν — δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν) *Quum omnia feceritis, fatemini vilitatem vestram.* Nam ἀχρεῖος h. l. videtur eſſe שָׁפָל *humilis, abiectus,* ταπεινός, ut 2 Sam. VI, 22. Non igitur *inutiles*, cum interpretibus, ſed *ſervi humiles*; hoc eſt, nihil aliud quam ſervi, et abiecti quidem, ſumus. Ὅτι — πεποιήκαμεν) *Quod enim debuimus facere, illud fecimus,* neque ultra. *Non est,* (inquit Seneca Controv. II,

II, 13.) *beneficium, sed officium, facere quod debes.* Praecipit Christus discipulis suis et aliis omnibus, demisse de seipsis sapere, sine ulla ostentatione curare quae agenda sunt: ita non tantum sedulitatis, sed et humilitatis nomine se Domino acceptos fore et gratos. Igitur spectandum est adiunctum horum verborum; parum pretii nobis tribuimus; nam fecimus tantum, quantum debuimus. Voluit Iesus monere discipulos, ne fastu pleni, in officiis servandis praemia quaedam singularia a Deo postulent. Fortasse augmentum fidei eam ob caussam a Christo petierant discipuli, ut miracula efficiendo haberent, quo gloriarentur. Christus igitur eorum errorem corrigit, dicens: nolite postulare dona nova; facite tantum quod vestrum est. Hoc spectatur etiam in parabola. Servus nempe ab agro domum reversus, non statim singulare quid postulare potest; sed oportet eum officia sua colere ante, quam epuletur.

11. Διήρχετο διὰ μέσȣ Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας) Voces διὰ μέσȣ h. l. suam vim obtinent. Nam διέρχεσθαι, παρέρχεσθαι, παριέναι διὰ τόπȣ τινός, saepe Graecis non *per locum aliquem transire*, sed *locum aliquem praeterire* denotat. Sed h. l. adiectae voces διὰ μέσȣ indicant, haec verba esse intelligenda ita, ut *Christum per medios fines Samariae et Galilaeae* transiisse dicamus. WETSTENIUS ad h. l. haec notavit: Non via recta et brevissima a septentrione versus meridiem per Samariticam regionem iter fecit, sed, quum ad confinia Samariae et Galilaeae venisset, ab itinere deflexit versus orientem, ita ut Samariam ad dextram, Galilaeam ad sinistram haberet;

et Iordanem Scythopoli, ubi pons erat, videtur transiiſſe, et iuxta ripam Iordanis in Peraea deſcendiſſe, donec e regione Iericiuntis iterum traiiceret. Hoc factum eſt, tum ut ne occaſio praeberetur Samaritanis iterum in ipſum delinquendi, tum ut eo plures Iudaeorum beneficii ſui participes redderet.

12. Ἐισερχομένου αὐτοῦ) *Quum vicum quendam intrare vellet.* Praeſens pro Futuro, ut recte animadvertit Syrus: nam extra oppida ſe tenebant, qui illa ſcabie erant polluti. Levit. XIII, 46. ἔστησαν πόῤῥωθεν) Procul enim ab aliis abſtare iubebantur, et proclamare: טָמֵא טָמֵא, ut dicto Levitici loco videre eſt.

14. Ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι) i. e. τίνι τῶν ἱερέων, vel propterea uſus eſt plurali numero, quoniam inter leproſos Samaritanus erat, qui ſacerdotem Samaritanum adire debebat. Hoc dicto Ieſus tacite pollicebatur ſanitatem in itinere obventuram; neque enim oſtendebantur leproſi ſacerdoti, niſi ut aut de morbo cognoſceret, de quo hic ſatis conſtabat, aut ut reſtitutam valetudinem pronuntiaret. Iubet autem Chriſtus, ut Iudaei Hieroſolyma peterent, Samaritanus montem Garizim. Licet enim non probaret cultum Samaritanorum Io. IV, 22. non potuit tamen, quin circa quaeſtionem non de cultu Dei, ſed ad medicinam et Politiam pertinentem, ſingulos ad ſuos iudices remitteret. ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς) Quod verbis Chriſti parebant, id ſignum eſt, ab omnibus conceptam recuperandae valetudinis fiduciam.

18. Οὐχ εὑρέθησαν — οὗτος;) *An non sunt reversi ad laudem Deo tribuendam praeter hunc alienigenam?*

nam? Recte hoc comma interrogative accipitur. Ὀυχ εὑρέθησαν ὑποςρέψαντες, *non sunt reversi.* Nam εὑρίσκεσθαι, ut apud Hebraeos נִמְצָא ſaepe poni pro *esse*, notum eſt. Sed et profanos Scriptores utriusque linguae *inveniri* et εὑρίσκεσθαι pro verbis *esse* vel *apparere* poſuiſſe *Schwarzius* in Notis ad Olearium p. 84. ſ. luculentis exemplis oſtendit. Δȣ̃ναι (pro τȣ̃ δȣ̃ναι vel ἐις τὸ δȣ̃ναι) τῷ Θεῷ δόξαν, *laudare Deum*, grato animo fateri, eum eſſe auctorem beneficiorum quibus nos affectos eſſe ſentimus.

19. Ἡ πίςις σȣ σέσωκέ σε) *Fiducia tua sanavit te*, i. e. propter fiduciam, quam in me collocaſti, ſanavi te.

22. Ἡ βασιλεία τȣ̃ Θεȣ̃) Per *regnum Dei* hic ſenſu Iudaico intelligitur apparitio et manifeſtatio regis Meſſiae, quam illi cum magna pompa et inſignibus victoriis expectabant. Igitur querebant Phariſaei, quando ſplendidum illud regnum Meſſiae habiturum ſit initium, ut iugo Romano liberati laetiorem vitam agere poſſent. μετὰ παρατηρήσεως) *ita ut observari possit*, i. e. cum regio ſplendore, triumpho, et aliis qualia expectabant Phariſaei, et nunc quoque Iudaei expectant. Nam externa pompa et maieſtas, ſive aliae ſimiles res obſervationi aliorum patent.

21. Ὀυδὲ ἐρȣ̃σιν) *Non erit, quod dicatur*. Ita interpretandum, ne pugnet cum eo, qnod ſequitur comm. 23. Ἰδȣ̀ ὧδε, καὶ ἰδȣ̀ ἐκεῖ) In illo monte, aut in illo deſerto, in Cyrene, in urbe Bitter, ut dicebant οἱ ψευδόχριςοι. ἐντὸς ὑμῶν ἐςιν) *Iam inter vos est*, hebr. בְּקִרְבְּכֶם, ἐν μέσῳ ὑμῶν. Sic etiam apud *Xenophontem* Cyropaed. L. I. ἐντὸς ἀυτῶν eſſe dicuntur, quae aliqui intus in caſtris ha-

habebant. Sensus igitur est: *Regnum Dei iam inter vos versatur, et ad vos adventat.* Ortum autem erat regnum Dei per ipsam doctrinam Iesu et Apostolorum et miracula perpetrata, quemadmodum Ioannes testabatur, *regnum coelorum adesse*, et Christus ipse dicebat, *venisse iam Eliam*, quem ut prodromum expectabant Iudaei. Potest etiam sensus esse: *Regnum Dei est in animis vestris*, i. e. doctrina de regno Dei et beneficiis quae Deus promisit civibus huius regni est in animis vestris. Hunc sensum verba omnino admittunt; nam particula ἐντὸς significare potest id, quod est *intra hominem*, i. e. in eius animo, cuius significatus exemplum extat Matth. XXIII, 26. ubi dicitur τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου. Sed contextus hunc sensum vix admittit. Nam Dominus noster hic alloquitur Pharisaeos, qui animis a regno Dei erant alienissimi. Praeferenda est igitur prior explicatio, qua Iesus Pharisaeis respondet, inchoatum iam esse regnum Dei inter ipsos. Cf. Io. I, 26. Potest tamen altera interpretatio admitti, si vertas: *regnum Dei*, sensus, quem gignit doctrina de regno Dei et felicitas inde orta *debet esse in animis vestris*, Rom. XIV, 17. Vid. *Telleri Wörterbuch* sub voce *Reich.*

22. Ἐλεύσονται — ὄψεσθε) *Veniet tempus, quo optabitis me Messiam vel unum diem videre, sed non videbitis.* De appellatione filii hominis vide quae ad Matth. VIII, 20. *Dies Messiae* h. l. sunt dies vitae eius; dies quas in his terris vixit. Tempus fore dicit, quo discipuli ipsum absentem magna tum animi tristitia frustra requirant. Innuit tempus calamitatum publicarum, quo impostores omnem daturi sint operam, ut non tantum malos et seditio-

ditiosos, sed et probos in suas pertrahant partes. Cf. Matth. XXIV, 24.

23. Καὶ ἐρῦσιν — διώξητε) *Et si vobis dixerint, cum* (Messiam) *vel hic vel illic adesse, nolite adire eumque sectari.* Διώκειν h. l. est *sequi, adhaerere, sectari,* quo sensu est apud Iosephum Lib. I. de B. I. c. 16. §. 7. et Latinorum quoque *persequi* interdum sensu bono usurpatur, e. g. apud Horat. Serm. I, 9. v. 16. Matth. XXIV, 23.

24. Ὥσπερ — λάμπει) *Sicut enim fulgur ex una coeli regione ad alteram celerrime fulget.* Ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα, *fulgur dum fulget.* Ἐκ τῆς, sc. χώρας, ab ortu ad occasum, ut dicitur in Matthaei Evangelio. οὕτως — ἡμέρᾳ αὐτοῦ) i. e. *talis etiam die suo erit Messias,* improviso aderit, nempe ad puniendos malos, ut patet ex Matth. XXIV, et Marc. XIII. *Dies Messiae* h. l. est tempus quo insigne opus patrat, quale erat interitus civitatis Iudaicae. Dicit igitur Iesus se ex improviso adfore iudicem. Hic autem adventus simul laetus fuit sectatoribus Messiae; nam everso templo, et sublato cultu Levitico, magnum religionis christianae impedimentum erat remotum.

28. Καὶ καθὼς — ἀνθρώπου) *Sed quemadmodum Noachi temporibus accidit; sic accidet temporibus* (in adventu) *Messiae.* Sicut nempe aetate Noae post longam divinae bonitatis testationem secutum est iudicium conspicuum in contumaces: ita nunc post Evangelii promulgationem animadvertet Deus in Iudaeos, gratiae suae pertinaces contemtores. Sed et moribus similes erunt Iudaei ho-

hominibus illis, qui ante diluvium vixerunt cóm. 27. ſqq. Securius vivent, nec ſibi aliquid metuendum putabunt. Ad ſequentia vid. Matth. XXIV, 38.

29. Πῦρ καὶ θεῖον) *Sulfuris* nomine hic ipſum *fulmen* intelligitur. Nam et Graeci interdum ita loquuntur, quia fulmen odorem ac vim habet ſulſuream; quia ipſa vox θεῖυ, ſi originem ſpectemus, ad fulmen primitus pertinuiſſe videri poteſt.

30. Κατὰ ταῦτα — ἀποκαλύπτεται) *Eadem erit rerum facies, quum subito maiestatem suam manifestabit Messias.* Κατὰ ταῦτα, idem quod ὁμοίως, v. 28. Ἀποκαλύπτεται, praeſens pro futuro ἀποκαλύψεται. Nimirum ad exercenda ſua iudicia in contemtores regni ſui. Ad v. 31. cf. Matth. XXIV, 16—18.

32. Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ) *Mementote quid acciderit uxori Loti,* quae, quum redire vellet in urbem, miſere periit. Gen. XIX, 26.

33. Ὃς ἐὰν — ἀπολέσει αὐτὴν) *Quicunque vitam suam conservare studuerit,* properando nempe in urbem, *eam amittet.* Concludetur enim cum aliis in obſeſſa urbe. καὶ ὃς — ζωογονήσει αὐτὴν) *Qui autem eam amiserit,* (religionis meae cauſſa nempe,) *conservabit eam;* perpeſſis brevibus aerumnis aeternam felicitatem conſequetur. Applicat Chriſtus et hic generalem ſententiam, quam alibi pronunciaverat, e. c. Matth. X, 39.

34. Ταύτῃ τῇ νυκτὶ) i. e. *In illo malo tempore:* Suidas: τὰς συμφορὰς πολλάκις νύκτας ἡ γραφὴ καλεῖ. imo et Homerus eodem ipſo teſte, τὰ φοβερὰ νυκτὶ ὁμοιοῖ.

πα-

παραληφθήσεται) *E periculo educcetur*, velut apprehensa manu. ἀφεθήσεται) *Relinquetur* sc. communi exitio. Potest etiam sensus esse: *Unus assumetur*, nempe ab hostibus, et abducetur; *alter autem relinquetur*; i. e. hostes eum aufugere patientur. Cf. Matth. XXIV, 40.

37. Πȣ̃ κύριε;) *Ubinam, domine*, sc. bellicae eiusmodi calamitates erunt? ὅπȣ τὸ σῶμα) Vide dicta ad Matth. XXIV, 28. Aliquot MSS. habent πτῶμα, ut est apud *Matthaeum*; quo tamen opus non est; nam promiscue dicitur πτῶμα et σῶμα non solum apud Alexandrinos Interpretes, ut docet *Keuchenius* ad Matthaeum p. 95. sqq. sed etiam alios scriptores. Sic etiam *corpus* pro *cadavere* apud Latinos. Ubi est praeda, inquit Christus, ibi erunt etiam qui praedam facient. In tota Palaestina, ubi occasio erit praedandi, ibi erunt etiam qui utantur hac occasione.

CAP. XVIII.

1. Ἔλεγε δὲ — αὐτοῖς) Particula καὶ non obscure indicat, sequentem parabolam prioribus sermonibus Christi arctissime coniunctam, eodemque tempore pronunciatam fuisse. Scopus huius fabulae erat, ut discipuli excitarentur ad studium precum constanter continuandum, et expectandum divini Numinis auxilium. Ea vero cohortatione opus erat ideo inprimis, ut intelligerent, qua ratione calamitates, ante excidium Hierosolymitanum ipsis imminentes, levare et superare tandem debeant. Πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι) *Eo pertinentem, quod assidue preces faciendae sint*. Vocula πρὸς cum verbis loquendi

iuncta, saepe notat *de*, et *obiectum* sermonis *reale* indicat. Πάντοτε, *constanter*, h. l. non opponitur *intervallis*, quibus preces per alia negotia interrumpendas esse, res ipsa docet, sed intermissioni ex taedio et desperatione, ut ex sequenti antithesi apparet: καὶ μὴ ἐκκακεῖν. Ἐκκακεῖν autem est *animum despondere*, ἀδημονεῖν.

2. Τὸν θεὸν — μὴ ἐντρεπόμενος) *Nec Deum timens, nec hominem ullum curans.* Neque Deum neque homines timere proverbiale est ad consummatissimam improbitatem denotandam. Sic *Dio Cassius* de Vitellio: οὔτε τῶν ἀνθρώπων οὔτε τῶν θεῶν ἐφρόντιζεν.

3. Ἤρχετο) *Ventitabat.* Nam Graeci frequentativa non habent. ἐκδίκησόν με) *vindica, defende me.* Ἐκδικεῖν, aut ποιεῖν ἐκδίκησιν, sicut Latinum *vindicare*, alias est *ultionem sumere*, alias *quovis modo arcere iniuriam*, qui sensus huic loco convenit.

4. Ἐπὶ χρόνον) *ad tempus*, *aliquantisper diu.* Nam interdum χρόνος *multum tempus* denotat, voce πολὺς subaudita.

5. Ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με) *Ne perpetuo veniens obtundet me.* Εἰς τέλος sive cum verbo ἐρχομένη sive cum ὑπωπιάζειν construas, perinde est. Male vertunt nonnulli: *tandem.* Rectius si, qui exponunt per *semper* vel *assidue*, h. e. identidem et indefinenter veniendo, meque interpellando, pergat mihi esse molesta. ὑπωπιάζειν proprie usurpatur de *pugilibus*, qui pugnis et caestibus antagonistae faciem ita tundunt et caedunt, ut livida reddatur. Hic autem translate notat: *affligere*, *excruciare indesinenter*, *vexare.*

7.

7. Ὁ δὲ Θεὸς — νυκτὸς) Post ὁ δὲ Θεὸς supple ὁ δίκαιος κριτὴς, ut opponatur τῷ κριτῇ τῆς ἀδικίας. Omnia verba habent emphasin. Deus ille iustus, ille misericors, annon arcebit iniuriam ab iis quos non contemnit, sed quos diligit? ab iis, qui non molestiam ipsi exhibent sed quorum preces magni aestimat? De voce ἐκλεκτῶν vid. Matth. XX, 16. τῶν βοώντων — νυκτὸς) *Qui die noctuque* (i. e. assidue) *auxilium eius implorant.* Vid. Ps. XXII, 3. καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς) i. e. καίπερ ἀναμένει μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς (Receptior lectio est μακροθυμῶν) *Quantumvis tardus in ulciscendis earum videatur iniuriis.* Καὶ pro καίπερ, ut Hebraeorum ו, interdum est *quantumvis.* Possumus etiam vertere: *Quanquam aliquamdiu auxilium differt.* Nam μακροθυμεῖν per se est *exspectare,* ut Iac. V, 7. Hebr. VI, 15. Deus μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς, sc. ἐκλεκτοῖς, i. e. exspectat ratione dilectorum sibi, non illico fert opem, differt aliquamdiu auxilium.

8. Λέγω ὑμῖν — ἐν τάχει) *Assevero vobis, vindicaturum esse eos cito,* inopinato. Non patietur Deus suos affligi impune, sed aut malis hominibus potestatem nocendi adimet, aut suos ab omnibus malis ereptos in requiem aeternam transferet. Disputant docti, an haec verba ad proxima, aut interposita longa dissertatione, ad verba prioris capitis de iudicio extremo et adventu Iesu Christi respiciant. Sed non opus est longa disputatione, quum parabola modo prolata cohaereat cum praecedentibus sermonibus de adventu Christi ad iudicium in Iudaeos. Πλὴν — ἐπὶ τῆς γῆς;) *Veruntamen, quum Messias veniet, an reperturus est fidem in terra?* Num quis cre-

det prius eum venturum esse ultum Iudaeos, quam venerit? Putatisne, Messiam, ubi maiestatem suam manifestaturus veniet, reperturum esse multos qui ipsum expectent, et tale quid imminere credant? Non est sermo de adventu Christi ad iudicium extremum, sed de eo adventu, de quo in praecedentibus fuerat sermo. Nec πίστις h. l. est *fides christiana*, s. salvifica, sed persuasio, venturum esse Messiam. Interrogatio non habet vim *negantem*, sed *minuentem*, non secus ac Hebraeorum interrogationes, e. c. 1 Sam. II, 15. XII, 23. Ies. LIII, 1. Sensus igitur est: *Paucos in Palaestina credituros esse eius adventum prius, quam apparuerit.* Nam in verbis ἐπὶ τῆς γῆς vox ἡ γῆ sumitur strictiori sensu de terra Iudaica, ut οἰκουμένη alibi. Aliis πίστις h. l. denotare videtur *fideles*, fidem suam in Deo collocantes, abstracto posito pro concreto, aut *fiduciam* quam probi in Deo collocent, ut sensus sit: *paucissimos fore vere credentes.* Eo nempe tempore, quo Christus venit ad puniendos Iudaeos et ad propagandam latius ecclesiam suam, omnes Apostoli, si Ioannem excipias, mortui erant, Christiani autem valde affligebantur, vitam et opes amittebant. Hoc multos in dubitationem coniiciebat, num Messias doctrinam suam propagaturus esset? Qui adventum illum de adventu Christi *extremo* ad iudicium universale, atque adeo fidem, de *salvifica* in Dominum, ut redemtorem, inter homines tum deficiente, interpretantur, ii vix habebunt, quo caussam suam tueantur, si contextum consulant. De controversia inter theologos nostrae ecclesiae de sensu huius loci olim agitata, nominatim inter *Aug. Pfeiferum* et *Philip. Iac. Spenerum* vid. *Wolfium* in curis ad h. l.

9.

9. Εἶπε δὲ — παραβολὴν ταύτην) *Enarravit autem etiam nonnullorum caussa, quibus persuasum erat, se esse probos, aliosque contemnebant, hanc parabolam.* Πρὸς hic sumitur ut supra v. 1. Agitur hic de ea fiducia, quam multi plus aequo sibi placentes, in virtutibus saepe falso creditis, ponunt; qua re impediuntur, ne dimisso animo ad divinam misericordiam fugiant. Ostendit nempe Christus, plerumque turpiter falli eiusmodi homines. ὅτι εἰσὶ δίκαιοι.) i, e. *quasi probi essent*, aut, *eo quod probi sint*, sua scilicet existimatione. Utramque enim interpretationem verba recipiunt, et sensu in idem recidit. καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς ἄλλους) Consequens enim est, ut aliena deprimat, qui sua miratur.

10. Εἰς τὸ ἱερὸν) Quod is locus ad preces fundendas acceptissimus Deo crederetur. ὁ εἷς τελώνης) Pharisaeo, tanquam exemplo hominis nimium sibi placentis opponitur portitor, ut opposita iuxta se posita magis elucescant.

11. Σταθεὶς, πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο) *Sic apud se orabat*, sic tacitus preces fundebat. Verba πρὸς ἑαυτὸν coniungenda sunt cum προσηύχετο, sicut alias eaedem voces iungi solent verbis διελογίζοντο, συνελογίζοντο, εἶπον πρὸς ἑαυτοὺς, ut Luc. XII, 17. III, 15. Marc. XI, 31. XII, 7. X, 28. XVI, 3. Alii πρός ἑαυτὸν iungunt participio σταθεὶς, ut sensus sit: *seorsim stabat.* Sed πρός ἑαυτὸν pro *seorsim*, vel *solus* nunquam occurrit. Ergo nec locum habet eorum sententia, qui verbis σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν, indicari volunt, Pharisaeum eo etiam prodidisse animum arrogantem, quod in loco remotiori, seorsim a

reli-

reliqua turba precantium ſtetiſſet, vel quod in atrio Iſraelitarum ſtans, cum contemtu oculos conieciſſet in portitorem in atrio gentilium preces fundentem. Accedit quod mos id ferebat, ut publicani plerique in atrio Gentilium, Phariſaei in atrio Iſraelitarum ſtarent; nihil igitur in eo erat inſolitum, aut Phariſaeo imputandam. ϛαϑεὶς autem eſt merus idiotismus, ut infra c. XIX, 8. et aliis locis. ἅρπαγες) qui aliis per vim faciunt iniuriam. ἄδικοι) qui ſpecie iuris, et fraude aliis iuiuriam faciunt. — Egregium praeconium ſane: quaſi vero bonitas ſit, peſſimis meliorem eſſe. Seneca Praefat. Lib. I. Natur. quaeſt: *Quid est cur suspiciamus nosmet ipsos, quia dissimiles deterrimis sumus?*

12. Νηϛεύω δὶς τȣ͂ σαββάτȣ) σάββατον hic et alibi *totam septimanam* ſignificat, quae ita vocatur a *praecipuo* die. Δὶς, diebus ſecundo et quinto; die *Iovis* ieiunaſſe dicuntur in memoriam Moſis, montem, ad petendas inde legis tabulas eo die aſcendentis, die *lunae* vero in recordationem eiusdem, eo die de monte, cum venia fuſi vituli aurei a Deo impetrata, deſcendentis. Ceterum Chriſtus non ſimpliciter damnat ieiunia, ſed hypocriſin damnat Phariſaeorum, qui toti in ritibus occupati negligebant potiora. Ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι) *Decimam solvo omnium quae possideo.* Phariſaei legem de ſolvendis decimis Num. XVIII, 21. ſqq. extendebant ſatius ad ea quoque quae controverſi ſunt iuris, ſc. minora olera, ova, lac, caſeum etc.

13. Μακρόϑεν ἑϛὼς) *Procul stans,* in atrio gentilium, ſi paganus fuit, aut ſi fuit Iudaeus in atrio quidem Iſraelita-

lita-

licarum, (nam multi portitores *Iudaei* fuisse videntur,) sed paulo procul a Pharisaeo. οὐκ ἤθελεν— ἐπᾶραι) Oculos in terram defigere et caput submittere solent *tristes*, et homines qui malefactorum conscientia, pudore et poenitentia tanguntur. ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ) *Pectus tundebat.* Qui gestus accusantium. τῷ ἁμαρτωλῷ) Articulus τῷ h. l. habet emphasin τῷ καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλῷ. Ps LI. Esrae IX, 6.

14. Κατέβη — ἐκεῖνος) *Hic domum suam rediit absolutus a peccatis,* Deo probatus, *ille vero non.* Δικαιοῦσθαι ut hebr. הצדיק *absolvi, probari.* De huius verbi significatione vid. notata ad Rom. III, 20. Sensus est, (ut *Grotius* recte monet,) magis probatam fuisse Deo humilem portitoris, quamvis in peccata prolapsi, deprecationem, quam externam illam Pharisaei sanctimoniam, cum superba quadam confidentia coniunctam. Pro ἢ ἐκεῖνος nonnulli legunt ἤπερ ἐκεῖνος, al. ὑπὲρ ἐκεῖνον, al. μᾶλλον παρ' ἐκεῖνον τὸν Φαρισαῖον, alii denique ἢ γὰρ ἐκεῖνος. Sensus est: Pharisaeum non esse consecutum veniam peccatorum, vel Dei approbationem. Est enim ellipsis τοῦ μᾶλλον, et more hebraeo per comparationem exprimitur negatio. Quanquam nec Graeci abhorrent ab isto dicendi genere. Sic *Homerus*: βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, i. e. οὐκ ἀπολέσθαι. Ad sequentia vide Matth. XXIII, 12.

15. sqq. Τότε προσηνέχθη κ. τ. λ.) Quae huc pertinent vide ad Matth. XIX, 13. sqq.

34. Οὐδὲν τούτων συνῆκαν) Certa scilicet comprehensione. Verborum facilis erat intellectus; sed quomodo ea congruerent cum vaticiniis de Messia proditis, receptisque

ea

ea de re opinionibus: videre non poterant. Itaque credibile est, eos interdum in dubitationem esse adductos, an non ista allegorice dicerentur.

CAP. XIX.

1. **K**αὶ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ.) *Deinde per urbem Hierichuntem transiit.* Participium εἰσελθὼν redundat.

2. Ἀρχιτελώνης) *Portitorum magister, Oberzolleinnehmer.* ἀρχιτελῶναι a societatibus portitorum constituebantur ex suo corpore, ut curam haberent omnium rerum et rationum ad societatem pertinentium: et quasi praefecti societatis erant. Non erant *publicani.* Hi enim erant equites Romani, nobili genere oriundi, iique locupletissimi, qui totius provinciae vectigalia redimebant. Unusquisque horum publicanorum, societatis magister dictus, per provinciam, cuius vectigalia redemerat, alium mittebat *pro magistro* dictum, qui illius vicem curebat, libellos rationum reddendarum conficiebat, et totius provinciae vectigalia curabat. Vid. *Cicer.* contra Verrem Lib. II. c. 70—74. Talis *pro magistro* fuit *Zacchaeus.* Non paganum, sed Iudaeum eum fuisse, ex ipso nomine, quod Hebraeo זַכָּאִי (a verbo זָכַךְ *purum esse*) respondet, colligit *Casaubonus* Exercitatt. Anti—Baron. p. 269. Administri eius, qui *pro magistro* dicebatur, erant portitores, qui in tabernis sedebant, et singula vectigalia exigebant. Vid. notata ad Matth. IX. 10.

3. Τίς ἐστι) *quis esset?* Fama notum vultu noscere cupiebat. ἀπὸ τοῦ ὄχλου) *prae turba.* Nam praepositio

ἀπὸ

ἀπὸ h. l. Hebraeorum מ respondet. Sed et apud Philonem eo sensu occurrit. Vid. *Loesn.*

4. Προδράμων — συκομωραίαν) *Praecurrens conscendit Sycomorum.* Συκομωραία, συκόμορος, συκάμινος, συκομορέα, eandem arborem significant, quae et μόρος et μορέα. Habet folia mori et fructus ficus. Depicta extat haec arbor in *Nordens Reise* Tom. II. Num. 38. δι᾽ ἐκείνης) sc. ὁδοῦ. Quod illae perrecturus esset.

5. Σήμερον ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι) *Divertam apud te hodie;* fortassis ob Sabbatum instans, quo iter persequi non licebat. Talem honorem Zacchaeus vix expectaverat; neque ulli unquam condixit Christus non vocatus, nisi ei, qui prae verecundia vocare non audebat.

7. Καὶ ἰδόντες — καταλῦσαι) *Quo viso omnes indignabundi fremebant, quod ad hominem improbum divertisset.* Notum est paganos saepe κατ᾽ ἐξοχὴν ἁμαρτωλοὺς nuncupatos esse. Hoc autem loco, ubi de Iudaeo sermo est, ἁμαρτωλὸς significat hominem sordida negotia tractantem, hominem, qui ingenio et moribus paganum refert.

8. Εἰ — ἐσυκοφάντησα) *Si quem defraudavi.* Συκοφάντης est, qui praetextu legibus inserviendi, suis commodis velitatur. Notum συκοφάντας Athenis dictos, qui indicabant eos, qui *ficus* ex Attica deportassent. (Vetitum enim erat olim σῦκα ἐξάγειν ἐκ τῆς Ἀττικῆς, τοῦ φυτοῦ κατ᾽ ἀρχὰς θαυμαζομένου) Usus deinde obtinuit, ut generatim quilibet συκοφαντεῖν diceretur, qui *occasione muneris sui ansam capiebat ad plus iusto extorquendum;* quod et hodie haud raro facere solent, qui vectigalibus

libus publicis exigendis praesunt. Ita optime ad usum Graeciae τὸ συκοφαντεῖν Publicanis convenit, qui quod alterius, vel alienum erat, dolosis artibus suum facere, et per calumnias fraudulenter ad se rapere didicerant. ἀποδίδωμι τὸ τετραπλοῦν) *Restituam ei quadruplum.* Lege Mosis debebat duplum aut quadruplum restituere. qui coram iudice furti convictus atque damnatus fuisset: qui vero ipse ultro peccatum suum agnovisset, simplum solvebat, quod abstulerat. Ex. XXII, 1, 9. *Zachaeus* autem paratus erat non tantum iniuste acquisita restituere, sed et insuper poena triplici se damnabat. Ceterum hoc, quod is ultro faciebat, non habet rationem legis. Restituendum quidem est, quod quis per fraudem acquisivit, si fieri potest, sed *quadruplum* nemo reddere tenetur.

9. Πρὸς αὐτὸν) De illo; non illum alloquens, sed de illo loquens, vel ad discipulos, vel ad populum qui ad ianuam stabat. Ὅτι σήμερον — ἐγένετο) *Hodie huic familiae salus contigit.* Excitatus nempe Zacchaeus conversatione et sermonibus tanti magistri, ad frugem redire atque cum suis aeternae suae saluti consulere coepit. Οἶκος *familia*, ut saepe, h. l. autem inprimis *Paterfamilias.* καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν) Sensus esse videtur: Homo iste, quamvis antehac ob mores pravos indignus, qui Abrahami nepos diceretur, iam per poenitentiam ius dignitatis pristinae recuperavit, natalibus quasi redditus apud Deum, ac proinde non minus nepos Abrahami censendus in posterum, quam qui optimo iure. Erat enim Iudaeus quidem, sed hactenus fuerat ἁμαρτωλὸς, vivens ἀνόμως. Si vero Zacchaeus fuit homo paganus, quales

erant

erant plerique portitores; quod tamen verisimile non est; tropice haec erunt capienda: tractatur a Deo ac si esset filius Abrahami.

10. Ἦλθε — ἀπολωλός) Cf. Matth. XVIII, 11. Hoc Iesus eo consilio hic addidit, ut ostenderet, non esse alienum a persona dignitateque Messiae, cum huiusmodi hominibus consuescere, et apud eos divertere.

11. Ἀκουόντων — παραβολήν) *Quum haec illi audirent, addidit hanc fabulam,* Ταῦτα sunt, quae Iesus in domo Zachariae dixerat. Προσθεὶς εἶπε, i. e. *porro dixit.* Διὰ τὸ — ἀναφαίνεσθαι) *Quod propius accederet ad Hierosolyma, et illi existimarent, regnum divinum exemplo institutum iri.* Ἀναφαίνεσθαι, *in lucem edi, apparere, adspectabili modo adesse.* Qui Iesum tum audiebant, in ea erant opinione, eum confestim ostensurum esse se in maiestate sua et regio splendore, ut libertatis publicae vindicem et assertorem. Dixerat nempe Iesus v. 10. se ideo venisse, ut miseros redderet felices. Hinc audientes haec (ταῦτα) concipiebant spem, fore, ut iis mox externo quodam modo opem ferret, eosque a iugo illo dominii Romani liberaret. Ipse autem hac parabola docet; se prius abiturum ex his terris, et plura demum post secula e coelo rediturum.

12. Ἄνθρωπός τις — ὑποστρέψαι) *Homo quidam nobilis profecturus erat in regionem longinquam, ut impetraret regnum.* Sistitur in parabola Nobilis, qui proficiscebatur ad Regem alium, se maiorem, ut ab eo impetraret facultatem imperandi iis, inter quos hactenus, ut inter concives versatus erat. Hoc consilio abiit, ut paulo post,

ampliore dignitate auctus, reverteretur. Repetenda esse videtur parabolae huius ratio ex moribus, post Herodis tempora in Iudaea receptis. Reges enim Iudaeorum non sine impetrato Romani Imperatoris consensu, imperium in suos capessere poterant, quemadmodum Herodes ipse Romam eo consilio abiit, ut impetraret eiusmodi potestatem. *Ioseph.* antiqq. XIV, c. 14. Successores Herodis idem fecisse, constat ex eodem *Iosepho*, XVII, c. 3. Sic Christus peracto munere in his terris profectus est in coelum, ad summam gloriam et maiestatem evectus; rediturus est autem in fine huius mundi distributurus cuique pro suis factis aeterna praemia.

13, Καλέσας — μνᾶς) *Advocatis autem decem servis suis* (ante profectionem) *dedit decem minas, iisque mandavit, ut negotiarentur, donec rediret.* Sic Christus ante abitum et discipulos ad munus docendi Evangelium instruxit, et hunc aliis dona varie distribuit. Numerus denarius in applicatione parabolae est tantum multitudinis index. Μνᾶα, contracte μνᾶ varii valoris fuit apud diversas gentes. Mina Attica continebat centum drachmas; (drachma autem respondebat pene denario Romano, et tribus circiter grossis nostris) ut adeo XIII. thal. exaequaret. Vid. Eisenschmidt *de ponderibus et mensuris.* p. 48. Alii aliter. Verbum πραγματεύεσθαι denotat *res et negotia gerere,* vel rebus et negotiis gerendis occupari. Hic autem est *negotiis quaestuosis* καὶ χρηματιστικοῖς *occupari, in aliqua re ad lucrum negotiari, pecuniam collocare.* Omnibus modis illud agendum, ut quam quisque dotem habet, ea recte utatur, ad lucrum Domini.

mini. Quanquam enim Christus Dominus noster nullius rei est indignus, pro sua tamen erga genus humanum charitate sitit omnium salutem, magnoque sese lucro auctum existimat, si homo per hominem resipiscat a vitiis, et ad verae pietatis studium convertatur, ut habeat quod in utroque remuneretur, et eo qui iuvat beneficio, et eo qui adiutus est.

14. Οἱ δὲ — ἐφ' ἡμᾶς) Tale quid acciderat iis temporibus in ipsa Iudaea. *Archelaus* enim heres regni ab Herode constitutus, regia dignitate frui non poterat ante, quam potestas ipsi ab Imperatore Augusto fieret. Propterea Romam ad eum proficiscitur. Sed intercedebant consiliis eius *cives eius*, qui missis quinquaginta Deputatis ab Augusto contendebant, ne Archelaus sibi praeficeretur. *Ioseph.* antiqq. L. XVII, c. XI. Applicatio est facilis: Iudaei, qui inprimis Messiam omnibus modis colere, et in vindicando eius regno ei adesse debebant, non solum nullam opem addiderunt, verum etiam obstiterunt, quod is adversaretur ipsorum pravis cupiditatibus. Οἱ πολῖται αὐτοῦ, *populares eius*. Illud de legatione additur ad dilatandam et ornandam narrationem.

15. seqq. Ad haec et sequentia cf. dicta ad Matth. XXV, 19. sqq.

17. Ἐπάνω δέκα πόλεων) Praefectura hic non laboris, sed *honoris* habet significationem.

20. Ἰδοὺ — ἐν σουδαρίῳ) *En, minam tuam, quam sudario reconditam servavi.* Latini *sudarium* usurpant pro linteo, *quo sudor faciei detergitur et nares*

 pur-

purgantur. A Latinis vox ista transiit non modo ad Graecos, ut docet nos Pollux, sed et in *Syriacum et Iudaicum idioma*, sensu nonnihil producto extra originem, ut סוּדָר vel סוּדָרָא *linteum quodvis* significet.

21. Ἄιρεις — ἔσπειρας) *Repetis, quae non deposuisti; metere vis, ubi semina non mandasti agris.* Ἄιρειν, *tollere*, h. l. *repetere.* Τιθέναι, *deponere aliquo loco*, ut Wetstenius ad h. l. et Vorstius de adagiis N. T. docuerunt. Quamvis hoc ut proverbialiter dictum; de qualibet iniusta ablatione rei alienae accipi possit, proprie tamen valet de eo, qui res ab aliis amissas, si invenerit, sibi vindicat. Aelian. V. H. IV, c. 1. *Vir Biblius, si in via in aliquid inciderit*, ὁδῷ ὃ ἂν μὴ κατέθετο ἀναιρεῖται, *nihil tollit, quod non deposuit.* Cf. Matth. XXV, 24.

22. Ἐκ τοῦ στόματός σου) Proverbiale. Sensus est: *Arripio, quod dicis*, Cic. Verr. 7. *Tua te oratione accuso. Tuo te gladio iugulas.*

23. Διατί — ἐπὶ τράπεζαν) *Quare non locasti pecuniam meam mensariis?* Nam τράπεζα saepe ponitur pro mensario. Καὶ ἐγὼ — αὐτὸ) *Ut reversus cum foenore exigerem?* Πράσσειν, *exigere*, quo sensu etiam apud Profanos occurrit.

27. Τοῖς παρεστῶσιν) *Ministris suis.* Ad sequentia cf. Matth. XXV, 28. sqq.

28. Ἐπορεύετο ἔμπροσθεν) *Ducis in morem ante turbam gradiebatur.* Ita *Beza*, *Grotius*, aliique, ut sensus sit, Christum alacriter ad mortem pergentem timentibus discipulis praeivisse. Sed vide quae *Kypke* ad h. l. contra

tra monuit, qui vertit: *Ulterius progrediebatur, iter suum continuabat.* Ad ſequentem narrationem v. 29. ſq. vid, notata ad Matth. XXI, ſqq.

33. Οἱ κύριοι αὐτῦ) *Dominus eius.* Hebraei enim, quos Helleniſtae imitantur, in nominibus dignitatum exprimendis ſaepe utuntur plurali numero loco ſingularis. Exempla vid. Matth. II, 20.

37. Πρὸς τῇ καταβάσει τῦ ὄρυς) Ubi iam ante oculos erat urbs regia. πλῆθος τῶν μαθητῶν) Qui ſcilicet miraculis excitati e Galilaea Chriſtum ſequebantur.

38. Εἰρήνη ἐν ὐρανῷ καὶ — ὑψίςοις) εἰρήνη שָׁלוֹם, felicitas. Simpliciſſima explicatio eſſe videtur: Proſperitas regis Meſſiae regnique eius in coelo procuretur, a Deo, qui ſummis laudibus celebretur.

39. Καί τινες — μαθηταῖς σῦ) *Nonnulli ex multitudine, Pharisaeis addicti, dicebant: Obiurga discipulos tuos hoc nomine,* i. e. Ne patiaris aures tuas titillari huiusmodi elogiis et acclamationibus. Phariſaei ex multitudine non ſunt Rabbini, ſed homines plebeii Phariſaeorum placitis addicti.

42. Ὅτι — οἱ λίθοι κεκράξονται) i. e. *Non potest fieri, ut doctrina et miracula mea non agnoscantur. Malignorum in ea re aestimatorum silentium vel a lapidibus redarguetur.* Proverbiale et hyperbolicum loquendi genus, quale et apud Profanos haud raro occurrit. *Ovid.* Metam. II. 697. *Tutus eas; lapis iste prius tua furta loquetur. Virgil.* Ecl. V, 28. *Montesque feri silvaeque loquentur.* Ubi *Servius:* hyperbolice di-

 ctum

ctum, quum res eiusmodi est, ut nulla ratione celari, aut occulta manere possit. Hic igitur Iesus, morti proximus, publice et ingenue fatetur, se merito a populo applaudente pro Messia habitum esse. Hoc antea non fecerat.

41. Ἰδὼν — αὐτῇ) *Quum propius accessisset* (Hierosolyma) *intuitus urbem, deploravit eius sortem.*

42. Λέγων — ὀφθαλμῶν σου) *Dicens: utinam vel tu considerares hoc saltem tuo tempore, quae facerent ad salutem tuam,* (bene se haberet,) *sed ea non intelligis.* λέγων ὅτι) Illud ὅτι est αἰτιολογικὸν τοῦ σιωπομένου, ostendit enim, reddi a Christo caussam fletus. εἰ ἔγνως) Τὸ εἰ plerique interpretes volunt esse optantis, et vertunt: *utinam. Pricaeo* videtur esse sermo defectivus, et supplendum; non tam secure dormires in peccatorum veterno; vel (ut Matth. XI, 21.) poenitentiam in cinere et cilicio ageres. Donatus in Terentii Eunuch. III, 3, *Conceditur secum loquentibus multa transcendere, quae tacite intelligunt.* καὶ σύ) Vel tu, urbs illa supra omnes terrae urbes Deo dilecta, urbs Davidis, urbs regia, urbs sacris dicata, quae tot iam prophetas occidisti, et in me tam graviter peccasti. καίγε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ) Si non hactenus, nunc saltem, *die tuo*, i. e. tempore tibi opportuno, laeto et fausto. Sic *Polybius* XVII. 18. βασιλεῦ, φεύγουσιν οἱ πολέμιοι, μὴ παρῇς τὸν καιρὸν, οὐ μένουσιν ἡμᾶς οἱ βάρβαροι. ση νῦν ἐστιν ἡμέρα, σὸς ὁ καιρός. *Seneca* Medea: *Mens dies est; tempore accepto utimur. Statius* Sylv. II, 7. 20. Vestra est ista dies, favete Musae. τὰ πρὸς εἰρήνην σου) Sc. ὄντα, s. ἀνήκοντα. *Quae ad salutem tuam pertinent.* νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου)

i. e.

i. e. *latent te*, ignorantia nimirum inexcusabili; quia lucem oblatam, imo ingestam, fastidiose respuis.

43. Ὅτι ἥξουσιν — χάρακά σοι) *Veniet tempus, quum inimici tui circumiicient tibi vallum.* Καὶ h. l. per *quum*, sive relative *quo* vertendum est. Formula loquendi ἥξουσιν ἡμ. s. σε exprimit improvisam mali adrepreptionem. Χάραξ *vallum* significat, quo et castra et urbes circumdari solebant; at saepe quoque synecdochice ponitur pro *castris*. Manifesto autem hic praedicitur obsidium Hierosolymorum per Romanos, qui prius aggere structo, deinde muro aedificato, urbem cinxerunt. *Ioseph.* B. I. V. 6. 2. καὶ περικυκλώσουσί σε) *Et obsidione te cingent.* Iudaei per cuniculos ignem immittentes, comburebant aggeres; quapropter *muro totam urbem cingere coeperunt Romani*, quod hic dicitur περικυκλώσουσί σε, l. c. cap. 12. §. 1. καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν) *Te undique affligent, prement*, vel potius; *obsidione cingent*; nam propria huius verbi significatio esse videtur: undique *circumdare, cohibere, coërcere*; unde apud Iosephum συνοχή, *ambitus, quo aliquid undique circumdatur.* Vid. *Krebs.*

44. Ἐδαφιοῦσί σε) i. e. ἕως τοῦ ἐδάφους ἀροῦσί σε, *delebunt te funditus, et aequabunt solo*; est enim ἔδαφος *solum* et *pavimentum*, et dicitur hoc de urbe, καὶ τὰ τέκνα σοῦ ἐν σοί) τέκνα ἱερουσαλὴμ sunt *habitatores et incolae Hierosolymarum*; et est in his verbis Syllepsis; nam paullo aliter τὸ ἐδαφίζεσθαι de *urbe* dicitur, quae solo aequatur; aliter de hominibus, qui *solo allidunt*ur Ps. CXXXVII, 9. aliisque locis. De strage ista legendus est *Iosephus.* καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ). *Neque*

que lapidem super lapide relinquent. Mos loquendi proverbialis et hyperbolicus, quo *summa vastatio* intelligitur. Ἀνθ' ὧν — ἐπισκοπῆς σου) *quoniam agnoscere noluisti tempus oblatae tibi salutis.* Ἀνθ' ὧν, *propterea quod,* ut Luc. I. 20. Ἐπισκέπτεσθαι inter alia significat *opem ferre, beneficia tribuere.* Hinc ἐπισκοπὴ hoc quidem loco *salus, beneficiorum collatio*, et καιρ. τ. ἐπισκ. est illud ipsum tempus, quo Iesus in his terris versabatur, et Iudaeis salutem offerebat. Ad v. 45. 46. vid. dicta ad Matth. XXI, 19. sqq.

48. Ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων) *Totus populus pendebat ab eo, eum audiens.* Post ἀκούων supplendum αὐτὸν. Magna huius formae loquendi vis est, ut nimirum declaretur, populum, captum divina Christi non tantum docendi ratione, sed et dicendi suavitate, tanto studio et assiduitate audivisse eius sermones, ut ex eo pendere videretur. Latinis etiam *pendere* dicuntur, qui summa cum attentione audiunt. Virgilius: *Pendentque iterum narratis ab ore.*

CAP. XX.

1. Ἐπέστησαν οἱ ἀρχιερεῖς) Ἐπιστῆναι τινι etiam hanc habet vim, ut denotet, *praeter opinionem, improvisum advenire,* ut *Gronov.* ad Arrian. II. 5. observat. Hanc vim id verbum aliquoties habet etiam apud *Philonem* et *Iosephum,* ut patet ex locis a Krebsio et Loesnero allatis. σὺν τοῖς πρεσβυτέροις) *Una cum Synedrii assessoribus.* Hac descriptione indicatur, eos misisse legationem ad Christum. Ad sequentia vid. notata ad Matth. XXI, 23. sqq.

19. Πρὸς αὐτὲς) *de ipsis*, i. e. quod illa similitudine ipsos petiisset.

20. Παρατηρήσαντες — ἐγκαθέτες) *Igitur insidiandi causa miserunt subornatos quosdam homines.* Παρατηρήσαντες, *observantes*, i. e. *captantes* (eum.) Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio. ἐγκαθέτες) Vulg. *insidiatores.* Ἐγκάθετοι, qui subsidunt in loco occulto, in quem se demiserunt ad insidias aliis struendas. Homines subdoli, et clam adrepentes ad nocendum. Suidas: ἐγκάθετος, δόλιος, κατάσκοπος. ὑποκρινομένες — εἶναι) *Qui se bonos simularent.* Δίκαιοι nempe sunt ἀγαθοὶ, χρηστοί. Simulabant, se esse, ut dici solet, tenerae conscientiae, qui proinde de quaestionibus omnibus, ad conscientiam pertinentibus, plene cuperent edoceri. ἵνα — λόγε) *Ut carperent, s. reprehenderent eius sermonem.* Genitivus αὐτε transpositus est, et ἐπιλάβωνται ad vocem λόγε pertinet. τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξεσίᾳ τε ἡγεμόνος) Periphrastice: *praesidi et magistratui, penes quem erat summa potestas.* Quum de sacris controversiae ad opprimendos innocentes non sufficiunt, solent quaedam captari ad rempublicam pertinentia.

21. Ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις) Quae in Sacerdotes et Scribas modo dixisti, vera et certa sunt; recte iudicasti; in tuam concedimus sententiam.

23. Τὴν πανυργίαν) *astutiam, calliditatem.* Interdum in bonam partem sumitur pro *solertia*, plerumque autem, ut hic, in malam.

26. Καὶ ἐκ — λαε) *Non potuerunt sermonem eius calumniari coram populo.* Ἐπιλαμβάνεσθαι hic, ut v. 20. est *carpere, calumniari.*

27. Οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) *Qui resurrectionem esse negabant,* Thucyd.I III. 41. ἀντέλεγε μὴ ἀποκτεῖναι, *negavit occidendos esse.* Ex idiotismo linguae graecae, in qua post verba negandi et prohibendi μὴ et ὀ saepe vacant. At hoc et sequentia commata vid. Matth. XXII, 23. sqq.

34. Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου) *Qui vitam hanc mortalem agunt,* qui in hoc seculo vitam agunt animalem, in quo vicissitudo nascentium et morientium perpetua est. Amplior h. l. est huius phraseos notio, quam Luc. XVI, 8. Ibi enim ii tantum indicantur, qui res mundanas solum curant, coelestium incuriosi; hic vero omnes ii promiscue qui in his terris versantur, sive boni sint sive mali.

35. Οἱ δὲ καταξιωθέντες — ἐκγαμίσκονται) *Sed quibus beatitudo in vita illa futura contigit, ii neque uxores ducunt, neque nubunt.* Verbum τυχεῖν hic eleganter, sed pleonastice ponitur, ut exemplis probat *Lambertus Bos* in Exercitatt. p. 48. Ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν hic non ipsum actum resurrectionis, sed ea potius denotat, quae resurrectionem consequuntur, atque adeo hic idem est, ac si inverso ordine legeretur: οἱ καταξιωθέντες τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν καὶ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν.

36. Ἰσάγγελοι γάρ εἰσι) Vox ficta ad similitudinem ἰσοθέου. Bene autem dixit ἰσαγγέλους, quia angeli in sacris litteris filii Dei vocantur, ob divinae felicitatis et gloriae participationem. Cf. Matth. XXII, 30. καὶ υἱοί εἰσι τοῦ θεοῦ) *Atque adeo sunt Dei similes.* Hoc ita accipiendum esse e contextu apparet. Non inibunt matrimonia; non morientur; erunt enim Spirituum, angelorum, adeoque

que Dei similes. Ut Deus non habet corpus quod destrui potest, sic et hi non habebunt tale corpus. τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες) i. e. *quum tales sint, qui iam resurrexerunt;* quum resurrectionis et beatitudinis aeternae iam sint participes. Υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως hic non alii sunt, quam ipsi οἱ ἀναστάντες, per Hebraismum.

37. Ἐπὶ τῆς βάτου) Brevis locutio, i. e. ubi illam de *rubo* narrat historiam. ὡς λέγει κύριον) Narrando scilicet, quod Deus dixerat.

38. Πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν) i. e. *Omnes toti ab ipso pendent.* Phrasis *Deo vivere*, multa continet, sc. pendere a Deo; ad voluntatem Dei vivere etc. Quia omnes homines a Deo pendent, ergo potest etiam mortuos considerare ut vivos, eosque revocare in vitam. Ad locum v. 41 — 44. Cf. Matth. XXII, 41. sq. ad v. 45 — 47. Cf. Matth. XXIII, 6. 14.

47. Προφάσει) i. e. εἰς πρόφασιν, ut praetextum aliquem habeant emungendi homines, longas preces concipiunt, atque id scilicet aliis imputant.

CAP. XXI.

1. Ἀναβλέψας — πλουσίους) *Aliquando suspiciens vidit divites dona immittere sacris cistis.* Ἀναβλέπειν, *aufsehen.* Τὰ δῶρα τοῦ θεοῦ vocat ipsum gazophylacium, in quod ea mittebantur, quae Deo donabantur. Ideo vocatur *Corban* i. e. *donum*, ex re contenta. Possis etiam vertere: ad reliqua dona, quae in fiscum templi, Deo dicati, mittebantur. Cf. Marc. XII, 41. sqq.

5.

5. Ὅτι λίθοις — κεκόσμηται) *Quod egregiis lapidibus et donariis ornatum esset.* Ἐκ λίθων λευκῶντε καὶ πολυτελῶν καὶ κρατερῶν, ut Iosephus loquitur, in *Archaeolog.* Lib. XV, c. XI, 3. Ἀναθήματα sunt quaelibet *munera* s. *dona*, quae Diis, vel vero Deo dicabantur. De his donariis multa loca Veterum habet *Wetstenius.* Inter ἀναθήματα templi Hierosolymitani erat mensa, donata a *Ptolomaeo*; sed maxime eminebat vitis illa aurea, cuius et Tacitus meminit, ab *Herode M.* donata templo. Ad totum, qui sequitur, locum cf. Matth. XXIV, 1. ss. et Marc. XIII, 1. sqq.

6. Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε) i. e. τούτων, ἃ θεωρεῖτε, ut saepe in his libris; sed et Latini ita loquuntur, ut notum est. Vel, ut alii malunt, Nominativus hic absolute ponitur, latine ita exprimendus: *Quod ad ea attinet, quae videtis* etc.

8. Ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου) nomen meum usurpantes. ὅτι ἐγώ εἰμι) Nempe *Messias*, ut ὅτι sit nota orationis μιμητικῆς.

9. Ἀκαταστασίας) *Perturbationes, tumultuationes.* Intelligitur status turbulentus, qui ex seditionibus inprimis et dissensionibus civilibus oritur, quum civibus in factiones diremtis, silent leges, et vi pleraque aguntur; quibus malis Iudaeos ante internecionem gentis misere esse vexatos nemo ignorat.

11. Φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται) *Res incutientes metum, seu iniicientes terrorem, et coelestia signa magna erunt.* Per σημεῖα intelligun-

tur

tur phaenomena cuiuscunque generis. Ab his non differunt φόβητρα, terriculamenta. Nam phaenomena in aëre obvia vim perterrefaciendi habent. Homines illius temporis his phaenomenis mala varii generis portendi putabant; ergo his conspectis perterrefacti sunt. Hoc Christus praedicit, non autem confirmat superstitiosam illam opinionem.

13. Ἀποβήσεται — μαρτύριον) Sc. αὐτοῖς, ut addit Marcus, c. XIII, 9. *Hoc autem eveniet vobis, ut meae doctrinae testimonium edatis.* Alii: *Eveniet vobis hoc in testimonium impietatis eorum.* Impietas erat in eo, quod Apostolos et alios doctores religionis christianae affligebant. Eo ipso quod innocentes iniuriis afficiebant, impietatem ostendebant. Sed prior explicatio praeferenda est ob sequentia.

14. Θέσθε — ἀπολογηθῆναι) *Animis igitur vestris hoc penitus mandate, non esse vobis praemeditanda ea, quae ad defensionem spectant.* Ἀπολογηθῆναι, i. e. τὰ εἰς ἀπολογίαν.

15. Στόμα,) os, i. e. facultatem loquendi, sive quod loquamini. Apte autem, urgentibus eiusmodi periculis, discipulis suis pollicetur Christus, se στόμα καὶ σοφίαν daturum; quum capitis caussam agentibus, etsi innocentibus, persaepe et lingua haereat metu, et formido sapientiam expectoret. ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν κ. τ. λ.) Cui nihil contradici possit, quod veri habeat speciem.

19. Ἐν τῇ — κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν) *Per perseverantiam vestram conservate, s. conservabitis vitas vestras.* Si κτήσασθε vera est lectio, imperativus positus

4. צְבָא הַשָּׁמַיִם Alexandrini interpretantur δυνάμεις, quae vox pro *copiis*, *exercitu* est apud Isocr. Pan. c. 37. Τὰς ἄνω δυνάμεις appellat *Philo* de sept. et Fest. Ad v. 27. cf. Matth. XXIV, 30.

28. Ἀρχομένων — γίνεσθαι) *Quum haec evenient.* Ἄρχεσθαι enim h. l. redundat, ut Marc. VI, 7. Luc. III, 8. Ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, Sententia verborum est: *Alacres ac laeti estote: bono animo; nihil timete.* Nam tollere et erigere caput, signum est animi tranquilli et laeti, quum contra metuentes terram intueri soleant. Sic *laeti et erecti* dicuntur apud Cic. pro Font. c. 11. *alacres et laeti.* διότι — ὑμῶν) Ἡ ἀπολύτρωσις, *liberatio*, nempe a persecutionibus Iudaicis. Sublato Synedrio liberius potuit propagari Evangelium. Apostoli, si Ioannem excipias, non protraxerunt vitam usque ad interitum civitatis Iudaicae. Sed praedixit Iesus haec eo consilio, ut Apostoli haec vaticinia alios docerent.

29. Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς) *Quod hoc exemplo illis illustravit.* Vid. Matth. XXIV, 32. sqq.

30. Ὅταν προβάλωσιν ἤδη) sc. τὰ φύλλα. *Quum flores emittunt.* Sic προβάλλειν ἄνθος, *emittere florem* dixit *Dioscorides.* ἀφ' ἑαυτῶν) i. e. nullo monitore.

31. Ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ) *Adesse regnum Dei.* Varias significationes habet formula ἡ βασ. τ. θ. Hoc loco intelligitur *doctrinae Christi propagatio;* et sensus est: latius, et sine impedimento doctrina mea tunc temporis, post excidium Hierosolymorum propagabitur. De ipsis ecclesiae initiis non esse sermonem, in promtu est.

52.

32. Πάντα) Omnia illa, quae Iudaeos et excidium urbis ſpectant.

34. Προσέχετε — ἐκείνη) *Cavete autem, ne animi vestri obruantur luxu et temulentia, et curis de victu et cultu, atque adeo vos dies ille inopinatus opprimat.* Magiſtri Graeci tradunt, hoc differre μέθην et κραιπάλην, quod μέθη ſit ex praeſenti potu animi alienatio, κραιπάλην, ut Plato loquitur, ἐκ τῆς προτεραίας. Non dubium autem, quin ſub vinolentiae nomine omne vitiorum genus hic denotetur, quod circa voluptates occupatum eſt. Nam quia in ebrietate manifeſtius eſt detrimentum rationis, ideo ex illa ſpecie genus totum intelligi datur. Ergo ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ βαρηθῆναι eſt, *lautius vivendo et voluptatibus indulgendo ad seria cogitanda ineptum reddi*, ut adeo ſenſus ſit: cavete, ne ſecure et negligenter agentes, et futuri immemores, temere in diem vivatis. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη, *dies ille*, nempe memorabilis et inſignis, tempus illud Iudaeis fatale. Caeterum Ieſus haec eo conſilio dixit Apoſtolis, ut ea Iudaeis non minus quam Chriſtianis iniungerent, ne eos incautos opprimeret haec calamitas publica.

35. Ὡς παγὶς — τῆς γῆς) *Veniet enim quasi decipula super omnes huius terrae* (Iudaicae) *incolas.* Subito invadet haec calamitas omnes huius regionis incolas, ut aliud quaſi agentes ſe prius captos ſentiant, quam laqueum praeviderint. Cf. v. 34. αἰφνίδιος. Ἐπὶ πάντας — τῆς γῆς, i. e. ἐπὶ πάντας κατοικοῦντας ἐπὶ τ. γῆς. Καθίζειν *sedere* h. l. valet: *versari in aliquo loco.* Sic Alexandri-

ni Ier. XXV, 29. hebraica verba עַל־כָּל־יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ transtulerunt; ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ τῆς γῆς.

36. Ἀγρυπνεῖτε — δεόμενοι) *Vigilate ergo, assiduas preces facientes. Vigilare* est *caute at circumspecte agere*, et opponitur τῷ βαρηθῆναι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ, v. 34. Ἵνα — γίνεσθαι) *Ut vobis haec omnia eventura effugere contingat.* Καταξιωθῆναι h. l. ut faepius, pleonastice positum est. καὶ σταθῆναι — ἀνθρώπου) *et absolvamini a Messia.* Σταθῆναι hic non est simpliciter *stare*, sed cum humili fiducia stare, non damnari, absolvi, praemiis affici. Erant christiani nominis professores cincti quotidianis hostibus et multis mortis periculis expositi. Ergo recte vivendum erat, ut praemii loco periculis erepti, fruerentur felicitate probis et constantibus nominis christiani professoribus parata.

37. Τὰς δὲ νύκτας — ἐλαιῶν) *Noctu autem, ex urbe egressus, in monte, cui ab oleis nomen fuit, transegit*, ut nempe evitaret insidias. Αὐλίζεσθαι, *pernoctare*, h. l. omnino est transigere.

38. Πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν) *Universus populus ad eum mane ventitabat*, vel *mane ei praesto erat.* Ὀρθρίζειν, pro ὀρθρεύειν, *diluculo, mane venire.*

CAP. XXII.

3. Εἰσῆλθε δὲ ὁ σατανᾶς εἰς Ἰούδαν) Nulla nos necessitas cogit, ut opinemur, ὑπόστασιν diabolicam motu locali et physico in Iudam se transtulisse; sed sensus est: *Iudam scelus plane diabolicum et atrocissimum iam animo* con-

concepisse. Sicut enim, qui divinis motibus pie obtemperant Spiritum inhabitantem accipere dicuntur; sic in eos, qui sceleratis suggestionibus consentiunt, Satanas dicitur intrasse. Cf. Io. XIII, 2. Pertinet hoc ad describendam sceleris atrocitatem. Quare statim additur de Iuda: *ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα, qui erat e collegio duodecim Apostolorum unus,* vinculis amicitiae et officiorum Iesu coniunctissimus. Ergo consilio Iudae nihil scelestius, immanius et ab omni humanitate alienius fingi poterat, adeo ut ex caussis internis et externis satis commode intelligi explicarique vix potuerit.

4. Καὶ τοῖς στρατηγοῖς) Στρατηγοὶ h. l. non sunt duces militiae, sed *praefecti templi,* ut etiam e v. 52. apparet. E more Iudaico Levitae et sacerdotes excubias nocturnas in templo agebant alternatim. His excubiis praeerat unus, qui *κατ' ἐξοχὴν* praefectus templi dicebatur. Cum eo erant etiam nobiliores custodiam templi gubernantes, qui itidem *στρατηγοὶ* dicti sunt. Huius praesidii ad tutelam templi positi mentio fit 2 Reg. XXV, 18. ubi שֹׁמְרֵי הַסַּף sine dubio sunt sacerdotes et Levitae excubias in templo agentes. Isti igitur praefecti erant *Iudaei*, non Romani. Sic *Ananus*, qui praefectus templi erat, et cum Anania pontifice iungitur, simpliciter vocatur *στρατηγὸς*, apud *Iosephum*, antiqu. Iud. L. XX, c. VI, §. 2. Nec mirum videri debet, Praefectos eiusmodi *στρατηγοὺς* appellari, qui tamen a militia longissime aberant. Nam vox *στρατηγὸς* eo tempore Graecis non ducem bellicum et imperatorem, sed quemvis magistratum; et hominem aliis praefectum denotabat, ut ostendit Sal. Dey-

LING in obfervatt. Sacr. P. III. p. 237, fqq. Vid. etiam *Lightfoot* in h. l.

5. Συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι) *Polliciti sunt*, fe *daturos ei pecuniam.* Nam συντίθεσθαι haud raro fignificat, *aliquid sub conditione quadam promittere*, ut apud Iofephum, Antiq. Lib. XIII, c. 4. §. 7.

6. Καὶ ἐξωμολόγησε) Ἐξομολογεῖν h. l. vel eft *spondere*, vel *conditionem accipere.* Utroque fenfu occurrit non femel apud Iofephum, ut ex locis a Krebfio allatis videre eft. ἄτερ ὄχλου) fc. συστροφῆς, vel συναχθέντος, *convolante, tumultuante*: et eo loco, ubi non poffet clamare, auxilium petere. Ad fequentia vid. Matth. XXVI, 17. fqq.

12. Ἀνάγαιον μέγα ἐστρωμένον) *Coenaculum ingens stratum*, fc. lectis ad futurum convivium paratum, inftructum. Vid. Marc. XIV, 15.

16. Ὅτι — ἐξ αὐτοῦ) *Non amplius vescar de hoc*, fc. agno pafchali. ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ) *Donec in regno divino plenissima felicitate fruar.* Πληροῦσθαι res dicitur, *quae est perfecta, et omnibus numeris absoluta, quae ad summum perfectionis gradum pervenit.* Videtur hoc dictum generaliter fic accipi poffe, ut oftendat Chriftus, non futuram deinceps confuetudinem ipforum in terris, humani et ufitati convictus, fed *secuturum in regno Dei*, vel etiam poft refurrectionem *alium convictum perfectum*, vel converfationem laetiorem. Cf. comma 13. et Matth. XXVI, 29.

19. Τοῦτό ἐστι — διδόμενον) **Hoc est corpus meum pro vobis brevi post morti tradendum.** Διδόμενον, loco paulo

paulo post futuri, quo carent N. T. scriptores. Sensus est: Quemadmodum hoc frustum panis fracti vobis trado, sic hoc corpus meum morti tradetur. Hoc autem fiet ὑπὲρ ὑμῶν, *vestrae salutis caussa.* τοῦτο — ἀνάμνησιν) *Id facite in mei recordationem,* vel: *quotiescunque hoc facietis*, et religiosum convivium celebrabitis, *gratam mei memoriam recolite.* Cf. 1 Cor. XI, 25. 26.

20. Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου) Brevis locutio; nam *poculum* h. l. est id, quod in poculo continetur, et *vinum* per metonymiam dicitur ipsum foedus, quum duntaxat sit foederis symbolum. Sensus est: *Institutione huius sacri ritus simul instituo novam religionis formam, quae sanguine meo, i. e. morte mea iam sancitur.* Morus in Epitome Theol. christ. P. V. c. V, §. 1. not. 1.) verba haec sic explicat: Hic calix (bibere ex hoc calice) est novum foedus, (est ingredi novum foedus, ei se associare,) meus enim sanguis, qui hic bibitur (τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου) sancit novum foedus. Dum ego vobis porrigo hunc calicem, dum vos inde bibitis: reddo vos participes foederis novi, et antiquo foedere solvo, et vos ingredimini novum foedus. τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον) *Pro vobis effundendo*, quem pro vobis effundam. Participium ἐκχυνόμενον non est construendum cum voce ποτήριον. Quanquam enim *effundere poculum* dici possit, pro *effundere id, quod poculo continetur*, nimirum tamen dura esset phrasis, *si poculum pro hominibus effusum esse* diceretur, quum in s. coena poculum non effusum, sed bibendo exhaustum, in cruce vero sanguis non ex poculo, sed e corpore Christi effusus sit. Ergo

go ex regulis Grammatices dicendum fuisset, τῷ ἐκχυνομένῳ, ut τῷ αἵματι responderet; sed tales constructiones, a Grammaticorum praeceptiunculis valde discrepantes, apud Auctores profanos, qui tamen diligenter scribendi laudem aucupati sunt, multae occurrunt. Exempla quaedam exhibent *Wetstenius* et *Krebsius* ad h. l.

21. Ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με) Manus proditoris in mensa cum Christo esse dicitur, quia cibum cum Christo communem sumebat. Vox χεὶρ ex consuetudine hebraica redundat, parte hominis pro toto homine posita.

22. Πορεύεται) sc. εἰς θάνατον, ut infr. comm. 33. *Moritur*. Graeci dicunt ἀπέρχεσθαι, οἴχεσθαι, Latine *abire* pro *mori*. Hebr. הָלַךְ.

24. Ἐγένετο) Recte h. l. vertitur: *fuerat*; vix enim credibile est, tam luctuoso tempore vacasse animos ambitioso certamini. Cf. Matth. XX, 20. sqq. τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι) pro: τίς αὐτῶν ἐστι.

25. Εὐεργέται καλοῦνται) Saepe apud *Iosephum* et *Philonem* reperias hoc nomine appellari Romanos Imperatores. Datur et aliis regibus, ut apud *Plutarchum* de se laudando; item apud *Isocratem* Panathenaico etc. Significat Christus, nomina talia saepe ab iis effectari, qui re ipsa suis magis, quam alienis commodis consulant. Cf. Matth. XX, 25.

26. Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως) Sc. ποιεῖτε, quod post vocem οὕτως frequenter supprimitur. ἀλλ' ὁ μείζων — νεώτερος) *Sed qui primus dignitate esse vult inter vos, ita se gerat, tanquam esset ultimus.* Μείζων compar. pro su-

ſuperlat. *maximus, princeps, primus dignitate.* Νεώτερος vi oppoſitionis eſt *ultimus, infimus.* Poteſt etiam ὁ μείζων eſſe *senior*, et ὁ νεώτερος *iunior.*

27. Ἐγὼ — διακονῶν) *Ego vero inter vos me gero ut ministrum*; doceo vos; gero me erga vos ut amicus, non ut dominus. Cf. Io. XIII, 4—17.

28. Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ) Quaſi dicat, hactenus res veſtrae ſatis recte ſe habent: vos alloquor, qui a proditione abhorretis, qui hactenus fideli animo me ſectamini. ἐν τοῖς πειρασμοῖς) πειρασμοὶ hic dicuntur *res adversae*, per quas conſtantia exploratur.

29. Διατίθεμαι) διατίθεσθαι hic non eſt *testamento legare*, quippe quod Patri non convenit, ſed *pacto addicere* ut apparet ex 2 Paral. VII, 18. et Pſ. LXXXIX, 4. ſecundum LXX. ubi Hebr. כָּרַתִּי בְרִית vertitur διεθέμην διαθήκην. Senſus eſt: Sicut Pater mihi regnum addixit, acquirendum per tolerantiam rerum adverſarum, ita et ego vobis addico gloriam regiae maieſtati proximam, ſimili ratione acquirendam. *Regnum* ſcilicet, Apoſtolis promiſſum, non eſt ea maieſtas, quae Chriſto praemiſſa erat, ſed ab adiuncto *praemium superati laboris.* Quemadmodum (inquit Chriſtus) pater mihi, laboribus ſuperatis praemium promiſit: ita et ego vobis praemium promitto. Cf. 2 Tim. II, 12.

30. Ἵνα ἐσθίετε — βασιλείᾳ μου) Senſus eſt: *Tum, quum regnabo*, (in altera illa vita) *vos gaudio et felicitate mecum fruemini.* Nam edere et bibere in regno Meſſiae eſt imago gaudii et felicitatis. Cf. Matth. XIX, 28.

 31.

31. Ἐξῃτήσατο ὑμᾶς) ἐξαιτεῖσθαι est *postulare, ut sibi quis dedatur,* seu *deposcere aliquem ad poenam,* quod multis locis probat *Wetstenius* τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον) *quos cribraret sicut triticum,* i. e. *perturbaret, tentaret, laederet, pro arbitrio concuteret atque agitaret.* Hesychius: σινιάσαι, σεῖσαι, κοσκινεῦσαι, *concutere, cribrare.* Hoc loco impropria est huius verbi significatio, quam etiam Chrysostomus observat Homil. 82. in Matth. ubi σινιάσαι explicat per θορυβῆσαι, ταράξαι, καὶ πειράσαι, *perturbare, turbare et tentare.* Cf. *Amos* IX, 9. qui locus hic respici videtur. Sensus igitur erit: Satanas cupit et optat: ut vos fluctuetis, instabiles fiatis, desinatis esse constantes discipuli mei.

32. Ἐδεήθην περὶ σοῦ) i. e. pro te, aliisque apostolis. ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου) *ne deficiat fides tua,* nempe in totum; id enim est hic ἐκλείπειν. καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου) Putant nonnulli, ex noto Hebraismo verbum resolvendum esse in Adverbium, ut hebr. שׁוּב e. g. Ps. LXXXV, 7. (sec. Vers. LXX, 6.) תָּשׁוּב תְּחַיֵּינוּ, ἐπιστρέψας ζωώσεις ἡμᾶς, i. e. πάλιν ζωώσεις ἡμᾶς. Ita hic σύ ποτε ἐπισ. στηρ. esset σύ ποτε πάλιν στήριξον. *Tu quoque olim vicissim fratres confirma,* i. e. da operam, ne in fide deficiant, nempe pro ipsis orans, sicut ego pro te oro. Alii ἐπιστρέψας exponunt, *conversus,* nempe ad poenitentiam, ut sensus sit: *Tu, quum resipueris, fratres tuos, nempe reliquos Apostolos, et eos, qui per te vel per illos ad religionem perducti fuerint, confirma,* ne cadant nempe, aut saltem, quum ceciderint, tuo exemplo doce eos de venia non desperare.

35.

35. Ὅτε — ὑστερήσατε;) *Quoties vos sine crumena, sine pera et calceis ablegavi, num qua res defuit vobis?* Per μερισμὸν, pro: Quoties vos ablegavi fine viatico et vitae neceffitatibus. Senfus eft: Hactenus nil defuit vobis in Evangelii praedicatione, ad quam vos ablegavi, quum multi vobis bene vellent, atque fubvenirent neceffitatibus veftris; ab adverfariis autem nihil magnopere timendum vobis erat.

36 Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω) *Qui habet crumenam, illam secum ferat.* Αἴρειν h. l. eft *sumere.* Haec et fequentia verba nihil aliud continent, quam praedictionem inftantium periculorum, quae opponuntur fecuritati prioris temporis. Solent autem prophetae tempora periculofa metaphorice fignificare, repraefentando ea, quae homines vulgo tunc faciunt, ut caveant periculum. Dicit ergo Chriftus: *Si quis crumenam habet, ne eam domi relinquat, sed secum ferat.* Quo fignificat, longe alia inftare tempora, quam experti effent hactenus. Cf. Matth. X, 9. 10. ὁμοίως καὶ πήραν) Hoc dicitur per modum parenthefeos; nam ad crumenam redit oratio. Sed obiter monet Chriftus, pera quoque opus fore, victu alioqui defecturo. καὶ ὁ μὴ ἔχων) fc. βαλάντιον, quod habere folent, qui aliquid habent pecuniae. πωλησάτω — μάχαιραν) i. e. fi alio pacto gladium nancifci non poterit, eum emat fibi vel per venditionem veftia fuae. Iterum haec Chrifti verba intelligenda funt non tanquam praecipientis quod fieri vellet, fed praedicentis, quod per fecuturam neceffitatem eventurum erat. *Senfus* igitur eft: Egiftis adhuc vitam tranquillam fine curis; nunc autem

vita vestra curis, sollicitudinibus et periculis plena erit. Venturi estis in odium publicum, gravissimisque vexationibus eritis obnoxii, eademque sors vos manet, quae me. Ironice haec dicta putat MICHAELIS (*in den Anmerkungen für Ungelehrte* ad h. l.) in Petrum, qui clam sibi gladium emerat, Matth. XXVI, 15. s. quasi dicat Iesus: hactenus res vestras curae meae tradidistis; iam vero vobis ipsi consuletis; adversus penuriam rerum necessariarum commeatu vos praemunietis, adversus vim hostium gladiis vos armabitis, ut in coetu latronum et sicariorum captus videar; nam *sicariorum* erat, gladium vel cultrum sub pallio recondere. Vid. IOSEPH. antiqq. Lib. XX, c. VIII, §. 5. NACHTIGALL intelligit cultrum, mactandis et dissecandis pecudibus aptum, iis, qui in longis itineribus constituti erant, necessarium. Vid. HENCKII promtuar. Tom. VI. p. 433—455, quam suam interpretationem contra obiectiones nonnullorum vindicare studet in novo promtuario Tom. V. p. 476. Μάχαιραν saepe esse *cultrum*, dubio caret. An vero haec significatio nostro loco admitti possit, alii iudicent.

87. Ἔτι τοῦτο) Post multa alia a me tolerata iam illud ultimum restat, ut pro scelerato morti addicar, unde et illa sequentur, quae ad vos pertinent; nam magistri ignominia atque odium ad discipulos redundat. MICHAELIS vero locum Ies. LIII, 12. qui sequitur, (*inter sceleratos relatus est*,) ad discipulos refert, propterea quod Petrus abusus sit gladio, ut οἱ ἄνομοι sint discipuli, latronibus et sicariis similes. Dura sane explicatio! καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει) *Quae de me praedicta sunt, implentur.* Τὰ περὶ ἐμοῦ, sc. ὄντα, *quae ad me spectant.*

Quum

Quum autem paulo ante dicatur: ἔτι τῦτο τὸ γεγραμμένον, res ipsa docet, Christum per ea, *quae ad se spectabant*, vaticinia V. T. ad se pertinentia intelligere. Phrasis τέλος ἔχει, synonymica est cum praecedenti τελεσθῆναι. Loquendi ratio, λαβεῖν τέλος hoc sensu frequentissima Iosepho est, e. g. Antiq. L. II. c. 5. §. 3. de interpretatione somniorum, a Iosepho facta: ταῦτα τέλος ὅμοιον οἷς ὁ Ἰώσηπος εἶπεν, ἀμφοτέροις ἔλαβε, *haec somnia ita, ut Iosephus praedixerat, impleta sunt.* Et τέλος aliis quoque locis pro *rei praedictae eventu* est.

38. Ἰδὲ μάχαιραι ὧδε δύο) Credibile est, quum iter e Galilaea ad urbem infestum esset latrociniis, multos ad urbem profectos cum gladiis, quod et ex Iosephi aliquot locis colligere est, qui et *Essenos* ait armatos incessisse latronum metu. Hunc morem secuti videntur Apostoli, non omnes, sed ex omni numero duo, quorum alter fuisse *Petrus* videtur, qui mox gladio, ut suo utitur. ἱκανόν ἐστι) Est hoc loco silentium imponentis ac abitum parantis, ita ut et ruditatem ac simplicitatem pariter eorum aversatus sit. Nam hebr. רַב־לָכֶם, *sat vobis*, Hellenistae interdum vertunt ἰσχέτω ὑμῖν, ut Num. XVI, 8. interdum ἱκανούσθω, aut ἱκανὸν ἔστω, Deut. III, 26. Nos eodem sensu dicere solemus: *Es ist gut! Genug von dieser Sache!* Ad sequentia vid. Matth, XXVI, 30. sqq.

41. Ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν) *abstraxit se ab illis* i. e. abscessit, sive abstitit ab eis. ὡσεὶ λίθυ βολήν, *ad lapidis iactum.*

42. Εἰ βέλει παρενεγκεῖν) *utinam velles auferre;* nam ita εἰ interdum accipitur, etiam cum indicativo coniun-

iunctum. Hoc loquendi genus non intellectum, mutandae scripturae locum praebuit; nonnulli enim codices habent παρένεγκε pro παρενεγκεῖν. Cf. Matth. XXVI, 39.

43. Ὤφθη — ἐνισχύων αὐτὸν) *Conspectus est ei angelus, vires ei addens.* Duo haec commata 43. 44. absunt ad Codd. quibusdam, et in aliis notata sunt asteriscis, quo signo, ea suspecta esse, ostenditur. Omittunt codd. apud *Hilarium* et *Hieronymum*, cod. Vat. 1209. Vind. Lambec. 31. apud *Birchium*. Contra vero alii Codices longe plures, habent hos Versus etiam sine asteriscis. Vid. *Wetstenius* ad h. l. ex quo patet, in neutram partem posse pronunciari. Cf. etiam *Matthaeium* ad h. l. Quum tamen *Epiphanius* (Ancorat. 31.) notaverit, *Irenaeum* Sec. II, usum esse hoc testimonio, ut Christum vere hominem fuisse ostenderet, probabilior esse videtur eorum sententia, qui putant locum a Lucae manu esse. Patet etiam ex fragmento *Iuliani* et *Theodori Mopsvesteni*, quod Fridericus Münter in *fragmentis Patrum Graecorum* fasciculo 1. pag. 121. seqq. exhibet, locum hunc in utriusque codicibus lectum fuisse. Theodoro enim, apparitionem angeli adversus Iulianum vindicanti, nullum contra authentiam totius loci dubium fuit. Ad rem quod attinet, fuerunt, qui putarent fuisse allatum aliquid per angelum, quo corpus Christi recrearetnr. Alii putarunt, angelum a Deo missum, in mandatis habuisse, ut animum Salvatoris solatio erigeret, animi dolorem mitigaret, et confirmaret, patrem eum non esse deserturum. Verbum ἐνισχύειν utramque explicationem admittit. Sed angelum specie corporea apparuisse Christo, vix credibile est.

est. Recte igitur alii hoc in visione contigisse statuunt, atque ita intelligunt, visum oblatum esse Christo, quasi angelus coram eo staret, et animum eius roboraret. Verba omnino hanc interpretationem admittunt, ut patet ex iis, quae ad Matth. I, 20, de vario usu vocis ἄγγελος notavimus. Sic legimus etiam Stephanum viso coelesti corroboratum esse Act. VII, 55. 56, Vid. Gabler *Neues theol. Journal*, XII, 109. sq. 217. sq.

44. Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ) *Quum esset in angore.* Vox ἀγωνία *magnum animi metum et trepidationem* significat. 2 Maccab. III. 14. ἦν δὲ οὐ μικρὰ κατὰ τὴν πόλιν ἀγωνία, *non parva erat trepidatio in urbe.* Quo sensu aliquoties apud Philonem etiam occurrit, ἐκτενέστερον προσηύχετο) *intentius orabat.* Augescente dolore intendebat vim precationis, gestu quoque id ipsum exprimens; nam antea genua flexerat, nunc toto corpore in terram procumbit, ut ex Matthaeo et Marco discimus ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος) *Erat autem sudor eius quasi grumi sanguinis*, vel: sudor eius fuit similis guttis sanguinis in terram delabentibus. Nihil aliud exprimere Evangelista voluit, quam sudoris copiam ex animi summa perturbatione obortam. Sic αἵματι κλάιειν, et αἵματι ἱδροῦν, ἐπὶ τῶν σφόδρα ἀγωνιώντων proverbialiter dici solere, ex Zenodoto et Diogeniano notat Photius epist. 138. Θρόμβος Galeno et Hesychio est αἷμα πεπηγὸς, Latinis *grumus.* Talem autem fuisse Christi sudorem ait Lucas, non quod sanguineus fuerit; (nam, et recte *Theophylactus* et *Euthymius* notat, non dictum est: ἐγένετο ἱδρὼς αἵματος sed ἐγένετο ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ, ὡσεὶ θρόμ-

θρόμβοι αἵματος.) sed quod magnorum sudorum guttae crassiores et grandiores soleant esse, quales sunt sanguineae. Quaeritur, quaenam fuerit angoris huius, quem Christus sensit, caussa? Metuit Iesus instantes sibi perpessiones et calamitates, τὸ ποτήριον τοῦτο, v. 42. Sed non simpliciter metuit dolores aut mortem, uti nos eam amore vitae metuimus; sic enim Iesus multis hominibus fuisset inferior. Videtur potius ideo tremuisse, quoniam dubitaverit, an etiam hoc opus omne per tot dolores ad finem usque superaturus esset. Concludi potest hoc ex loco simili Matth. XXVII, 46. Nec mirum si talis sensus in animo Iesu ortus est; nam ab eo opere pependit salus humani generis, peccatorum remissio, futura doctrinae propagatio, nova plane novae oeconomiae institutio etc. Vid. Ed. Harwood *Abh. über die zur Bewirkung der Seelenangst unsers Heil. wahrscheinl. Weise zusammengestossene Umstände*, in seinen 4. Abh. Berl. 1774. 4. *Anmerkungen über Christi Todeskampf in Garten etc.* in den Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Relig. Tom. III. pag. 8. Ad sequentia vid. Matth. XXVI, 40. ff.

51. Ἐᾶτε, ἕως τούτου) *Desinite, satis est*, vel sufficiat vos huc usque processisse. Post illud ἐᾶτε distinctio ponenda, et post τούτου subaudiendum videtur ἀπόχρη, vel ἱκανόν ἐστι. Ita Christus discipulos suos alloquitur. *Krebs* post *Doddriggium* verba haec ad homines, qui Christum captivum abducturi venerant, dicta putat, et vertit: *desistite hactenus*, i. e. liberum me eo usque relinquite, donec hominem, cui auris abscissa est, sanavero. Ita post ἐᾶτε subaudienda esset vocula με *desistite a me*; post ἕως

τούτου

τὕτυ vero supplenda esset vox χρόνυ. Sed facilior mihi videtur prior explicatio.

53. Αὕτη ὑμῶν ἐςιν ἡ ὥρα) ὥρα ὑμῶν, *tempus vobis favens et maxime opportunum.* Philo Leg. ad Caium: σὸς, εἶπε, νῦν ὁ καιρός ἐςιν Ἑλικων. ἐπέγειρε σαυτόν. *Tuum nunc tempus est, Helicon, ait, excita te ipsum.* Martial. Epist. X, 19. *Haec hora est tua,* quum furit Lyaeus. Silius It. XII, 193. dexter Deus, *horaque nostra* est. Nam *dies* (i. e. *tempus*) alicuius solet dici ille, in quo nactus est potestatem ad libitum agendi suum. καὶ ἡ ἐξυσία τῦ σκότυς) Potestas concessa tenebris ad lucem premendam, i. e. sceleribus adversus innocentiam; vel proprie: tempus, quo lucifugi scelera sua perpetrare possunt; per noctem talia potestis facere.

58. Ἕτερος) *Alius quis.* Matthaeus: (c. XXVI, 71.) ἄλλη, *alia* ancilla. Haec ita conciliant nonnulli, ut etiam apud Lucam ancillam intelligi statuant. Unusquisque, inquiunt, sive sit hominum seu deorum, seu quicunque sit, sive mas sive foemina, quoties ad sententiam nihil interest, quo quis sexu sit, proprie effertur genere masculino. Exempla apud optimos auctores occurrunt innumera, quorum nonnulla laudat Wetstenius. ἄνθρωπε) Pro quo paullo ante, γύναι. Nam ἄνθρωπος de mulieri dici, docet *Vigerus* de Idiot. dict. Gr. c. 3. et Hoogevenus in annott.

61. Ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ) Admonens illum tacite et inconsultae iactationis et maturandae poenitentiae.

63. Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησῦν) *Viri, qui Iesum vinctum tenebant,* servi, ὑπηρέται. Lucas retro-

trogreditur, nam historicorum more totam de Petro narrationem una serie exhibere voluit.

66. Ὡς ἐγένετο ἡμέρα) *Quum dies adventaret.* συνήχθη) i. e. ἦν συναγόμενον. Noctu magna senatus publici pars apud Caipham convenerat; nunc vero totum Collegium summo mane confluebat. Cf. Matth. XXVII, 1.

68. Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω) Si qua argumenta proponam, quibus me Christum probem. Argumentari enim Hebraei non minus quam Graeci solebant interrogando. Ad comma 69. vid. Matth. XXVI, 64.

70. Ὑμεῖς λέγετε,) i. e. *rem dicitis*, ut apud *Xenophontem* αὐτὸς τοῦτο λέγεις ὦ Σώκρατες. ὅτι ἐγώ εἰμι) ὅτι est vox Christi, affirmantis, non repetentis.

71. Ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ) βλασφημίαν scilicet, quod exprimunt *Matthaeus* et *Marcus* perspicuitatis caussa, quum alioqui mos fuerit Hebraeorum βλασφημίαν silentio potius quam verbo indicare.

CAP. XXIII.

1. Τὸ πλῆθος αὐτῶν) Ita vocat coetum senatorum. Cf. ad hoc et sequentia commata Matth. XXVII, 2. seqq. Marc. XV.

2. Τοῦτον — τὸ ἔθνος) Voci εὕρομεν, *invenimus*, deprehendimus, hoc quidem loco inest emphasis. Dicunt nempe, se adducere Iesum non tantum facinoris *accusatum* s. *suspectum*, sed etiam *confessum* et *convictum*. Διαστρέφειν τὸ ἔθνος h. l. est gentem *corrumpere*, in errores inducere, et *ad defectionem sollicitare*. Hanc posteriorem

rem significationem satis probavit *Elsnerus*, quam etiam comm. 14. postulat. καὶ κωλύοντα καίσαρι φόρους διδόναι) Quia a Galilaea processerat *Iudas*, huius dogmatis auctor, ideo confidenter obiiciebant Christo crimen, et odiosum maxime Romanis, et in Galilaeo credibile.

3. Σὺ λέγεις) Rem fassus est Iesus, sed addita, quam enato res suppresserant, distinctione; rex sum, inquiens, sed non regni terrestris, quod Ioannes explicat, c. XVIII. 33. seqq.

4. Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε) Nempe exiens ad Senatores foris expectantes, ut *Ioannes* nos docet. οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον) *Nullum crimen.* Videbat confessionem ita esse temperatam, ut crimen non contineret, probationes videbat nullas. Ipse hominis habitus a regni affectati suspicione longe aberat.

5. Ἐπίσχυον) *instabant*, contendebant, rem ita se habere. Ἐπισχύειν h. l. est *argumentis aliquid roborare*, dicta sua confirmare. Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων) *Concitat multitudinem, docendo etc.* Quum recipi a Pilato viderent crimen regni affectati, ad aliud confugiunt, quod facti erat non ambigui, sed iuris habebat quaestionem. Docet, inquiunt, res quasdam novas, neque congruentes cum receptis apud nos sententiis. Iam vero satis notum est, ea re populum commoveri solere, ac proinde hoc adversari publicae tranquillitati, cuius tu custos es constitutus. ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε) Si dubitas, inquirere potes, non per Iudaeam tantum, sed et per Galilaeam, nutricem seditiosorum hominum, quot ille disciplinae suae stipatores collegerit.

7. Ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου) *ex Herodis territorio:* ita enim metonymice hic sumitur vox ἐξουσία. ἀνέπεμψεν αὐτὸν) Proprium Romani iuris vocem usurpavit hic Lucas; nam *remittitur* reus, qui alicubi comprehensus mittitur ad iudicem aut originis aut habitationis. Itaque Pilatus Herodi, ut tetrarchae eius loci, unde esse Iesus dicebatur, potestatem permisit, Iesum abducendi in Galilaeam, ibique, si vellet, cognoscendi de eius caussa, ut fieri inter Romanos provinciarum rectores solebat.

8. Ἐξ ἱκανοῦ) i. e. ἐκ χρόνων ἱκανῶν. ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον) Ut oculos et animum re nova pasceret, more aulae. At Deus non ita prodigus est potentiae suae, ut eam inservire cupiat humanae curiositati. Res magna sit necesse est, propter quam naturae leges excedantur.

10. Εὐτόνως) *acriter, vehementer.* Sic *vehementer accusare* Plinius VI, 22. epist. dixit. Hesychius: εὐτόνως, ἰσχυρῶς.

11. Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν) Indignum sua magnitudine ratus, si crederetur metuisse hominem, neque armis, neque regnandi artibus instructum. σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ) *Cum ministris suis*, ut recte vertit Syrus. Nam Hellenistae στρατιὰν et στράτευμα usurpant, ut Hebraei צָבָא pro quovis comitatu. ἐμπαίξας) *Illudens ei*, ut homini fatuo. ἐσθῆτα λαμπρὰν) Vestem splendidiorem, quomodo et Iacobus appellat vestem hominum opulentiorum, vel potius *vestem albam*, ut hic habet Vulgata. Vestis alba ad ornatum fuit comparata. Hac igitur Iesus per irrisionem videtur indutus esse.

12.

12. Προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες) *Antea enim inimicitiae inter eos fuerant* — ob Galilaeos, ut credibile eſt, a Pilato nuper trucidatos; ſed et alias facillime inter reges et Romanos praeſides ex aemulatione odia naſcebantur.

14. Ὡς — λαὸν) Ab obſequio nempe Caeſari debito. Vid. ſupra comm. 2. ἀνακρίνας) *Quaestione habita.* ἀνακρίνειν iudicum eſt, pro poteſtate reos vel teſtes interrogantium.

15. Οὐδὲν — αὐτῷ) *Nullum crimen morte dignum patratum est ab eo;* ſive: nihil morte dignum ei actum eſt, ut verſiones Vulgata et Syriaca habent, quae haec referunt ad Herodem.

16. Παιδεύσας) παιδεύειν pro δέρειν, reſpondet Latino *castigare*, quod h. l. eſt *flagellis caedere.* Ad ſequentia vid. Matth. XXVII, 15. ff.

23. Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις) *Hi autem magnis clamoribus urgebant.* Sic Ioſeph. Antiq. L. XX. c. 5. §. 3. μᾶλλον ἐπέκειντο βλασφημοῦντες, *magis convitiis urgebant.* Καὶ κατίσχυον — ἀρχιερέων) *Et vincebant eum tandem clamores eorum et pontificum.*

24. Ἐπέκρινε) *iudicio suo approbavit.* Varinus: ἐπικρίνω, τὸ κριθὲν βεβαιῶ.

28. Μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμὲ) *Nolite sortem meam deflere.* Graeci dicunt κλαίειν ἐπί τινι et κλαίειν τινα, at LXX. etiam κλαιειν ἐπί τινα Num. XI, 13. Iud. XI, 37. 38. Reſpicit Chriſtus morem hominum de ſuis, quam de alienis malis magis dolentium, quaſi diceret: ſi calami-

tates, quae vobis impendent, videretis, non vacaret vobis lacrimas mihi impendere. Respicit ultimum Hierosolymorum excidium, et totius reipublicae funus, quod cum tot miseriis coniunctum erat, ut sterilitas, quae alias a mulieribus hebraeis loco opprobrii habebatur, in maxima felicitatis parte poneretur.

29. Ἐν αἷς ἐρῦσι) Indefinite; i. e. *quum dicetur.* μακάριαι — ἐθήλασαν) *Felices steriles, et foeminae, quae liberos non pepererunt, neque ubera illis praebuerant.* Hebraico more κοιλίαι et μαστοί ponuntur pro ipsis foeminis. In urbium direptionibus infantes ab uberibus matrum avelli, soloque allidi solent.

30. Τότε — καλύψατε ἡμᾶς) *Tum montibus obrui, et colibus tegi cupient.* Ut nempe Romanorum furorem evadant. Similia loca sunt Hos. X, 8. Ies. II, 19. Locutiones hae sunt quidem proverbiales, quibus significatur, frustra quaesituros homines latibula, ut effugiant calamitatem; sed h. l. simul a Christo usurpatae sunt ad eventuum singulorum significationem. Nam et matrum ea fuit miseria, ut suos ipsae natos prae fame manderent, et occupante urbem Romano exercitu, plurimi se in specus abdiderunt, ut apud *Iosephum* videre est, de *Bello Iud.* Lib. VI, c, III. §. 3. 4. c. IX, §. 4.

31. Ἐι ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τι γένηται;) *Si haec in viridi arbore committuntur, quid aridae evenit?* Ποιῦσι, impersonaliter dictum. ξύλον puto hic non *lignum* esse vertendum, sed *arborem*: nam hebr. עֵץ et *arbor* est et *lignum*. Apoc. II, 7. XXII, 2. 4.

Sic

Sic Pf. I. *vir bonus* virenti arbori comparatur, contraque *homines a pietate alieni* Chrifto et Baptiftae vocantur arbores emortuae. Eft etiam proverbium Hebraeorum: Si fuerint duo ligna arida, et unum viride, arida comburunt viride illud. Senfus verborum Chrifti eft hic: Si fic agitur cum homine undiquaque inculpato, quale exemplum edi convenit in improbos, qui non potuerunt ad ullam bonam frugem adduci?

32. Ἤγοντο — ἀναιρεθῆναι) *Caeterum alii etiam duo, iique facinorosi cum ipso ad supplicium educebantur. Facinorosi*, i. e. λῃσταὶ Marc. XV, 27. Matth. XXVII, 38. 44. hoc quippe flagitium tunc in Palaeftina, quae tota σπήλαιον λῃστῶν fiebat, maxime erat vulgare et infigne. Poft vócem δύο comma poni, et fuppleri poteft *nempe*: hoc modo: *ducebantur vero etiam alii duo*, nempe facinorofi. Poffunt etiam verba δοξαστικῶς intelligi, non quod Chriftus etiam κακοῦργος fuerit, fed quod ductus fit ut facinorofus ad fupplicium; qui μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Marc. XV, 28.

34. Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς) Ne imputa, fcilicet in hoc, ut poenitentiam illis praecludas, feftinato exitio, aut pleniffima obduratione. οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι) Facit hic Chriftus, quod folent deprecatores: omiffo, quod in facto Iudaeorum erat accufandum, id refert, quod ad minuendam aliquo modo culpam pertinebat. Erat quidem ignorantia craffa ac fupina, adde etiam profecta ex multis vitiis, fed tamen non extrema linea peccabant, qui in eum peccabant quem non pernoverant.

R 3 38,

38. Γράμμασιν ἑλληνικοῖς, καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς) *Graeco* ſermone ſcripta erat haec αἰτία, ob maximam turbam Helleniſtarum, quae ad paſcha convenerat; quanquam alioqui Graeco ſermoni a Macedonicis temporibus et in Palaeſtina Iudaei vicinaeque gentes aſſueverant. *Latino* ſermone ſcriptus erat titulus, ob maieſtatem imperii; *Hebraeo*, ob locum, in quo ſupplicium ſumebatur.

40. Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεὸν) *Ne tu quidem Deum times.* Qui miſeris inſultat, Deum contemnit. Poteſt etiam ſenſus eſſe: Nonne tu vis ad te redire, ſcelera tua agnoſcere, et veniam rogare? ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ) *Quum idem supplicium patiaris;* nam κρίμα metonymice ſumitur pro *supplicio*, quod latrones habebant cum Chriſto commune, quanquam diſparibus meritis, ut ſtatim ſubiicitur.

41. Ἡμεῖς μὲν δικαίως) Sc. πάσχομεν. Δικαίως, *merito*, vel *iure merito*. Magnum eſt poenitentiae ſignum, in poena ſua acquieſcere. Acceſſit et alterum, corrigere peccantem, et tueri oppreſſum. οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε) *nihil improbum fecit.* Τὸ ἄτοπον quamcunque nequitiam et iniuriam, ſive leviorem ſive atrociorem denotat, ut ex Verſione LXX. et Scriptoribus graecis demonſtrarunt Viri docti. Hinc liquet, latronem hunc multa de rebus Ieſu intellexiſſe, partim, ut credibile eſt, antequam caperetur, partim in ipſo praetorio.

42. Μνήσθητί μου) *Memor mei isto.* Huiusmodi blandis compellationibus ſolent alios conciliare ſibi, qui obventuras iis res proſperas videntur praevidere ſibi. Gen. XL. 14. ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου) i. e. *quum venies ut Rex*, quum oſtendes praemiis et poenis diſtribuendis,

dis, te esse regem, verum Messiam, vel, ut alii malunt: *quum venies εἰς βασ. σȣ, quum regni illius tibi a Deo promissi possessionem fueris adeptus.* Audierat, ut credibile est, profitentem Iesum sibi regnum deberi, sed non huius mundi. Iam indignitatis suae memor, non magnos in eo regno honores sibi postulat, sed hoc tantum rogat, sui ut memor esse velit, sciens regium esse, aliis benefacere.

43. Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω σοι) Ostendit Christus, se magni aliquid dicturum. σήμερον μετ' ἐμȣ̃ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ) Christus plus promittit, quam erat rogatus. Rogas, inquit, ut olim tui sim memor, quum regni possessionem accepero; ego tam diu non differam tua vota, sed partem et primitias speratae felicitatis tibi intra hunc ipsum diem repraesentabo: morere securus, a morte statim te divina solatia expectant. Ceterum dubium non est, quin Christus ita locutus sit, quomodo se sciebat a latrone intelligi. Παράδεισος vox est *Persica.* (Pollux IX, 13.) quanquam et Hebraei usurpant, ut Eccl. II, 5. Neh. II. 8. et denotat *agrum conseptum ac diligenter consitum, vivarium, pomarium.* Hoc nomine etiam apud LXX interpretes designatur *hortus Edenis. Paradisus*, גַּן עֵדֶן postea apud Iudaeos vocatur locus amoenus, qui recipit animas piorum mortuorum, ibi mansuras, donec iterum corporibus iungantur, qui locus Graecis camporum Elysiorum nomine venit, (*Ioseph.* de B. I. III. 8. 5.) quae fuit Iosephi et Pharisaeorum sententia. Esseni autem, resurrectione corporum negata, animas piorum aeternum in Paradiso victuras putabant *Ios.* B. I. II. 8. 11. Et Paradisum et Gehennam secundum Hebraeorum mentem ἐν ᾅδȣ esse, mo-

monui supra ad c. XVI, 23. Christus his verbis latroni promittit locum tutum et securum, tempore inter mortem et resurrectionem medio, et aeternum in coelis gaudium post resurrectionem. Veteribus Christianis discriminatas coeli et Paradisi regiones fuisse, docet ex *Tertull. Methodio*, *Origene*, aliisque *Wetstenius*, de hac re prolixe agens, in annotat. ad h. l. Ad sequentia vid. Matth. XVII, 45. f.

46. Παραθήσομαι) *Deponam*, Vulgata: *commendo*, quod idem esse videtur cum *depono*. Ps. XXXI, 6. Sed apud Davidem רוּחַ est vita, apud Christum ipsa mens hominis, quam Hebraei proprie eo nomine appellunt.

48. Οἱ συμπαραγενόμενοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην) Qui ad spectandum crucis supplicium convenerant, ut fieri solet. θεωροῦντες τὰ γενόμενα) Solis deliquium extra naturae ordinem vel saltem eius obscurationem, tremorem terrae, hominem velut suo arbitrio expirantem. τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη) *Tundentes pectora sua*. Incipiente iam pungi conscientia, quam postea sermo apostolicus magis excitavit.

51. Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος — πράξει αὐτῶν) *Consilium et factum eorum non probaverat*. Eleganter συγκατατίθεσθαι dicitur pro *assentire*, *alicuius sententiae subscribere*, metaphora ducta a calculis eorum, qui rationes subducunt, aut suffragia ferunt; quo sensu aliquoties apud *Iosephum* occurrit. Cf. Krebs.

53. Ἔθηκεν — λαξευτῷ) *Deposuit in sepulcro ex lapide exciso*. Λαξευτὸν, *in saxo incisum*, i. e. intra ipsam

ipſam rupem excavatum. Λαξεύειν, idem quod λατομεῖν, λιθοτομεῖν, ὃ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος) *In quo nullus adhuc sepultus fuerat.* Ne quis poſtea alium, non autem Ieſum reſurrexiſſe, calumniaretur.

54. Καὶ σάββατον ἐπέφωσκε) *Et sabbatum iam proxime aderat.* Nam enim ſermo eſt de die illuceſcente, ſiquidem Sabbatum veſperi initium habuit. Convenientiſſimum erit ἐπιφώσκειν intelligere ſtellarum ortum, indicem veſperae, a quae Iudaei diem ſuum civilem inchoabant. Notandum eſt etiam, veſpera ſabbati incipientis candelas accendi a Iudaeis.

56. Ὑποστρέψασαι) *Quum rediissent,* nempe in urbem. ἡτοίμασαν) *Compararunt, emerunt,* c. XXVIII, 1. ante ſolis occaſum et Sabbati initium. Marcus c. XVI, 1. habet διαγενομένου τοῦ σαββάτου, *elapso Sabbato.* Sed res non eſt tanti, de qua operae pretium ſit dicere. Tales enim diverſitates inde ſunt ortae, quod unus ab aliis haec narrare audiverit. In huiusmodi autem narrationibus, quae ore fiunt, facillime aliqua diverſitas ſuboriri poteſt. Ergo ridiculi ſunt, qui haec talia urgent ad ἀξιοπιστίαν Evangeliſtarum minuendam.

CAP. XXIV.

1. Τῇ δὲ — βαθέος) *Primo autem hebdomadis die, summo mane.* Cf. Matth. XXVIII, 1. Frequentem eſſe vocem βαθὺς de tempore, docet *Kypke* in obſervatt. ad h. l.

4. Καὶ ἐγένετο — ἀστραπτούσαις) *Qua de re quum essent consternatae, adstiterunt illis duo viri, candidis*

didis induti vestibus. Διαπορεῖν proprie de viatoribus dicitur, qui πόρον μὴ εὑρίσκουσι, qui subsistunt, quum non pateat, quo progrediantur, deinde metaphorice de omnibus adhibetur, *qui consilii inopes sunt, ut, quid statuant, quidve agant, plane ignorent.* Cf. annotata ad Matth. XXVIII, 5. Lucas Matthaei historiam ante oculos positam habuisse videtur, ita tamen, ut nonnulla omitteret, nonnulla vero adderét. Videntur ei innotuisse quaedam περιστάσεις ex narratione Ioannae, quam solus comm. 10. nominat, quamque satis ei notam fuisse e cap. VIII, 3. coniicere licet. Haec summa fide quae viderat et audiverat, testata est; quae autem absente ipsa, postquam a ceteris mulieribus discessisset, contigerant, testari non potuit. Scilicet angelos et vidit et audivit; Iesum vero non vidit; quare etiam huius rei non facit mentionem. Cf. PAULUS *Commentar.* Tom. III. p. 839. sqq.

10. Ἡ μαγδαληνὴ μαρία) Magdalenam colloquio isti cum angelis comm. 4—8. haud interfuisse, sed antequam angeli visi essent a mulieribus, abiisse, Ioannem et Petrum vocaturam, notavimus ad Matth. XXVIII, 5. coll. Ioan. XX, 2. sqq. Sed salvá est Lucae fides. Nam Ioanna haud opus esse existimavit scrupulosa enumeratione, quaenam mulieres ab initio ad finem usque praesentes adfuerint neque necessarium duxerat, disertis commemorare verbis, discessisse Magdalenam a ceteris mulieribus. Lucas igitur nomina Magdalenae et Mariae Iacobi haud accepit a Ioanna, sed sumsit ea ex Matthaeo, hisque Ioannae nomen addidit. Scilicet mulierum, quae cum Christo e Galilaea venerant, omissis tamen nominibus, mentionem iam fe-

cerat

eerat c. XXIII, 49. et 55, easdemque, cum aliis nonnullis, die solis ad sepulcrum processisse indicaverat, c. XXIV, 1. Ad finem iam commate 9. perducta narratione de iis, quae teste Ioanna, mulieribus apud sepulcrum contigerant, ex Matthaeo addit nomina earum mulierum, quae Apostolis primum nuntium de resurrectione Christi attulerant, αἱ ἔλεγον πρὸς τὰς ἀποςόλες ταῦτα, tacens reliqua a Matthaeo narrata, quod integras historias Matthaeo quasi suffurari et ex huius libro in suum transfundere nollet.

12. Ὁ δὲ πέτρος — τὸ γεγονὸς) *Caeterum Petrus ad sepulcrum abierat, et capite inclinato, quum solas fascias ibi iacere vidisset, domum redierat.* Deest hoc comma in cod. Cantabrig. et versionibus nonnullis antehieronymianis. Si genuinum est, Lucas aut haec non suo loco et ordine narrat, (ut patet ex Io. XX.) aut vertenda sunt haec verba in plusquamperfecto, et ita cohaerent cum commate 11. ut dicatur, non quidem fidem invenisse narrationem mulierum apud discipulos, spem tamen aliquam ipsis affulsisse, quod etiam Petrus non reperisset corpus Christi in sepulcro.

13. Δύο ἐξ αὐτῶν) Probabiliter sentiunt veteres, fuisse hos de numero LXX discipulorum. Nomen alterius infra exprimit Lucas, *Cleopam* vocans. Alteri fuisse nomen *Simoni*, aut quod eodem recidit, *Simeoni*, Auctor est *Origenes* in libro adversus Celsum. πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην — Ἱερουσαλήμ) *Profecti sunt in vicum, quinquaginta stadiis ab Hierosolymis distantem.* Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμ. *eo ipso die*, quo sc. Iesus in vitam redierat. Verosimile est, Emaunte eos habitasse, atque eo regressos, post-

poſtquam et paraſceven et ſabbatum, et diem a ſabbato primum paſchalibus ſacris et precibus impenderant. *Stadium* eſt ſpatium pedum 625. Stadia 32. conficiunt milliare germanicum. Sexaginta ſtadia circiter duo milliaria conficiunt.

14. Ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους) ὁμιλεῖν h. l. eſt *colloqui, confabulari*, quo ſenſu occurrit in Verſione LXX. apud Ioſephum et Philonem. περὶ — τούτων) *De omnibus his eventis.* Spectabant igitur eorum colloquia Chriſti vitam et mortem, et ea, quae mulieres viderant et audiverant.

15. Καὶ ἐγένετο — αὐτοῖς) *Dum ergo sermones miscebant, et disputabant invicem, accessit Iesus, iisque socium itineris se adiunxit.* Varias coniecturas in omnem partem volvebant, id enim hic eſt συζητεῖν, ut Marc. I, 27. ἐγγίσας, quaſi a tergo eos aſſecutus, ut in via fieri ſolet; unde et eos ita aſſatur, quaſi partem ſermonum audiiſſet.

16. Ἐκρατοῦντο) *tenebantur*, i. e. *retinebantur et impediebantur.* Colloquio nimirum et diſceptationibus de fatis Ieſu intenti, non intuiti ſunt eum; nec ſcire cupiverunt, quis eſſet is, qui ſe iis ſocium iunxerat. Nec tamen excluditur, quod oculos eorum a Chriſto accuratius intuendo et agnoſcendo divina averterit providentia.

17. Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε) *Quinam sunt isti sermones, quos invicem confertis?* Ἀντιβάλλειν proprie eſt *vicissim iacere*, ut ludentes pila. Hinc ἀντιβάλλειν λόγους *de aliqua re disputare* notat, quia tunc nempe alter ſuas dubitationes et argumenta obiicit, quae

quae ab altero vel reiiciuntur, vel admittuntur. Vid. SCHLEUSNERI Lex, ad h. v. σκυθρωπός h. l. est. *qui est vulta tetrico, torvo et moesto, qui vultu moerorem significat;* ex σκυθρός, *torvus, moestus* et ὤψ *facies.*

18. Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ) Ἐν deest in plurimis codicibus. *Tu solus ex iis qui vicini sunt Hierosolymis* etc. Πάροικοι, qui et παρεπίδημοι, sunt alias *externi*, qui alicubi aliquo tempore versantur; sed hanc significationem h. l. contextus non admittere videtur. Putabat Cleophas hunc in vicinitate urbis habitare. Possis etiam cum *Theophylacto* vertere: *Tu. quum incola sis urbis Hierosolymitaxne, unus nescis?* Nam παροικεῖν non tantum respondet hebr. גור, sed etiam יָשַׁב, Gen. XXIV, 37. Num. XX, 15. Ps. XV, 1.

19. Τὰ περὶ — Ναζωραίου) Sc. γενόμενα, *ea* sc. quae *Iesu Nazareno evenere.* Ἀνὴρ προφήτης, *doctor;* nam ἀνὴρ, aliis nominibus iunctum saepe eleganter abundat. δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ) *Factis aeque ac verbis praestantissimus.* Sic e fratribus Iosephi eum, qui ceterorum quasi interpres et orator erat, Philo de Ios. δυνατὸν εἰπεῖν dicit, facundia pollentem. Praeclara erat eius doctrina, et miranda erant eius facinora. ἐναντίον τοῦ θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ) Loquendi genus, inde natum, quod de iis rebus testimonium perhibemus, quae nobis in conspectu sunt. Sensus est: *Datum ei esse testimonium a Deo per opera, et ab hominibus per fidem, eius sermoni habitam.* Vel simpliciter: Doctor, Dei hominumque iudicio excellens. *Coram Deo* i. e. Dei iudicio, ut alias saepissime.

20. Ὅπως τε — ἐςαύρωσαν αὐτὸν) *Ut eum pontifices ac magistratus ad capitale supplicium tradiderint, et in crucem egerint.* Παρέδωκαν αυτὸν, sc. ἡγεμόνι, sententia, quam pronunciaverant, cum eo communicata. Ἐςαύρωσαν αὐτὸν, *eum cruci affigendum curarunt*, concitando plebem, calumniando apud Procuratorem, persuadendo et minitando.

21. Ἡμεῖς—Ἰσραὴλ) *Nos autem sperabamus, illum esse eum, qui Israelitas redemturus esset*, sc. a iugo Romanorum. Est in his verbis descriptio Messiae, ex recepta eorum temporum sententia. Expectabant regnum terrenum, cum animorum emendatione coniunctum. ἀλλά γε — ἐγένετο) *Verum praeter haec omnia hic tertius agitur dies, ex quo illa evenerunt.* Ἀλλά γε, *atque adeo.* Σὺν πᾶσι τέτοις, *praeter haec omnia*, σὺν pro ἐπὶ. Τρίτην — σήμερον) Sensum esse: *agitur iam dies tertius*, contextus docet. Sed de significatione verbi ἄγει variae sunt sententiae. Nonnulli subintelligunt χρόνος, alii ἐρανὸς, alii ἥλιος. GROTIUS recte statuere videtur, activum impersonaliter positum esse pro passivo. Graecae linguae genio non conveniens est haec phrasis.

22. Ἀλλὰ καὶ — μνημεῖον) *Sed etiam mulieres quaedam de nostris in admirationem nos adduxerunt, quae cum primo diluculo ad sepulcrum eius abierant.* Τινὲς ἐξ ἡμῶν, *nostri gregis ac coetus.* Ἐκςῆναι saepius quidem in his libris intransitive ponitur, hic autem transitive, satis graece. Nam apud *Aristotelem* in *Rhetoricis Cicero* vertit ad *admirationem traducere.* Hesychius: ἐξέςησεν. εἰς ἔκςασιν ἤγαγεν. Ὄρθριαι adverbia-

bialiter hic accipiendum, pro ὄρθρον, *mane.* Sic etiam Latini loquuntur. *Virg.* Aen. VIII. 465. Aeneas se *matutinus* agebat.

25. Ὦ ἀνόητοι — οἱ προφῆται) *O insipidi atque difficiles ad credendum prophetarum oraculis!* Βραδεῖς τῇ καρδίᾳ, *tardi ad intelligendum,* qui saepius edocti et moniti non capiunt doctorem. Καρδία h. l. est νᾶς, intelligendi facultas; et additum est hoc vocabulum, ut significaretur, vocabulum βραδὺς improprie esse capiendum. Ἐπὶ πᾶσιν, pro simplici πᾶσιν, hebr. more. οἷς, pro ἅ.

26. Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν χριςὸν) i. e. ὐκ ᾔδειτε ὅτι ταῦτα ἔδει etc. Scire poteratis, Messiam post multas demum calamitates et durum supplicium summo honore et imperio potiturum esse. Ἔδει, nempe ex patris decreto saepe revelato. καὶ εἰσελθεῖν — αὐτᾶ;) i. e. *et frui gloria sua*, pervenire ad gloriam suam. Sed gloria Christi post mortem est dominium eius in ecclesiam suam. Quare, quod illos impediebat, quo minus Iesum crederent esse promissum illum Messiam, hoc ipsum illos maxime ad id credendum, excitare debuit.

27. Καὶ ἀρξάμενος — περὶ αὐτᾶ) *Deinde a Mose omnibusque prophetis recensuit oracula de se scripta, atque interpretatus est.* Quaerunt interpretes, quomodo dici possit Christus incepisse *a Mose et ab omnibus prophetis*, quum initio facto a Mose, idem non potuerit fieri a prophetis, et quidem omnibus, quia sic nullibi terminum invenire liceret. Sed ἀρξάμενος hic plane redundare videtur. Ἀπὸ autem sic usurpatur, ut Act. XVII, 2. 3. ut sensus sit, Iesum Mosis et Prophetarum dicta de Messia recen-

censuisse, et deinde interpretatum esse. Sine dubio edocuit eos, vanas esse Iudaeorum de regno Messiae terreno opiniones et exspectationes, promissa vero esse a Prophetis tempora, quibus cognitio Dei accurata, et cultus Dei verus etiam ad exteras gentes propagarentur, haec tempora iam adesse, et seipsum esse eum, per quem ista vaticinia eventum sint habitura. Vid ECKERMANNI *theolog. Beyträge* Tom. I. p. 215. sqq.

28. Καὶ ἤγγισαν — πορεύεσθαι) *Quum ad vicum, quem petebant, propius accessissent, ipse ulterius se abiturum esse simulavit.* Εἰς τὴν κώμην ὃ ἐπορεύοντο) *Emaunta* nimirum, quam supra nominavit; nam alium locum hic confingendi, quod quidam fecerunt, nihil est caussae, προσποιοῦμαι proprie notat: *vindico mihi aliquid, sumo;* quum vero ii, qui simulant, ficte sibi aliquid vindicent, hinc προσποιεῖσθαι significat quoque *simulare.*

29. Καὶ παρεβιάσαντο — ἡ ἡμέρα) *Illi diligentius rogarunt, ut maneret apud ipsos, quod esset vespertinum tempus, et dies inclinari coepisset.* Παραβιάζεσθαι h. l. est *urgere precibus, diligentius rogare*, ut Act. XVI, 16. Praepositio πρὸς, nominibus temporis iuncta, proximum tempus notat, et subintelligi debet ἡμέρα vel ἥλιος, *dies, vel sol ad vesperam vergit.* Κέκλικεν ἡ ἡμέρα, *inclinari coepit dies.* Ita quoque Latini utuntur verbo *inclinare.* Explicatur his verbis vox ambigua ἑσπέρα quae ut Hebraeorum עֶרֶב de omni tempore pomeridiano adhibetur. Nam prima pars ab hora III usque ad VI dicebatur ὀψία πρώτη, altera ab hora sexta ὀψία δευτέρα, quae etiam simpliciter ὀψία vel ἑσπέρα. Hoc quidem loco intelligi debet altera illa pars temporis pomeridiani.

30.

30. Καὶ ἐγένετο — αὐτοῖς) *Inter coenandum autem sumtum panem, gratiis actis, fregit, illisque distribuit.* Praeter morem convivarum; erat enim id munus convivatoris. Quare hoc facto se dominum ac patremfamilias profitetur.

31. Διηνοίχθησαν — αὐτὸν) Sensus est: *Iam eum agnoscere incipiebant;* nempe ex vultu accuratius considerato. Apud Hebraeos *aperiri oculi* dicuntur non modo eorum, quibus erant clausi, sed et eorum, qui aliquid animadvertunt, vel resciscunt, quod antea ignorabant. Vid. Gen. III, 5. 7. XXI, 19. 2 Reg. VI, 17, 20. καὶ — ἀπ' αὐτῶν) *Et ille discessit ab illis, ita ut non videretur.* Potest nempe ἄφαντος construi cum αὐτὸς, et ἐγένετο cum ἀπ' αὐτῶν. Ἄφαντος, *qui non videtur.* Ita apud Euripidem in Oreste v. 1557. Menelaus de Helena dicit: *non est interfecta,* ἀλλ' ἄφαντος οἴχεται. Phrasis vero γίνεσθαι ἀπό τινος apud probatos Scriptores significat: *ab aliquo discedere.* Vid. *Kypke.* Potest etiam ἄφαντος construi cum ἐγένετο, ut sensus sit: *Subito discessit ab illis.*

32. Οὐχὶ — τὰς γραφάς;) *Nonne animus noster maximopere commovebatur, quum nobiscum sermones misceret in via, et oracula sacra explicaret?* Verbum καίεσθαι, ut Latinorum *inflammari, incendi,* per metaphoram de omni graviore animi commotione et affectu adhibetur, veluti de gaudio, solatio, amore, desiderio etc. Vid. Wetstenius ad h. l. Discipuli haud dubie pluribus affectibus fervidioribus simul agitati fuerunt; affectu *amoris* erga hominem, oracula prophetarum tam dextre explicantem; *desiderii* consortio et doctrina eius diutius fru-

cenſuiſſe, et deinde interpretatum eſſe. Sine dubio edocuit eos, vanas eſſe Iudaeorum de regno Meſſiae terreno opiniones et exſpectationes, promiſſa vero eſſe a Prophetis tempora, quibus cognitio Dei accurata, et cultus Dei verus etiam ad exteras gentes propagarentur, haec tempora iam adeſſe, et ſeipſum eſſe eum, per quem iſta vaticinia eventum ſint habitura. Vid Eckermanni *theolog. Beyträge* Tom. I. p. 215. ſqq.

28. Καὶ ἤγγισαν — πορεύεσθαι) *Quum ad vicum, quem petebant, propius accessissent, ipse ulterius se abiturum esse simulavit.* Εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο) *Emaunta* nimirum, quam ſupra nominavit; nam alium locum hic confingendi, quod quidam fecerunt, nihil eſt cauſſae, προσποιοῦμαι proprie notat: *vindico mihi aliquid, sumo;* quum vero ii, qui ſimulant, ficte ſibi aliquid vindicent, hinc προσποιεῖσθαι ſignificat quoque *simulare.*

29. Καὶ παρεβιάσαντο — ἡ ἡμέρα) *Illi diligentius rogarunt, ut maneret apud ipsos, quod esset vespertinum tempus, et dies inclinari coepisset.* Παραβιάζεσθαι h. l. eſt *urgere precibus, diligentius rogare*, ut Act. XVI, 16. Praepoſitio πρὸς, nominibus temporis iuncta, proximum tempus notat, et ſubintelligi debet ἡμέρα vel ἥλιος, *dies, vel sol ad vesperam vergit.* Κέκλικεν ἡ ἡμέρα, *inclinari coepit dies.* Ita quoque Latini utuntur verbo *inclinare.* Explicatur his verbis vox ambigua ἑσπέρα quae ut Hebraeorum עֶרֶב de omni tempore pomeridiano adhibetur. Nam prima pars ab hora III usque ad VI dicebatur ὀψία πρώτη, altera ab hora ſexta ὀψία δευτέρα, quae etiam ſimpliciter ὀψία vel ἑσπέρα. Hoc quidem loco intelligi debet altera illa pars temporis pomeridiani.

30.

30. Καὶ ἐγένετο — αὐτοῖς) *Inter coenandum autem sumtum panem, gratiis actis, fregit, illisque distribuit.* Praeter morem convivarum; erat enim id munus convivatoris. Quare hoc facto se dominum ac patremfamilias profitetur.

31. Διηνοίχθησαν — αὐτὸν) Sensus est: *Iam eum agnoscere incipiebant;* nempe ex vultu accuratius considerato. Apud Hebraeos *aperiri oculi* dicuntur non modo eorum, quibus erant clausi, sed et eorum, qui aliquid animadvertunt, vel resciscunt, quod antea ignorabant. Vid. Gen. III, 5. 7. XXI, 19. 2 Reg. VI, 17. 20. καὶ — ἀπ' αὐτῶν) *Et ille discessit ab illis, ita ut non videretur.* Potest nempe ἄφαντος construi cum αὐτὸς, et ἐγένετο cum ἀπ' αὐτῶν. Ἄφαντος, *qui non videtur.* Ita apud Euripidem in Oreste v. 1557. Menelaus de Helena dicit: *non est interfecta,* ἀλλ' ἄφαντος οἴχεται. Phrasis vero γίνεσθαι ἀπὸ τινὸς apud probatos Scriptores significat: *ab aliquo discedere.* Vid. *Kypke.* Potest etiam ἄφαντος construi cum ἐγένετο, ut sensus sit: *Subito discessit ab illis.*

32. Οὐχὶ — τὰς γραφάς;) *Nonne animus noster maximopere commovebatur, quum nobiscum sermones misceret in via, et oracula sacra explicaret?* Verbum καίεσθαι, ut Latinorum *inflammari, incendi*, per metaphoram de omni graviore animi commotione et affectu adhibetur, veluti de gaudio, solatio, amore, desiderio etc. Vid. Wetstenius ad h. l. Discipuli haud dubie pluribus affectibus fervidioribus simul agitati fuerunt; affectu *amoris* erga hominem, oracula prophetarum tam dextre explicantem; *desiderii* consortio et doctrina eius diutius fru-

endi; *gaudii*, quum ea, quae is de refurrectione Meffiae docuerat, vera effe optarent, et de iisdem ut veris, cum aliqua tamen mentis fluctuatione, infigniter laetarentur. Vid. KYPKIUS ad h. l. Hoc igitur aiunt: Nifi mens fuiffet laevis, potueramus eum, antequam nobiscum accumberet agnofcere ex docendi modo; nam praeter argumentorum pondera, et comitatem in dicendo fummam, accedebat divina efficacia animos incendens, qualem fentire quondam folebamus ipfo docente.

33. Καὶ ἀναστάντες — σὺν αὐτοῖς) *Itaque eo ipso momento reversi sunt Hierosolyma, ubi invenerunt congregatos undecim, eorumque familiares.* Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, *ipso temporis momento* quo Iefus difcefferat. Voluerunt Apoftolos participes reddere fuae laetitiae, quum fcirent, fe illis nihil iucundius nunciare poffe.

35. Καὶ αὐτοὶ — τοῦ ἄρτου) *Ipsi illis narrarunt, quae in via evenerint, et quomodo eum inter epulas agnovissent.* Ἐξηγεῖσθαι, *narrare.* Κλάσις τοῦ ἄρτου ex ufu hebraicae linguae eft ipfa *coena*, et κλάσιν τὸν ἄρτον eft *edere, cibum capere.*

36. Ταῦτα — ὑμῖν) *Haec iis loquentibus Iesus adfuit, eosque salutavit.* Ἐν μέσῳ αὐτῶν, *inter illos* ftetit. Ἐν μέσῳ, ut hebr. בְּתוֹךְ redundat. Ἔστη, fubito et inopinato iis adftitit. Εἰρήνη ὑμῖν folennis erat apud Hebraeos formula falutandi, qua fibi omnis generis felicitatem apprecari folebant. Gen. XLIII, 21, 1 Paralip. XII, 18. Quoad rem cf. Io. XX, 19.

37.

37. Πτοηθέντες — θεωρεῖν) *Illi autem consternati et metu correpti existimarunt, se spiritum* (umbram) *videre*. Πτοηθέντες et ἔμφοβοι γενόμενοι sunt synonyma, iuncta ad exprimendam terroris magnitudinem. Πνεῦμα h. l. est *larva, imago, umbra, spectrum*. In evangelio Nazaraeorum, quod multa ex famae traditione ad Matthaeum addita habuit, erat hoc loco pro voce spiritus *Daemonium incorporale*. Cf. Matth. XIV, 26.

38. Τί — καρδίαις ὑμῶν;) *Cur conturbati estis? cur istae dubitationes in animis vestris existunt?* Διαλογισμοὶ, *vanae, perversae cogitationes*, Rom. I, 21. Ἀναβαίνειν ἐν ταῖς καρδίαις est hebr. עָלָה עַל־לֵב. Ierem. III, 16.

39. Ἴδετε — πόδας μου) Videte cicatrices vulnerum in manibus pedibusque. Quasi diceret: Ubi rerum testimonia adsunt, quid verbis opus? ψηλαφήσατέ με) *Contrectate me*. Corpus, non spectrum me esse, hoc modo deprehendetis.

41. Ἀπιστούντων αὐτῶν) i. e. quum non satis firmo animo id, quod res erat, sibi persuaderent. ἀπὸ τῆς χαρᾶς) Maius erat gaudium, quam quod capere posset animus. Ovidius: *Tarda solet magnis rebus inesse fides*.

42. Ἀπὸ μελισσίου κηρίου) *Et aliquid mellis apum*. Ἀπὸ hic est ἐκ, et καὶ ἀπὸ pro καί τι ἀπό. Τὸ κηρίον, *favus*, et *mel quod est in favis, Honig-Kuchen*. Additur autem μελισσίου, quod in Oriente alia etiam genera mellis dantur e. g. ex *uvis* (Dibs.).

44. Οὗτοι οἱ — πρὸς ὑμᾶς) *Ista sunt quae vobiscum versans dixi*. Quod praedicenti mihi saepe non credidistis,

ſtis, aut quod praedictum non intellexiſtis, nunc reipſa experimini. ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς) Vetus teſtamentum ſecundum Iudaeos tribus voluminibus conſtat, Lege, Prophetis et Hagiographis. Hic pro Hagiographis nominantur Pſalmi, tanquam pars nobiliſſima, idque eo magis, quia in reliquis Hagiographis non reperiuntur vaticinia de Meſſia. *Ioseph.* Maccab. c. 18. νόμος, προφ. καὶ ἄλλα (βιβλία.) Contra Apion. Lib. I. c. 8. νόμος, προφ. καὶ ὕμνοι πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑποθήκας τοῦ βίου παρέχοντες.

47. Ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ) i. e. *eius mandato*, et quaſi vices eius obeundo, 2 Cor. V, 20. ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ) *Initio facto ab Hierosolymis*, ἀρξάμενον ſc. τὸ κηρυχθῆναι, i. e. ἀρξαμένου τοῦ κηρύγματος. Nominativus abſolutus pro Genitivis conſequentiae.

48. Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων) Vitae nempe meae, mortis et reſurrectionis. Ἐστὲ hic pro ἔσεσθε, Act. I, 8.

49. Καὶ ἰδοὺ — τοῦ πατρός μου) *Ego vero promissa paterna bona vobis concedam.* Ἡ ἐπαγγελία, ipſa bona promiſſa, ſc. dona ſpiritus ſancti. καθίσατε) i. e. *manete*, μὴ χωρίζεσθε, interprete Luca ipſo Act. I, 4. ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους) *induamini virtute divina, donis divinis.* Ἐνδύειν hic reſpondet Hebraeo לבשׁ. Sed et Graecis *indui* ſaepe eſt *instrui, affici. Diog. Laërt.* Lib. III. c. 3. ἐνεδέδυτο τἀνδρὸς καὶ τὸ βάρος, *viri illius quoque gravitatem induerat.* Plura exempla vid. apud *Kypke.* Ἐξ ὕψους, e *coelo*, i. e. a Deo; nam ὕψος h. l. eſt *coelum.*

50. Ἕως εἰς Βηθανίαν) Ad eam Bethaniae partem, quae in monte erat oliveti, in quo monte Chriſtus ſaepe preces

preces et lacrimas ad patrem fuderat, ut, qui locus submissionis ipsius testis fuerat, idem esset et gloriae. *εὐλόγησεν αὐτοὺς*) *Solemniter bene eis est precatus.* Ceterum multa a Luca hic sunt omissa, e. g. Apostolos rediisse in Galilaeam, et Christum se iis ibi saepe conspiciendum praebuisse, rediisse eos e Galilaea Hierosolyma, et alia multa, quorum ne notitia quidem ad nos pervenit.

51. Καὶ ἐγένετο — οὐρανὸν) *Dum iis bene precabatur, discessit ab illis, in coelum reversus.* Διΐστασθαι, *discedere.* Ἀναφέρεσθαι, *sursum ferri, e loco inferiori tolli in altum.* Vid. annotatt. nostras ad Marc. XVI, 19. Adde Pauli Commentar. Tom. III. p. 930, sqq.

52. Προσκυνήσαντες αὐτὸν) *Supplices eum venerati,* corpore prostrato. Inconspicuum adorant, quod cultum religiosum significat, nunc primum Christo a discipulis exhibitum. *μετὰ χαρᾶς μεγάλης*) ob intellectam rationem admirabilem, qua procurata erat redemtio generis humani, et ob insignem illam pollicitationem mittendi spiritus.

53. Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ) διαπαντὸς, intellige *quotidie, assidue,* temporibus nimirum congruis. In templo potius quam alibi, ut precari, ita et gratias agere Deo Iudaei solebant, praesertim si quid maius incidisset. Ἀμὴν additum ab ecclesia, quae lectionem evangelii hac exclamatione excipere solebat. 1 Cor. XIV, 16.

SCHOLIA
IN
EVANGELIUM IOANNIS.

Κατὰ Ἰωάννην) *Ioannes*, qui Evangelium conscripsit, filius fuit Zebedaei piscatoris et Salomes, Matth. XXVII, 56. Marc. XV, 40. piscator, natione Galilaeus. Ut ea, quae diversis locis N. T. de eo memorantur, silentio transeam, liceat addere sequentia: Historia Ecclesiastica testatur, Ioannem, quoad Maria mater Domini vixit, hoc est XV. post mortem filii annis, curam illius gessisse; postea ex Palaestina in Asiam minorem concessisse; et septem urbium ecclesias, praecipue vero Ephesinam rexisse. Inde in Patmum relegatus est Apoc. I, 9. ubi Apocalypsin scripsit; postea vero dicitur rediisse Ephesum, et valde Senex Evangelium atque Epistolas edidisse, vitam egisse coelibem, tandem centenario proximus diem obiisse, imperante Traiano.

Ioannem huius Evangelii esse auctorem, veteres ecclesiae catholicae doctores non dubitarunt. Vid. Irenaeus adv. Gnost. Lib. III, c, 2. Eusebius Hist. eccles. III, 24. Soli *Alogi* in ecclesia catholica hunc librum a Cerintho compositum esse contenderunt, non historicis, sed exegeticis argumentis ducti; nam λόγος Ioannis iis displicebat. Celsus, Porphyrius, Iulianus, aliique religionis chri-

christianae adverſarii, hoc Evangelium eſſe Ioannis, non negarunt, ſed improbarunt eius argumentum. Non eſſe genuinum hoc Evangelium efficere nuper voluit anonymus auctor libri: *Der Evangelist Iohannes und seine Ausleger vor dem iüngsten Gericht*, 1801. 8. Sed infirmis uſus eſt argumentis, refutatis a FR. GUIL. SCHLEKER, in libello, cui titulus: *Versuch einer Widerlegung der hauptsächlichsten Einwürfe, die in der neuesten Zeit gegen die Aechtheit des Evangeliums Iohannis gemacht sind. Mit einer Vorrede von Herrn D. Ziegler*. 1802. 8. Adde: *Allgem. Biblioth. der neuesten theol. und paedagog. Litteratur*, herausgegeben von I. E. CHR. SCHMIDT und FR. H. CHR. SCHWARZ, Tom. V. 246. ff. *über das Ev. des Iohannes.*

Ioannem poſt Matthaeum, Marcum et Lucam ſcripſiſſe, eo potiſſimum conſilio, ut ab aliis omiſſa adderet, Euſebius refert, Hiſt. Eccleſ. III, c. 24. Vulgarem hanc ſententiam multis argumentis, ex ipſo Evangelii argumento deſumtis, confirmare conatus eſt Ven. D. GOTTLOB CHRISTIANUS STORR, Theologus Tubingenſis in libro: *Ueber den Zwek der evangelischen Geschichte und der Briefe Iohannis*. Tubingae 1786. §. 52. ſqq. et §. 70. Sed fabulam nobis ab EUSEBIO narrari, et ipſo argumento Evangelii Ioannis refelli hanc ſententiam SEMLERUS putat, (*in Praefat. in Paraphrasin Ev. Io. et in notis passim,*) exiſtimatque Ioannem potius ſcripſiſſe primum omnium, non diu poſt mortem Chriſti, antequam in regionibus Aſiae vel fando aliquid auditum fuerit de Evangelio Matthaei et reliquorum. Sed haec ſententia infirmis argumentis nititur. Quodſi oratio Ioannis et narrationis natura ſpectatur,

tut, verisimile est, hos commentarios non a iuvene, sed ab aetate provectiore scriptos esse, et quidem post Petri mortem, anno LXVIII. aut LXX. post Christum natum. *Ephesum* plerique veteres ecclesiae doctores locum fuisse statuunt, ubi Ioannes Evangelium suum scripsit; nec est caussa probabilis, cur a communi opinione recedatur.

Quod ad linguam et orationem, qua scriptus est hic Commentarius, attinet, Grotius sermonem quidem Graecum esse, ait, sed plane adumbratum ex Syriaco illius seculi. Io. Adrian. Bolten (*der Bericht des Iohannes etc. Vorbericht* §. 9. p. XIV.) contendit, Ioannem scripsisse primum patria sua lingua, i. e. Aramaea dialecto, i. syriace, ac censet hoc Evangelium mature in graecam linguam ab interprete (Hermeneuta) quodam, non tamen satis perite translatum, syriaci autem Evangelii exemplum non esse servatum. Sed haec incerta sunt. Hoc autem negari vix potest, modum, quo Ioannes sermones Iesu refert, multis in locis diversum esse a reliquorum Evangelistarum ratione, omnemque omnino dictionem ab iis discrepare, et ubique multa singularis ingenii Ioannis reperiri documenta. Vid. Samuel Gottl. Lange *die Schriften Iohannis* Tom. II. introduct, pag. 12. sqq. et Tom. III. p. 219. *über das Eigenthümliche in der Schreibart des Iohannes.*

Consilium suum in conscribendo hoc Evangelio Ioannes ipse cap. XX, 31. satis clare indicat; nam eo consilio se illud scripsisse ait, ut lectores cognoscerent, Iesum esse Messiam, eique ut Messiae fidem esse adhibendam. Sed interpretes haud pauci, veteres et recentiores statuunt,

Io-

Ioannem inprimis eo etiam consilio id scripsisse, ut erroribus tunc exortis obviam iret. Eo enim tempore *Cerinthus* caput extulerat, ut ex *Caio* refert *Eusebius* Histor. Eccl. L. III. c. 28. Et *Irenaeus* L. III. adv. haereses c. XI. clare dicit, Ioannem eo consilio conscripsisse Evangelium suum, ut erroribus Cerinthi se opponeret. Vide doctas in hunc *Irenaei* locum observationes Ven. *D. Gottlobii Christiani Storr* in Repertorio litterat. bibl. et orient. Tom. XIV. p. 127. sqq. et eiusdem librum modo citatum: *Ueber den Zweck der evangelischen Geschichte und der Briefe Iohannis.* Non caret omni verisimilitudine haec sententia. Si enim ea, quae idem *Irenaeus* L. I, c. 26. de Cerintho refert, cum iis comparentur, quae Carpocrates, Menander, Cerdo, Saturnius, Basilides, Valentinus et Marcion, de angelis et aeonibus, inter quos erant Charis, Alethea, Monogenes, Logos, Zoë, item de Christo non vere sed δοκήσει passo, tradiderunt, verisimile sit, Ioannem suam doctrinam illis ita opponere, ut loquendi formulis apud illos receptis utatur. Sed rationibus haud contemnendis impugnavit hanc sententiam Ven. Tittmannn, *de vestigiis Gnosticorum in N. T. frustra quaesitis.* Lips. 1773. Cf. D. Paulus in commentt. *theolog. et eiusd. Introductionis in N. T. capita selectiora.* Est alia etiam ratio, cur suspecta nobis esse debeat illa de Gnosticis hypothesis, quod nempe ipse Irenaeus, quo potissimum auctore haec talia statuuntur, clare significat, *Valentinianos* aliosque Gnosticos abusos esse, ut aliis H. T. locis, ita etiam Ioannis Evangelio ad confirmandas suas fabulas de aeonibus et syzygiis. Locus est insignis adv. Haeres. Lib. I, c. 8. edit. Massuet. ubi inter alia: ἔτι δὲ Ἰωάννην, inquit, τὸν μα-

μαθητὴν τῦ κυρίυ διδάσκυσι (Gnostici) τὴν πρώτην ὀγδοάδα μεμηνυκέναι αὐταῖς λεξεσι. Adducit ipsas Valentinianorum ex loco Ioannis argumentationes, quas hic repetere longum esset. Ultima appono verba: Ὄυτως, (inquiunt *Valentiniani*) ὕτως ὁ Ἰωάννης περὶ τῆς πρώτης καὶ μητρὸς τῶν ὅλων αἰώνων ὀγδοάδος ἔιρηκε, πατέρα γὰρ ἔιρηκε, καὶ χάριν, καὶ μονογενῆ, καὶ ἀλήθειαν, καὶ λόγον, καὶ ζωὴν, καὶ ἄνθρωπον, καὶ ἐκκλησίαν. Certum igitur est, Gnosticos ex Ioanne praesidium quaesivisse suarum opinionum. Quis autem credat eos ex eo ipso loco, quem vel maxime errori suo oppositum esse scirent, argumenta petiisse pro errore suo? vel *Irenaeum* in refutandis eorum hypothesibus, neglexisse hanc sibi oblatam occasionem, vel verbo significandi, Apostolum eo potissimum consilio commemorasse πατέρα, χάριν, μονογενῆ, ἀλήθειαν, λόγον, ζωὴν etc. ut Christianorum mentes contra haereticorum perversitates muniret? Ergo non videtur Ioannis consilium *praecipuum* vel *unicum* fuisse refutare Gnosticos, vel Gnosticorum similes.

In nonnullis locis huius Evangelii ad discipulos Ioannis eorumque doctrinas respici, verisimilitudine non caret. De reliquiis huius Sectae, (*Sabaeos*, et minus accurate *Iohannis Christen* vocant,) docta extat commentatio cel. MATTH. NORBERGI *de religione et lingua Sabaeorum*, oblata societati scientiarum Goettingensi, Vid. Commentat. Societ. reg. Goetting. Tom. III. et conf. b. WALCHII *observationes de Sabaeis* Tom. IV. Commentat. citat. nec non MICHAELIS *Biblioth. orient. et exeget.* Tom. XV. pag. 106. sqq. 143. seqq. Tom. XVII. pag. 42. sqq. Adde NORBERGI epistolas insertas IACOB. IONAE BIOERN-

BIOERNSTAEHLII narrationibus de itineribus suis exoticis, in vernaculam nostram translatis a *Christiano Henr. Groskurd.* Tom. II. particulam secundam. Detexit nempe *Norbergus* in bibliotheca regia Parisina codices nonnullos manuscriptos, lingua antiqua Sabaeorum exaratos, religionem eorum et ritus describentes. *Galilaeos* se vocant hi Sabaei; nunc autem sedibus suis expulsi habitant circa El-markab non procul a Laodicea Syriae. Ioannem Baptistam, quem Christo praeferunt, pro auctore religionis suae agnoscunt. Messiam non exspectant. Itaque Iesum miracula edidisse fatentur, sed Messiam eum esse negant. Hos Ioannis discipulos eosdem esse, qui in Veterum scriptis *Hemerobaptistae* vocantur, b. *Walchius* observavit. Haec consideranti incredibile haud videbitur, Evangelistam contra nimios Ioannis Baptistae admiratores in nonnullis locis historiae suae vindicare honorem et maiestatem Iesu Messiae. Hanc sententiam etiam STORRIUS in libro supra laudato exornavit, et calculo suo approbavit. §. 4. sqq. Sed in applicanda hac hypothesi nimius est Io. GEORG. OVERBECK in libro: *Neue Versuche über das Evangelium des Iohannes.* Gerae 1784. Docte de Ioannis discipulis disseruit RUSSWURM, in commentat. *über die ersten Leser und den Zweck des Ev. Iohannis*, in Augusti's neuen theol. Blättern, T. III. p. 1800. Ven. D. CAROLUS CHRISTIANUS TITTMANN (vid. eius *Meletemata sacra in Evangelium Ioannis,* Melet. I.) statuit, Ioannem scripsisse Iudaeorum caussa, qui Iesum tanquam Messiam repudiarent, eius divinitatem impugnarent, de eo ieiune et impie sentirent, et Messiam promissum venisse, pertinaciter negarent, omninoque de Messia non recte statuerent; tum vero

ro etiam eorum Christianorum caussa, qui et ipsi ex parte caput illud gravissimum et difficillimum non satis recte intelligere viderentur; ut igitur illos refutaret, et, si fieri posset, edoceret et ad fidem adduceret, hos autem confirmaret, atque in universum, ut omnes omnium temporum homines de persona et opere Messiae accurate institueret, rebusque et factis, adhibitis servatoria ipsius auctoritate, contra Iudaeorum opiniones demonstraret, Iesum esse promissum Messiam, eumque vitae et felicitatis non terrenae quidem, sed spiritualis et aeternae, non alicuius gentis, sed totius generis humani instauratorem et datorem, nec merum hominem, sed simul etiam filium Dei unicum.

Ex mea sententia nihil vetat, quo minus statuamus, respexisse quidem Ioannem proxime ad eos, qui iam tum errores sparserunt similes iis, quibus dediti erant Gnostici Sec. II. (huiusmodi enim falsi doctores et impostores non tantum a Ioanne in epistolis, sed etiam a Iacobo, Petro et Iuda notantur;) respexisse eum fortassis etiam ad discipulos Ioannis Baptistae eorumque doctrinas; sed non ad eos solos; latius patuisse potius eius consilium, et arreptam esse ab ipso hanc occasionem Iudaeos et Christianos accuratius edocendi de vera provincia atque dignitate Messiae; sicque varias eruditorum sententias de scopo Evangelii Ioannis commode coniungi conciliarique posse.

Igitur consilium Ioannis in scribendo Evangelio suo hoc fuisse videtur, ut explicaret atque demonstraret caput de Messia, eiusque persona et opere, idque contra adversariorum quorumcunque cavillationes vindicaret. Quod consilium ita exsecutus est, ut non uteretur philosophica sub-

ſubtilitate, quae apud ſcriptores ſacros et in hac re inprimis, locum non habuit, ſed, (ut recte monet TITTMANNUS l. c.) ageret perſonam hiſtorici, fideliter enarrantis, quidnam fecerit aliquis atque praeſtiterit, qualem ſe in omni vitae genere ac parte praebuerit, quidnam effecturum ſe promiſerit atque docuerit, ac deinde iudicio lectorum relinquentis, quid ipſi ſentiant de eiusmodi viro atque ſtatuere velint ac debeant, ita tamen, ut quisque inde colligere poſſet perſpicue et evidenter, quod ad finem libri (c. XX, 30. 31.) indicavit, ſcilicet haec ſcripta eſſe, ut intelligeret quisque atque crederet, Ieſum eſſe Meſſiam et filium Dei.

Ceterum hoc Ioannis Evangelium iam olim prae ceteris habitum eſt *πνευματικὸν*, ſeu tradendis ſublimioribus praeceptionibus unice idoneum. *Origines* Commentar. in Ioannem: (*pag.* 5. 6. edit. Huet.) *τολμητέον — εἰπεῖν, ἀπαρχὴν μὲν πασῶν γραφῶν εἶναι τὰ ἐυαγγέλια, τῶν δὲ ἐυαγγελιων ἀπαρχὴν τὸ κατὰ Ἰωάννην, ȣ τὸν νȣ̃ν ȣ̓δεὶς δύναται λαβεῖν μὴ ἀναπεσὼν ἐπὶ τὸ ςῆθος Ἰησȣ̃.* In hac opinione plerique interpretes et media et recentiori aetate fuerunt, quam etiam tuetur Pſeudonymus in *Henckii* novo promtuario Tom. IV. in commentatione, quae inſcripta eſt: *Beiträge zur hist. Interpretation des N. T. aus dem damahls herrschenden Zeitbegriffen, von* OTTMAR *dem Zweiten.* Sed aliter viſum eſt nonnullis recentiorum, in primis anonymo in dem *neuesten theol. Journal*, quod editur a GABLERO. T. X. Partic. 1. p. 1—33. in commentatione: *Gedanken über die Vorliebe zum Evangel. des Iohannes.* Certe ſingularis eſt huius Evangelij indoles. In dicendi genere, et maxime in Ieſu ſermonibus,

nibus, qui ab eo laudantur, multae ſunt Iudaicae imagines; plures etiam et longiores varii generis ſermones a Ieſu habiti in eo reperiuntur, quam in reliquis Evangeliis. Deinde alia exponendi, argumentandi ratio, quam in aliis cernitur in his commentariis; nam pleni ſunt ſymbolorum et allegoriarum, interdum etiam colorem quendam habent, ad myſticum dicendi genus propius accedentem, abhorrentem a ſimplicitate orationis parabolicae, quae apud reliquos Evangeliſtas animadvertitur. Suſpicati ſunt etiam nonnulli, Ioannem in interpretandis ſermonibus Ieſu interdum a vera eius mente aberraſſe. Vid. Henkii Commentatio, quae inſcribitur: *Illustratur Iohannes Apostolus, nonnullorum Iesu apophthegmatum in Evangelio suo et ipse interpres.* Helmſt. 1798. quae repetita legitur in Pottii et Ruperti Sylloge Theol. commentatt. T. I. p. 1. ſqq. Caeterum trium reliquorum Evangeliſtarum fidem ad ſolius Ioannis, quippe αὐτόπτȣ exigendam eſſe idem vir doctus ſtatuit, in illis certe, quae communia cum illo memoriae tradiderunt, et hoc ipſum eſſe indicium accurati hiſtorici, quod ſuam explicationem Ieſu ſermonibus non inferat, atque inprimat, ſed ſubiiciat.

Taceo, Ioannem ſaepe ad opiniones et formulas philoſophicas inter Iudaeos, maxime in Aegypto et Alexandriae uſitatas reſpicere, quae quidem, et alia huius generis peritus interpres diligenter obſervare debet.

De Ioannis ingenio et Theologia copioſe expoſuerunt Sam. Gott. Lange ſupra laudatus, Tom. III. p. 199. ſqq. pag. 241. ſqq. Io. Guil. Schmid, in commentatione *de Ioanne a Iesu dilecto*, Ienae 1796. Erh. Schmid, in commentat. *de Theologia Ioannis*, Ienae 1800. Io. He-

RIN-

RINGA, qui edidit *Specimen hermeneutico - theologicum de doctrina et dictione* Iohannis Apostoli, ad Iesu magistri doctrinam et dictionem exacte composita. Traiecti ad Rhen. 1797. Io. G. HERDER eodem anno edidit: Christche Schriften. *Dritte Sammlung. Von Gottes Sohn der Welt Heiland. Nach Iohannes Evangelium;* adversus cuius singulares sententias nonnulla monuit anonymus supra laudatus in GABLERI ephem. theol.

Ioannis Commentarius non historicus, sed talis habendus est, in quo retulit, quaecunque Iesum Messiam esse ostenderent. Nihil enim de natalibus, nihil de pueritia, pauca de primo muneris anno memoriae tradidit. Summa libri est haec:

I. Messiam esse filium Dei, et felicitatis humanae omnis instauratorem, eundemque esse Iesum Nazarenum, Evangelista, (praemissa totius rei summa, c. I, 1—14.) docet.

a) Testimonio Ioannis Baptistae, v. 15—52.

b) Commemorando miracula Christi, quibus discipuli eius adducti sunt, ut ipsum Messiam profiterentur.

II. Traduntur facta et specimina quaedam sermonum Christi, in quibus disputaverat de persona sua et opere. Facta narrantur propter sermones, quibus illa occasionem dederant, atque, ut sermones ipsi melius intelligerentur, praemittuntur veluti praefaminis loco. Ordinem Chronologicum non observat.

III. Narratur historia passionis et resurrectionis Christi, ut partim de morte eius, partim de eius vita et maiestate, quam post mortem recepit, Christianis constaret, c. XVIII—XXI.

CAP.

CAP. I.

1. 2. Ἐν ἀρχῇ — πρὸς τὸν Θεὸν) *Initio erat Logus, et Logus erat apud Deum, et Deus erat Logus; hic erat initio apud Deum.* Quae v. 1—5. dicuntur omnia pertinent ad Logum, non quatenus cum homine Iesu coniunctus inter homines versatus est; nam v. 14. demum de eo dicitur, sed de eo Logo, qui fuit et operatus est, ante quam Iesus homo nasceretur. Cur autem Ioannes hoc nomine usus sit, de eo inter doctos non convenit. Nonnulli, inter quos *Io. Clericus*, existimarunt, Ioannem iis se opposuisse, qui eo tempore voces nonnullas Platonicas, e Philonis sumtas commentariis, et nominatim τὸν λόγον, Christianae ac Iudaicae religioni intulissent, et voluisse phrases, a Philone usurpatas, ad orthodoxum sensum applicare, ne, lecto Philone a Christianis, et eius eloquentiam admirantibus, efficeretur, ut illius placita, dogmatibus Christi admodum affinia, cum iisdem commiscerentur. Non caret rationibus haec sententia. Certum enim est, *Philonem*, qui omnes *Dei oratores* et *legatos* vocare solet λόγους (e. c. Lothi hospites pag. 470. extr.) saepe loqui de λόγῳ quodam divino, quem nominat τὸν πρωτόγονον Θεοῦ λόγον, τὸν ἄγγελον πρεσβύτατον (de conf. ling. p. 351. B.) τὸν πάντα διακοσμήσαντα, (de mundi opif. p. 4. D.) Pariter in lib. de monarch. p. 819. C: λόγος inquit, ἐστὶν εἰκὼν Θεοῦ, δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο, Plura loca collegit Ven. Io. Bened. Carpzovius *Philonianorum sacris exercitationibus in S. Pauli Epistolam ad Hebraeos praefixorum Libro VII.* qui totus agit *de λόγῳ Philonis non Iohanneo.* Constat etiam inter omnes, Iudaeos

Alex-

Alexandrinos iam tum religioni ſuae admiſcuiſſe aliena, ex Platone, Pythagora, Stoicis, Peripateticis aliisque deſumta. Quum autem Iudaeorum Alexandrinorum haud paucos in Palaeſtinam profectos eſſe ſtudiorum cauſſa, et Hieroſolymis propriam habuiſſe ſcholam ſciamus, Actor. VI, 10. inter quos ſine dubio erant, qui nomen Chriſto darent, et in alias regiones propagandae religionis cauſſa ſe conferrent, Act. XVIII, 24. facile fieri potuit, ut ab huiusmodi hominibus nomen τȣ̃ λόγȣ religioni inferretur. Quod nomen ſi retinuit Ioannes, et ad orthodoxum ſenſum applicavit, profecto non fecit quicquam Apoſtolo indignum. Vid. Henr. Christ. Ballenstedt: *Philo und Iohannes, oder neue philosophisch-kritische Untersuchung des Logos beym Iohannes nach dem Philo etc.* Brunswic. 1802. 8.

Ad ſignificationem nominis quod attinet, variae ſunt eruditorum ſententiae. Nonnulli putant τὸν λόγον dici rationem eodem modo, quo dicitur φῶς, ζωή, ἀλήθεια, ut nempe ὁ λόγος ſit πᾶν ἄλογον ἡμῶν περιαιρῶν, καὶ κατὰ ἀλήθειαν λογικὰς κατασκευάζων, πάντα εἰς δόξαν Θεȣ̃ πράττοντας, ut *Origenes* loquitur Commentar. in Ioannem p. 40. vel etiam, ut idem ille explicat (p. 41.) παρὰ τὸ παραγγέλλειν τὰ κρύφια τȣ̃ πατρὸς ἐκείνȣ, *qui est mens* (νȣ̃ς) *perinde atque Filius, qui vocatur* (λόγος) *sermo. Ut enim apud nos sermo nuncius est earum rerum, quae a mente cernuntur, sic Dei Sermo, qui Patrem agnovit, Patrem agnitum revelat.* Conſentit *Epiphanius* Haeres. LXXIII. aſſerens, Chriſtum dici τὸν λόγον, quod ſit *Patris interpres*, ἑρμηνεὺς τῶν τȣ̃ Θεȣ̃ βȣλημάτων.

Ex aliorum ſententia utroque ſenſu dicitur *ὁ λόγος*, et quod ſit auctor ratione praeditarum creaturarum;, et quod hominibus decreta Patris revelaverit, vel etiam, quae huic affinis Io. CHRISTOPH. DOEDERLINI eſt ſententia, quod ſit auctor *doctrinae melioris*, (Theol. Dogmat. p. 324. edit. ſec.) *summus verae sapientiae auctor et doctor*, i. e. optimae et perfectiſſimae religionis auctor. Sed omnis *ῥήσεως* natura aliam rei cauſſam, et aliam etiam ſignificationem eſſe, docet, quam Ioannes cum vocabulo *λόγος* coniunctam eſſe voluerit.

Alii Ioannem ex paraphraſibus chaldaicis *λόγον* deſumſiſſe putant, ubi ſaepiſſime pro יְהֹוָה dicitur מֵימְרָא יְיָ *verbum Domini*. In hac voce, qua Chaldaeus utitur, praeter deſcriptionem et periphraſin *Dei summi* nihil ineſſe plerisque videtur. Sed Iudaeos per ſuum מימרא דיי ſignificare voluiſſe divinam quandam *ὑπόςασιν*, quam a Deo genitam, eique proximam atque ſimillimam iudicarunt, egregie demonſtravit ex chaldaicis potiſſimum V. T. paraphraſibus S. V. D. CAR. AUG. THEOPH. KEIL *de doctoribus veteris ecclesiae culpa corruptae per Platonicas sententias Theologiae liberandis*, commentat, II. p. 89. ſqq. Cf. LANGIUS *die Schriften Iohannis*, Tom. II. p. 47. De *cabalisticis* Iudaeorum opinionibus ad Meſſiam ſpectantibus, quae ad Chriſtianos transiiſſe videntur, vid. FRID. MÜNTERI *Handbuch der ältern christl. Dogmen-Geschichte*. 1802. 8. P. I. pag. 349. ff.

Qui e *Gnosticorum* ſyſtemate illuſtrare conati ſunt vocis uſum, praeter *Tittmannum* ſupra laudatum adverſarium habent graviſſimum, cel. I. A. CRAMERUM (Vid. *Beyträge zur Beförderung theologischer und andrer wich-*

wichtiger Kenntnisse von Kielischen und auswärtigen Gelehrten. Herausgegeben von I. A. Cramer. Pars I.) Sed ipse Vir doctus ita explicat, ut λόγος hoc quidem loco sit *promissio*, et per Metonym. *promissus*, quo sensu hebr. דָּבָר, et λόγος apud LXX. interpretes haud raro occurrit. Ὁ λόγος τοῦ θεοῦ igitur esset *a Deo, (*per Prophetas*) promissus Messias.* Cf. Apocal. I, 2. 9. VI, 9. XIX. 13. 14. Sed duo priora loca huc plane non pertinent; nam in his ὁ λόγος τοῦ θεοῦ est *doctrina divina;* nec intelligitur, cur Ioannes statim ab initio usus fuerit metonymia, nec potius dixerit τὸν ἐρχόμενον, quo nomine Evangelistae et inprimis Ioannes Messiam appellare solent. In libris etiam sacris *Sabaeorum* saepe laudari *verbum, lucem, vitam,* certum est; sed quo sensu, id quidem non satis constat.

Inter recentiores interpretes plerique intellexerunt sapientiam, sive rationem Dei, eamque personificatam. Vid. Io. Fr. Guilielmi Ierusalemi *nachgelassene Schriften,* P. I. *Beylage zu der dritten Betrachtung,* p. 618. sqq. qui putat, iam ante Philonem in Theologia Iudaica receptum fuisse usum vocabuli λόγος, eo quidem sensu, ut sit ἡ σοφία τοῦ θεοῦ, non hypostatica, sed personificata, vel potius aeterna vis Dei, per quam omnia creavit. Sic sententia esset: divina sapientia, quae semper Deo adfuit et se exseruit in omnibus rebus creandis, ea tandem cum homine Iesu coniuncta est. Vid. Ios. Fr. Christ. Loeffleri *kurze Darstellung der Entstehungsart der Dreyeinigkeitslehre,* adiecta eiusdem versioni libri (Souverainii): *Versuch über den Platonismus der Kirchenväter* etc, edit. 2. Züllichau et Freystatt 1792. 8. p. 375. ff. Cf. etiam

Telleri *Wörterbuch*, sub voce *Wort*. Omnino ὁ λόγος et ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ coniunguntur, Lib. Sap. IX, 1. 2. Θεὲ — ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ σου, καὶ τῇ σοφίᾳ σου κατασκευάσας ἄνθρωπον. Solemne autem fuisse sapientiam personificare, confirmari posse videtur ex Prov. I, 20. sqq. VIII. inprimis vero Sirac. XXIV. Verum seriores Iudaei λόγον non solum vim et mentem et sapientiam, sed etiam naturam quandam, aut subiectum quoddam esse opinati sunt, et Philonem constat similia de Logo statuisse, ut *Ballenstedt* l. c. ostendit. Cf. inprimis Keilii commentat. laudata p. 89. et pag. 77. sqq. ubi docet (p. 80. not. 4.) ex Philonis sententia duplicem esse λόγον, eum nempe, qui in Dei intellectu prius latuisset, et eum, qui a Deo genitus sit, eodem modo, quo omnino dicit λόγον quemcunque, qui mente concipiatur, ab eo, qui ore profertur, diversum esse. Sunt etiam apud Nostrum, quae ostendant, ex eius sententia λόγον esse naturam quandam subsistentem, sive subiectum quoddam, atque hunc λόγον, arctissime cum Deo coniunctum se extra eum exseruisse ita, ut non modo omnes res procrearet, sed doctores etiam instituerer, quos Deus hominibus mittere constituisset. Exinde etiam facile explicari potest, cur φῶς dicatur. Cf. Langius l. c. pag. 49. s. Conferendus est etiam Ziegler, cuius *annotationes in Evangelium Ioannis*, et explicationes locorum difficiliorum inserta sunt Gableri Ephemeridibus, Tom. IX. p. 15. sqq. Cf. Christ. Fr. Ammon Progr. *de prologo Iohannis Evangelistae fontibus et sensu*. Goett. 1800. 4. Hic igitur *Logus* (nam significatio huius nominis uno vocabulo latino vix exprimi potest,) erat ἐν ἀρχῇ sc. τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου, *ante mundi natales*, בְּרֵאשִׁית Gen. I.

I,

1. Valde errant, qui ἐν ἀρχῇ interpretantur de *initio Evangelii*; huic enim sententiae consilium Ioannis et sequens oratio aperte repugnat. Si vero ὁ λόγος fuit iam tum, quum mundus esse coepit, sequitur eum fuisse ante mundum conditum; sequitur etiam eum non esse unam ex ceteris creatis rebus, quae cum mundo esse coeperunt, sed alia natura et conditione. Cf. v. 3. Ex *Ierusalemi*, aliorumque sententia Ioannes hoc dicere voluit: Ab initio fuit sapientia et vis illa divina, per quam mundus est creatus. Sic Sirac. XXIV, 9. ἡ σοφία ita loquens introducitur: πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἔκτισέ με (ὁ θεός,) καὶ ἕως αἰῶνος οὐ μὴ ἐκλίπω. Prov. VIII, 22. Sed Ioannes sibi τὸν λόγον ut naturam subsistentem simul cogitasse videtur, cum Deo arctissime coniunctam, ut supra iam monuimus.

Καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν) Logus erat apud Deum. Hoc explicandum esse videtur e Philosophia Iudaeorum graecorum, qui statuebant, λόγον ab aeterno apud Deum fuisse, ei semper adfuisse, sed et extra eum se exseruisse. Pharaphrastae etiam Chaldaici suum מימרא ייי in coelis tradunt versari, super solio excelso atque elevato sedere, precesque hominum exaudire. Vid. Keil l. c. pag. 91. sqq. Cf. Prov. VIII, 30. Sap. Sal. IX, 4. 9. Torquent graecam phrasin, qui ἦν explicant ἐγένετο, *venit*, *ascendit* e terra ad Deum, ut nempe ab ipso Deo acciperet id, quod doceere deberet. Hoc quidem est fingere, non explicare. Καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος) Plerique existimant ὁ λόγος habere vim subiecti, ut sensus sit: Logus erat Deus. Sed non adsunt idoneae grammaticae caussae, quae verba invertere iubeant. Accedit, quod etiam Iudaeorum Philosophi, in-

 pri-

primis Philo τὸν λόγον dixerunt esse Θεόν. Philo, (Lib. de Iosepho, p. 551. ed. Mangey): Ὁ δὲ ζητῶν οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ Θεὸς, ἢ λόγος θεῖος. Libro de Somniis: Καλεῖ δὲ τὸν Θεὸν, τὸν πρεσβύτατον αὐτοῦ λόγον, ubi in Mediceo et aliis MSS. Codd. deest articulus τὸν, ante nomen Θεὸν, atque rectius fortasse ad mentem Philonis, qui τὸν Θεὸν de *summo Deo ac Patre* sumi, Θεὸν autem sine articulo, de λόγῳ seu *filio* ibidem asserit. Loca in lib. *de Soma* Vol. opp. I. p. 655. et *Allegoriar.* L. III. Vol. I. p. 128. exhibet Keilius comment. cit. p. 81. 82. not. 10. Quomodo λόγος dicatur Θεὸς, a Ioanne non definitur; tribuitur tantum τῷ λόγῳ summa vis ac dignitas. *Origenes* Comment. in Ioannem: (pag. 46 edit. Huet.) *Quum Dei vocabulum ponitur de ingenito universorum auctore, articulum ponit Ioannes, reticens illum, quum ὁ λόγος Deus nominatur* — Αὐτόθεος ὁ θεός ἐστι, (Ioann. XVII, 3.) *participatione et communitate divinitatis illius ὁ λόγος*. Haud dubie e Philone haec hausit Origenes. Samuel Crellius sub nomine *Artemonii*, in libro: *Initium Evangelii Ioannis ex antiquitate ecclesiastica restitutum*, mutat verba Θεὸς ἦν ὁ λόγος in Θεοῦ ἦν ὁ λόγος, Logos fuit missus a Deo. At vero omnes Codices, Versiones et Patres graeci et latini constanter legunt Θεός. Satis castigata est Crellii temeritas a viris doctis, nominatim a Bengelio et Wetstenio. Comma 2. est mera repetitio eorum, quae initio comm. 1. dicta erant.

3. Πάντα — ὃ γέγονεν) *Omnia per eum facta sunt, nec quicquam eorum quae extiterunt, sine eo factum est.* Eadem sententia et affirmando et negando exprimitur, Parallelismo, Hebraeis usitato. Πάντα de omnibus omnino

rebus

rebus eſt accipiendum. Vim afferunt verbis et contextui ſermoni, qui πάντα *de omnibus in nova creatione* interpretantur. Etiam Philo ſtatuit, mundum univerſum per τὸν λόγον creatum eſſe, Lib. de monarch. pag. 819. λόγος ἐστιν εἰκὼν Θεοῦ, δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο. Lib. de opif. mundi (p. 7.); λόγος ὁ θεῖος ἐποίει τὸν οὐρανὸν, σύμπαν ὕδωρ, καὶ ἅπασαν τὴν γῆν κ. τ. λ. Neque mundum tantum creaſſe ſtatuit λόγον iſtum, ſed omnes etiam naturas intelligentes, nominatimque etiam hominem, et quidem ſic, ut ad ſuam ipſius imaginem quum hunc, tum illas efformaret. Idem traditur in paraphraſibus Chaldaicis. Vid. loca a Keilio citata, p. 83. 91. Cf. Sap. IX, 1. Pſ. XXXIII, 6. reſpectu habito ad verba Moſis Gen. I, 3. 6. etc. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים. Codices nonnulli et Patres Graeci et Latini verba ὃ γέγονεν ſequentibus iungunt hoc modo: ὃ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν. *Quicquid per eum factum est, erat vita*, i. e. vivebat. Hanc interpunctionem Chryſoſtomus tribuit haereticis, qui ex his verbis docere volebant, Spiritum S. eſſe creatum. Sed ob eam potiſſimum cauſſam reiicienda eſt haec interpunctio, quia ex ſequentibus intelligitur, vocabulum Ζωὴ nunc non ad res creatas, ſed ipſum λόγον referendum eſſe, ut et poſtea Φῶς de eo dicitur. Itaque vulgaris interpunctio retinenda eſſe videtur.

4. Ἐν αὐτῷ — ἀνθρώπων) *Iste* (λόγος) *auctor erat vitae, et auctor vitae erat etiam auctor lucis inter homines.* Ἐν αὐτῷ, *per* eum, ut ſaepiſſime in N. T. Ζωὴ varias habet ſignificationes in his libris. Dicitur enim de vita phyſica, de vera vita, de ſalute, felicitate etc. Sen-

tentia igitur est ambigua. Fortassis Ζωὴ h. l. significatu latissimo dicitur, ut vitam omnem omnino indicet, non exclusa significatione verae vitae et felicitatis. Philo de opif. mundi (p. 6.): Ζωῆς δὲ Θεὸς λόγος αἴτιος.

Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ Φῶς τῶν ἀνθρώπων.) Τὸ Φῶς varie usurpatur, nimirum de luce physica, de scientia, doctrina scientiam efficiente, felicitate etc. Quo igitur sensu ὁ λόγος auctor lucis dicatur ambiguum est. Philo de mundi opif. (p. 6.): Τὸν δὲ ἀόρατον καὶ νόητον θεῖον λόγον, εἰκόνα λέγει Θεοῦ. καὶ ταύτης εἰκόνα τὸ νόητον Φῶς ἐκεῖνο, ὃ θείου λόγου γέγονεν εἰκὼν τοῦ διερμηνεύσαντος τὴν γένεσιν αὐτοῦ, *invisibilem et intelligibilem divinum Logum imaginem dicit Dei* (Moses), *et huius imaginis lucem illam intelligibilem, quae facta est imago divini Logi, eius generationis interpres.* Addit *quae est supercoelestis stella, fons stellarum sensibilium, quam non temere appellare possemus lucem universalem* etc. Τῶν ἀνθρώπων omittunt nonnulli codices. Omissa esse videtur haec vox a nonnullis ideo, quod in hoc contextu omnia universe dicuntur, propertereaque etiam hic absolute dicendum fuisset: τὸ Φῶς, lucis auctor. Si τῶν ἀνθρώπων genuinum est, verti debet: *in usum hominum*, et consideratur ὁ λόγος ut *auctor cognitionis, ut doctor hominum summus.*

5. Καὶ τὸ Φῶς — κατέλαβεν) *Illa lux lucebat in tenebris*, inter homines inscios et pravos, *sed* (hanc lucem) *non admiserunt. Lucebat in tenebris*, i. e. homines in ignorantia versantes veritatum salutarium cognitione imbuere volebat. Nunquam enim Deus defuit humano generi. Hebr. I. 1. Sap. Salom. XVII, 20. f. Σκοτία, per

per metonymiam ἐσκοτισμένοι, Ephes. V. 8. coll. IV, 18. Φαίνει, semper lucet, semper illuxit; inde ab isto tempore depravationis humanae; sed quasi e *longinquo*. Itaque tandem lumen ipsum *venit* novo atque inusitato modo in mundum, et quidem ad Iudaeos. καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ ὀ κατέλαβεν, *sed homines depravati huius luminis beneficio recte non sunt usi.* Illi inscii eum non perceperunt. Κατέλαβεν varie explicatur. Sed videtur καταλαμβάνειν h. l. ut Phil. III, 12. denotare: *omne lumen totumque habere*, lumen percipere, atque toto eius beneficio frui. Heumannus: *non accepit.* Καταλαμβάνειν est etiam *comprehendere*, sc. animo, i. e. *intelligere, perspicere.* Hesychius: καταλαβέσθαι, κατανοήσασθαι. Intelligendum autem est hoc de *magna parte* hominum. Nam saepe indefinite enunciatur, quod maximae parti convenit.

6. Ἐγένετο — Ἰωάννης) *Fuit homo a Deo missus, cui nomen Ioannes.* Ἐγένετο, pro παρεγένετο, *publice prodit.* Αὐτῷ hic non poni per hebraismum pro relativo ᾧ, cui, sed elegantem subesse Graecismum, Kypke ad h. l. monet, et exemplis probat. Verba comm. 6. 7. 8. parenthesi includenda esse videntur; continent enim digressionem de Ioanne Baptista, qua absoluta statim ad propositum redit Noster v. 9. Ostendit, quo consilio Ioannes Baptista a Deo fuerit missus, ut nempe homines, tanta errorum, ignorantiae et superstitionis vi oppressos, ut huius modici adhuc luminis beneficium neque perciperent neque admitterent, (v. 5.) attentos redderet in eum, qui summus doctor, et τοῦ Φωτὸς nomine est dignissimus. Videtur Ioannis aetate auctoritas Ioannis Baptistae adhuc hic ibi fuisse iusto maior. Itaque Evangelista brevissime

quae-

quaedam narrat, ex quibus perfpici poffet, Ioannem de Chrifto dixiffe teftimonium. Etiam qui hodie in Syria fuperfunt, difcipuli Ioannis, f. *Sabaei* Ioannem praeferunt Chrifto.

7. Ουτος ἦλθεν — δι' αὐτῦ) *Ei id muneris demandatum erat, ut homines de illo lumine edoceret, quo omnes eius opera* (inftitutione) *fidem haberent lumini.* Ἔρχεσθαι faepe de eo dicitur, qui munere quodam fungitur. Μαρτυρεῖν, *testari*, faepe eft *edocere*. Τὸ Φῶς, *doctorem summum*, quem Ioannes Baptifta commendavit, et laudavit, effe Chriftum, dubio caret; nam eft is, *per quem Deus invisibilis factus est conspicuus hominibus*, Col. I. 15. *in cuius doctrina et religione continentur thesauri omnes sapientiae et scientiae.* Col. II, 3. ἵνα π. — δι' ἀυτῦ) Divifis funt fententiis interpretes, utrum hoc δι ἀυτῦ referatur ad Ioannem, an ad Φῶς, fed haud dubie referendum eft ad Ioannem, ut *per eum*, i. e. eius opera et inftitutione multi Iudaeorum perducerentur ad fidem in hoc lumen, Meffiam.

8. Ουκ — τῦ Φωτὸς) *Non ille quidem fuit lumen hoc, sed iussus edocere alios de hoc lumine.* Ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ, fc. ἦλθεν, ut commendaret Meffiam.

9. Ἦν τὸ Φῶς — κόσμον) *Erat verum lumen, omnes collusraturum in mundum* (ad homines) *venturum.* Redit Ioannes ad defcriptionem Logi, quem τὸ Φῶς appellaverat. Ἐρχόμενον antiquiores Latini omnes referunt ad ἄνθρωπων, ut fit mafculinum; fed recentiores ad Φῶς, in genere neutro. Ἐις τὸν κόσμον, *ad homines*, Iudaeos et Gentiles; nam hac fignificatione ὁ κόσμος faepe accipitur

pitur. Sap. VII, 26. ὁ λόγος vocatur ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίȣ, Christus est τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, quia prae omnibus, qui ita unquam vocati sunt, hoc nomine dignus est. Φωτίζειν, *illuminare, docere.* Πάντα ἄνθρωπον, omnis generis homines. Φωτίζει recte verti potest: *vult* docere et salutari cognitione imbuere; nam verba activa ex usu hebraici sermonis saepe de conatu et bona voluntate agentis sunt explicanda. Opponitur hic Messias tacite Mosi, Ioanni, aliisque Prophetis, qui uni tantum populo profuerunt, et dicitur fecisse, quod fieri iussit, et per apostolos fecit.

10. Ἐν τῷ — ȣ̓κ ἔγνω) *Versabatur in mundo* (inter homines) *et mundus per eum creatus erat, hic tamen eum non probavit.* Ὁ κόσμος vulgo significat orbem terrarum, deinde Iudaeos, sed etiam omnes omnino homines. H. l. intelliguntur Iudaei, aliis tamen gentibus non exclusis. Τὸν λόγον Patriarchis apparuisse, angelum etiam vocari, propter ea quod annunciet hominibus, quaecunque iis annunciari vult ille universitatis fabricator, supra quem alius Deus non est, statuerunt etiam Patres ecclesiae, e. g. Iustinus M. Dial. c. Tryph. pag. 275. edit. Colon. (Viteberg,) 1686. fol. *Erat*, vel *fuerat in mundo*, antequam in humana natura conspicuus fieret, (v. 9. ἐρχόμενον ἐις τὸ κόσμον) antequam ἐις τὰ ἴδια veniret v. 11. Καὶ ὁ κόσμος δι᾽ αὐτȣ̃ ἐγένετο, *nam mundus per eum conditus erat.* Καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν ȣ̓κ ἔγνω, *sed mundus (*humanum genus*) eum non agnovit*, eum non probavit. Philo etiam statuit Deum, quicquid efficere velit per τὸν λόγον efficere, eoque ad homines nominatim nuncio

cio atque interprete uti, ideoque omnia etiam, quae in V. T. libris cum hominibus egisse dicitur Deus, huic λόγῳ tribuit. Idem tradunt Paraphrastae Chaldaici, atque hoc verbum Dei quasi visibilem in his terris imaginem atque vicarium esse iudicant. *Keil* l. c. p. 87. 91. s. *Iustinus Martyr* (in Apol. II. edit. Colon. p. 73.) *Christum*, dixit, λόγον εἶναι, ὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε, et *omnes, qui unquam rationi convenienter vixerunt*, (οἱ μετὰ λόγυ βιώσαντες) e. c. *Socratem et Heraclitum, fuisse Christianos.*

11. Ἐις τὰ ἴδια — παρέλαβον) *Venit in suum domicilium, sed populares eum non receperunt.* Phrasis ἐις τὰ ἴδια generalior est, et notat vel urbem, vel domum, vel terram patriam, vel quod cuique est proprium. Intelligi posset ὁ κόσμος, v. 10. Sed ob v. 32. 15. verisimilior est eorum sententia, qui *Palaestinam*, Deo peculiari modo propriam, *Dei vineam* Ies. V. intelligunt. Memorabilis est locus Sirac. XXIV, 8. ubi ἡ σοφία sic loquens introducitur: ὁ κτίσας με κατέπαυσε τὴν σκηνήν μυ, καὶ εἶπεν, Ἐν Ἰακὼβ κατασκήνωσον, καὶ ἐν Ἰσραὴλ κατακληρονομήθητι. Domicilium quasi elegerat sibi ὁ λόγος, vel ἡ σοφία in Palaestina, per religionis instituta singularia, et legem revelatam. Ps. CXLVII, 19. 20. Sed perfectissimo modo iste λόγος se manifestavit, ex quo cum homine Iesu se coniunxerat, qui in Iudaea, ubi natus erat, docuit, et doctrinam coelestem, vere divinam tradidit. καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν ὐ παρέλαβον) *Illi eius quasi domestici non susceperunt eum, eiusque doctrinam;* respuerunt eum, non amplexi sunt eum ut divinum doctorem, ut auctorem melioris cognitionis et aeternae salutis. Ἴδιοι sunt *populares*

res, Iudaei, Chriſto magis obſtricti, quam aliae gentes. Παραλαμβάνειν, *recipere*, ideoque probare. Chriſtus Iudaeis per prophetas praedictus, avide expectatus, et per Ioannem monſtratus fuerat; nec tamen ipſum receperunt, licet in Iudaea natum, in templo frequentem; per totam regionem docentem: imo ne cognati quidem eius ipſi fidem habuerunt, infra c. VII, 5. Intelligenda autem haec de maiori parte.

12. Ὅσοι — γενέσθαι) *Quotiquique autem eum receperunt, iis dedit ius et honorem filiorum Dei.* Ὅσοι, ſive Iudaei fuerint, ſive Ethnici. Ἔλαβον αὐτὸν, i. e. qui eum pro filio Dei, ſumma in homines auctoritate pollente, agnoſcebant. Ἔδωκεν αὐτοῖς — γενέσθαι, illis hanc dignitatem conceſſit, ut filii Dei eſſent. Nam ἐξουσία h. l. eſt *praerogativa, dignitas*; unde *Nonnus* in Paraphraſi recte per τιμὴν interpretatus eſt. Cf. 1 Macc. I, 13. XI, 58. Τέκνα Θεοῦ vocantur, qui Dei ſunt ſimiles, qui diſcunt ac tenent doctrinam Chriſti, qui per eam in melius mutantur, ideoque divini favoris participes fiunt. Similis locus eſt Sap. VII, 14. 28. τοῖς πιστεύουσιν — αὐτοῦ) *Iis* nempe, *qui et promissionibus et praeceptis eius fidem habent*; hoc enim eſt *credere*, idem quod modo λαμβάνειν αὐτὸν, Εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, i. e. εἰς αὐτὸν, vel αὐτῷ.

13. Οἱ οὐκ — ἐγεννήθησαν) Senſus eſt: *Qui hoc ius filiorum Dei non ex humana nascendi sorte, sed a Deo acceperunt. Tertullianus*, hunc locum non intelligens, Lib. *de carne Christi* c. 19. et 24. legendum eſſe pronuntiat: ὃς — ἐγεννήθη, *qui natus est*, noſtram lectionem Valentinianorum corruptioni tribuens. Conſule de hac

le-

TELLERI *Wörterbuch*, sub voce *Wort*. Omnino ὁ λόγος et ἡ σοφία τῦ Θεῦ coniunguntur, Lib. Sap. IX, 1. 2. Θεὲ — ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ σε, καὶ τῇ σοφίᾳ σε κατασκέυασας ἄνθρωπον. Solemne autem fuisse sapientiam personificare, confirmari posse videtur ex Prov. I, 20. sqq. VIII. inprimis vero Sirac. XXIV. Verum seriores Iudaei λόγον non solum vim et mentem et sapientiam, sed etiam naturam quandam, aut subiectum quoddam esse opinati sunt, et Philonem constat similia de Logo statuisse, ut *Ballenstedt* l. c. ostendit. Cf. inprimis KEILII commentat. laudata p. 89. et pag. 77. sqq. ubi docet (p. 80. not. 4.) ex Philonis sententia duplicem esse λόγον, eum nempe, qui in Dei intellectu prius latuisset, et eum, qui a Deo genitus sit, eodem modo, quo omnino dicit λόγον quemcunque, qui mente concipiatur, ab eo, qui ore profertur, diversum esse. Sunt etiam apud Nostrum, quae ostendant, ex eius sententia λόγον esse naturam quandam subsistentem, sive subiectum quoddam, atque hunc λόγον, arctissime cum Deo coniunctum se extra eum exseruisse ita, ut non modo omnes res procrearet, sed doctores etiam institueret, quos Deus hominibus mittere constituisset. Exinde etiam facile explicari potest, cur φῶς dicatur. Cf. LANGIUS l. c. pag. 49. s. Conferendus est etiam ZIEGLER, cuius *annotationes in Evangelium Ioannis*, et explicationes locorum difficiliorum inserta sunt GABLERI Ephemeridibus, Tom. IX. p, 15. sqq. Cf. CHRIST. FR. AMMON Progr. *de prologo Iohannis Evangelistae fontibus et sensu*. Goett. 1800.

4. Hic igitur *Logus* (nam significatio huius nominis uno vocabulo latino vix exprimi potest,) erat ἐν ἀρχῇ sc. τῆς κτίσεως τῦ κόσμυ, *ante mundi natales*, בְּרֵאשִׁית Gen. I.

I.

1. Valde errant, qui *ἐν ἀρχῇ* interpretantur de *initio Evangelii*; huic enim sententiae consilium Ioannis et sequens oratio aperte repugnat. Si vero ὁ λόγος fuit iam tum, quum mundus esse coepit, sequitur eum fuisse ante mundum conditum; sequitur etiam eum non esse unam ex ceteris creatis rebus, quae cum mundo esse coeperunt, sed alia natura et conditione. Cf. v. 3. Ex *Ierusalemi*, aliorumque sententia Ioannes hoc dicere voluit: Ab initio fuit sapientia et vis illa divina, per quam mundus est creatus. Sic Sirac. XXIV, 9. ἡ σοφία ita loquens introducitur: *πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἔκτισέ με (ὁ θεός,) καὶ ἕως αἰῶνος οὐ μὴ ἐκλίπω.* Prov. VIII, 22. Sed Ioannes sibi τὸν λόγον ut naturam subsistentem simul cogitasse videtur, cum Deo arctissime coniunctam, ut supra iam monuimus.

Καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν) Logus erat apud Deum. Hoc explicandum esse videtur e Philosophia Iudaeorum graecorum, qui statuebant, λόγον ab aeterno apud Deum fuisse, ei semper adfuisse, sed et extra eum se exseruisse. Pharaphrastae etiam Chaldaici suum מימרא דיי in coelis tradunt versari, super solio excelso atque elevato sedere, precesque hominum exaudire. Vid. Keil l. c. pag. 91. sqq. Cf. Prov. VIII, 30. Sap. Sal. IX, 4. 9. Torquent graecam phrasin, qui ἦν explicant ἐγένετο, *venit, ascendit* e terra ad Deum, ut nempe ab ipso Deo acciperet id, quod docere deberet. Hoc quidem est fingere, non explicare. Καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος) Plerique existimant ὁ λόγος habere vim subiecti, ut sensus sit: Logus erat Deus. Sed non adsunt idoneae grammaticae caussae, quae verba invertere iubeant. Accedit, quod etiam Iudaeorum Philosophi, in-

pri-

primis Philo τὸν λόγον dixerunt esse Θεόν. Philo, (Lib. de Iosepho, p. 551. ed. Mangey): Ὁ δὲ ζητῶν ὐκ ἔςιν ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ Θεὸς, ἢ λόγος θεῖος. Libro de Somniis: Καλεῖ δὲ τὸν Θεὸν, τὸν πρεσβύτατον αὐτῦ λόγον, ubi in Mediceo et aliis MSS. Codd. deest articulus τὸν, ante nomen Θεὸν, atque rectius fortasse ad mentem Philonis, qui τὸν Θεὸν de *summo Deo ac Patre* sumi, Θεὸν autem sine articulo, de λόγῳ seu *filio* ibidem asserit. Loca in lib. *de Soma* Vol. opp. I. p. 655. et *Allegoriar*. L. III. Vol. I. p. 128. exhibet Keilius comment. cit. p. 81. 82. not. 10. Quomodo λόγος dicatur Θεὸς, a Ioanne non definitur; tribuitur tantum τῷ λόγῳ summa vis ac dignitas. *Origenes* Comment. in Ioannem: (pag. 46 edit. Huet.) *Quum Dei vocabulum ponitur de ingenito universorum auctore, articulum ponit Ioannes, reticens illum, quum ὁ λόγος Deus nominatur* — Ἀυτόθεος ὁ θεὸς ἐςι, (Ioann. XVII, 3.) *participatione et communitate divinitatis illius ὁ λογὸς*. Haud dubie e Philone haec hausit Origenes. Samuel Crellius sub nomine *Artemonii*, in libro: *Initium Evangelii Ioannis ex antiquitate ecclesiastica restitutum*, mutat verba Θεὸς ἦν ὁ λόγος in Θεῦ ἦν ὁ λόγος, Logos fuit missus a Deo. At vero omnes Codices, Versiones et Patres graeci et latini constanter legunt Θεὸς. Satis castigata est Crellii temeritas a viris doctis, nominatim a Bengelio et Wetstenio. Comma 2. est mera repetitio eorum, quae initio comm. 1. dicta erant.

3. Πάντα — ὃ γέγονεν) *Omnia per eum facta sunt, nec quicquam eorum quae extiterunt, sine eo factum est*. Eadem sententia et affirmando et negando exprimitur, Parallelismo, Hebraeis usitato. Πάντα de omnibus omnino

rebus

rebus eſt accipiendum. Vim afferunt verbis et contexto ſermoni, qui *πάντα de omnibus in nova creatione* interpretantur. Etiam Philo ſtatuit, mundum univerſum per τὸν λόγον creatum eſſe, Lib. de monarch. pag. 819. λόγος ἐστιν εἰκῶν Θεοῦ, δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο. Lib. de opif. mundi (p. 7.); λόγος ὁ θεῖος ἐποίει τὸν οὐρανὸν, σύμπαν ὕδωρ, καὶ ἅπασαν τὴν γῆν κ. τ. λ. Neque mundum tantum creaſſe ſtatuit λόγον iſtum, ſed omnes etiam naturas intelligentes, nominatimque etiam hominem, et quidem ſic, ut ad ſuam ipſius imaginem quum hunc, tum illas efformaret. Idem traditur in paraphraſibus Chaldaicis. Vid. loca a Keilio citata, p. 83. 91. Cf. Sap. IX, 1. Pſ. XXXIII, 6. reſpectu habito ad verba Moſis Gen. I, 3. 6. etc. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים. Codices nonnulli et Patres Graeci et Latini verba ὃ γέγονεν ſequentibus iungunt hoc modo: ὃ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν. *Quicquid per eum factum est, erat vita*, i. e. vivebat. Hanc interpunctionem Chryſoſtomus tribuit haereticis, qui ex his verbis docere volebant, Spiritum S. eſſe creatum. Sed ob eam potiſſimum cauſſam reiicienda eſt haec interpunctio, quia ex ſequentibus intelligitur, vocabulum Ζωὴ nunc non ad res creatas, ſed ipſum λόγον referendum eſſe, ut et poſtea Φῶς de eo dicitur. Itaque vulgaris interpunctio retinenda eſſe videtur.

4. Ἐν αὐτῷ — ἀνθρώπων) *Iste* (λόγος) *auctor erat vitae, et auctor vitae erat etiam auctor lucis inter homines.* Ἐν αὐτῷ, *per* eum, ut ſaepiſſime in N. T. Ζωὴ varias habet ſignificationes in his libris. Dicitur enim de vita phyſica, de vera vita, de ſalute, felicitate etc. Sen-

tentia igitur est ambigua. Fortassis Ζωὴ h. l. significatu latissimo dicitur, ut vitam omnem omnino indicet, non exclusa significatione verae vitae et felicitatis. Philo de opif. mundi (p. 6.): Ζωῆς δὲ Θεὸς λόγος αἴτιος.

Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ Φῶς τῶν ἀνθρώπων) Τὸ Φῶς varie usurpatur, nimirum de luce physica, de scientia, doctrina scientiam efficiente, felicitate etc. Quo igitur sensu ὁ λόγος auctor lucis dicatur ambiguum est. Philo de mundi opif. (p. 6.): Τὸν δὲ ἀόρατον καὶ νόητον θεῖον λόγον, εἰκόνα λέγει Θεοῦ. καὶ ταύτης εἰκόνα τὸ νόητον Φῶς ἐκεῖνο, ὃ θείου λόγου γέγονεν εἰκὼν τοῦ διερμηνεύσαντος τὴν γένεσιν αὐτοῦ, *invisibilem et intelligibilem divinum Logum imaginem dicit Dei* (Moses), *et huius imaginis lucem illam intelligibilem, quae facta est imago divini Logi, eius generationis interpres.* Addit *quae est supercoelestis stella, fons stellarum sensibilium, quam non temere appellare possemus lucem universalem* etc. Τῶν ἀνθρώπων omittunt nonnulli codices. Omissa esse videtur haec vox a nonnullis ideo, quod in hoc contextu omnia universe dicuntur, proptereaque etiam hic absolute dicendum fuisset: τὸ Φῶς, lucis auctor. Si τῶν ἀνθρώπων genuinum est, verti debet: *in usum hominum*, et consideratur ὁ λόγος ut *auctor cognitionis, ut doctor hominum summus.*

5. Καὶ τὸ Φῶς — κατέλαβεν) *Illa lux lucebat in tenebris*, inter homines inscios et pravos, *sed* (hanc lucem) *non admiserunt. Lucebat in tenebris*, i. e. homines in ignorantia versantes veritatum salutarium cognitione imbuere volebat. Nunquam enim Deus defuit humano generi. Hebr. I. 1. Sap. Salom. XVII, 20. f. Σκοτία,

per

per metonymiam ἐσκοτισμένοι, Ephes, V. 8. coll. IV, 18. φαίνει, semper lucet, semper illuxit; inde ab isto tempore depravationis humanae; sed quasi e *longinquo*. Itaque tandem lumen ipsum *venit* novo atque inusitato modo in mundum, et quidem ad Iudaeos. καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ ȣ̓ κατέλαβεν, *sed homines depravati huius luminis beneficio recte non sunt usi.* Illi inscii eum non perceperunt. Κατέλαβεν varie explicatur. Sed videtur καταλαμβάνειν h. l. ut Phil. III, 12. denotare: *omne lumen totumque habere*, lumen percipere, atque toto eius beneficio frui. Heumannus: *non accepit*. Καταλαμβάνειν est etiam *comprehendere*, sc. animo, i. e. *intelligere, perspicere*. Hesychius: καταλαβέσθαι, κατανοήσασθαι. Intelligendum autem est hoc de *magna parte* hominum. Nam saepe indefinite enunciatur, quod maximae parti convenit.

6. Ἐγένετο — Ἰωάννης) *Fuit homo a Deo missus, cui nomen Ioannes.* Ἐγένετο, pro παρεγένετο, *publice prodit.* Αὐτῷ hic non poni per hebraismum pro relativo ᾧ, cui, sed elegantem subesse Graecismum, Kypke ad h. l. monet, et exemplis probat. Verba comm. 6. 7. 8. parenthesi includenda esse videntur; continent enim digressionem de Ioanne Baptista, qua absoluta statim ad propositum redit Noster v. 9. Ostendit; quo consilio Ioannes Baptista a Deo fuerit missus, ut nempe homines, tanta errorum, ignorantiae et superstitionis vi oppressos, ut huius modici adhuc luminis beneficium neque perciperent neque admitterent, (v. 5.) attentos redderet in eum, qui summus doctor, et τȣ̃ φωτὸς nomine est dignissimus. Videtur Ioannis aetate auctoritas Ioannis Baptistae adhuc hic ibi fuisse iusto maior. Itaque Evangelista brevissime quae-

quaedam narrat, ex quibus perſpici poſſet, Ioannem de Chriſto dixiſſe teſtimonium. Etiam qui hodie in Syria ſuperſunt, diſcipuli Ioannis, ſ. *Sabaei* Ioannem praeferunt Chriſto.

7. Οὗτος ἦλθεν — δι' αὐτῦ) *Ei id muneris demandatum erat, ut homines de illo lumine edoceret, quo omnes eius opera* (inſtitutione) *fidem haberent lumini.* Ἔρχεσθαι ſaepe de eo dicitur, qui munere quodam fungitur. Μαρτυρεῖν, *testari*, ſaepe eſt *edocere*. Τὸ Φῶς, *doctorem summum*, quem Ioannes Baptiſta commendavit, et laudavit, eſſe Chriſtum, dubio caret; nam eſt is, *per quem Deus invisibilis factus est conspicuus hominibus*, Col. I. 15. *in cuius doctrina et religione continentur thesauri omnes sapientiae et scientiae.* Col. II, 3. ἵνα π. — δι' αὐτῦ) Diviſis ſunt ſententiis interpretes, utrum hoc δι αὐτῦ referatur ad Ioannem, an ad Φῶς, ſed haud dubie referendum eſt ad Ioannem, ut *per eum*, i. e. eius opera et inſtitutione multi Iudaeorum perducerentur ad fidem in hoc lumen, Meſſiam.

8. Οὐκ — τῦ Φωτὸς) *Non ille quidem fuit lumen hoc, sed iussus edocere alios de hoc lumine.* Ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ, ſc. ἦλθεν, ut commendaret Meſſiam.

9. Ἦν τὸ Φῶς — κόσμον) *Erat verum lumen, omnes collusraturum in mundum* (ad homines) *venturum.* Redit Ioannes ad deſcriptionem Logi, quem τὸ Φῶς appellaverat. Ἐρχόμενον antiquiores Latini omnes referunt ad ἄνθρωπον, ut ſit maſculinum; ſed recentiores ad Φῶς, in genere neutro. Εἰς τὸν κόσμον, *ad homines*, Iudaeos et Gentiles; nam hac ſignificatione ὁ κόσμος ſaepe accipitur

pitur. Sap. VII, 26. ὁ λόγος vocatur ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίȣ, Christus est τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, quia prae omnibus, qui ita unquam vocati sunt, hoc nomine dignus est. Φωτίζειν, *illuminare, docere.* Πάντα ἄνθρωπον, omnis generis homines. Φωτίζει recte verti potest: *vult* docere et salutari cognitione imbuere; nam verba activa ex usu hebraici sermonis saepe de conatu et bona voluntate agentis sunt explicanda. Opponitur hic Messias tacite Mosi, Ioanni, aliisque Prophetis, qui uni tantum populo profuerunt, et dicitur fecisse, quod fieri iussit, et per apostolos fecit.

10. Ἐν τῷ — ȣ̓κ ἔγνω) *Versabatur in mundo* (inter homines) *et mundus per eum creatus erat, hic tamen eum non probavit.* Ὁ κόσμος vulgo significat orbem terrarum, deinde Iudaeos, sed etiam omnes omnino homines. H. l. intelliguntur Iudaei, aliis tamen gentibus non exclusis. Τὸν λόγον Patriarchis apparuisse, angelum etiam vocari, propter ea quod annunciet hominibus, quaecunque iis annunciari vult ille universitatis fabricator, supra quem alius Deus non est, statuerunt etiam Patres ecclesiae, e. g. Iustinus M. Dial. c. Tryph. pag. 275. edit. Colon. (Viteberg,) 1686. fol. *Erat*, vel *fuerat in mundo*, antequam in humana natura conspicuus fieret, (v. 9. ἐρχόμενον ἐις τὸ κόσμον) antequam ἐις τὰ ἴδια veniret v. 11. Καὶ ὁ κόσμὸς δι' αὐτȣ̃ ἐγένετο, *nam mundus per eum conditus erat.* Καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν ȣ̓κ ἔγνω, *sed mundus (*humanum genus*) eum non agnovit*, eum non probavit. Philo etiam statuit Deum, quicquid efficere velit per τὸν λόγον efficere, eoque ad homines nominatim nuncio

cio atque interprete uti, ideoque omnia etiam, quae in V. T. libris cum hominibus egisse dicitur Deus, huic λόγῳ tribuit. Idem tradunt Paraphrastae Chaldaici, atque hoc verbum Dei quasi visibilem in his terris imaginem atque vicarium esse iudicant. *Keil* l. c. p. 87. 91. s. *Iustinus Martyr* (in Apol. II. edit. Colon. p. 73.) *Christum*, dixit, λόγον εἶναι, ὃ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε, et *omnes, qui unquam rationi convenienter vixerunt*, (οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες) e. c. *Socratem et Heraclitum, fuisse Christianos*.

11. Εἰς τὰ ἴδια — παρέλαβον) *Venit in suum domicilium, sed populares eum non receperunt.* Phrasis εἰς τὰ ἴδια generalior est, et notat vel urbem, vel domum, vel terram patriam, vel quod cuique est proprium. Intelligi posset ὁ κόσμος, v. 10. Sed ob v. 32. 15. verisimilior est eorum sententia, qui *Palaestinam*, Deo peculiari modo propriam, *Dei vineam* Ies. V. intelligunt. Memorabilis est locus Sirac. XXIV, 8. ubi ἡ σοφία sic loquens introducitur: ὁ κτίσας με κατέπαυσε τὴν σκηνήν μου, καὶ εἶπεν, Ἐν Ἰακὼβ κατασκήνωσον, καὶ ἐν Ἰσραὴλ κατακληρονομήθητι. Domicilium quasi elegerat sibi ὁ λόγος, vel ἡ σοφία in Palaestina, per religionis instituta singularia, et legem revelatam. Ps. CXLVII, 19. 20. Sed perfectissimo modo iste λόγος se manifestavit, ex quo cum homine Iesu se coniunxerat, qui in Iudaea, ubi natus erat, docuit, et doctrinam coelestem, vere divinam tradidit. καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον) *Illi eius quasi domestici non susceperunt eum, eiusque doctrinam*; respuerunt eum, non amplexi sunt eum ut divinum doctorem, ut auctorem melioris cognitionis et aeternae salutis. Ἴδιοι sunt *populares*

res, Iudaei, Christo magis obstricti, quam aliae gentes. Παραλαμβάνειν, *recipere*, ideoque probare. Christus Iudaeis per prophetas praedictus, avide expectatus, et per Ioannem monstratus fuerat; nec tamen ipsum receperunt, licet in Iudaea natum, in templo frequentem; per totam regionem docentem: imo ne cognati quidem eius ipsi fidem habuerunt, infra c. VII, 5. Intelligenda autem haec de maiori parte.

12. Ὅσοι — γενέσθαι) *Quotiquique autem eum receperunt, iis dedit ius et honorem filiorum Dei.* Ὅσοι, sive Iudaei fuerint, sive Ethnici. Ἔλαβον αὐτὸν, i. e. qui eum pro filio Dei, summa in homines auctoritate pollente, agnoscebant. Ἔδωκεν αὐτοῖς — γενέσθαι, illis hanc dignitatem concessit, ut filii Dei essent. Nam ἐξουσία h. l. est *praerogativa, dignitas*; unde *Nonnus* in Paraphrasi recte per τιμὴν interpretatus est. Cf. 1 Macc. I, 13. XI, 58. Τέκνα θεοῦ vocantur, qui Dei sunt similes, qui discunt ac tenent doctrinam Christi, qui per eam in melius mutantur, ideoque divini favoris participes fiunt. Similis locus est Sap. VII, 14. 28. τοῖς πιστεύουσιν — αὐτοῦ) *Iis* nempe, *qui et promissionibus et praeceptis eius fidem habent*; hoc enim est *credere*, idem quod modo λαμβάνειν αὐτὸν, Εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, i. e. εἰς αὐτὸν, vel αὐτῷ.

13. Οἱ οὐκ — ἐγεννήθησαν) Sensus est: *Qui hoc ius filiorum Dei non ex humana nascendi sorte, sed a Deo acceperunt. Tertullianus*, hunc locum non intelligens, Lib. *de carne Christi* c. 19. et 24. legendum esse pronuntiat: ὃς — ἐγεννήθη, *qui natus est*, nostram lectionem Valentinianorum corruptioni tribuens. Consule de hac le-

lectionis varietate *Semleri* paraphrasin. Secundum receptam lectionem sermo est de hominibus, quibus a Christo datum est filios Dei fieri. De iis dicit Ioannes eos *non* ἐξ αἱμάτων, *ex semine humano, ex homine aliquo,* (e. g. Abrahamo) esse *prognatos.* Mos est Hebraeis hominem, praesertim cum Deo aut angelis comparatum, vocare בָּשָׂר וָדָם, *carnem et sanguinem*, ut Matth. XVI, 17. Gal. I, 16. et alibi. Est autem hic θέλημα pro Hebraeo חֵפֶץ quod et *libidinem* significat. Phrases ἐξ αἱμάτων, ἐκ θελήματος σαρκὸς — ἀνδρὸς, nihil valde diversum significant, nisi distinguere velis haec duo: foeminae — viri voluntate coire. Ἐκ Θεοῦ γεννηθῆναι, et τέκνον τοῦ Θεοῦ εἶναι, nihil inter se differunt. Igitur h. l. ii dicuntur ex Deo nati esse, qui vi divina, per coelestem doctrinam Christi sese exserente, mente emendati, Deoque similes facti sunt. Iudaei putabant se sorte nascendi et propter maiorum virtutem esse filios Dei dilectos. Haec vana opinio, qua putabant se in gratia apud Deum esse, effecit, ut ipsi non solum Christum reiicerent, sed etiam omni modo impedirent, ne quis Christum reciperet. Sed ii vere dilecti filii Dei sunt, qui per doctrinam Christi novam indolem induerunt.

14. Καὶ ὁ λόγος — ἐν ἡμῖν) *Nam ὁ λόγος homo factus est, et versatus est inter nos.* Καὶ, ut saepe hebr. ו. vertendum est h. l. *nam.* Explicatur enim et aliis verbis exprimitur, quod supra v. 11. dictum erat: εἰς τὰ ἴδια ἦλθε. *Ierusalemus*: ὁ λόγος, vis illa, potentia et sapientia divina (v. 1. sq.) perfectissimo modo apparuit in homine Iesu. Σάρξ h. l. est *homo*, corpore mortali indutus,

tus, ut Matth. XXIV, 22. Act. II, 17. et aliis locis. Ἐγένετο *factus est*, non: *fuit:* nam ὁ λόγος iam ante conditum mundum extiterat, et ipſe mundum creaverat, v. 2. 3. Reiicit Ioannes eorum opinionem, qui τὸν λόγον humano corpore praeditum fuiſſe negabant, contra quos etiam Epiſt. I. diſputat. καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, *et habitavit inter nos*, non ſubito apparuit, et mox diſparuit, ut angeli, ſed inter homines per triginta amplius annos continuos vixit. Haec enim eſt vis verbi σκηνῶν, quod proprie ſignificat *tentorium figere*, ſed h. l. *commorari versari*. Cf. locum Sirac. XXIV, 8. ſupra ad v. 11. laudatum, et quae ibi notata ſunt. Καὶ ἐθεασάμεθα — ἀληθείας) *Et contuebamur maiestatem eius, maiestatem tanquam unici filii a Patre* (exhibitam) *plenam verissimis beneficiis.* Quid hoc ſit, uberius docet ipſe ſcriptor V. 16. 17. Δόξα, כָּבוֹד, *maiestas*, omnes Dei virtutes, inprimis eius potentia ſumma et benignitas. Haec Chriſti maieſtas apparuit in eius miraculis, inprimis autem in eius doctrina vere divina, omni humana ſapientia ſuperiore. Unde Chriſtus Col. I, 15. vocatur εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, is, *per quem Deus invisibilis factus est conspicuus hominibus.* Cf. etiam Hebr. I, 3. Ἐν ἡμῖν, *inter nos*, in Iudaea. Μονογενής, יָחִיד, *unicus*, Gen. XXII, 2. 12. Iud. XI, 34. ubi Graeci, ſenſum reſpicientes, vertunt ἀγαπητόν. Illud παρὰ πατρὸς referunt Valla, Erasmus aliique ad δόξαν, *maiestatem non quamlibet, sed a patre exhibitam*, δοθεῖσαν, *quae declararet, eum unicum esse filium.* Matth. III. 17. Alii referunt ad μονογενοῦς, et ſupplent ἐξελθόντος, vel ὄντος, *filii unici, a patre missi.* Tum vero dicendum fuiſ-

ſet

ſet vel τῷ πατρὶ, vel τȣ̃ πατρὸς, ſine particula παρά. Παρὰ, a, ut Matth, XX, 20. Io. V, 41, Verba: πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας nonnulli conſtruunt cum illis: καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, interpoſita parentheſi. Sed rectum haud raro cum obliquis conſtruitur, ut Marc. VI, 40. Apoc. I, 5. Hebraica Phraſis חֶסֶד et אֱמֶת deſcribit maximam benignitatem, quae eſt ſolius Dei. 2 Sam. II, 6. Pſ. XXV, 10. Pſ. LXXXIX, 15. Ἀλήθεια, ſi aliis vocabulis additur, ſaepius indicare videtur rei, cui additur, maiorem aliquam virtutem, ut adeo inſerviat periphraſi Superlativi. Χάρις autem eſt *beneficium*. Eſt igitur χάρις καὶ ἀλήθεια per ἓν διὰ δυοῖν benevolentia veriſſima, beneficium veriſſimum. Non intelligitur benevolentia ea, quae in Chriſto reſidet, ſed quae collata eſt in homines, v. 17. beneficiorum, inprimisque verae doctrinae veluti theſaurus. Iam redit Noſter ad teſtimonium Ioannis Baptiſtae.

15. Ἰωάννης — πρῶτός μȣ ἦν) *Ioannes ita de eo docuit, atque publice confirmavit: hic est de quo dixi: Qui post me munus suum auspicabitur, is ante me fuit, quippe me prior erat.* Μαρτυρεῖ, Praeſens loco praeteriti, ut ſaepe. Evangeliſta ipſius Ioannis publica confeſſione eos refellit, qui Ioannem *omisso Iesu* ſectabantur, deque eius nomine dici ſe volebant. καὶ κέκραγε) *atque magna voce confirmavit.* Pertinet hoc verbum praecipue ad *publicum* teſtimonium; nam κράζειν, ut βοᾶν, Matth. III, 3. ſaepe eſt aliquid *promulgare, publice confirmare.* ὁ ὀπίσω μȣ ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μȣ γέγονεν) i. e. *qui post me munus suum auspicatur, ante me fuit.* Nonnulli ἔμπροσθεν expli-

plicant de dignitate. *Chrysostomus* verba haec explicavit: λαμπρότερος, ἐντιμότερος. Sed vocabulum ἔμπροσθεν nec in N. T. nec apud Alexandrinos, nec apud Profanos indicat *dignitatem*, praerogativam. Itaque de prioritate temporis potius sermo esse videtur. Πρῶτος pro πρότερος potest quidem dignitatis eminentiam notare; nam Matthaeus dixit: ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, c. III, 11. cf. Marc. I, 7. Luc. III, 16. Tum ἦν positum esset pro ἐστὶ, quod est durum; sed Ioannes πρῶτον de prioritate temporis, usurpare solet, c. I, 42. V, 4. VIII, 7. XV, 18 XX, 4. 8. Cum hac explicatione consentit locus c. VIII, 58. Hoc igitur voluit Ioannes: Messiam qua λόγον priorem fuisse Baptista. Vid. Ziegler l. c. pag. 37. s.

16. Καὶ ἐκ — χάριτος) *Atqui ex eius copiis, nos omnes accepimus maxima beneficia.* Πλήρωμα hebr. מְלֹא *divitiae, copiae*, Gen. XLVIII, 19. Ies. XXXI, 4. Πλήρωμα αὐτοῦ, nempe Christi, qui v. 14. dicebatur πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας, nihil aliud est, quam id, e quo veram doctrinam hauserunt Apostoli et alii Christi sectatores, thesaurus ille plenus divinae sapientiae, tanquam verissimi beneficii, quod nobis attulit Christus, (v. 18.) dum Deum nobis cognoscendum dedit. Cf. Col. I, 19. et *Noesselti* commentationem ad h. l. in Opusc. Fascic. II. p. 231. sqq. Vid. etiam *Storrii* diss. de sensu vocis πλήρωμα. Verba: καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος, vertenda esse videntur: *et quidem maxima beneficia.* Καὶ, *et quidem.* χάρις ἀντὶ χάριτος, חֵן עַל חֵן *unum beneficium post alterum*, insignia, maxima beneficia, salutaris sc. doctrinae. Alii illud ἀντὶ referunt ad eam *gratiam*, qua populus Iu-

daicus olim acceperat legem, ut sensus sit: pro ea gratia, qua populus Iudaicus alijs praestare videbatur, nos accepimus gratiam praestantiorem, Evangelii scilicet hoc munus. Sic etiam hunc locum NOESSELTUS l. c. p. 245. explicat. Nec male. Nam statim v. 19. χάρις καὶ ἀλήθεια, *quae nobis per Christum contigit*, opponitur legi a Mose profectae, in qua magnum Israelitae beneficium acceperant, digni etiam propterea habiti, qui filiorum Dei nomine mactarentur. Sed longe excellentius collatum erat in Christi discipulos, quod hac de caussa χάρις καὶ ἀλήθεια, h. e. *verum beneficium*, et hoc nomine magis dignum dicitur, aut χάρις ἀντὶ χάριτος, *maius beneficium pro beneficio minori redditum*, ut longe maiori iure *filii Dei* appellentur, *quicunque in eum credidissent*,

17. Ὅτι ὁ νόμος — ἐγένετο) *Namque lex per Mosen data est, verius beneficium* (hoc nomine multo etiam magis dignum, longe illo grandius) *per Iesum Christum contigit*. Ὁ νόμος est omnium legum Mosaicarum complexus. Haec non tantum ad discipulos Ioannis, sed ad omnes Iudaeos referuntur, qui duram illam, molestamque legem, quae terrebat, et poenas gravissimas minabatur, doctrinae Christi praeferebant. Hebr. XII, 18—24. Erat quidem beneficii loco Israelitis data lex Mosis; sed verius et grandius beneficium est doctrina Christi. *Moses nobis* LEGEM *tradidit*; favoris divini particepes nos reddere non potuit. Hoc certum est, meliorem perfectioremque doctrinam Christi, quae nobis viam ad favorem divinum aperit, opponi imperfectiori legi Mosis.

18.

18. Θεὸν ὐδεὶς — ἐξηγήσατο) *Deum,* (eiusque arcana consilia) *hominum nemo cognoverat, unicus ille Dei filius, isque cum patre coniunctissimus, consilia eius nobis interpretatus est.* Ὁρᾷν non de sensu oculorum accipi hoc quidem in loco, sed idem denotare quod *intelligere, mente cogitationeque percipere*, vel ex verbo ἐξηγεῖσθαι, *docere, demonstrare, interpretari,* constat. Ne Moses quidem ita familiariter cum Deo vixit, ut eius consilia perviderer. ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τῦ πατρὸς *patri coniunctissimus.* Εἰς pro ἐν. *In sinu esse* est *proximum et intimum esse.* Luc. XVI, 22. Sumtum de modo accumbendi veterum, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο) ἀπεκάλυψε, Matth. XI, 27. *patefecit, interpretatus est.* LXX. ἐξηγήσασθαι usurparunt pro hebr. הורה Levit. XIV, 57. *Suidas* ἐξηγήσασθαι significare docet ἅμα λέγειν τε περὶ ὧν ἀγνοῦσιν οἱ ἀκύοντες, καὶ διδάσκειν ἀυτὺς περὶ ὧν πυνθάνονται. In eo igitur demonstravit Christus δόξαν ἀυτῦ, *maiestatem divinam,* (v. 14.) quod nobis consilia divina de salute hominum, tot seculis abscondita, exposuit.

19. Καὶ ἄυτη — τίς εἶ) *Haec est autem Ioannis* (de eo) *professio: Quum Synedrii Hierosolymitani assessores nonnullos sacerdotes et Levitas ad eum misissent, interrogaturos, quisnam esset?* Ἡ μαρτυρία h. l. est *professio libera*, ad legitimam interrogationem prolata. Οἱ Ἰυδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων, i. e. Synedrium magnum, cuius consessus erat Hierosolymis, et cuius notio erat de novis doctoribus. Iudaeorum proceres, novarum rerum cupidi, eam ob caussam legatos ad Ioannem misisse videntur, quod hac opportunitate abuti vellent, Romanorum potestati se subducendi. Miserant ἱερεῖς καὶ λευΐτας, doctissimos sui

coetus; nam hi, quibus e publico victus erat, liberius ftudiis vacabant. ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν, σὺ τίς εἶ) Compendio rem dicit, quae ex fuperioribus plenius intelligitur. Non enim tantum interrogarunt, quis effet, i. e. quo munere fungeretur, fed et, an effet Chriftus? Eft autem mos Hebraeorum mandata exprimere oratione directa.

20. Καὶ ὡμολόγησε — ὁ χριςὸς) *Libere et palam professus est, se non esse Messiam.* Sine ulla haefitatione, palam, libere faffus eft. Negatio oppofiti addi affirmationi folet, ad omnem exceptionem elidendam. Repetitur autem ὡμολόγησε, ut fignificetur, illum bis terve idem magna conftantia atque affeveratione dixiffe, quod eo magis erat neceffarium, quia illa falfa opinio, Ioannem effe Meffiam, multos iam invaferat, Luc. III, 15. Profeffus eft, fe non effe magnum illum Meffiam, qui circa ea tempora expectabatur.

21. Ἡλίας εἶ σύ;) In terras demiffus ex eo loco, in quem raptus eft. Iudaei in ea erant opinione, *Eliam* paullo ante Meffiam effe venturum, uncturum eundem, i. e. adiuturum eius publicam auctoritatem. Cf. Matth. XVI, 14. Qui hoc interrogant, oftendunt, fe nefcire, quo patre, qua matre natus effet *Ioannes*, aut de eo dubitare. οὐκ εἰμί) Hoc nimirum fenfu, quo interrogabatur. Nam alio fenfu Elias nominari poterat, Luc. I, 17. ὁ προφήτης εἶ σύ;) ὁ προφήτης, fc. ὁ ἄλλος, ille Meffiae alter adiutor, qui non eft Elias. *Ieremias* intelligi videtur, de cuius reditu rumor quidam inter Iudaeos vagabatur. Eum putabant abfcondiffe urnam Mannae, arcam foederis, et alia ab ipfo reftituenda Iudaeis.

22. Τίς-εἶ;) Post negativas responsiones affirmativam volunt elicere, qualem officio se diceret. ἵνα—ἡμᾶς) Responsum dare, dicitur de legatis, quibus mandata sunt data, et qui responsum referunt.

23. Ἐγὼ φωνὴ—ὁ προφήτης) *Equidem in desertis cohortor homines, ut viam sternant domino, praeeunte Iesaia vate.* Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος, pro ἐγὼ ὁ βοῶν sc. εἰμί. Verba ipsa Prophetae efferre voluit. Vid. notata ad Matth. III, 3.

24. Ἐκ τῶν Φαρισαίων) Non mirum; maior enim synedrii pars eius erat sectae, ut videre est Act. XXIII.

25. Τί οὖν βαπτίζεις;) Hoc ius, per baptismum novam colligendi religionis societatem, concedebant Iudaei Messiae, eiusque adiutoribus, Eliae et Ieremiae, non autem aliis. Qui enim baptizabantur, novam subibant obligationem, et quodammodo seiungebantur a reliqua Iudaeorum societate sacra.

26. Ἐγὼ—οὐκ οἴδατε) *Equidem aqua homines abluo; sed medius inter vos adest, vobis ignotus.* Ἐν ὕδατι, sola aqua, ut alii etiam Iudaei proselytos baptizabant. Nolite putare, inquit, rem totam esse in meo baptismate. Quod ego facio, praeparatio tantum est et initium functionis ipsi mandatae. μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν) *Inter vos est.* Is, quem requiritis, Messias, inter vos iam est, muneri suo paratus. Ἕστηκε, aut loco *praesentis*, aut loco *futuri:* Paulo post publice inter vos comparebit. ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, simpliciter: qui est vobis ignotus.

27. Αὐτὸς—ὑποδήματος) *Is est ille, qui me excipiet* (in munere gerendo,) *qui ante me extitit, cuius ut calceorum lora solvam, sum indignus.* Cf. supra comma

15. et Matth. III, 11. Alia lectio est: Ὁ ὀπίσω με ἐρχόμενος, οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος κ. τ. λ. sensu fere eodem manente.

28. Ἐν Βηθαβαρᾷ) Multi codices et antiquissimae versiones habent ἐν Βηθανίᾳ. Sic legebant plerique, imo omnes codices ante *Origenem*, qui hanc lectionem mutavit in Βηθαβαρᾷ, et ex *Origine* pendent ceteri interpretes inde a *Chrysostomo*. Vid. *Matthaeii* N. T. ad h. l. *Birchium*, *N. T. versiones syriacas a I. G. C. Adlero denuo examinatas* etc. p. 123. et 186. et *Evangelium secundum Ioannem ex versione Persici interpretis, curante Bode.* Origenes lectionem mutavit eam ob caussam, quod praeter Bethaniam, quae non longe aberat ab Hierosolymis, nullam sciret aliam. Sed fuit alia etiam Bethania, trans Iordanem, in tribu Ruben sita, postea Bethabara dicta. Et *Bethabara* et *Bethania* significant domum transitus, locum, ubi navi traiicitur fluvius.

29. Τῇ ἐπαύριον — τοῦ κόσμου) *Non ita multo post, quum Iesum accedere videret, en: inquit, agnum Dei ablaturum peccata hominum.* Τῇ ἐπαύριον videtur hic vertendum *non multo post*, ut hebr. מָחָר, et intelligendum esse diem aliquem post baptismum Christi a Ioanne administratum. Omisit nempe Evangelista Ioannes historiam de baptismo Christi, inserendam ex aliis Evangelistis. Hoc non temere dici, ex eo recte colligitur, quod in omni reliquo loco de Christo baptizato sermo est. Videtur Iesus ad Ioannem venisse, quod eius praedicationem vellet cohonestare, sicut antea ad eius baptismum honoris caussa venerat. Ne quis autem suspicaretur, Iesum eadem caussa

qua

qua alii, venisse ad baptismum, ut scilicet peccata confiteretur, idcirco tollit Ioannes eiusmodi suspicionem, dicens: ἴδε — κόσμου) Variae sunt interpretum sententiae de horum verborum sensu. Ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, esse potest *agnus Deo probatus*, ut ἔργον τοῦ Θεοῦ, c. VI, 29. *sacrificia Dei* Ps. LI, 19. vel *agnus Deo tanquam victima consecratus*, vel *a Deo missus*. Alii Ioannem respexisse putant ad agnum paschalem, alii potius ad agnum sacrificii iugis. Quum enim agnus paschalis a solis Iudaeis comederetur; agnus sacrificii iugis totus comburebatur offerebaturque pro salute non Iudaeorum solum, verum totius humani generis. *Ioseph*, de B. I. L. II, c. 10. §. 4. Antiq. III, 10. 1. aliisque locis. Aliis agnus rectius videtur esse Symbolum hominis mansueti et innocentis. Αἴρειν significat, *aliquid sursum tollere*, *in se suscipere*, *auferre*, *abducere*, c. II, 16. 39. 41. XV, 2. Ὁ κόσμος, *homines improbi, poena digni*. Intelligi videntur Iudaei; non enim credibile est, Ioannem alias etiam gentes in mente habuisse, quum haec diceret. Ἁμαρτία est *poena peccatorum*, comparata cum gravi onere, quod Christus ablaturus esset, (αἴρειν.) Cf. 1 Io. III, 5. Sensus igitur esse videtur; *En illum hominem innocentem, mitissimum, qui gravissimas in se suscipiet molestias, ut homines scelestos ad veram religionem virtutemque adducat, atque sic eos a miseria peccatorum liberet.* Si Ioannes ad *sacrificia* respexisset, haud dubie usurus fuisset verbo προσφέρειν, ut c. XVI, 2. Vid. Ziegler l. c. pag. 42. ff. et cf. *Neues theol. Journal*, Tom. X. part. 3. Ad com. 30. vid. supra v. 15.

31. Κἀγὼ — βαπτίζων) *Ego vero, qui eum non noveram, ideo iussus sum Israelitas immersionis ritu initiare, ut illis innotesceret.* Multi putant, Ioannem vidisse quidem Iesum saepius, sed ignorasse, eum esse Messiam. Alii autem rectius, ut mihi quidem videtur, statuunt sensum esse; *Antea mihi non fuerat notus de facie.* Recte Chrysostomus: τὸν ἔμπροσθεν λέγει χρόνον, ȣ̓ τὸν ἐγγὺς τȣ̃ βαπτίσματος. Indicat his verbis Ioannes, se non humanae familiaritatis gratia, sed ex divina revelatione hoc de Christo testimonium proferre. Dissentire videtur a nostro Matthaeus, c. III, 14. ubi Ioannes dicitur recusasse Christum baptizare, sine dubio quod sciret, eum esse Messiam. Sed tollitur difficultas in loco Matthaei, si sumamus, Christum plura locutum esse cum Ioanne de religione, ante quam baptisma ab eo peteret. Ἔρχεσθαι de iis dicitur, qui munus aliquod suscipiunt. φανερȣ̃σθαι, *innotescere.* Breviter dicit, quod mox v. 32. sqq. explicatius dicet, se occasione baptismi didicisse, Iesum esse Messiam. Quum nempe Ioannes primum ad baptizandi munus accederet, fecit id quidem eo consilio, ut populum moneret, iam esse Messiam prae foribus; sed quis ille esset, ipse tunc ignorabat. Hoc Deus ipsi revelavit, quum Iesus ipse baptizaretur.

32. Καὶ ἐμαρτύρησεν — ἐπ' αὐτόν) *Porro Ioannes de eo docuit haec: vidi divinum spiritum coelitus se veluti columbam demittere, eique insidere.* Τεθέαμαι, sc. in *visione.* Nempe ex sermonibus Iesu cognovit Ioannes, eum esse eximium hominem, (ut patet ex Matth. III, 14.) atque commotus est animo ita, ut spiritum sanctum in sua specie symbolica in eum veluti descendere conspiceret. Cf.

etiam

etiam notata ad Matth. III, 16. Ἔμεινεν non refertur ad περιστερὰν, sed ad τὸ πνεῦμα.

33. Κἀγὼ — πνεύματι ἁγίῳ) Et quum eum non *cognovissem, is qui me iussit Iudaeos baptizare, indicavit mihi: super quem videris descendentem et manentem Spiritum sanctum, is est, qui alios olim divina vi imbuet;* (is est Messias) Quid sit βαπτίζειν ἐν πν. ἁγ. vid. Matth. III, 11. et est descriptio Messiae. Hoc igitur signo cognovit Ioannes, Iesum esse Messiam.

34. Κἀγὼ — τοῦ θεοῦ) *Iam vidi, itaque testor eum Dei esse filium* (Messiam.) Μεμαρτύρηκα, *testari soleo, testatus sum et testor:* more Hebraeo, quo vox praeteriti etiam permanentem actum significat. ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ) *Messias.* Vid. dicta ad Luc. I, 32.

35. Τῇ ἐπαύριον — δύο) Τῇ ἐπαύριον, sc. γενομένῃ ἡμέρᾳ, *sequenti die*, vel simpliciter: *postea, alio quodam die* Εἱστήκει, eodem nempe loco, muneri suo intentus. Ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο. Plures nempe discipulos habuit Ioannes; sed isto die nonnisi duo apud eum erant. Unus eorum erat Andreas, comm. 41. Alterum fuisse Ioannem, Evangelii huius scriptorem, plurimi interpretes recte statuunt.

36. Καὶ ἐμβλέψας — τοῦ θεοῦ) *Et quum Iesum incedentem viderit, en! inquit, agnum Deo probatum!* Eadem sententia, quae v. 29. Commendat his verbis Ioannes discipulis Iesum.

37. Καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ) *Sectati sunt Iesum*, eo consilio, ut eius disciplina se traderent.

39. Τί ζητεῖτε;) *Quid quaeritis?* quid vobis vultis? Rogat eos eo consilio, ut eos bona spe confirmaret, ne erubescerent, haesitarentque. Ῥαββί — πῦ μένεις;) Interpretatur Ioannes vocem *Rabbi*, sicut pleraque vocabula hebraica, propter Graecos, quibus praecipue Evangelium suum destinaverat. Cur autem interrogant discipuli: πῦ μένεις: *ubi diverteris?* Bene respondet *Chrysostomus:* μετὰ γὰρ ἡσυχίας καὶ εἰπεῖν τι πρὸς αὐτὸν καὶ ἀκῦσαι τι παρ' αὐτῦ, καὶ μαθεῖν ἤθελον. διόπερ ὐδὲ ἀνεβάλλοντο ὐδὲ εἶπον. ἥξομεν πάντως αὔριον — ἀλλὰ τὴν πολλὴν σπυδὴν ἣν εἶχον περὶ τὴν ἀκρόασιν ἐπιδείκνυνται.

40. Καὶ παρ' αὐτῷ — ἐκείνην) *Per illum diem cum eo versati sunt, inde a decima fere hora.* Hora decima et nostra pomeridiana quarta.

51 — 43. Videtur haec narratio pugnare cum Matth. IV, 18. sqq. et Luc. V, 1. seqq. sed revera non pugnat. Nam plane diversis locis et temporibus contigerunt, quae Ioannes, et quae Matthaeus et Lucas narrant. Andreas fratrem Simonem adduxit ad Iesum in *Iudaea;* nam sequenti demum die Iesus profectus est in Galilaeam, v. 44. Iesus autem utrumque vocavit περιπατῶν παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, Matth. IV, 18. coll. Luc. V. Quum Iesus Andream et Simonem vocaret, Ioannes in carcerem iam erat coniectus, Matth. IV, 12. 18. Marc. I, 14. 16. Sed post illam historiam, quam Ioannes hic narrat, Iesus ex Iudaea in Galilaeam profectus est, v. 44. et ex Galilaea Paschatis celebrandi caussa Hierosolyma rediit, c. II, 13. vivo adhuc et libere docente Ioanne, c. III,

III, 24. Credibile itaque est, Andream, Petrum, aliosque aliquamdiu usos quidem esse institutione Christi, sed vitae sustinendae caussa artem etiam piscatoriam exercuisse, et post expressam demum vocationem ipsi adhaesisse *perpetuos* comites. Quum Christus *Simoni* novum imponit cognomen, Κηφᾶς, כֵּיפָא Petrus, (a firmitate, Cf. Matth. XVI, 18.) ostendit, se eius ingenium et mores perfecte nosse.

44. Τῇ ἐπαύριον — γαλιλαίαν) *Postero die*, ex quo Simon ad Christum accesserat, vel: non ita multo post, *quum iam redire vellet in Galilaeam*, vel in itinere iam constitutus. Cap. II, 1. Ἐξελθεῖν sc. ex Iudaea, in qua adhuc fuerat versatus, circa Iordanis loca.

45. Ἐκ τῆς — Πέτρȣ) *Andreae et Simonis patria urbe oriundum;* nam πόλις h. l. significat patriam ut Luc. II, 2. Hi omnes discipuli Ioannis fuisse videntur.

46. Τὸν Ναθαναὴλ) *Is Nathanael* infra c. XXI, 2. nominatur inter alios Apostolos. *Bartholomaeum* fuisse multi credunt. Vid. Matth. X, 3. ὃν ἔγραψε — ἀπὸ Ναζαρὲτ) *Invenimus illum de quo scripsit Moses* etc. Messiam nempe; *is autem est Iesus* etc. Sicut *Iosephi* filium putabant ex vulgi opinione, sic et ortu Nazarenum, quia vulgo sic vocabatur.

47. Ἐκ Ναζαρὲτ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι) *Ex Nazaret quid boni exspectari potest?* Ne Propheta quidem aliquis, nedum Messias. Solebant ceteri Iudaei spernere Galilaeae incolas, quia e gentium societate multa vitia contraxerant, et rari inter eos erant doctores. Matth. IV, 13—16. ἔρχȣ καὶ ἴδε) Locutio frequens in *Zohar*. Do-

ctri-

ctrinam eius ipſe auribus et mente percipe. Certiora indicia ex ipſius ſermone accipies, quam ex loco originis haberi poſſint.

48. Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης) *Dignus hic est nomine veri Israelitae.* Non omnes Iſraelis poſteri digni eo nomine, ſed qui Iacobi probitatem referunt, Rom. IX, 6. ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι) Reſpicitur elogium Iacobo datum Gen. XXV, 27. אִישׁ תָּם, ubi Graeci ἄπλαστος, *Aquila* ἁπλοῦς. Perhibetur autem Nathanaeli hoc teſtimonium, quia nihil gratiae dans dixerat, quod ſacris litteris conveniens iudicabat. Neque eo tamen minus veniebat, ſi quid poſſet, certius exploraturus.

49. Πρὸ — εἶδόν σε) *Antequam Philippus te arcesserat sub ficu versantem, te animadverti.* Ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, unde eum Philippus ſolus, nemine conſcio, avocaverat. Iudaeis in more fuiſſe poſitum, ſub ficubus miſcere ſermones cum amicis, confabulari, meditari, legere, orare, operam dare ſtudiis, ex Talmude diſcimus. Vid. *Lightfootum* et *Schoettgenium in hor. hebr.* ad h. l. Φωνεῖν h. l. eſt *avocare, arcessere.* Εἶδόν σε, *animadverti te*, animum tuum cognovi et approbavi. Videtur Nathanael non procul a Ieſu ſub ficu ſediſſe. Fieri igitur potuit, ut Ieſus Nathanaelem videre, et partem colloquii inter ipſum et Philippum audire poſſet.

50. Σὺ εἶ — Ἰσραήλ) Vide dicta ad Luc. I, 32. quae noſtro hoc loco egregie confirmantur. Quanquam enim Nathanael Ieſum vocat *filium Dei*, addito tamen ὁ βασ. τοῦ Ἰσρ. confitetur ψιλὸν ἄνθρωπον, ut recte obſervat *Chrysostomus* ad h. l.

51.

51. Ὅτι — πιστεύεις;) *Quod tibi significavi te mihi visum sub ficu, ideone mihi fidem addicis*; ideone tam magnifice de me sentis, meque pro vero Messia habes? Πιστεύειν h. l. est alicui confidere, sequi auctoritatem docentis. Μείζω τούτων ὄψει, *maiora et evidentiora argumenta videbis*, sc. huius rei, me esse Messiam. Ὄψει, attica forma pro ὄψῃ.

52. Ἀπ' ἄρτι — ἀνθρώπου) *Ab hoc inde tempore vos intellecturos esse, divinos legatos, coelo velut aperto, mecum esse versaturos.* Sensus esse videtur: *Mox certis argumentis cognoscetis, me singulari frui providentia divina;* pleniorem accipietis cognitionem legationis meae ac maiestatis divinae, meque agnoscetis filium Dei, Dominum omnium rerum. Nempe, non proprie sed tropice intelligenda sunt haec verba. Qui proprie explicant, ii nulla exempla proferre possunt, nisi Matth. IV, 11. et Luc. XXII, 43. Sed prior locus huc plane non pertinet. Nam loquitur Iesus de re futura; tentatio autem in deserto tum temporis iam erat res praeterita. Restaret igitur unum illud exemplum Luc. XXII, 43. Sed Christus loquitur de re, non semel, sed saepius, et quidem mox et perpetuo eventura. Est igitur tropus in nostro loco. Ministerium nempe angelorum indicat divinam providentiam, et dicitur Deus mittere angelos suos ad eos homines, quibus singulari auxilio adest, quos singulari providentia tuetur. Ps. XXXIV, 8. XCI, 11. 12. Videtur igitur sensus verborum Christi esse: *A nunc videbitis me singulari frui providentia atque tutela divina.* Exempla huius providentiae singularis satis multa occurrunt in vita Iesu. Saepe enim

peti-

petitus insidiis, et ab hostibus cinctus, salvus evasit; catervam mercatorum unus e templo eiecit, et nemo ei resistere ausus est; auditae sunt interdum voces coelestes, quibus filius Dei declaratus est etc. Inprimis vero ex miraculis Iesu, ope divina patratis cognoverunt, eum esse Messiam.

CAP. II.

1. Τῇ ἡμέρα τῇ τρίτῃ) Nempe post reditum in Galilaeam. Cf. c. I, 44. Alii supplent: *nuptiarum*, alii: *post legationem Hierosolymitanam ad Ioannem Baptistam*. γάμος) *Convivium nuptiale*, ut recte vertit Syrus. Ceterum videtur omnino sponsus aut sponsa fuisse e cognatis sive Mariae, sive *Nathanaelis*, qui fuit e Cana Io. XXI, 2. aut alicuius discipulorum Christi. ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας) Vicina fuit Cana Capernaumo, ita tamen ut a lacu Tiberiadis, ad quem Capernaum erat, remotior esset. *Ios.* Vit. 16. ἦν ἡ μήτηρ τȣ̃ Ἰησȣ̃ ἐκεῖ) Videtur *Maria* gessisse partem curae et ministerii, atque iam antea quodam tempore hic versata fuisse; nec enim fuit in societate Iesu perpetua.

2. Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησȣ̃ς) Quia forte non longe aberat. Non autem invitatus est ut Propheta, sed ut popularis, cognatus, et notus. Nec qui cum publicanis et peccatoribus versatus est, ad nuptiale convivium venire recusavit. Οἱ μαθηταὶ αὐτȣ̃) Sectatores illi primo capite nominati, Andreas, Petrus, Philippus, Nathanael, ipseque Ioannes, huius Evangelii scriptor. Apud epulas nuptiales erat duplex convivarum genus; alii invitati erant, alii sponte accedebant, qui iubebantur dona afferre.

3.

3. Ὑστερήσαντος τοῦ οἴνου) *Quum vinum deficere inciperet*, eoque infundi parcius. Non est credibile omnino vinum defuisse, sed potius non affuisse satis magna copia videtur. Nuptias Iudaeorum per septem vel octo dies celebratas esse constat. Gen. XXIX, 27. Iud. XIV, 15. Cf. LIGHTFOOT ad h. l. et SELDENUM de ux. hebr. II, 7. Οἶνον οὐκ ἔχουσι) Personale pro impersonali. *Vinum deficit*; non est satis magna copia vini. Quaerunt h. l. interpretes, quo consilio Maria haec dixerit? Nulla a Christo hactenus miracula edita fuisse, certum est. Cf. infra com. 11. Quum autem audivisset Maria, Ioannem de eo testimonium perhibuisse, et discipulos iam videret, recordata etiam, quae in pueritia eius evenissent, et praedicta essent, Luc. II, 19. I, 32. 33. maiora de eo sperare coepit. Alii ex hoc loco coniecturam ducunt, Christum interdum miraculoso modo subvenire solitum fuisse domesticae egestati, quae fuissent miracula privata et domestica, quum istud in Cana primum fuerit inter publica miracula. Non videtur quidem indignum fuisse Christo adhuc privato, divina sua virtute aliquando uti in matris et suorum solatium. Sed res est incerta. Ceterum non male *Chrysostomus:* Optabat (Maria) et ipsa clarior fieri per filium; καὶ τάχα τι καὶ ἀνθρώπινον ἔπασχε καθάπερ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, λέγοντες· δεῖξον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ, βουλόμενοι τὴν ἀπὸ τῶν θαυμάτων δόξαν καρπώσασθαι.

4. Τί ἐμοὶ καὶ σοί, γύναι) Nonnulli vertunt: *quid negotium mihi exhibes? quid de ista re tu ad me refers?* 2 Sam. XIX, 22. XVI, 10. Fac me missum. Sed verti possunt etiam haec verba: ***Quid hoc ad me et te;*** noli sol-

sollicita esse; hanc rem nec ego nec tu curare debemus. Nec vox γύναι iram et indignationem indicat, nam apud Graecos haec fuit compellatio et allocutio honestissimarum foeminarum. Ita, ut *Dio* Lib. LI. refert, *Augustus* olim ad Cleopatram dixit: θάρσει ὦ γύναι, καὶ θυμὸν ἔχε ἀγαθόν. Itaque haec Iesu oratio non videtur iusto asperior esse. HERDERUS tamen (*christl. Schriften*, P. III. pag. 132.) existimat, Iesum haec verba protulisse ideo, ut ostenderet, se in rebus ad munus suum pertinentibus, a voluntate et nutu matris minime pendere, atque omnino eam cum aliqua indignatione reprehendere voluisse. οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου) *Nondum mihi oportunum videtur*, sc. ferendi opem. Nam ὥρα est καιρὸς, *tempestivum tempus.* Tempus autem edendi miraculum erat, ubi plane omnibus constaret nullum superesse vinum, ne aqua vino admixta crederetur. Alii de tempore discedendi e convivio explicant. At male. Maria enim non cogitaverat de discessu, sed sperabat, fore, ut Iesus inopiae subveniret.

5. Λέγει — ποιήσατε) *Mater autem eius famulos facere iussit, quicquid iuberet.* Λέγειν, ut hebr. אָמַר h. l. est *iubere.* Διάκονοι, *servi, famuli*, qui ministrabant, et apparebant ad mensam. Sperabat igitur Maria, filium *opportuno tempore* subventurum esse amicorum inopiae ac verecundiae. Quod pro indicio haberi possit, Christum domi suae nonnunquam edidisse miracula, ex quibus mater habuerit exemplum. Si quis obiiciat, Christum tantummodo eo consilio edidisse miracula, ut ostenderet, se esse Messiam, responderi potest, Mariae etiam et cognatis Iesu fuisse opus argumentis, ex quibus cognoscerent eum

esse

esse Messiam. Sed nihil definiri potest, tacente historia. Omnibus tamen perpensis, non credibile est, Mariam expectasse miraculum naturae vires excedens; nam exiguam tum habuisse videtur notitiam muneris filio demandati. Potuit etiam haec ideo dicere ministris, quia forte sperabat, filium quocunque modo, vel emendo, vel mutuando vinum, inopiae indigentium subventurum esse.

6. Ἦσαν — ἢ τρεῖς) *Erant autem urnae lapideae sex ibi dispositae propter ablutionem Iudaeorum, quarum quaevis duos vel tres metretas capiebat.* Ὑδρίαι dispositae erant non in quibus sedentes lavarentur, sed unde depromta aqua vasis minoribus afferretur ad purgandas subinde non manus tantum, sed et calices. κατὰ τὸν καθαρισμὸν) κατὰ non raro valet εἰς et ita hic Syrus accepit, alii *propter*, vel *pro more*. Vide Marc. VII, 3. 4. τῶν Ἰουδαίων) Hoc addit, quia Christianis scribit, quorum multi ex gentibus vocati. μετρητὰς) IUVENAL. III, 246. *metretam.* Schol. *vas quod amphoram capit.* FANNIUS: *Attica praeterea dicenda est amphora nobis, seu cadus. Hanc facies, nostrae si adieceris unam.* Est mensura liquidorum apud Athenienses maxima, capiens choas XII. sive libras mensurales CVIII. Ἀνὰ in distributione ita ponitur, ut numerus distributivus exprimatur.

7. Λέγει — ἄνω) Iesus haec vasa aqua repleri iussit, quia crebris lotionibus evacuata erant. Hoc mandatum dedit non discipulis, sed servis.

8. Ἀντλήσατε νῦν) *Defundite in pocula.* τῷ ἀρχιτρικλίνῳ, *Convivii magistro.* Τρίκλινος οἶκος est conclave ita dictum a tribus spondis seu lectis stratis ad accumben-

bendum. Latini *triclinium* nominarunt. Et ἀρχιτρίκλινος est magister seu praefectus apparatus convivii nuptialis, cui omnis instruendi ornandique trinclinii cura incumbit. Alias *architriclinus* erat, qui convivis leges ferebat bibendi. *Cic.* Cat. Maj. 14. *Me vero et magisteria delectant.* SCHOL. *In omni convivio legebatur plerumque sorte magister convivii, qui convivis ceteris leges ferebat bibendi.* Varroni Modimperator, Horatio arbiter, Plauto dictator, Graecis συμποσιάρχης, βασιλεὺς et στρατηγός.

10. Πᾶς ἄνθρωπος) i. e. ἕκαστος. Ferme ita fit. Universalis locutio pro τῷ ἐπὶ πολὺ, plerique. ὅταν μεθυσθῶσι) *Postquam large et ad satietatem biberunt.* Sic μεθύειν dicitur apud *Philonem* de Agric. p. 209 E. καλῦντε τοίχων ἐπιμελεῖσθαι, προσόδες ἐκλέγειν, ἑστιᾶσθαι, μεθύειν etc. *bonum est curare domesticos parietes, reditus colligere, convivari, potare etc.* Notandum est etiam, nihil approbari, sed narrari tantum consuetudinem hominum, qui nuptiis intersunt; haec non esse verba Christi, sed ar- architriclini, nec etiam dici, convivas in his nuptiis fuisse ebrios. ἐλάσσω) minus nobile vinum. σὺ τετήρηκας) Τηρεῖν, *reservare.* Sic existimabat, donec consentiente ministrorum testimonio patefactum est miraculum.

11. Ταύτην — τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων) *Ab hoc exorsus est Iesus signa sua.* Sic *Isocrates* in panegyrico: ἀλλ' ἀρχὴν μεν ταύτην ἐποιήσατο τῶν ἐυεργεσίων τροφὴν τοῖς δεομένοις ἐυρεῖν, vel simplicius ταύτην — σημείων dictum est pro: τῦτο τὸ πρῶτον σημεῖον ἐποίησε ὁ Ἰησῦς, *atque hoc primum edidit miraculum Iesus*, ut discernatur a δευτέρῳ, cuius mentio fit Io. IV, 54. Recte affirmat

Chry-

Chrysostomus, post baptisma Iesum coepisse patrare miracula, antea nullum edidisse, nempe publice. Nam ante auspicationem muneris supervacanea fuissent. Σημεῖον, *signum*, h. l. est insigne quoddam factum, quod documento est alicui rei. τὴν δόξαν αὐτοῦ) Maiestatem suam, unde Messias agnosceretur, tanto maior *Mose*, qui sitientibus aquam praestitit, quanto vinum aqua est potius. Et ex aqua vinum faciens, ostendit, se et huius et istius creaturae dominum. ἐπίστευσαν) Sc. firmius. Confirmati sunt in ea fide, qua iam crediderant, eum esse Messiam.

12. Κατέβη εἰς Καπερναοὺμ) *Profectus est Capernaum.* Καταβαίνειν ponitur, si de itinere in locum maritimum sermo est. Concessit in oppidum celebrius, qualia loca eligi a prophetis solebant. Cf. Matth. IV, 13. καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ) Videntur mater et consanguinei *Iesum* quasi a se abeuntem, prosecuti, nam Nazarethi habitabant. οὐ πολλὰς ἡμέρας) urgente, ut sequitur paschate.

13. Τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων) τῶν Ἰουδαίων addit Ioannes, quia scribit ecclesiis quae maxima parte ex gentibus collectae erant. ἀνέβη) Haec Ioannis narratio interseri potest Matthaei c. IV, 23. Matthaeus nempe omisit *itinera* Christi *Hierosolymitana.*

14. Εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας κ. τ. λ.) Τὸ ἱερὸν latius de templo cum omnibus aedificiis adiectis dicitur. *Iesus*, quum venisset ad sacra emendanda, bis conspicuo signo testatum hoc fecit, templum, velut sacrorum sedem, purgando, circa initium et circa clausulam sui muneris, ut, in quo inceperat, in eo se desinere

ostenderet. Alii semel Iesum hoc fecisse existimant, quod multis argumentis confirmare ZIEGLERUS conatus est, l. c. pag. 50. seqq. Ioannem non ordinem temporis, sed rerum et loci rationem habuisse existimans. τὰς πωλοῦντας) Explicavimus ad Matth. XXI, 12. κερματιστὰς) *Nummularios*, *argentarios*. Vocantur κολλυβισταὶ Matth. XXI, 12.

15. Φραγέλλιον) Latinum nomen *flagelli* ita pronuntiarunt tunc, ut in Matthaeo verbum φραγελλώσας. ἐκ σχοινίων) Quae forte ibi repererat. Καὶ τῶν κολλυβιστῶν — ἀνέστρεψε) *Et argentariorum nummos disiecit*, *et mensas evertit*. Τὸ κέρμα est nomen collectivum, quo non unus, sed multi nummi significantur, et quidem argentei et aerei viles, quibus permutabantur nummi pretiosiores. Mensarii Hierosolymis in porticibus templi propterea sedebant, ut arte sua atque pecunia adiuvarent emtionem et venditionem pecudum, aliarumque rerum ad sacrificia necessariarum, inprimis solutionem didrachmorum, seu semisiclorum, et hac permutatione nummorum lucrum faciebant. Proinde necesse est, ut notio vocabuli κέρμα non solum nummos complectatur, quibus permutentur alii, verum etiam eos, qui permutati fuerint, atque nummulariis pro permutatione dati. Vid. FISCHERI Prolusf. p. 264. seqq. Ἐκχέειν h. l. est disiicere, effundendo dissipare.

16. Τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν) Quae inclusae non perinde eiici poterant, sed amovendae erant. οἶκον ἐμπορίου) ἐμπόριον locus est mercaturis faciendis idoneus, i. e. forum rerum venalium.

17. Ἐμνήσθησαν δὲ — — κατέφαγέ με) Leg. καταφάγεταί με. *Studium domus tuae me consumit.* Ps. LXIX, 10. BENGELIUS: *Revera hostes Iesum postea ob Zelum domus paternae interfecerunt.* Sed videtur potius his verbis inesse descriptio ingentis fervoris, et ardentissimi Zeli pro honore cultus divini: Indignatio e profanatione templi tui me propemodum conficit et enecat.

18. Ἀπεκρίθησαν) עָנָה Hebraeum ut et Graecum ἀποκρίνεσθαι saepe de eo dicitur, qui prior loquitur. τὶ σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα ποιεῖς) Poscebant *portentum, ostentum,* rem inusitatam, e. c. ut statim ignem de coelo labi iuberet; ut aliquem statim morbo quodam vehementi liberaret, vel quid simile. Quia nempe Iesus castigabat in loco publico vitiosa, a synedrio et sacerdotibus tolerata, hoc pro signo habebant, eum se pro propheta gerere velle. At prophetae se tales ostendere debebant aut praedictionibus aut ostentis.

19. Λύσατε τὸν ναὸν τῦτον — αὐτὸν) Negandum non est, subobscuram esse hanc sententiam; sed eius ingenii oratio solet haud raro vel ab optimis magistris adhiberi, ut audientium facultas intelligendi excitetur. Nonnulli volunt, Christum digito monstrasse suum corpus, quod templum quasi et tabernaculum erat, in quo ὁ λόγος habitabat. Ναὸν ἐγείρειν est, *templum aedificare,* s. *exstruere, reficere.* Vid. infra v. 21. Vocare inquiunt, corpus suum templum, quia de templo sermo fuerit, et dare signum se esse Messiam, quia tertio die e mortuis resurrecturus erat. Cf. Matth. XII, 39. Alii monent, λύσατε illud stilo prophetico vocem esse non tam imperantis,

quam graviter et cum emphasi praedicentis ea, quae certo futura sint, ut sensus sit: Vos aliquando templum hoc augustum, corpus meum destruetis; sed ego intra trium dierum spatium reviviscam, ac denuo sic aedes haec Dei, meum scilicet corpus, mea vi exsurget et stabit. Vid. v. 21. 22.

20. Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος) Iam XLVI. elapsi sunt anni, ex quo Herodes M. regiis impensis templum restaurare coepit; et ne nunc quidem perfecta sunt omnia quae ad eius ornatum faciunt. *Iosephi* Antiq. XV. c. XI, §. 1. De B. Iud. I, 21. 1. Voluit neimpe Herodes M. illud a Serobabele conditum templum multo splendidius aedificare. Coepit anno XVI. ante Christum natum. Quum autem haec, quae h. l. narrantur, incidant in annum 30 post Christum natum, accurate 46 anni efficiuntur. Sub Agrippa demum haec aedificatio absoluta est.

21. Ἐκεῖνος — σώματος αὐτοῦ) *Ille autem corpus suum dixerat templum.* Genitivus τοῦ σώματος est ἐξηγητικὸς, sicut fontem Timavi dicimus, et alia multa, vice appositionis. D. Henr. Phil. Conr. Henke, in commentatione: *Ioannes Apostolus nonnullorum Iesu apophthegmatum in evangelio suo et ipse interpres*, repetita in *Sylloge commentationum theologicarum, edita a* Pott et Ruperti Vol. I. a 1800. p. 11. sq. suspicatur, Ioannem ipsum veram sententiae illius vim, destinatumque magistri sui consilium non bene assecutum esse. *Templum* enim hic nullum facile aliud posse intelligi, quam proprium illud, Hierosolymitanum, de quo nunc sermo erat;

tem-

templum vero, quod *intra triduum* ponere promiſerit, non iam idem illud, nec tantae molis, vel omnino ut veri nominis templum, cogitari poſſe, ut ſenſus ſit: *Dum tantopere dehonestatis aedem vestram sacram, potius evertite totam; utinamque iam sublatum esset hoc probrum, et melioris disciplinae obstaculum, triduanum opus erit mihi, novum, imo sanctius aliquando, reponere.* Quum autem τὸ σῶμα χριςȣ̃ ſaltem a Paulo ſaepe *ecclesia Christi* appelletur, idem vir doctus exiſtimat, Ioannem forſan illud ſuum: haec Ieſus *de templo suo*, vel *de sui corporis templo*, accipi voluiſſe de nova cultorum Dei ſocietate, brevi tempore congreganda. — Sed conferri debent, quae contra diſputavit Henr. Matth. Aug. Cramer, in *specimine animadversionum* in hunc locum, quod Henkio dicavit. (lib. cit. p. 22. ſq.) Ex locis in epiſtolis Pauli 1 Cor. III, 16. 17. VI, 19. 2 Cor. VI, 16. cet. ubi Chriſtiani ναὸς τȣ̃ Θεȣ̃ appellantur, imo σῶμα αὐτῶν τȣ̃ ἁγίȣ πνεύματος ἔιναι, aſſeritur, ſatis intelligi exiſtimat, huius generis phraſes iudaicis ſcriptoribus tum temporis non peregrinas, h. e. apud eos in uſu fuiſſe; eumque uſum inter ſcriptores iudaicos ſequioris etiam aevi non plane exoleuiſſe docet. Exemplum praebent verba Moſis Gerundenſis a Grotio ad Io. II, 19. citata: *Sanctuarium sanctuariorum est ipse Messias, sanctificatus de filiis David.* Caeterum in re tam impedita ultra probabilitatem procedere non licet.

22. Ὅτε ἔν — ὁ Ἰησȣ̃ς) *Et quum in vitam rediisset, discipulis in mentem rediit huius dicti, et tum oraculis, tum ipsi illi effato fidem habuerunt.* Ὅτε ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, nam ante eius reditum in vitam ſibi

persuadere non potuerant, Messiam esse moriturum, quia, ut omnes ceteri Iudaei regnum terrenum sperabant. Τῇ γραφῇ) *Vaticiniis.* καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς) Usitata et elegans apud Graecos articuli postpositivi constructio, quam Atticorum esse dicit Gaza. E. g. χαίρω τῷ λόγῳ, ᾧ εἶπας.

23. Ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ) Alii Messiam eum esse crediderunt, sed regnum expectabant felix in orbe terrarum, alii eum pro legato divino habuerunt.

24. Οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς) *Sed Iesus ipse se iis non commisit.* Allusio mutata significatione vocabuli. Non commisit se eorum fidei quotidiano convictu, quia probe noverat, multos sibi esse offensos, alios autem res novas moliri, vel non capere eius doctrinam. Quamobrem rediit in Galilaeam. Διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας) *Quod omnium ingenium bene nosset.* Γινώσκειν τινὰ, alicuius ingenium, indolem, consilia nosse.

25. Οὐ χρείαν — περὶ τοῦ ἀνθρώπου) *Nec opus erat, ut quis eum de quoquam certiorem redderet.* Non opus fuit ipsi exploratoribus, qui eum certiorem facerent de ullius hominis consiliis et cogitationibus. Ὁ ἄνθρωπος hic est homo quivis. αὐτὸς — ἀνθρώπῳ) *Ipse enim satis perspexit, quo quisque animo in ipsum esset;* plerosque nempe infirmos, et a meliori cognitione absuisse.

CAP. III.

1. Ἦν δὲ — Ἰουδαίων) *Nicodemus quidam ex Pharisaeorum secta, senator Iudaeorum.* Cohaeret haec historia

ſtoria eum c. II, 25. Declaratur enim exemplo illuſtri quodam ſapientia Ieſu et modus differendi cum aliis de rebus ad religionem pertinentibus. Thalmudici non raro loquuntur de *Nicodemo*, filio *Gorionis*, ut oſtendit Wetſtenius. *Altingius* (Schilo L. IV. 23. 24.) pluribus contendit, Nicodemum Thalmudicorum eſſe eum ipſum, de quo Ioannes in Evangelio ſcribit. *Pharisaeus* fuit; ergo non alienus ab exſpectando Meſſia, ſed falſis opinionibus de regno Meſſiae terreno imbutus. Ἄρχων, שַׂר, unus τῶν רַבָּנִים, vel Synagogae praeſes, vel Synedrii aſſeſſor. Quia haec Hieroſolymis evenerunt, probabile eſt, non eſſe intelligendum archiſynagogum, ſed Synedrii aſſeſſorem. Cf. cape VII, 48. Malo conſilio, et inſidiandi cauſſa Nicodemum acceſſiſſe ad Ieſum, non eſt probabile. Infra VII, 50. 51. XIX, 39. Veriſimile eſt, eum nunc non primum ad Ieſum acceſſiſſe, ſed ſaepius iam antea cum eo collocutum eſſe, et iam fuiſſe eius diſcipulum. Vid. Io. Ern. Christ. Schmidt *Biblioth. für Kritik und Exegese etc.* Tom. II. p. 414. ſqq.

2. Νυκτὸς) Ne offenderet Collegas, Ieſu iam male volentes. Eſt autem νυκτὸς pro διὰ νυκτὸς, *noctu.* οἴδαμεν) aut alios comprehendit, idem cum Nicodemo ſentientes, aut habet ſignificationem ſingularis numeri, quaſi οἶδα μὲν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος) Sc. ἀπεσταλμένος, *te verum esse Prophetam*, doctorem divinitus excitatum. ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ.) *Nisi Deus eum adiuverit.* Habuit Nicodemus Ieſum pro inſigni doctore et Propheta; credidiſſe etiam videtur eum provinciam Meſſiae in ſe ſuſcipere velle et poſſe.

3. Ἀπεκρίθη — αὐτῷ) Ioannes dubio procul *excerpta* modo colloquii Iesu cum Nicodemo instituti dedit, et multa omisit. Verbum ἀποκρίνεσθαι in principio sermonis saepe redundare, notum est. Quum autem Nicodemus, ut edoceretur, ad Iesum venisset, hic ad quaestionem quandam propositam, a Ioanne omissam, respondere videtur. Nicodemum enim plura locutum esse, nemo facile dubitaverit. Quid autem Nicodemus ex Iesu quaerere voluerit, haesitant interpretes. Plerique statuunt, eum quaerere voluisse *de modo salutis tenendae*. *Tittmannus* contra (Melet. II.) putat, Nicodemum ex Iesu rescire voluisse, *quisnam futurus esset Messias*, (de quo variabat multitudinis opinio,) *quidnam demum ab eo exspectari posset*? Mihi utrumque verum esse videtur. Nam in illa Nicodemi quaestione, quidnam Messias esset praestiturus, quid ab eo exspectari posset, inerat etiam altera illa quaestio, quaenam *salus* ab eo esset exspectanda, et quo modo illa salus ab hominibus posset impetrari? Respondet Iesus: ἀμὴν — τοῦ Θεοῦ) *Sanctissime tibi affirmo, neminem nisi denuo quasi natum participem fieri posse bonorum et beneficiorum regni Messiani.* Recte monent interpretes, Dominum hoc toto loco *proxime* respexisse ad Iudaeos eorumque perversas opiniones de Messia, et corrigere voluisse falsam illam ideam, quasi ad posteros Abrahami solos pertinerent beneficia Messiae, et Iudaei iam propter Abrahamum, generis sui auctorem, Deo essent grati et accepti. Cf. not. ad Matth. III, 9. Quod autem nonnulli addunt, ad solos Iudaeos pertinuisse hanc Iesu institutionem Nicodemo datam de via ineunda iis, qui velint potiri felicitate regni Messiani, id falsum esse arbitror. Opus fuit

fuit Iudaico populo ingenti mutatione non tantum opinionum de Messia, sed etiam in universum *ingenti mutatione animorum, quoad universam sentiendi vivendique rationem.* Hac autem animi mentisque immutatione omnibus omnium temporum hominibus prave sentientibus opus esse, si velint potiri felicitate per Christum parata, quis dubitet? Quaerunt interpretes de significatu adverbii ἄνωθεν, an h. l. vertendum sit *superne*, an vero *denuo?* Interdum significat quidem et apud hunc Evangelistam et alibi, *superne*, ut mox com. 31. et infra c. XIX, 11. Sed hoc loco valere videtur *denuo.* Versio Copt. *Nisi homo genitus sit altera vice.* Syr: מין דריש. Ita etiam mox accipit *Nicodemus*, v. 4. qui significatu vocis dubio falli non potuit, quum in Hebraeo aut Syriaco non sit ea ambiguitas. Obscure loquitur Christus ad acuendam attentionem Nicodemi. *Denuo nascitur is*, cuius sentiendi ratio prorsus immutatur; quod fit institutione et religionis doctrina. Nicodemus hunc Iesu sermonem intelligere potuit; etenim non solum Iudaeis, sed gentibus etiam solenne fuit, sacrorum initiationem *regenerationis* vocabulo significare. *Ialkut Ruhenis* fol. 70. 4. *R. Iose dixit: Proselytas quis factus, est sicut parvulus modo natus*. οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ) *Non potest particeps fieri regni Dei.* Nam ἰδεῖν hic est participem fieri. Per *regnum Dei* vero intelligit beneficia cultoribus Messiae promissa, et in hac, et in altera vita. Sensus igitur est: Qui civis fieri vult regni illius divini, quod non tantum ad Iudaeos, sed ad omnes homines pertinet, eum tanquam recens natum meliori doctrina oportet imbui, et magnam experiri intellectus et voluntatis emendationem.

4.

4. Πῶς — καὶ γεννηθῆναι;) *Quomodo, quaeso, aliquis, praesertim senex, renascatur? Num forte matris uterum repetere ei licet, ut iterum inde procedat?* Nicodemus vim phraſeos γεννηθῆναι ἄνωθεν bene intellexiſſe videtur; ſed an fieri poſſit, ut homo ſenex quoad univerſam ſentiendi vivendique rationem immutaretur, id erat, de quo dubitabat. Eſt igitur ſenſus verborum Nicodemi hic: *Quomodo fieri potest, ut homo senex factus, in cuius mente sensus pravi iam radices egerunt, se ita mutet, ut novam plane sumat indolem,* plane aliam ſentiendi agendique rationem? Quemadmodum non fieri poteſt, ut aliquis phyſice renaſcatur, ſic quoque impoſſibile eſt, ut aliquis moraliter renaſcatur. Alii exiſtimant, Nicodemum non intellexiſſe vim phraſeos γεννηθῆναι ἄνωθεν, propterea, quod Ieſum locutum eſſe putaverit de Baptismo Proſelytarum, quo *regenerari* credebantur Ethnici eum ſuſcipientes, et fieri filii Abrahami. Iam vero, quum Iudaei iam eſſent filii Abrahami, et baptismo non indigerent, Nicodemum verba Ieſu plane alia ſignificatione accepiſſe. Sed prior ſententia praeferenda eſt; nam ſenſum phraſeos ἄνωθεν γεννηθῆναι omnes Iudaeorum doctores intelligebant. Sed Nicodemus in ea opinione fuiſſe videtur, Ieſum nimium poſtulare a Iudaeis; non fieri poſſe, ut Iudaei ſpem ſuam regni terreni iam nunc abiiciant; parcendum itaque eſſe hominum imbecillitati.

5. Ἀπεκρίθη — τοῦ Θεοῦ) *Iterum confirmavit Iesus sanctissime: nisi quis per doctrinam divinam in baptismo susceptam renascatur* (mente et moribus mutetur) *non potest particeps fieri beneficiorum regni Messia.*

tiani. Respondet Iesus, necessariam esse hanc regenerationem vel mentis immutationem, et effici posse etiam per Deum. Sine ea nemo potest adire regnum Dei; hinc patet *necessitas*. Effici autem *potest* haec mutatio ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, *per aquam et Spiritum*. Πνεῦμα, quum τῇ σαρκὶ opponitur, plerumque *insignem Dei potentiam* indicat, quae a novitate efficiendi, effectaeque rei magnitudine plurimum admirabilitatis habeat, avocetque hominem ad ea mente complectenda, quae naturae universae hominisque conditionem longe superant. Vid. Mori differt. *de notione Spiritus practica* in differtatt. theologicis et philologicis, (Lipf. 1787. 8.) p. 332. f. Hinc, quicquid fit per πνεῦμα, per πνεῦμα ἅγιον f. τοῦ Θεοῦ, id spectatur semper ut res effectionis divinae. Nostro igitur loco intelligitur vis divina in animis hominum per doctrinam divinam se explicans, adeoque *doctrina divina ipsa*, vel *Christi religio*, per quam illa vis divina se exserit. Sic Christus infra c. VI, 63. doctrinam suam expresse vocat πνεῦμα, eamque τῇ σαρκὶ opponit. Τὸ ὕδωρ est *baptisma*. Sic Nicodemus hanc vocem intelligere potuit. Nam Ioannes Baptista non multo ante baptizaverat, et baptisma suum appellaverat βάπτισμα μετανοίας, Luc. III, 3. Deinde etiam Christus ipse una cum discipulis suis, vivo adhuc Ioanne, baptizabat, quo baptismate homines obstringebantur ad fidem doctrinae ipsius habendam. Io. III, 22. sq. Ergo ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος *regeneratur*, qui per baptismum se obstringit ad amplectendam doctrinam divinam, et per eam ratione opinionum, sensuum morumque corrigitur et emendatur. Nempe homines sibi relicti sapiunt τὰ σαρκικὰ, quae sunt corpo-

ris;

ris; ea tantum quaerunt, quae auribus, oculis et corpori sunt grata. Doctrina Christi autem mentes nostras abducit a rebus corporeis, caducis, ad coelestia, aeterna, quae, utpote πνευματικὰ, non percipiuntur sensibus. Sic Iudaei putabant, se propter originem gentis Deo esse caros, regnum Messiae terrenum expectabant, in ritibus observandis pietatem ponebant etc. Has falsas opiniones abiiciendas, moresque patrios inveteratos corrigendos esse meliore atque diviniore religionis doctrina, Iesus docet. Cf. v. 3. Non satis idoneis rationibus utuntur, qui cum Ven. *Tellero* (im Wörterbuch des N. T. sub voce *gebohren*) per aquam et Spiritum intelligunt *aquam spiritualem*, sc. Evangelium.

6. Τὸ γεγεννημένον — πνεῦμά ἐστι) *Ex hominibus natus, homo est; sed per vim divinam natus et immutatus, is demum habet divinam ingenii indolem,* ad tenendum regnum divinum necessariam. Per *carnem* intelligitur natura hominis, homo, cum omni sua imperfectione morali, sensuum et cupiditatum corporearum imperio subiectus, infirmus. Natus ex talibus parentibus, in quibus est illa imperfectio moralis, est σαρκικὸς, similis eorum parentum. Alii haec Salvatoris verba referunt ad eam Iudaeorum opinionem, qua iam propter natales ex maioribus se existimarent Deo esse carissimos et probatissimos, et per *carnem* intelligunt naturam hominis simpliciter, seu nativitatem naturalem, ut sensus sit: *Ex solo nativitatis beneficio nihil praecipui quisquam habet, praeter naturam humanam et iura propinquitatis externa.* Haec etiam interpretatio usui loquendi et contextui bene con-

convenit. τὸ γεγεννημένον, est neutrum pro masculino: πάντες οἱ γεγεννημένοι. Homines sibi relicti, licet a sanctis, et patriarchis adeo, ut vos Iudaei, genus derivent, homines sunt et manent, vitae huius voluptates et commoda quaerunt. καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμά ἐστι) *Quicunque ex spiritu generati sunt, spirituales sunt*, i. e. *per vim divinam*, religionem perfectiorem, in qua est divina vis homines emendandi, *immutati sunt*, *illi demum habent divinam ingenii indolem*, divinam sentiendi agendique rationem; exoptant et studiose quaerunt meliora, perfectiora bona, quae non percipiuntur auribus, oculis et aliis corporis sensibus; coelestibus et aeternis magis delectantur, quam terrenis et caducis huius vitae commodis et voluptatibus. Neutrum γεγεννημένον, iterum pro masculino, et πνεῦμα pro πνευματικός.

7. Μὴ θαυμάσῃς) Non debet incredibile tibi videri quod dixi, ideo quod haec nativitas in oculos non incurrit, ut ista naturalis. Ὑμᾶς non tam ad Nicodemum, quam potius ad omnem populum pertinere videtur; quanquam Nicodemus etiam nondum abiecerat omnia praeiudicia.

8. Τὸ πνεῦμα, ὅπου θέλει, πνεῖ) *Ventus nunc huc nunc illuc se movet.* Perturbaverat Nicodemum sermo Christi de *Spiritu*, quia nihil huiusmodi sensibus unquam perceperat. Simili itaque rem illustrat Christus, desumto a venti impetu. Omittit nempe incorporea, quae ille capere non poterat, et exemplum sumit de eo, quod veluti est medium quoddam inter corpus et incorporeum. Nam πνεῦμα h. l. est ἄνεμος, רוּחַ *ventus*, ut Gen. VIII,

1.

1. Eccles. XI, 5. Ostendit Christus et alia esse, quae non conspiciantur, revera tamen existant. Vento autem voluntas tribuitur per Prosopopoeiam, quemadmodum et ventus et mare dicuntur *obsequi* Christo iubenti. Sensus est: Non potest prohiberi ventus, quin huc illuc feratur. φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις) *auditur sonus, strepitus*; hebr. קוֹל οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται) *Non cernitur origo eius*, unde oriatur. καὶ ποῦ ὑπάγει) *quo abeat*. ποῦ h. l. est *quo*. Hoc vult: Nescitur, ubi desinat ventus; non magis exitus eius quam origo in conspectum venit. Etsi certum est ventum flare, tamen in hac re quaedam mira et obscura esse solent. οὕτως — πνεύματος) *Sic etiam se habet res cum eo, qui e spiritu natus*, per religionis doctrinam quoad animum et mores mutatus est. Emendatio nostra est certa; nam experimur eam, sed sunt in ea quaedam obscura et mirabilia. Nemo, qui se in melius mutatum sentit, describere potest, quo puncto haec mutatio coeperit, quomodo sit progressa, quomodo vires ad hanc vel illam virtutem exercendam sint roboratae.

9. Πῶς — γενέσθαι) *Quomodo haec evenire possunt?* Haesitantis est. Post tam manifestum exemplum nondum intelligit orationem hanc Nicodemus. Non repugnat quidem, sed sententiam sermonis non penitus assequitur, et planius exponi cupit. Vix fieri posse existimavit, populo persuaderi posse, ut praeiudicia sua abiiciat.

10. Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραήλ.) Formula loquendi Iudaicis valde usitata, e g. *Midrasch Mischle* IX. 2. *Nedarim* f. 49, 2. Sensus est: *Magistri personam ad populum tuum sustines* καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;) *Et ne haec*

haec quidem perspicis? Recte CHRYSOSTOMUS: ὐδαμῶ πονηρίαν κατηγορεῖ τῦ ἀνδρὸς, ἀλλ' εὐήθειαν καὶ ἀφέλειαν μόνον, *stultitiam et simplicitatem. Malitiae* indicium nec in eius obiectionibus, nec in Christi responsionibus ullum deprehendimus. Sed ignorantiam viri iure reprehendit Iesus, quod non potuerit diiudicare hoc, nempe per Deum id fieri posse, quod non possit per homines. Nam in V. T. haud raro tale aliquid dicitur, e. c. quum Deus promittit, se novum cor daturum esse, aut quum Davides precatur: *Da mihi cor novum.* Ps. LI, 12.

11. Ὃ οἴδαμεν λαλῦμεν) Christus de se in plur. num. loquitur. λαλεῖν autem h. l. est *docere. Ego doceo, quod ipse satis scio; vos* ignoratis, ergo nec docere potestis spiritualia ista. καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυρῦμεν) *Rem certissime sic habere scio.* Μαρτυρεῖν, *docere.* Λαλεῖν et μαρτυρεῖν idem significant. Res illas expono vobis, a Deo, Patre meo traditas, atque a me in coelo quasi visas. Cf. supra c. I, 18. καὶ — ὐ λαμβάνετε) *Vos tamen hanc doctrinam meam assensu vestro non probatis.* Καὶ *et tamen.* Λαμβάνειν, *assensu probare.*

12. Εἰ τὰ ἐπίγεια — πιςεύσετε;) *Si mihi de rebus humanis disserenti fidem non habetis, multo minus fidem habebitis disserenti de rebus coelestibus.* Quae sint τὰ ἐπίγεια, τὰ ἐπυράνια, dubitant interpretes. CHRYSOSTOMUS τὰ ἐπίγεια vult esse *Baptismum, qui in terra perficitur:* GROTIUS, *res divinas, comparatione a rebus humanis* (naturali nativitate, vento) *ducta, explicatas;* SEMLERUS *ea, quae iam tunc in terra inter homines fieri incepissent.* Videntur autem, ἐπίγεια esse,

quae in terra fiunt, quae experiri possunt homines e. c. *regeneratio,* de qua in praecedentibus fuerat ſermo: haec enim fit in his terris, et cognoſcitur interiori noſtro ſenſu. Τὰ ἐπουράνια autem videntur eſſe *sublimiora;* ab hominum captu remota, e. c. arctiſſima Chriſti cum ſummo Deo conſuetudo et familiaritas, vita eius ſublimior poſt reſurrectionem: arcana Dei conſilia de ſalute humani generis procuranda per filium Dei etc.

13. Καὶ οὐδεὶς — οὐρανῷ) *Nemo enim in coelo* (apud Deum) *fuit* (nemo haec perſpicit,) *praeter eum qui e coelo descendit,* (qui coelitus venit) *Messias, qui cum Deo est coniunctus.* De ſe loqui Chriſtum, clarum eſt. Nexus horum verborum cum praecedentibus a variis varie conſtituitur. Videntur autem cohaerere cum illis: (v. 11.) ὅτι ὃ οἴδαμεν — μαρτυροῦμεν, et ſequentia (καὶ τὴν μαρτ. — πιστεύσετε;) parentheſi eſſe includenda, ut ſenſus ſit: *Ego solus haec talia perfectissime scio; quia praeter me nemo in coelo cum Deo versatus est.* Alii καὶ h. l. vertunt: *exempli gratia,* ut Ieſus exemplis nonnullis illuſtret id, quod dixerat com. 12. *Nemo ascendit in coelum,* i. e. nemo unquam mortalium in coelo, apud Deum fuit; ergo nulli mortalium arcana Dei conſilia ſunt nota et perſpecta. Quoad ſenſum non differt eorum interpretatio, qui phraſin ἀναβαίνειν εἰς τὸν οὐρανὸν tropice intelligunt, ut denotet: *res abstrusiores et veluti in gremio Dei reconditas penetrare ac manifestare,* ut Deut. XXX, 12. Rom. X, 6. Proverb. XXX, 4. Baruch. III, 29. Εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, *nisi ego solus, qui e coelo descendi,* ut nempe illa ἐπουράνια doceam et explicem. Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθ-

ἀνθρώπου, alibi pro ſimplici pronomine ponitur, nunc autem Meſſiam indicat. Cf. Matth. VIII, 20. In phraſi, *Christum e coelo descendisse*, ineſt, cum omnes homines ſuperare originis et naturae praeſtantia, et Deo familiarem ac amicum, pura a ſenſuum inquinamentis praeditum eſſe rerum divinarum notitia, ut adeo ſolus citra errorem arcana Dei conſilia hominibus aperire poſſit. Vid. D. Io. Christoph. Doederlein Commentatio *de vi et usu formulae, Christum e coelo venisse,* in opuſc. theologicis (Ienae 1789.) pag. 59 ſ. Sed poteſt etiam hoc ſolummodo ineſſe huic phraſi: ego, qui familiariſſimus ſum Deo, (propter coniunctionem intimam τοῦ λόγου, c. I, 18.) et in coelo quaſi, a Deo omnia mea didici, non ab humano quodam doctore, cui Pater πάντα δείκνυσι, Io. V, 20. coll. v. 19. 30. ego ſolus haec talia ſcio, et docere poſſum. Sic verba: ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ, in Praeſenti explicari poſſunt: cui ſumma cum Deo intercedit conſuetudo et familiaritas. Sed ὁ ὢν poteſt etiam poſitum eſſe pro ὁ ἦν. Nam Hebraei participio praeſentis utuntur etiam ad exprimendum imperfectum et plusquamperfectum. Cf. c. I. 18.

14. Καὶ καθὼς — ἀνθρώπου) *Atque ut Moses olim in sublime erexit serpentem in deserto, ita Messiam oportet erigi.* Explicat nunc Ieſus Nicodemo, *quis et quidnam Messias sit?* ſc. non libertatis publicae Iudaeorum vindex et reſtaurator, non rex terrenus, qualem gens Iudaica tum exſpectabat, ſed auctor ſalutis aeternae. Inſtituit comparationem inter ſe, et ſerpentem aeneum, a Moſe in deſerto Iſraelitis eo conſilio perticae impoſitum, ut morſi a baſiliſcis, eum adſpicientes, ſanarentur. Non autem probabile eſt, ſolam contemplationem ſerpentis ſa-

naſſe Iſraelitas, ſed videntur ſanati eſſe, quod fidem habebant promiſſis divinis, per Moſen factis; et hanc fidem confirmavit ſerpentis adſpectus. ECKERMANNUS (*theolog. Beyträge*, Tom. I. Part. 2. pag. 46.) exiſtimat, extitiſſe aliquem, qui φάρμακα adverſus morſum baſiliscorum praeberet, et Iſraelitas hoc ſigno tantum monitos eſſe, ut ſe illic conferrent, uterenturque his remediis. Verum de hac re nihil commemorat Moſes. Ὄφις eſt aenea ſerpentis imago. Ὑψοῦν eſt omnino *erigere, elevare, loco alto proponere*; ὑψωθῆναι igitur ſimili modo erit explicandum. Per ſe, ſi contextus ratio non habetur, poteſt ad maieſtatem Meſſiae referri; unde fuerunt, qui ad reditum Chriſti in coelum reſpici exiſtimarent. Alii referunt ad ſupplicium eius in cruce, in qua ſuſpenſus ſit, ut credentes in eum vitam aeternam conſequerentur, maxime propter locum c. XII, 32—34. Sed etiam illo in loco anceps eſt verbi ὑψοῦσθαι ſenſus; nam poteſt quidem de crucis ſupplicio, ſed poteſt etiam de alto honoris faſtigio intelligi. Vid. HENKII commentat. ſupra laudatam, et cf. *Neues theol. Journal*, Tom. II. pag. 84. ſ. Quum ὑψοῦσθαι etiam *evehi*, *ad quandam dignitatem evehi* ſignificari poſſit, probabile eſt, Ieſum dicere voluiſſe, ſe a Deo miſſum, et eximii doctoris, tanquam Meſſiae auctoritate ornatum eſſe, e conſilio, ut homines ei fidem habentes, ſalutem conſequerentur, quemadmodum imago illius ſerpentis aenei, tanquam medium ſalutis erecta, et in loco conſpicuo poſita erat, quae explicatio ſeriei orationis optime convenit. Nam in praecedentibus et ſequentibus Ieſus de munere ſuo docendi loquitur, nec de ſupplicio crucis quicquam dictum fuerat.

15.

15. Ἵνα πᾶς — αἰώνιον) *Ut quicunque ei fidem habuerit, non miser sit, sed felicitatem aeternam consequatur.* Οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν sunt, qui ipsi fidem habent, eum sectantur, ut Messiam venerantur. Ἀπόλλυσθαι dicuntur, qui versantur in summo periculo, vel miseri redduntur, poenis afficiuntur; h. l. inprimis sermo est de futuri aevi miseria. Huic miseriae opponitur ζωὴ αἰώνιος, *felicitas aeterna.* Nam ζωὴ saepe est felicitas. Αἰώνιον dicitur. quicquid ad αἰῶνα pertinet, et usurpatur de praeterito et de futuro tempore. Vid. SCHLEUSNERI Lexicon voc. αἰών, et αἰώνιος. Indicatur hac sententia consilium divinum de salute hominum per Messiam procuranda negando et affirmando.

16. Οὕτω γὰρ — ἔδωκεν) *Tanto enim favore complexus est Deus homines, ut iis mitteret carissimum suum filium.* Ab hoc inde versu Ioannes sui ipsius cogitata proferre, et colloquio Iesu cum Nicodemo annectere videtur. Iesus nunquam in sermonibus suis denominatione μονογενῆς usus est. Itaque v. 15. abrumpitur colloquium subito; unde patet, Ioannem nonnisi summam eius exhibuisse. Ὁ κόσμος varie usurpatur in N. T., inprimis *de universo genere humano*, interdum vero etiam *de solis Iudaeis.* Et quanquam verissimum est, beneficia Messiae pertinere ad omnes omnium gentium homines, series tamen orationis docet, h. l. de Iudaeis esse sermonem, cum quibus hic agitur. Sic etiam v. 19. οἱ ἄνθρωποι necessario sunt Iudaei. Οὕτως, *tantopere.* Ἀγαπῶν de omni favore, et amoris documentis usurpatur. Ὁ υἱὸς ὁ μονογενής, *filius unicus, isque dilectissimus*, cui nec pa-

parem habet quemquam, nec sibi cariorem, hebr. יָחִיד Zach. XII, 10. Prov. IV, 3. Ἔδωκεν, duplici modo explicari potest, nimirum, ut subintelligatur θανάτῳ, *ut eum morti traderet*, vel, ut repetatur vocabulum κόσμος, atque adeo idem sit quod ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον, *misit, concessit eum hominibus*. Ἵνα πᾶς — αἰώνιον) Vid. dicta ad v. 15.

17. Οὐ γὰρ — δι' αὐτοῦ) *Neque enim filium ad homines* (Iudaeos) *misit, ut miseros eos redderet, sed ut ipsius ope felicitatem consequerentur.* Iudaei putabant, Messiam, quum advenerit, gentes omnes novis suppliciorum generibus et portentis inusitatis in lacum ignis perpetui esse deiecturum. Hoc fuit *illud odium humani generis*, quod solent Scriptores graeci et romani Iudaeis tribuere. Hunc Iudaeorum errorem Scriptor corrigit. ὁ κόσμος igitur nunc omnes omnino homines complecti potest; magis tamen pertinere videtur ad Iudaeos, de quibus hic est sermo, inter quos versatus est, et quos docuit; nam ad alias gentes eum non venisse, easque docuisse, satis constet. Κρίνειν est saepius idem quod κατακρίνειν, *condemnare*, Rom. II, 1. et ex adiuncto, *infelicem reddere*. Σωθῆναι h. l. significat: *eam felicitatem*, salutem *consequi*, quae a Messia expectanda est, quanquam non eius generis felicitatem, qualem Iudaei expectare solebant.

18. Ὁ πιστεύων — τοῦ θεοῦ) *Iam qui ei fidem habet, non est miser; qui ei fidem denegat, iam infelix est factus, quia unicum Dei filium non sectatur.* Ἤδη κεκριται, *iam nunc miser est*; non demum est miser red-

den-

dendus; *culpam contrahit*, dum oculos claudit, et sibi viam salutis, quam monstratum veneram, praecludit. Dictum est vetus: *Illo nocens se damnat, quo peccat die.* Sic in legibus Romanis: *ipse te poenae subdidisti.* ὅτι — τοῦ θεοῦ) *Eam ipsam ob caussam, quia unico Dei filio fidem non habet.* ὄνομα ex Hebraismo redundat.

19. Αὕτη — τὰ ἔργα) *Haec autem est caussa miseriae, quod, quum divinus doctor ad homines (* Iudaeos*) missus esset, hi perversitatem suam praetulerunt meliori institutioni; nam facta eorum erant prava.* Αὕτη δὲ ἐστιν ἡ κρίσις, *haec est miseriae caussa*, vel: haec est caussa, cur magna pars hominum puniatur. Solet Ioannes demonstrativum pronomen sive evidentiae, sive illustrationis caussa saepius usurpare, ut infra c. XVII, 3. φῶς et σκότος in omni hoc loco vario significatu usurpantur. Prima vice τὸ φῶς est lucis, melioris cognitionis vel doctrinae auctor, ipse Messias. Is ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, missus est, et venit ad Iudaeos. Ἀγαπᾷν ex usu hebraicae linguae est *praeferre*, et τὸ σκότος inscitia cum vitiositate ei adiuncta. φῶς autem secunda vice est *melior institutio*. Dicit itaque Ioannes: *Caussa, cur gravissima poena digni sint huiusmodi homines, haec est, quod scientes in inscitiae et vitiorum tenebris perseverare volunt.* Qui nempe in tenebris versatur eo tempore, quum lumen deest, aliqua venia est dignus: qui vero exorta luce tenebras sectatur, malum profecto pravumque animum prodit. Cf. infra XV, 22. ἦν γὰρ — ἔργα) *Quia mores eorum erant vitiosi et pessimi.* Ἔργα sunt studia hominis, non tantum actiones, sed etiam cogitandi, iudicandi et sen-

 tiendi

tiendi ratio, confilia, ftudia, propofita, conatus. Ratio redditur, cur Iudaeorum magna pars doctorem illum divinum, (τὸ φῶς) admittere noluerit. Iudaei praeferebant doctrinae Iefu fuas opiniones de Meffia, fpem fuam et exfpectationem vanam, idque *propter male facta sua*, i. e. propter mores fuos pefïimos, propter opiniones et cupiditates terrenas, quibus irretiti tenebantur.

20. Πᾶς γὰρ — ἔργα αὐτοῦ) *Qui enim mala patrat, is lucem odit, neque ad illam accedit, ne facta eius in conspectum veniant.* Τὸ φαῦλον Graecis dicitur, quicquid in fuo genere eft *vile*, *leve*, deinde *pravum*, moraliter malum. Μισεῖ τὸ φῶς *aversatur lucem.* Καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, *neque ad illam accedit.* Τὸ φῶς nunc fignificat *diem*, *hominum confpectum.* Accipi poteft etiam de *doctore*, ut fenfus fit: *fugit doctorem.* Ἐλέγχειν *manifestare*, *patefacere*, *ostendere quale quid sit*; hinc etiam *reprehendere*, ex adiuncto. Vid. FISCHER ad Anacr. p. 110.

21. Ὁ δὲ ποιῶν — εἰργασμένα) *Sed quicunque recte facit, is ad lucem accedit, ut eius facta manifesta fiant; etenim Deo sunt probata.* Ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν eft, *qui recte sentit et agit*; nam opponitur τῷ φαῦλα πράσσοντι, v. 20. Sic Tob. XIII, 6. ποιῆσαι ἐνώπιον θεοῦ ἀλήθειαν. Is igitur ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, *agit palam, in conspectu*; vel: adit doctorem, eiusque inftitutioni fe tradit. Videntur hac notiones arctiffimae coniunctae effe. Accedit ad doctorem divinum eo confilio, ut ab eo discat, quid agendum, quid fugiendum, et an viam his doctrinis confentaneam egerit. ὅτι — εἰργασμένα) Ἐν θεῷ,

θεῷ, idem quod κατὰ θεὸν, vel κατὰ τὸ θέλημα τȣ̃ θεȣ̃, 1 Io. V, 14. Nam ἐν refpondet Hebraeorum ב, quam particulam Alexandrini interpretes Gen. I, 26. expreſſerunt κατὰ. Εἰργασμένα, pro πεποιημένα.

22. Μετὰ — Ἰȣδαίαν γῆν) *Posthaec Iesus comitantibus discipulis suis in Iudaeam abiit*, in regionem circa Hierofolyma, fc. Hierofolymis; nam colloquium illud cum Nicodemo in ipfa urbe Hierofolymorum habitum erat. *Terra Iudae* vocatur, ut *desertum* Iudae, pars illa, quae fic dividitur a Galilaea, Samaria etc. καὶ ἐκεῖ — — μετ' αὐτῶν, *et ibi aliquamdiu cum iis commoratus est.* Διατρίβειν, per ellipfin nominis χρόνȣ fignificat tempus *terere, commorari, versari in aliquo loco.* ἐβάπτιζεν) per difcipulos, c. IV, 2. Sic et Paulus Evangelium praedicabat, baptizabat autem plerumque per alios. Publice igitur in novam fectatorum fuorum focietatem adfcivit eos, qui doctrinae eius fidem dabant.

23. Ἦν δὲ — Σαλείμ) Hieronymus: *Salem oppidum est iuxta Scythopolin, quod usque hodie appellatur Salem.* Iudith IV, 1. Eo autem ivit Ioannes, non alio, ut videtur, confilio, quam ut pluribus locis officio fuo fungens populum ad poenitentiam et baptismum invitaret. Aliis Salem videtur effe is locus, qui Iof. XV, 32. vocatur Schilchim, et Aenon is, qui ibidem vocatur Ain, ad confinia Edomitarum. ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ) Intellige non rivos multos, fed fimpliciter aquae copiam, tantam fcilicet, in qua facile corpus humanum merfaretur, quo tum more baptismus peragebatur.

84. Οὕτω γὰρ — ὁ Ἰωάννης) ostendit, eas hic a se res narratas, quae Ioannis captivitatem antecesserunt, quum ceteri Evangelistae miraculorum Christi inde ferme initium faciant, nec referant, quemquam a discipulis Iesu baptizatum esse, Ioanne adhuc vivente.

25. Ἐγένετο — καθαρισμοῦ) *Orta est igitur disputatio a discipulis Ioannis cum Iudaeis* (s. Iudaeo) *de baptismo*. Post ἐγένετο οὖν nonnulli supplent τισὶν, eo sensu, quod nonnullis tantum Ioannis discipulis orta sit disputatio. Sed phrasis ἐγένετο ἐκ τινὸς notat: *Orta est ab aliquo veluti ab auctore.* Pro μετὰ Ἰουδαίων plerique Codd. graeci legunt Ἰουδαίου, ut sensus sit, Iudaeo cuidam, puto a discipulis Christi baptizato, hanc quaestionem movisse Ioannis discipulos. Περὶ καθαρισμοῦ *de baptismo* sc. Ioannis et Iesu, sicut et Iosephus verbo καθαίρειν utitur, in narrando baptismo Ioannis. Discipuli Ioannis praeferebant magistri sui baptismum, et fortassis etiam volebant efficere, ut is pro Messia haberetur. Saltim invidebant Christo et discipulis eius, atque populo persuadere conabantur, praeceptoris sui baptismum esse dignitatis maioris baptismate discipulorum Iesu, quippe ipse a Ioanne fuerit baptizatus. Vide supra ad c. I, 6. annotata. Tales etiam fuisse videntur ii, quorum fit mentio Act. XIX, 1—5.

26. Ὃς ἦν μετὰ σοῦ) *Qui nuper erat apud te,* qui tecum versabatur; quem tu baptizabas. πέραν τοῦ Ἰορδάνου) i. e. in traiectu Iordanis, ut hic Syrus, in Bethabara, c. I, 28. ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας) Quem tu pro tua modestia elogio tuo ornasti. ἴδε, οὗτος βαπτίζει,) Quasi dicant: in

in tuas partes involat, adeo ut hoc ipſum nobis ad extenuationem tuae auctoritatis obiiciatur. *καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτὸν*) Hyperbole: plures ad eum veniunt, quam ad te, quaſi novitatis ſtudio. Indignabundi iſta narrant. Quanquam enim Ioannes commendavit iis alium, poſt ſe venturum, ſc. Ieſum, hi tamen eius mentem non accurate intellexiſſe videntur.

27. *Ὀυ δύναται — ἐρανȣ̃*) *Nemini licet sibi ipsi quid arrogare, nisi ipsi a Deo concessum fuerit*, *Λαμβάνειν*, *sumere sibi*. *Ἐκ τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃*, *a Deo*, ut Luc. XV, 18. Non arrogo mihi, inquit Ioannes, maiorem auctoritatem, quam Deum mihi conceſſiſſe ſcio. Alii putant, de Ieſu loqui Ioannem, quaſi dixiſſet: Non arrogaturus eſſet ſibi Ieſus munus baptizandi, niſi id ei a Deo eſſet conceſſum. Poteſt utraque interpretatio locum habere. Bene *Tittmannus*: (Melet. III. p. 41.) Hac ſententia univerſali et uſu vulgari trita innuere voluit (Ioannes) nec ſe ſibi ſumere poſſe, quae Deus non dederit, nec Ieſum, quae a Deo non habeat; itaque quae ab illo gerantur, contingere auctore Deo.

28. *Ἀυτοὶ — ἔμπροσθεν ἐκείνȣ*) *Vos ipsi mihi testes eritis, me noluisse pro Messia haberi, imo dixisse, me missum esse tanquam eius praecursorem.* *Ἀυτοὶ*, ut latinum *ipsi*, cum emphaſi quadam iunctum eſt verbis: *ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε*. *Μαρτυρεῖτε*, *testari poteritis*; nam videtur eſſe futurum contractum. *Ἀλλ᾽ ὅτι*, aut *ἀλλὰ* eſt: *imo*, ut repetatur *εἶπον*, aut *ὅτι* redundat. Senſus eſt: Ipſi hac ipſa, qua me compellaſtis, oratione, profeſſi eſtis, me agnoviſſe, Ieſum eſſe me maiorem, et quidem

dem immense, me non esse Messiam, sed tantum eius praeconem. Cf. c. I, 29. s.

29. Ὁ ἔχων — πεπλήρωται) *Sponsus est, qui habet sponsam; amicus autem eius* (paranymphus) *qui adstat, et audit eam adesse, laetatur, quod vocem sponsi audivit: tale gaudium perfectissimum mihi contigit.* Sensus est: Quemadmodum paranymphus, qui inferior est sponso, laetatur de adventu sponsi: ita ego quoque, inferior Messia, laetor, me eius esse ministrum. Ὁ φίλος τοῦ νυμφίου est *Paranymphus*, Hebraeis dictus שׁוֹשְׁבִין qui in gratiam desponsatorum cum iisdem nuptiarum tempore, et post aliquantisper commorabatur, praecipue quoque honori sponsae et novae maritae consulturus. *Cetuvoth* f. 12. 1. Olim in Iudaea duos paranymphos constituebant, unum sponso, alterum sponsae, ut illis ministrarent, quando in Chuppam ingrediuntur. Multa loca veterum Iudaeorum laudat *Wetsten.* Ὁ ἑστηκὼς, *ministrans* sponso; nam עָמַד stare, est interdum *ministrare.* Alii subintelligunt ἐπὶ τῇ θύρᾳ, ut sit sensus: qui adstat cubiculi foribus. Καὶ ἀκούων αὐτοῦ sc. τῆς φωνῆς, *iussum eius.* χαρᾷ χαίρειν simpliciter est *laetari,* αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται) Hic tacita est apodosis. *Consummatum est gaudium meum.* Declarat igitur Ioannes his verbis, non sibi, sed Christo primarias partes deberi, sicuti in nuptiis sponsus primum locum obtineat; tantum abesse, ut ex rebus Christi praeclare gestis dolorem sentiat, ut potius de eo florente ac inclarescente gaudeat.

30. Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν) Fama, et quod vos invidetis, discipulorum copia, et auctoritate. ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι

θαι) Meam famam iam minui oportet. Lubens a provincia mea abeo. Aequum eſt, ut auctoritas et fama Ieſu in dies magis magisque illuſtretur, diſcipulorumque copia augeatur, meum autem nomen minuatur atque obſcuretur.

31. Sunt, qui verba ſequentia v. 31—36. ad Evangeliſtam referant auctorem, ob comma 36. quae enim ibi leguntur, a Baptiſta prolata eſſe, non eſt veriſimile; plerique vero Baptiſtae orationam continuatam ſtatuunt, quia oratio coniuncta eſt cum ſuperioribus, nec quicquam eam diſtinguit ab illis. Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος) i. e. *filius Dei*, qui nimirum *Dei iussu* venit, ad homines novis beneficiis afficiendos. Ἄνωθεν idem valet quod ἐκ ὀρανῦ, ἐκ Θεῦ, Io. XIX, 11. Iac. I, 17. Eſt igitur ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος vel is, ὃν ἀπέϛειλεν ὁ Θεὸς, (infra v. 34.) a Deo miſſus et ablegatus, vel potius celſiſſimus Dei filius, omnibus Prophetis et legatis divinis multo ſuperior. ἐπάνω πάντων ἐϛίν) *Superat omnes alios*, etiam prophetas, divinorum conſiliorum intelligentia, ſanctitate, atque dignitate; non eſt unus e multis, qui in his terris vivere ſolent, ſed plane ſingularis, omnium celſiſſimus. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς — λαλεῖ) *Qui enim nonnisi humanum ortum habet, is vilioris conditionis est, et doctrinam minus praestantem tradit.* Eſt in his verbis πλοκή. Primo loco ἐκ τῆς γῆς εἶναι ſignificat nonniſi humanum ortum habere; nam opponitur τῷ ἄνωθεν, ἐκ τῦ ὀρανῦ ἔρχεσθαι, altero loco ſignificatur incommodum, quod originem ſequitur, vilior conditio. Ἐκ τῆς γῆς λαλεῖν, *imperfectiorem doctrinam tradere*, non ſatis graviter et plene, et copioſe docere. Senſus idem eſt, qui

cap.

cap. I, 26. 27. ὁ ἐκ τῦ ὀυρανῦ ἐρχόμενος, i. e. ὁ κύριος ἐξ ὀυρανῦ, ut Paulus loquitur 1 Cor. XV, 47. Ego, inquit Ioannes. qui nil nisi homo sum, exigua tantum et paucula doceo; ille autem, qui est originis coelestis et de coelo missus, excellentiora et maiora docet, et quidem ea, quae accuratissime habet cognita.

32. Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκυσε) Quod didicit sublimioris sapientiae, a Deo scilicet, quod plene et perfecte cognitum habet. Vid. supra c. III, 11. et infra cap. V, 19. τῦτο μαρτυρεῖ) *Hoc docet*, prodit hominibus. Solus citra errorem τὰ τῦ Θεῦ et intelligendi et tradendi facultate eminet Io. VIII, 26—29. καὶ τὴν — λαμβάνει) *Et tamen pauci doctrinam eius probant*; paucos habet sectatores. καὶ h. l. non est particula copulativa, sed adversativa: *tamen*. Ὀυδεὶς, ut in communi vita: *nemo fere*, i. e. pauci. Ἡ μαρτυρία τῦ Χριςῦ, *doctrina Christi*, hebr. עֵדוּת, Ps. XIX, 8. Ita lex Mosaica, totaque disciplina et forma reipublicae Iudaicae vocatur μαρτυρία, Sirac. XLV, 21. λαμβάνειν, *recipere*, *fide et obsequio amplecti*. Haec interpretatio contextui bene respondet. Kypke explicat: *Et testimonium eius nemo suscipit*, i. e. non obstante summa personae Christi eminentia, doctrinaeque eius praestantia et certitudine, nemo fere reperitur, qui munus illud in se suscipiat, de illo divinaque eius origine et missione publicum dicendi testimonium; nondum habet μάρτυρας ἀυτῦ, uti postea Act. I, 8. Io. XVI, 26. 27. Μαρτυρία ἀυτῦ, *testimonium de illo*, sc. Iesu. Λαμβάνειν *suscipere*, uti Matth. X, 38. Hebr. VII, 5. Sed nimis artificiosa videtur esse haec interpretatio.

33.

33. Ὁ λαβων̀ς—ἀληϑη̃ ἐςιν) *Qui autem doctrinam eius assensu suo comprobat, ille confirmat Deum esse veracem.* Deo credit, qui Christo credit. Christo habere fidem idem est, atque ipsi Deo habere fidem. Io. XIV, 1. Σφραγίζειν est primo obsignare, nota insignire, et quia id, quod hac re signitur, est certum et exploratum, hinc tropice est *confirmare.* Quare CHRYSOSTOMUS interpretatur: ἔδειξεν, *ostendit, confirmat, profitetur.* Sic etiam ἐπισφραγίζεσϑαι, *confirmare*, haud raro est apud *Philonem*, e. g. de Ios. p. 556. E. missus a Iosepho domesticorum quidam ad persequendos in itinere fratres, ἄσϑματος πλήρης, ἐπεσφραγίσαϑε. εἶπε, καὶ τὰς προτέρας καϑ' αὐτῶν αἰτίας, *anhelus cursu, confirmatis, inquit, priora crimina. Confirmat* autem et gratus profitetur is, qui doctrinam Christi approbat, ὅτι ϑεὸς ἀληϑής ἐςιν, *Deum esse veracem*, stetisse promissis de Messia mittendo, atque eo ipso debitum honorem exhibet Deo.

34. Ὃν γὰρ ἀπέςειλεν ὁ ϑεὸς) Subaud. *ille*, Iesus, Messias, quem Deus misit, diu antea promissum. τὰ ῥήματα τοῦ ϑεοῦ λαλεῖ) *Nihil nisi divina loquitur*, doctrina eius tota divina est. Ratio redditur, cur is, qui doctrinam Christi comprobat, censendus sit etiam honorare quasi veracitatem Dei. Nempe doctrina Christi non est alia nisi Dei doctrina. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ ϑεὸς τὸ πνεῦμα) *Non enim huic parce admetitus est Deus dotes et virtutes.* Οὐκ ἐκ μέτρου, *non ad demensum, non parce, modice*, i. e. largissime. Τὸ πνεῦμα h. l. significat omnes dotes et facultates doctori eximio proprias, non tantum doctrinae perfectissimam scientiam, sed et eius

tra-

tradendae facultatem. Δίδωσι pro aoristo vel imperfecto positum est. *Vajikra* R. XV. Rabbi Achan dixit: *etiam spiritus sanctus non habitavit, super prophetas, nisi mensura quidam: quidam enim librum unum, quidam duos vaticiniorum ediderunt* etc.

35. Ὁ πατὴρ — χειρὶ αὐτοῦ) *Pater ita amat filium, ut omnia eius potestati tradiderit.* Ἐν pro εἰς, ut saepe. In *manum tradere* est simpliciter tradere, vel potestati alicuius aliquid permittere; nam χεὶρ, ut יָד Hebraeis est potestas. Dicitur hoc nunc de imperio, nunc, ut h. l. de institutione. Deus omnis generis homines, Iudaeos omnes et singulos ab eo institui voluit. Πάντα restringendum est ad eam rem, de qua hic sermo est, nimirum ad doctrinam, eiusque tradendae facultatem; hoc enim tota orationis series docet. Omnia, quae ad instituendos, et ad salutem aeternam perducendos homines pertinent, Deus filio suo commisit.

36. Ὁ πιστεύων — ἐπ' αὐτόν) *Qui filio* (Messiae) *fidem habet, consequetur felicitatem aeternam, qui autem filio non habet fidem, is non fruetur felicitate, sed perpetuo sentiet poenam divinam.* Πιστεύειν εἰς τὸν υἱὸν, *fidem haberi filio*, eum pro Messia agnoscere, eumque sectari. Ἔχει, pro fut. ἕξει, nam sequitur ὄψεται. Ἀπειθεῖν, *non haberi fidem*, Messiam non agnoscere, ideoque etiam doctrinam eius assensu non probare. Ὄπτεσθαι, ut θεωρεῖν Ioan. VIII, 51. *experiri, usu cognoscere, frui*, idem quod οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Ὀργὴ θεοῦ, *poena divina*, ut saepius. Μένει ἐπ' αὐτὸν, *manet super eo*, semper ei aderit, non poterit esse felix, certissime erit miser.

CAP.

CAP. IV.

1. Ὡς ἔγνω — ἢ Ἰωάννης) *Quum igitur Dominus cognovisset, Pharisaeis innotuisse, quod plures discipulos colligeret et initiaret quam Ioannes.* Ὁ κύριος h. l. significat *magistrum*, doctorem, ut Io. XIII, 13. consuetudine Iudaeorum, qui et ipsi doctores suos sic appellare solebant. Οἱ Φαρισαῖοι h. l. videntur esse assessores Synedrii, e secta Pharisaeorum. Cognoverunt, Iesum colligere plures discipulos; haud dubie aegre ferebant, et doctrinae illius impediendae operam dabant. Ἰησοῦς pleonastice, vel pro αὐτὸς positum est, ut saepe apud Hebraeos. Ποιεῖν μαθητὰς, *facere*, i. e. *comparare, colligere sibi discipulos.*

2. Καίτοιγε — οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ) *Quanquam Iesus non ipse, sed discipuli eius baptismum administrabant.* Cur Iesus ipse non baptizaverit, certo definiri non potest. Fortassis noluit administrare hunc ritum ipse, ne dignitatem sibi arrogare videretur, sive quod munus docendi gravius esset; quam baptizandi. Non videntur discipuli omnes ad Iesum accedentes sacro baptismatis ritu initiasse, nec servasse hunc morem perpetuo.

3. Ἀφῆκε — Γαλιλαίαν) *Relicta Iudaea, rediit in Galilaeam;* ne ipse aut discipuli iam comprehenderentur. (c. VIII, 1.) *Synedrii* enim auctoritas Hierosolymis multum valebat. Iesus igitur ei se subduxit, et secessit in Galilaeam, ubi minor religionis publicae cura fuit. Subduxit se autem periculo non metu mortis, sed quia sciebat, nondum adesse tempus moriendi, munere docendi adhuc per aliquot tempus esse fungendum. Miraculosis

sui servandi modis uti noluit, quia non sui sed aliorum hominum caussa a Patre acceperat facultatem patrandi miracula.

4. Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας) *Iosephus* Ant. XX, 16. 1. refert, morem fuisse Galilaeis, in diebus festis Hierosolyma euntibus, per regionem Samariae iter facere. Et in Vita §. 52. *Omnino necesse erat*, (πάντως ἔδει) volentibus celeriter Hierosolyma proficisci, per eam (Samariam) transire; sic enim tribus diebus e Galilaea Hierosolyma pervenitur.

5. Εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας) i, e. *prope* urbem aliquam Samariticam, aut in suburbia. Cf. infra com. 8. 28. 30. λεγομένην Σιχὰρ) Alii codices habent Συχάρ. Variis nominibus ista urbs appellata fuit. In V. T. est *Sichem*, in portione tribus Ephraim, *Iosuae* XX, 7. Sita fuit haec urbs ad montem *Garizim*, *Iud.* IX, 7. Postea vocata est Salem, More, Mabortha, et Neapolis. *Ioseph* de B. I. IV, 8. 1. Hinc Samaritani, qui More incolebant, per contemtum vocabantur ὁ λαὸς ὁ μωρὸς ὁ κατοικῶν ἐν Σικιμοις. Porro quum Habac. II, 18. idolum vocetur מוֹרֶה שָׁקֶר, Iudaei occasionem inde arripuerunt inflectendi vocem Sichem in *Sychar*, vel ex Ies. XXVIII, 1. 7. שִׁכֹּרֵי אֶפְרָיִם. Hoc nomine, tum usitato utitur Ioannes. Testatur etiam *Iosephus* Ant. XI, 8. 6. hanc urbem, (quae ibi vocatur *Sicima*,) fuisse aliquando μητρόπολιν Samariae, et incolas illius seriem generis sui duxisse a Iosepho, Iacobi filio. De odio Iudaeorum in Samaritanos res est nota. Reliquiae gentis Samaritanae in Palaestina et Aegypto hodie supersunt. Memorabiles sunt litterae Samaritano-

norum ad *Iosephum Scaligerum*, et Sichemitarum ad *Iobum Ludolfum.* Vid. Repert. Litterat. bibl. et orient. Tom. XIII. 257. fqq. *πλησίον τȣ̃ χωρίȣ — τῷ ὑιῷ ἀυτȣ̃)* Gen. XLVIII, 22. *χωρίον*, *ager*, *villa*, *praedium.*

6. Πηγὴ τȣ̃ Ἰακώβ) Puteus eſt ſitus ad auſtrum ab urbe, ut notant locorum periti. A Iacobo effoſſum hunc puteum, ex ſacris ſcriptis non conſtabat, ſed vetere fama, ut alia multa. Hodie peregrinantibus adhuc oſtenditur, ut referunt itinerariorum ſcriptores, *Maundrell*, *Thompson* et alii. *ὁ ȣ̃ν — τῇ πηγῇ) Iesus igitur fatigatus ex itinere consedit ad eum fontem.* Κοπιᾶν ſignificatu neutrali eſt *fatigari, fatigatum esse.* Particula ȣ̔́τως h. l. eſt plane *otiosa* et *illativa.* Noſtri dicunt: *So sezte er sich nieder.* Ita ſaepe *Iosephus*, e. g. Ant. V, 1. 26. et ib. VIII, 11. 1. *ἐπεὶ σὲ μέγαν ἐκ μικρȣ̃ καὶ μηδὲν ὄντος ἐποίησα — ȣ̔́τως σὲ πάλιν καθαιρήσω*, *quia te magnum e parvo et de nihilo feci — te e medio tollam.* Ἐπὶ τῇ πηγῇ, *ad, iuxta puteum*, *ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη)* Cauſſa affertur, cur ad cibos ex urbe afferendos diſcipulos amandaverit Ieſus; (v. 3.) nam ordinaria prandii hora apud Iudaeos erat hora ſexta.

7. Γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας) *Mulier Samaritana*, Σαμαρεῖτις, ut mox loquitur *Joannes*, v. 9. nam ἐκ h. l. ponitur ut מ Hebraeum, ſignificans originem. Veniebat e proxima urbe. *ἀντλῆσαι ὕδωρ)* Cum hydria ſcilicet, ut moris erat; infra comm. 28.

8. Ὁι γὰρ μαθηταὶ — ἀγοράσωσι) *Emere* neceſſaria a Samaritanis licebat Iudaeis. Vid. comm. 9.

9. Ἰουδαῖος ὢν) Ex vestitu haud dubie id colligi poteiat. οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις) *Non amice utuntur*, i. e. non est consuetudo victus, esus et potus Iudaeis cum Samaritis. *Emere* quidem necessaria licebat, non autem beneficium a Samarita ullum accipere. *Hieros. Avodah Zara*, fol. 44. 4. Tam atrox erat Iudaeorum in Samaritanos odium, ut eos ne salutare quidem permitterent, atque adeo nomen Samaritani instar convicii esset. Huius odii plures erant caussae; praecipua tamen ducta erat a cultu religioso Samaritanorum quem instituerant in monte Garizim. Ceterum Samaritanorum alii *Cuthaei* erant, i. e. ex *Cutha* oriundi, quos כותיים vocant; alii Iudaei, qui ex Iudaeis ad illos defecerant. Hi fere Sicimam incolebant.

10. Εἰ ᾔδεις — ὕδωρ ζῶν) *Si divinum beneficium intelligeres, et quis sit, qui potum petiit, tu eum rogasses, et aquam vivam ab eo accepisses.* Ἡ δωρεὰ τοῦ Θεοῦ, *beneficium divinum. Si intelligeres,* quantum hoc sit beneficium — occasio nempe, quam tibi nunc Deus praestat quantumvis Samaritidi. τίς ἐστιν) *Quis — quantusque;* sc. Messiam esse, quem tu hic vides. Messiam videre et audire, maximum erat Dei beneficium. ὕδωρ ζῶν) *Aquam vivam*, i. e. ex *fonte salientem, perennem, Quellwasser.* Opponitur aquae in puteo, ex quo haurire volebat mulier. Nam puteus hic Iacobi fuisse videtur cisterna, aqua pluviali repleta. Allegorice Iesus intelligit doctrinam suam, quae eorum, qui veritatem et virtutem sitiunt, apetitum satiare, quae animo vim suppeditare, eumque exhilarare atque beare possit. Sic enim solet Iesus a rebus

bus corporeis venire ad *res morales*. *Targum* in Cantic. IV, 15. Occupantur *in verbis legis*, *quae comparantur puteo aquae viventis*. Unde patet, in uſu fuiſſe eius generis *allegoriam*.

11. *Κύριε — ζῶν*) Mulier non intellexit ſermonem Ieſu. Videtur crediditſſe, eſſe eum virum magni nominis et honoris, a quo ſi gloriari poſſit, aquam ipſi (e pute) hauſtam et impertitam fuiſſe, operae eſſe pretium. Itaque honorifice iam appellat: *Domine*. *πόθεν οὖν — ζῶν;*) *Unde igitur depromere possis aquam salientem?* Ex hoc puteo inquit mulier, non poteſt hauriri aqua viva, quia nonniſi aqua pluviali eſt repletus. Fac autem in profundo putei latere fontem vivum, hauſtrum tibi deeſt, quo ex hoc fonte haurire poſſes.

12. *Μὴ σὺ — θρέμματα αὐτοῦ*) *Num tu maior* (peritior) *et generis nostri auctore*, *qui nobis hunc puteum reliquit*, *ex quo ipse cum liberis et pecudibus bibit*. Μείζων, i. e. ſapientior et peritior ad inveniendas meliores aquas circa hunc locum. Ἔδωκεν, reliquit effoſſum, monſtravit poſteris, tanquam quo nullum in his locis eſſet melior. *καὶ αὐτὸς — τὰ θρέμματα αὐτοῦ*) Probat aquae et ſalubritatem et copiam. *θρέμματα αὐτοῦ*, צאנו, *pecudes eius*, vel ut alii volunt, *domestici eius*, ſervi et ancillae; nam *θρέμμα* et *τρέφω*, *alumnos* proprie notat. De *domesticis* autem uſurpari hanc vocem, multis probat *Kypkius* ad h. l.

13. *Πᾶς ὁ πίνων — διψήσει πάλιν*) *Quicunque hanc* (putei) *aquam bibit, rursus sitiet*. Non contemno pa-

triar-

triarcham illum; ſed illam aquam cur tandem tanti facis? Nonne intelligis, me improprie ſic loqui?

14. Ὃς δ'ἂν—ἐις τὸν αἰῶνα) *Qui autem biberit ex ea aqua, quam ei dabo, is nunquam sitim poſthac sentiet.* Aqua viva, quam Ieſus promittit, eſt eius doctrina. Doctrinae iucundae, ſalubres, ideo comparantur cum aquis, quia in Orientis regionibus rariores ſunt fontes vivi, eamque ob cauſſam aquae vivae copia magni beneficii loco reputatur. Unde πίνειν ἐκ τῦ ὕδατος τινὸς Rabbinis eſt, *esse diſcipulum alicuius docilem.* Sic *Targum* Ieſ. XII, 3. verba, *et haurietis aquas,* interpretatur: *et accipietis doctrinam cum gaudio.* Cf. Ieſ. LV, 1. Qui mea imbutus eſt doctrina, inquit Chriſtus, is alios doctores haud deſiderabit; fruetur eiusmodi bonis, quae animum reficiunt et beatum reddunt. Haec bona continentur notitia Dei ſalutari, animi tranquillitate, virtute integra, ſpe certa felicitatis aeternae etc. Hanc aquam *bibit,* qui doctrinam diſcit, ei convenienter vivit, et bona illa appetit, atque ſibi acquirit. Is igitur, qui hec facit, *nunquam poſthac sitiet;* non indigebit alia inſtitutione ad vitam tranquillam et beatam; poſſidebit potius eiusmodi bona, e quibus naſcetur felicitas veriſſima et perfectiſſima. ἀλλὰ —ἐις ζωὴν αἰώνιον) *Sed aqua, quam dabo, fiet in eo fons ſcaturiens ad vitam aeternam;* fiet ei fons verae et aeternae felicitatis. Continuatur Allegoria. Sicuti qui fontem intus habeat, nunquam ſitiret; ita qui hanc aquam (doctrinam meam) habuerit. Fruetur bonis copioſiſſimis, perpetuis et aeternis, quibus efficitur felicitas copioſiſſima et aeterna. Emphaſis eſt in voce *saliet:*

ſolent

ſolent enim aquae ſalire ad altitudinem usque ſuae originis. Eſt etiam *Latinismus*; Latini enim *salientem aquam* dicunt.

16. *Φώνησον τὸν ἄνδρα σȣ) Arcesse maritum tuum.* Ἀνὴρ, maritus legitimus. Cur Ieſus eius maritum adeſſe voluerit, non poteſt certo definiri. Fortaſſis deeſt aliquid in colloquio. Videtur tamen mulierem alia ratione a corporeis ad altiora erigere voluiſſe, quia priorem ſermonem non intellexerat.

18. *Ὀυκ ἔςι σȣ ἀνὴρ) Nondum est maritus tuus.* Ὀυκ, h. l. ſignificare videtur *nondum*, (pro *ὄπω*) ut Marc. X, 13. VII, 18. Deut. XX, 5. 6. 7. Videtur haec foemina olim quinque habuiſſe maritos, legitimo thoro ſibi iunctos; quibus defunctis ſextus ille ſucceſſit, cui tum deſponſata, ſed nondum in domum deducta erat. Itaque ex his Ieſu verbis non ſequitur, hanc foeminam inhoneſtam conſuetudinem habuiſſe cum ſponſo.

19. *Θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σὺ) Intelligo te vatem esse.* Quia ſcilicet mihi in memoriam revocas vitam meam, cui tamen nec tu, nec alius Iudaeorum interfuit. Prophetarum eſt, abdita revelare. Ergo mulier quaeſtionem ei proponit, velut inexplicabilem de loco modoque adorandi Deum, atque ab eo edoceri cupit.

20. *Ὁι πατέρες — προσεκύνησαν) Maiores nostri in hoc monte sacra publica fecerunt.* Προσκυνεῖν h. l. eſt *sacra publica facere.* Nam Deum adorare precibus licebat ubique et Iudaeis et Samaritanis; ſed diſſenſus inter utramque gentem erat de loco ubi ſacra publica eſ-

ſent facienda. Hoc ſenſu verbum προσκυνεῖν Alexandrini uſurparunt 4 Reg. XVII, 36. coll. 35. XVIII, 22. Quum mulier dicit: ἐν τούτῳ τῷ ὄρει, digitis monſtrat montem *Garizim*, ubi templum Sanbelletes ſtruxerat *Alexandri M.* temporibus; et quanquam id templum diruerat Hyrcanus, ſacra tamen ibidem eodem more fieri non deſierant. Cf. *Iosephi* Ant. XIII, c. 2. et 3. In codicibus Hebraicis Deut. XXVII, 4. legitur: erigetis lapides iſtos, quos ego praecipio vobis hodie, in monte *Ebal*; Samaritani habent pro Ebal, *Garizim*. Mulier defendit cultum Samaritanorum auctoritate maiorum. Per maiores intellexiſſe videtur Samaritana Abrahamum, Iſaacum et Iacobum. Hos enim Samaritani maiores ſuos iactaverunt. In illo monte Iacobus aram exſtruxit, et oblato ſacrificio Deum adoravit. Gen. XXII, 2. XXXIII, 20. Alii innui putant maiores Samaritanorum, qui in illo monte temporibus Manaſſis cultum religioſum conſtituerint. καὶ ὑμεῖς — προσκυνεῖν) Iterum intellige adorare oblatis victimis, aliisque ritibus publicis, quod uno tantum in loco, in eo nempe quem ſuo tempore deſignaturus eſſet ipſe, fieri Deus voluerat. Deut. XII, 14. 26. Cf. 1 Sam. VII. 1 Reg. IX, 3.

21. Πίστευσόν μοι) Quando me pro Propheta habes; in quo non falleris. ἔρχεται ὥρα — προσκυνήσετε) *Tempus veniet, quo neque in hoc loco, neque Hierosolymis sacra facietis Patri.* Ἔρχεται) Praeſens pro proxime futuro. Inſtat iam iam inſignis ſacrorum minus ingenuorum commutatio, ſublata legis illius auctoritate, quae neceſſitatem atque officium cultus certo loco adſtringendi in-

introduxerat. Mox intelligent homines, nec monte Garizim nec templo Hierosolymitano opus esse ad colendum verum Deum, omnium Patrem. τῷ πατρὶ) Tacite novi foederis suavitatem innuit, quum Deum *patrem* vocat. Rom. VIII, 15. Gal. IV, 6.

22. Ὑμεῖς — Ἰουδαίων ἐςί) Est modus loquendi plane singularis, cuius vix extant exempla. Plerique interpretantur: *Vos*, Samaritani, *colitis, quem haud novistis; nos autem*, Iudaei, *quem novimus; nam e Iudaeis Messias vel soter prodibit.* Henkius vero (in commentatione: *Ioannes Ap. apopth. Iesu interpres* p. 15. b.) mavult illud ὑμεῖς ad *Samaritanos et Iudaeos* simul, ad utramque dissentientium a se invicem gentium vel sectarum partem, ἡμεῖς ad ipsum dicentem, Iesum ac discipulos referre, (cf. Io. III, 11.) sive ad illos omnes, quos paullo post ἀληθινὰς προσκυνητὰς vocat: *Utrimque vos erratis; neutri adhuc, quamdiu talia quidem disputatis, recte cognostis Deum; meae haec provinciae res est, iustam stabilire Dei notitiam, et multi iam sunt praeter me, qui eam teneant*: ὅτι ἡ σωτηρία ἐξ Ἰουδαίων, *nam e Iudaeis omnino proditura erat salus, vel salutifera rerum conversio.* Quae interpretatio omnino probanda esse videtur. τὸ ὃ alii etiam interpretes de Deo intelligi iubent. Alii suspicantur pro ὃ legendum esse ὃ ἐκ, alii subintelligunt κατά (καθ' ὃ), non satis intelligenter colitis Deum. Vid. Bowyeri *coniect. in N. T.* ad h. l. ex versione teutonica Schulzii. Lips. 1774.

23. Ἀλλ' ἔρχεται — ἀληθείᾳ) *Verum tempus erit, et iam nunc adest, quo veri cultores patrem animo*

et integra mente (integerrimo animo) *sint adoraturi.* Νῦν significat tempus de proximo imminens, quasi dicat: *erit, imo iamiam erit;* Ἀλλὰ refer ad id, quod praecessit, de adoratione neutri templo adstringenda. Ostendit Christus, lites de loco, ubi Deus publice colendus esset, nullius esse momenti. Non *locum* tantum, sed et colendi *modum* mutandum esse. *οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταί) perfectiores, digniores* adoratores. Sic ἀλήθεια haud raro etiam in *Clementis Al.* et *Originis* scriptis, ex usu Platonicorum. Intelliguntur igitur cultores Dei, qui non faciunt sacra vel in templo Hierosolymitano, vel in monte Garizim, sed qui Deum colunt modo perfectiori. Προσκυνεῖν autem nunc non amplius de publico cultu dicitur, sed de eo, qui proprie est cultus. *ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ) Non externis ritibus, sed animo, mente integra et pura.* Πνεῦμα, *animus, mens.* Ἐν πνεύματι, i. e. πνευματικῶς, atque sic demum ἀληθῶς, ita, ut nobis firmiter persuadeamus, pios animi sensus et verae virtutis studium praecipue placere Deo, vel: ἐν πνεύματι ἀληθινῷ. *τοιούτους ζητεῖ) Tales summe amat et desiderat;* ἀσπάζεται, ut dixit *Philo.*

24. Πνεῦμα ὁ Θεὸς) Inversa propositio, pro: ὁ Θεὸς ἐστι πνεῦμα; *Spiritus*, ab omni compositione, materia ac corpore, vel subtilissimo, liber; vel potius: *Deus est mens perfectissima, potentissima, omniscia, sapientissima, optima.* Notio enim simplicitatis *metaphysica,* quamvis in se vera, ignota erat illius temporis hominibus, nec cadit in homines indoctos ei intelligentiam vulgi. Locum tamen habet in scriptoribus sacris notio popularis, (Luc.

(Luc. XXIV, 37—39.) et notio τȣ̃ ἀοράτȣ, τȣ̃ ἀσωμάτȣ. *Spiritum* et *spirituale*, ſi in ſacris literis de Deo legatur, non ſubtiliter dici, ſed *variis modis naturam perfectionemque divinam* exprimere, multis docet Morus, in diſſert. *de Deo, spiritu, ad popularem intelligentiam accommodate describendo.* Vid. eius diſſertatt. theol. et philolog. p. 328. ſqq. Καὶ τȣ̃ς — δεῖ προσκυνεῖν) *Vult igitur a suis mente et integro animo, et sic vere coli.* Duplici ſenſu vocabulum πνεῦμα ſumitur, hoc commate. Deus eſt πνεῦμα, i. e. ἀσώματος. Eum colere debemus ἐν πνεύματι, i. e. τῷ νῷ, *mente* τῷ ἐν ἡμῖν ἀσωμάτῳ, non ablutione et ornatu corporis, non ſacrificiis et externis ritibus, ut Iudaei et Samaritani ſolebant. Hic enim erat imperfectus, non verus et perfectior cultus. Cf. Rom. XII, 1. *Mente* autem colimus Deum, mentem, naturam intelligentem, dum menti noſtrae inſunt rectae ſententiae de Deo, creante, conſervante aliudque beneficium per religionem libere tribuente, idemque recta iudicia de nobis ipſis, qui ſimus, cur ſimus, quid agendum, quo tendendum ſit; dum porro his ſententiis et iudiciis congruos ſenſus erga Deum, nos et alios ſumimus, hisque convenienter agimus. Has tales ſententias ubique colligere, ac inde ortos ſenſus ubique exprimere poſſumus, nec neceſſe eſt per Dei hominisque naturam, ut eos per adſpectabilia ſigna expromamus. Deus enim eſt omniſcius, ideoque ei omnium hominum recti ſenſus, recte facta, et horum cum illis nexus patent. Sic oſtendit Ieſus, non eſſe, quod mulier ſe de veteri illa controverſia torqueat, quum brevi ceſſaturum ſit omnino id privilegium, de quo certabatur.

25.

25. Οἶδα, ὅτι Μεσσίας ἔρχεται) Quum Samaritae libros tantum Mosis habuerint pro sacris, videtur praecipue respicere Deut. XVIII, 15, sed et *traditionem*. Locum Gen. XLIX, 10. hodierni Samaritani non explicant de Messia, ut patet ex eorum Commentariis, qui in Bibliothecis latent. Vid. *Michaelis* ad h. l. *ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα*) *Omnia nos docebit. Maimonides* tr. de Regibus: Tunc (quum Messias venerit) res occultae et profundae apertae erunt omnibus. Ad hunc Messiam, inquit mulier, disceptationem nostram deferemus. Videntur igitur Samaritani eo tempore multo rectius de Messia statuisse, quam Iudaei ipsi; exspectabant enim ab eo bona spiritualia, cuiusmodi erat uberior rerum divinarum scientia.

26. Ἐγώ εἰμι) *ego is sum*, ut infra XVIII, 5. Bene *Bengelius* observat: Nusquam directus ipsis discipulis de se dixit.

27. Ἐπὶ τούτῳ) sc. τῷ πράγματι, ῥήματι. *Dum loquitur Iesus*, ut Syrus interpretatur. *ἐθαύμασαν, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει*) Solent Rabbini praecipere, non fas esse doctori cum muliere solum loqui, e. g. *Ioma* f. 240. 2. *Ne colloquatur quis cum femina in platea, imo nec cum propria uxore.* Plura loca *Wetstenius* laudat. Fortassis autem discipuli mirati sunt, quod Christus loqueretur cum femina paupercula, vel, ut visum est aliis, cum Samaritide, quod tum nefas duxissent discipuli ex sententia Iudaeorum. Accedit, quod discipuli non poterant coniicere sermonis materiam. Nam Iesus nihil nisi coelestia solitus est loqui, quorum discendorum avidam esse Samaritidem credere non poterant. *οὐδεὶς μέντοι εἶπε*)

Re-

Reverentia vetabat esse curiosos. *τί ζητεῖς;*) *Quid ab ea poscis*? cibum an potum?

28. Ἀφῆκεν ἐν τὴν ὑδρίαν) Ostenditur animus accensus rerum divinarum studio ita, ut id ipsum oblivisceretur, ob quod venerat. *λέγει τοῖς ἀνθρώποις*, incolis, hominibus, qui ei obviam erant; ut in vita communi loqui solemus.

29. Πάντα ὅσα ἐποίησα) Vitae meae seriem, quam scire humanitus non potuit. De praecipua parte haec intelligenda esse, in promtu est.

30. Ἤρχοντο) sc. paulo post, aliquo tempore interiecto.

31. Ἐν τῷ μεταξὺ, sc. *χρόνῳ, interea.* Ἠρώτων — φάγε) *Rogarunt discipuli magistrum, ut cibis vesceretur.* Ἐρωτᾷν pro *rogare* passim occurrit, ut c. IV, 40. 47. XVI, 19.

32. Ἐγὼ — ἐκ οἴδατε) *Sunt mihi alimenta vobis ignota, quibus nunc fruor. ἔχω φαγεῖν, edendum habeo* ut ἔχοντα λαλῆσαι, *qui habebat, quid dicendum*, Act. XXIII, 18. *Animi cibo vescor;* magna voluptate fruor ex eo negotio, quod vos ignoratis, et nihil curatis, ἣν ὑμεῖς ἐκ οἴδατε. Sic *Cic.* Tusc. V. 23. Mens (Archimedis) rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione sollertiae — qui unus suavissimus pastus animorum. *Plaut.* Cistellar. IV. 2. 54. Istuc mihi cibus est, quod fabulare.

33. Μήτις) An quis ex urbe, nobis insciis? Hoc ideo dicunt, quia mirantur differri prandium.

34.

34. Ἐμὸν — τοῦ πέμψαντός με) *Mihi suavissimus cibus est, morem gerere voluntati eius qui me misit.* Huius obsequio non minus exsatior quam stomachus cibo. Tanta se cum voluptate peragendis Dei mandatis intentum esse, dicit Iesus, ut cibi potusque se capiat oblivio. καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον) *Atque negotium ab eo mihi demandatum perficiam.* Quidam **Futurum** interpretantur, sed videtur simplicior constructio per ἵνα. Ἔργον Θεοῦ vocat Christus negotium sibi a Deo demandatum. Hoc quidem loco intelligitur negotium *docendi.* Caussa enim, cur nunc cibum capere recusaret, haec erat, ne cum Samaritanis mox adventuris colloqui, eosque docere impediretur.

35. Οὐχ ὑμεῖς — ἔρχεται;) Quae sequuntur, ea cohaerent cum proxime antecedentibus. Dixerat nempe Iesus, nihil sibi iucundius esse negotio docendi a Patre sibi demandato. Nunc exemplo suo discipulos ad simile studium excitat, et quo eos alacriores redderet, amoenissimos laborum fructus iis ob oculos ponit. Comparat autem laborem docendi cum *semente*, et praemia laborum cum *messe.* Quare sic exorditur: *Vos dicitis post quatuor menses instare messem.* Possunt haec verba ita accipi, ut tum, quum Iesus haec diceret, quatuor menses fuerint ad messem. Possunt etiam posita esse pro: λέγουσι, *vulgo dicunt,* ut sensus sit: *Vulgo dicitur, inter sementem et messem esse intervallum mensium quatuor.* In nostris quidem regionibus intervallum inter sementem et messem est mensium sex; sed in Orientis regionibus tantum mensium quatuor. Vid. MICHAELIS ad h. l.

Quid-

Quidquid fit, hoc certum eft, Chriftum haec ideo dixiffe, quia fuum et difcipulorum laborem cum femente, praemia autem laborum cum meffe comparare voluit. Sicut agricola laborum moleftias lenire folet fpe praemiorum proxime futurorum, ita, inquit Iefus, nos etiam fpe praemiorum alacres in gerendis rebus noftris effe oportet. ἰδοὺ — θερισμὸν. ἤδη) *Ego vero vobis dico: adspicite agros, ut iam ad messem flavescant.* Quae hic dicuntur de *agris ad messem flavescentibus*, non poffe accipi proprie, in promtu eft; nam antea dictum erat, poft quatuor menfes inftare meffem. Ergo *agri* vel potius *segetes agrorum* erunt homines tum temporis viventes, inprimis vero Iudaei et Samaritani, *messis* autem, converfio hominum ad religionem. Videbat nempe Iefus Samaritanos a muliere evocatos ex urbe adventantes, comm. 30. Hos digitis monftrans difcipulis, dicit: Confiderate quaefo hanc turbam adventantium ad nos. *Iam nunc* fpes eft largae meffis. Multi horum olim doctrinam meam amplectentur etc. Quod hic de agris dicitur, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν, id Latinis eft *albescere*, *flavescere. Ovid.* Faft. V. 357. An quia maturis *albescit* meffis ariftis? *Virgil.* Eccl. IV. 28. Molli paullatim *flavescet* campus arifta. *Servius*: *albescet.* Praedicatio Evangelii comparatur iactui fementis; converfio vero hominum meffi. Matth. IX, 37. XIII. 3. etc. Vid. inprimis Marc. IV, 27.

39. Ὁ θερίζων — αἰώνιον) *Messor praemium accipit, dum colligit fructum ad felicitatem aeternam.* Καὶ ante ὁ θερίζων, deeft in nonnullis codicibus; omittitur etiam ab *Origine* et *Cyrillo.* Mifcetur ἀπόδοσις compa-

parationi, ut Luc. IX, 62. et alibi saepe. Nam plena oratio esset: *Sicut messor mercedem accipit: ita et vos, Apostoli mei, hoc praemium reportabitis, ut* (per doctrinam meam) *homines perducatis ad felicitatem aeternam.* Quod in comparatione est συνάγειν καρπὸν, *colligere fruges,* id in apodosi est homines perducere ad religionem, cuius finis est aeterna salus. ἵνα — ὁ θερίζων) *Ita et sator et messor pariter gaudebunt.* Sator est Christus, qui semen doctrinae primus sparsit. Messores sunt Apostoli, qui perfecerunt quod Iesus multo labore inchoaverat. Cf. v. 38.

37. Ἐν γὰρ — ἀληθινὸς) *Nam et hic illud proverbium applicari potest.* Ἐν τούτῳ, sc. πράγματι. Ὁ λόγος ἐστιν ἀληθινὸς, *Dictum illud vetus locum habet.* Ita et Latini loquuntur. *Ter.* Eun. IV, 5. 6. *Verbum hercle hoc verum est* etc. ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων) *Alius serit, alius metit.* Proverbium, quod et apud Graecos obtinuisse notatum est. *Aristoph.* Equit. 391. τ' ἀλλότριον ἀμῶν θέρος, *alienam metens segetem.* Proverbium hoc de se etiam verum esse, Christus statim comm. seq. ostendit.

38. Ἐγὼ — κεκοπιάκατε) *Ego vos iam mitto in messem, quae sine vestro labore succreverat.* Κοπιᾷν h. l. est *agrum colere, arare, serere.* His verbis eos magis excitat. Facilius enim fructus colliguntur, quam seruntur. ἄλλοι κεκοπιάκασι) *Aliorum* (meo et Ioannis) *multo labore semen iactum est.* εἰς τὸν κόπον αὐτῶν) i. e. *in arvum ab ipsis laboratum.* Antecedens pro consequente. Quomodo apud Poëtam: *Sata laeta, boumque labores.* 2 Cor. X, 15. Vult Christus dicere: Ego seminavi, primus

mus docui, nullum laborem ſubterfugi, vos iam operarios ad metendum conduxi, ut mecum gaudeatis. Chriſtus ſementem fecerat fundamenta religionis et eccleſiae in his terris ponendo; neque tamen metebat, i. e. non videbat, dum in his terris viveret, fructus laboris; non videbat eccleſiam in ipſa Iudaea, multo minus latam propagationem doctrinae ſuae extra Palaeſtinam. Sed haec omnia videbant Apoſtoli, qui miſſi a Chriſto metebant fructus, quos non conſeverant.

39. Ἐκ δὲ — σαμαρειτῶν) *Multi Samaritae ex illa urbe habuerunt eum pro Messia.* Nam hoc eſt noſtro loco: πιςεύειν εἰς Ἰησοῦν. Alia multa de ratione muneris eius ignorabant. Ὁ λόγος τῆς γυναικὸς, *sermo mulieris*, i. e. eius narratio.

40. Μεῖναι παρ' αὐτοῖς) *Ut apud se diverteret.* καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας) Non plus biduo illis indulſit, ut rem temperaret, ne aut Samaritas diſcendi avidos contemnere, aut Iudaeis praeferre videretur. Diſcipulis antehac vetuerat morari in Samaritanis oppidis, ſed ad tempus. Ipſe nulla lege eos adire vetabatur.

41. Διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ) *Propter institutionem ipsius.* Sine miraculis, quod magnam in Samaritis docilitatem monſtrat, praeſagium eius, quod a gentibus erat exſpectandum. Iudaei ne miraculis quidem credebant.

42. Οὐκ ἔτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν) i. e. *non tam ob* ſermonem tuum, *narrationem tuam*; loquendi genere et in aliis et in his maxime ſcriptoribus uſitato. καὶ οἴδαμεν) ex rebus ſalubribus auditis. ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου)

 Meſ-

Messiam esse Servatorem τῦ κόσμυ, humani generis, Samaritani fatentur; rectius quam Iudaei, qui Messiam tantum suae gentis Servatorem fore sperabant.

43. Ἐις τὴν Γαλιλαιαν) Sed non abiit in oppidum *Nazareth* seu in πατρίδα, Luc. IV, 16. Vel: abiit *in agrum Galilaeae*, non in oppida, sicut vox Ἰυδαία sumitur supra c. III. 22.

44. Ἀυτὸς γὰρ Ἰησῦς ἐμαρτύρησεν — ὐκ ἔχει) *Ipse enim Iesus dicere solebat, nullum prophetam in patria honorari.* Ratio in his verbis redditur, cur Iesus in reliquam Galilaeam, non vero Nazaretham, urbem patriam profectus sit. Ideo nempe Nazaretham non ivit, quod ibi se contemni sciret, ob memoriam humilis educationis; sicut ipse interdum praedicare solebat. Ἡ πατρὶς, *patria urbs*, ut fere semper in N. T. non *regio natalis.* Illud ἐμαρτύρησε non habet certi temporis notam: itaque nihil obstat, quo minus id post aliquanto, imo saepius Christus dixerit. Matth. XIII, 57. Marc. VI, 4.

45. Ἐδέξαντο) *Hospitaliter, benigne exceperunt.* Neque enim tantum illis testimonium redditur, quantum Samaritis. πάντα ἑωρακότες) Tardiores Samaritis, qui, nullis conspectis miraculis, fidem ei adhibuerant.

47. Καὶ ἦν τις βασιλικὸς) Repetenda est ἀπὸ τῦ κοινῦ vocula ὅπυ, hoc sensu: *ubi ex aqua vinum fecerat, et ubi regius ille Capernaumo ad Iesum quaerendum profectus, tum forte aderat.* Βασιλικὸς non denotat eum, qui *e familia regia oriundus*, sed tantum, qui *in famulitio et ministerio Regis sit, aulicum.* Apud Io-

sephum

Iosephum certe, ubi sexcenties haec vox occurrit, nunquam aliter usurpatur, e. g. Ant. XVII, 10. 3. τῶν βασιλικῶν τὸ πλεῖςον ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτὰς. *Maxima pars militum regiorum ad eos (Iudaeos sc.) se conferunt.* De vita Iosephi §. 72. προσκαλέμενος τὰς βασιλικὰς εἰς μάχην. Plura loca habet *Krebsius*. *Si Iosephus*, (notante eodem Viro doctissimo,) *e familia regia oriundos* indicare vult, aliis vocibus utitur, e. g. De B. Iud. II, 5. 3. οἱ τᾶ βασιλέως συγγενεῖς, *Regis cognati*, et προσήκοντες Ἡρώδῃ κατὰ γένος, *consanguinei Herodis*, nunquam autem iidem βασιλικοὶ a Iosepho vocantur. Βασιλικὸς igitur h. l. est *regius minister*, et quidem, ut plurimi putant Regis, vel tetrarchae Herodis. Quoniam vero Capernaumi habitasse dicitur, probabile est *Michaeli*, hominem hunc fuisse in famulitio imperatoris Romani; nam is Graecis dicebatur Βασιλεὺς, vel Βασιλικὸς fuisse nomen proprium viri; quae posterior sententia locum habere non potest, quum v. 49. articulus ὁ proponatur. ἐν Καπερναὺμ) Sive hoc ad patrem, sive ad filium referas, sive ad utrumque, omnino tenendum est, hunc regium ministrum non in Cana, sed Capernaumi habitasse, unde mox ipsi famuli occurrunt.

47. Ἠρώτα) *Rogabat.* Itaque declarat hac fiducia rogandi, se id iam firmiter statuere, quod Iesus hoc efficecere posset et vellet. ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν) *Proximus erat morti*, ut vertit Syrus. Est autem ἤμελλε Attico augmento; nam commune est ἔμελλε.

48. Ἐὰν σημεῖα — πιςεύσητε) Videtur Christus hoc ideo dixisse, quod fortassis crederet homo, eum praesentem quidem, non vero absentem sanare posse aegrotos.

 Sic

Sic verbum ἴδητε pronunciandum esset cum accentu. *Storrius* (in dissert. exeget. p. 83.) vertit: Nisi miracula *iamiam* videritis, non credetis (ea, Luc. VI, 29.) non prius creditis miracula, quam oculis ea videritis, non creditis nisi visa; aut, si verbum πιστεύειν simpliciter accipere malis: non *mihi* confideris ante quam *videritis* miracula. Fortassis etiam hoc voluit dicere Iesus: Vos precibus a Deo expetere potestis sanitatem, et credere eum vos esse exauditurum. Hoc autem non facitis, sed miracula expetitis. Denique, quod praefero, sensus esse potest: Nisi vidissetis miracula (Hierosolymis a me facta) non crederetis. Contemserant nempe Galilaei Iesum primo docentem, v. 44. Quum autem miracula, quae in Iudaea fecerat, conspexissent, v. 45. maiorem opinionem de eo concipere coeperunt.

50. 51. Πορεύου) quod Iudaei dicunt, *Vade in pace*, i. e. *bono animo esto*. ζῇ) sc. ἀπὸ τῆς νόσου ταύτης, *valet;* locutione Hebraeis usitatissima. Ἀπήντησαν αὐτῷ) In itinere Cana Capernaumum.

52. Τὴν ὥραν) Ut intelligeret, an congrueret in id tempus, quo Christus ipsum bono animo esse iusserat. κομψότερον ἔσχε) *meliuscule se habuit. Hesychius:* κομψότερον, βελτιώτερον, ἐλαφρότερον. Cf. *Arrian. Epictet.* III, 10. κομψῶς ἔχεις. ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετὸς) Non paullatim revaluit, sed subito eum reliquit febris,

53. Ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ) Sc. *id factum sit*: ac proinde non scientiam tantum eius, sed et potentiam agnoscit. ἐπίστευσεν αὐτὸς) ipse eum pro Messia habuit.

54.

54. Τȣτο πάλιν δεύτερον) Refer ad id quod sequitur: ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰȣδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Nam Hierosolymis plura fecerat.

CAP. V.

1. Μετὰ — ἱεροσόλυμα) *Post haec, quum festum Iudaeorum celebraretur, profectus est Iesus Hierosolyma.* Quis hic dies festus fuerit, de eo inter doctos non convenit. *Irenaeus* L. II, c. 39. paschale hoc festum ait. Hoc nomine designatur Pascha Matth. XXVI, 5. Abest quidem articulus ἡ in Editionibus, sed habent codices nonnulli; et ἑορτὴ sine articulo, pascha significans, reperitur Marc. XV, 6. Luc. XXIII, 17. Sed obstare videtur c. VI, 4. ubi iterum Pascha appropinquasse dicitur; non autem est verisimile res integro anno gestas uno cap. V. esse comprehensas. Quapropter alii h. l. intelligunt aut Pentecosten, aut festum Purim.

2. Ἔστι δὲ — ἐπὶ τῇ προβατικῇ, κολυμβήθρα) *Sunt autem Hierosolymis ad portam oviariam thermae.* Magna est hic et in sequentibus lectionis varietas. Versiones quaedam et veteres Doctores nonnulli hic, omissis vocibus ἐπὶ τῇ, legunt προβατικὴ κολυμβήθρα, in nominandi casu, atque adeo vocem προβατικὴ non ad loci designationem, *portam* scilicet *oviariam*, ubi fuerint illae thermae, sed ad descriptionem earum referunt. In editionibus nonnullis impressis legitur: ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρᾳ, in *dandi* casu. Ex communiori sententia κολυμβήθρα rectius sumitur casu non tertio, sed primo, et προβατικῇ suppletur πύλῃ, ut sit sensus: *Est autem apud*

portam oviariam balneum. Oviaria, vel *probatica* dicebatur haec porta, propter forum ovium, tum quoque, quia oves per eam portam ad templum deductae sunt. Memoratur Nehem. III, 1. 12 et XII, 11. 16. Κολυμβήθρα proprie est *piscina* a κολυμβᾷν *natare*; sed h. l. piscina vocatur catachrestice, (ut Grotius interpretatur,) *lavacrum*, vel aedificium super thermas, seu aquas medicata exstructum, ubi homines se lavant. Habuit enim quinque porticus, adeoque non tam pecudibus, quam hominibus lavandis adhita est haec κολυμβήθρα. Verosimilis est eorum sententia, qui *thermas*, sive aquas medicatas fuisse existimant, quae ex voluntate Dei vim suam nonnisi statis temporibus exseruerint. ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ Βηθεσδὰ) Ἑβραϊστὶ accipiendum esse de dialecto Syro Chaldaica, ea aetate Hierosolymis recepta, vix est quod moneamus. Syrus exprimit בֵּית חֶסְדָּא, domus beneficentiae, et *Nosocomium* videtur intellexisse. *Wagenseilius* in Notis ad *Sota* p. 308. cum *Calvino*, *Gomaro* aliisque autumat aquas illas fuisse eas, quibus Sacerdotes manus suas pedesque aut *victimas* abluerent, et quae e labro aeneo quotidie evacuabantur, ex templo manantes, et hinc in urbe alicubi stagnantes. Praeterea *Adrianus Relandus* in Palaestina (p. 857.) suspicatur, *aquas, quae lavandis victimis inservierunt, in conclavi lavantium, collectas fuisse certo loco, et illa pro sanctis habitas, adeoque salubribus.* Non alienus est ab hac sententia *Michaelis*, qui hoc *balneum animale* fuisse suspicatur, ea *Richteri* dissertationem *de balneo animali* (in eius *quatuor dissertatt medicis, in usum theologorum et philologorum seorsim editis*, Goettingae 1775.) laudat. In

La-

Latinis antiquis libris legitur *Betzetha* et *Belzetha*, forsan ex Iosepho, cuius loca vero huc non pertinere videntur. De B. I. Lib. V, c. 4. §. 2. II, 5. 15. V, 8. 1. etc. Ubi locorum hoc balneum fuerit, vix ac ne vix quidem definiri poterit. Nec in *Iosepho*, nec in aliis scriptoribus Iudaeorum huius lavacri fit mentio. Cui coniecturas nosse volupe est, adeat *Michaelem* ad h. l. Hodienum ostenditur piscina Bethesda ad Septentrionem templi, contigua areae templi et portae Stephani, teste *Maundrello* p. 106. An vero sit illa piscina, cuius Ioannes meminit, id valde incertum, et ne credibile quidem est. Πέντε στοὰς ἔχουσα, *quinque habens porticus* aut οἴκους, in quibus delitescerent aegroti, commotionem aquarum exspectantes.

3. 4. Ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν) *expectantium aquae commotionem*. Haec aquarum commotio est haud obscurum indicium *thermarum*; fuisse autem thermas Hierosolymis, ostendit Ligthfootus, in Chorographia Matthaeo praemissa, Cap. LXXIV. Ceterum locus hic (v. 3. 4.) ἐκδεχομένων — νοσήματι varie legitur. A codicibus nonnullis totus abest, *asteriscis* notatur in tribus codicibus; *obelo* notatur in duobus, abest a MS. *coptico* et *armeno*, a codice *latino brixiensi* et duobus aliis; in Syra posteriore est partim asteriscus, partim obelus. Semlerus itaque putat esse hunc Versum ex additamento eorum, qui aquarum medicarum miraculum exornare studuissent. *Millius* nominatim ex Evangelio secundum Hebraeos huc relatum putat. Certe antiquissima est huius commatis lectio; *Tertullianus* enim in Lib. de Baptismo diserte huius loci meminit; sed haec ex sua sententia ad-

 di-

didisse videtur: non enim totum locum inseruit suo libro, sed simpliciter dicit, lacum ibi fuisse, qui per angelum vim salubrem accepisset. Vid. b. MORI *recitationes in Ev. Ioannis* ad h. l. Si locus est genuinus, sensus non esse potest, conspectum esse corporeis oculis angelum; sed locutus est Ioannes sic, quod persuasum esset Iudaeis, talia a Deo non nisi per angelos agi; si enim oculis conspectus esset angelus, Sadducaei vix potuissent negare angelorum existentiam. Iudaei ad potestates inconspicuas, i. e. ad angelos omnia referre solebant, etiam quae ex caussis naturalibus oriuntur. *Vajikra* R. VI. in Exod. XXIV, 5. *Schekalim* Hier. V, 5. *Ioannes* autem cum vulgo loquitur. κατὰ καιρὸν) Rom. V, 6. opponitur παρὰ καιρὸν Hebr. XI, 11. Denotat igitur *in tempore, opportune, certo tempore* circa pascha, ut Veteres crediderunt. Est et hoc multarum thermarum, ut vim suam non nisi statis temporibus exserant. Quodsi medica illa vis huius aquae repetenda erat a visceribus victimarum, quae, ut quotidie, ita inprimis tempore festo in ea lota, hanc virtutem in eam effundere valuerint, quam sententiam *Henr. Hammondus* praeeuntibus veteribus nonnullis, a *Theophylacto* laudatis, probavit, i. e. si balneum fuit animale, ratio reddi potest, cur illa vis κατὰ καιρὸν, inprimis circa Pascha se exseruerit, nam in festo Paschali ingens copia pecudum mactabatur, teste *Iosepho* de B. Iud. Lib. VI, 9. 2. Vid. *Michaelis* ad h. l. p. 52. κατέβαινεν ἐν τῇ κολ.) i. e. εἰς τὴν κολυμβήθραν. Pro κατέβαινεν pauci codices et versio quoque Aethiopica habent ἐλούετο. ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ) *Aquas commovit.* Angelo tribuitur, quod ex caussis naturalibus oriebatur. Fontium medica-

torum

torum vis maxime tum se exserit, quum aqua ebullit, aut quum bullae e venis subterraneis protruduntur. ὁ ἐν πρῶτος — νοσήματι) *Qui igitur primus post turbationem aquae se immisit, is sanitatem recuperavit, quocunque detinebatur morbo.* Intellige, non subito, sed post aliquot tempus convaluisse huiusmodi aegrotos. Distinguunt Medici, inprimis *Hippocrates* (de morbo sacro, de morbis mulierum, de morbis epidemicis Lib. V. et alibi) inter ἔχεσθαι νόσῳ, et κατέχεσθαι. Per prius morbos incipientes, et quasi instabiles, per posterius vero contumaces et chronicos indicant. Sic latini distinguunt inter *morbo corripi*, et *obsideri*. Itaque h. l. intelliguntur aegroti, morbis chronicis laborantes.

5. Ἦν δὲ — ἀσθενείᾳ) *Ibi versabatur tum homo, qui per duodequadraginta annos morbo laboraverat.* Ἐκεῖ pertinet ad ἦν, non vero iungitur cum sequentibus, quasi isto in loco et porticu exspectaverit annos XXXVIII, sed tot annos laboraverat morbo. Ἔχειν, si de tempore dicitur, significat *agere, transigere.*

6. Κατακείμενον) *Iacentem,* quod se movere nequiret. ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει) Supple τῦ ἀσθενήματος, *eam diu aegrotasse.* θέλεις) sc. licet sit *Sabbatum*, ut Lightfootus iam supplevit. Cf. comm. 9.

7. Κύριε, ἄνθρωπον — κολυμβήθραν) *Domine, neminem habeo, qui, quando aqua fuerit commota, me in eam demittat.* Βάλλειν h. l. est *demittere.* Tacite plus respondet, quam si expresse respondisset, quasi dicat: imo hoc unicum ago, ut saner, sed neminem invenio, qui mei misereatur. Ad morbum accedebat inopia, ut

nec comitem sibi comparare posset. *ἐν ᾧ δὲ) Simul ac.* Subauditur *χρόνῳ*. Sic *Plato* in Convivio: *ἐν ᾧ δ' ἂν ἐγὼ λέγω.*

8. *Ἆρον τὸν κράββατόν σου) Aufer lectum tuum.* Κράββατος est lectus humilior et vilior, loris subtentus, unum hominem tantum capiens. Mos erat *Christi* ut peracto miraculo, aliquid testimonii caussa imperaret. Idem hic fecit. *Tollere* lectulum die sabbati, ex recepta Iudaeorum opinione, non licebat. Sed Christus pro imperio hic egit, ut Dominus Sabbati, Matth. XII, 8. Marc. III, 28. Hoc testimonio divinae potentiae sabbatum sanctificabatur, non profanabatur.

9. Καὶ *εὐθέως — περιεπάτει) Statimque ita convaluit homo, ut, lectulo suo sublato, incedere posset.* Περιπατεῖν non est *abire domum*, sed *ambulare, incedere. ἦν δὲ — ἡμέρᾳ)* His verbis transitus fit ad sequentia.

10. *Ἰουδαῖοι)* Ex primoribus, ut et infra comm. 15. *οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον)* Αἴρειν h. l. est *portare*. Hoc dixerunt more suo cavillantes circa ritus. Sed recepta erat apud eos sententia, ad imperium prophetae posse violari Sabbatum exemplo eorum, qui ad Iosuae imperium Sabbato Ierichuntem oppugnaverunt. SANHEDRIN fol. 90. 1. *Dixit R. Abhu, dixisse Ioannem: Omnino si tibi dixerit propheta, transgredere verba legis, audi illum, excepta idololatria* etc. Ad hanc magistrorum sententiam homo sanatus tacite provocare videtur comm. seq.

13. *Ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν) Iesus inde declinaverat, sive deflexerat, secesserat,* quod multitudo hominum

num illo in loco esset. Ἐξένευσεν non derivandum ab ἐκνεύειν, sed potius ab ἐκνεῖν, cuius prima et propria significatio est *enatare*; deinde est etiam *ex malis emergere, instantique periculo liberari*: tertius denique significatus, isque huic loco conveniens, hic est, ut simpliciter *abire, secedere* denotet. Sic *Ioseph.* Ant. VII, 4. 2. ὁ Δαυΐδης — ἐκνεύσας εἰς τι χωρίον, *Davides quum in agrum quendam secessisset.* Notat tamen doctissimus *Loesnerus*, νεύειν etiam et ἀνακάμπτειν eadem notione poni, e. g. *Philo* L. III. de vita Mosis p. 666. C. 690. E. ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ) *Quia magna ibi erat populi turba.* Nolebat Dominus se plausu vulgi excipi, quemadmodum eundem alia vice, facto secessu, evitabat, Io. VI, 15. Fortasse etiam turbas et dissensiones inter praesentes exorituras praevertere voluit.

14. Μετὰ ταῦτα) incertum, an aliquot dies post; de eodem die vix videtur posse intelligi. μηκέτι ἁμάρτανε) sc. isto modo tam indigno et insigni; apud Iudaeos enim ἁμαρτάνειν fere de peccato eminenti sumitur, ut c. VIII, 11. χεῖρόν τι) Insanabilis morbus, aut moriendi quaedam foeda necessitas. His verbis Iesus homini in memoriam revocare voluit peccata, quibus hunc morbum sibi contraxerat. Hoc ipso autem ostendit, se esse prophetam, ut qui non tantum futura, sed etiam praeterita sciret.

15. Τοῖς Ἰουδαίοις) sc. primoribus. Quo animo ille homo id indicatum iverit, incertum est. Bono tamen consilio, ut nempe grato animo celebraret beneficii auctorem, id eum fecisse, credibile est. Quare recuperatam sani-

sanitatem laudat, non autem mandatum de tollendo grabbato commemorat. Alii aliter.

16. Καὶ διὰ — σαββάτῳ) *Illi igitur Iesum persecuti sunt, et e medio tollere studuerunt, quod Sabbati die haec fecerit.* Διώκειν h. l. est verbum forense, et iudiciale, significans *accusare, litem intendere.* Ζητεῖν, *velle, studere.* Ἀποκτείνειν, *e medio tollere, supplicio afficere*, Sed verba illa: ἐζήτεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι delenda sunt, qui in plerisque versionibus antiquis, et multis codicibus desunt. Videntur e v. 18. huc esse illata.

17. Ἀπεκρίνατο αὐτοῖς) Videtur Iesus a Synedrio citatus esse, ut responderet; nam ἀποκρίνεσθαι proprie de iis dicitur, qui in iudicium vocati respondent. Ioannes huius responsionis particulam tantum attulit. Ὁ πατήρ — ἐργάζομαι) Particula καθὼς deesse videtur: *Quemadmodum pater meus ad hunc usque diem operatur; ita et mihi negotia mea quovis die peragenda sunt.* Deus ἐργάζεται, dum omnia conservat et gubernat, Nullum est ei Sabbatum; id tantum ad homines pertinet. Hoc Patris mei exemplum, inquit Christus, ego imitor. Uti illi nulla quies est, nullum Sabbatum, ita nec mihi. Quum Christus Deum nominat *suum* patrem, non simpliciter *Patrem*, innuit Deum *peculiari modo* suum esse Patrem. Hoc maxime offendit magnates. Simul igitur tacite profitetur, se esse *filium Dei* sensu peculiari, (v. 19.) i. e. Messiam, quem Iudaei nomine filii Dei insignire solebant. Vid. Matth. XVI, 16. Sensus igitur est: *Quemadmodum Pater meus ad hoc usque tempus opus suum facit: ita et ego filius eius, Dei, patris mei personam in his terris agens,*

sem-

semper et ubique, ad nullum locorum et temporum necessitatem adstrictus, opus meum facio, et beneficio tribuo. Fortasse Iesus plura addidit, ut summa tantummodo huius sermonis à Ioanne sit expressa.

18. Ἔλυε τὸ σάββατον) *Violavit sabbatum.* Ipsorum Iudicio. De locutione cf. Matth. V, 19. ἀλλὰ καὶ — θεόν) Recte Iudaei existimabant, Iesum velle pro filio Dei haberi sensu quodam eximio; se esse Deo familiarem, et accuratissime eius consilia nosse. ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ θεῷ) *Qua re parem se Deo ferret*, sibi licere praedicans, quidquid Deo licet, e. g. Sabbato opus facere, v. 17. et eadem facere posse, quae Deus potest, e. g. valetudinem homini desperato morbo laboranti verbo restituere, atque sic eodem iure agere, quo Deus agit. Non de aequalitate essentiae, sed auctoritatis et iuris est sermo.

19. Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς) Porro confirmat Iesus, se esse filium Dei, Messiam, et falsas Iudaeorum opiniones de vera Messiae provincia refutat. Quia negabant eum iure Messiae uti posse, quia non esset Messias ille, quem finxerant sibi maxime faventem, propterea corrigere vult eorum errorem, et ostendere, amplissimam esse Messiae formulam. Ὀυ δύναται — ὁμοίως ποιεῖ) *non potest a se impetrare filius, ut quicquam faciat suo arbitratu, (iniussu Patris;) quin potius in omnibus Patrem imitatur.* Illud ὀ δύναται moraliter est intelligendum, et recte a Chrysostomo explicatur: ἀδύνατον καὶ ἀνεγχώρητόν ἐστιν ἐμὲ ποιῆσαί τι ἐναντίον τῷ πατρί. Ἀφ' ἑαυτοῦ, i. e. iniussu, suopte arbitratu. Sic infra c. VII, 17. XII, 48. Ὁ υἱὸς, *filius* ille μονογενὴς; patri intimus, c. I,

18.

18. qui eius voluntatem perfectiſſime novit. Is non poteſt abuti ſuo iure, aut contra Dei voluntatem conſiliumque aliquid hominibus docendo praeire. Verba ἐὰν μή τι non excipiunt, ſed ἐὰν μὴ hic eſt pro ἀλλὰ ut Matth. XII, 4. Gal. II, 16. aliisque locis, et ſupplendum eſt ex praecedentibus ποιεῖ. Βλέπειν h. l. eſt *scire*. Duae propoſitiones in hoc commate inſunt, quae ſi abſolute ponantur, ſenſum recludunt, nimirum hae: *Nihil iniussu Patris a me suscipitur; omnia iussu Patris a me suscipiuntur*. Continetur itaque his verbis oppoſitio contraria, et verba ἐὰν μή τι omnes Chriſti actiones complectuntur affirmando, uti praecedentia omnes actiones negando. Vid. Cl. C. H. Tzschuckii *Commentar. Logico-Rhetor. de Sermonibus Iesu Christi*, p. 42. Aliam huius loci interpretationem v. 19—47. dedit anonymus, in Eichhornii *allgem. Biblioth. der bibl. Litteratur*, Tom. VII. St. 6. p. 977. ſqq. (*Briefe über das Ev. Iohannis von verschiedenen Verfassern*) Ποιεῖν opinatur poſitum eſſe pro διδάσκειν, ut idem ſit, quod: ὁ δύναται ὁ υἱὸς διδάσκειν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν. ὁ οὐκ ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Per τὰ ἔργα v. 20. intelligit ſolam doctrinam. Haec autem interpretatio vix probari poteſt, quum Ieſus ſe defendat adverſus eos, qui eum reprehenderant propterea, quod hominem aegrotum die Sabbati ſanaſſet. Ἔργα Ἰησοῦ et facta eius mirabilia et doctrinam comprehendunt.

20. Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τ. υἱὸν — αὐτὸς ποιεῖ) *Pater enim tanto amore fertur in filium, ut eum instruat faciendi, quicquid ipse facit.* Comparatio a magiſtro, qui diſcipulum unum prae ceteris intimum habeat, cui omnia

nia artis suae arcana aperiat. Sic יָרָה hebraeum interdum per διδάσκειν, interdum per δεικνύειν vertunt Graeci. Humano more loquitur Christus, ad captum audientium se accommodans. Significat autem, traditam sibi esse a Patre potestatem, perficiendi opera, quae nonnisi Deus perficere possit; quorum nonnulla statim v. 21. 22. nominat; Patrem eum reddidisse participem omnium suorum consiliorum. καὶ μείζονα — ἔργα) *Et illustriorum etiam factorum ei auctor erit.* i. e. peragam eius iussu multo maiora negotia iis, quae hactenus a me peracta sunt.

21. Ὥσπερ γὰρ — ζωοποιεῖ) *Nam sicut pater potest mortuis vitam reddere; sic et filius, quibus velit, vitam restituere potest.* Verba activa saepe potentialiter esse interpretanda, notum est. Ut hoc etiam loco sic explicentur, contextus postulat. Iesus enim docere vult, se parem *potestatem* habere cum Patre, v. 19. Quamobrem exemplis nonnullis declarat cuiusmodi sint opera, quorum perficiendorum potestatem a Patre accepisset. Sicuti, inquit, Pater meus e mortuis resuscitare atque vita donare potest, quoscunque voluerit, ita et ego parem potestatem habeo. οὓς θέλει, ζωοποιεῖ, *in vitam revocat quoscunque voluerit,* et nunc, et *in fine seculi,* quum omnes mortuos resuscitabit. Ἐγείρειν et ζωοποιεῖν quoad sensum non differre videntur. Iudaei etiam credebant, Messiam resuscitaturum esse mortuos. *Pirke Elieser* XXXIII. de Messia dicitur Ps. LXXII, 17. cur vocatur jinnon? quia eos, qui in terra dormiunt, excitabit. Idem Iudaei etiam recentiores Messiae tribuunt. Vid. Wetst. ad Io. V, 25. Videtur

detur igitur Iesus hac oratione significare, se praestiturum esse, quod Iudaei expectabant, sed alio sensu. Recentiores interpretes, e. g. ECKERMANNUS (*theolog. Beyträge*, Tom. V. part. 2. pag. 64. seqq.) inprimis anonymus ap. EICHHORNIUM l. c. totum locum de resuscitatione morali explicant, ut Iesus profiteatur, se suscitaturum esse homines moraliter mortuos, e somno ignorantiae et vitiositatis. οὓς θέλει, *quibus bene cupit*, discipulos suos. CAROLUS GEORG. SCHUSTER (in EICHHORNII biblioth. Tom. X. p. 772.) Iesum respexisse existimat ad Prophetarum loca, Ies. XXVI, 19. ἀναστήσονται οἱ νεκροί, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις. Ezech. XXXVII, 5. 12. 14. Dan. XII, 2. ubi restitutio reipublicae Iudaicae fere collapsae in statum suum florentem promittitur. Cf. quae contra disputavit EDUARD SNEEDORF HAMMER, Danus, in dissert. quae inscripta est: *Mortuorum in vitam revocatio, sermonibus Christi historicae interpretationis ope vindicata*. Lips. 1794. 4.

22. Οὐδὲ γὰρ — τῷ υἱῷ) *Neque enim pater instituit iudicium de quoquam, sed filio omne iudicium commisit*. Alio exemplo illustrat id quod v. 20. dixerat. Idem ille filius, qui resuscitat et resuscitabit mortuos, tandem denique iudicabit vivos et mortuos. Iudaei etiam resuscitationem mortuorum iudicium secuturum esse putabant. *Iudicare mundum* Dei est, Gen. XVIII, 25. Κρίνειν autem h. l. est poenas et praemia decernere, praesertim in futuro seculo. Κρίνει, Praesens pro Futuro ob certitudinem. Ἀλλὰ τὴν κρίσιν — υἱῷ, *iudiciariam potestatem totam filio tradet*. Act. XVII, 31. Recentiores interpretes κρίνειν h. l.

h. l. significare volunt *criminis arguere*, Io. XII, 31. XVI, 8. ut sensus sit, homines non immediate a Deo, sed per filium edoceri, quod propter vitia et scelera sint poena digni, non demum in fine mundi Deum iudicaturum esse universum humanum genus; non damnaturum esse omnes gentiles, et Iudaeos absoluturum. Hoc dictum esse volunt contra Iudaeos. Vid. Io. Ern. Christ. Schmidt *Biblioth.* für Kritik und *Exegese* etc. T. II. part. 1. *Beschreibung des Weltgerichts nach dem Talmud*, ex Gemara babyl. ad c. I. *Massecheth aboda sacra.* Κρίνειν statuunt esse partem doctrinae τῦ διδάσκειν.

23. Ἵνα πάντες — τὸν πατέρα) *Ut filium pariter omnes colant, atque Patrem.* Τιμᾷν autem h. l. praecipue est *obsequio* venerari, ut statim com. 24. docet, auctoritatem alicuius agnoscere. ὁ μὴ τιμῶν — τὸν πέμψαντα αὐτὸν) Qui legatum, praesertim cum plenissima potestate missum, iniuria afficit, is iniuria afficere eum censetur, cuius personam legatus sustinet. Ergo, qui filii, cum plenissima potestate missi, iudicis auctoritatem respuit, nec doctrinam eius admittit, is etiam Patri obsequium denegare censendus est. Tacite ostendit Christus, quam intimus sit patri. Nam Deus honorem suum extraneo non concedit.

24. Ὁ τὸν λόγον — τῷ πέμψαντί με) *Qui doctrinae meae obsequitur, et Patri fidem habet.* Ὁ λόγος τῦ Χριςῦ, *doctrina Christi.* Ἀκύειν saepe, ut hebr. שָׁמַע connotat *obtemperare, obedire*, ut infra VIII, 47. *Fidem autem haberi Patri* h. l. idem est ac firmiter credere, vera esse, quae Pater per filium de felicitate alterius vitae

promittit. ἔχει ζωὴν — ἔρχεται) *Consequetur felicitatem aeternam, et non punietur*; nullam experietur calamitatem et miseriam. Εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, i. e. οὐ κολάζεται, ut recte Chrysostomus. Sicuti κρίνειν saepe est *condemnare, punire*, ita etiam κρίσις est *condemnatio, poena*, miseria, calamitas, ut ex sequentibus patet. ἀλλὰ — ζωὴν) *Sed transit e misero statu in feliciorem*. Nam ὁ θάνατος est omnis miseria, quae ex peccato oritur, animi perturbationes, metus a conscientia culpae oriundus, post hanc vitam futura infelicitas. Qui religionem Christi amplectitur, eique obsequitur, is liberatur ab hac miseria atque transit εἰς τὴν ζωήν, *in feliciorem statum*; potitur maximis beneficiis, peccatorum venia, animi tranquillitate, futura felicitate. Cf. 1 Io. III, 14.

25. Ἀμὴν — ζήσονται) *Certissime vobis confirmo, tempus fore, et iam instare, quo mortui vocem filii Dei sint audituri, et audita ea, vitam habituri.* Verba ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ referunt se ad morem Christi, voce utentis et iubentis in excitando mortuos. Marc. V, 41. Luc. VII, 14. Io. XI, 43. *Mortui audient praeceptum filii Dei*, i. e. *filius Dei praecipiet mortuis.* Καὶ νῦν ἐστιν, ut cap. IV, 23. multi referunt ad istos per Iesum e mortuis excitatos, Jairi filiam, iuvenem Nainiticum, Lazarum. Sed οἱ νεκροὶ omnino videntur esse omnes mortui. Iudaei, expectantes Messiam, statuebant, hoc tempus instare. Rem ipsam confirmat Iesus, sed non simul istum modum, quem Iudaei isti informarant. „Non videtur absurdum (inquit SEMLERUS in notis ad paraphrasin suam h. l.) si statuamus, Christum et hic duplicem,

cem, ancipitemque sententiam dixisse, quae quidem potius improprie, de *mortuis* significatu morali intelligenda sit, ut cap. II, 19. de templo diruendo. Sic per parobolas et allegorias emendabatur ignavus Iudaismus."

26. Ὥσπερ — ἔχειν ἐν ἑαυτῷ) *Sicut enim pater in se continet vitam; ita filio etiam hoc dedit, ut vitae caussam in se haberet.* Ἔχειν ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, potest significare: *fontem vitae in se habere;* quod si intelligitur de aseitate, de filio praedicari non potest: nam Pater ei ἔδωκεν, *concessit* ei hanc potestatem. Quum ζωὴ saepissime sit *felicitas*, potest etiam sensus esse: Sicut pater fontem felicitatis in seipso habet: ita etiam filio hoc dedit, ut fontem felicitatis haberet in seipso, eamque aliis conferre possit. Sic bene cohaeret hoc comma cum sequenti.

27. Καὶ ἐξουσίαν — κρίσιν ποιεῖν) *Sed iudicandi etiam* (homines) *potestatem ei dedit*, puniendi eos, qui doctrinae non obtemperaverint. ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί) *Quia Messias est.* Nam ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου est titulus Messiae, ut ostendimus ad Matth. VIII, 20. Messias est dominus a Deo nobis constitutus, cui nos subesse debemus. Is igitur iudicabit, utrum homines doctrinae, cuius auctor fuit, obsecuti fuerint, nec ne. Regula iudicandi ex eius doctrina, non ex Iudaismo petitur.

28. 29. Μὴ θαυμάζετε — ἀνάστασιν κρίσεως) *Nolite hoc mirari* (aegre ferre,) *nam venturum est tempus, quo omnes, qui in sepulcris sunt, audituri sunt eius vocem, et inde prodituri, ita, ut qui recte fecerint, felices, qui male, miseri sint futuri.* Verba μὴ θαυμάζετε τοῦτο, eruditi interpretes, etiam inter antiquiores,

 Chry-

Chrysostomus, *Cyrillus Al.* aliique iuniores graeci ad comma 27. retrahunt, ut sensus sit: Nolite mirari quod filius hominis sit; etsi enim filius hominis est, filius est tamen etiam Dei. Itaque iudicii potestatem merito habet, tanquam filius Dei. Sed haec interpretatio vix locum habere potest. Sensus potius est is, quem in versione expressi. Verbis; μὴ θαυμάζετε τοῦτο, Iesus respicit ad ea, quae dixerat v. 25. Θαυμάζειν autem h. l. ut alibi saepe est *indignari, aegre ferre aliquid*, ut Marc. VI, 6. Io. VII, 21. coll. v. 23. Gal. I, 6. Cf. *Abresch.* dilucidd. Thucyd. pag. 306. Πάντες interdum sunt omnis generis homines, Iudaei et gentiles. Quanquam verba ἐν τοῖς μνημείοις, non repugnant eorum sententiae, qui moralem resuscitationem intelligunt, (Ezech. XXXVII, 12. 14.), verba tamen: οἱ τὰ ἀγαθὰ et τὰ φαῦλα πράξαντες hanc interpretationem vix videntur admittere. Fortassis v. 21. 25—27. de resuscitatione morali, hoc autem loco de resuscitatione corporum est sermo. Πάντες, tollit discrimen gentium et Iudaeorum in *olam habba.* Non tantum Iudaei, sed etiam gentes pro meritis praemia vel poenas ferent, ut in sequentibus dicitur. Cf. Rom. II, 7. sqq. Οἱ τὰ ἀγαθὰ—κρίσεως) *Qui virtuti operam dederunt*, (nempe prodibunt ex monumentis) *ut resurgant ad aeternam felicitatem* (fruendam,) *qui autem sceleste vixerunt, ut resurgant ad poenas luendas.* Ποιήσαντες, πράξαντες, studium et contentionem hominis includit, ut etiam *voluntas* et *inclinatio* in censum veniat. Ἀνάστασις ζωῆς, *resurrectio ad felicitatem fruendam.* Κρίσις. i. e, κόλασις.

30. Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδὲν) *Nihil quicquam ego perago ex mea sententia*, quae diversa

sit

ſit a voluntate patris, propria auctoritate. Ὀυ δύναμαι hic ſumitur ut ſupra v. 19. Ἀφ' ἑαυτȣ̃ agit, qui proprio arbitrio agit. Omnem honorem Chriſtus refert ad Patrem a quo miſſus erat. καθὼς ἀκȣ́ω) *sicut accepi* patris iubentis ſententiam; κρίνω, *ita iudicabo.* Praeſens pro Futuro; id enim praecedentia videntur exigere. Eſt aeternum Dei decretum et conſilium, ut bonis bene, malis male ſit in illo iudicio. Huic decreto obtemperabit filius; malos malis afficiet, bonos bonis. Adminiſtrabit iudicium ad normam divini decreti, non ſuo arbitratu. καὶ ἡ κρ. — δικ. ἐςὶν) *ideo iudicium meum est iustum.* Copula καὶ pro rationali. ȣ̓ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν) *Non enim tam quod mihi placeat, quam potius quod ei qui me misit gratum est, peragere studeo.* Epexegeſis ante dicti. Iudices, qui ſuis affectibus ſtudent, commodis, gloriae, ultioni, ſaepe ab aequo transverſi aguntur. Nihil tale ego; non ducor a meis affectibus, ſed id curo, quod patri gratum eſſe ſcio. ζητεῖν enim eſt *curare*, praecipuum habere. Quanquam in hoc loco (v. 19—30.) nonnulla ſunt δυσνόητα, facile tamen intelligitur, Ieſum defendere ſuam auctoritatem adverſus criminationes Procerum, qui ob ſanationem die Sabbati peractam, e medio eum tollere decreverant, (v. 18.) ſimulque falſas Iudaeorum opiniones de vera Meſſiae provincia voluiſſe corrigere. Nunc v. 31. ſeqq. oſtendit, ex ipſis factis, miraculis, doctrinae indole, et proſpero rerum ſuarum ſucceſſu apparere, ſe verum eſſe Meſſiam, a Deo miſſum.

31. Ἐὰν ἐγὼ — ἀληθής) *Si ego ipse me commendarem, commendatio mea vana esset.* Occurrit obiectioni

ni, neminem in ſua cauſſa debere eſſe teſtem. *Μαρτυρεῖν περὶ ἑαυτῦ, de se ipso aliquid laudabile praedicare,* Apud omnes gentes receptum eſt axioma. neminem de re ſua teſtem validum eſſe poſſe. *Cic.* pro Roſcio 36. *Itaque more maiorum comparatum est, ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent.* Plura loca habet *Wetstenius.* Quanquam teſtimonium illud, quod Chriſtus de ſe perhibebat, omni fide erat digniſſimum, Iudaeos tamen ſine ratione credere noluit.

32. *Ἄλλος ἐςὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμῦ*) *Alius est, qui me* meamque auctoritatem *commendat.* Nonnulli intelligunt Ioannem, ob comma ſequens. Sed repugnat comma 34 ut mox videbimus. Deſignatus potius Deus pater, cuius auctoritatem revereri videbantur Iudaei. Dixit autem teſtimonium pater, per res mirabiles a Chriſto geſtas, et ſucceſſum inſtitutionis in animis hominum. *Καὶ οἶδα — περὶ ἐμῦ*) *Huius quidem de me testimonium verum esse novi.* Sufficit mihi illa Dei commendatio; eſt enim teſtimonium omni exceptione maius.

33. *Ὑμεῖς ἀπεςάλκατε πρὸς Ἰωάννην*) Publica auctoritate miſiſtis ad Ioannem, quem ipſi feciſtis plurimi. Itaque nec humanum teſtimonium deeſt. Io. I, 19. ſeqq. *Καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ, et verum professus est*, ſc. ſe non eſſe Meſſiam, ſed alium poſt ſe publice proditurum.

34. *Ἐγὼ δὲ ῦ παρὰ ἀνθρώπῦ τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω*) *Ego vero non utor testimonio hominis. ῦ λαμβάνω*, non capto, non aucupor hominis alicuius, quicunque tandem ſit, commendationem. Licet Ioannes negarit, ſe

eſſe

esse Messiam; licet me idem haud obscure commendaverit, ego tamen humana hac auctoritate et commendatione ad vos non utar, quia et vos Ioannem contemnitis, postquam intellexistis eum vestris consiliis, studiisque pravis operam dare nolle. ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε) *Ut vos ad meliorem mentem adduceremini.* Amolitur a se gloriae cupiditatem. Nihil mihi vindico nisi vestri caussa. Admoneo vos illius testimonii Ioannei, ut vos lucrifaciam, ut vos a contumacia vestra abducam ad me audiendum. Σώζειν h. l. non est adducere ad aeternam felicitatem, sed abducere aliquem a pravitate sentiendi et agendi, ut 1 Cor. VII, 16.

35. Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων) *Erat ille similis lucernae ardenti et lucenti*, i. e. doctor veritatis magnus et clarus. λύχνος vocatur Ioannes, non τὸ φῶς, ut distinguatur a summo doctore, Messia. Vide supra c. I, 8. 9. λύχνος est exigui temporis, et spatium minus illustrat; τὸ φῶς τοῦ κόσμου, sol, cui Christus similis, lucet universo orbi. De Elia propheta Sirac. XLVIII, 1. ἀνέστη ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λάμπας ἐκαίετο. ὑμεῖς — ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ) *Vos autem vix ad breve tempus voluptatis quasi caussa eius lucem admittebatis*, ut pueri, qui delectantur visu lucis, sed usum eius non habent; i. e. *institutione eius aliquamdiu delectati estis.* Ostendit Iesus Iudaeorum inconstantiam, qui Ioannem aspernari coeperunt, postquam intellexerunt, eum consiliis eorum non prodesse. πρὸς ὥραν, ad breve tempus, ut 2 Cor. VII, 8. Gal. II, 5. 1 Thess. II, 17. Iam cohaeret v. 36.

36. Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τῦ Ἰωάννυ) i. e. μείζω τῆς μαρτυρίας τῦ Ἰωάννυ, *ego vero graviorem habeo commendationem illa Ioannea.* Licet illam Ioannis commendationem nolitis admittere, eius quippe iam adverfarii; maiori tamen et fumma hac alia utor adverfus vos. τὰ γὰρ ἔργα — ἀπέςαλκε) *Negotia illa, quae pater me peragere iussit, quaeque perago* (profpere fucceffu) *comprobant, me a Patre esse missum.* Saepe advocat operum mere divinorum teftimonium, adverfus quae nulla erat cavillatio. Cf. infra c. IX, 32. 33. X, 25. 37. XIV, 10. 11. XV, 24. Δῦναι, h. l. eft *mandare, tribuere.* In verbis αὐτὰ τὰ ἔργα eft elegans anaphora, qualis illa: *Pallas te hoc vulnere, Pallas immolat.* Habet enim emphafin iftud loquendi genus.

37. Μεμαρτύρηκε περὶ ἐμῦ) Per prophetas iam olim de me perhibuit teftimonium. Nifi malis referre ad praecedentia, et particulam καὶ ab initio commatis explicare: *Itaque, ergo,* ut fenfus fit: Ergo pater omnino mihi teftimonium perhibet. Μεμαρτύρηκε, pro praef. ὔτε Φωνὴν — ἑωράκατε) *Cuius quidem nec vocem unquam audivistis, nec faciem vidistis.* Refpicitur ad illam Iudaeorum opinionem de divina auctoritate Mofis, qui Deum in monte Sina *loquentem*, eiusque *vocem* audiverit. Deus eft incorporeus, nec oculis confpici poteft, nec humano more loquitur. Me autem, nomine eius docentem, auditis, nec tamen inftitutioni meae aures praebetis. v. 38. Poffunt haec verba etiam ita explicari: *etsi nec videre, nec audire eum soletis,* fed per illa ἔργα, quae mihi demandavit, et quae ego patro, comprobat hoc. Ἀκηκόατε, ἑωράκατε pro Praefenti.

38. Καὶ τὸν λόγον — ἐ πιςέυετε) *Nec doctrinam eius constanter tenetis, quod ei, quem ille misit, non habetis fidem.* Ὁ λόγος τῦ Θεῦ, *doctrina divina*, quam habebant Iudaei in libris veteris Teſtamenti, cuius vim non ſentiebant; σαρκικὰ et humilia quaerebant in libris ſacris, non veram Dei voluntatem. Μένειν, *perseverare, constanter inesse*, eſt formula noſtro uſitatiſſima. 1 Ioh. II, 14. 24. ὅτι eſt hic ἀποδεικτικὸν — Apparet, verum eſſe, quod dico; nam ei, qui a Deo miſſus eſt, fidem habere pertinaciter recuſatis.

39. Ἐρευνᾶτε — μαρτυρῦσαι) *Diligenter legitis sacros libros, quod censetis, vos eorum institutione ad felicitatem perventuros esse; iam vero illi de me testantur.* Plurimi interpretes in *Imperativo* explicant, et putant, vocis ἐρευνᾷν eam vim et emphaſin eſſe, ut denotet, *aliquid cum maxima ἀκριβείᾳ, animi attentione, et cum magno animi conatu quaerere.* Sed hoc falſum eſt; nam vox ἐρευνᾷν *quamcumque inquisitionem, sive remissiorem illam sive accuratiorem*, denotat. Sic eſt apud Ioſephum Ant. II, 6. 7. de ſcypho Ioſephi, in ſarcinis fratrum illius quaerendo. Itaque Scriptores, ſtudium inquirendi paullo accuratius expreſſuri, adiecta aliqua voce id indicant. Sic Philo de Mundi Opif. p. 14. de naturae perſcrutatoribus paullo diligentioribus: οἱ τὰς φύσεις τῶν πραγμάτων, ἀκριβέςερον ἐρευνῶντες. *De Sacrif. Cain et Abel.* ἐρευνᾷν μετὰ πάσης ἀκριβείας. Plura loca vide ap. Loesnerum. *Indicativus* omnino intelligendus eſt ex orationis ipſa ſerie: *Multum quidem studii in Scripturas V. T. collocare videmini.* Haud obſcure Chriſtus

reprehendit falsas interpretationes Pharisaeorum, qui auctoritate illa librorum sacrorum abutebantur, ad impediendam liberalem et salubrem cognitionem Dei et verae salutis, et dicebant. non homines doctos, sed infelicem tantummodo populum, qui non γινώσκει τὸν νόμον, eo labi, ut Christi sermonibus aurem praebeat. Io. VII, 49. ὅτι ὑμεῖς — ζωὴν αἰώνιον ἔχειν) i. e. Quia putatis in illis extare promissionem maioris, quae vobis instet, felicitatis, cuius Deus per Messiam auctor futurus sit; monstrari in illis viam ad perpetuam felicitatem. Ἡ ζωὴ αἰώνιος h. l. non significat felicitatem aeternam in altera illa vita, sed perpetuam huius vitae felicitatem in regno Messiae. καὶ ἐκεῖναι — περὶ ἐμοῦ) *Atqui illi ad me vos reiiciunt*, nempe in omnibus iis locis, in quibus de auctore novae religionis, de regno sempiterno etc. vaticinantur. περὶ ἐμοῦ, nempe, quid efficiendum sit per Messiam, novi foederis auctorem. καὶ hic est *atqui*. Confirmat Christus eam vulgatam thesin; Iudaei uti debent Scriptura S. ad inveniendа religionis capita; sed iam Iudaei negabant, ea, quae de Messia legebantur, convenire in Iesum.

40. Καὶ οὐ θέλετε) καὶ h. l. est *nihilominus, tamen*; qua notione quoque occurrit c. VI, 36. Matth. X. 20. Iac. III, 5. neque aliter apud Iosephum Ant. II, 6. 11. ἐλθεῖν πρός με) *Doctrinam meam admittere.* Nam *venire ad aliquem* describit obsequium discipulorum. Sensus est: Ipsi statuitis, scripturas S. id promittere. Deum olim hominibus cunctis aditum ad salutem per Messiam patefacturum; ego vero omnibus hominibus gratiam Dei et salutem offero; nihilominus adeo pravi estis Scripturae defensores, ut negetis, fas esse eam rem a me fieri.

41.

41. Δόξαν — λαμβάνω) *Non capto gloriam inter homines*; non dico hoc, ut magnum hominum plausum mihi conciliem, et laudari velim ob magnum discipulorum numerum. Cf. com. 34. Δόξα h. l. eodem sensu accipitur, quo v. 44. de *gloria* et existimatione.

42. Ἀλλ' ἔγνωκα — ἐν ἑαυτοῖς) *Sed scio, vobis non inesse amorem Dei.* Scio, nempe ex vestris dictis et factis, vos non probare divina consilia ad vestram salutem. Ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, *habere secum*, h. l. simpliciter est *habere*, et *amorem erga Deum habere* complectitur simul animum obsequendi, et recte utendi oblato beneficio. Ἀγάπη τοῦ Θεοῦ est ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, erga Deum, sicut: *patris pudor.*

43. Ἐγὼ — λήψεσθε) *Ego veni ad vos auctoritate Patris mei*, (divina potestate atque auctoritate praeditus,) *nec tamen me admittitis: alius si venerit propria auctoritate* (nulla afferens signa divinae legationis, falsus doctor,) *eum admittetis.* Ἔρχεσθαι saepe, ut hic, dicitur de eo, qui doctoris munere fungitur, qui doctor prodit. Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς docere, dicitur is, qui ostendit, se non sua auctoritate, sed iussu Dei docere, et tradere ea, quae Deus ipsum docere iusserit. Λαμβάνειν h. l. metaphorice est *assentiri*, *fidem habere*, *obsequi*, ut c. I, 12. III, 32. 33. ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ) *Propria auctoritate;* id enim valet hic ὄνομα, ut Act. IV, 7. et alibi saepe. Talis fuit *Barchochebas.* ἐκεῖνον λήψεσθε) *Eum sequemini*, sc. quia vitia vestra non deteget; vobis blandietur.

44.

44. Πῶς — δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες) *Qui fieri possit, ut mihi fidem adhibeatis, qui vobis mutuo placere studeatis?* Verba posteriora caussam continent, cur fidem habere doctrinae Christi nequeant. Vanae gloriae cupiditas eos impediebat, quo minus meliorem Christi doctrinam admitterent. Nempe solemnes erant illae formulae: *Dixit Rabbi — quod dixerit illi Raf* etc. quae Doctorum nomina sancta et sacra esse solebant. Hic quis tandem locus esset novo et meliori Doctori? Deinde etiam Pharisaeus a Pharisaeis volebat laudari, assessor Synedrii ab assessoribus Synedrii. Nemo igitur audebat Christum sequi, non Pharisaeus, ne a Pharisaeis iudicaretur stultus, non assessor Synedrii, ne ab iisdem condemnaretur. καὶ τὴν δόξαν — ζητεῖτε;) *Non Deo soli probari studeatis?* Δόξα παρὰ τοῦ Θεοῦ, *favor Dei.* Ζητεῖν, *appetere.* Potius hominibus, quam Deo vestro probari contenditis. Facile perspicere possetis, multo maiore honore dignum esse eum, qui Deo obsequitur, quam eum, qui reveretur Rabinos; sed parvi facitis hunc verum honorem, quem vobis vult decernere ille, qui solus est Deus; neque tantum Deo tribuitis, ut me esse verum Messiam fateamini.

45. Μὴ δοκεῖτε — πατέρα) *Nolite existimare, me vos apud Patrem accusaturum* vobis iratum *esse.* Non isto consilio haec vobis dico. ἔστιν ὁ κατηγ. — ἠλπίκατε) Μωσῆς, h. l. est *doctrina Mosis.* Ex scriptis eius, quae a vobis leguntur, facile patet, vos esse inexcusabiles, dum mihi fidem non adhibetis. Ἐλπίζειν hic est *confidere,* ut Matth. XII, 21. vel multum alicui tribuere. Quo sensu Moses eos accuset patet ex v. 46.

46. Μωσῇ) *Scriptis eius*, ut Luc. XVI, 31. ut statim com. seqq. explicatur. Περὶ — ἔγραψε) Non tantum definivit ac docuit, quibus notis legatus divinus a falsis dignosci posset Prophetis, sed etiam de praestantioris religionis auctore olim venturo, praemonuit; Deut. XVIII. 15. seqq.

47. Εἰς δὲ τοῖς — πιστεύσετε) *Quodsi eius scriptis fidem denegatis, quomodo meae doctrinae fidem habebitis?* Γράμματα et ῥήματα opponuntur. Mosis praecepta litteris consignata habetis, ut ea decies legatis et consideretis; si tam inconsiderati estis in scripto expendendo, mirum non est, si verba mea autes vestras praetervolant. Si Mosi, cuius auctoritas apud vos summa est, et iam a multis seculis fuit, non creditis, multo minus credetis Doctori novo.

CAP. VI.

1. Μετὰ ταῦτα — Τιβεριάδος) *Post haec Iesus inde discessit, et trans mare Galilaeae, prope Tiberiadem se contulit.* Μετὰ ταῦτα, *aliquanto post tempore*, quod non definitur. Cf. Matth. XIV, 13. Marc. VI, 30. Luc. IX, 10. seqq. Ioannes temporis ordinem non accurate servat, sed colligit tantum insignia documenta, quibus Iesus se Messiam esse ostendit. Lucas tradit, (cap. IX, 7. sqq.) Iesum, quum necem Ioannis baptistae comperisset, eique nuntiatum esset, Herodem tetrarcham eum videre velle, se contulisse in locum solitarium oppidi, cui Bethsaidae nomen erat, siti in Gaulanitide inferiori ad littus lacus Genesarae orientale. De situ urbis Bethsaidae, non confun-

fundenda cum alia eiusdem nominis vid. PAULI Commenter. Tom. II. pag. 306. ſq. Antiquitus pro Τιβεριάδος nonnulli legerunt εἰς τὰ μέρη τῆς Τιβεριάδος. Tiberias eſt oppidum Galilaeae, ad occidentale latus lacus ſitum. Probabile tamen eſt, Tiberiada non de regione urbis, ſed de lacu accipiendum eſſe, ut lacum transnavigaſſe dicatur. Fortaſſe τῆς Γαλιλαίας eſt tollendum; nam mare Galilaeum dicebatur etiam mare Tiberiadis.

2. Καὶ ἠκολούθει — ἀσθενούντων) *Et secuta est eum magna hominum multitudo, quia viderant eius miracula, quibus aegrotorum valetudinem restituerat.* Ἑώρων verti poteſt, vel *viderant*, vel *videre cupiebant.* Probabile eſt, non tam cupiditatem horum hominum indicari, quam potius cauſſam, quae eos impellebat, ut ad eum proficiſcerentur, quia nempe iam viderant inſignia eius opera. Fortaſſis tamen utrumque indicatur.

3. Ἀνῆλθε — μαθητῶν αὐτοῦ) *Iesus autem in montem secessit, ibique cum discipulis consedit.* Τὸ ὄρος nunc indefinite eſt *montana regio*, nunc certus quidam mons, et hoc quidem loco montana regio non longe ab urbe Bethſaida, et ſingulatim regionis illius quidam mons, in quem Ieſus ſaepe ſolus ſecedebat. Cf. v. 15. Καθῆσθαι, vel eſt *versari*, commorari aliqua in regione, vel proprie accipi poteſt, conſidere docendi cauſſa.

4. Ἦν δὲ — Ἰουδαίων) Haud dubie indicare vult Ioannes, qui factum ſit, ut illo tempore tanta multitudo ad Ieſum conflueret. Eſt hic difficultas quaedam chronologica. Nam cap. II, 13. dicitur Ieſus profectus eſſe ad feſtum paſchale; cap. etiam V, 1. nonnulli idem hoc fe-

festum intelligi volunt, et cap. VII, 2. festum σκηνοπηγίας prope fuisse traditur. Proinde nonnulli existimarunt, vocem τὸ πάσχα hic ex glossemate natam esse a sciolo, qui de Paschate hic sermonem esse putaverit, cum festum tabernaculorum innui, ex cap. VII, 2. constet. Vid. GUIL. BOWYERI *coniecturas* ad h. l. Totum comma 4. interpolatum esse existimavit PEARCIUS in Commentar. ad h. l. Sed difficultas optime tolli videtur, si dicamus, quod verum est, Ioannem non tenuisse ordinem Chronologicum.

5. Ἐπάρας τὰς ὀφθαλμὰς, *sustulit oculos*, pleonastice positum est, ex Hebraismo, ut Luc. XVI, 23. Gen. XXII, 4. Ἔρχεσθαι, *accedere*, nempe audiendi caussa. *Λέγει πρὸς Φίλιππον — φάγωσιν ἗τοι.)* Non statim post adventum multitudinis, interrogavit Iesus Philippum de victu quaerendo, sed postquam iam aliquamdiu apud eum commorati erant. Non male *Bengelius* coniicit: fortasse Philippus rem alimentariam curabat inter discipulos. Ut enim Iudas dicitur marsupium portasse, atque in eo collegisse, quod donabatur, ita fuit etiam haud dubie, qui cibis parandis prospiciebat. Qui enim in his regionibus minus frequentatis, iter faciebant, ii solebant alimenta secum portare. MOSCHIUS in explicatione Pericoparum suspicatur, Iesum propterea interrogasse Philippum, quod hic fuerit Bethsaidensis, (Io. I, 44. XII, 21.) adeoque, ut regionis peritus, facilius cibos comparare potuerit. Sed hoc non satis certum est. Πόθεν, *a quo homine?* Ἄρτοι h. l. proprie sunt *panes*. Φάγειν, *saturari*, v. 7. Multitudo sua alimenta aut omnino, aut maximam eorum partem absumserat.

6.

6. Τῦτο δὲ — ποιεῖν.) *Hoc autem dixit eum exploraturus; etenim ipse fere noverat, quid facturus esset.* Ioannes hic, ut saepe solet, iudicium suum interposuit. Πειράζειν, *sententiam, mentem, animum, virtutem explorare,* aut bono, aut malo consilio. Haud dubie Iesus explorare voluit, an Philippus ei fidem esset habiturus, eiusque potentiae confisurus.

7. Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι) *Ducentis denariis emti panes.* Δηνάριον, latina vox *denarius,* fuit nummus argenteus Romanorum; qui etiam in usu erat apud Iudaeos, quum a Romanis subiugati essent. Constitit decem assibus, seu quatuor sestertiis, et constituit octavam partem nostri Imperialis, seu tres grossos. Vid. Schleusneri Lexicon.

9. Παιδάριον, h. l. adolescens, vel *servus,* ut 1 Sam. XXI, 7. ubi hebraico עֶבֶד, respondet. Saepe ponitur pro hebr. נַעַר, quod de prima aetate usque ad virilem dicitur, Gen. XLIV, 30. Ies. XL, 30. Nomina diminutiva apud Graecos saepe habent vim nominum primitivorum. Cf. Fischeri Prolusf. p. 256. *Panibus hordaceis* apud Veteres plerumque utebantur homines vilioris sortis. *Seneca* epist. 13. *Sueton.* Aug. c. 24. Vid. Wetsten. ad h. l. Δύο ὀψάρια, *duo pisces;* δύο ἰχθύες, ut Matthaeus, Marcus et Lucas habent. Ὄψον ita diminuitur, ut fiat ὀψάριον. Est autem ὄψον quicquid in macello venit, quod προσψάγιμον sive προσφάγιον dicitur et προσόψημα, et de cibo lautiore exquisitioreque usurpatur, unde Grammatici belle deducunt nomen istud ἀπὸ τῦ ὀψέ, i. e. sero; nam delicatis opiparisque cibis sero homines esse usos,

usos, quos prisca aetas ignoraviſſet. *Athenaeus* L. VII, 2. p. 236. ὄψον docet proprie appellari, quicquid cibi igne coquatur; sed διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν, i. e. quod cibus iste eximius ſit, ſolos piſces iſtam appellationem obtinuiſſe. *Glossarium*: ὀψάριον, piſciculus. *Suidas*: ὀψάριον τὸ ἰχθύδιον. τί ἐστιν εἰς τοσούτους;) Quid ſunt? Nihil, inquit, ad tam multos.

10. Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν) *Iubete homines discumbere*, Ἀναπίπτειν, idem quod κατακλίνειν. Iudaei convivantes, tunc temporis non ſedebant, ſed iacebant. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς, *gramen multum*: erat autem tempus vernum. Οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι) *Erant circiter quinque millia hominum.* Ἀνὴρ ſaepe eſt *homo*, nulla habita aetatis et ſexus ratione, ut Luc. XI, 31. Matth. VII, 24. Iac. I, 20. Sed Matth. XIV, 21. additur: χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων, ut adeo *viri* ſint intelligendi. Τὸν ἀριθμόν, ſuppl. κατὰ, *quoad numerum.*

13. Καὶ ἐγέμισαν — τοῖς βεβρωκόσιν) *Atque duodecim canistra frustorum, quae convivis e quinque panibus hordaceis superfuerant, impleverunt.* κοφίνους) Vide dicta ad Matth, XIV, 20.

14. Ὃ ἐποίησε σημεῖον) Maius, quam quod Moſes fecerat, panem non dans, ſed impetrans de coelo, et quidem panem merum, ſine obſonio, et cuius nullae ſupereſſent reliquiae. ὅτι οὗτος) ὅτι hic, ut alibi, πλεονάζει. ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον) ὁ ἐρχόμενος, i. e. *qui venire debebat*, et proprie intelligebatur Meſſias, Luc. VII, 19. quem eundem et maximum prophetam fore eo tempore

 ſibi

sibi persuaserant. Ab hoc solo expectabantur maiora, quam Moses praestiterat. Miraculum fuisse negat D. H. E. G. PAULUS, (in Commentar. Tom. II. p. 266. sqq.) usus, ut mihi quidem videtur, non satis firmis argumentis.

15. Ἰησοῦς — αὐτὸς μόνος) *Iesus igitur, quum cognovisset, eos abstracturos* (vi abducturos) *eum esse, ut regem crearent, iterum ipse solus in montem secessit.* ἁρπάζειν est, *celeriter aliquem arripere, vi abducere.* Sic de Abrahamo dicitur, Isaacum filium corripiente et arae imponente apud Philonem de Abr. p. 374. C. τάχιστα τὸν υἱὸν ἐξαρπάσας, ἐπιτίθησι τῷ βωμῷ, *celeriter correptum filium arae imponit.* Eodem sensu Tacit. Hist. I, 26. 27. *rapere* dixit. Etiam invitum arripere eum, et aliquo perducere volebant, ubi inauguraretur, et quidem rex terrenus. ἀνεχώρησε) Videtur praecipue eo pertinere, ut interea illa multitudo, hac illac dilapsa, ob minorem sociorum numerum a regis prodendi consilio desisteret.

16. 17. Ὡς δὲ — ὁ Ἰησοῦς) *Vespere discipuli ad lacum abierunt, et ingressi navem traiicere lacum versus Capharnaumum coeperunt. Iam vero tenebrae ingruerant, neque Iesus ad eos venerat.* Cf. Matth. XIV, 22. Marc. VI, 45. Ἤρχοντο πέραν τ. θαλάσσης, *transibant mare*; nam ἔρχεσθαι interdum pro *ire* ponitur. Hoc sensu h. l. accipiendum esse, inde patet, quod ea, quae statim narrantur, evenerunt navigantibus in mari, et Capernaumum tendentibus. Εἰς καπερν. *versus* Capernaumum.

18. Διηγείρετο) *Intumuit, concitabatur*, i. e. fluctus procellis ventorum excitabantur.

19. Ἐληλακότες — τριάκοντα) *Quum fere studiis viginti quinque aut triginta provecti essent.* Ἐλάυνειν in re nautica, per metonymiam, omisso Substantivo ναῦν significat *navigando et remigando provehi*, quasi *navem remis propellere.* στάδιος, vel στάδιον est spatium et intervallum pedum sexcentorum, seu passuum CXXV. aut secundum Thalmudistas CCLXVI. passuum. Secundum nonnullorum computationem triginta duo stadia faciunt milliare germanicum, quod continet quater mille passus. Ἐπὶ τῆς θαλάσσης potest esse *ad* lacum, et *in* lacu. Vid. notata ad Matth. XIV, 25. Γίνεσθαι, pro εἶναι.

21. Ἤθελον — ὑπῆγον) *Itaque lubenter eum receperunt, atque navis non ita multo post ad littus, quod petebant, appulit.* Θέλειν h. l. est *lubenter et cupide aliquid facere.* Cf. Matth. XIV, 32. Marc. VI, 51. Vid. *Glassius* in Philolog. Sacra p. 276. edit. *Dathii.* τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς) Ἐγένετο dictum pro παρεγένετο, *pervenit*, ut infra v. 25. Sic apud optimos scriptores occurrit, e. g. Theophr. C. E. Cap. 1. et apud Philonem saepius, ut patet ex locis a *Loesnero* allatis. Εὐθέως, *non ita multo post.*

22. Τῇ ἐπαύριον — ἀπῆλθον) *Postero die, turba quae substiterat trans lacum, quum sciret, nullam ibi aliam adfuisse navim, nisi unam illam, quam conscenderant eius discipuli, neque Iesum cum suis discipulis ingressum esse navim, sed solos discipulos abiisse.* Ὁ ἑστηκὼς, *quae constiterat*, quae remanserat ibi, sc. deliberans, quomodo Iesum declararet Messiam.

23. Ἀλλα δὲ — κυρίȣ) *Iam vero alia a Tiberiade venerant navigia ad locum illum, in quo epulati fuerant, domino preces faciente.* Φαγεῖν τὸν ἄρτον est simpliciter *epulari, coenare.* Εὐχαριστήσας dicitur ὁ κύριος eo sensu, quod instituerit illam coenam. In verbo εὐχαριστεῖν non inest notio consecrandi vi miraculosa. Hoc comma per parenthesin additum est, ut appareret, unde multitudo habuerit navigia, quibus secuta est Iesum.

24. Ὅτε ȣ̃ν — τὸν Ἰησȣ̃ν) *Quum igitur illa turba nec Iesum, nec discipulos eius ibi esse videret, his navibus conscensis Capharnaumum venit, Iesum quaesitura.* Ὅτε ȣ̃ν εἶδεν ὁ ὄχλος) Repetitio eius, quod v. 22. praecesserat ἰδὼν, ob interiecta diuque tracta verba. Ἐμβαίνειν in re nautica *conscendere* in navem. Καὶ post ἐνέβησαν deest in codd. plurimis. Ἦλθον εἰς Καπερναȣ̀μ, *ad urbem, versus urbem* Capharnaum appulerunt. Sequitur colloquium Iesu cum Iudaeis, in quo multa allegorica occurrunt. Sunt, qui existiment, Ioannem colloquia non ita consignasse, uti habita sint, sed ita, ut sua allegorice dicendi ratione uteretur, ut non tam ipsa verba Iesu, quam sententias referret. Alii rectius censent, Ioannem sermones Iesu brevius retulisse; et profecto occurrunt nonnulla, quae probabile reddunt, deesse quaedam, quorum omissio obscuritatem parit.

25. Καὶ εὑρόντες — θαλάσσης) Addendum est: in Synagoga Capernaitica. cf. v. 59. Πότε ὧδε γέγονας;) *Quando huc advenisti?* γέγονας, pro παραγέγονας, ut supra v. 1. Etiam Latinis interdum *esse* est, quod *venire.* Sueton. in August. c. 16. *Militibus in conspectum fuisse,*

se, i. e. venisse. Non dubitabant de miraculo, quia navi eum venisse non constabat, pedestre autem iter erat longissimum.

26. Ζητεῖτέ με — ἐχορτάσθητε) *Quaeritis me, non quod miracula vidistis, sed quod panes comedistis ad satietatem*, i. e, non ingenuo consilio, non ideo, ut ex miraculis cognoscatis, me esse legatum divinum, et doctrinam meam in animum admittatis, quaeritis me. Saepe enim negantur res simpliciter, quae comparationem aut correctionem innuunt. Igitur οὐχ ὅτι — ἀλλ' ὅτι verti debet: *non tam propterea quod — quam ideo etc.* Nonnisi utilitatem corpoream quaerebant ex miraculis Christi. Talem etiam optabant Messiam, qui huius vitae bonis eos ditaret, et efficeret, ut in otio et voluptate vitam transigere possent. Locum hunc v. 26 — 63. exposuit *K. C. Lud. Schmidt* in *Io. Ern. Chr. Schmidii* Bibliotheca, Tom. II, p. 387. seqq.

27. Ἐργάζεσθε — αἰώνιον) *Comparate vobis potius alimentum, quod vobis ad aeternam felicitatem prodesse possit, quam cibum periturum*, quo corpus tantum alitur. Priora verba comparate sunt intelligenda. Non enim Iesus omnino damnat victus corporei curam, sed salutis aeternae curam, ut potiorem commendat. Ἐργάζεσθαι, quum de cibis usurpatur, saepissime denotat *concoquere*, quod multis probat *Wetstenius*. Sed hic significatus nostro loco haud convenire videtur. Est potius ἐργάζεσθαι τὴν βρῶσιν h. l. *acquirere, comparare sibi cibum*, quo sensu ἐργάζεσθαι βρῶμα est apud Palaeph. c. 22. *Theodotio* Prov. XXI, 6. verbum פֹּעַל vertit ἐργάζεσθαι.

Vid. *Bolten* ad h. l. Victui quo corpus alitur, opponitur cibus animum alens, i. e. doctrina Christi, non ad breve tempus animum pascens, cuius potius fructus ad aeternitatem pertinet, ut supra de aqua dixerat, c. IV, 14. more suo ex occasione eorum, quae videbat, aut audiebat, ad spiritualia animum attollens. Nec nova erat apud Iudaeos haec Allegoria. *Philo* Allegor. τὸ γὰρ φαγεῖν σύμβολόν ἐστι τροφῆς ψυχικῆς κ. τ. λ. ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει) *quod Messias vobis dabit*, sc. docendo vos multo diviniora, et ea vobis confirmando per mortem suam. Potest tamen ἣν etiam referri ad ζωὴν αἰώνιον. τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ θεός) *Hunc enim pater voluit esse certis auctoritatis divinitatisque documentis instructum, de quibus dubitari non possit.* Phrasis σφραγίζειν desumta est a more Orientalium, manui aut fronti hominis, e. c. famuli, militis, sacerdotis sigillum imprimendi. Apoc. VII, 3. *Chrysostomus:* ἀπέδειξεν ἀναντιῤῥήτως, et ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψε ταύτην ὑμῖν κομίζοντα τὴν τροφὴν, vel secundum aliam interpretationem: τοῦτον ἀπέδειξεν, ἐξεκάλυψε διὰ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας. Vid. supra c. III, 33.

28. Τί ποιῶμεν, ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ;) *Quid faciamus, ut efficiamus opera, apprime Deo grata?* Τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, opera quae Deus a nobis fieri vult, eique grata et accepta sunt. Non intelligebant quod dixerat Christus comm. 27. Illud vero perspiciebant, commendari illis curas, Deo acceptiores curis victus corporis. Quaerunt itaque, quid faciendum ipsis esset, ut Deo placerent?

29.

29. Τȣτό ἐςι τὸ ἔργον τȣ͂ Θεȣ͂) Hoc est illud quod Deus a vobis fieri vult. ἵνα πιςεύσητε — ἐκεῖνος) *Ut ei doctori fidem iam habeatis*, eiusque doctrinam in animum admittatis, *quem ille misit.* Unum hoc exigit Iesus, quia hoc, si solidum sincerumque sit, omnia alia Deo placentia secum trahit.

30. Τί ȣ͂ν — πιςεύσωμέν σοι) *Ecquod documentum edis, ut eo conspecto tibi fidem adhibeamus*, et confidamus tibi? Recte perspiciebant, Iesum de se loqui, et maiora promittere, quam ea, quae Deus per Mosen dederat. Sed postulant miraculum aliquod perenne. τί ἐργάζῃ;) sc. ex illo genere, v. 28. Quaenam nobis ostendis ἔργα τȣ͂ Θεȣ͂, signa et portenta, illis in Aegypto atque in deserto, olim effectis per Mosen, similia?

31. Οἱ πατέρες ἡμῶν) Maiores illi nostri, qui sexcenties mille erant, et amplius. τὸ μάννα ἔφαγον) Procurante Mose. ἐν τῇ ἐρήμῳ, i. e. per totos annos 40. Christus eos semel tantum paverat. ἄρτον ἐκ τȣ͂ ȣ̓ρανȣ͂ ἔδωκεν) Exod. XVI, 4. Ps. LXXVIII. 24. Videntur opponere illud Mosis beneficium, quasi longe maius, illi miraculo, quod ipsi conspexerant. Putabant, Manna ex ipso coelo delapsum esse, ob loca modo citata false intellecta. Sed constat inter omnes, Manna nihil esse aliud nisi humorem roscidum, exsudantem e corticibus arborum et fruticum, atque propterea dictum esse Manna *de coelo*, quia de coelo cum *rore*, cui simile est, descendere credebatur. Vide Exod. XVI, 13. 14. et recentiorum interpretum annotationes ad illum locum. In Psalmo vocatur panis *de coelo* ob excellentiam. Quicquid enim est

 exi-

eximium ac praestans, id *coeleste* vocatur. Vis huius obiectionis est: Moses divinam suam legationem miraculo illo comprobavit. Quonam miraculo tu probas divinam tuam legationem? Ceterum Ioannes summam tantum obiectionis proferre videtur.

32. Ὀυ Μωσῆς δέδωκεν — τὸν ἀληθινὸν) *Non Moses vobis dedit panem vere coelestem, sed pater meus* (iam nunc per me) *vobis dat veri nominis panem coelestem.* Nonnulli existimant, argumentandi vim esse in oppositione diversi panis, ut sensus sit: Panis, quem vobis Moses dedit, non e coelo delapsus est, sed erat naturalis, ad nutriendum corpus aptus; (v. 31.) *per me* autem pater vobis dat alimentum multo excellentius, quod vim habet procurandi aeternam animi felitatem. Ergo maior sum Mose. Tum negandi particula esset transposita, quod durum est. Videntur potius opponi Subiecta: ὀ Μωσῆς, ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μȣ. Potest etiam subintelligi post verba: ὀ Μωσῆς — ȣ̓ρανȣ̃, *de quo loquor.* Iesus seipsum, Messiam vocat τὸν ἄρτον ἐκ τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃ τὸν ἀληθινὸν, quia a Patre constitutus erat in terrarum orbe, ut per se doctrinamque suam vim quandam tribueret ad bene beateque vivendum. Nam sicut in pane est vis nutriendi corpus, ita in doctrina Christi est vis confortandi, laetificandi atque beandi animum. *Coelestem* autem panem se vocat Christus, quia e coelo, a Deo missus venerat.

33. Ὁ γὰρ — τῷ κόσμῳ) *Is nempe est vere a Deo datus panis, qui coelitus mittitur, et homines reddet felices.* Ὁ καταβαίνων refert ad ὁ ἄρτος. Nam Iudaei haec

haec verba non intellexerunt, comm. 34. Ζωὴ *felicitas*, ut saepe. Ὁ κόσμος, *homines*.

34. Πάντοτε — τοῦτον) *Semper talem nobis largire panem*, eiusmodi panem, qui *vitam* hominibus cunctis largitur. Quod Christus comm. anteced. de *vita* i. e. de felicitate dixerat, id intelligunt de vita hac humana naturali.

35. Ἐγώ εἰμι — πώποτε) *Ego sum ille, qui hominibus alimentum praebet, quo felices reddantur; qui meae disciplinae se tradit, non esuriet; qui mihi fidem habet, non sitiet unquam.* Clarius nunc Christus loquitur: *Ego sum ille panis vivificus*; largior vobis quae necessaria sunt ad vitam et felicitatem aeternam impetrandam, dans alimentum, quod non corpus, sed animum nutriat. Ὁ ἐρχόμενος — πώποτε) Miscetur comparatio et res comparata. Simplex oratio fuerat: Qui ederit me, nunquam esuriet; et qui biberit me, non sitiet unquam. Sed quia edere et bibere significat credere, ideo alterum exponitur per venire, alterum per credere. *Ad Christum venire* est ab eo *discere*, se in disciplinam eius tradere. οὐ μὴ πεινάσῃ — διψήσῃ, i. e. non opus erat ei aliis magistris parum fidelibus. Doctrinam meam cunctis votis desideriisque sufficere intelliget; nec erit, quod praeterea requirat. *Sitire* et *esurire* in allegoria est carere his rebus, quae ad bene beateque vivendum sunt necessariae. Ceterum ex universo hoc loco facile cognoscimus, quod etiam aliunde notum est, Christum miraculis non divinitatem *doctrinae* suae, sed hoc tantum demonstrare voluisse, se esse legatum divinum. Qui enim eius sermonem tum

 audie-

audiebant homines, miraculum novum ab ipſo petierant, v. 30. Ipſe autem non dat miraculum, ſed hortatur auditores, ut doctrinam *discant*, (v. 37.) tunc eos experturos eſſe vim doctrinae. (v. 39, 40. 50. ſeqq.)

36. Ἀλλ' εἶπον — πιςεύετε) *Sed dixi vobis: etsi videritis me, tamen non creditis. Videre* h. l. ut ſaepe ſignificare videtur, *cognoscere*, et hoc quidem loco pro Meſſia agnoſcere. Agnoverant eum pro Meſſia, ſed diſcere, et doctrinae fidem habere nolebant. Καὶ, hebr. h. l. valet *etsi*, ut Luc. XVIII, 7. Ergo eos ad diſcendum hortatur v, 37. *Thalemannus* ſic vertit hoc comma: *Sed dixi iam vobis, (* v. 26.) *vos me vidisse quidem* (ſpectatores quidem fuiſſe divinae poteſtatis meae,) *et tamen mihi fidem non habuisse.* Senſus non eſt admodum diverſus. Hoc enim vult Chriſtus: Non poteſt fieri, ut fruamini hoc pane, ſi doctrinam meam non diſcitis, non admittitis. v. 35.

37. Πᾶν — ἥξει) *Quivis a Patre mihi* (in diſciplinam) *traditus, libenter a me discet, (* diſcere debet,) amplectetur me felicitatis doctorem et auctorem. Πᾶν, neutrum pro maſculino aut communi. Sic τὰ μωρὰ 1 Cor. I, 27. Ὃ δίδωσι μοι ὁ πατὴρ, *quem pater mihi tradit,* nimirum in diſciplinam. Tradit autem Pater filio eos, quibus per providentiam ſuam viam monſtrat percipiendi doctrinam Chriſti. Ii igitur, ſi felicitate promiſſa potiri velint, diſcere debent, et imperata facere. Reſpiciunt haec verba ad comma 33. τῷ κόσμῳ. Tradit Pater filio non tantum Iudaeos, ſed et magnam illam gentium multitudinem, quae per Apoſtolos luce Evangelii illuſtrata eſt.

De-

Desumta est Phrasis ex locutionibus V. T. e. g. Ps. II, ubi Deus promittit Messiae: *Dabo tibi gentes. Venire ad Christum* sc. discendi caussa, est discere doctrinam eius, ut monuimus ad v. 35. Iam pergit Christus: καὶ τὸν — ἔξω) *Si quis ad me venerit* discendi caussa, *non repellam eum a me*, i. e. lubentissime cum in disciplinam recipiam, et felicem eum reddam. In verbis οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω, est Litotes. Innuere videtur Iesus, se non tantum Iudaeos sed gentiles etiam lubentissime recepturum esse in disciplinam, et felicitate aeterna donaturum. Simul vero etiam redarguit socordiam et pertinaciam auditorum, qui se nondum in disciplinam eius tradiderant.

38. Ὅτι καταβέβηκα — πέμψαντός με) *Ego enim de coelo descendi*, (divinitus missus veni,) *non ut ex mea, sed ex Patris voluntate agerem*, ut consilium Patris exsequerer, opus perficerem a Patre demandatum. De phrasi καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, vid. supra ad c. III, 13. notata. Ex proposito sibi fine facit credibile quod dixerat. Quomodo, inquit, repellerem a me eos, quibus, ut dem vitam aeternam sum constitutus?

39. Ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ) Est Hebraismus; nam πᾶν cum nullo verbo cohaeret, veluti Levit. IV, 2. Ezech. I, 13. Πᾶν μὴ, ex hebraica לא כל, *nullum. Ut nullum eorum, quos mihi tradidit, amittam*, perire sinam. Ἀπολέσω hic recte explicatur: ut non *amittam*. Nam *dare* et *amittere* sibi invicem opponuntur, ut Io. XVIII, 9. et e nexu cum v. 40. patet, eos *amissos* a Christo tantum dici, qui *non obtinent vitam aeternam*, quibus tamen Christum caussam

per

perniciei esse, dici nullo modo potest. Exempla huius significationis e profanis vide ap. Kypkium. ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ) *Sed ut eum vitae restituam extremo illo tempore.* Desunt quaedam ad sententiam: sed, ut eos per doctrinam meam ad veram felicitatem perducam, atque sic etiam vitae aeternae participes faciam, qua Iudaei putant se solos potiri. Potest etiam verbum ἀναστῆσαι significare *in integrum restituere*, salvum et absolute beatum praestare ut infra v. 40. 44.

40. Τοῦτο γὰρ — ἡμέρᾳ) *Haec, inquam, est voluntas eius, qui me misit, ut quicunque me viderit, et nomen mihi dederit, felicitatem aeternam consequatur, et ego eum tandem in vitam revocem.* Pro vulgari δὲ legendum esse videtur, γὰρ, eodem sensu; nam utrumque est explicativum: *nimirum* videlicet. Maioris perspicuitatis caussa repetitur quod v. 39. dictum erat. πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν) *Omnis qui recte cognoscit filium*, eiusque doctrinam; nam hoc est h. l. θεωρεῖν. Hebraeum, חָזָה quod et hic posuit Syrus, Graeci interpretes saepissime vertunt θεωρεῖν. Καὶ ἀναστήσω — ἡμέρᾳ) Dubitat *Schmidtius*, (vid. notata ad cap. V. 21.) an Iesus ipse suis resuscitationem corporis promiserit, an vero Ioannes suam de regno Messiae et resuscitatione mortuorum opinionem tanquam a Iesu prolatam, proposuerit? Suspicatur etiam de renovatione morali sermonem esse.

41. Ἐγόγγυζον — οὐρανοῦ) *Indignati sunt Iudaei propterea, quod, se esse panem de coelo delapsum, dixerat.* Γογγύζειν, ut Matth. XX, 11. proprie est *mussitare* hinc *indignari, fremere*, indignationem vocibus et sermo-

monibus exprimeré. Περὶ αὐτῦ) *Ob eam rem.* Nonnus masculine accepit, ad Iesum referens. ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τῦ ὀρανῦ) Cum accentu pronuntiandum illud: ὁ καταβὰς ἐκ τ. ὀρ. Nam id proprie erat, quod concoquere non poterant: non quod se panem dixisset, sed quod dixisset, se de coelo venisse.

42. Οὐ ἡμεῖς — μητέρα;) *Nonne iste est Iesus, Iosephi filius, cuius patrem et matrem novimus?* Οὗτος, *iste*, per contemtum est dictum. Offendebat eos, quod Christus dixerat, Patrem suum esse Deum; se de coelo venisse. Non poterant sibi persuadere hoc vere dici posse de homine ex parentibus humanis nato.

43. Ἀπεκρίθη—μετ' ἀλλήλων) *Non est, quod indignabundi inter vos disputetis.* Non explicat Iesus quomodo id, quod de se praedicaverat, consistere possit cum opinione eorum, qui humano tantum more eum natum esse putabant, sed priorem sermonem refert et prosequitur. Caussa esse videtur, quod haec res explicationem non admitteret, sed simpliciter credi deberet ob testimonia operum.

44. Οὐδεὶς—ἑλκύσῃ αὐτὸν) *Nemo se meae disciplinae tradere potest, nisi pater eum ad me quasi deducat*, eum alliciat et flectat. ἐλθεῖν πρός με, *disciplinae meae se tradere*; cohaeret cum illo διδακτοὶ τῦ θεῦ, v. 45. Ἑλκύειν, *trahere, trahere invitum*, h. l. metaphorice *incitare, allicere.* Desumta Phrasis a pueris, qui a parentibus vel amicis et cognatis in disciplinam tradi solent. Quia enim pueri propter pudorem, quem natura iis attribuit, a parentibus ad praeceptores maiore dignitate

et

et auctoritate praeditos aegre et inviti deducuntur, idcirco *trahi* commode dicuntur. Sic *Plato* multis locis, et Epict. c, 68. Cic. Lael. c. 1. Hinc igitur extiterunt similes locutiones. *Plato* in Ione; *ὁ δὲ θεὸς διὰ πάντων τούτων ἕλκει τὴν ψυχὴν ὅποι ἂν βούληται τῶν ἀνθρώπων, Deus autem per hos omnes,* (Poetas et rhapsodos) *animum trahit hominum quocunque velit.* Sic Hebraicum מָשַׁךְ saepe est *trahere* sine ullo sensu impositae necessitatis, ut Ierem. XXXI. 3. et alibi. Ergo *trahere* dicitur Deus hominem eum, quem docendo iuvandoque eo deducit, ut, quia didicit, et possit et velit probare doctrinam Christi assensu et factis. Huius interpretationis veritas confirmatur loco Prophetae, quo Christus v. 45. usus est ad confirmandam rem ab se propositam. In loco autem illo praedictum est, fore, ut *edoceantur* omnes. Recte notat Chrysostomus Manichaeos, qui ex hoc loco efficere volebant, nihil nos ex nobis ipsis posse. A Manichaeis *Augustinus* accepisse videtur suum dogma de gratia irresistibili et similia. Christus aliis verbis repetit, quod supra comm. 38. dixerat, se non suo arbitratu, sed ex mandato patris agere.

45. Ἔστι — ἐν τοῖς προφήταις) i. e. iam ipso eventu comprobatur, quod scriptum est in Prophetis. Nonnulli hic a Christo ad solum locum Ies. LIV, 13. respici, adeoque plurium numerum pro singulari, per consuetam enallagen poni existimant. Ita *Plutarchus,* Aristophanem citans; ait: *ὡς οἱ κωμικοὶ λέγουσιν.* Vid. *Gatakeri* Adversaria p. 82. Alii phrasin repetunt ex Iudaeorum consueta *τριχοτομίᾳ* Sacri Codicis, secundum quam classis

prima

prima *Legis*, secunda *Prophetarum*, et tertia *Ketuvim*, i. e. Hagiographorum nomine veniebat. Sensus itaque foret, legi hoc in ea S. Codicis parte, quae *Prophetarum* nomine appelletur. Alii denique re vera ad plurium Prophetarum loca, nominatim Ies. LIV, 13. Ierem. XXXI, 34. et Mich. IV, 1—4. respici putant. ἔσονται πάντες διδακτοὶ τῦ θεῦ) *A Deo edocti*, ut αὐτοδίδακτος, διδακτοὶ πνεύματος, 1 Cor. II, 13. Haec Prophetarum effata Iesus in se transfert. Nunc, inquit, Deus vos docet per me. Qui meam doctrinam audit, institutionem divinam audit. Πᾶς ὖν—πρὸς με) *Quicunque igitur doctrinam divinam audit et discit, is me sectatur;* quia nempe Deus per me vos docet. Cf. v. 44.

46. Ὀυχ ὅτι — πατέρα) *Non quod patrem quis viderit, praeter illum, qui a Deo missus venit, is patrem cognovit*, Interpretatio verborum commatis 45. ὁ ἀκύσας παρὰ τῦ πατρὸς, καὶ μαθὼν. Quum dico, inquit, Patrem audiendum, et ab eo discendum esse, non hoc ita intelligo, quasi Patrem ullus mortalium oculis videre possit. Ἐιναι παρὰ τινὸς, non est apud aliquem versari, sed ab aliquo missum esse. Facile intelligitur, ὁρᾷν h. l. non proprie sumendum esse, sed significari plenissimam Dei eiusque voluntatis et consiliorum cognitionem.

47. Ὁ πιϛέυων — αἰώνιον) Vide supra, III, 15. 16.

48. Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς) *Ego enim sum cibus ille vere salutaris.* Post ἐγὼ subintelligitur γὰρ. Cohaerent nempe haec verba cum v. 47.

49. Ὀι πατέρες — ἀπέθανον) *Maiores vestri, quamvis in desertis Manna vescerentur, tamen mortui sunt.*

sunt. Καὶ, *et tamen. Mortui sunt*, i. e. non potuit illis Manna praeſtare vitam, niſi ad breve tempus, neque a poenis contumaciae et impietatis liberare; quin potius ob ſummam pervicaciam miſere interemti ſunt. Num. XIV, 17—38. Ergo Manna non fuit ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. Cf. v. 32. 34.

50. Οὗτός ἐστιν — καταβαίνων) Seipſum deſignat Chriſtus. Cf. v. 35. 48. ἵνα τὶς ἐξ αὐτοῦ φάγῃ, καὶ μὴ ἀποθάνῃ) Hebraismus, pro: *Ut si quis ex eo ederit, non moriatur*; i. e. ut quivis eo veſcens liberetur a miſeria et ad perennem felicitatem, ad vitam immortalem pertingat. *Vesci* autem eſt uti doctrina et beneficiis Chriſti; in ſuccum et ſanguinem, (ut aiunt,) vertere eius doctrinam.

51. Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν) i. e. ζωοποιῶν, *vitam afferens*, nempe felicitatem veram et aeternam; nam Hebraei ſaepe Kal ponunt pro Hiphil; itaque חַי ipſis eſt et ζῆν et ζωοποιεῖν. ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου) *Edere ex hoc pane*, nihil eſt aliud *nisi fidem habere* ei, qui ſe hic nominat panem. Senſus idem, qui v. 35. nunc allegorice exprimitur. καὶ ὁ ἄρτος δὲ, — κόσμου ζωῆς) *Iam vero corpus etiam meum, quod ego saluti hominum impendam, est panis salutaris, quem largiar*, i. e. *etiam mors mea, quam pro salute humani generis perpetiar, est panis*, praebebit animis veſtris incitamenta virtutis, ſpem laetam felicitatis aeternae et ſolatium. Σάρξ et σῶμα promiſcue ſumuntur pro hebraeo בָּשָׂר. Clarum eſt Chriſtum de corpore ſuo loqui, quatenus occidendum illud praebere volebat. Quapropter addit: ἣν ἐγὼ δώσω. Dare

re autem corpus dicitur, qui vexandum, qui occidendum praebet. 1 Cor. XIII, 3. Dabo, inquit corpus meum ὑπὲρ τῆς τȣ̃ κόσμȣ ζωῆς, *ut felicitatem impetrem humano generi.* Κόσμος, universum genus humanum, tam Iudaei, quam ceteri homines. Debemus igitur sic frui Christo, ut non tantum doctrinam eius recte percipiamus, eamque animis nostris infigamus; sed etiam memoriam mortis eius salutiferae pio sensu recolamus, tum in sacra coena, tum alias saepissime. Hic sermo non poterat non esse obscurus audientibus, omnia alia potius quam haec a Messia sperantibus. Sed voluit Christus discipulorum et ceterorum auditorum excitare attentionem, ut post eventum, sibi in memoriam revocarent, quae is diu ante obscure praedixisset.

52. Ἐμάχοντο) *Altercabantur, litigabant.* Alii enim putarunt subesse aliquid arcani Christi sermoni, pars maior ut plane absurdum reiecerunt. λέγοντες) Pars eorum. πῶς δύναται) Quomodo id fieri potest, quod dicit: se daturum corpus suum nobis comedendum? Alii hac, alii alia ratione intelligebant.

53. Ἐὰν μὴ — καὶ πίητε αὐτȣ̃ τὸ αἷμα) Non explicat Iesus id, quod v. 52. dixerat, sed repetit, sine explicatione rei. Mentio sanguinis non mutat rem; ubi enim sanguinis a carne separati fit mentio, violenta morte mortuus intelligitur. *Edere carnem et bibere sanguinem Christi* h. l. est: mortis cruentae, quam Christus subiit, fructus, peccati veniam, animi tranquillitatem percipere, atque ad se transferre, gratiarum actione, amoris excitatione, imitatione exempli etc. De sacra coena non

 po-

poteſt eſſe ſermo. Ieſus enim hortatur auditores ſuos, ut edant eius carnem, et bibant eius ſanguinem; hoc autem non poterant intelligere, ſi de ſacra coena ſermo eſſet; nam huius ritus ne ideam quidem habebant. Praevalet igitur allegorica ratio. οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς) Vitam, i. e. felicitatis aeternae ſpem iuſtam et certam non habebitis; *non potiemini felicitate.* Ἐν ἑαυτοῖς eſt Pleonasmus hebraicus.

54. Ἀναστήσω αὐτὸν) Eſt epexegeſis eius quod praeceſſit. Habet ſpem vitae aeternae, quia ego excitabo eum ex morte, ad vitam ſcilicet et gloriam.

55. Ἡ γὰρ σάρξ — πόσις) *Corpus meum est verus cibus, et sanguis meus est verus potus.* Ἀληθῶς βρῶσις, pro: ἀληθὴς βρῶσις, ut infra c. VIII, 31, ἀληθῶς μαθηταί. Senſus eſt: *Morte mea cruenta largior animis vestris verissimum nutrimentum.* Corpus meum morti traditum et ſanguis meus effuſus eo ſenſu eſt *pastus animorum*, quo nulla alia res in rerum natura. Vide modo dicta ad v. 53.

56. Ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ) *Coniunctus est mihi, et ego illi, amore mutuo;* nam μένειν Ioanni eſt *esse, habitare in aliquo,* quod figura ſatis uſitata ad animum transfertur, et ſignificat coniunctum eſſe cum aliquo amore mutuo. 1 Ioh. III, 24. IV, 16. Amans eſt, ubi amat. Frequentior mortis Ieſu Chriſti recordatio amorem auget, et virtutis ſtudium. Non poteſt autem non amare Ieſus eum amantes, et exemplum eius imitantes.

57. Καθὼς — δι' ἐμὲ) *Sicut Pater qui me misit ipse est beatus et beatificus, et ego sum beatus per Patrem:*

trem: sic etiam qui amplectitur meam doctrinam, felix erit per me. Ex ultimo ζήσεται apparet, verbum hoc per totum hoc comma exprimere *felicitatem.* Ὁ ζῶν πατὴρ, *Pater beatus ipse et beatificus*, auctor felicitatis. Verba καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, per enallagen posita sunt, pro: καθὼς ὁ ἀποστείλας με πατὴρ ζῇ. Nam ducitur comparatio ex verbo opposito ζῶν, non ex verbo ἀπέστειλε. Κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα *et ego beatus sum, et habeo vim beatificam per Patrem.* Beatitudo Filii in eo erat, quod omnia consilia Patris ei erant nota, quod omnia, quae Pater, potest, quod excitat et iudicat mortuos etc. Erat beatus per Patrem; nam haec omnia, ut ipse saepe dicebat, ipsi a Patre erant tributa. Ὁ τρώγων με, *qui me fruitur*, doctrinam meam amplectitur. In verbis: καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι᾽ ἐμὲ, particula καὶ hebraico more est comparans, *sic*; ut infra cap. X, 15. XV, 9. *Qui me, meamque doctrinam fideliter in animum suum admittit, vitae perpetuae particeps erit per meam virtutem.*

58. Οὗτός ἐστιν — τὸν αἰῶνα) *Sic igitur intelligi volo cibum illum, qui e coelo descendit,* (de quo ego dixi), *non qualem maiores vestri ederunt in deserto, qui mortui sunt; qui hunc cibum,* (de quo ego loquor,) *edit, is perpetua fruetur felicitate.* Οὐ καθὼς) Hebraismus, pro: non similis ei pani. καὶ ἀπέθανον) Iterum Hebraismus, copulam ponens, pro relativo. *Non talis panis, qualis ille, quo manducato patres vestri mortui sunt.* Continet hoc comma conclusionem totius sermonis. Ex dictis, inquit, facile patet, me maiora vobis

 prae-

praeſtare iis, quae Moſes maioribus veſtris praeſtitit. Cf. ſupra v. 30, 31.

59. Ἐν συναγωγῇ, διδάσκων) Palam, loco publico, ubi plurimi erant teſtes ſermonis.

60. Ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ) Non tantum ex duodecim, ſed etiam ex aliis, qui frequentiores erant Ieſu ſectatores. σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος) *Dura est haec oratio*, i. e. *difficilis intellectu*, vel *odiosa*, *auribusque molesta*, horribilis auditu. Ita etiam profani auctores loquuntur, annotante Kypkio ad h. l. Hinc additur: τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν; *quis sustineat*, *quis velit eam audire*, vel: *capere*, *intelligere*. Illa quisque audire poſſe dicitur, quae libenter audit, ut apud *Arrianum* Epictet. Lib. II, c. 24. ubi ita Epictetus ad eum, qui ſe auditurus venerat: περὶ τίνος ἀκοῦσαι δύνασαι; περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τινος; Moleſta fuiſſe videtur, vel quia carnis ſuae eſum, et ſanguinis ſui potum commendaverat, vel quia de Manna non ſatis honorifice locutus erat. Prius probabilius eſt. Cf. v. 52.

61. Εἰδὼς — σκανδαλίζει;) *Quum autem Iesus intellexisset*, *discipulos ita esse indignatos*, *hoccine*, *ait*, *vos offendit?* Γογγύζειν, ut ſupra v. 41. Περὶ τούτου, ad ſuperiorem ſermonem refertur. Σκανδαλίζειν, proprie *offendiculum ponere*; hinc tropice proponere quod aliis vel erroris vel peccandi occaſionem dat. Huius loci ſenſus eſt: *Num hoc ita vos offendit*, *ut de mea dignitate dubitetis?*

62. Ἐὰν οὖν θεωρῆτε — πρότερον;) Quid dicetis, quid putabitis, *quum videbitis me eo redeuntem ubi antea ver-*

versabar? Tunc nempe percipietis verba mea non posse ex usu populari intelligi; homines mortis meae fructus longe maximos, si velint, percepturos. Ἐὰν θεωρῆτε, si aut ipsi videritis, aut aliorum certo testimonio cognoveritis; nam θεωρεῖν *cognoscendi* significationem habet, ut supra c. IV, 19. infra cap. XII, 19. 45. Ὅπου ἦν τὸ πρότερον, in coelum, ubi ante fuit ὁ λόγος, quum esset πρὸς τὸν θεὸν, c. I. 1. nam Dei regio coelum. Tribuit Christus sibi quod τῷ λόγῳ convenit. Quid ni? quum et animam et corpus soleamus seorsim appellere hominis vocabulo. Est autem hic Aposiopesis, ut saepe apud quoslibet auctores, post *quid si.* Supplendum est: Quid tum putabitis? Vel: Nonne tum credetis, vos in maximo versatos esse errore? Tum sentietis, me corpore quidem absentem, sed potentissime et benignissime agendo praesentem, animis sectatorum per doctrinam meam plane divinam imperare.

63. Τὸ πνεῦμα — ζωή ἐστιν) *Sublimior sentiendi ratio salutem affert, humilis* (infirma) *sentiendi ratio nihil iuvat; doctrinae, quas ego vobis propono, efficiunt illam sublimiorem sentiendi rationem et salutem.* Varie explicatur hic locus. Boltenius τὸ πνεῦμα putat esse sermonem metaphoricum, obscurum, et σάρκα sensum naturalem et proprium, et vertit: *Das Verblümte ist kraftvoll, das natürliche ist ohne Wirkung; die Reden die ich zu euch halte, sind verblümt und kraftvoll.* Simili modo Patres ecclesiae τὸ πνεῦμα sensum allegoricum, mysticum, τὴν σάρκα, sensum literalem esse voluerunt. Cf. Eichhornii Biblioth. Tom. VII. p. 1008. Sed

ipſi auditores Ieſu facile intelligere poterant, eum impro-prio dicendi genere uſum eſſe, ut hoc monere non fuerit opus. Πνεῦμα רוּחַ in N. T. in genere dicitur, quicquid eſt perfectum, ſubtile, ſublime, divinum, σάρξ, בָּשָׂר, quicquid eſt imperfectum, infirmum, vile, humanum. Hinc πνεῦμα ſaepe eſt doctrina divina et excelſa, perfectiſſima, et σάρξ vi oppoſiti eſt cognitio, quae paratur viribus humanis, ſine divina patefactione, iudicando, experiundo, et concludendo, vilis, imperfecta, limitibus circumſcripta. Sed h. l. τὸ πνεῦμα videtur eſſe perfectior, ſublimior ſentiendi, ſtatuendi, agendique ratio, quae eſt effectus doctrinae Chriſtianae, cui opponitur σάρξ, humilis, vilis iudicandi et ſperandi ratio, qualis erat Iudaeorum, qui vanas fovebant opiniones de regno Meſſiae, et de bonis in illo exſpectandis. τὸ πνεῦμα ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, nobilior haec et ſublimior ſentiendi ratio ſalutem affert, vere felicem reddit hominem; ἡ σάρξ autem, humilis illa, iudaica ſentiendi ratio, οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν, nihil iuvat, nihil confert ad veram adipiſcendam felicitatem. Cf. Gal. III, 3. Illa melior ſentiendi ratio, pergit Ieſus, eſt fructus meae doctrinae. Hic enim ſenſus eſſe videtur verborum: τὰ ῥήματα — ζωή ἐστιν, quem in verſione expreſſimus. Τὰ ῥήματα nempe ſunt *doctrinae* Chriſti quae efficiunt πνεῦμα, nobiliorem ſtatuendi agendique rationem et ζωήν, veram felicitatem.

64. Ἀλλ' — οὐ πιστεύουσιν) *Veruntamen ſunt inter vos nonnulli, qui fidem mihi non habent*, qui iam deſinunt me habere pro Meſſia; quia corporis voluptates non polliceor. ἐξ ἀρχῆς) *Ab initio*, ſc. miniſterii ſui publici;

ſta-

ſtatim ex eo tempore, quo elegit XII. Apoſtolos, et diſcipulorum numerum ſibi adhaerere vidit. καὶ τίς — αὐτὸν) Atque adeo et *illum* non ignorabat, qui traditurus eſſet ipſum in poteſtatem adverſariorum.

65. Διὰ τοῦτο εἴρηκα) Ideo, quia iam praevideo, multos veſtrum mihi non habere fidem, quia alius indolis Meſſiam porro expectare volunt. ὅτι οὐδεὶς — πατρός μου) *Nemo potest me fideliter sectari, nisi ipsi fuerit a Patre concessum.* Cf. v. 44. Illis autem Pater concedit, ut fiant diſcipuli Chriſti, et felicitate per ipſum parata potiantur, qui doctrinam diſcunt, et in animum admittunt. Hoc nolebant multi ex auditoribus, et haec erat cauſſa, cur veri nominis diſcipuli fieri non poſſent. Ergo non excuſat Ieſus eos, quaſi non potuerint, ſed accuſat, quod noluerint ſe tradere in diſciplinam. Chriſtus opponit hanc ſententiam falſae Iudaeorum perſuaſioni, qui putabant, ipſis ipſorumque genti id a Deo ſemel conceſſum eſſe honoris, ut omnis felicitatis a Meſſia ſperandae ſint participes, quamvis indulgere pergerent pravis ſuis opinionibus. Id Chriſtus negat, et docet pòtius, illis tantum, qui aliam induerunt mentem, hanc felicitatem eſſe deſtinatam.

66. Ἐκ τούτου — περιεπάτουν) *Ab hoc inde tempore multi discipulorum discesserunt ab eo, neque amplius eum comitati sunt.* Ἐκ τούτου ſc. χρόνου. Alii ſupplent λόγου, vel πράγματος, *propter hanc rem, proinde*; ſed prior ratio praeferenda eſt. Οἱ μαθηταὶ non ſunt illi duodecim, ſed alii, qui eum ſaepius audire ſolebant. Ἀπέρχεσθαι εἰς τὰ ὀπίσω, ſc. μέρη, *domum reverti*, ſive *dis-*

cedere ab aliquo. Περιπατεῖν μετά τινός, *comitari aliquem.* Discesserunt itaque a Iesu, quia iam perspiciebant, eum non respondere eorum votis et consiliis, quae Messiae tribuerant.

67. Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;) *Num vobis quoque lubet abire?* sc. alium doctorem praeferentes, aut quaerentes. Ostendit, se nullus ministerium sui caussa quaerere: ac ne velle quidem discipulos, nisi volentes.

68. Πρὸς τίνα) scil. διδάσκαλον. ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις) *Doctrinas profers ad salutem aeternam consequendam efficacissimas.* Affirmat, idem se sentire, quod Christus modo dixerat, ipsius sermones duces esse ad vitam aeternam, quanquam non omnia iam perspexit atque plane intellexit,

69. Καὶ ἡμεῖς — τοῦ ζῶντος) *Et nos quidem fidem* (tibi) *habemus, quum agnoverimus, te esse Messiam, veri Dei filium.* Pro χριστὸς ὁ υἱὸς codd. nonnulli habent ὁ ἅγιος, forte ex literarum compendio. Omittunt etiam τοῦ ζῶντος. Cf. Matth. XVI, 16.

70. Οὐκ ἐγὼ — διαβολός ἐστιν;) *Nonne ego vos duodecim elegi? sed unus vestrum mihi adversatur,* (est homo pessimus.) Petrus illam confessionem protulerat nomine duodecim discipulorum. Christus autem hoc responso ostendit, se Iudam nosse. Tu, inquit, omnium hanc fidem et confessionem esse, ais, at vero non omnes in eam tecum concedunt; unus enim vestrum est homo pessimus, simulator, qui mente animoque a me alienissimus est. Διάβολος, i. e. diabolo similis, summe malus et impro-

probus. Nullum enim foedius exemplum peccati et dissimilitudinis cum Deo habet Scriptura S. quam diabolum. Haec est caussa, cur pessimi ingenii homines nominantur diaboli. Sed fortassis διάβολος h. l. simpliciter est *adversarius*, ut Matth. XVI, 23.

71. De Iuda Iscariote vid. Matth. X, 4. Scivit igitur Iesus et praedixit, Iudam fore proditorem.

CAP. VII.

1. Καὶ περιεπάτει — Γαλιλαίᾳ) *Et perrexit Iesus posthaec versari in Galilaea.* Non hoc vult Evangelista, Iesum post habitam orationem c. VI. in Galilaeam concessisse; nam gesta sunt ea, quae c. VI. narrantur, in Galilaea, ut patet ex illius cap. initio. περιπατεῖν, הַלֵּךְ, quod hic habet Syrus, frequentissime significat, *in loco aliquo degere atque versari.* μετὰ ταῦτα) i. e. etiam postquam acciderant, quae modo narrata sunt. οὐ γὰρ ἤθελεν — ἀποκτεῖναι) *Neque enim in Iudaea versari constituit, quod Iudaei ipsum e medio tollere cuperent.* Caussa memoratur, cur Christus in Galilaea potius, quam in Iudaea versari atque docere voluerit, et cur a consanguineis suis admonitus, (v. 3.) non statim Hierosolyma profectus sit. οἱ Ἰουδαῖοι h. l. sunt Proceres Iudaeorum, ut patet ex v. 25. 26. Caussa, cur Iesum interficere voluerint, memorata est supra c. V, 18. Vitabat igitur Iesus Iudaeorum insidias, nec se per miracula tuebatur, quia media ordinaria aderant, et quia in Galilaea maiori cum fructu docere poterat quam in Iudaea.

2. Σκηνοπηγία) Is nimirum dies festus, cui nomen Scenopegia, a figendis tabernaculis, ἑορτὴ σκηνῶν, feriae tabernaculorum, quas Iudaei in memoriam commorationis ipsorum sub tentoriis celebrarunt et adhuc celebrant. Levit. XXIII, 34. Deut. XIV, 13. De hoc festo, Iudaeis κατ' ἐξοχὴν חַג dicto, insignis est Iosephi locus Ant. III. 10. 4. De ritibus, quos Iudaei a Graecis petierunt, et huic festo praeter institutionem divinam immiscuerunt, dignus omnino est, qui legatur, *Lakemacherus* in Observatt, Philolog. P. I. p. 17. seqq. Ex Gentilibus hoc festum descripsit *Plutarchus* in Symposiac. Lib. IV. quanquam, ut ignarus rerum Iudaicarum, multos in hac re errores commisit. Cf. *Lightfootum* in h. l. et antiquitatum Iudaicarum Scriptores.

3. Οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ) Consobrini et cognati eius. Vid. not. ad Matth. XIII, 55. Μεταβαίνειν, *migrare*, proficisci e loco quodam in alium. Μετάβηθι excitantium est. Excede ex his latebris; nam Galilaea ignobilis erat regio prae parte Hierosolymitana, ubi senatus, ubi tanta populi, tanta exterorum multitudo. Ἵνα καὶ μαθηταί σου — ἃ ποιεῖς) *Ut etiam illi discipuli tui* (in Iudaea) *spectatores operum tuorum esse possint.* Intelliguntur inprimis discipuli, quos per baptismum initiari iusserat, c. IV, 2.

4. Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ — εἶναι) *Nemo enim clam sua agit, qui celebris esse cupiat.* Est Hebraismus, copulam ponens pro relativo. Ἐν κρυπτῷ, ita ut se subducat hominum oculis. Τὸ κρυπτὸν nunc de domo privata, nunc de latebris, nunc de locis obscuris dicitur, ut

ut h. l. Ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, *celebritatem consequi. Philo* de vict. off. p. 856. D. τοῖς τὰ κοινωφελῆ δρῶσιν ἔςω παῤῥησίᾳ, καὶ μεθ' ἡμέραν διὰ μέσης ἴτωσαν ἀγορᾶς, *qui prosunt publice omnibus, in clara luce versentur in foro medio* etc. εἰ ταῦτα ποιεῖς) Ποιεῖν hic poteſtatem perpetuam faciendi ſignificat. Si potes, inquiunt, et ubi, et quoties vis talia facere etc. τῷ κόσμῳ) Magnae hominum multitudini, qualis eſt Hieroſolymis, ut infra XII, 19. Cognati eius ex eius celebritate gloriam quaerebant, optantes, ut credibile eſt, ut ab ipſo Synedrio pro Meſſia declararetur.

5. Οὐκ ἐπίςευον) Pro Meſſia eum non agnoverunt, quod regis inſtar ſe non gereret. Fortaſſe etiam ipſimet miracula eius nondum viderant, quia, ut cognati et fratres haud raro ſolent, non operae pretium duxerant diligentius exquirere, qualia eſſent eius opera, vel cum Phariſaeis Hieroſolymitanis ſuſpicati ſunt, miracula, quae edidiſſet, ope principis daemoniorum patrata eſſe.

6. Ὁ καιρὸς — πάρεςιν) *Nunc mihi nondum opportunum est*, nempe ire Hieroſolyma. Non poterat hoc iter tuto facere eo tempore, quo omnes viae oppletae erant hominibus proficiſcentibus Hieroſolyma ad feſtum celebrandum. Facile enim fieri potuiſſet concurſus hominum. Quodſi comitante iſta multitudine profectus eſſet, potuiſſet rebellionis ſuſpicionem ſubire, et occaſionem praebere, ut ipſi inſidiae ſtruerentur. Deinde etiam eam ob cauſſam non ante ipſum feſtum ſed ſerius, in ipſo medio feſto Hieroſolyma proficiſci voluit Ieſus, quia ſic tutior erat ab inſidiis optimatum, qui magis metuebant

Ga-

Galilaeos, quam Hierosolymitanos. Cf. Matth. XXVI, 5. *ὁ δὲ καιρὸς — ἕτοιμος*) *Vobis autem quaelibet hora opportuna est.* Vos estis obscuri; nemo vos respicit; nihil vobis est metuendum. Potestis igitur semper tuto proficisci.

7. *Οὐ δύναται — πονηρά ἐστιν*) *Etenim non tam vos impiorum odio obnoxii estis, quam ego, qui eorum impietatem castigo.* Tacite caussam indicat, cur ipsi non quodvis tempus opportunum sit proficiscendi Hierosolyma. Nihil est caussae, inquit, cur homines improbi (*ὁ κόσμος*) vos odio prosequantur, (et vobis insidias struant,) me autem odio prosequuntur, adeoque vitae meae insidiantur, quia vitia eorum reprehendo atque vitupero.

8. *Ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω*) *Equidem nondum proficiscar.* Pro *οὔπω* alii legunt *οὐκ* quae lectio vera videtur, sed omnino explicanda per *οὔπω*. Sic enim explicandum esse, ex ipso Christi sermone ad cognatos suos (v. 6.) habita manifestum est. *Porphyrius*, qui omnino *οὐ* legisse videtur, ex hoc loco Christum inconstantiae et mutationis accusavit, teste *Hieronymo* adv. Pelagianos L. II. Verum solutio est in ipso contextu. *ὁ καιρὸς — πεπλήρωται*) *Tempus mihi opportunum nondum adest.* Noluit Iesus in magno comitatu hominum, novarum rerum cupidorum Hierosolyma proficisci. Hoc enim poterat spectare ad seditionem, et eam ipsam ob caussam concitare adversus eum primores populi. Cf. v. 6.

9. *Ἔμεινεν*) aliquamdiu, ut sequentia ostendunt. Igitur hi, qui proficiscebantur, omnino credebant, Iesum nolle Hierosolyma ire.

10.

10. Ὀυ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ) *Non quidem palam, sed in occulto,* sine magno comitatu, ut alii homines ignorarent, ne, si populi magno comitatu a Galilaea usque Hierosolyma veniret, concitatos in se animos Procerum magis accenderet.

11. Ὀι Ἰουδαῖοι) Iudaeorum proceres; opponuntur enim τοῖς ὄχλοις, v. 12. Hi igitur ἐζήτουν ἀυτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, *desiderabant eum in festo,* fortassis etiam requirebant per apparitores, ut ipsum e medio tollerent. Cf. v. 1. et 25. ἐκεῖνος) Contemtim; ut Matth. XXVII, 63.

12. Καὶ γογγυσμὸς — ὄχλοις) *Sed et plebeii varia de eo mussitabant;* fortasse quia praeter morem non venerat ad concelebrandum festum. ὁι μὲν — ὄχλον) Alii bonum esse dicebant eum, non referendum in numerum falsorum doctorum; alii pro seductore populi eum habebant, quasi doceret contemnere sabbatum.

13. Ὀυδεὶς — ἀυτοῦ) *Nemo* sc. eorum, qui Iesu favebant *libere loquebatur de eo,* s. *pro eo,* in bonam partem. παῤῥησίᾳ, *libere,* coram omnibus, aut multis. διὰ — Ἰουδαίων) *Quia metuebant Iudaeos,* Iudaeorum seniores et principes.

14. Τῆς ἑορτῆς μεσούσης) *Medio festo,* seu *inter medios festos dies.* Herodot. III, 4. μεσοῦσα ἡ ἡμέρα. Ad festum medium pertinent omnes *inter* primum et ultimum festi dies.

15. Πῶς — μεμαθηκώς;) *Unde huic eruditio, quum tamen litteris non dederit operam?* Γράμματα sine articulo est *doctrina,* eruditio, et h. l. praecipue *eruditio*

ditio Iudaica, quae inprimis fcripturae S. cognitione et interpretatione nitebatur. Sic in Tabula Cebetis ἰιδένχι γράμματα, et faepe alias, ut *Kypke* probat. Non didiciffe eum litteras dicebant, quia nemo praeceptor in difcipulorum fuorum grege eum viderat.

16. Ἡ ἐμὴ — πέμψαντός με) *Doctrina mea non tam mea est, quam eius qui me misit.* Dicit nempe Iefus, fe non effe huius doctrinae primum auctorem, neque fe, quum doctores ex hominibus non habuerit, ipfum fua praecepta excogitaffe; fe nihil docere quod voluntati divinae repugnet, fed ea tantum, quae ut legatus Patris proferre debeat. Idem indicat, quod v. 18. fe non ἀφ' ἑαυτῦ λαλεῖν. Cf. c. XIV, 24.

17. Ἐάν τις θέλῃ τὸ θελ, ἀ. π.) *Si quis volet eius voluntati parere*, i. e. fi ita animo comparatus fit, ut qualemcunque voluntatem Dei fibi revelatam, quantumcunque carnis affectibus contrariam, obfequenti animo complecti velit. Verbum θέλειν, cum aliis verbis iunctum, plerumque habet vim adverbii *libenter*. Aliis θέλειν hic abundare videtur, ut faepe. Ποιεῖν τὸ θέλημα τῦ θεῦ, difcere, quae Deus difcenda proponit, et agere quae agenda docet. Ideo enim mifit filium fuum, ut nos per eum edoceret, fupra c. VI, 28. 29. γνώσεται — λαλῶ) *Is usu et experientia intelliget, an doctrina mea Deum auctorem habeat, an vero instinctu meo, sponte mea doceam.* Γνώσεται, *usu cognoscet*, fc. cogitando, repetendo, examinando, agendo, uti in omnibus difciplinis et artibus hoc fit. Is igitur, qui fe ad difcendum agendumque dedit, experietur, doctrinam Chrifti a Deo auctore effe

esse profectam, quia praestat id, quod inventione humana superius et maius, et Dei procurationi adscribendum sit, nempe scientiam, quam aliunde haurire non possumus, quae nos emendat, tranquillat, et spe ultra hanc vitam pertinente replet. Inde concludet, Iesum non pro arbitrio, non iniussu divino, ut famam sibi colligeret, hanc doctrinam protulisse. Λαλεῖν saepe est *docere*, ut 1 Cor. II, 6. 7. 13. et ἀπ' ἑαυτοῦ λαλῶν, doctoris divini auctoritatem sibi arrogans; sua cogitata proferens, quum Dei mandata praeferat.

18. Ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ — — τὴν δόξαν τὸν ἰδίαν ζητεῖ) *Qui profert doctrinas suo ingenio excogitatas, is honorem suum* et commoda venatur. ὁ δὲ — ἀληθής ἐστι) *Qui autem spectat honorem eius, a quo missus est, is fide dignus est.* Hoc est criterium externum, ex quo cognosci potest, Iesum esse doctorem fide dignissimum. Nunquam aucupatus est hominum laudem, sed semper honorem Patris spectavit. Professus est semper, se doctrinam suam accepisse a Patre; Patrem sibi dedisse potestatem iudicandi mortuos, imperandi hominibus etc. Ἀληθής, *fide dignus*, ut supra c. V, 31. καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν) *Falsi crimen de eo credibile non est*, quum absit mentiendi caussa. Nam ἀδικία et ἀλήθεια sibi opponuntur, ut 1 Cor. XIII, 6. et impostura vocatur ἀπάτη τῆς ἀδικίας, 2 Thess. II, 10. Potest tamen ἀληθής verti *ingenuus*, sc. Dei legatus, et ἀδικία, *improbitas*,

19. Οὐ Μωσῆς — ἀποκτεῖναι;) *Nonne Moses vobis legem dedit, cui tamen nemo vestrum paret? Quid igitur necem meum molimini?* sc. contra legem Mosis,

cuius

cuius apud vos tanta est auctoritas. Bene hunc locum παραφράζει Storrius (*in dissert. exeget, in libror. N. T. historic. aliquot loca* pag. 43.) ita: „Ex vobis iisdem, qui pro Mosaicae legis auctoritate pugnare, eiusque violationem meam sancte indignari vobis videmini, nemo legis Mosaicae, quae amorem ante omnia inculcat, observans est. Alioqui cur me propter beneficium, quamvis Sabbato datum, interficere conamini?" Ceterum haec verba cum praecedentibus non cohaerere, sed interrupto sermone paullo post addita esse videntur. *Grotius, Heumannus* aliique putant, Iesum redire ad id, quod supra dixerat, doctrinam suam ideo damnari a Iudaeis, quod non haberet animum promtum, ut Deo obediant. Sed novam sententiam hic inchoari, ex sequentibus patet. Sciebat nempe Iesus, insidias sibi strui ob aegrotum a se die Sabbati sanatum. Vide supra V. 16. Reprehendit itaque eorum superstitionem et malitiam, ostenditque legem Mosis a se non esse violatam; ipsos potius esse legis violatores. Moses ille eximius, quem magistrum iactatis. οὐδεὶς) Intelligendum est hoc de maxima parte. τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;) Vel hoc ipso apparet, quam longe abfitis ab ipsius legis observatione, quum me, popularem vestrum innocentem, ob beneficium vultis morte afficere.

20. Δαιμόνιον ἔχεις) *Tu insanis*, sanae mentis non videris compos esse. Graeci dicerent: δαιμονᾷς. Non erat credibile plebi, quae aliunde confluxerat, quenquam in populo esse, qui necem Iesu machinaretur. Ergo pro se respondebat, et ex se metiebatur etiam alios. Sed Iudaei Hierosolymitani de Procerum conatu Iesum occidendi, resciverant, v. 25.

21.

21. Ἀπεκρίθη — αὐτοῖς) Non curat immeritum convitium, sed coeptum sermonem persequitur. ἓν ἔργον ἐποίησα) Unum, nec molestum opus, Sabbato feci, aegrotum voce sanando. θαυμάζετε διὰ τοῦτο) Sic interpungendum est, ut iam *Theophylactus, Erasmus, Beza, Schmidius* aliique distinxerunt. *Miramini propterea.* Male editiones vulgares διὰ τοῦτο referunt ad v. 22. Θαυμάζειν etiam Marc. VI, 6. cum διὰ construitur. Θαυμάζετε i. e. θορυβεῖσθε, ταράττεσθε, ut recte Chrysostomus. Ἐμοὶ χολᾶτε v. 23. quasi Sabbatum violaverim.

22. Μωσῆς — περιτομὴν), *Moses vobis iniunxit legem de circumcisione.* Δοῦναι h. l. est *iniungere, mandare, lege praescribere.* Ex concessis disputat Iesus, et quidem validissime. Vos, inquit, Sabbato circumcidere pueros soletis, nec tamen putatis Sabbatum violari. Cur igitur mihi violati Sabbati crimen imputatis, quia hominem sanavi? Περιτομὴν esse legem de circumcisione, in promtu est. οὐχ ὅτι — πατέρων) *Non quod a Mose primum sit instituta; iam enim Patrum tempore fuit in usu.* Iam Abrahami, Isaaci et Iacobi tempore viguit hic mos. Ἐκ pro παρὰ. Καὶ — ἄνθρωπον, *igitur die Sabbati circumcidere soletis homines.* Καὶ, *igitur.* Laborem varium peragitis, quo carere non potestis, ut perficiatur circumcisio. Sententia est Hebraeorum: *Circumcisio pellit Sabbatum. Tanchum* f. 9. 2. *Schabbat* f. 128. 130.

23. Εἰ περιτομὴν — ἐν σαββάτῳ;) Est argumentatio a minori ad maius. *Si salva Mosaicae legis auctoritate fieri potest, ut homo circumcidatur die Sabbati,* (licet in hac caerimonia peragenda multa fieri debent, ne ho-

hominis sanitas in periculum adducatur,) *quo iure mihi succensetis, quod Sabbati tempore totum hominem, (non eius solum membrum aliquod) sanitati restitui?* ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ut maneat praeceptum illud, de circumcisione octavo die faciendo, a Deo datum, a Mose perscriptum, com. 22. Λύειν h. l. est *violare transgredi.* Ὅλον ἄνθρωπον, non solum eius membrum aliquod. Multa peraguntur Sabbato, ne vulnus circumcisionis homini mortem fore afferat; quanto magis licet, hominem, qui toto corpore laborat, etiam Sabbato restitui integrae valetudini? Fortassis etiam Iesus haec ideo dixit, quia doctiores Iudaei circumcisioni vim medicam et salutarem tribuerunt. Philo (de circumcis. pag. 810.) quatuor commemorat caussas, cur hic ritus sit servandus, quarum prima est, ut caveatur morbus curatu difficilis, quem vocant carbunculum, (ἄνθρακα,) sic appellatum, quod urat inflammatione, quae praeputiatis facilius innascitur. Quicquid sit, exemplo praecepti de circumcisione, (ut recte monet *Storrius* l. c.) declaravit Iesus, esse omnino praecepta, quae altero illo de abstinentia operis sabbato faciendi antiquiora et potiora sint ducenda; atque in eorum numero, legem de amore et misericordia, priorem, et antiquiorem ipso etiam circumcisionis instituto, iure suo habuit.

24. Μὴ κρίνετε — κρίσιν κρίνατε) *Non iudicate secundum externam speciem tantum, sed secundum rei veritatem.* Κατ' ὄψιν, *secundum externam speciem.* Deut. I, 16. 17. Ies. XI, 3. Lysias Apol. in Senatu: ὥστε ὑμᾶς ἄξιον ἀπ' ὄψεως, ὦ βουλὴ, οὔτε φιλεῖν οὔτε μισεῖν οὐδένα, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σκοπεῖν. Δίκαια κρισις, *verum iudicium,*

cium, quod veritati eſt conſentaneum, quam notionem *Kypke* ex Profanis probat. Secundum adſpectum, qua externa iudicabant, qui licere putabant circumcidere die Sabbati, ſed indignabantur, ſi Chriſtus Sabbato ſanaret aegrotos.

25. Ἔλεγον — ἀποκτεῖναι;) Hieroſolymitani, de hoc Procerum conatu atque conſilio Ieſum occidendi reſciverant, quod turbis aliunde confluentibus erat ignotum, v. 20. ζητοῦσιν) Sc. noſtri proceres, de quibus ſtatim narratur.

26. Καὶ ἴδε — λέγουσι) *Et ecce, palam (in templo) et libere docet, neque illi tamen quicquam contradicitur*, neque hoc ipſi interdicitur a Synedrio. Παῤῥησίᾳ, *libere*, in maxima hominum celebritate, palam in templo. Vid. v. 4. Λαλεῖν pro διδάσκειν frequens eſt in his libris. Μήποτε ἀληθῶς — ἐστιν ὁ χριστός;) *Num forte certis iudiciis cognoverunt proceres, eum esse Messiam?* Ἀληθῶς, i. e. *certis indiciis*, ut infra c. XVII, 8. Illud poſterius ἀληθῶς ante ἐστιν, quod editiones exhibent, deeſt in codicibus, antiquis verſionibus et Patribus haud paucis; unde etiam a *Griesbachio* omittitur.

27. Ἀλλὰ — πόθεν ἐστιν) *Atqui huius natales scimus omnes.* Ἀλλὰ correctionem indicat. Addunt cauſſam, cur Ieſum pro Meſſia agnoſcere non poſſint. Πόθεν ἐστιν, *quibus parentibus sit ortus*. Nam illud πόθεν deſignat parentes, ut in illo *Homeri*; τίς, πόθεν εἰς ἀνδρῶν, ποῖα σοι πόλις, ὃν δὲ τοκῆες. ὁ δὲ χριστὸς — πόθεν ἐστιν) Putant multi, reſpici ad opinionem Iudaeorum de duplici manifeſtatione Meſſiae; primo enim apparituruṃ eſſe eum in Bethlehemo, ſed illico occultandum et latiturum,

rum, et tandem iterum ſe manifeſtaturum, non noto unde, et quomodo advenerit. In apparitione ſua prima in Bethlehemo nihil memorabile ab eo agendum; in ſecunda gentis expectatio. R. *Bechai* f. 68. 1. *Schir R.* Cant. II, 9. Alii exiſtimant, Iudaeos in ea fuiſſe opinione, parentes Meſſiae indicari non poſſe. Huic ſententiae non obſtat, quod Doctores conſenſiſſe dicantur Matth. II. de loco, in quo nativitas Meſſiae expectanda ſit; res enim redit ad modum nativitatis extraordinarium, qui, ut ipſi ſtatuebant, humanum coniugium omnino excludere debebat. At Ieſu parentes noſſe ſe Iudaei ſibi perſuaſerant, Ioſephum ſcilicet et Mariam.

28. Ἔκραξεν — οὐκ οἴδατε) *Exclamavit igitur Iesus, in templo docens: et noſtis me, et originem meam; neque tamen arbitratu meo munus meum suscepi; sed verax est is,* (vere eſt aliquis) *qui me misit, quem vos ignoratis.* Κράζειν, *exclamare, palam et libere dicere.* κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμι) Multi interpretes *ironice* dictum putant; ſed *Grotius* aliique legunt cum interrogatione: *Itane vero me nostis, quo sim patre genitus?* Vos dicitis, et me et patrem meum vobis notum eſſe: utrumque falſo; pater meus non eſt faber, ut vos putatis, ſed Deus, cuius ego filius, legatus et interpres ſum. Videntur tamen potius eſſe verba concedentis: concedo vos hoc noſſe. Καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, *neque tamen arbitratu meo suscepi munus meum*, ſed tamen miſſus ſum ab alio. Uno poſito, non tollitur alterum. Καὶ, tamen. Ἀλλ' ἔστιν — με) *Sed verax est*, ſtat promiſſis, *is qui me misit;* ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε) Neſcitis,

quo

quo sit ingenio, quo affectu erga genus humanum, quo cultu delectatur. Quum tamen non apparet, quae Deus in hoc verborum contextu dicatur *verax*, rectius fortasse vertitur: *Est revera aliquis* etc. adverbio posito pro adiectivo.

29. Παῤ αὐτῦ εἰμι) *ab eo veni*, ex ipsius quasi sinu, c. I, 18. Allusio est ad illud supra dictum: πόθεν ἐστιν, alio sensu. Idem sensus, qui inest verbis sequentibus: *et ille me misit.*

30, Καὶ ὐδεὶς — χεῖρα) *Nec tamen quisquam ei manum inferre ausus est.* Nemo *eum in potestatem redigere potuit.* Deo id prohibente, ἡ ὥρα αὐτῦ) Tempus passionis a patre electum, ut opportunissimum saluti humanae; id saepe ὥραν vocat *Ioannes* ut c. VIII, 20. et alibi.

31. Πολλοὶ δὲ — ἐποίησεν;) *Multi potius de plebe fidem ei habuerunt, et dixerunt: Num Messias venturus plura edet miracula, quam quae hic edidit?* Ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν) Non ut in Messiam, (nam de eo dubitabant,) sed ut in hominem a Deo missum. πλείονα σημεῖα) Nam plurima ipse etiam Ioannes subticuit, c. XX, 30. XXI, 25. Iudaei praecipue ad miracula attendebant, ad doctrinam perfectiorem non respiciebant.

32. Ἤκυσαν — πιάσωσιν αὐτὸν) *Quum Pharisaei audirent, haec de eo inter plebem mussitari, tum ipsi et principes sacerdotum apparitores ad eum comprehendendum emiserunt.* Οἱ Φαρισαῖοι h. l. sunt Synedrii assessores et familia Pharisaeorum, qui Christo inimiciores erant, quam assessores e secta Sadducaeorum. Οἱ ἀρχιερεῖς sunt assessores ex ordine sacerdotali; nam Syne-

 drium

drium constitit ex 72. assessoribus, qui erant ex ordine sacerdotali, γραμματεῦσι, i. e. legis Mosaicae interpretibus, s. iureconsultis et theologis, et senatoribus aliis, qui πρεσβύτεροι dicebantur. Γογγύζειν, *mussitare*, clam et submissa voce loqui. Ὑπηρέται, *apparitores* Synedrii, Matth. XXVI, 58. Non statim, sed opportunitate oblata Iesum comprehendere volebant.

33. *Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς*) Deest αὐτοῖς in melioribus codicibus, versionibus nonnullis et Patribus. Et recte. Non enim missis a Synedrio haec dixit Iesus, quippe qui post aliquot demum dies mandatum exsequi studebant, (comm. 44.) sed auditoribus tum praesentibus, reipsa ostendens, se non ignorare inimicorum improba consilia. *ἔτι — πέμψαντά με*) *Breve tempus restat, quod vobiscum versor; revertar enim ad eum, qui me misit.* Εἶναι μετά τινος, *versari, vivere cum aliquo.* Plerumque verbo ὑπάγω utitur Christus, quum de abitu suo ex hoc mundo obscurius loquitur.

34. *Ζητήσετε — εὑρήσετε*) *Si me quaeratis non comparebo.* Sensu haec verba non videntur differre a comm. 33. Ζητεῖν, *quaerere*, *desiderare*; εὑρίσκειν, *attingere*, *consequi*, *invenire.* Καὶ ὅπου — ἐλθεῖν, *et eo, ubi ego ero, non potestis pervenire.* ὅπου εἰμὶ ἐγὼ) Noli cum *Nonno* εἶμι legere, quod poeticum est, et nostris scriptoribus incognitum. Tam εἰμὶ hic est pro futuro, quam sequens δύνασθε. Ubi tunc *ero*, versabor, postquam sc. a vobis discessi. ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν) Nimirum, me quasi e coelo revocaturi, et meam provinciam lubentius admissuri.

35.

35. Ἐιπον — ἐυρήσομεν αὐτόν;) Οἱ Ἰεδᾶιοι iterum sunt principes, senatores Iudaeorum. *Quonam* inquiunt, *hic abiturus est, ut eum non simus reperturi?* ut eum invenire non possimus, ut hic optime vertit Syrus. Μὴ ἐις — Ἕλληνας;) *Num ad eos profecturus est, qui dispersi sunt inter Graecos, atque etiam Graecos docturus?* Ἡ διασπορὰ τῶν Ἑλλήνων dictum esse videtur pro οἱ διασπαρέντες ἐις τὲς Ἕλληνας, *dispersi inter Graecos*, nempe Iudaei, qui extra terram Israel inter gentes habitabant, qui et dispersio Israelis vocantur, et duodecim tribus; qui ἐν διασπορᾷ, Iac. I, 1. Sic *Paralipom. Ieremiae* MS. *Baruch* scripsit et misit ἐις τὴν διασπορὰν τῶν ἐθνῶν, ad Iudaeos in Aegypto atque alibi viventes. Iudaei autem per totum terrarum orbem dispersi fuerunt, suasque sibi habuerunt in omnibus locis Synagogas et Proseuchas, quod quum aliunde, tum e Iosepho de B. I. Lib. VII, 3. 3. scimus. *Salmasius* (de Hellenistica p. 218. et in Funere linguae hellenisticae p. 98. sqq.) nihil aliud hic putat indicari, quam *ad gentes ire, et in regionem gentium, quam διασπαρέντες Ἰεδᾶιοι inhabitant, proficisci, ubique gentes ipsas docere, non autem Iudaeos, qui inter ipsas dispersi degunt.* Ἕλληνες omnino videntur esse gentiles; haec enim usitata est hujus vocis significatio, in iis locis, ubi Graeci opponuntur Iudaeis. Vocantur autem Ἕλληνες propterea, quia plurimae gentes lingua graeca utebantur. Iudaei contra inter gentes dispersi appellati sunt, non Ἕλληνες, sed Ἑλληνιςαί. Act. VI, 1. Videntur igitur auditores Iesu suspicati esse, propositum ei fuisse, non tantum Iudaeos inter gentes dispersos, sed etiam ipsos gentiles docere.

36. Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος, ὃν εἶπε) Nam nisi hoc vult, quem sensum habet sermo ipsius?

37. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς) *Ultimo die festo, qui erat maxime solemnis.* Erat dies festus octavus; nam primus et octavus dies Σκηνοπηγίας proprie festi dies יָמִים טוֹבִים appellantur, cuius generis dies ἡμέρα μεγάλη Ies. I, 13. dicitur, ut docet Conr. Ikenius in diss. priore *de tempore celebratae a servatore ultimae coenae paschalis*, cap. III, §. 1. sq. Quod autem Ioannes diem octavum τὴν μεγάλην, diem maxime solemnem vocat, in eo sequitur opinionem gentis; nam ex institutione Dei non apparet aliqua dignitas huius diei supra primum. Sed putabant Iudaei, ceteris diebus supplicationes et sacrificia fieri, non tam pro seipsis, quam pro reliquis gentibus; at die hac octava solum pro seipsis. *Succah. Bemidbar Rabba*, Sect. 21. Cf. *Lightfoot.* Εἱστήκει — καὶ πινέτω) *Hisce verbis exclamavit Iesus: Si quis sitit, veniat ad me et bibat.* Εἱστήκει, sc. ἐν τῷ ἱερῷ, quod partim ex adiuncta diei festi mentione, partim ex v. 28. apparet. Verbum ἔκραξε et παῤῥησίαν dicentis et audientium frequentiam ostendit. Occasionem haec verba recitandi sumsit Iesus a ritu, singulis huius festi diebus recepto, secundum quem Sacerdos aliquis canthato aureo ex fonte *Siloa*, ad radices montis Sion scaturiente, extra Hierosolyma aquam hauriebat, eamque per aquarum portam in Templum perferebat, tandemque vino mixtam, foramini magni altaris infundendo, libabat. Hanc ritum exponunt inprimis post codicem סוכה in corpore Misc'nico Salomo Deylingius observat.

SS.

SS. Part. II. Differt. 31. et Io. Iacobus Frey in differt. *de aquae libatione in festo tabernaculorum*, Altorf. 1734. Cf. Lightfootum, Wetstenium ad h. l. et Lakemacheri *de ritibus quibusdam Bacchicis a Graecis ad Iudaeos recentiores derivatis, et ab his tabernaculorum festo usurpatis, commentationem*, in obfervatt. philolog. P. I. pag. 17. Monet quidem Io. Iac. Frey, (in differt. cit.) octavo die caerimoniam hauftae et effufae aquae intermiffam effe. Sed res eft incerta; nec etiam, fi vera effet *Freyi* fententia, inde confequeretur, Chriftum aquarum effufionem tum non tenuiffe animo. Quum enim auditores eius fuperioribus harum feriarum diebus, in ipfo illo loco, ubi iam differebat, huic religioni interfuiffent, non ineptum eft, fi quis exiftimet, eum iftam effufionem revocaffe in animos auditorum, eosque ad fuae veluti fapientiae rivulos excipiendos invitaffe. Addunt interpretes, auctoritatem Rabbinorum fecuti, inftitutam apud Iudaeos harum aquarum profufionem duplicem habuiffe fignificationem, primum expetendae a Deo pluviae, deinde fiduciae pofitae in promiffionibus iis, quas Deus de dandis tempore Meffiae dotibus a Spiritu fancto profectis oftenderat; et hauftionem aquae nominatim effe propter Ief. XII, 8. Sed recte monet Ven. Noesselt in *Progr. ad locum e Ioanne* VII, 37—39. (in opufculorum Fafcic. I. edit. 2. p. 52.) non ita rerum fuarum certos teftes effe Iudaeos, ut eorum auctoritate ftandum fit, maxime in re tali, qualis eft de fpiritu fancto huiusque donis doctrina, cui ante, quam Chriftus fapientia fua erudiviffet Iudaeos, tantae offufae erant tenebrae. Videtur igitur haec confuetudo effundendae in his feriis aquae re-

vocare potius debuisse beneficium magnae aquarum copiae, quam Deus Israelitis in longo per desertum itinere aqua carentibus propinavit. Nam omnia ea, quibus Iudaei harum feriarum celebritatem auxerunt, ita sunt constituta, ut res illas, quae Israelitis in locis desertis et paullo post contigissent, similitudine quadam exprimant, e. c. Exod. XV, 27. Ipsa sententia verborum Christi, quibus ad se Iudaeos vocat, non est obscura. Etenim in omnibus linguis sitire dicuntur, qui magno cuiusdam rei desiderio tenentur. *Bibere alicuius aquam* saepe idem esse apud Iudaeos, ac doctrinas alicuius recte percipere, atque perceptas probare, iisque uti, id inter alios docet Schoettgenius in dem Rabbiner, pag. 218. sq. Nec dubitari potest, eandem illam sententiam, hic isti verbo esse subiectam, quum ipse Christus eos, quos ad bibendum provocat, statim v. 38. *credentium* nomine appellet. Igitur imagine demta, proprius sensus verborum ἐάν τις — πινέτω, erit: *si quis cupidus est discendi, is se mihi tradat in disciplinam, meaque doctrina recte utatur.*

38. Ὁ πιστεύων — ζῶντος) *Quisquis se mihi tradit in disciplinam, ex illo, ut scriptura dicit, vel flumina manabunt aquae limpidae et salutaris*, i. e. *per eum alii etiam homines magna doctrinae copia largissime imbuentur*. Verba ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ non ad superiorem, sed ad hunc versum esse referenda, accurate Noesseltus l. c. p. 55. docuit. Verbis: καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, Christus respicere videtur ad locum Ies. LVIII, 11. 12. ubi pariter ut in nostro, pii homines comparantur cum fonte, et quantopere profuturi sint aliis, declaratur. Hen-

KE

KE tamen existimat, verba καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, non pertinere ad locum aliquem sacri codicis singularem, sed ad excusandam et emolliendam audaciam imaginum *agri* sitientis, bibentis, exundantis, quibus et similibus multis scriptores Iudaeorum classici non raro fuerant usi, ut Ps. XXXVI, 9. 10. Ies. XLIV, 3. 4. Ioel III, 23. al. Vid. HENKII Commentatio: *Ioannes Apostolus nonnullorum Iesu apophthegmatum in evangelio suo et ipse interpres.* (in *Potti* et *Ruperti* Sylloge commentationum theolog. Vol. I. p. 6.) Ex aliorum sententia *Aquam vivam*, improprie hic sumi, eaque significari *doctrinas* Christi, in promptu est. Quum autem dicitur, fore, ut huius doctrinae *omnes*, s. flumina sese effundant, hoc indicatur, fore, ut magna huius doctrinae copia ad multos, atque diu, derivetur. Ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ nihil aliud est, nisi: *ex illo.* Non respicitur ad ventrem amphorae, eo quo aqua libabatur, ut nonnulli putant; nec audiendus est *Wetstenius*, qui hanc phrasin illustrare vult loco ex *Tanchuma*: „Quomodo Abraham didicit legem? Duo renes eius facti sunt tanquam *lagenae*, e quibus lex promanavit." Ex HENKII sententia (l. c.) Christus eos, qui lubenti erectoque animo ipsius doctrinam exciperent, non tam sitienti *homini*, quam *agro sitienti*, comparavit, qui non modo imbibat ipse imbrem, reficiatur ac fertilis fiat, sed etiam rivos, adeoque copiosa flumina, late diffundat, ut ἡ κοιλία sit *venter agri*, sicut ἡ καρδία τῆς γῆς. Matth. XII, 40. et θαλάσσης Ezech. XXVIII, 2. vel etiam, sicuti Cicero terrae tribuit *gremium*, quo mollito et subacto semina excipiat; (de senect. cap. 15.) διψᾶν et πίνειν, more fere poetarum de *agro usurpetur.*

39.

39. Τῦτο — εἰς αὐτὸν) Sensus est: *hoc autem intellexit* (Iesus) *de plenissima illa veritatis divinae intelligentia, quam accepturi essent in eum credentes.* πνεῦμα h. l. ut saepius, indicat pleniorem illam religionis notitiam, qua imbuti sunt Apostoli non tantum, sed et alii omnes cultores Christi, post eius resurrectionem. Nam πνεῦμα universe in sacris literis appellatur quidquid facultatis aut notitiae, praeter naturae vires contigit, propterea non tantum ad facultatem edendorum prodigiorum, sed etiam ad communicatam cum hominibus divinam recte agendi vim, inprimisque ad divinam institutionem doctrinamque refertur. Vid. Ioh. VI, 63, 2 Cor. III, 6. De pleniore religionis notitia, h. l. esse sermonem, contextus etiam docet. ὅπω — ἐδοξάσθη) *Nondum enim erat spiritus sanctus* (nondum locum habere poterat plenior illa cognitio) *quia Iesus nondum erat ad summam dignitatem evectus.* πνεῦμα, ut modo diximus, est plenior veritatis divinae intelligentia, sive beneficium illud, *per quod*, ut ait Christus Ioh. XVI, 13. *ad omnem veritatem coelestem* dirigerentur. Hoc autem beneficium, ut Christus eod. cap. V, 7. dicit, non poterat tribui discipulis, *nisi postquam is obiisset.* Sic intelligitur, quomodo dicere potuerit Ioannes, eo tempore, quo Christus haec dixerit, πνεῦμα nondum datum fuisse credentibus. Verbis ὅπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον, Cod. Vat. addit: διδόμενον, quod et Verss. nonnullae exprimunt, et Ambr. Aug. Victorin. habent. Sed non opus est hoc additamento, quum sit sensus: Dona spiritus sancti tum adhuc expectanda erant. Haud dubie Iesus hanc allegoriam, quam Ioannes paucis tantum comprehendit, paucis

em

item verbis explicat, magis diduxerat, multisque librorum sacrorum locis exornaverat.

40. Πολλοὶ οὖν — ὁ προφήτης) *Iam vero multi ex Iudaeorum multitudine, sermone hoc audito, censuerunt, vere eum esse illum vatem qui exspectabatur.* Ὁ προφήτης, *legatus ille divinus.* Vid. supra c. I, 21.

42. Οὐχὶ — ἔρχεται;) *Nonne libri sacri docent, ex Davidis gente, et Bethlehemo patrio Davidis oppido Messiam oriturum esse?* Ergo ignota iis erat historia infantiae Iesu, nec videntur multis innotuisse ea, quae de eius nativitate a paucis narrabantur.

43. Σχίσμα — αὐτὸν) *Atque ita divisae fuerunt sententiae populi de eo.* Σχίσμα h. l. est *dissidium, dissensio, in varias partes scissio.*

44. Τινὲς δὲ) Subornati a Senatoribus. Cf. v. 32.

45. Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται) *Reversi igitur ministri*, postquam per dies aliquot Iesum sectati erant, quasi eum prehensuri data occasione. Ἦλθον, pro ἀνῆλθον, hebr. בוֹא quod saepe significat *redire*, ut 1 Reg. XXII, 27. ubi LXX. vertunt ἐπιστρέφειν.

46. Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος) *Nunquam ita docuit aliquis, quemadmodum hic;* nunquam audivimus hominem tam egregie docentem, ut ille docet. ἄνθρωπος אִישׁ, pro τις, ut et infra 51. λαλεῖν, *docere.* Ingenue loquuntur. Non caussantur, metum turbae, sed animi conscientiam, verbis divinis commotam: tanto magistratibus suis meliores.

48.

48. Ἐκ τῶν ἀρχόντων) Ex Senatoribus Magni Synedrii, qui ius habent cognoscendi de propheta. ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων) Qui et sanctitatis et eruditionis nomine excellunt. Ita a duplici auctoritate argumentantur, iudiciali et magistrali. Sic solent, qui veritatem impugnant, pro argumentis afferre auctoritatem eorum, qui pro doctis habentur.

49. Ἀλλ' ὁ ὄχλος — ἐπικατάρατοί εἰσι) *Imo ista legis Mosaicae (religionis) imperita multitudo digna poenis est.* Ὁ ὄχλος οὗτος, cum contemtu quodam, populus terrae, ut loquebantur: faex populi. ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον) Qui studium non ponit, ut exacte legem discat, secundum scholarum interpretationes et traditiones. Ὁ νόμος est lex Mosaica universa, sacrorum librorum volumen, religio Iudaica. ἐπικατάρατοί εἰσι) שֶׁקֶץ, quod saepissime Rabbini dicunt de populo terrae. Diris et maledictione digni sunt; nosque non desinemus eos anathemate ferire. Dicere debebant: isti plebeii homines credunt in Iesum, v. 31. sed malebant dicere quod putabant consequens fidei in Iesum, nempe exsecratione dignos esse, qui in eum credant, ut tanto magis ministros illos absterrerent.

50. Εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν) Unus e senatu, ut apparet supra, III, 1.

51. Μὴ ὁ νόμος — ποιεῖ) *An lex nostra contemnat ullum hominem, antequam eum audiverit et cognoverit quid faciat?* Κρίνει, *damnari iubet.* Caute locutus est Nicodemus, ut seipsum invidiae, Iesum autem periculo

riculo subtraheret. Iesum nec absolvit nec damnat. In eo tantum reprehendit collegas, quod Iesum inauditum damnarent, quum potius ex praescripto legis (Deut. XVII, 8. XIX, 15.) ei locum et facultatem pro se dicendi et se defendendi concedere debuissent.

52. Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς γαλιλαίας εἶ;) Non, quod hoc crederent, sed quod significare vellent, non alios Iesum fautores habere, quam populares, Galilaeos. Quaerunt igitur, an ipse etiam sit e sectatoribus Iesu unus, Galilaeorum patronus? ἐρεύνησον) Revolve tecum omnium temporum historiam. Loquuntur ut erudito. καὶ ἴδε) Quasi dicant: Certum est; constat. ὅτι προφήτης ἐκ τῆς γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται) Non de uno, sed de quovis propheta accipe. Nullus, aiunt, Galilaeus unquam a Deo donatus est spiritu prophetico: gens est Deo despecta. Vide supra I, 46.

CAP. VIII.

De historia adulterae, quae narratur a comm. 53. cap. praecedentis usque ad comma 11. huius capitis, iam olim fuit quaestio, et nunc est. Extat sane haec pericopa in permultis Codicibus graecis, Versionibus et apud Patres nonnullos. Abest vero a Codd. *Alex. Vatic. Regio, olim* 1905. *nunc* 9. *et regio olim* 2861. *nunc* 62. sed spatio vacuo relicto, quod tamen totam pericopam capere non posset. Aut plane abest, aut in finem Evangelii vel ad calcem capitis 21. Lucae reiicitur, aut adiecto Scholio adpictisve obelis sive asteriscis tanquam dubia notatur in codice Basil. multis iunioribus, Regiis quibusdam et Evange-

48. Ἐκ τῶν ἀρχόντων) Ex Senatoribus Magni Synedrii, qui ius habent cognoſcendi de propheta. ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων) Qui et ſanctitatis et eruditionis nomine excellunt. Ita a duplici auctoritate argumentantur, iudiciali et magiſtrali. Sic ſolent, qui veritatem impugnant, pro argumentis afferre auctoritatem eorum, qui pro doctis habentur.

49. Ἀλλ' ὁ ὄχλος — ἐπικατάρατοι εἰσὶ) *Imo iſta legis Moſaicae (religionis) imperita multitudo digna poenis eſt.* Ὁ ὄχλος οὗτος, cum contemtu quodam, populus terrae, ut loquebantur: faex populi. ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον) Qui ſtudium non ponit, ut exacte legem diſcat, ſecundum ſcholarum interpretationes et traditiones. Ὁ νόμος eſt lex Moſaica univerſa, ſacrorum librorum volumen, religio Iudaica. ἐπικατάρατοί εἰσι) שֶׁקֶץ, quod ſaepiſſime Rabbini dicunt de populo terrae. Diris et maledictione digni ſunt; nosque non deſinemus eos anathemate ferire. Dicere debebant: iſti plebeii homines credunt in Ieſum, v. 31. ſed malebant dicere quod putabant conſequens fidei in Ieſum, nempe exſecratione dignos eſſe, qui in eum credant, ut tanto magis miniſtros illos abſterrerent.

50. Εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν) Unus e ſenatu, ut apparet ſupra, III, 1.

51. Μὴ ὁ νόμος — ποιεῖ) *An lex noſtra contemnat ullum hominem, antequam eum audiverit et cognoverit quid faciat?* Κρίνει, *damnari iubet.* Caute locutus eſt Nicodemus, ut ſeipſum invidiae, Ieſum autem periculo

riculo subtraheret. Iesum nec absolvit nec damnat. In eo tantum reprehendit collegas, quod Iesum inauditum damnarent, quum potius ex praescripto legis (Deut. XVII, 8. XIX, 15.) ei locum et facultatem pro se dicendi et se defendendi concedere debuissent.

52. Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς γαλιλαίας εἶ;) Non, quod hoc crederent, sed quod significare vellent, non alios Iesum fautores habere, quam populares, Galilaeos. Quaerunt igitur, an ipse etiam sit e sectatoribus Iesu unus, Galilaeorum patronus? ἐρεύνησον) Revolve tecum omnium temporum historiam. Loquuntur ut erudito. καὶ ἴδε) Quasi dicant: Certum est; constat. ὅτι προφήτης ἐκ τῆς γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται) Non de uno, sed de quovis propheta accipe. Nullus, aiunt, Galilaeus unquam a Deo donatus est spiritu prophetico: gens est Deo despecta. Vide supra I, 46.

CAP. VIII.

De historia adulterae, quae narratur a comm. 53. cap. praecedentis usque ad comma 11. huius capitis, iam olim fuit quaestio, et nunc est. Extat sane haec pericopa in permultis Codicibus graecis, Versionibus et apud Patres nonnullos. Abest vero a Codd. *Alex. Vatic. Regio, olim* 1905. *nunc* 9. *et regio olim* 2861. *nunc* 62. sed spatio vacuo relicto, quod tamen totam pericopam capere non posset. Aut plane abest, aut in finem Evangelii vel ad calcem capitis 21. Lucae reiicitur, aut adiecto Scholio adpictisve obelis sive asteriscis tanquam dubia notatur in codice Basil. multis iunioribus, Regiis quibusdam et Evange-

geliſtariis. Graeci in lectione publica commati 52. capitis VII. iungunt comma 12. capitis VIII. In nonnullis autem Lectionariis libris feſto Pelagiae aut Mariae aegyptiacae aut alio die feſto praelegenda exhibetur haec hiſtoria. Abeſt praeterea a Syr. utr. et editionibus ſyriacis primis, Copticis codicibus plerisque, Arabica e coptica translatione converſa, Arm. teſte Nicone, qui Armenos reieciſſe haec teſtatur; unde in fine Evangelii legitur in codd. arm. quibusdam Goth. verc. brix.. Nec attingunt eam Orig. Apollinar. Theodor. Mopsveſt. Chryſoſt. Baſil. Cosmas, Nonn. Theophyl. Catenae ed. et mſ. Tertull. Cypr. Iuvenc. In catena graeca, edita a Coteterio, collectae ſunt explicationes XXIII. Patrum graecorum; ſed nulla fit mentio huius narrationis. Nil definiunt Ammonius et Euſ. Eadem varietas deprehenditur etiam in codicibus MSS. variarum Bibliothecarum ab *Andrea Birch* collatis. Vid. eius editio *Quatuor Evangeliorum*, iuſſu et ſumtibus Regiis procurata. Havniae, 1788. 4. Suſpecta etiam haec hiſtoria fuit *Erasmo*, *Pellicano*, *Olivetano*, *Caietano*, *Bucero*, *Calvino*, *Bezae*, *Iansenio Gandavensi*, *Gratio*, *Hammondo*, *Clerico*, *Wetstenio*. Haud caret veriſimilitudine ſententia *Grotii*, exiſtimantis, hanc hiſtoriam attextam quidem a Nazarenis Palaeſtinae Hebraeo Evangelio; a *Papia* autem, aliisque Ioannis diſcipulis Graeco Ioannis, et ab eccleſia probatam, ideo quod ſatis certo teſtimonio conſtaret, ab apoſtolis viva voce ſaepe narratam. Nam in Nazaraeorum Hebraeo fuiſſe, ſatis ex Hieronymo conſtat. *Semlerus* exiſtimat, hiſtoriam inſertam eſſe ex alio quodam libro hiſtorico Ioannis Evangelio. *Augustini* (*de adulterinis coniugiis*

Lib.

Lib. II. c. 7.) coniectura, omissam esse hanc historiam ab iis, qui metuerent, peccandi impunitatem dari mulieribus, nonnullis non contemnenda est visa. Sed non docet Augustinus, an haec historia a multis, an publica auctoritate omissa sit? nec est verosimile, tot illos viros eam metu scandali omisisse, et non interpretatos esse; nam Commentatori non licet aliquid omittere. Mira est lectionis varietas, quam *Griesbachius* diligentissime notavit. Nos potiores tantum variantes *e codicibus graecis* notabimus.

1. Ἰησοῦς — ἐλαιῶν) *Iesus autem abiit in montem olivarum,* in montem, qui ab oleis nomen habet, quinque stadiis ab urbe distantem.

2. Ὄρθρου — ἐδίδασκεν αὐτοὺς) *Mane autem reversus est in templum, ubi magna multitudo convenerat, et eam instituit.* παραγίνεσθαι, *advenire, venire aliquo.* Pro παρεγένετο Cod. Cantabr. habet παραγίνεται. Codd. 15. aut 16. habent ἦλθεν. Alii codd. 2. παρῆλθεν. πρὸς αὐτὸν) Abest a codicibus 11. καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτοὺς) Abest a cod. Cantabr. et 69.

3. Ἄγουσι) In codicibus 2. legitur Φέρουσι, in illo 69. καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ. πρὸς αὐτὸν) Abest a multis, aut alio loco ponitur; in tribus, πρὸς τὸν Ἰησοῦν, et certo abfuit ab antiquioribus. ἐν μοιχείᾳ) ἐπὶ μοιχ. in codd. 39. ἐπὶ ἁμαρτίᾳ in Catabr. κατειλημμένην) Cantabr. legit εἰλημμένην. In codicibus 16. legitur καταληφθεῖσαν.

4. Λέγουσιν) εἶπον, in codd. 25. αὐτῷ) Codices 15. addunt πειράζοντες. Cantabrigiensis copiosius habet:

 ἐκ-

ἐκπειράζοντες αὐτὸν οἱ ἱερεῖς, ἵνα ἔχωσιν κατηγορίαν αὐτȣ. Nempe alii habebant κατηγορεῖν αὐτȣ, alii κατηγορίαν κατ' αὐτȣ. Sed alii haec legunt v. 6. κατειλήφθη) Codd. 37. in activo ταύτην εὕρομεν — μοιχευομένην. Codd. 38. ταύτην εὕρομεν — κατειλημμένην. Porro 5. habent κατελήφθη, 14. κατείληπται, alii decem εἴληπται. ἐπαυτοφώρῳ verti poteſt *ipso facto*, et conſtrui cum μοιχευομένη, ut ſenſus ſit: *deprehensa est ipso facto adultera*; deprehenſum eſt de illa, quod ipſo facto adulterium iam commiſerit. Ἐπαυτοφώρῳ poteſt etiam eſſe *palam, manifeste*, et conſtrui cum κατειλήφθη, ut ſenſus ſit: *palam deprehensa est adultera*, ita ut non opus ſit in rem ipſam, utpote ſatis notam, altius inquiri. Vox eſt graeca forenſis. *Demosthenes* in Stephanum: τȣ̃τον ὑμεῖς ἠδικηκότα ἐπ' αὐτοφώρῳ λαβόντες. *Hunc in ipso iniuriae manifesto facinore deprehensum*. Plura loca Wetſten. habet. Indicant, non agi hic de ſuſpicione, in quam conſtituta erat potio aquae Zelotypae.

5. Ἐνετείλατο) in Cantabr. ἐκέλευσεν, redditum ſc. e latino. λιθοβολεῖσθαι) Codices 38. λιθάζειν, quidam λιθάζεσθαι. Lege Moſis adulteris poena mortis indicitur Levit. XX, 10. Deut. XXII, 22. quod Hebraeorum magiſtri de ſtrangulatione interpretantur. *Sanhedrin*: R. Ionathan dixit, omnis mors, dicta in lege ſimpliciter, non eſt, niſi ſtrangulatio. Inde ſequeretur, ipſos Synedrii aſſeſſores dixiſſe, quae cum lege Moſaica non conveniunt. Verum quidem eſt, in Deuteronomio ſequentibus verbis *sponsae* corruptae imponi poenam lapidationis; ſed h. l. ſermo eſt de *uxore*, ut igitur lex ſponſae gravidae huc

non

non pertineat. Vid. Michaelis ius Mosaicum Tom. V, pag. 261.

6. Τῦτο δὲ — κατηγορεῖν αὐτῦ) *Hoc autem ex eo quaerebant, eum explorandi caussa, ut haberent criminandi materiem.* Accusare volebant vel ut contemtorem legis Mosaicae, si a verbis eius recederet; vel, si iis insisteret, tanquam immitem et immisericordem, imo Sapientum placitis adversantem. In tanta licentia et morum corruptione illorum temporum, quam Thalmudici etiam fatentur, multi Doctores in ea opinione fuisse videntur, non animadvertendum esse in mulieres adulterii reas, ex rigore disciplinae Mosaicae, aliis contradicentibus. Quaerunt igitur Pharisaei et legisperiti ex Iesu, quid sibi de hac re videatur. Vid. *Michaelis* ad h. l. Eo etiam animo eos proposuisse Iesu hanc quaestionem, ut eum accusarent apud Romanos, ut rebellionis auctorem, et occidere sine iudicio suadentem, si lapidandam dixisset, non est credibile. Nam in iis criminibus, quae ad religionem spectarent, Iudaeis ius, supplicium capitale sumendi, fuisse relictum, docebitur ad c. XVIII, 31. ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν) Γῆ, h. l. vel *pulvis* est, vel *pavimentum.* Scripsit in terra ductus nihil significantes; quo actu significare voluit Iesus, se ad negotium, quod proponebant callidi homines, parum attendere, neque se valde cupere ad interrogata respondere, quod ex animo insidioso illa proposita esse, et caussae discussionem exiguum fructum habituram esse, praevideret. Vid. Schol. ad Aristoph. Acharn. 31. Talis erat quaestio, ut responsione ne digna quidem esset; nam ex ipsa lege Mosis decisio facile peti poterat.

Iudicis autem perſonam Ieſus nec agere voluit, nec debuit. Addunt hic codices nonnulli: προσποιούμενος alii καὶ προσπ. Codices autem 36. μὴ προσποιούμενος, *nihil curans*, ut Chriſtus prae ſe tuliſſe dicatur nihil ad ſe illa pertinere, aut nihil ſe attendere.

7. Ἀνακύψας) ἀναβλέψας habent codd. 21. ἀνέκυψε καὶ codd. 12. ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν) *Qui ex vobis hac culpa immunis est.* Ἀναμάρτητος h. l. ut ſaepe alias eſt, qui nec ſcortator eſt nec adulter *Herodot.* V, 39. τὴν ἔχει γυναῖκα ἐοῦσαν ἀναμάρτητον ἑαυτῷ, *quam haberet uxorem, quae nihil adversus ipsum deliquisset.* πρῶτος — βαλέτω) *Primus lapidem in eam coniiciat,* illum nempe lapidem, quem teſtes ex mandato divino Deut. XVII, 7. c. XIII, 10. et more iudaico, in lapidationis reos coniicere ſolent. Quaſi dicat: In re tam manifeſta inanis eſt et inepta quaeſtio. Igitur ſi quis veſtrum alienus eſt a ſimili culpa, is exigat poenam ad rationem legis ſeveram.

8. Ἔγραφεν) Addunt ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας codd. 7. *eorum videlicet qui accusabant, et omnium peccata mortalium.* Hier. Bar hebraeus ex codice quodam Alex. ap. Aſſemann. Sed vide dicta ad comm. 6.

9. Οἱ δὲ — ἐσχάτων) *Quo audito, singuli sibi male conscii, et seniores* (primi dignitatis viri) *et reliqui.* Ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, conſcii ſibi, ſe ab eo ſcelere, cuius mulierem accuſaverant, non eſſe immunes. Εἷς καθ' εἷς, *singuli* vel *singulatim.* Formula effecta eſt ex Hebraica אֶחָד כְּאֶחָד *unus ut alter*; nam praepoſitio κατὰ ſaepenumero ſimilitudinis index eſt; et אֶחָד in Hebraeo

braeo sermone refertur ad אַחֵר, sicut *unus* ad *alterum* in lingua Latina. Vid. *Fischeri* Prolus. XVII. p. 414. s. Verba ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων *Keuchenius* non male interpretatus est: *ab honoratioribus ad vilioris conditionis homines.* Nam πρεσβυτέρους h. l. non tantum esse homines provectioris aetatis, sed inprimis *dignitate eminentes*, inde patet, quod iis opponuntur οἱ ἔσχατοι, *vilioris conditionis homines.* μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ) *Solus*, i. e. sine Pharisaeis et legisperitis. Nam Apostoli aderant, forte et turba aliqua. ἐν μέσῳ οὖσα) Conspicua Apostolis, forte et turbae.

10. Μηδένα θεασάμενος) Eorum, qui mulierem adduxerant. Sed omnino desunt haec et sequentia verba in quibusdam Codd. et Verss. οἱ κατήγοροί σου) i. e. qui mea auctoritate videbantur uti velle ad te puniendum.

11. Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω) Ego auctoritatem meam in hoc non commodo, ut populum, qui salva conscientia a talis supplicii exactione abstinere potest, ad id excitem. μηκέτι ἁμάρτανε) Alioqui multo gravius a Deo damnanda. Hoc ideo adiicit, ne veniam dare videretur peccandi. Verbum autem ἁμαρτάνειν ad *illicitos amores*, et nominatim *adulterium* hic referendum est. Sic ἁμαρτία est *adulterium* 2 Petr. II, 14. et γυνὴ ἁμαρτωλὸς *prostibulum*, Luc. VII, 37.

12. Cf. ad hunc locum v. 12—59. D. Ziegleri Commentat. in Henkii Magazin etc. Tom. V. pag. 227. sqq. Πάλιν) *Alio tempore.* ut c. IX, 15. et alibi. Nam v. 13. Pharisaei adfuisse dicuntur; supra autem v. 9. dictum erat, Pharisaeos discessisse. Oportet igitur, quae

nunc narrantur, alio tempore contigisse. τό Φῶς τῦ κόσμυ) *Sol*, i. e. *hominum ille doctor*, qui nunc exspectatur, salutifer. Cf. supra c. I, 4. Luc. II, 32. Multi interpretes existimant, Iesum ab oriente tum sole, aut candelabro aureo Succa V. 2.) aut a candelis et facibus accensis occasionem tropi sumsisse. Sed haec incerta sunt. Iesus omni tempore sic describere se potuit, quum iam quaedam vaticinia V. T. אור, *lumen* omnibus gentibus promiserint. ὁ ἀκολυθῶν ἐμοί.) Qui ductum meum sequitur; (nam lux praeferri solet, i. e. se mihi in disciplinam tradit. ὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῷ σκοτίᾳ) *Non versabitur in ignorantiae et vitiorum tenebris*, non erit miser. ἕξει τὸ Φῶς τῆς ζωῆς) *Utetur luce salutis*, luce quae salutem affert; cognoscet omnia quae sunt necessaria ad consequendam salutem et aeternam felicitatem.

13. Οἱ Φαρισαῖοι, nonnulli ex Pharisaeis, qui aderant. Σὺ περὶ σῦ μαρτυρεῖς, *tu te ipsum laudas*. Μαρτυρεῖν περὶ ἑαυτῦ, vel ἑαυτῷ, *seipsum laudare*, *commendare*. ἡ μαρτυρία — ἀληθής) *Non es fide dignus*, quia nempe testis es in propria caussa.

14. Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτῦ) Etiamsi ego solus haec de me praedicarem; etiamsi nulla essent de me praegressa prophetarum, nulla Ioannis Baptistae testimonia. ἀληθής — μαρτυρία μυ) Testimonium meum fide dignum esset. οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ πῦ ὑπάγω) *Nam mihi quidem constat, unde venerim, et quo abiturus sim.* Est circumlocutio legationis, quae accipi primo, deinde renuntiari solet. Ego scio, a quo et quae mihi data sint mandata, *Scio me ut legatum a patre missum esse.* Non in-

incerta loquor. πᾶ ὑπάγω, i. e. ἐλεύσομαι. ὑμεῖς — ὑπάγω.) *Vos autem nec scitis nec scire vultis, a quo sim missus.*

15. Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε) Σάρξ h. l. opponitur rationi, et indicat praeiudicium auctoritatis, perversas opiniones. Vos ex affectibus, humanis pravisque consiliis ducti, non vera ratione rem diiudicatis, quod supra VII, 24. dixit κατ' ὄψιν κρίνειν. ἐγὼ ὐ κρίνω ὐδένα) *Ego non condemno quenquam*; quamvis recte id facere possem; vel potius: ab omni sinistro iudicio sum liber. Videtur nempe hic expressus esse sermo vitae communis. ubi illud: *die Leute richten*, semper dicitur ita; sinistre iudicare, tum, quum non debebat. Vid. MORUS ad h. l.

16. Καὶ ἐὰν — πατὴρ) *Et si sententiam fero, sententia mea vera est; neque enim solus statuo, sed ego cum patre, qui me misit.* Κρίνειν h. l. est *iudicare, sententiam ferre.* Si de me ipso sententiam fero, me scilicet a Deo esse missum, vel: si sententiam de vestra pravitate interdum dico, hoc meum iudicium est verum, fide dignum. Pro ἀληθής nonnulli codd. habent ἀληθινή. Verbum κρίνειν nunc alia significatione sumitur.

17. Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται) Quod iam dico, non tantum naturali aequitati congruit, sed scriptum quoque est in lege; vestra, inquam lege, in qua gloriamini. ὅτι δύο — ἐστιν) *Duorum hominum testimonium fidem habere*, fide dignum esse. Deut. XIX, 15. cuius loci sententia exprimitur, non singula verba laudantur.

18. Ἐγώ εἰμι — — πατὴρ) Sunt et hic, inquit Christus, duo testes de re eadem — ego et Pater. Testis

 esse

esse poterat Iesus in sua caussa, quia nec in vita nec in doctrina eius quicquam erat culpandum. Accedebant opera divina, quibus et Pater testabatur probari sibi quae Iesus agebat atque docebat. Cf. v. 16.

19. Ἔλεγον — πατήρ σου) Intelligere poterant Deum esse alterum illum testem, ad quem provocaverat Iesus comm. 18. (vid. supra V, 18.) Sed res illis videbatur incredibilis. οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου,) Ita affectibus impedimini, ut nec meam qualitatem intelligatis, nec quem dicam esse patrem meum, quum tamen utrumque satis clare vobis exposuerim. Nihil igitur vobis proderit eum describere. Nam non vultis eum nosse et colere, uti me non nostis et colitis. εἰ ἐμὲ — ᾔδειτε ἄν) i. e. Si character meus, si consilia mea vobis essent perspecta, si ex operibus meis cognosceretis, me esse legatum divinum, Dei filium, tunc perspecturi essetis, quis is sit, quem ego Patrem meum dico.

20. Ταῦτα — ἱερῷ) *Haec dixit Iesus in atrio mulierum, docens in templo.* Τὰ ῥήματα, *sermones.* Ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ Cf. Marc. XII, 41. Hoc autem loco non ipsum aerarium sacrum intelligitur, sed locus, ubi illud asservabatur, *atrium mulierum*, in occidentali parte templi. Erat locus valde celebris, in quo etiam multi Sacerdotes versari solebant. Ἡ ὥρα h. l. est tempus calamitatum et mortis Christi, a Deo praefinitum.

21. Εἶπεν — ἐλθεῖν) *Alio tempore Iesus ad eos dixit: quum equidem hinc proficiscar, tum me desiderabitis, et propter peccata vestra miseri eritis; nam quo ego sum abiturus, eo pervenire non potestis.*

Πά-

Πάλιν, *aliquando, alio quodam tempore.* Ἀυτοῖς, iterum pertinet ad Iudaeorum proceres et Pharifaeos. Ὑπάγειν et abire, proficifci, et e vita difcedere, mori, et ad fummam felicitatem pervenire fignificat, quo pofteriori fenfu h. l. Iefus intellexiffe videtur. Καὶ ζητήσετέ με, *desiderabitis me* et auxilium meum, in calamitate illa, publica, nobis iam imminente. Io. VII, 34. *Ihr werdet mich vermissen.* Καὶ ἐν — ἀποθανεῖσθε) *Atque vestra vos perdet improbitas*, propter hanc pertinaciam veftram peribitis, poenas dabitis. Similes phrafes pro מוּת בְּעָוֹן extant apud Alexandrinos, Ezech. III, 19. XVIII, 26. XXXIII, 9. 18. Ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν itaque vertendum eft: *propter* peccatum veftrum, incredulitatis nimirum, quod alia multa poft fe traxit peccata, comma 24. infra c. XVI, 9. ὅπου — ἐλθεῖν) i. e. vos non poteftis eadem mecum frui felicitate. Quomodo Iudaei haec verba intellexerint, ftatim v. 22. indicatur.

22. Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι) Non ad Iefum, fed inter fe haec dixiffe videntur Iudaeorum principes. Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν — ἐλθεῖν) Ex verbis: *Quo ego vado, eo vos non potestis pertingere*, concludebant Iudaei, eum fibi mortem confcifcere velle. Qui enim rebus humanis ereptus eft, eum mortales non poffunt laedere amplius. Irridendo hoc dixiffe videntur Iudaei, i. e. Iudaeorum primores.

23. Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω — κόσμου τούτου) *Vos humilia spectatis, ego vero divina specto; vos sequimini ingenium huius seculi, non item ego.* Opponuntur hic τὰ κάτω, et τὰ ἄνω fc. μέρη, terra et coelum. E terra effe-

tum de eo dicitur, qui e terra oriundus est, tum de eo, qui terrena et humana tantum spectat, qui humano modo sentit et agit, ut hoc loco. Idem fere in sequentibus verbis dicitur. Nempe ἐκ τοῦ κόσμου τούτου εἶναι *ex hoc seculo esse* significat: ea sentire et facere, quae homines pravi statuunt, i. e. inhonesta et mala. Iudaei nempe optabant et exspectabant Messiam terrenum, opes et honores; humili sentiendi et agendi ratione praediti erant. Iesus autem divina et coelestia consilia sequebatur, et ea, quae Deo probantur.

24. Εἶπον οὖν — ἁμαρτίαις ὑμῶν) *Ergo, vere dixi, vos, nisi abieceritis istam malitiam ac perversitatem per eam perituros esse: nisi enim me pro eo habueritis, quem exspectatis, sane vos perdet pertinacia vestra.* Sic recte vertit hoc comma *Thalemannus*. Ἐγὼ cum vi quadam dictum est. Nisi credideritis, *me* esse, sc. eum, quem me dico esse, i. e. Messiam; nisi mihi ut Messiae fidem habueritis. Eventu comprobatum est, quod Iesus hic est minatus. Iudaei, postquam omnia salutaria consilia Iesu de emendandis moribus, et coelesti sua doctrina amplectenda reiecerant, in tot ac tanta prolapsi sunt peccata ac scelera, ut nullo modo sanari potuerint; cuius malignitatis et pervicaciae iustas dederunt poenas in excidio urbis et totius reipublicae funere. Hanc et multo maiorem miseriam in altera illa vita evitare poterant, si salutaribus Iesu et Apostolorum monitis paruissent.

25. Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν) *Omnino is sum, quem me esse vobis dico*, proprie: Id sum quod loquor, i. e. dico vobis. Graeci haud raro adverbialiter

sumunt

ſumunt accuſativum tam ἀρχὴν, quam τέλος, et ad ἀρχὴν addunt et non addunt articulum. Plato Lyſide: πῶς ὖν οἱ ἀγαθοὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἡμῖν φίλοι ἔσονται τὴν ἀρχὴν, *quo pacto igitur boni bonis amici futuri sunt omnino.* *Demosthenes* προοιμίοις δημηγορικοῖς: τὴν μὲν ὖν ἀρχὴν, εἰ καλῶς ἐγινώσκετε, *Primum sane, seu omnino si rem intelligeretis*, nihil opus eſſet etc. Plurimum uſi ſunt hoc adverbio Graeci cum negatione. Herodotus Polymnia: ὐδὲ λέγω ἀρχὴν, *ne omnino quidem dico. Xenophon* L. I. Cyropaed. οἱ περσικοὶ νόμοι προλαβόντες ἐπιμέλονται, ὅπως τὴν ἀρχὴν μὴ τοιῦτοι ἔσονται οἱ πολῖται, *Praevertentes leges Persicae, ne omnino tales sint cives, student.* Sic etiam *Philo*, ut Loesnerus oſtendit. λαλεῖν autem hebraico more ſaepe eſt, *dicere aliquid concise.* Matth. IX, 18. XIII, 3. 34. et alibi. Alii ſic explicant: *Ego sum is, quem inde a principio* muneris docendi *me esse professus sum.* τὴν ἀρχὴν, pro κατὰ τὴν ἀρχὴν, ut ἀρχὴ ſit initium muneris Chriſti. Rurſus alii: *Primo sum is, qui vobiscum loquor*; ſed facile patet, quam contortum hoc ſit. Nonnulli haec verba cum ſequentibus iungunt; ſed et hoc eſt contortum. Probabilius eſt, hoc referri ad ea, quae paullo ante v. 24. dixerat: *Certissime sum, quod vobis dico; ich bin allerdings der, für den ich mich so eben ausgegeben habe.* v. 12.

26. Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν) i. e. Multa de vobis dicere poſſem ad vos notandos, ſc. propter ingenii tarditatem et pertinaciam; multa vobis poſſem exprobrare, et conqueri de vobis, et malignitate veſtra, qua non tantum conſilia mea ſalutaria reiicitis, ſed etiam

ſer-

sermones meos pervertitis. ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθής ἐστι) Sed hoc adversum vos pro hoc tempore sufficiat, quod ille, qui me misit, in omnibus rebus fide est dignissimus. Plura nunc dicere, nihil attinet. κἀγὼ — κόσμον) *Ego vero, quae ab ipso cognovi, palam omnibus trado.* Quare merito mihi credere deberetis, quod quum non faciatis, estis inexcusabiles; εἰς τ. κ. i. e. πρὸς τὸν κόσμον, ad omnes homines, cuiusvis conditionis.

27. Οὐκ ἔγνωσαν, ὅτι τὴν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν) *Non intelligebant, quod de Patre ad illos loqueretur.* Constructio, λέγειν τινὰ pro περί τινός, *dicere aliquem* pro *de aliquo* valde est frequens Graecis et Latinis. Vide *Kypkium* ad h. l.

28. Ὅταν ὑψώσητε — ταῦτα λαλῶ) *Quando filium hominis* (me) *evexeritis, tum intelligetis, me eum esse, neque ex meo arbitrio quicquam facere, sed docere quae Pater me docuit.* Ὑψοῦν, proprie est *evehere, exaltare.* Hoc loco nonnulli explicant: *pro Messia declarare*, alii: *interimere, auferre, cruci affigere.* Significatio ambigua manere debet; et omnino obscura erat oratio his auditoribus. Cf. cap. III, 14. τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγώ εἰμι) Tum demum intelligetis, me esse (illum, quem Pater misit.) Posses etiam cum Grotio distinguere ὅ, τι, quod sumitur pro τί. Dixerat primum, lucem se esse mundi: quid praeterea sim, inquit, cognoscetis post mortem meam. καὶ ἀπ' ἐμ.) Post καὶ potest repeti ὅτι, et construi cum praecedentibus, hoc modo: *nec me proprio arbitratu facere quicquam.* Hanc Iesu praedictionem confirmavit eventus. Nam per eius ad vitam reditum,

ditum, inprimis vero per vim doctrinae ab eo propofitae, eiusque longe lateque propagatae palam factum eft, confilia hoftium, eum e medio tollendi, irrita fuiffe, ipfumque *recte* de fe dixiffe.

29. Καὶ ὁ πέμψας — πάντοτε) *Etenim, qui me misit, mihi adest, neque me solum relinquit* et deftituit, *quandoquidem ego semper, quae illi probantur, facio.* Καὶ, *etenim.* Cauffam exprimit Iefus, cur eventurum effe, quod v. 28, dixerat, confidat. Vim phrafeos εἶναι μετά τινος, expofuimus ad Matth. XVIII, 20. *Adest mihi pater,* qui me legatum fuum fecit, et profperos fucceffus mihi dabit. Τὰ ἀρεστὰ τῷ πατρὶ ποιεῖν hic eft ad arbitrium Patris legatione fungi; alias ποιεῖν τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς, negotium a Patre fibi demandatum perficere. Cf. c. IV, 34. XVII, 4.

30. Ταῦτα — εἰς αὐτὸν) *Hoc eo ita loquente, multi ei habuerunt fidem.* Πιστεύειν h. l. eft pro Meffia habere, ideoque ei ut Meffiae obfequi. Plerique infirma fide crediddiffe videntur.

31. Ἐὰν ὑμεῖς — ἐστε) *Si vos constanter adhaeseritis meae disciplinae, agnoscam vos veros discipulos meos.* Μένειν ἐν τῷ λόγῳ aut ἐν διδαχῇ Chrifti, ut dicitur in 2da epift. v. 9. eft *retinere doctrinam, observare praecepta,* cui opponitur παραβαίνειν. Ἀληθῶς μαθηταὶ, veri nominis fectatores; nunc nondum tales erant.

32. Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν) *Et indies magis cognoscetis veritatem,* i. e. praeftantiam et veritatem doctrinae meae. Ἡ ἀλήθεια, *vera religio,* vera doctrina. Experiendo cognofcetis vim et indolem doctrinae, difcetis, qua-

qualis ſit veritas. Cf. ſupra cap. VI, 69. καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς) *Et vera religio vos reddet liberos.* Profectus ille in cognitione verae doctrinae vos liberos reddet a dominio vitiorum; idque tum praeceptorum puritate, tum promiſſorum praeſtantia. *Cic.* Paradox. V. ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος, ſolum ſapientem eſſe liberum, et omnem ſtultum ſervum. *Arrian. Epictet.* III, 24. 26. IV, 1. Iudaei hoc intelligebant de politica libertate, qua ſe carere minime putabant, ut ex ſequentibus patet.

33. Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ) *Regesserunt ei,* non πιστεύοντες (v. 31.) ad quorum animos confirmandos haec dixerat, ſed alii, qui his ſuis ſectatoribus immixti erant, calumniatores, et malitioſi homines. σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν — πώποτε) *Posteri Abrahami sumus nec cuiusquam unquam servi fuimus.* Σπέρμα, זֶרַע pro *sobole,* Hebraismus eſt, Gen. IV, 25. et alibi paſſim. Non ſumus nati ex Cananaeis aliisve ſervilibus populis, ſed per legitimum tramitem et ingenua capita ab Abrahamo usque deſcendimus; tum vero nemo nos in ſervitutem bello redegit. Erant quidem Romanorum imperio ſubiecti Iudaei, ſed habebant ſuos reges e familia Herodis, et non tantum in rebus ſacris, ſed politicis etiam libertate fruebantur. Inprimis vero eam ob cauſſam libertatis eximiae et ſingularis perſuaſione turgidi erant, quoniam genus ducebant ab Abrahamo, auctore et principe nobilitatis, qua gens gloriabatur, et etiamnum gloriatur. Vid. *Eisenmengeri Entdektes Iudenthum,* pag. 576. ſeqq. Quare negant ſe eſſe ſervos, et promiſſionem libertatis indigne ferunt.

34.

34. Πᾶς ὁ ποιῶν — ἁμαρτίας) *Qui sceleste vivit, is peccati est servus*, nec pertinet ad Dei familiam, quia ab illo vitio, cui ſtudet, tanquam captivus fertur atque agitur. Ἁμαρτία altera vice eſt propenſio ad malum. Et Graeci et Latini eum, qui cupiditatibus, luxuriae, libidini deditus ſit, *servum cupiditatum* appellant. *Philo:* ὅτι πᾶς ὁ σπουδαῖος ἐλεύθερος. De vita Moſ. p. 684. C. *Cicero* Verr. c. 22. Oſtendit his verbis Ieſus, ſe non politicam, ſed internam, moralem libertatem a vitiorum ſervitute promittere.

35. Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα) *Servus non semper manet in heri domo.* לְעוֹלָם, i. e. toto-vitae ſuae tempore, ut apud Horatium: *Serviet aeternum, qui parvo nesciet uti.* Sermo eſt h. l. de Hebraeorum ſervis, qui anno ſeptimo manu mittendi erant Exod. XXI, 3. Voces ὁ δοῦλος et ὁ υἱὸς hoc et ſequenti commate *universe* accipiendae ſunt, de *quovis* ſervo, et de quovis filio. Haec autem generalis ſententia, quod perpetua manſio in familia non ſervorum, ſed filiorum ſit, ad Iudaeos applicatur. In applicatione ſupple ad ſenſum e commate 34. *Vos sceleste vivitis; ergo servi estis peccati, et opus est vobis vindicatione in libertatem, quam ego praestare possum et volo.* Eſtis non liberi, ſed ſervi in familia Dei. Servus autem non habet ius perpetuo manendi in familia; eſt ille in poteſtate Domini, qui ipſum, quandocunque libuerit, alteri vendere, aut domo ſua expellere poteſt: ita et vos, quantumcunque profitemini, vos unum Deum agnoſcere atque colere, quia id ſerviliter facitis, obſervatione inprimis cerimoniarum,

ne-

neque filio Dei credere vultis, eiiciemini. Respexit Christus ad id, quod fieri solet in vita communi. Quemadmodum in vita communi servus, ubi deliquit, expellitur domo; sic Deus vos, servos scelerum et flagitiosos expellet domo sua; non tractabit vos ut liberos. *ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα*) *Filius perpetuo manet* in aedibus. Si quis igitur manet filius Dei, is tractabitur perpetuo ut *τέκνον τοῦ Θεοῦ*.

36. *Ἐὰν οὖν — ἔσεσθε*) Si igitur ego, filius Dei vos in libertatem vindicavero, vera libertate fruemini. Nunc enim filius est filius Dei. *Liberat nos Christus*, dum nos a vitiis abstrahit, et efficit, ut sponte, sine coactione et servili metu virtuti studeamus, Deumque colamus. Hoc efficit per doctrinam suam, (v. 32.) si quis eam tenuerit, et observaverit. (v. 31.) Qui igitur hoc modo liberatus est per filium Dei, is vere liber est, et felicitate filiorum Dei fruitur. Rom. VIII, 2. 15. 17. 21.

37. *Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε*) Sensu illo vulgari, non illo *καθ' ὑπόνοιαν*, quo nati ex aliquo dicuntur, qui eius exemplo aut praeceptis animum informant. Genus ducitis ab Abrahamo, sed non estis ei similes ratione indolis. *ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι*) Vos adeo consilia agitatis de me occidendo, qui tamen et ipse originem traho ex Abrahamo. *οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν*) *Non penetrat in vos*, *ἐν ὑμῖν*, pro *εἰς ὑμᾶς*. Nonnus ita: *οὐ γὰρ ἐμὸς ποτε μῦθος ἐς ὑμετέρην φρένα δύνει;* quippe mea haud penetrat in vestram oratio mentem. Alii: *Doctrina mea non capit incrementa in vobis*, non habet prosperum successum; varie impeditur. Nam *χωρεῖν* saepe esse *increscere*, Kypkius ad h. l. docet.

38. Ἐγὼ — ποιεῖτε) *Ego quae a Patre* MEO *didici, ea doceo: Vos autem, quae a patre* VESTRO *didicistis, ea facitis.* Ὁρᾷν, ut ἀκούειν h. l. ut saepe est *discere.* Doctrinam suam vere divinam esse dicit; at Iudaeos factis suis ostendere, quem imitentur. Cf. infra v. 44.

39. Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ — ἐποιεῖτε) *Si Abrahami essetis filii* (digni tanto patre,) *exemplum Abrahami imitaremini*, opera faceretis ipsius operibus similia. Ab Abrahamo eos genus ducere, haud diffitetur, (comm. 37.) sed dignos eos esse tanto patre, id vero negat. Seneca epist. 44. Omnes hi maiores tui sunt, si te illis dignum gesseris. *Schemoth* R. XLIV. Si faciunt voluntatem meam, sunt filii mei; si non faciunt, non sunt filii mei S. D. Hos. II, 5.

40. Τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν) *Hoc Abrahamus non fecisset.* Τοῦτο, i. e. tale quid. Abrahamus veritatem divino nomine sibi revelatam, quanquam in speciem minus credibilem, admisit in animum. Vos autem alieni estis a veritate.

41. Ὑμεῖς — ὑμῶν) *Vos factis imitamini patrem vestrum.* Nondum clare dicit, quem patrem intelligat. ἡμεῖς — γεγεννήμεθα) *Nos non sumus per scortationem prognati.* Quasi dicant: Si non de nativitate corporis, sed animi agis, etiam sic nihil est, quod nobis obiicias. γεννᾶσθαι ἐκ τῆς πορνείας idem est ac τέκνα τῆς πορνείας εἶναι. Πορνεία autem metaphorice est idololatria, quia populus Israeliticus ob arctissimum vinculum, quo cum Deo per veram religionem et summa beneficia divina iungebatur, saepe cum uxore, a Deo amata, comparari solebat,

lebat, et fides, Deo data a populo, idololatriae ſtudio eodem modo fallebatur, quo fides coniugalis adulterio violari ſolet. Iudd. II, 17. 1 Paral. V, 25. Ieſ. I, 21. Hoſ. I, 2, IV, 12. et aliis locis. *ἕνα πατέρα ἔχομεν, τὸν Θεὸν*) Unum Deum colimus, eundem, quem coluit Abrahamus. Eundem Deum profitemur patrem noſtrum, omnium rerum creatorem et conſervatorem. Ieſ. LXIII, 16. Hoſ. II, 4. Simili modo loquitur *Philo*, ut Wetſtenius oſtendit.

42. *Ἐι Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν*) Si, ut profitemini, Deum tanquam patrem ſincere coleretis. *ἠγαπᾶτε ἂν ἐμὲ*) *Diligeretis etiam me*, ſtudia mea, doctrinam meam. Aequum eſt, ut, qui aliquem amat, amet et eos, quorum opera ipſe, maxime ad res eximias, utitur. *ἐκ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω*) i. e. *ἐξελθὼν ἥκω*, *a Deo missus adsum.* Vox *ἐξέρχεσθαι* ſaepe apud *Ioannem* eſt hoc ſenſu, XVI, 27, 28, 30. XVII, 8.

43. *Διατί — τὸν ἐμὸν*) *Si Deum nostis, cur meam dialectum non agnoscitis?* Λαλιὰ ut Matth. XXVI, 73. Qui unius ſunt familiae, eadem dialecto uti ſolent. Ita autem Ieſus hic vocat ſuam docendi rationem plane divinam. Hanc auditores Ieſu non intelligebant; calumniabantur potius eius verba, non tantum obſcura ſed etiam vel maxime perſpicua, atque ſiniſtre interpretabantur. *ὅτι — τὸν ἐμὸν*) Cauſſa haec eſt, quod tam pravo eſtis ingenio, *ut ne aures quidem mihi accommodare possitis.* *Ὀυ δύνασθε*, nempe prae animi veſtri malignitate. Indicatur ratio eius, quod in interrogatione fuerat propoſitum. Non agnoſcebant doctrinam Chriſti pro divinitus revelata, quia eo erant ſtupore, ea contumacia, ut eam ne audire quidem vellent.

44.

44. Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ) Vos adversarii illius generis humani, diaboli perversitatem imitari soletis; *diabolicae indolis estis.* Oppositum v. 47. est ἐκ θεοῦ εἶναι. καὶ τ. ἐπιθ.—θέλετε ποιεῖν) *Et quae ei placent, facere studetis.* ἐπιθυμίας, i. e. quod ei collibitum est; θέλετε, vultis toto animo, cupitis facere, et cum voluptate et gaudio facitis. 1 Reg. XXII, 19—23. Act. XIII, 10. 2 Theff. II, 9. 10. 11. 12. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς) *Ille homicida fuit ab initio,* sc. rerum humanarum; quum nimirum homines primos dolo malo in peccatum illexit, unde mors erat secutura. Diabolum vocari ἀνθρωποκτόνον ob delictum primorum hominum, inde apparet, quoniam non reperitur aliud factum, ad quod ille concurrisse dicatur, et quoniam ipsi etiam Iudaei statuerunt, per diabolum a principio peccatum esse introductum. Sap. II, 14. Ἀνθρωποκτόνος vocatur diabolus, quoniam occasionem peccandi, et sic etiam moriendi praebuit. Sed vox ἀνθρωποκτόνου paullo laxius sumenda est, de eo *qui hominum perniciem quaerit,* non praecise de eo, qui caussa et occasio est mortis physicae. Cf. 1 Io. III, 15. Notandum etiam est, alias externas errandi peccandique caussas a Iesu non excludi. Duo Christus in Iudaeis maxime notat, caedis propositum et veritatis contemtum. Ex his duobus probat, eos referre ingenium diaboli. καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν) Affirmatio per negationem contrarii. Sensus est: *deflexit a veritate*; male et fraudulenter egit. Gen. III, 4. 5. Ex quo patet, diabolum non ob caedem, quam Caino suaserit, sed propter seductionem protoplastorum homicidam nominari. Hos enim mendacio et fraude ad pec-

candum illexit. In historia Caini nihil tale legimus. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ) *Quia non est in ipso studium veritatis.* Similis Phrasis 1 Macc. VII, 18. ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ) *Loquitur pro ingenio suo.* ἴδια h. l. idem valet quod ἰδίωμα; naturalis indoles, ut e. c. arborum et agrorum ἰδίωμα dicitur. ψεύστης ἐστὶ) In more habet fallere. καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ) *et auctor eius,* sc. mendacii, non mendacis diaboli, ut iam olim quidam inepte intellexerunt, quasi sensus esset: Diabolus non minus, quam Diaboli pater, est auctor omnis pravitatis. Scilicet vox αὐτοῦ in phrasi πατὴρ αὐτοῦ non pertinet ad proxime antecedens ψεύστης, sed ad remotius ψεῦδος, quod pronominibus relativis frequenter usu venit, v. c, Act. VIII, 26. et Hebr. IX, 4.

45. Ἐγὼ δὲ — μοι) Est Hebraismus, pro: *Mihi vero non creditis, quia verum vobis eloquor,* quia vera doceo. Adeo alieno et averso animo a veritate estis; cuius vitii quem patrem habeatis, iam indicavi.

46. Τίς ἐξ ὑμῶν — ἁμαρτ.) *Quis vestrum erroris me convincere potest?* Per ἁμαρτίαν *error* h. l. est intelligendus, s. fraus et impostura in docendo, nam τῇ ἁμαρτίᾳ statim opponitur ἡ ἀλήθεια, ut v. 45. ἀλήθειαν λέγειν τῷ λαλεῖν ψεῦδος v. 44. Tantum abesse dicit Christus, ut mendacii redargui possit, ut sibi ne levissimum quidem errorem iure possint exprobrare; tanto magis igitur fide dignam esse doctrinam suam. Ἁμαρτία nempe proprie indicat *aberrationem a scopo,* s. *recto tramite,* sicuti ἁμαρτάνειν notat, *a scopo aberrare, metam non attingere.* Sic etiam Profani, e. g. Plutarch. placit. philos. Lib. I, c. 3. ἁμαρτάνει οὖν ὁ Θαλῆς, *errat igitur Thales,* quum aquam elementum et principium esse dicit.

47.

47. Ὁ ὢν — ἐκ ἐςὲ) *Qui ex Deo natus* (verus Dei cultor) *est, is doctrinam eius admittit; quare vos eam spernitis, quum non sitis Dei filii* (cultores.) Ἐκ τῦ Θεῦ ἔιναι idem eſt quod ὑιὸν τῦ Θεῦ ἔιναι, atque ἐκ τῦ Θεῦ γεννηθῆναι, 1 Io. V, 18. 19. atque 3 Io. v. 11. *ex Deo esse*, et *Deum cognitum habere et colere*, inter ſe permutantur. Igitur ἐκ τῦ Θεῦ ἔιναι eſt *Deum imitari, colere,* Τα ῥήματα τῦ Θεῦ, *doctrina divina,* ut Io. III, 34. Ultima verba ſic conſtruenda ſunt: ὅτι δὲ ὑμεῖς ἐκ ἀκέετε, διὰ τῦτο ἐκ Θεῦ ἐκ ἐςε.

48. Ὀυ καλῶς — ἔχεις;) *Nonne recte dicimus, te esse Samaritanum et insanum? Samaritanum te esse*; intellige, non gente, ſed ſenſu, quia negas, veritatem religionis eſſe penes Iudaeos. Tam blasphema ſentis et loqueris, ut ſolent illi Samaritani. δαιμόνιον ἔχεις) δαιμονᾷς, ut iam aliquoties habuimus. *Insanis*. Noſtri dicunt: Diabolus talia ex te loquitur. Cf. cap. X, 20. ubi διαμόνιον ἔχει καὶ μαινεται iunguntur.

49. Ἐγὼ δαιμόνιον — ἀτιμαζετέ με) *Ego non insanio, sed potius patrem meum honoro, quanquam vos me ignominia afficitis.* Τιμῶ τὸν πατέρα με hic eſt: Exſequor ea, quae me docuit. Uti ille me edocuit, ita homines edoceo, unde etiam flagitioſos dico, flagitioſos, ſervos et liberos Satanae; hanc enim doctrinam mihi demandavit Pater. Καὶ, ut Hebraic. ו. *quanquam, etsi.* 1 Sam. I, 5.

50. Ἐγὼ δὲ ὂ ζητῶ τὴν δόξαν με) *Sed* (quanquam vos me convitiis petitis) *honorem meum iam vindicare nolo.* Non doceo iſta, quae vobis propono, cupiditate

humanae gloriae, quod et ex verbis et ex factis meis facile collectu est. Ἔϛιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων) *Est tamen qui eum spectet atque vindicet.* Deus quaerit, spectat honorem, gloriam meam, i. e. ex adiuncto: efficit, ut innotescat mea dignitas et auctoritas. Hoc autem effecit Deus, dum multis modis comprobavit, hunc esse filium suum, et legatum ad homines. Inde enim innotescebat filii dignitas. Κρίνειν dicitur Deus, quum punit et *praemiis ornat.* Itaque verborum: Deus κρίνει τὴν δόξαν μȣ sensus est: Punit contemtores dignitatis meae, et qui eam agnoscunt, praemiis ornat. Salvam esse vult meam dignitatem per praemia et poenas.

51. Ἐάν τις — τηρήσῃ) *Si quis doctrinae meae constanter morem gesserit.* Hoc enim est τηρεῖν τὸν λόγον τȣ̃ χριϛȣ̃. Cf. infra v. 55. θάνατον — αἰῶνα) *Is nunquam erit miser.* Μὴ εἰς τὸν αἰῶνα, *nunquam.* Ita Iudaei intellexerunt hanc phrasin, v. 32. 53. nec Iesus correxit hanc eorum interpretationem, quam etiam postulat usus hebraeograecus. Ps. XV, 5. ȣ̓ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, *nunquam commovebitur.* Phrasin τὸν θάνατον θεωρεῖν Iudaei v. 52. interpretabantur de morte proprie dicta. At Salvator designaverat mortem improprie sic dictam, *miseriam aeternam*: nam phrasis θεωρεῖν τὸν θάνατον significat etiam *miseriam experiri, infelicem et miserum esse.* Cf. Ioan. X, 28. VI, 50. Promittit igitur Christus suis vitam beatissimam, statim post mortem corporis futuram. Alii: *non morietur in perpetuum,* quia nempe resuscitaturus sum eum. Exemplo illustrat Iesus id, quod v. 50. dixerat, id sibi honoris et dignitatis a

Pa-

Patre datum esse asseverans, ut homines a miseria summa et aeterna per doctrinam suam immunes praestare possit.

52. Δαιμόνιον ἔχεις) Plane insanis, quum talia polliceris. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται) Qui intimae admissionis amici Dei, et oraculorum divinorum interpretes erant, ipsique sermonem non hominis, sed Dei observarunt, mortui tamen sunt. Omnia enim intelligunt crasse et κατὰ πόδας, odio fascinati. καὶ σὺ λέγεις) Tu neutiquam illis comparandus haec audes dicere. ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ); Emphasis est voce μου: nam supponunt, a Mose et prophetis religiose servata mandata Dei. Γεύσασθαι τοῦ θανάτου, *experiri mortem* idem est quod v. 51. θεωρεῖν τὸν θάνατον.

53. Μὴ σὺ μείζων — ποιεῖς) *Esne tu praestantior Abrahamo et vatibus, qui mortui sunt? Quem te venditas?* Quid tibi arrogas? Quae haec est potentia, quam tibi arrogas? Satis tuam insaniam probas, dum te esse praestantiorem Abrahamo, Mose et omnibus Prophetis perhibes, quippe qui ipsi mortui sunt; tu te effers ultra hos omnes, et omnino ultra omnes homines.

54. Ἐὰν ἐγὼ — οὐδέν ἐστιν) *Si ipse mihi tribuerem dignitatem*, (si gloriarer me esse maiorem Abrahamo ex vana gloriae cupiditate,) vana esset haec gloriatio. ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με) *Is, qui mihi tribuit hanc dignitatem, est pater meus*, cuius auctoritate haec talia facio et loquor. ὃν — ὑμῶν ἐστι) Pro θεὸν ὑμῶν εἶναι, cuius constructionis exempla ex Profanis attulerunt *Raphelius* et *Kypke*. *Quem vos Deum vestrum esse dicitis*, cuius vos cultores esse profitemini.

55. Ὀυκ ἐγνώκατε ἀυτόν) Sc. recte, vere. Non intelligitis; qualem cultum praecipue desideret, et quae praemia promittat. Vid. c. I, 18. Ὄιδα ἀυτὸν) Penitus pernovi. Καὶ τὸν λόγον ἀυτȣ̃ τηρῶ) *Eiusdemque mandata exsequor*, ago quod mihi ab eo praescriptum est, et munere mihi demandato accuratissime fungor. Τηρεῖν τὸν λόγον τȣ̃ πατρὸς idem significat, quod ποιεῖν τὸ ἔργον τȣ̃ Θεȣ̃ Io. IV, 34. XVII, 4.

56. Ἀβραὰμ — ἐχάρη) *Abrahamus, gentis vestrae auctor, laetabatur, exspectans se visurum esse diem meum, viditque et gavisus est.* Ante ἵνα ἴδῃ inserendum est: *exspectans, spe fretus*; alias esset Soloecismus. De reliquo variae sunt huius loci explicationes. *Videre diem alicuius* potest esse: videre aliquem viventem, agentem, versantem inter homines, cum aliquo vivere, ut Luc. XVII, 22. Sic sensus esset: Abrahamum exspectasse laetabundum, ut Messiam videret viventem, versantemque inter homines. Haec interpretatio et usui loquendi, et ipsi rei conviens est. Nam et alii viri probi V. T. expectasse et optasse dicuntur, ut sic viderent Messiam, ipso Christo hoc confirmante Matth. XIII, 17. Accedit, quod Abrahamo promissio facta, per unum ex eius posteris omnes gentes felices fore, Gen. XXII, 18. nec improbabile est Abrahamum, tantae probitatis virum de Dei operibus multo rectius statuisse aliis Iudaeis. Obstare quidem videtur quod statim sequitur: καὶ ἔιδε, καὶ ἐχάρη. nam Abrahamus non vidit Messiam in his terris versantem. Sed hanc difficultatem ita tollunt ii, qui hanc interpretationem probant, ut dicant, transitum fieri a pro-

prie-

prietate verborum ad significationem tropicam, ut nempe *videre diem alicuius* sit: mente et animo videre, aut repraesentare sibi futuras eius res; quod usui loquendi in omnibus linguis optime convenit. Cf. Hebr. XI, 13. Ita vero in his verbis esset tantummodo repetitio superiorum, et res eadem bis diceretur; quod reprehensione caret. Alii *videre diem alicuius* volunt esse: experiri ea, quae quis facit; non quo videas illum adspectabili modo viventem et versantem, sed experiaris, quid agat. *Dies Dei* saepissime in V. T. dicitur opus Dei, et tum *venit, instat dies Dei* significat: insigne opus operabitur Deus. Iam autem, quum quaeritur, qualem tandem operationem Messiae viderit et expertus sit Abrahamus, tum interpretes in varias scinduntur opiniones, e. gr. vidisse Abrahamum opus Dei, vel Messiae, quum Gomorra cum Sodoma est excisa; quum Isaacum arae imposuit, et vitae restitutum recuperavit etc. sive etiam tota res refertur ad visionem; Deum nempe per visionem Abrahamo omnem seriem vitae Christi declarasse, quae omnia ex mero arbitrio dicuntur. Vid. SAM. FR. NATH. MORI recitationes in Evang. Ioanuis ed. a THEOPH. IMM. DINDORF, Lips. 1796. p. 162. s. ZIEGLERUS (*Erläuterung* der schwierigen Stelle Io. VIII, 12—59. in Henckens Magazin Tom. V, pag. 247. ff.) statuit, diem Messiae esse eundem cum die Iehovae; nam apud istius aevi Iudaeos eam viguisse opinionem, Messiam cum Deo esse coniunctissimum, ita ut illa etiam loca V. T. ubi de apparitionibus numinis in his terris sermo est, de Messia exposuerint, (quod probat ex paraphrasibus Chaldaicis et libro *Sohar*, coll. *Schoettgen*. Hor. hebr. T. II. p. 6. 7.)

 Iam

Iam vero diem Iehovae designare illud tempus, quo Deus maiestatem suam manifestet, Ioel II, 1. Amos V, 18. Io. XII, 41. porro gestire, desiderare diem Iehovae idem esse ac desiderare, optare maiestatem Iehovae, quae simul etiam sit maiestas Messiae, hanc autem gloriam et maiestatem Iehovae vel Messiae h. l. ex serie orationis nihil esse aliud nisi immortalitatem, et summam felicitatem in altera vita; ergo sensum verborum: *Abrahamus diem meum videre gestiit*, esse, *immortalitate et felicitate summa apud Deum frui optavit*, huiusque voti compos factus est post mortem corporis, Luc. XX, 37. 38. — Huic interpretationi contextum favere, negari vix potest. Iesus enim v. 51. promiserat: *Si quis meae doctrinae obtemperaverit, is nunquam erit miser*; hoc fieri posse. Iudaei negaverant v. 52. 53. Iesus autem affirmat v. 36. Cf. Io. Ern. Chr. Schmidtii *Biblioth. für Kritik und Exegese* etc. Tom. I. p. 329. ff. Facilior tamen videtur esse explicatio, si post εἶδε suppleamus ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *vivens in coelis*, Luc. XX, 38.

57. Εἶπον οὖν — ἑώρακας;) *Hinc Iudaei: nondum es quinquagenarius, et Abrahamum vidisti?* Videntur Iudaeorum Primores haec verba Iesu bene intellexisse, sed studio in alienum sensum detorsisse, eo consilio, ut ab eo elicerent apertam professionem, se esse Messiam, eumque deinde deferrent, tanquam seditiosum, qui dignitatem regis politici (Messiae) sibi arrogare vellet. Πεντήκοντα, inquiunt ἔτη οὔπω ἔχεις. Quasi dicerent: certe nondum semisaecularis es. Nec refert, quod Christus multis inde aberat; agunt enim liberalius, quia hoc omne

nihil

nihil ad eos annos, qui ab Abrahami aevo numerabantur. καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας) Solet fieri, ut qui nos videt, eum et nos videamus. Senſus eſt: Quomodo fieri potuit, ut tu et Abraham alter alterum conſpiceretis? Sumunt omnia in ſenſu vulgari.

58. Πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι) *Antequam Abrahamus nasceretur, ego fui.* Praeſens tempus, ἐγώ εἰμι aperte exprimendum eſt praeterito tempore: *ego fui*, ut Pſ. XC, 2. Ier. I, 5. Hoc enim poſtulat ſeries orationis. In obiectione Iudaeorum ſermo erat de exiſtentia; ergo etiam in reſponſione de exiſtentia ſermo eſſe debet. Obiectio erat: Non potes vidiſſe Abrahamum, quia nondum es quinquagenarius, nec tum natus eras, reſpondet Ieſus: Ego fui, antequam ille fuit. Sic ſenſu pari reſpondetur oblectioni. Sed ab aliis huic loco alius infertur ſenſus. Nonnulli enim interpretantur: Ego Meſſias credi et ſperari ſolebam; fuerunt iam ante Abrahamum, qui me ſatis noſſent, ut poſt verba ἐγώ εἰμι ſupplendum ſit: *Messias*. Cf. ſupra v. 24. 28. infra c. XIII, 19. Sic ſenſus eſſet: Ego ſum Meſſias, Adamo, Enocho, Noacho et Patriarchis promiſſus, atque exſpectatus, diu antequam Abrahamus natus eſſet. Sed Meſſiam Patriarchis ante Abrahamum fuiſſe promiſſum, vix idoneis argumentis confirmari poterit. Alii igitur explicant de *destinatione*. *Iam ante Abrahamum natum destinatus fueram Messias.* Vid. Loefflieri commentationem, annexam verſioni germanicae libri *von dem Platonismus der Kirchenväter* etc. edit. 2. p. 384. et Jerusalemi *nachgelassene Schriften.* P. I. p. 216. Sed tum in verbis Ieſu

non

non esset responsio ad obiectionem Iudaeorum. Si porro Christus hoc tantum dicere voluisset, se destinatione divina ante Abrahamum fuisse, nihil dixisset nisi quod quilibet de se dicere potest. Saepe autem dicitur in hoc Evangelio Filius Dei ante mundum conditum extitisse. Denique inde etiam apparet, Christum singulare quid dixisse, quia Iudaei ita exardescebant ira, ut arriperent lapides in eum coniiciendos. Ex mente saltem Ioannis, ὁ λόγος, intime coniunctus cum homine Iesu, ante mundum conditum extitit, c. I, 1. seqq. et Iesus ipse de se, omnia Patris consilia tenente, qui eum viderit, audierit, in eius sinu fuerit, tam multa dicit, ut perquam difficile sit, hanc sententiam, Messiam extitisse ante mundum conditum, ex hoc Evangelio delere. Vid. ZIEGLERI commentat. modo laudatam, l. c. pag. 253. seqq.

59. Ἦραν — ἐπ' αὐτὸν) *Tum illi, sublatis lapidibus aggressi sunt eum obruere*, velut blasphemum. Cf. Matth. XXVI, 63—66. Io. V, 18. X, 30—53. Levit. XXIV, 15. 16. In verbis ἐκρύβη καὶ ἐξῆλθεν est Hebraismus; *Occultatus est et abiit*, pro: occulto, clam abiit, per multitudinem ipsi amicam, atque eum circumcingentem, ne furorem suum in eum exsequerentur Iudaei. διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν) Videtur hoc additum ex Luc. IV, 30. ut et quod sequitur καὶ παρῆγεν οὕτως ex initio capitis sequentis; nam et vetustissimi codices graeci non habent, et in Latinis deest.

CAP.

CAP. IX.

1. Καὶ παράγων — γενετῆς) *Et in transitu* (quum e templo exiret in urbem,) *vidit hominem inde a natalibus coecum.* Nempe coecus hic ſedebat ad viam, ut fieri ſolebat Matth. XX, 30. Ἐκ γενετῆς) non fruſtra additur; nam id vitium conſtat humana ope eſſe inſanabile.

2. Τίς ἥμαρτεν — γεννηθῇ) *Utrum ipse suis peccatis, an parentes ei contraxerunt coecitatem?* Ἁμαρτάνειν h. l. non eſt ſimpliciter *peccare*, ſed etiam peccando culpam contrahere. Ex traditione habebant, coecitatem et alia eiusmodi corporis vitia poenas eſſe peccatorum. Quaerunt ergo, an ipſe coecus peccaverit, quia multi Iudaeorum credebant praeexiſtentiam animarum, imo et μετενσωμάτωσιν, ut apparet ex *Philone*, *Iosepho* et Thalmudiſtis. Adde, quod ſecundum Iudaeos malus affectus in homine praevalere incipit dum adhuc eſt in utero. Bereſchith R. XXXIV. De ſomniis Rabbinicis hanc diſcipulorum quaeſtionem illuſtrantibus vid. *Michaelis* ad h. l.

3. Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ) Haec accipienda ſunt κατὰ τὸ ὑποκείμενον, i. e. accommodanda ad interrogationem diſcipulorum, qui de peccato quaeſiverant, quo prae ceteris iſte tantam calamitatem videretur meritus eſſe; non quod peccati iſti prorſus expertes fuerint, ſed eius, quod cauſſam dediſſet illius miſeriae. ἀλλ᾽ ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ) *Sed ut Deus in eo ostenderet quid facere possit.* Ἔργα (pro Singul. ἔργον) τοῦ θεοῦ h. l. non eſt negotium a Deo demandatum,

tum, ſed aliquid quod Deus ipſe facit et facere poteſt. Nec exprimitur conſilium, quo Deus permiſerit, ut ille homo coecus naſceretur, ſed effectus. Nolite quaerere, inquit Chriſtus, an coecitas huius hominis ſit poena peccati? Diſcite potius ex eo, quod iam fiet, quomodo Deus auxilio ſuo hunc et alios miſeros exhilaret. Miſeri homines non ſemper pro impiis ſunt habendi.

4. Ἐμὲ — ἡμέρα ἐςὶν) *Oportet me agere, quae Deus agi vult, quamdiu opportunitas adest.* Inter ea, quae Deus per Chriſtum efficere voluit, etiam hoc erat, ut aegroti ſanarentur, et miſeri exhilararentur. Per ἡμέραν opportunitas aliquid efficiendi ſignificatur. Dies enim laboribus eſt deſtinatus. Forte iam inclinabatur dies, et nox paullo poſt inſtabat; hinc deſumit Ieſus occaſionem huius ſententiae dicendae. ἔρχεται νὺξ) Tranſibit illa opportunitas; poſtquam nox quaſi inciderit, locus non ſupereſt rebus peragendis. Obſcure ſignificat Ieſus, ſe non diu inter homines eſſe verſaturum, voce ſua docturum, et per ſe effecturum miracula.

5. Ὅταν — κόσμε) *Quamdiu inter homines adhuc ago, solis instar me esse oportet*, i. e. beneficum. Τὸ φῶς τȣ̃ κόσμȣ eſt *sol*, omnia colluſtrans et calefaciens. Huic Chriſtus ſe comparat. Supplendum: Itaque et nunc id agam, quod me agere decet, licet vos putetis, *Sabbati* religionem obſtare. Cf. v. 14.

6. Ταῦτα — τȣ̃ τυφλȣ̃) Cur Chriſtus hoc fecerit, non poteſt certo definiri, tacente Evangeliſta. Fortaſſis voluit oſtendere, quam exiguis ad efficiendum uti poſſet

re-

rebus. Fortaſſis etiam fecit hoc ideo, quia praevidebat, inimicos eum reprehenſuros eſſe ob leviculam hanc occupationem, quae ne digna quidem erat hoc nomine, atque ut tanto magis in apertum produceret Phariſaeorum improbitatem, qui eum criminaturi erant, quod ſabbatum violaſſet. Nam hoc ipſo demonſtrabant permagnam iniquitatem erga Chriſtum. Sic apparebat malitia adverſariorum, vituperantium quod non vituperandum, ſed laudandum potius erat.

7. Νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ) *Lavator in piscina Siloam.* εἰς pro ἐν. Piſcina τοῦ Σιλωάμ, בְּרֵכַת הַשֶּׁלַח Nehem. III, 15.) ſita ad angulum urbis Auſtro — occidentalem, ortum habuit a *fonte* Siloam, qui, referente Hieronymo, teſte oculato, ex montis *Sionis* radicibus oritur. Ex hoc fonte ducti erant rivi in duas *piscinas* maiores, quarum altera dicebatur *superior*, altera *inferior*. Vid. Ieſ. VII, 3. XXII, 9. CARPZOVIUS in Notis ad *Schickardum de iure Regio Hebraeorum*, allatis Hebraeorum locis oſtendit, fontem illum et piſcinam inde ductam in magna exiſtimatione apud Iudaeos fuiſſe. Vide etiam *Lightfooti* disquiſitionem chorographicam Ioanni praemiſſam cap. V. et Cent. chorograph. Matthaeo praemiſſam cap. 25. Ἀπεσταλμένος, *missus*, ab Hebraico שָׁלַח *misit*. Sic dictum volunt Hebraei hunc fontem, quod inde aqua emitteretur. Iſta enim aqua *mittebatur*, i. e. ducebatur non tantum in duas piſcinas, ſed etiam in urbis varias partes; inde nomen erat *aquaeductui*. Cur autem Chriſtus coecum non ſtatim ſanavit, ſed ad piſcinam Siloam miſit? Non male Chriſoſto-

mus:

mus: ἵνα μάθῃς τοῦ τυφλοῦ τὴν πίστιν καὶ ἵνα ἐπιστομισθῇ τῶν Ἰουδαίων ἡ ἀγνωμοσύνη. εἰκὸς γὰρ ἦν ἅπαντας ὁρᾷν αὐτὸν ἀπιόντα, τὸν πηλὸν ἔχοντα ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς κεχρισμένον κ. τ. λ. Erant igitur quamplurimi factae sanationis testes.

8. 9. Τυφλὸς ἦν) al. leg. προσαίτης ἦν. Ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν) Qui hoc dicebant, hoc solo abstinebantur, ne eundem crederent, quod non cogitarent fieri posse, ut coeeus visum acciperet.

11. Καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα) *Statim ut lavi, accepi visum.* Est autem catachresis: nam ἀναβλέπειν proprie eorum est, qui videndi facultatem aliquando habuerunt; sed nec male *recipere* quis dicitur, quod communiter tributum humanae naturae ipsi absuit.

13. Πρὸς τοὺς Φαρισαίους) Grotius intelligit Synedrium, in quo plurimi erant Pharisaei. Alii aliquos Synedrii assessores, tanquam statores religionis; nam Sabbato hoc fecerat Iesus, v. 14.

15. Πάλιν — ἀνέβλεψεν) Interrogabant eum accuratius, ut eo magis constaret de *criminis*, quod putabant, a Iesu perpetrati, magnitudine.

16. Οὗτος — οὐ τηρεῖ) Non est a Deo missus, quia solet in Sabbato operari. Iam enim aliquoties sanaverat. ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς) Intellige ex verbis antecedentibus, qui se falso a Deo missum praedicat. Tales enim excellenter peccatores vocantur. 2 Thess. II, 3. Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς) *Atque dissensio inter eos orta est.* Σχίσμα *dissidium*, q. d. divisae sententiae.

17.

17. Ὅτι προφήτης ἐστὶν) A Deo missus. Receptum erat inter ipsos, mandato prophetae solvi posse Sabbatum.

19. Ὑμεῖς λέγετε) Ipsa percunctatione ostendunt, quale responsum desiderent, nempe non fuisse revera coecum, aut certe non natum talem, ut aut everteretur aut minueretur laus sanationis.

21. Ἡλικίαν ἔχει) *Adultus, maturus aetate est.* Sic apud *Philonem* de Leg. ad Cai. p. 1025. γυναῖκες αἱ ἐν ἡλικίᾳ et παρθένοι ac πρεσβύτιδες distinguuntur.

22. Ταῦτα — τοὺς Ἰουδαίους) Ταῦτα, *haec*, non plura. Timidius ita loquuntur, nec quicquam adiiciunt in laudem Iesu Cf. comm. 23. συνετέθειντο) *in eo convenerant; conspirarant* quasi. ἀποσυνάγωγος γένηται) *Synagoga moveretur,* i. e. excluderetur a synagogis et familiari convictu, nempe per *Niddui; nem Cherem,* ἀνάθεμα, qui secundus est gradus, in Iesu sectatores decerni demum coepit post resurrectionem.

24. Ἐκ δευτέρου) Pressiori interrogatione aliquid sperabant se posse elicere, quod claritatem miraculi obscuraret. δὸς δόξαν τῷ θεῷ) *Deum reverere,* ut tibi potius culpam et maculam inferas, et fatearis mendacium. Ede confessionem veri in Dei honorem, ut manifestum fiat, utrum hic homo sit verus an falsus propheta? Fuit quasi sacra formula. Iof. VII, 19. 1 Sam. VI, 5. ἡμεῖς — ἁμαρτωλός ἐστιν) *Nos scimus, eum virum esse impostorem.* Quo magis eliciant aliquod testimonium in Iesum, aiunt, sibi iam aliunde constare, esse ipsum falsum iactatorem prophetici muneris.

26. *Τί ἐποίησέ σοι;*) Ex ipso sanationis modo sperabant aliquid deprehensuros se, quo constaret, non fuisse veram ac nativam coecitatem.

27. *Καὶ οὐκ ἠκούσατε*) Vulgata omittit negationem; sed codd. quos novimus omnes, translationes etiam, habent. Retinenda igitur videtur, sed cum interrogandi nota, ut melius cohaereat quod sequitur: *Annon satis audistis?* Possunt etiam verba; *καὶ οὐκ ἠκούσατε*, verti: *sed non attendistis.* Verbum enim *ἀκούειν* interdum non simpliciter *audire*, sed recte *percipere*, et in animum admittere significat. *μὴ καὶ ὑμεῖς — γενέσθαι*) Sunt verba indignantis et subirati.

29. *Πόθεν ἐστὶν*) Oppositio membri praecedentis ostendit *πόθεν* hic significare missionem. Nescimus suopte impulsu, an daemonis instigatu doceat.

30. *Ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν*) *Mirum sane est hactenus.* *Ἐν τούτῳ*, sc. *τῷ μέρει*, *hac ex parte*, *hactenus.* 2 Cor. III, 10. et 1 Petr. IV, 16. *ὅτι ὑμεῖς — ὀφθαλμούς*) *Vos nescire, unde sit ille,* (hominem esse divinum, a Deo missum) *quum tamen* (*καὶ*) *mihi visum reddiderit.*

31. *Οἴδαμεν — ἁμαρτωλῶν ὁ θεὸς οὐκ ἀκούει*) i. e. Scimus, Deum minime id efficere, quod homines improbi effectum vellent. Est quidem hoc satis proverbiale, ut videre est Ps. LXVI, 18. Ies. I, 13. et alibi: sed et praecedentia et sequentia exigunt, ut intelligatur hoc de eo, qui falso se a Deo missum asseverat; quem Deus non exaudit, ut divina edat signa ad fidem faciendam suae missio-

ſionis. Habuit nempe homo ſanatus Ieſum pro legato divino, qui ad patranda miracula auxilium divinum ſibi expetere ſoleret. Et revera Chriſtus ſaepe Patrem rogavit; quum miraculum vellet patrare, ut Evangelica hiſtoria nos docet. ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ) Eſt et hoc proverbiale, ut videre eſt Pſ. XXXIV, 16. ſed et hoc aptandum ad praeſentem materiam, ut intelligatur Deus libenter concedere poteſtatem ſignorum his, qui pio animo Dei mandata exſequuntur, et ad hoc ſignis opus habent.

32. Ἐκ τοῦ αἰῶνος — γεγεννημένου) *Nunquam auditum est, quemquam nato coeco visum reddidisse.* Vere hoc dixit homo, qui viſum receperat. Noſtra aetate Chirurgus quidam Anglus, *Cheseldon*, primus fuit, qui chirurgicis operationibus coeco nato viſum reddidit. Ergo id, quod Ieſus fecit, eo tempore iam in ſe fuit miraculum. Accedit, quod Salvator hominem aegrotum nullis adhibitis remediis naturalibus ſanavit. Vid. *Michaelis* ad h. l.

33. Εἰ μὴ — οὐδὲν) *Nisi igitur ille a Deo esset missus, non posset tale quid patrare.* Οὐδὲν, ſc. horum quae facit.

34. Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος) ὅλος, i. e. totus, quantus es, ſcates peccatis, homo es peſſimus, ein gebohrner Böſewicht. Sic et Profani loquuntur; et eſt locus in *Schir* R. I. 6. *Dum adhuc estis in utero matris vestrae, committitis idololatriam, quia mulier gravida intrat in idoleum etc.* Tu, aiunt, vitioſus totus *natus es*, quum corporis nativum vitium arguat vitioſitatem, qua ante te natum animus tuus iam infectus fuerit. Cf. v. 2.

Καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς, *tu audes nos docere* de precibus, quem Deus audire aut non audire soleat? ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω) Non dimiserunt, sed per apparitores e curia Synedrii ignominiose eiici iusserunt, simulque excommunicaverunt.

35. Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ) *Credisne in Dei filium,* in Messiam quod omnes Iudaei facere se profitentur? Alii sine interrogatione: Is, cui tu credis, est filius Dei, Messias. Sed haec explicatio ob sequentia vix locum habet.

36. Ἀπεκρίθη — εἰς αὐτόν;) *Respondet: quis est ille, Domine, ut in eum credam?* Non noverat homo, cum eo se colloqui; a quo beneficium acceperat; nam oculis suis eum nondum viderat. v. 11.

37. Καὶ ἑώρακας — ἐκεῖνός ἐστιν) *Atqui is, quem vides, et qui tecum iam loquitur, is est.* Verba ἑώρακας αὐτὸν non hoc volunt, filium Dei adesse praesentem; hoc enim sequentia verba indicant: sed hoc potius significant: *Nunc vidisti* (vides) filium Dei, Messiam, qui te nuper iam viderat, tunc vero nondum abs te adspici poterat, quia adhuc eras coecus.

39. Καὶ εἶπεν) Alio tempore hoc dixisse Iesus videtur; nam Pharisaei erant praesentes, v. 40. εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον) Κρίμα h. l. *iudicium, sententia.* Ἐις κρίμα, *ad pronunciandam sententiam,* ad decernendum, qui sint boni, qui mali, qui sapientes qui minus. Pharisaei enim putabant, se solos esse sapientes et bonos. In adventu Christi contrarium apparuit.

Non

Non repugnat Io. III, 17. nam ibi κρίνειν alio ſenſu ſumitur. οἱ μὴ βλέποντες) *Qui animi coecitate laborabant.* More ſuo alludit ad rem geſtam. *Qui non vident,* ſubintellige: et qui tales ſe eſſe ſentiunt; qualis ille coecus fuerat, qui nullam ſibi rerum divinarum peritiam arrogabat. βλέπωσι) Cognitione donentur. οἱ βλέποντες) Qui ſe videre putant ſolos, quales erant Phariſaei, qui propterea arroganti titulo ſe Sapientes vocabant. τυφλοὶ γένωνται) i. e. appareant coeci, ignari rerum divinarum, ut Phariſaei, qui omni modo hoc agebant, ne viderent, quod videbant, coeco lucem datam.

40. Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν) Satis intelligebant, Chriſtum de animi coecitate loqui; ſed indignum et incredibile putant, ſe in numero eorum poni, qui animi coecitate laborarent.

41. Εἰ τυφλοὶ ἦτε) Si vos pro coecis haberetis; ſi agnoſceretis ignorantiam, qua tenemini, vel etiam: ſi eſſetis in numero vere inſciorum; ſi propter ingenii tarditatem non poſſetis perſpicere id quod verum eſt. οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν) *Nulla esset vestra culpa.* Ἔχειν ἁμαρτίαν, *reum esse culpae,* ut infra c. XV, 24. XIX, 11. Senſus igitur eſt: *Si ignorantia vestra esset invincibilis, nulla esset vestra culpa.* νῦν δὲ λέγετε, ὅτι βλέπομεν) ὅτι abundat more hebraeo, et λέγειν hic eſt *cogitare. Non autem existimatis vos sapere;* etiam poſtquam error veſter vobis aperte monſtratus eſt. ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει) *Culpa vestra manet,* i. e. non aufertur, non condonatur; illa culpa veſtra porro vos premet. Sic enim explicandum ob membrum ſuperius hic oppoſitum.

CAP. X.

1. Αμην, ἀμὴν λέγω ὑμῖν) Pergit Chriſtus in reprehenſione Iudaicorum doctorum. Hi enim eum pro falſo doctore declaraverant, et excommunicaverant eos, qui eum pro vero Propheta et Meſſia agnoſcebant. Ieſus autem, imagine a paſtore deſumta, ſe verum Meſſiam, illos falſos doctores eſſe oſtendit. Igitur parum commode hoc caput eſt diviſum ab eo quod praecedit. Ὁ μὴ εἰσερχόμενος— λῃστής) *Quisquis non per ianuam intrat in caulas ovium, sed aliunde irrumpit, is fur est et latro.* Αὐλὴ h. l. eſt *ovile*, et ovile improprie dicitur Dei populus, grex Dei, vera eccleſia, coetus eorum, qui Deum recte colunt, et religione ita utuntur, ut per eam ad veram pertingant felicitatem, veris Dei cultoribus promiſſam. Haud raro in V. T. Reges, Prophetae atque Doctores comparantur cum *pastoribus*, ſubditi cum *ovibus*, totus populus Deo peculiaris cum *grege*. Ezech. XXXIV, 11. ſqq. Ierem. XXIII, 4. 5. Εἰσέρχεσθαι εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων dicuntur ii, qui ullo modo intrant in hoc ovile, Dei eccleſiam, ſive ut rectores populi atque doctores, (v. 2. ſqq.) ſive ut membra coetus divini. (v. 9.) Ἡ θύρα h. l. eſſe videtur legitimus ordo perveniendi ad reipublicae ſacrae adminiſtrationem. Infra v. 7. Chriſtus ſe ipſum vocat τὴν θύραν eam ob cauſſam, quod paſtoribus et ovibus per eum pateat aditus in ovile, in veram Dei eccleſiam. Hic, ubi de *pastoribus* ſermo eſt, (v. 2.) *per ianuam intrare in ovile* ſignificat, *legitimo ordine et modo adire munus docendi et regendi Dei populum.* Qui vero praeter ius et fas ſibi arrogant imperium in gregem

gem Dei, et malis artibus auctoritatem sibi conciliare conantur, ii comparantur cum *furibus* et *latronibus*, quia, salute populi neglecta, tantum suis commodis, honoribus et divitiis student, summo cum detrimento populi. Tales inprimis erant Pharisaei, sed etiam reliqui Primores populi, qui modo hominem innocentem e Synagoga et ecclesia exturbarant, c. IX, 34. Cf. Matth. XXIII. Docet igitur Iesus, non admodum esse dolendum, si quis a Pharisaeis, falsis doctoribus, furum et latronum instar grassantibus, ex coetu Iudaico eiiciatur; *se* enim esse verum rectorem et doctorem populi divini, per quem unice pateat aditus in veram ecclesiam v. 7—9. quique omnes ad se accedentes libenter recipiat. Sic hominem paullo ante coecum, eiectum e Synagoga Iudaeorum, ad se et agnitionem sui perduxerat Iesus; i. e, in suum receperat ovile.

2. Ὁ δὲ — προβάτων) *Qui vero per ostium intrat, is pastor est ovium*, veri nominis doctor coetus divini. *Per ostium*, i. e. legitimo ordine intrat in ovile is, cui aditus ad gregem datur per Iesum, qui propterea infra v. 7. seipsum appellat τὴν θύραν. Sine dubio hoc vult Iesus, *suae* disciplinae alumnos, et veri nominis sectatores, ab ipso edoctos, quales erant tum temporis duodecim discipuli, legitimos esse doctores, et legitime praeesse populo Dei, non autem discipulos Pharisaeorum; se, ut Dominum gregis, legitima potestate constituendi doctores, praeditum esse.

3. Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει) *Ei ianitor aperit fores.* Veteribus ianitores servi fuerunt, vel ancillae quae ad in-

intrantes et exeuntes attenderent et quos vellent, admitterent; quos nollent, repellerent, saltem intromitti cupientes domino denunciarent. Nam ianuae domorum interdiu noctuque fuerunt clausae. Vid. *Pignorius de servis* p. 443. 444. et *Popma* de operis servor. p. 133. sqq. Θυρωρὸς h. l. est unus e servis, qui in stabulo versatur, et domino, data occasione pulsanti ianuam, aperit. Sed in applicatione non attenditur; nam pertinet hoc ad descriptionem huius imaginis, et nihil opus est in parabolis particulas singulas habere, cui respondeant. Ergo frustra sunt, qui per ianitorem vel *Angelum* Ecclesiarum praesidum, vel *Spiritum S.* vel *Mosen* vel *Christum* ipsum intelligunt. Toti tamen phrasi hoc inesse potest: talem pastorem, in schola Christi eruditum, doctrina salutari imbutum, pro vero doctore agnosci a veri amantibus; Deum eius conatibus favere, et facere ut eius auctoritas agnoscatur ab iis, qui veritati studeant, et salutem suam appetant. καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει) Ἀκούειν h. l. non tam significat *audire*, quam *agnoscere*. Habent pastores voces quasdam proprias ut σίττα apud *Theocritum*, quibus assuescunt pecudes. *Oves* autem in assabulatione intellige homines eos, qui pio sunt animo, ac proinde dociles. Infra v. 16. Hi ex doctrinarum praestantia et salubritate verum doctorem agnoscunt. καὶ τὰ ἴδια — ὄνομα) *Et oves suas vocat nominatim.* Morem antiquissimum, nomina propria ovibus, canibus, felibus, equis, hircis imponendi, idoneis veterum locis diligenter probat *Fabricius* in Notis ad Sextum Empiricum pag. 19. Ex his verbis manifestum esse putant nonnulli, Christum hic de se tantum, tanquam vero Pastore, loqui, quip-

quippe in cuius poteftate tantum pofitum fit, oves fuas fingulas noffe et appellare, quod fieri non poffit ab homine Miniftro ullo, inprimis fi de interiori cognitione cogites. Sed de interiori cognitione hic cogitandum non eft; phrafis enim fignificat diligentem paftoris curam, qua fingulis fuis ovibus profpicit, quantum fieri ab homine poteft. Nec obftat vocabulum ἴδια, notum enim eft, ἴδιον non femper ufurpari de *peculio*, cuius tu fis *dominus*, fed fimpliciter poni pro αὐτοῦ, ἐμοῦ etc. Exempla funt Act. XXIV, 23. Matth. IX, 1.* Ergo paftoribus oves *propriae* effe dicuntur, quatenus curae eorum funt traditae. ἐξάγει αὐτὰ) *Educit in pascua.* Ne hoc quidem requirit fpecialem ἀνταπόδοσιν, pertinet enim ad defcriptionem curae paftoralis. Profpicit fuorum faluti.

4. Καὶ ὅταν — ἐκβάλῃ) *Qui ubi oves eduxit.* Quod iam dixerat ἐξάγειν, nunc dicit ἐκβάλλειν, quod ut hebr. שָׁלַח et גָּרַשׁ non tantum *expellere*, fed faepe etiam *emittere* fignificat. Cf. Matth. IX, 38. Ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται,) *Anteit eas.* Ex more illarum regionum, qui et hodie viget. In aliis quibusdam terris paftores non ducunt oves, fed eas fequuntur. Hoc vult Chriftus: Talis Paftor et doctor non tantum tradit veras ac falutares doctrinas, fed etiam exemplo fuo praeit iis, qui eius auctoritatem agnofcunt; hi autem exemplum eius imitantur, quia fciunt eum nonnifi vera ac falutaria docere, et exemplum eius dignum effe imitatione.

5. Ἀλλοτρίῳ — φωνήν) *Alienum vero ducem non facile sequentur, sed fugient, quod aliorum vox iis*

ignota est. Senſus eſt: *Falso doctori non praebent aures, sed adversantur eum.* Ἀλλότριος, qui non eſt vere paſtor, rerum alienarum appetens, v. 1. 8. 10. Sic coecus natus minas adverſariorum Ieſu contemſerat, nec monitis eorum paruerat, cap. IX, 24. ſqq. multique alii eo ipſo tempore obtemperaverant Ioanni, Luc. VII, 29. ſ. XX, 5. ſ. et poſt Chriſti reſurrectionem obtemperaverunt Apoſtolis, veris doctoribus quotiquique erant veri amantes et ſalutis cupidi, neglectis Phariſaeis et falſis doctoribus.

6. Παροιμίαν) Non eſt proverbium proprie, ſed ſimilitudo aut parabola, quae Hebrais מָשָׁל dicitur, et in genere omnem ſermonem figuratum, imaginem, allegoriam ſignificat. Diſtinguunt Graeci παροιμίαν et παραβολὴν, ſed Helleniſtae pro eodem uſurpant. ἐκεῖνοι — αὐτοῖς) *Illi autem non intellexerunt huius sermonis sensum.* De univerſo hoc et ſequenti loco monendum eſt, eum totum eſſe allegoricum. Quum autem omnis allegoria ſit ſimilitudo; ſimilitudo autem multis partibus ſpectari poſſit; fit, ut in una eademque allegoria homo multis modis ſpectari poſſit. Unde Chriſtus modo ſe appellat ianuam, modo paſtorem gregis, modo ianitorem. Proinde non opus eſt, ſingulas partes ad aliud quid applicare velle; nam omnia applicantur ad unam eandemque rem, diverſo modo, ſicut allegoria de cibo coeleſti cap. VI. multis modis ſpectatur.

7. Εἶπεν — Ἰησοῦς) *Porro igitur Iesus ad eos dixit.* Repetit allegoriam ante propoſitam, ita ut ipſam imaginem retineat, in quibusdam tamen partibus ab ea rece-

recedat, et praeterea quoque verba propria et perspicua addat. ὅτι — προβάτων) *Ego sum ianua per quam oves intrant*, sc. in ovile. *Ovile* est coetus Messiae, ecclesia. *Oves* membra singula huius coetus. Ianuam dum se vocat Christus, significat, se esse , per quem et pastores et oves fiant membra verae ecclesiae, et potiri possint ea felicitate, quae Dei subditis et cultoribus promissa sit. Cf. v. 9. cap. XIV, 6. Θύρα enim *primo* quidem est aditus ad rem aliquam; *deinde* vero is, qui aditum et facultatem ad aliquam rem dat.

8. Πάντες — λῃσταί) *Quotquot* (Paullo) *ante me munus regendi populum aggressi sunt, furibus et latronibus sunt similes.* Hic mihi verus huius loci difficilis sensus esse videtur. Recte BENGELIUS in *Gnomone* ad h. l. monet, verbum εἰσί, *sunt*, in praesenti, indicare, illud ἦλθον, *venerunt*, accipiendum esse de tempore praeterito proximo, et de cursu aliorum proprio, cui opponitur δι' ἐμοῦ, v. 9. Deinde etiam πάντες populariter dictum esse videtur. *Omnes* fere, inquit, *qui* his temporibus, *ante me doctores populi fuerunt, erant homines pessimi.* Ἔρχεσθαι de iis dicitur, qui ad munus aliquod gerendum prodeunt, et quidem h. l. de iis, qui tum temporis populo praeerant. Pharisaei et primores Iudaeorum, quotquot inter initium muneris Christi, et inter tempus huius paroemiae, paullo ante passionem dictae, docendi munus erant aggressi, antecessorum similes. Voces πρὸ ἐμοῦ non extant in Codd. variis. Videntur autem a nonnullis ideo missae, ne iniuria fieret Prophetis V. T. quos hic a Manichaeis intelligi, *Theophylactus* auctor est. Sed de

de Prophetis h. l. non sermo. Nec cogitandum est de hominibus, nomen ad dignitatem Messiae sibi arrogantibus, vel similibus impostoribus, quales fuerunt *Iudas Gaulonites* et *Theudas*, Act. V, 36. 37. Nam totus contextus docet, sermonem esse de Pharisaeis et Iudaeorum proceribus, qui auctoritate sua in regendo populo abutebantur. Comparantur cum *furibus et latronibus*, quia consilia eorum ad perniciem et detrimentum plebis imperitae, atque ad aucupandum commodum, honorem, lucrum etc. spectabant. Nam *fures* aliena clam ad se rapiunt, *latrones* aperta vi alios spoliant. Talibus similes fuisse Pharisaeos et legisperitos, discimus ex Matth. XXIII. Ἀλλ' ὐκ — πρόβατα) *Sed oves non sectantur eos*, respuunt eorum doctrinam et consilia. *Oves* sunt veri cives regni divini, dociles et veri amantes.

9. Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα, i. e. ego sum is, qui aditum et facultatem dat ingrediendi in regnum divinum. Per meam tantum doctrinam fieri aliquis potest civis coetus divini, et legitimus doctor. Hoc statim explicatur verbis sequentibus: δι' ἐμοῦ — εὑρήσει, *per me qui intraverit, salutem consequetur, atque per omnem vitam habebit pascua*. Per Christum *intrat* (in ovile) qui per eius doctrinam fit civis divini coetus. Hoc et de ovibus, et de legitimis pastoribus intelligendum esse videtur. Σωθήσεται, *salute fruetur*, felix erit. Haec autem salus, haec felicitas ita describitur: καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει, *per omnem vitam habebit pascua*. Phrasis εἰσέρχεσθαι καὶ ἐξέρχεσθαι, quae respondet Hebraicae צֵאת וָבֹא *ingredi et egredi*, non tantum de admi-

nistra-

nistratione muneris adhibetur, ut Num. XXVII, 17. Deut. XXXI, 2. sed etiam de quibusvis vitae negotiis, Deut. XXVIII, 6. Ps. CXXI, 8. et verti potest: *per omnem vitam, quocunque commeaverit.* Νομὴν εὑρήσει, *pabulum inveniet;* erit pastu et cultu opimus, ut de ovibus loquens A. Gellius dixit. Apte autem personam pastoris induens, ista Christus promittit. *Pabulum invenire* in applicatione similitudinis est *bonis frui.* Qualia autem et quanta sint bona illa, quae Christus suis promisit, id satis notum est. Si ad pastores applicatur, sensus erit: *In fungendo munere omnia ei prospere succedent,* ita ut ovibus suis nunquam desit pastus. Semper ei in promtu erunt, quae dicat ad instruendum, hortandum, consolandum populum.

10. Ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσιν) *Ut vitam habeant, et abundent,* i. e. ut felicitatem consequantur, et melior sit eorum conditio. Oves, quae bene habentur, non tantum habent quae necessaria sunt ad vitam sustentandam, sed et delicias, herbarum varietate. Sic Christus suis vitam dabit aeternam, et cum ea omne genus felicitatis.

11. Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός) *Ego sum pastor ille bonus,* dominus ovium, non mercenarius, verus ille Messias. Ies. XL. Ezech. XXXIV. vel simpliciter: *Ego sum similis pastori,* ut non sit emphasis in duplicato articulo. Nam desumta sunt haec e vita communi. Pastoris imagine designatur non tantum doctor sed etiam rex et dominus, quandoquidem regum et pastorum finitimum munus; unde Homerus reges ποιμένας λαῶν appellat, et apud

apud Xenophontem illorum passim fit comparatio, ut demonstravit Raphelius in Annotatt. Xenoph. quibus tamen addas Mem. III, 2. Iesus ipse describit se tanquam eum, cuius, tanquam filii Dei (v. 15. 17.) *grex*, s. populus Dei, *proprius* sit, v, 12. 14. 16. τὴν ψυχὴν αὐτῦ τίθησιν) ψυχὴν τιθέναι significat hoc loco *periculis, quae mortem minitantur, se exponere; mortem non defugere*, sive reipsa mors sequatur, sive non, quod plenius Hebraei dicunt: vitam ponere in manu sua, ut Iud. XII, 3. et alibi. Sic *Plautus* Captivis dixit: *Caput periculo ponere.*

12. Ὁ μισθωτὸς) *Mercenarius*, est quivis mercede conductus, non dominus gregis, sed servus eius, qui dominus est gregis. Huiusmodi mercenarius potest et malus et bonus esse, nec in nomine ipso est vituperium; quoniam vero rari sunt mercenarii boni, propterea hoc vocabulum plerumque in malam partem sumitur. Θεωρεῖ τὴν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει) Constructio ex Hebraismo. Sensus est: *Si lupum viderit irruentem, deserit oves, et fuga sibi consulit.* Plerique interpretes hoc referunt ad Pharisaeos et primores populi Iudaici. Sed recte monet *Michaelis* ad h. l. istos non appellari a Christo mercenarios, sed fures et latrones, qui domini ovium esse vellent. Dicitur hoc universe, ut in vita communi: mercenarius, quatenus est mercenarius, si comparetur cum pastore, non magnopere curat oves. Huic non tanta est cura gregis, ut pro eius salute periculo mortis se exponant. Καὶ ὁ λύκος — πρόβατα, *ita ut lupus oves vel arripiat, vel dissipet.*

13.

'Ο δὲ μισθωτὸς — προβάτων) *Mercenarius scilicet fugit, ut mercenarius, qui gregis curam non habet.* Non ſimpliciter, (ut Ven. *Storrius* monet,) ſed comparate negatur, mercenariis de ovibus curae eſſe, uti Paulus 1 Cor. IX, 9. non infitiatur, boves Deo curae fuiſſe, ſed (v. 10.) *praecipuam* eorum in lege prolata rationem habitam fuiſſe negat. Mercenarius ſibi gregem non habet *summae* et *simili* curae, *atque dominus.* Hoc facile accommodari poteſt ad Chriſtum, dominum ſui gregis, et ad reliquos doctores. Hi enim, quamvis boni, nec poſſunt, nec etiam debent hoc conſilio mortem oppetere, ut communem perniciem ab univerſo Dei populo depellant, eique perfectam ſalutem afferant. Tantam curam nemo ſuſcipere ac ſuſtinere potuit, niſi filius, Deo unice carus atque coniunctus, cui conſilia Patris de ſalute humani generis perfectiſſime eſſent nota atque perſpecta.

14. Καὶ γινώσκω — τῶν ἐμῶν) *Et agnosco oves meas, et ab illis agnoscor,* i. e. mutuus inter nos eſt amor, mutua amicitia. Nam hoc in vita communi exprimi ſolet verbis: Ille novit me, et ego novi eum.

15. Καθὼς — τὸν πατέρα) *Sicut inter me et patrem est mutuus amor.* Pater novit promtiſſimam meam voluntatem, et indefeſſum ſtudium perficiendi opus, quod mihi demandavit, propptereaque me amat. Ego autem novi conſilia patris; quid a me ſit praeſtandum et ſuſtinendum reparandae humanae ſalutis cauſſa, quanta gloria mihi ſit parata etc. proptereaque eum viciſſim amo. καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι) καὶ, *atque adeo,* ſo daſs ich ſogar vel vitae periculum libenter ſubeam; ſcio enim, pro-

probari ei omnia quae ago, et promptam meam voluntatem hominum caussa vitam profundendi et esse gratam et acceptam, v. 17. Verba καθὼς — τὸν πατέρα in parenthesi sunt legenda.

16. Ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης) *Alias insuper oves habeo, non ex hac caula*, gente. Samaritános et Ethnicos intelligit, quos per Apostolos et alios fideles doctores ad beneficiorum regni sui communionem erat perducturus. Hactenus nempe septum diviserat Iudaeos a gentibus ceteris; Christus vero perrupit istud septum, ut sic in unum gregem homines omnes coire possent. ἀγαγεῖν) i. e. προσαγαγεῖν, ut temnere, pro contemnere. τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι) i. e. doctrinam meam amplectentur; praeceptisque meis obsequentur. μία ποίμνη, εἷς ποιμήν) *Grex unus, pastor unus.* Quod est indicium unius ecclesiae in toto orbe terrarum, e Iudaeis et Paganis mixtae, quae caput habet unum et solum Christum custodem pastoremque unicum. Indicat igitur Iesus, se non unius gentis, sed universi generis humani salutem esse procuraturum, et quidem non tantum doctrina, sed etiam *morte* sua. Tantum ac tale consilium nemo unquam hominum cepit, vel capere potuit; nec Iesus tale quid promittere ausus fuisset, nisi de coniunctione cum Patre intima deque eius voluntate et auxilio certus fuisset. Lege Reinhardi praeclarum librum *über den Plan, den der Stifter der christlichen Religion zum Besten der Menschen entwarf.*

17. Διὰ τοῦτο — λάβω αὐτήν) *Hanc ob caussam amat me Pater, quoniam vitam meam impendo pro*

salute

salute gregis sui, *ita tamen ut eam sim recepturus.* Ἵνα h. l. non indicat consilium, sed eventum, *ita tamen ut.* Rom. XI, 31. Ergo Christus, quum moreretur, patrem non habuit *iratum.* Recte Bengelius: Amor patris non modo erga nos, sed etiam erga Christum, in passione Christi spectandus est, non solum severitas ultrix. *ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν) Ita tamen*, ut eam rursus accepturus sim. Nisi Christus vitam suam, quam pro salute gregis profuderat, mox recuperasset, totum eius consilium irritum fuisset. Eo enim tempore, quo ultimum supplicium passus est, vix prima fundamenta religionis tradendae et propagandae iacta erant. Ipsi adeo discipuli eo tempore erant tirones, nec satis apti docendo Evangelio, post eius resurrectionem demum plenius edocendi, a variis praeiudiciis liberandi, et in veritate confirmandi.

18. *Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ*) Nemo posset auferre a me invito; scio et consentio ipse. *ἀπ' ἐμαυτοῦ) Mea sponte.* Nam sua sponte Iesus hostibus capiendum se permisit. *ἐξουσίαν — λαβεῖν αὐτήν) Ut vitam sponte depono, ita eam sponte recupero.* Nemo, ne pater quidem me cogit, ut moriar pro grege. Sponte in me suscepi ut vitam deponam. Sed idem ego etiam sponte mea in vitam redibo. *ταύτην — πατρός μου) Hoc a patre meo in mandatis accepi*, ut nempe morerer et resurgerem. Ἐντολή hic latiori significatu accipiendum est, de mandato, *Auftrag*, quod multum differt a strictiori iussu. Notandus est hic locus adversus blasphemas eorum calumnias, qui Deum iniuste egisse clamant, quod filium innocentem morti tradiderit. Quicquid Christus passus est et fecit, id

omne ſponte in ſe ſuſcepit, ex amore erga Patrem et genus humanum. Pater, inquit Ieſus, amat me, quia ſponte haec facio et patior; et ego haec ita facio et patior, ut doceam me eſſe plenum amore erga patrem.

19. Σχίσμα) *Dissidium*, diſſenſio de ſenſu horum dictorum, et quid de Ieſu ſit ſtatuendum.

21. Ῥήματα) Sermones et opera, דְּבָרִים. Quanquam non ſatis intelligebant ſermonem Chriſti, perſpiciebant tamen, non eſſe verba inſanientis. δαιμόνιον, i. e. δαιμονιζόμενος. Recte dici poterat ex opinione gentis, daemonium agere, quae homo furens agebat; ut alibi etiam deſcribitur daemonium *mutum*, *surdum*, pro homine ipſo.

22. Ἐγένετο — χειμὼν ἦν) *Celebrabantur vero Hierosolymis encaenia, quae in hyemem incidunt.* Ἐγκαίνια, a verbo ἐγκαινίζειν, *innovare*, ſunt Solemnia inaugurationis. Hoc feſtum celebrabatur in memoriam templi ab *Antiochi Epiphanis* ſordibus purgati, a Iuda Maccabaeo primo inſtitutum. 1 Macc. IV, 59. ſqq. Hebraice חֲנֻכָּה dicitur, et accenſio lucernarum. Schabb. *Tradunt Rabbini: A die XXV, mensis Cisleu sunt VIII. dies encaeniorum, in quibus nec lugendum est, nec ieiunandum. Nam quum Graeci invasissent templum, polluerunt universum, quod in semplo erat, oleum. At quum praevaluisset rex Asmonaeorum, atque eos devicisset, quaesiverunt, sed non invenerunt nisi unam olei phialam — Factum est miraculum. Nam accenderunt de ea in dies octo. Anno ergo sequente institue-*

tuerunt dies festos. Iosephus etiam Φῶτα vocat. Antiquitt. L. XII, 7. Alia quoque Encaenia celebrabant Iudaei, sc. templi a Zorobabele reaedificati, et ab Herode reparati. *Reland.* Antiquitt. Hebr. IV. 9. 6. χειμὼν ἦν) Alii hyemale tempus, ut distinguitur a vere et autumno, intelligunt; utque Cisleu mensis, a cuius die XXV, porrigebatur ista solennitas, occupat magnam partem Decembris. Alii vero putant designari tempestatem inclementem. Videtur nempe reddi ratio, cur in porticu Iesus ista locutus fuerit. Sed prior sententia est probabilior.

23. Ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος) Porticus Salomonis erat circa extremitatem atrii orientem versus, et inserviebat, ut adversus aëris inclementiam possent subintrare. *Iosephus* de B. I. Lib. V, 5. 1. hoc habet de ista porticu: Templum ipsum impositum fuit colli firmo. Initio autem vix in suprema planitie illius satis spatium fuit ad templum et aram; nam circum ubique locus praeceps et declivis erat. Quum vero rex Salomon, qui ipse etiam templum extruxit, partem ad ortum vergentem muro cinxisset, supra aggerem eum porticus collocata fuit. Hic vero non intelligitur porticus a Salomone exstructa; nam eius templum dudum erat vastatum, sed porticus in templo secundo. Nimirum eodem loco, ubi in primo templo Salomonis porticus steterat, structa est porticus in secundo templo; unde in memoriam Salomonis ita est dicta. Plura loca de porticibus templi Wetstenius laudat, e. g. Antiq. VIII, 3. 9. IX, 11, 2. XX, 9. 7. De B. I. VI, 5. 2.

24. *Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις;*) *Quamdiu animos nostros suspensos tenes*, ſive, quod eodem recidit, quamdiu ſpem de Meſſia, ſaluteque per eum nobis paranda obſcuris ſermonibus dubiam reddis; ſive quousque nos *expectatione suspendis*, ut loquitur Plinius Epiſt. II, 20. *Αἴρειν* nempe hic eſt *μετέωρον ποιεῖν*, *dubium suspensumque animi tenere quem.* Alii explicant per *ludificare, decipere, verbis et oratione spem alicuius alere*, ut hebr. השׁיא Ierem. XXII, 27. XXXVII, 9. Pro hac ſententia ſtat Nonni paraphraſis: *Ἡμείων τεο μέχρις ὑποκλέπτεις φρένα μύθοις.* *Παῤῥησίᾳ*, *aperte*, verbis non obſcuris.

25. *Εἶπον ὑμῖν*) Diſerte quidem et totidem verbis non dixerat Servator, ſe eſſe Meſſiam, ſed aliquo modo idem dixerat, quum verum illum Paſtorem, quem Prophetae exſpectare iuſſerint, ſe eſſe profiteretur, ut facile iſta Iudaei intelligere potuiſſent. Noverat Ieſus quaeſtionem iſtam ex ſubdolo profectum fuiſſe animo. *Καὶ οὐ πιστεύετε*, ſed fidem mihi non habetis. *Τὰ ἔργα — περὶ ἐμοῦ*) *Opera, quae ego auctoritate Patris facio, hoc ipsum satis confirmant*, nempe me eſſe Meſſiam. *Τὰ ἔργα*, de quibus Chriſtus hic loquitur, vide per ſpecies ſuas enumerata Matth. XI, 5. Pompeius apud Salluſtium Hiſt. II. ad Romanum Senatum: *Quid praelia enumerem — quando res plus valent quam verba?*

26. *Οὐ πιστεύετε*) Sc. me eſſe Meſſiam. *οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν*) *Quia non estis e numero eorum, qui me, sicut oves pastorem, audiunt.* Quare codices nonnulli habent *ὅτι οὐκ*, pro *οὐ γὰρ*, conſentientibus

bus Verſionibus et Patribus non paucis. Significat certe γὰρ h. l. *quia*. Senſus eſt: Non creditis mihi, et eo ipſo oſtenditis, vos non eſſe e numero meorum. Cuius rei non ſum ego cauſſa, ſed veſter animus inſincerus, minimeque ſimplex.

27. τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει) Qui ad gregèm meum pertinent, meam quaſi vocem agnoſcunt, verbisque meis obſequuntur. ἀκολουθοῦσί μοι) Me, paſtorem ſuum praeeuntem, ſequuntur; et quidem ſemper; non interrumpunt iſtud obſequium, quod mihi ſemel addixerunt.

28. Καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται) *Non peribunt.* Medium. Vitabunt exitium, quod imminet omnibus rebellantibus adverſus Dei filium, licet vos ſoleatis gentes ceteras addicere aeternis ſuppliciis. καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου. Futuro includitur Verbum auxiliare δύναται, *potest*. χεὶρ ut hebr. יָד *potestas, tutela. Nemo eas curae meae potest subducere.* Poſſum procurare ſalutem eorum, qui in me credunt, mihique obediunt; nec poterit quisquam impedire, quo minus iis praeſtem eam quam ipſis promiſi felicitatem. Eadem vis ſubeſt huic ſententiae ae illis: *Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra.*

29. Ὃς δέδωκέ μοι) Sc. αὐτά. *Qui mihi eas oves tradidit*, i. e. dare decrevit, *tradet*, vel: demandavit mihi hanc provinciam, et miſit me tanquam Salvatorem omnium hominum. μείζων πάντων ἐστί) *Potentior, superior* eſt omnibus illis, qui ſaluti ovium mearum obſunt.

funt. Itaque nec vos poteritis impedire id, quod ille hominum cauſſa decrevit. καὶ οὐδεὶς — μου) *Itaque* nulla poteſtas impediet Dei conſilium, quod per me exſequitur.

30. Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν) *Ego et Pater arctiſsime sumus coniuncti.* Ἓν εἶναι apud noſtrum ſignificat: arctiſſime cum aliquo coniunctum eſſe, maxime ratione conſiliorum, animi, virium, conſentire, eadem mente eſſe. Vid. infra cap. XVII, 11. coll. XIV, 20. 10. Cf. Ephes. II, 14. Iudaei haec verba eo ſenſu acceperunt, quaſi Ieſus ſe ipſum profiteretur Deum, eiusdem cum Patre naturae v. 33. Utrum autem vere iſta intellexerint verba Ieſu, an vero maligno animo, cavillandi cauſſa ita ſint interpretati, dubitatur. Cf. ſupra V, 18. Quo ſenſu Ieſus ſe Deum et Dei filium profeſſus fuerit, patet ex ipſius verbis v. 34. 35. 36.

31. Ἐβάστασαν) *Sustulerunt* lapides; pro ἦραν, quod genus loquendi a linguae purioris uſu non abhorret. Antigonus (apud Stobaeum) ad neſcio quam mulierculam, de Diademate ſuo: *Si scires quot periculis, imo aerumnis expositum sit,* οὐκ ἂν ἐπὶ κοπρίας κείμενον αὐτὸ ἐβάστασας.

32. Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου) *Multa beneficia in vos contuli ex benignitate patris mei.* Καλὰ ἔργα ſunt *beneficia.* (Cf. Matth. XXVI, 10.) et hoc quidem loco non tantum miracula, ſed etiam doctrina et inſtitutio; nam haec etiam quammaxime erat benefica. Καλὰ ἔργα δεικνύειν, *edere*, aut *facere pulcra facinora,* ut Latini dicunt. *Demosth.* Olynth. II. ἔργον τὶ δεικνύεις; *Herodian.* II, 4. 10. ἐπιδειξαμένου — πολλὰ σώφρο-

σώφρονα καὶ χρηστὰ ἔργα. Ἐκ τοῦ πατρός μου, *patre meo auctore*, eius iussu, nomine. διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον) *Ob quodnam illorum?* Quodnam est illud beneficium, quod vos dignum arbitramini lapidatione? Si lapidatur beneficus, quid fiet sceleratis et maleficis?

33. Περὶ—βλασφημίας) *Non propter beneficium, sed propter voces in Deum contumeliosas te lapidabimus.* Περὶ, i. e. διὰ, *propter*. Βλασφημίαι dicuntur contumeliosae in Deum voces, si quis sibi tribuit, quod Dei est. Καὶ ὅτι—Θεὸν) *Scilicet quod tu, quum homo sis Deum te facias.* Καὶ ὅτι, *scilicet quod*. Deum se facere dicitur is, qui magnam, et paene divinam potentiam sibi tribuit. Ποιεῖν σεαυτὸν, *se ipsum iactare*.

34. Ἐν τῷ νόμῳ) Latius, ut saepe, nomen νόμος, pro libris sacris Iudaeorum hebraicis hic sumitur; extat enim locus Ps. LXXXII, 6. ubi iudices iniusti et magistratus vocantur אֱלֹהִים, et *filii altissimi* Vocantur autem magistratus *Dii*, quia imaginem divinae maiestatis in his terris gerunt, quod praecipue locum habebat in vetere republica theocratica, in qua initio Deus ipse fuit Rex; sed et sub Regibus ipse sibi servavit summum imperium. Cf. etiam Exod. IV, 16. ἐγὼ) *Ego*, Deus, nam ex εἶπα primae personae infertur illud: *ad quos Dei sermo factus est*.

35. Εἰ ἐκείνους—ἐγένετο) *Si* (Deus) *illos appellavit Deos, quos ibi allocutus est*, ad quos ille sermo Dei pertinet, nempe magistratus. Angeli etiam dicuntur *Elohim*, quia partem divinae potestatis in res alias exserunt.

Alii πρὸς interpretantur *contra*; ut sit sensus: *adversus quos dirigebatur Prophetae, nomine Dei loquentis, sermo.* Nam illo loco Ps. LXXXII, 6. *comminatio* adversus magistratus pronunciata est. Ea vero quae adversus aliquem dicuntur πρός τινα dici, Graecosque ita loqui, ignorare nemo potest, qui orationes πρὸς Ἁρμόδιον, πρὸς τὸν δεῖνα, ἢ τὸν δεῖνα dici sciunt, quae adversus aliquem habentur. καὶ ὐ — ἡ γραφή) *Et non potest irrita reddi scriptura*, s. necesse est, scripturae suam constare veritatem. Scriptura *solvi* ab hominibus potest, quum non faciunt, quae sunt praecepta: sed solvi potest etiam iudicando, verbis, quum dicta repudiant, et errorem in iis esse putant.

36. Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε — εἰμι) μετάθεσις ἀνακόλουθος, ut sit sensus: *Me ne dicetis blasphemare, qui filium Dei me esse perhibui? me — quem Deus ipse ad obeundum munus consecratum in hunc mundum ablegavit?* Est autem ὃν pro ἐκεῖνον ὃν. Pater Christum ἡγίασε, i. e. consecravit, destinavit muneri suo. Nam in genere ἁγιάζειν, sicut hebr. קִדֵּשׁ denotat: *Aliquid in eximium usum secernere, a communi et profano usu secernere*, deinde vero etiam *muneri alicui consecrare*, ut Exod. XXIX, 1. XXXIX, 44. XL, 3. Num. III, 13. Ierem. I, 5. Christus igitur propterea appellat se eum, ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε, quod esset *legatus Dei*. Argumentatur Christus a minori ad maius: Si magistratus, quibus Deus demandavit aliquam provinciam, suo nomine gerendam, *Dii* vocati sunt, non ferendum videtur, si ego, Messias, omnium Regum maximus, omnibus magistratibus, superior,

cui

cui omnis poteſtas in coelis et in terris tradita eſt, me dixero filium Dei et Deum? Se eſſe Deum, eiusdem cum Patre naturae et eſſentiae, Chriſtus in hac ſua apologia adverſus cavillatores ſuos nec affirmat nec negat; hoc tantum dicit, nomen Dei et filii Dei ſibi maiori iure competere quam illis magiſtratibus, de quibus in Pſalmo et alibi eſt ſermo. Ex hoc igitur loco decretum Synodi Nicaenae nec confirmari, nec refutari poteſt.

37. Ἐι ȣ̓ ποιῶ τὰ ἔργα τȣ̃ πατρός μȣ) Si non facio ea ipſa divina opera, quae pater meus facit; ſi quae facio, non habent divinae virtutis ſpecimen. μὴ πιϛέυετέ μοι) *Nolite credere mihi*, dicenti, me eſſe filium Dei, mihique cum illo per omnia convenire.

38. Ἐι δὲ ποιῶ) Sc. τὰ ἔργα τȣ̃ πατρός μȣ. κἂν ἐμοὶ μὴ πιϛεύητε) Etiam verbis meis credere non vultis. Τοῖς ἔργοις — ἐν ἀυτῷ) *Certe his factis credite, ut intelligatis* (vobisque perſuadeatis) *Patrem et me esse coniunctissimos*, a Patre demandatam eſſe mihi hanc meam provinciam, et me ipſius auctoritate haec talia agere atque perficere. Apologiae huius ſumma, adverſus invidioſam criminationem Iudaeorum haec eſt: Se minime dixiſſe, ſe eſſe ſummum illum Deum, ſed tantum *Dei filium*, v. 36. Deinde non eſſe cur ſuccenſerent, etſi Deitatem aliquam ſibi videretur arrogare; nam magiſtratus etiam et legatos Dei in ipſis Iudaeorum ſacris libris nominari Deos, v. 34. Denique explicat v. 37. 38. quo ſenſu dixiſſet ſe unum eſſe cum Patre; nimirum quod vere divina opera patraret, per omnia cum Patre conſentiret, et verba eius traderet.

39. Ἐζήτουν — πιάσαι) *Prehendere eum studebant*, ut nempe captum Synedrio traderent, aliud aliquod crimen reperturo. Καὶ — αὐτῶν) Ille vero evasit *manibus eorum*.

40. Καὶ ἀπῆλθε — ἔμεινεν ἐκεῖ) *Abiitque rursus trans Iordanem, in locum, ubi Ioannes baptizaverat prius, ibique aliquamdiu commoratus est.* Duo loci supra commemorati sunt, ubi Ioannes baptizavit; unus c. I, 28. Bethabara, alter cap. III, 23. Aenon. Hic igitur ad Bethabaram respicitur. Fortassis concessit in illum locum, ut populo revocaret in memoriam testimonium Ioannis ibidem perhibitum; fortassis etiam, quod ista regio subesset imperio Herodis tetrarchae, ubi tutus erat ab insidiis Synedrii.

41. Πάντα — ἀληθῆ ἦν) Res ipsa declarat, verum fuisse testimonium illius, quum plura praestet Iesus, quam ille de eo sit pollicitus.

42. Ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτὸν) Multi ibi crediderunt eum esse Messiam; partim ob testimonium Ioannis; partim ob sermones sapientiae plenos; partim ob facta divinam virtutem testantia.

CAP. XI.

1. Ἦν δέ τις — ἀδελφῆς αὐτῆς) *Aegrotabat autem quidam Lazarus, oriundus Bethania, ex vico, in quo Maria cum Martha, sorore sua habitabat.* Lazarus, hebraice Eliefer, Eleazar dictus. Fabulosa sunt, quae a Veteribus de eo narrantur; e. c. factum esse postea episcopum

pum in insula Cypro, aut, quod alii volunt, Massiliensium. ἐκ τῆς κώμης Μαρίας) Aliqui suspicati sunt, fuisse istum vicum possessionem Marthae et Mariae. Sed uniuscuiusque is locus dici solet, qui ipsius patria est, vel ubi aliquis habet domicilium, ut recte accipi possit, fuisse familiam istam incolam Bethaniae. Erat autem Bethania vicus XV. stadiis ab Hierosolymis remotus v. 18.

2. Ἦν δὲ — θριξὶν αὐτῆς) *Erat autem ea Maria, quae* (postea) *dominum unguento unxit, eiusque pedes capillis suis abstersit.* Ἡ ἀλείψασα, sc. postea, c. XII, 3. Non videtur fuisse peccatrix, de qua historia extat Luc. VII. Vid. *Deylingii* observatt. Part. III, 31. Ioannes post factum scripsit. Huius Mariae facta est mentio etiam Luc. X, 38. sq.

3. Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι) i. e. Miserunt qui dicerent, sive, qui nuntiarent verbis ipsarum. Ut apud Herodotum κλειοῖ: πέμπουσα κήρυκα παρὰ κῦρον ἔλεγε τάδε: *Mittit praeconem* (Tomyris) *ad Cyrum, qui suis verbis ista nuntiet.* ἀσθενεῖ) Consequens: *ergo subveni*, eleganter reticent.

4. Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) Nuntiis sc. ut hoc responsi loco referrent. Sic in dubio manebant istae sorores, emicante tamen spe et fiducia. αὕτη — πρὸς θάνατον) *Is morbus non erit lethalis.* Non, ut illae metuunt, frater lethaliter decumbens, ipsis morte eripietur in perpetuum. Lazarum moriturum non negat. Solet Iesus saepe eiusmodi responsa dare, quae attentionem excitent. ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ) *Sed spectat ad Dei honorem.* ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ δι᾽ αὐτῆς. *Ut filii Dei aucto-*

ri.

ritas hoc modo celebretur. Δόξα *maiestas,* de omnibus Dei virtutibus dicitur, inprimis de potentia. Δοξάζεται ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, i. e. celebratur eius potentia et auctoritas. Per hunc morbum gloria filii illustrata est, quatenus statim multi eum agnovere filium Dei, comm. 45. ceterique Iudaei statuerunt eum occidere, comm. 46. sqq. sic intraturum in gloriam.

6. Ὡς οὖν ἤκουσεν) Etsi illa familiaritas videbatur postulare, ut statim accepto nuntio iter susciperet ad Lazarum iuvandum; mansit tamen ibidem adhuc biduum, expectans copiosius argumentum edendi miraculi.

7. Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν) Ἄγειν, et ὑπάγειν, et προάγειν significant elliptice, *ire, reverti, procedere,* i. e. movere, reducere, promovere sese.

8. Νῦν ἐζήτουν) *Modo, paulo ante quaerebant,* et nunc quaerunt. Cap. X, 39. Vid. *Kypke* ad h. l.

9. Οὐχὶ — ἡμέρας;) Duodecim sunt horae diei in Palaestina et in vicinis regionibus, quae non longe absunt ab aequatore. Sunt nempe dies et noctes in illis regionibus fere aequales. ἐάν τις — οὐ προσκόπτει) *Si quis interdiu ambulat, non offendit.* Uti debet quivis tempore diurno ad ambulandum, et ad peragenda sua negotia. ὅτι — βλέπει) *Nam solem videt.* Ergo horae diei opportunae sunt ad agendum.

10. Ἐὰν — αὐτῷ) *Quodsi quis noctu incedat, offendere facile potest, quia non fruitur illo lumine* (solis). Sensus allegoriae est: Sicut ineptum est, quod faciendum est non facere tum, quum id fieri potest, sed differre

ferre in tempus ubi non poteſt fieri: ita et ego eſſem ineptus, ſi nunc agere nollem, quum adhuc tempus ſit agendi, et differrem negotia a me peragenda ad id tempus, ubi agere non potero. Iam ſum in vivis; ergo debeo agere; paullo poſt mihi erit moriendum. Cf. ſupra cap. IX, 4. 5. Eſt autem tota haec ſententia parabolica, et relinquitur collationis applicatio audienti aut legenti. Tale eſt: *Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.* Et: *In pertusum ingerimus dicta dolium.*

11. Κεκοίμηται) Obdormivit, i. e. *mortuus est.* Nam Hebraeis uſitatum fuit, mortem κατ' εὐφημισμὸν *somni* molliore vocabulo indicare. Eſt autem ſoporis quies quaſi imago mortis. Et *Horatius* ſomnum mortis appellat, *perpetuam soporem*: alii Poetae etiam noctem vocant, ex quo illud: *Nox est omnibus una dormienda.* Hinc etiam cippi libitinarii et ſepulcreta κοιμητήρια vocantur, quaſi mors noſtra dormitio quaedam ſit, e qua ſimus noviſſimo die excitandi. Κοιμᾶσθαι autem, ſive *dormire* vel *quiescere* Lazarum ait Chriſtus, non quod non mortuum ſciret, ſed ut notum faceret, ſe eum tam facile a ſomno mortis propediem ſuſcitaturum, ac ſi tacto latere eius e ſomno eum ad vigilandum excitaret. Mirum, diſcipulos hoc non intellexiſſe, quum Hebraeis ſatis uſitata eſſet Phraſis *dormire,* pro *mortem obire.*

12. Σωθήσεται) *Servabitur,* ſc. ex morbo iſto, *convalescet.* Utuntur experientia communi. *Menander*; ὕπνος δὲ πᾶσις ἐστιν ὑγίεια νόσου.

13. Περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου) De obdormitione ſomni, de naturali ſomno. Eſt etiam alia obdormitio, dormitio mortis, τοῦ θανάτου, quae eſt ipſa mors.

15.

15. Χαίρω δὲ ὑμᾶς, ἵνα πιςεύσητε, ὅτι ὐκ ἤμην ἐκεῖ) *Gaudeo vestra caussa, quod illic non affuerim, ut confirmetur fides vestra.* Per traiectionem posita sunt verba quorum ordo fuisset: χαίρω δὲ ὑμᾶς ὅτι ὐκ ἤμην ἐκεῖ, ἵνα πιςεύσητε ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέςειλε. Huic affinis est Theophylacti sententia, qui ad illud: ὅτι ὐκ ἤμην ἐκεῖ, addit αἰτιολογίαν: τότε γὰρ ἂν ἐθεράπευσα. Si affuissem tunc, liberassem nimirum illum morbo, restituendo sanitati, ne mortem obiret, atque ita non fuisset occasio data tanto miraculo.

16. Δίδυμος) *Geminus, gemellus* Sic nomen hebraicum הַתְּאוֹם graece exprimi aliqui interpretes putant. ἄγωμεν — μετ' αὐτῦ) In passione Cypriani: *Quum duceretur, populus fratrem plangens et eiulans, dicebat: Et nos cum eo decollemur.* Apud Virgilium est: *Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum.* Voluit forsan Thomas dicere: Quum suscipere periculosum iter velit Iesus, (sciebant enim insidias ipsi fieri, ut patet ex comm. 8.) non est aequum a nobis eum deseri. Itaque proficiscamur et nos una cum ipso, atque adeo mortem oppetamus. Quae est oratio viri fortis et sinceri amici. Alii quasi desperantis sententiam interpretantur, hoc sensu: Comitemur et nos eum, tanquam ad mortem haud dubiam proficiscentes. Ἀυτῦ refer non ad Lazarum, sed ad Christum.

17. Εὗρεν — μνημείῳ) Reperit eum iam *quatriduum versantem in sepulcro,* Verbum ἔχειν, de tempore usurpatum significat *agere, transigere, versari,* vel simpli-

pliciter ponitur pro εἶναι. Quamdiu Lazarus aegrotaverit, et quo die mortuus fuerit, exputari non poteſt. Conſtat vero, Iudaeos mortuos paucis horis poſt mortem elapſis repoſuiſſe in monumentis.

18. Ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε) *Intervallo quindecim stadiorum*, quod eſt octava pars milliarii.

19. Πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν) *Martham et Mariam* ex Graecismo exquiſitiori. Sic *Aristophanes* Veſp. 1293. οἱ περὶ Φρύνιχον. *Longinus* S. XII. οἱ περὶ Ἀμμώνιον. *Aelian.* V. H. I, 16. ἔφη πρὸς τοὺς ἀμφὶ τὸν Κριτίαν καὶ Σιμμίαν. Alia permulta loca laudat *Wetstenius*. *Trillero* et *Wolfio* placebat haec verba ita accipere, ut intelligerentur *feminae quae ad Martham et Mariam consolandi caussa venissent*. Sed ſenſus exiſteret frigidiſſimus vel plane nullus: *Iudaei in domum Marthae et Mariae venerunt, ut consolarentur feminas, quae convenerant Martham ac Mariam consolaturae*. ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς) *Ut eas consolarentur*, de fratre nempe recens mortuo. Mos erat Iudaeis ſolari lugentes inter redeundum a ſepulcro, et domum reducere die ſepulturae. Solati ſunt etiam reliquis diebus luctus. Loca ex Rabbinorum ſcriptis affert *Lightfootus*.

20. Μαρία — ἐκαθέζετο) *Maria interea domi manente*, ſ. ſedente. Lugentes enim ſolebant humi conſidere. Iob. II, 8. Ezech. VIII, 14. Manſerat autem domi, ſine dubio ideo, quod nollet Iudaeos relinquere ſolos, vel quoniam nondum audiverat Ieſum venire.

22.

22. Ἀλλὰ — ὁ Θεὸς) *Sed et nunc scio, Deum tibi esse daturum, quaecunque tu pro nobis*, in commodum nostrum *petieris.* Putant interpretes, Martham spem concepisse fore, ut Iesus e mortuis resuscitet fratrem, propter ea quae is discipulis (v. 4.) dixerat. Sed potest etiam sensus esse: Tu facile precibus ad Deum impetrare aliquid poteris, quod ad animos nostros tranquillandos pertineat. De resuscitatione fratris sui non cogitasse Martham, verisimile fit ex v. 24.

23, Ἀναστήσεται) *Vitae restituetur.* Ambigue loquitur Christus; non enim statim addit mentionem temporis, sed exercet fidem Marthae.

24. Οἶδα — ἡμέρᾳ) *Scio, eum in vitam rediturum esse illo extremo tempore, quo mortui in vitam revocabuntur.* Ἀνάστασις sc. τῶν νεκρῶν, Matth. XXII, 31. vel ἡ ἐκ νεκρῶν, ut plene legitur Luc. XX, 35. Act. IV, 2. Ἡ ἐσχάτη ἡμέρα, est illud tempus, quo finitum erit hoc aeuum et novum inchoabitur. Vix sperare audet Martha, et tamen optat ut Christus fratrem excitet.

25. Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ζωὴ) *Auctor sum ego et fons resurrectionis et vitae*; iam nunc resuscitare e morte, atque vitam reddere possum. Similis phrasis est Deut, XXX, 20. 1 Cor. I, 30. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ) *Qui mihi fide et fiducia adhaeserit*; me pro vero Messia agnoverit, et praeceptis meis fideliter constanterque obsecutus fuerit. κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται) *Etiamsi* (corpore) *fuerit mortuus, tamen vivet.* Mors eius non erit mors, sed initium vere beatae et exoptatissimae vitae. Ζήσεται, nempe κατὰ Θεὸν πνεύματι ut 1 Petr. IV, 6. Est porro in

In verbis Christi ὀξύμωρον, quale in Arriani illis IV, 1. de Socrate, ἀποθνήσκων σώζεται, et Ciceronis de amicis in Laelio suo: *Absentes adsunt — et (quod dictu difficilius) mortui vivunt.*

26, Πᾶς — εἰς ἐμὲ) *Quisvis vivit et credit*, i. e. qui in hac vita, quamdiu in his terris est, in me credit, doctrinam meam amplectitur, praeceptis eius obedit, et promissionibus meis habet fidem. Ὁ ζῶν omitti potuit, additur vero quia illud ζήσεται praecesserat. ὀ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα) *Nunquam morietur*, ut supra c. VIII, 51. Alii: *Non morietur in aeternum*, i. e. non in perpetuum in morte manebit *Semlerus* interpretatur: Fieri posse, ut aliquis *nunquam*, (μὴ εἰς τὸν αἰῶνα) mortem experiatur; quemadmodum in illo: Poteritis dicere monti huic, volo ut ex hac parte transeas in istam aliam. Sed de morte corporis hic non est sermo. Verbum ἀποθανεῖν v. 25. et 26. diverso sumitur significatu. Dixerat Iesus v. 25. credentem, etiamsi corpore fuerit mortuus, (κἂν ἀποθάνῃ) permansurum esse in vita, i. e. *sempiterna felicitate fruiturum*. Nunc porro addit, eum, qui nondum obierit, sed crediderit tamen, ne in morte quidem corporis fore miserum, sed sempiterna felicitate fruiturum, quia mors corporis ei non sit metuenda, sed potius ut initium verae et exoptatissimae vitae consideranda.

27. Ἐγὼ πεπίστευκα) *Credidi*, i. e. credo, sive, mihi est persuasum. Saepe autem utuntur Graeci verbis praeteritis, indicantes praesens, significando praesertim animi motus et affectus. ὁ ἐρχόμενος) *Qui venturus erat*, ut Matth. XI, 3.

28. *Λάθρα)* Vel quia metuebat a Iudaeis, licet amici essent; vel, quia ignorabat, utrum Iesus vellet in conspectu omnium versari. *ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε)* *Doctor adest, et te venire iubet.* Dicitur hoc *κατὰ τὸ σιωπώμενον*, ut intelligendum sit, verbis Iesu accersitam tunc fuisse Mariam requirentis illam. Ut illud: Audivi Archyllis, iamdudum Lesbiam adduci iubes; cum iussum illud non commemoretur.

31. *Ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ)* *Ut ibi ploraret.* Solebant enim apud monumenta deflere mortuos, et etiamnum hic mos obtinet in Oriente, ut refert *Lüdeke*, in expositione brevi locorum Scripturae S. ad Orientem sese referentium §. 83. Iudaei in nostris etiam regionibus adhuc more receptum habent, ut ad sepulcra Parentum aut cognatorum preces fundant illas, quae in literas relatae publice extant.

33. *Ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι)* *Commotus est misericordia*, vel potius: *Tristitia affectus est.* Nam verbum *ἐνβριμᾶσθαι*, quod alias est *fremere*, graviter et vultu irato increpare, interminari, h. l. in sensu molliore accipiendum est. Sic etiam hebraica verba זָעַם et זָעַף interdum ad *tristitiam* referuntur. Gen. XL, 6. 1 Sam. XV, 11. *Ἐν πνεύματι*, i. e. *ἐν ἑαυτῷ*. *ἐτάραξεν ἑαυτὸν)* Reciprocum pro Passivo, ut 2 Petr. II, 8. *ἐβασάνισεν*. Vertendum est igitur: *Perturbatus est.* Sic *Theocritus* *ταράττεσθαι* de *perturbatione animi* usurpat, ut ostendit *Porschberger* in Theocrito S. S. illustrante pag. 57. *Theophylactus* ad Hebr. XII, 11. *ὁ λυπούμενος ταράττεται.*

ται. Quum nimirum videret Iesus flentes Mariam et amicos, et ipse tristitia affectus, animoque perturbatus fuit.

34. Πῦ τεθείκατε αὐτὸν) Quo animo Christus hoc dixerit, varie solent interpretari. Quidam, eo consilio, ut ibi lacrymandi officio defungeretur; alii, et quidem rectius, sic iam aliquam spem adstantibus inditam fuisse, fore, ut aliquid inusitati Iesus efficiat.

35. Ἐδάκρυσεν) Lacrymae et ipsi oboriebantur. Rom. XII, 15. 16. Quum Ioannes non refutet Iudaeos, qui istas lacrymas interpretabantur signum amoris in Lazarum, (v. 36.) non audiendi sunt *Heumannus*, et alii, qui negant, Iesum hac de caussa lacrymatum, sed tantum ex societate quadam eius doloris, quem sorores prae se ferebant. Occupatur illud, non excluditur.

38. Σπήλαιον) Iudaea erat regio petrosa, inde etiam multae speluncae dabantur, et sepulcra ut plurimum in petris excidebantur, et valde spatiosa erant, ut nostra *Grabgewölbe*. Vide Salmasium et Solinum cap. 52. Io. Nicolai de luctu Graecorum c. 12. §. 2.

38. Τεταρταῖος γάρ ἐστι) i. e. *quartus iam agitur dies ex quo mortuus est*. Ita Xenophon de mortuis quibusdam: ἤδη ἦσαν πεμπταῖοι, et δωδεκαταῖος *Theocrito* Id. II, 4. qui duodecim dies abesset; et προκεῖσθαι πεμπταῖον, *Aristophani* Avibus: iacuisse quinque dies insepultum. Plura habet Wetstenius. Inde, quod Lazarus quartum diem in sepulcro fuerat, Martha concludit, cadaver iam in putredinem abire. *Iam foetet*, inquit. Sed haec erat mera coniectura; nam sepulcro nondum aperto ita iudicavit.

 40.

49. Οὐκ εἶπόν σοι) Comm. sc. 25. Forsan etiam tale aliquid tum addidit Iesus, ea figura sermonis utente auctore, quam Graeci vocant κατὰ τὸ σιωπώμενον. τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ) Documentum illustre potentiae divinae; nam δόξα κυρίου ex Hebraismo notat opera divina, et omnia signa divini numinis.

41. Ἦραν οὖν τὸν λίθον) *Sustulerunt lapidem;* nam aditus ad sepulcra lapide muniebatur. Matth. XXVII, 60. Abest haec sententia a *codicibus quatuor*, a translatione latina, syra, aeth. copta, arm. arab. pers. *Variat* in tribus codicibus, ὅπου ἔκειτο, in duobus aliis οὗ ἦν. Itaque certum est, olim abfuisse, atque serius additum esse. Si lectio genuina est, in his verbis est ellipsis pro τὸν λίθον τοῦ μνημείου οὗ etc. Εὐχαριστῶ — μου, *gratias ago tibi, quod precibus meis annuere soles.* Aor. ἤκουσας, non de tempore praeterito, sed de praesenti hic usurpatur. Ioannes tantum summam precum Iesu commemorasse videtur.

42. Ἀλλὰ — ἀπέστειλας) Sic optime refutabatur eorum calumnia, qui eum ope mali daemonis miracula patrare dicebant.

43. Δεῦρο ἔξω) *Huc foras.* Ellipsis. Deest enim *adesto*, vel *prodito*: vel potius δεῦρο positum est pro ἐλθέ.

44. Ἐξῆλθεν) i. e. *exire conatus est;* nam actu nondum exire potuit, quia pedes manusque fasciis erat vinctus, nisi sumas, quod verisimile est, unumquemque pedem seorsim involutum fuisse. κειρίαις) *Fasciis.* Glossar. κειρίαι, *institae.* Etymol. κειρία σημαίνει τὰ σχοινία τὰ

τὰ ἐντάφια, ἡ κειρία σημαίνει τὸ σχοινίον τὸ δεσμεῦον τὴν κλίνην. Usi sunt hoc nomine *Aristophanes* Avibus 817. et *Artemidorus* I, 14. Et hodie mos viget in Oriente, ut mortui rarius vestibus suis induti, sed potius linteis involuti, aut in iis insuti, efferantur, teste *Lüdeke* in expositione brevi etc. §. 83. ὄψις, frons et oculi. σουδαρίῳ) Σουδάριον, vocabulum latinum a Iudaeis receptum, quod scribere solent סודר, denotat linteolum, ad sudorem vultus abstergendum; deinde etiam linteolum quod mortuis circumvolvebatur. *Nicolai* de luctu graecorum c. 3. §. 6.

46. Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν) Sc. Ἰουδαίων. Vel non crediderunt, Lazarum vere mortuum fuisse, vel erant ex eorum hominum genere, qui ne conspecta quidem mortuorum resurrectione resipiscere solebant. Luc. XVI, 31. Φαρισαῖοι h. l. sunt assessores Synedrii e familia Pharisaeorum.

47. Συνήγαγον — συνέδριον) οἱ ἀρχιερεῖς, nempe Pontifex Maximus *Caiaphas*, et qui ante eum pontificatu functus erat, *Annas*, socer eius; infra XVIII, 13. 24. Fortassis tamen intelligendi sunt assessores Synedrii e sacerdotali ordine. Συνάγειν συνέδριον est *congregari consilium*, Synedrii assessores. Οὗτος — ποιεῖ) *Iste homo multa edit miracula.* Assessores Synedrii non videntur miracula Iesu habuisse pro veris miraculis, sed pro factis, quae tantum speciem haberent miraculorum. Σημεῖα igitur h. l. ex mente Iudaeorum sunt, facta insignia, mira. Etiam impostoribus tribuuntur σημεῖα, Matth. XXIV, 24.

48. Ἐὰν — ὅτω) *Si eum ita facere patiamur.* Πάντες) Est oratio vehementer iratorum et indignantium; i. e. bene multi, plures tandem et plurimi. οἱ ῥωμαῖοι) putabant, Romanos id pro seditione habituros. Nec tamen effugerunt Iudaei, quod metuebant. ἀροῦσιν) αἴρειν h. l. est *penitus auferre*, κατὰ κράτος λαβεῖν, i. e. *eripere vi.* Nam erat adhuc quaedam tunc administratio in populo Iudaico pontificia atque sacerdotalis, admodum tamen labefactata ad deminuta. τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος) *Locum et populum.* Adagii instar; i. e. *omnia.* Τόπος *territorium, urbs;* alii interpretantur *templum Hierosolymitanum*, quod dicitur τόπος ἅγιος, Matth. XXIV, 15.

49. Ὑμεῖς — ὐδὲν) *Nihil intelligitis*, parum recte censetis, nimirum, quod attinet negotium id de quo agitur. Reprehendit Pontifex tardam assessorum deliberationem, et certus consilii affirmat, rem facillime expediri posse. Non aggrediendum esse populum, sed unum Iesum removendum. Ὀυδὲν εἰδέναι dicuntur parum alicuius rei periti, i. e. parum recte statuentes. Haud dubie varia consilia proposita fuerant, quorum mentionem Ioannes omisit.

50. Ὀυδὲ — ἀπόληται) *Neque perpenditis, utilius nobis esse, unum hominem in populi salutem interfici, quam omnem nationem interire.* Διαλογίζεσθαι, *secum cogitare, perpendere.* Omnium interesse dicit Pontifex, ut unus Iesus moreretur pro populo, potius quam hoc incolumi tota gens periret. Nonnisi de utilitate politica cogitat. Eodem sensu *Xiphilinus* in Othone p. 193. πολλῷ γάρ τοι, καὶ κρεῖττον καὶ δικαιότερόν ἐστιν, ἕνα ὑπὲρ

πάν-

πάντων, ἢ πολλοὺς ὑπὲρ ἑνὸς ἀπολέσθαι. Similia loca plura laudat Wetstenius.

51. Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν) Non casu, vel sine omine hoc dixit. Profani id fieri dicunt ἀφ' ἑαυτοῦ, quod aliquis *sponte* facit, aliis non impellentibus. Ioannes sine dubio hoc vult dicere, Caiapham inscium, quamvis alio dirigeret orationem suam, edidisse vaticinium. ἀλλὰ ἀρχιερεὺς—προεφήτευσεν) *Sed quum illius anni summus esset pontifex, futura cecinit.* Providentia divina ita dirigente sententiam contra Iesum in se nequissimam ita protulit Caiaphas, ut simul illa sensu paullisper diverso accepta, insigne esset vaticinium de vera mortis Christi utilitate. Vaticinandi vim Sacerdoti tribuit *Philo* de Creat. princ, p. 728. E. ὁ πρὸς ἀλήθειαν ἱερεὺς εὐθὺς ἐστι προφήτης, οὐ γένει μᾶλλον ἢ ἀρετῇ παρεληλυθὼς ἐπὶ τὴν τοῦ ὄντως θεραπείαν. *Verus sacerdos simul etiam vates est, non tam generis quam virtutis beneficio consecutus sacerdotium veri numinis.* Sed huius rei neque in libris de Maccabaeis, neque in Iosepho, neque in Iudaeorum libris exempla sunt. Praeterea etiam hoc consilium naturali modo Caiaphae in mentem venire poterat, ut vix credibile sit, Deum hoc inscio et invito, immediate has ideas in animo eius excitasse. Προφητεύειν igitur hic erit dirigente Deo loqui aliquid, quod simul aliam rem exprimit, alioque modo explicari potest. Dedit nempe Caiaphas consilium politicum, sed dirigente Deo usus est verbis, quibus simul doctrina insignis de Christo exprimitur.

52. Καὶ οὐχ—εἰς ἕν) *Neque pro hac solum gente* (moriturum esse,) *sed etiam, ut dispersos Dei cultores*

in unum coetum colligeret. Haec ad Caiapham non possunt referri; non enim fuit verus vates; sed est interpretatio Ioannis. τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ) Per prolepsin: Istos omnes, qui, ut dicitur c. I, 12. Christum, sive doctrinam eius accipiunt, atque sic meliorem naturam, Deo similem, induunt, cultores Dei, futuros Christianos. τὰ διεσκορπισμένα) Intelliguntur non tantum Iudaei extra Palaestinam dispersi, sed etiam qui ex gentibus aliis erant credituri. συναγάγῃ εἰς ἓν) *In unam societatem colligeret*, ut omnes fierent *unum*, ἓν, ratione animi emendati et divinioris, ut postea saepe Christus loquitur, *ut sic unus existeret grex, atque unus pastor.* Io. X, 16.

54. Ἰησοῦς – Ἰουδαίοις) *Iesus autem non amplius palam inter Iudaeos versabatur.* Παῤῥησίᾳ, *aperte*, publice. Scivit nempe inimicos insidiari eius vitae, v. 53. ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν) Nempe ex Bethania, et locis urbi vicinis. Mox tamen rediit, ut legimus c. XII, 2. εἰς – ἐρήμου) *In regionem deserto finitimam*, ad partem Iudaeae orientalem, non procul Hierichunte. Ἐφραὶμ) Sive Ἐφρὲμ. *Relandus* urbem hanc inter Iericuntem et Bethel quaerendam putat. *Hieronymus:* Est villa praegrandis Ephraea nomine contra septentrionem in vicesimo ab Aelia milliario. Cf. *Ioseph.* de B. l. IV, 9. 9. Cf. *Michaelis* ad h. l.

55. Ἐκ τῆς χώρας) Ex regione illa v. 54. perinde ut ex ceteris regionibus. ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς) *Ut se ad festum praepararent.* Ἁγνίζειν ἑαυτὸν h. l. est ἁγνόν, *purum se reddere*, secundum Iudaica instituta, et legitimas observationes. Abstinebant unum diem, aut plures

dies

dies vino, Venere, delicatioribus cibis, et hoc modo tum corpus tum animum praeparabant ad sacra paschalia. Exod. XIX, 10.

56. Ὅτι ὐ μὴ ἔλθῃ) Usus duarum negationum sermonis graeci negando proprius est, pro: ὐκ ἔρχεται. Dubitabant autem isti, venturusnè esset ad diem festum; aliis affirmantibus, ob morem ipsius perpetuum, aliis negantibus ob impendens periculum.

57. Δεδώκεισαν — πιάσωσιν αὐτὸν) *Dederant vero etiam Pontifices et Pharisaei edictum, ut si quis sciret, ubi versaretur, id indicarent, quo eum comprehendere possent.* Διδόναι ἐντολὴν, *mandatum, edictum promulgare* etiam apud Profanos occurrit. Μηνύειν, *indicare*, deferre, sensu forensi. Absolvitur hic historia integri triennii, quo Iesus munere suo functus est. Quae enim nunc sequuntur, ea historiam sex dierum continent.

CAP. XII.

1. Πρὸ ἓξ ἡμερῶν τῦ πάσχα) *Sex ante diebus, quam Pascha foret*; vel: *sex diebus ante Pascha.* Sic LXX, πρὸ δύο ἐτῶν τῦ σεισμῦ, πρὸ τριῶν μηνων τῦ θερισμῦ, Amos I, 1. IV, 7. Adde 2 Macc. XV, (36.) 37. Profanos etiam auctores, graecos et latinos interdum sic loqui, patet ex locis Wetstenio laudatis. Ἦλθεν εἰς Βηθανίαν) Ex illa solitudine sua in oppido Ephraem. Non statim Hierosolyma ingressus est, sed ob insidias Iudaeorum per dies aliquot latuit apud amicos. Ὁ τεθνηκὼς, *qui mortuus fuerat.*

2. Ἐποίησαν ἐν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ) *Ibi instruxerunt ei epulum.* Αὐτῷ, in eius honorem. Coenam istam datam esse Matthaeus c. XXVI, 6. et Marcus XIV, 3. scripsere, in domo Simonis leprosi, quem aliqui fuisse perhibuerunt patrem Lazari. Simon forte fuit magister convivii in sua domo, qui Lazarum, Iesum, aliosque invitaverat. ἡ Μάρθα διηκόνει) *Martha ministrabat.* Διακονεῖν usurpatur de omnibus, qui ad mensam ministrant, aut cibos suppeditant, aut qui cibos apponunt, et alia ministeria praestant. Mulieres non solebant epulari cum viris. Ioannes accuratius nonnulla exposuit, quam Matthaeus et Marcus.

3. Ἡ οὖν Μαρία — τοῦ Ἰησοῦ) *Tum Maria, sumta libra unguenti nardi liquidae (pretiosae,) inunxit pedes Iesu.* Λίτρα, vocabulum origine graecum, ad Romanos, vel ad antiquos Italiae populos translatum, et pronunciatum *libra*, est pondus duodecim unciarum, et a nostris germanice *ein Pfund* vocatur. Est etiam genus nummi. *Julius Pollux* in Onom. L. IV, c. 24. νάρδου πιστικῆς) Videtur πιστικὸν idem esse ac πιστὸν, *potabile, liquidum.* Sic φάρμακα πιστὰ sunt medicamenta potabilia, quae fluunt ut liquidum fluere solet. Ergo νάρδος πιστικὴ esset nardus sic diluta et attenuata, ut facile posset fundi ut liquidum. Vid. Stephani Thes. linguae graecae sub voce πιστὸς et πιστικὸς. Aliis est *nardus pretiosa.* Vid. notata ad Marc. XIV, 3.

5. Τριακοσίων δηναρίων) Videtur pretium huius unguenti satis notum fuisse. Secundum *Gronovium* 300. denarii essent tres librae argenti; ter centum item drachmae,

atque

atque ita tres minae. *Bengelius:* L. vel LX. florenis. *Heumannus:* Thaleris 37. et dimidio.

6. Κλέπτης ἦν) Iam ante consueverat pecuniarum partem auferre, sibique reservare; haec igitur videbatur eximia opportunitas. τὸ γλωσσόκομον εἶχε, *cistam habebat,* praeerat communi aerario. Τὸ γλωσσόκομον, *cistula (Kästgen, Geldcasse,)* proprie est *theca* condendis lingulis tibiarum idonea. *Hesychius:* Γλωττοκόμον, ἐν ᾧ οἱ αὐλεταὶ ἀπετίθεσαν τὰς γλωσσίδας. *Pollux* II. 108. VII. 153. Deinde per synecdochen speciei pro altera specie, *arcula* seu loculus pecuniis et ceteris rebus necessariis custodiendis destinatus. 2 Paralip. XXIV, 8. 10. 11. *Galen.* I, 11. in Hippocr. de fracturis. De Antidot. I. *Tosevoth Schevioth* X. γλωσσόκομα plena litteris debitorum tradidi tibi. *Glossar.* cistellam γλωσσοκόμον, τὰ βαλλόμενα) i. e. τὰ ἐμβαλλόμενα s. συμβαλλόμενα in arculam illam seu cistellam. ἐβάσταζεν) Portare, secum ferre solebat; sive ad *usus obvios*, sive ut ad manum esset, si qui vellent novis donis aerarium illud commune liberaliter augere. Satis probabile est, eos qui Iesum docentem audirent, aut qui ei iam faverent, de suo impendisse in commune quasi aliquod aerarium, ne deesset, si argento modico esset opus. *Kypkius* vertit: *auferebat*, sc. de illis, quae immittebantur, quam verbi βαστάζειν notionem multis Profanorum locis probat.

7. Ἄφες αὐτὴν) Sc. ποιεῖν. *Fac illam missam.* Noli eam ista tua reprehensione iam impedire, aut pudefacere. εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ τετήρηκεν αὐτό) *Nam ad tempus pollincturae meae hoc reservavit.* Ἐνταφιασ-

φιασμός, *pollinctura*, i. e. omnis apparatus, quo mortuum corpus ornatur, veſtimenta, faſciae, flores, unguenta etc. Ieſus hoc, quod fecerat Maria, in hanc partem interpretatur, quaſi inſcia quid mox eventurum eſſet, unxiſſet corpus ad ſepulturam. Non *emtum* fuiſſe videtur hoc unguentum eo conſilio, ut Ieſus ungeretur, ſed reliquum ex eo unguento, quod ad pollincturam Lazari emtum fuerat, *asservatum*; et occaſione ſic ferente impenſum a Maria ad honorem Ieſu exhibendum. Ieſus enim dicit: τετήρηκεν αὐτὸ, et Iudas (v. 5. coll. Matth. XXVI, 9.) reprehendit Mariam, non quod *emisset*, ſed quod non vendidiſſet unguentum. Apte igitur Ieſus reſpondet: Hoc unguentum, ſemel deſtinatum ſepulturae, (nempe Lazari,) in meam ſepulturam impenſum eſt; id quod dicitur plane apud Marcum: Antevertit meam ſepulturam hac unctione. Sex poſt diebus (coll. v. 1.) ſecutura erat mors et ſepultura ipſa.

9. Ἔγνω — ἦλθον) *Magna igitur multitudo Iudaeorum quae eum ibi versari cognoverat, contulit se eo.* Οἱ Ἰουδαῖοι h. l. ſunt Iudaei Hieroſolymitani. Ἔγνω) Didicit, rumore et fama ſenſim exeunte. ὄχλος — ἦλθον) Sicut mox: ὁ ὄχλος ὁ ἐλθὼν ἀκούσαντες. Eſt autem in nomine ὄχλος plurium ſignificatio. Ut: *turba ruunt.* ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν) Quem excitavit, quum iam inter mortuos iaceret, i. e. mortuus fuiſſet.

10. Ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν) Non Ieſum ſolum, ſed et Lazarum interficere decreverunt. Pro bono publico quidvis ſibi licere exiſtimabant. Fuerunt veteres in ea opinione, ideo hiſtoriam Lazari reſuſcitati a tri-

tribus Evangeliſtis non ſcriptam fuiſſe, ne ipſi ſuperſtiti periculum crearetur, ut obſervavit Epiphanius.

11. Ὅτι — εἰς τὸν Ἰησοῦν) ὑπῆγον, *abibant*, ſc. ex urbe Bethaniam. *Credebant* in Ieſum, non tantum ut in Prophetam, ſed et ut in Meſſiam, ut ſequens hiſtoria oſtendit.

12. Ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς) Ex Bethania. Vide hiſtoriam explicatam Matth. XXI.

13. Τὰ βαΐα τῶν φοινίκων) *Ramos palmarum.* Βαΐον et βαΐδα proprie eſſe perhibent ramos et frondes palmae arboris, ut addi φοινίκων non fuerit neceſſe. Glossarium: *Palma* βαΐς καὶ φοῖνιξ. *Etymol.* βαΐον — σημαίνει τὸν κλάδον τοῦ φοίνικος. *Hesychius:* βαΐς, ῥάβδος φοίνικος, καὶ βαΐον. Notum autem eſt, Iudaicas palmas celebrari inprimis, quum his maxime Iudaea nobilis atque inclyta fuiſſe perhibeatur. ἐξῆλθον) Pauci inter eos, qui Chriſto Hieroſolyma eunti obviam procedebant, fuiſſe videntur, qui alia beneficia a Meſſia ſuo ſperarent, quam novum regnum politicum, quod everſo Romanorum imperio iam putabant inſtaurari. ὡσαννὰ) Vide annot. ad Matth. XXI, 9. ut et ad ſequentia.

14. Ὀνάριον) Deminutum ἀπὸ τοῦ ὄνου. Eſt autem ſynecdochica locutio, et expoſitio brevior, quaſique conciſa eorum, quae ab aliis Evangeliſtis commemorantur verboſius et explicatius.

16. Ταῦτα — τὸ πρῶτον) *Haec vero discipuli eius primum* (ab initio) *non intellexerunt*, ſc. haec dicta de

Ieſu

Iesu valere, sed ex eventu hoc conclusere. Ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη — ἐποίησαν αὐτῷ) *Sed postquam Iesus dignitate sua ornatus erat, recordati sunt, illa dicta de ipso valere, et haec ei evenisse.* ἐδοξάσθη, *ad gloriam et summum honorem evectus est*, nimirum per resurrectionem et ascensionem. ἐπ' αὐτῷ) i. e. περὶ αὐτοῦ, *de ipso.* Ut *Aen.* I, 750. Multa *super* Priamo rogitans, *super* Hectore multa. καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ) nempe Iudaeos illi obviam ivisse cum palmarum ramis, et acclamationibus, et hoc ei accidisse. Verbum ἐποίησαν h. l. explicandum est impersonaliter; et intelligendum hoc est non tantum de discipulis, sed etiam de populo, qui obviam prodierat, et acclamaverat.

17. Ἐμαρτύρει — ἐκ νεκρῶν) *Celebraverat autem eum multitudo, quae adfuerat ei, quum etc.* Μαρτυρεῖν h. l. ut saepius est *laudare, celebrare.* Antea descripta fuerunt publica studia eorum, qui ex urbe Iesu obviam iverant; nunc autem Evangelista, commemorat applausum eorum hominum, qui apud eum fuerant, quum Lazarum evocaret e sepulcro, atque excitaret e mortuis, atque nunc eum comitabantur.

18. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος). *Propterea etiam ei multitudo* (Hierosolymitana) *obviam profecta est.* Haec (publica fama de resuscitatione Lazari) ratio fuit, cur tam multi isto tempore ex urbe egressi Iesum requirerent.

19. Θεωρεῖτε) Vel interrogative: *Videtisne*? vel pro futuro: *Intelligetis tandem.* ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν) *Quod nihil*

nihil proficitis quicquam; *nihil adiuvatis rem.* Nam est hoc verbum τῶν ἀλλοπαθῶν. ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν) Universa populi multitudo eum tandem ducem et doctorem amplectetur. Ὁ κόσμος, הָעוֹלָם כֻּלּוֹ. Locucutio mere hyperbolica, qua Iudaei frequenter utuntur.

20. Ἕλληνες) Intelligunt interpretes multi Iudaeos, qui habitabant in gentibus, quos peculiariter Hellenistas et Graecienses vocarunt. Aliis ἕλληνες h. l. sunt *ethnici*. Nam omnes a religione Iudaeorum alieni interdum vocati sunt ἕλληνες, et ἔθνη. Atque hi, quorum hic fit mentio, vel patriae Philippi, vel vicinorum fortasse locorum fuerunt incolae. Nec obstat huic sententiae, quod isti Graeci religionis caussa Hierosolyma venisse dicuntur. Nam Gentiles non tantum dona, oblationes et sacrificia miserunt, sed et ipsi aliquando adierunt templum et adorarunt. Loca ex *Iosepho* et Rabbinorum Scriptis habes apud *Lightfootum* et *Wetstenium*. Inde atrium templi extimum vocatum est *atrium Gentium*, et חול *atrium commune*. Praeferenda tamen videtur Ven. *Noesselti* sententia, qui totum hunc locum in Progr. Pasch. a. 1778. accurate, ut solet, interpretatus est, intelligendos esse homines ex Gentilibus graecis Proselytos factos; σεβομένους προσηλύτους vocat Lucas Act. XIII, 43. nunc ἔθνη nunc ἕλληνας c. XI. XV. Hos cum Iudaeis religionis caussa Hierosolyma esse profectos, non est dubitandum.

21. Κύριε) Satis honorifice doctoris ei honorem tribuunt: *Rabbi. Mar.* Pudor obstabat, quo minus ipsi adirent Iesum; adeunt igitur Philippum, ut is sibi aditum aperiret ad Iesum. θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν) *Nos Iesum viden-*

videndi cupiditate tenemur. Nam θέλειν ut hebr. חָפֵץ saepe est *optare.* Consilium autem rogantium sine dubio fuit, ut Iesu, novo Regi se commendarent, plane ut Zebedaei filii, qui eodem consilio, in simili re Iesum rogando adierunt. Marc. X, 35. sqq. Plane rem ita fuisse, ea ipsa quae Ioannes ante hanc narrationem commemoraverat, confirmant, v. 13. 19. XI, 48. Sperabant igitur isti Ἕλληνες, Iesum imperii sui gloriam iam esse occupaturum, cives huius imperii in summa abundantia bonorum terrenorum futuros, et se quoque venturos in huius felicitatis communionem, si ad sermonem benevolentiamque Iesu sibi aditus daretur. Caeterum ea, quae hic narrantur, non in templo, sed extra urbem contigisse, *Michaelis* ad h. l. verisimile reddit.

23. Ἀπεκρίνατο αὐτοῖς) αὐτοῖς quidam interpretes referunt ad *Graecos*; sed verosimilius est, et contextus ipse docet, *discipulis* duobus Iesum haec dixisse; nisi forte isti Graeci statim secuti sint Philippum et Andream eorum nomine Christum adituros, adeoque et ipsi praesentes fuerint. ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ. Sensus est: *Adest tempus illud, quo verus ille honor, qui filio hominis tribuendus est, a Deo luculentius manifestabitur.* Caput huius orationis Christi hoc et sequentibus versibus est in eo, ut doceat, verum esse, quod nunc sibi instet tempus consequendi honoris sui, non alia via tamen, quam subeunda multorum malorum acerbitate, eandemque viam tenere debere eos, qui eiusdem honoris obtinendi sint cupidi. Verbum δοξασθῆναι, refertur ad praemium a Christo reportandum, atque usuram

ram bonorum omnium, quae Deus ei, tanquam generis humani fospitatori, deftinaffet. Hoc autem praemium complectitur vel maxime imperii felicitatem quae fit e civium multitudine. Illuftratur igitur honor Chrifti propagatione doctrinae a fe traditae; nam hoc maxime praemium pro fufceptis mortis doloribus reportavit, quod fibi conciliata eft magna difcipulorum copia, quos regeret docendo felicitateque fempiterna mactaret. Ief. LIII, 10. feqq. Sic refpondent haec verba opinioni eorum hominum, qui eum tanquam *regem* adierant, maieftatemque regiam agnoverant. Hanc maieftatem Iefus non negat fibi tribuendam effe; fed declarat fimul, qualis illa futura effet, (cf. v. 26. 31.) et terminat quafi opinionis iftorum hominum partem, qua fe, eiusque difcipulos perverfe putabant ftatim in fumma fuavitate honorumque gloria futuros.

24. Ἀμὴν — καρπὸν φέρει) *Profecto, profecto confirmo vobis, nisi granum frumenti iniectum in terram moriatur, manet illud solum*, i. e. fine fperato fructu; *at si mortuum fuerit, plurimum fert fructum.* Docet his verbis Chriftus poft mortem demum fuam hunc honorem manifeftatum iri; non poffe fe alios fibi tanquam difcipulos atque imperii fui cives vindicare, nifi prius mortem ipfe fubierit; quam fi fuerit expertus, tum demum magnam fibi fubiectorum copiam habiturum, vereque regnaturum. Quare fe comparat cum tritici femine, quod moritur quafi in terra, fed efficacitate folis mutatum emergit e terra rurfum cum copiofo foenore; pro uno grano centum reddens. Ὁ καρπὸς, *fructus*, de quo hic lo-

quitur Iesus, est sectatorum et subditorum multitudo. Cf. Ioan. IV, 35.

25. Ὁ φιλῶν — ἀπολέσει αὐτήν) *Quicunque vitae conservandae unice studet*; i. e. ita amat vitam suam, ut carere malit iure civitatis meae, quam pericula doloresque suscipere, *is iacturam eius faciet*, atque spe beneficiorum a me promissorum et praemiorum excidet. Duplici sensu h. l. sumitur vox ψυχῆς, nempe de vita physica, et de vita tropice intellecta, i. e. felicitate. Φιλεῖν, *nimium amare.* ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ) *Parvi faciens vitam suam*, proque Evangelii proventu obiiciens eam periculis et mortibus. Μισεῖν *minus amare, non magnopere curare.* εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν) *Is eam felicitati aeternae servabit*; servabit eam, perennem ac felicem vitam recepturus in resurrectione. Docet igitur Iesus his verbis, eos, qui cupiant in gloriae sibi destinatae communionem venire; hos quoque in periculorum societatem venire debere.

26. Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις) *Si quis ministrum meum se profitetur*, nimirum in promulganda veritate Evangelii. ἐμοὶ ἀκολουθείτω) i. e. *Imitetur exemplum meum*; sic ut ego suscipiat labores et molestias, sc. religionis caussa, si opus fuerit. Iis tantum hoc dicitur, quibus ob religionis propagandae negotium imminent pericula, non omnibus Christianis. Nam ubi calamitates religionis caussa non imminent, ibi sponte non sunt suscipiendae. καὶ ὅπου — ἔσται) *Ubi ego ero.* Praesens pro Futuro. Intelligit locum summae felicitatis. Nimirum, par est, ministrum a Domino non divelli, nec in laetis, nec in tristibus,

Ita

Ita etiam, inquit Christus, quos habuero consortes ac socios afflictionum, eos non seiungam a consortio felicitatis. τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ) *Illum pater meus honore, i. e. praemiis afficiet.* Honorat Deus hominem, vel quum ornat beneficiis, vel quum praemium tribuit, nam felicitas nostra futura saepe dicitur δόξα. Pro temporis malis, proque ignominia, qua apud homines affectus est, aeterna felicitate, veraque gloria eum decorabit. Scilicet aequum est, ut pater unici filii ministros simili praemio dignetur, quos similia passos noverit.

27. Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται) *Nunc animo perturbatus sum;* nam ἡ ψυχή μου, נַפְשִׁי *ego.* Dum mortem instantem et acerbissimos dolores sibi ob oculos ponit, magna afficitur tristitia. καὶ τί εἴπω — ὥρας ταύτης) *Et quid dicam? (*quid petam?*) Pater libera me imminentibus malis.* Varie explicatur hic locus. In eo conveniunt, ὥραν h. l. esse *tempus periculosum*, vel *ipsum periculum*; ut *tempora* saepe Latinis. Sed varie connectunt nostra verba. Antiquiores quidam, et plures recentiores signum interrogandi repetunt post ταύτης, ut sensus sit: Et quid dicam? Num hoc, pater, rogabo, ut me eripias ex isto fatali tempore: ex isto momento cruciatuum et mortis instantis? Minime vero id a te petam. *Semlerus:* Quid multa? Cur verbosius de hac re agam? Tu potius, o pater, cui addixi meum obsequium, me adiuva, ut, licet vita privandus sim, tamen apud te istam aeternam vitam posthac agam. Sed facilior est *Noesselti* interpretatio, illud, *quid igitur dicam?* accipientis pro: quo me vertam, nescio; anxius animi haereo; vim dolo-

ris quo modo ſuſtineam non video. Cf. Matth. XXVI, 38. ſqq. *ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην*) Veruntamen *propterea in haec tempora incidi;* ideo duram iſtam conditionem ſubii; ut nimirum pro humano genere vitam meam profundam. Oratio abruptior paullo eſt, ut fieri ſolet, ſi quis animo valde commotus eſt.

28. *Δόξασόν σου τὸ ὄνομα*) *Fac ut honor tuus*, (per me) *illustretur;* nam *ὄνομα* h. l. eſt honor, dignitas. Illuſtratur autem honor Dei, quando ſapientia, benignitas, et potentia eius manifeſtatur, quod nulla re magis factum eſt, quam per doctrinam et opera Chriſti, atque propagatione religionis chriſtianae inter omnes gentes. Profitetur igitur Chriſtus, nihil ſe cupere aut rogare niſi quod velit Deus, ut verba *δόξασόν σου τὸ ὄνομα* habeant hanc vim: Lubens equidem ſuſcipiam, quicquid, te providente, acciderit; tu modo cura quod tibi honori ſit, voluntatique tuae conſentaneum; proba, me eſſe Meſſiam. *Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ — δοξάσω*) *Vox igitur e coelo audita est*, (hoc declarans:) *Ego vero illustravi illum*, (honorem meum,) *et porro illustrabo.* Vocem e coelo auditam, fuiſſe *tonitru*, e. v. 29. patet. *Vitringa* refert hoc ad בַּת קוֹל ſ. *filiam vocis*, tanquam oraculi divini genus, a Iudaeis memorari ſolitam, atque hinc colligit, per eam ab iſtis intelligi vocem *gravem* et *elatam*, ſed *validam*, quia hic a turba audiente cum tonitru comparatur. Vid. eius obſervatt. Sacr. L. VI. pag. 369. ſeqq. Cf. etiam notata ad Matth. III, 17. Utrum haec vox fuerit ſimplex tonitru, an vero ex tonitru nata fuerit vox articulata, pronuncians verba a Ioanne commemorata, du-

dubium est. Veteres preces suas ratas esse habitas credebant, ubi finitis illis intonuisset, ut *Elsnerus* ex *Odyss.* υ, v. 103. et φ, v. 413. aliisque locis docet. Videtur igitur et hic post finitas Christi preces, tonitru auditum esse, quod nonnulli adstantium pro signo habebant, Patrem ratas habuisse Christi preces, his conceptas verbis: *δόξασόν σου τὸ ὄνομα.* Unde Ioannes, quum significare vellet, quid sibi voluerit illud tonitru, ipsis verbis usus est, quibus usurus fuisset Deus, si humanis verbis suam expressisset mentem: *καὶ ἐδόξασα κ. τ. λ.* Haud a verisimili abhorret haec sententia, confirmatur potius iis, quae statim v. 29. adduntur. Quicquid sit, res ipsa verbis Ioannis expressa, est vera. Etenim iam tum Deus glorificaverat per Christum nomen suum, i. e. sapientiam, benignitatem et potentiam suam manifestaverat. Christus enim per tres annos docuerat, unum esse verum Deum, qui sit fons omnis felicitatis, qui velit homines abstrahere a vitiis, iisque largiri aeternam salutem. Patraverat etiam miracula, e quibus Dei potentia patuit. Evenit etiam, quod porro additur, Deum eo quo indicavimus sensu, in posterum etiam glorificaturum esse nomen suum. Hoc enim factum est, quum post mortem et resurrectionem Christi omnibus innotuit doctrina Christi.

29. Ὁ οὖν ὄχλος — λελάληκεν) *Populus vero adstans, hoc audito, putavit, tonitru editum esse; alii autem angelum cum eo locutum dicebant.* Ex his manifestum esse videtur, non intellectam fuisse hanc vocem a populo adstante, quippe qui tantummodo sonum, tonitrui similem audiverat, non articulatas voces. Aliis

 sonus

ſonus auditus non eſſe videbatur tonitru conſueto more editum, ſed cum voce articulata coniunctum; unde angelum cum eo locutum eſſe, ſuſpicati ſunt. Sed nec iſti intellexiſſe ſenſum verborum videntur; nam verba a Ioanne expreſſa, non angeli cuiusdam, ſed Dei verba ſunt. Supereſt igitur, ut credamus, diſcipulos tantummodo vocem e coelo auditam pro ſigno habuiſſe, quod Deus preces Chriſti ratas habuerit.

30. Οὐ δι' ἐμὲ — ἀλλὰ δι' ὑμᾶς) *Non mea caussa illa vox emissa est, sed vestra;* non eo conſilio, ut ego confirmer in propoſito meo, ſed ut vos videatis, quanti me pater faciat, etiamſi pro impio et ſeductore condemner, et fidem habeatis doctrinae meae. Confirmat igitur Ieſus, recte interpretatos eſſe diſcipulos illam Dei vocem, nec fortuito hoc tonitru eſſe editum.

31. Νῦν — κόσμου τούτου) *Nunc decernitur de hoc mundo,* i. e. iam inſtat tempus, quo mali et flagitioſi homines, qui repudiaverint meam doctrinam, contumaciae convincantur et malitiae. Τοῦ κόσμου nomine h. l. intelliguntur omnes, qui diſciplinam Chriſti non admittunt, ſive ſint Iudaei, ſive Pagani. Hanc huius vocis ſignificationem contextus poſtulat. Κρίσις ἐστὶ, i. e. *κρίνεται ὁ κόσμος, iudicatur mundus,* cauſſa cadit, erroris et criminis reus deprehenditur, (quo ſenſu κατακρίνειν occurrit Matth. XII, 41. Hebr. XI, 7.) Convicti ſunt autem adverſarii Chriſti, aliique ἄπιστοι erroris propagatione doctrinae per Chriſtum et Apoſtolos traditae, qua ſpes labefactandi honoris Chriſti deſtructa, conſiliorumque contrariorum omnium atque inſidiarum vanitas demon-

monstrata est. Similis huic locus extat infra c. XVI, 8. sq. Dicit autem Iesus νῦν κρίσις ἐστὶ, nunc in eo est, iam instat tempus, quo haec fient; brevi enim post mortem et resurrectionem Christi et post effusionem Spiritus, propagata est eius doctrina. Fortassis tamen per τὸν κόσμον nominatim intelligendi sunt Iudaei, quorum perversa erat statuendi ratio; nam Iesus agit cum Iudaeis, et de rebus, quae ad eos pertinebant. νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω) *Nunc princeps huius mundi* (Satanas) *de regno deturbabitur*. Ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου, שַׂר הָעוֹלָם *Princeps mundi*; Phrasiologia Scriptoribus Iudaicis non ignota, ut patet ex locis a *Lightfooto* et Wetstenio allatis. Diabolus intelligitur, qui Deo quasi excluso regnavit, atque exercuit tyrannidem suam inter gentiles et Iudaeos, captivos eos ducens in omne peccatum et perditionem. Quemadmodum nempe peccato, Rom. VI, 12. et morti cap. V, 14. sic diabolo imperium in peccatores omnes, inprimisque in hostes doctrinae Christi tribuitur. Quam ob rem illius vis atque potestas labefactata dicitur, quotiescunque per propagatam doctrinam aut susceptam disciplinam Christi homines e potestate eius, sive erroris aut impietatis servitute erepti sunt. Cf. Luc. X, 18. Col. I, 13. Act. XXVI, 13. Ἔξω ex voce ἄρχων interpretandum ἐκ τῆς ἀρχῆς. *Deturbabitur Satanas de tyrannide sua*: pulsis nimirum ignorantiae tenebris, et hominibus in meliorem statum restitutis. Quomodo id esset futurum, statim commate seq. ostendit.

32. Κἀγὼ — πρὸς ἐμαυτὸν) *Nam ego ex terra sublatus, omnes in societatem meam pertraham.* Κἀγὼ)

Nam ego. Καὶ, ut hebr. ו saepe valere *nam*, haud semel monuimus; et h. l. contextus hanc significationem postulat. Ὑψωθῆναι ambiguum eſt; nam poteſt ſignificare ſimpliciter *tolli*, e *medio tolli*, *et in coelum evehi*; poteſt etiam ſignificare mortis genus, crucem, ut comm. 33. docet; nam in altum tollitur, qui cruci affigitur. *Silius* II, 344. *Vidi quum robore pendens Hiſpaniam cruce ſublimis ſpectaret ab alta.* Verti poteſt: *Ego, si abiero.* πάντες ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτὸν) Πάντες h. l. ſunt omnis generis homines, Iudaei et Gentiles. Ἑλκύειν πρὸς ἑαυτὸν eſt, efficere ut ad ſe veniant. *Curabo*, inquit, ut in ſocietatem meam perveniant. Factum hoc eſt, dum per doctrinam ſuam fecit ſectatores poſt mortem et exaltationem, et fiet, dum ſectatores veri nominis ad felicitatis ſuae ſocietatem perducet. Cohaerent haec cum iis quae comm. 20 — 22. dicta ſunt, ſic: Imminet quidem mihi magna gloria, ſed poſt multas demum calamitates, quas etiam ii, qui ſectatores mei eſſe volunt, ſuſcipere debent. Deſcribit igitur Ieſus comm. 31. 32. ſuum et Patris δοξασμόν. Tanta enim totius orbis terrarum commutatione, quae effecta eſt per doctrinae propagationem, demonſtratum eſt, eum eſſe dominum omnium; innotuit etiam Dei ſapientia, benignitas, omnipotentia et iuſtitia.

33. Τῦτο δὲ — ἀποθνήσκειν) *His verbis* (ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς) *obſcure ſignificavit, quo mortis genere eſſet moriturus.* Verbum σημαίνειν notat, *aliquid futurum vaticinando cum ambiguitate quadam atque obſcuritate innuere*, et tribuitur proprie Deorum oraculis, eventus humanos ſubobſcure ſignificantibus, ut

ἀ-

exemplis multis *Kypke* ad h. l. docet. Phrasis ὑψωθῆναι ἐκ τῆς γῆς paullo apertior est, quam nudum illud ὑψωθῆναι Io. III, 14. VIII, 28. Monet igitur Ioannes, Iesum ita locutum esse, ac si animo praevidisset, et verbis, etsi non omnino planis (σημαίνων) praedixisset sibi idem illud fatum, cui postmodum succubuerit: atque hunc eius sermonem tunc iam intelligi ab audientibus potuisse non aliter, quam si haud dissimulanter ac missis ambagibus dixisset: *quando sublimis olim pendebo.*

34. Ἡμεῖς — τοῦ ἀνθρώπου;) *Non ex sacris nostris libris cognovimus, Messiam nunquam esse moriturum, quomodo igitur tu affirmas, fore, ut filius hominis tollatur? Quis est iste filius hominis?* Ἀκούειν, *discere, cognoscere.* ἐκ τοῦ νόμου) Ex sacris litteris, vel scriptis Mosis et Prophetarum: νόμος enim metonymice haud raro significat universum corpus sacrorum librorum. ὅτι ὁ χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα) *Messiam nunquam esse moriturum,* victurum semper. Hoc ex locis Scripturae colligebant, in quibus regnum Messiae aeternum promittitur. Ies. XI, 16. Dan. VII, 14. Forsan etiam respicitur ad locum Ies. LIII, 8. Nec Iudaeorum talia decreta sunt rara aut obscura. Ablegavit *Heumannus* ad *Eisenmengerum.* Πῶς, *quo sensu?* ὑψωθῆσαι) Sc. ἐκ τῆς γῆς, morte affectum, atque sic subtractum iri? τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;) Patet ex his verbis, a Ioanne summam tantum orationis praecedentis relatam esse, non verba singula; nam haec plebis dicta ostendunt, Christum simul, quum de evectione diceret, nominasse *filium hominis.* Dubitant igitur, quis esset hic filius hominis. Dubitandi

 ratio

Nam ego. Καὶ, ut hebr. ו ſaepe valere *nam*, haud ſemel monuimus; et h. l. contextus hanc ſignificationem poſtulat. Ὑψωθῆναι ambiguum eſt; nam poteſt ſignificare ſimpliciter *tolli, e medio tolli, et in coelum evehi*; poteſt etiam ſignificare mortis genus, crucem, ut comm. 33. docet; nam in altum tollitur, qui cruci affigitur. *Silius* II, 344. *Vidi quum robore pendens Hispaniam cruce sublimis spectaret ab alta.* Verti poteſt: *Ego, si abiero. πάντες ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτὸν*) Πάντες h. l. ſunt omnis generis homines, Iudaei et Gentiles. Ἑλκύειν πρὸς ἑαυτὸν eſt, efficere ut ad ſe veniant. *Curabo*, inquit, ut in ſocietatem meam perveniant. Factum hoc eſt, dum per doctrinam ſuam fecit ſectatores poſt mortem et exaltationem, et fiet, dum ſectatores veri nominis ad felicitatis ſuae ſocietatem perducet. Cohaerent haec cum iis quae comm. 20 — 22. dicta ſunt, ſic: Imminet quidem mihi magna gloria, ſed poſt multas demum calamitates, quas etiam ii, qui ſectatores mei eſſe volunt, ſuſcipere debent. Deſcribit igitur Ieſus comm. 31. 32. ſuum et Patris δοξασμόν. Tanta enim totius orbis terrarum commutatione, quae effecta eſt per doctrinae propagationem, demonſtratum eſt, eum eſſe dominum omnium; innotuit etiam Dei ſapientia, benignitas, omnipotentia et iuſtitia.

33. Τοῦτο δὲ — ἀποθνήσκειν) *His verbis* (ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς) *obscure significavit, quo mortis genere esset moriturus.* Verbum σημαίνειν notat, *aliquid futurum vaticinando cum ambiguitate quadam atque obscuritate innuere*, et tribuitur proprie Deorum oraculis, eventus humanos ſubobſcure ſignificantibus, ut

exemplis multis *Kypke* ad h. l. docet. Phrasis ὑψωθῆναι ἐκ τῆς γῆς paullo apertior est, quam nudum illud ὑψωθῆναι Io. III, 14. VIII, 28. Monet igitur Ioannes, Iesum ita locutum esse, ac si animo praevidisset, et verbis, etsi non omnino planis (σημαίνων) praedixisset sibi idem illud fatum, cui postmodum succubuerit: atque hunc eius sermonem tunc iam intelligi ab audientibus potuisse non aliter, quam si haud dissimulanter ac missis ambagibus dixisset: *quando sublimis olim pendebo.*

34. Ἡμεῖς — τοῦ ἀνθρώπου;) *Non ex sacris nostris libris cognovimus, Messiam nunquam esse moriturum, quomodo igitur tu affirmas, fore, ut filius hominis tollatur? Quis est iste filius hominis?* Ἀκούειν, *discere, cognoscere.* ἐκ τοῦ νόμου) Ex sacris litteris, vel scriptis Mosis et Prophetarum: νόμος enim metonymice haud raro significat universum corpus sacrorum librorum. ὅτι ὁ χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα) *Messiam nunquam esse moriturum,* victurum semper. Hoc ex locis Scripturae colligebant, in quibus regnum Messiae aeternum promittitur. Ies. XI, 16. Dan. VII, 14. Forsan etiam respicitur ad locum Ies. LIII, 8. Nec Iudaeorum talia decreta sunt rara aut obscura. Ablegavit *Heumannus* ad *Eisenmengerum.* Πῶς, *quo sensu?* ὑψωθῆσαι) Sc. ἐκ τῆς γῆς, morte affectum, atque sic subtractum iri? τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;) Patet ex his verbis, a Ioanne summam tantum orationis praecedentis relatam esse, non verba singula; nam haec plebis dicta ostendunt, Christum simul, quum de evectione diceret, nominasse *filium hominis.* Dubitant igitur, quis esset hic filius hominis. Dubitandi

ratio erat haec: Tu videris Messiam et filium hominis pro eodem habere. Quodsi igitur exaltari a terra mori est: et si, quoties dicis filium hominis, te ipsum vis intelligi, aut non morieris, aut ille filius hominis non est Messias, si verum dicit Prophetia.

35. Ἔτι μικρὸν — ἔχετε) *Per breve tempus lumen inter vos est: incedite, quamdiu lumen habetis.* Non respondet Iesus ad illam plebis quaestionem, sed hortatur tantum, ut recte utantur sua doctrina. Utimini, inquit, me doctore et admonitore, quamdiu inter vos sum; non autem diu intereo. Caetera usu discetis. Hoc exprimit per allegoriam. Τὸ φῶς, *doctor*, et monitor. Περιπατεῖν est exemplum negotiorum, quae interdiu tractare solemus; genus est: tractare sua negotia. Hoc autem in allegoria est: Praestate officium, quod praestare debetis, ἕως τὸ φῶς ἔχετε, *quamdiu doctor adest.* Suscipite doctoris vestri doctrinam, eaque recte utimini, dum est occasio. ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ) *Ne tenebrae in vos irruant*; ne forte Deus opportunitatem meliora discendi vobis subtrahat. Nam haec opportunitatis subtractio h. l. vocatur σκοτία. Καταλαμβάνειν de nocte s. vespera *ingruenti* Graeci usurpant inprimis, si illa homines opinione citius *occupat.* Exempla suppeditat *Kypkius.* καὶ ὁ περιπατῶν — ὑπάγει) *Qui enim in tenebris versatur, nescit quo vadat.* Miserrimus est, qui luce salutari privatus, in ignorantia rerum divinarum versatur; ubique offendet, et in perniciem ruet.

36. Ἕως τὸ φῶς — γένησθε) ***Tum igitur doctorem habetis, fidem ei habete, ut veri sitis eius discipuli.***

Τὸ

Τὸ φῶς est ipse Christus, et vox υἱοὶ ex Hebraismo est explicanda. Scilicet Hebraeis filii dicuntur a re, qua sunt praediti, aut cui sunt dediti, et ad quam pertinent. Cf. *Vorstius* in Philolog. Sacr. P. II. cap. 24. καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν) *Abiit et abscondit sese ab illis*, velut absentia silentioque suo mitigaturus illorum efferatam insaniam. Lucas addit c. XXI, 37. solitum fuisse Iesum inde ab illo tempore urbe exire, atque noctem agere Bethaniae, sc. propter insidias.

37. Τοσαῦτα — εἰς αὐτὸν) Ioannes, iam ad finem properans, uno velut obtutu contemplatur hactenus narrata, et, quare disciplina Iesu non semper et ubique exoptatum successum habuerit, secum reputat, lectoresque reputare docet, (com. 37 — 50.) ut facere solent interdum historiarum scriptores, longam seriem rerum, quas narrando persecuti fuerant, iudicio suo amplectentes, atque docentes, quae caussae fuerint, propter quas virorum meritissimorum conatus irriti caderent, aliorum contra consilia, saepe temeraria et parum salubria, magno plausu probarentur. Recte hoc observavit, totumque hunc locum v. 36 — 50. more suo accurate illustravit Morus olim noster in Progr. 1788. scripto. Sic igitur exorditur Ioannes: *Quanquam Iesus tot documenta suae legationis divinae coram dederat, tamen ei fidem negarunt.* Σημεῖα sunt *documenta rei alicuius.* In Evangeliis intelliguntur documenta propter quae fides alicui haberi possit debeatque, nominatim vero miracula, quae habebant vim documenti, Iesum esse legatum divinum. *Credere* autem in Iesum hoc nostro et similibus locis, est eum agno-

agnoſcere legatum Dei, nominatim Meſſiam, eique quum omnino docenti, tum declaranti, quis et qualis ſit, fidem habere. Iudaei autem Ieſu fidem negabant, non credebant εἰς τὸν πεποιηκότα σημεῖα, i. e. non agnoſcebant eum Deo dirigente docere, fidemque mereri, etſi huius rei documenta haberent.

38. Ἵνα ὁ λόγος — πληρωθῇ) *Ut adeo in hos etiam Iudaeos conveniret dictum Iesaiae Prophetae.* Notant enim Graeci particulam ἵνα hoc etiam loco, non αἰτιολογίας habere ſignificationem, ſed ἐκβάσεως, i. e. non cauſſae, ſed exitus, ſive eventus; non enim iſtos ideo non credidiſſe, quod dicta ea eſſent a Propheta, ſed quoniam credituri ipſi non eſſent, ita Prophetam praedixiſſe quod evenit. ὃν εἶπε) Ieſaiae LIII, 1. τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;) *Quis fidem habet sermonibus nostris?* Ἀκοὴ, שְׁמוּעָה eſt *res audita*, vel doctrina quae auribus percipitur. καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;) *Et quotocuique planum fit, Dominum esse potentissimum?* Βραχίων, *brachium* per Hebraismum eſt *potentia, robur. Cui revelatur?* Nemini fere planum fit et perſpicuum divinam potentiam eſſe ſatis magnam ad efficienda ea, quae praedicuntur, vel accommodate ad rem praeſentem: nemo fere agnoſcit potentiam Dei in miraculis Ieſu conſpicuam. Conqueritur Propheta de hominibus ſui temporis. Sed quoties idem fit, quod tum fiebat, toties eadem querela locum habet, et accidit illud, quod propheta dixit, praeſertim ſi accidat in eadem illa re, de qua propheta dixerat. Ergo Ioannes proprie non interpretatur locum Prophetae, ſed ad rem ſimillimam transfert.

39. Διὰ — πιστεύειν) *Quippe non poterat eorum assensus exspectari.* Διὰ τοῦτο referendum est ad illud ipsum animi obstinati vitium, cuius comm. 38. facta erat mentio. *Quia* sermonibus Christi aures non praebebant, nec miracula ab ipso edita pro divinis agnoscebant, *ideo* non poterant credere. Theophylactus: τὸ οὐκ ἠδύναντο, ἀντὶ τοῦ οὐκ ἤθελον, eodem sensu. Illud *non poterant*, non est trahendum ad impedimentum divinitus iis immissum, sed ad indolem nationis Iudaicae contumacem. Ita saepe in communi vita dicimus, non posse aliquem aliquid facere, quia eius indoles, de qua satis constet, hoc non patiatur. ὅτι — Ἠσαΐας) Hoc non ita intelligendum est, Iudaeos Christo assentiri non potuisse, quia fuerit praedictum. Primo enim Iesaias ibi non loquitur de Messiae adspectabili commoratione olim exspectanda; deinde etiam, si de hac sermo esset, in illo Prophetae loco non dicitur Iudaeos fore immorigeros, quia praedictum sit, sed quia recalcitraturi essent, ideo praedici ita futurum.

40. Τετύφλωκεν — τὴν καρδίαν) *Populus hic excoecavit suos oculos, et hebetavit suum sensum animi.* Post τετύφλωκεν, supplendum esse videtur: ὁ λαὸς οὗτος, et loco pronominis αὐτῶν potius legendum reciprocum pronomen αὑτῶν. Quoniam enim apud Iesaiam res sic describitur, ut populus ipse debeat intelligi: Ioannes, qui se ad Iesaiae locum respicere dicit, ita intelligendus est, ut, quae dicit, cum illo loco conveniant. Uterque vero ideo accusat Iudaeos coecitatis et surditatis, quia se excoecaverint et hebetaverint, quia tales se reddiderint. Nempe respicit Ioannes ad locum Ies. VI, 9. 10. sed ibi legi-

legitur: *Tu, Iesaia, ito et excoecato oculos huius populi:* i. e. ito et declarato eos esse pertinaces. Videtur Ioannes haec verba memoriter allegasse, et nonnisi loci sensum utcunque exprimere voluisse. Huiusmodi citationum etiam alibi in libris N. T. reperiuntur exempla. Τυφλοῦν, proprie *occoecare*, metaphorice: *inscium*, *ignarum reddere*; et τυφλὸς dicitur, qui parum intelligit, c. IX, 39. Πωροῦν, proprie *callum obducere*, *durum reddere*, a πῶρος, *callum*, quo obducitur cutis; transfertur ad mentis stuporem et ingenii tarditatem; quod mentis vitium iis tribuitur, qui vim eorum, quae vident et audiunt, quamvis clara sint, tamen, aut omnino non, aut certe aegre, vel non recte assequuntur et percipiunt. Καρδία h. l. est *mens*, *ingenium*. Cf. Matth. XIII, 15. s. Alii post τετύφλωκεν et πεπώρωκεν supplent: ὁ Θεός. Talia vero de Deo dicta, sic mitigari solent, ut haec faciens, intelligatur permittere ut haec fiant, quia cum natura et attributis Dei consistere non potest, eum excoecare aliquem; quae mitigatio non est in verbis, sed in re. Alii monent, verba, quae *actum* indicant, saepe praedictionem vel manifestationem eius rei, quae futura esset, significare, ut Ier. I, 10. IV, 10. aliisque locis. Sic etiam urbem capere apud Plautum est, historiam captae urbis narrare. *ἵνα μὴ — ἰάσωμαι αὐτοὺς) ut adeo nihil videant oculis, nihil sentiant animo, non in melius mutentur, neque ego iis mederi possim.* Ἵνα μὴ, *usque eo, ut ne.* Τοῖς ὀφθαλμοῖς et τῇ καρδίᾳ redundat. Ἐπιστρέφεσθαι, *se convertere*, i. e. *se emendare.* Καὶ, pro ἵνα. Ἰᾶσθαι, metaphor. *iuvare*, *a malis liberare*, *consolari*, *tranquillum*, *felicem reddere.*

41.

41. Ταῦτα — περὶ αὐτοῦ) *Haec Iesaias tum dixit, quum maiestatem Dei conspiceret, et de eo doceret.* Respicitur ad Ies. VI, 1. seq. ubi describitur illud visum; quo Deus in throno sedens, cinctus magnatibus et ministris coelestibus, describitur. Λαλεῖν, *docere.* Αὐτοῦ refertur ad Deum. Interpretum antiquiorum et recentiorum haud pauci existimant, Ioannem respicere ad illa verba Iesaiae c. VI. 3. *Omnis terra plena gloriae eius,* sc. est, et magis magisque erit, nempe per eam rerum conversionem, cuius olim auctorem Deus exhibebit Messiam, et illam visionem a Iesaia descriptam pertinere ad declarandam gloriam Christi, quae inter alias gentes esset habitura locum, licet inter Iudaeos paene fuerit nulla. Aliis Ioannes dicere videtur, Iesaiam vidisse non tantum patris sed etiam filii gloriam, et illo ter dicto, *sanctus, sanctus, sanctus,* indicari patrem, filium et spiritum sanctum; quam sententiam vix persuadebunt Hebraismi gnaris. Recte monet Morus l. c. de futura Messiani regni amplitudine apud Iesaiam non esse sermonem. Offertur enim Prophetae species adspectabilis maiestatis divinae habentisque in omnia imperium Dei. Hanc ergo δόξαν adspectabilem vidit, non autem futurum quid mente animoque contuitus est. Igitur sensus est: *Haec Iesaias eo tempore, quo maiestas Dei per speciem ei oblata fuerat, declaravit, Iudaeosque de eo edocuit,* vel: *declaravit haec recens ab illo viso,* postquam solemniter muneri inauguratus fuerat. Hac temporis notatione Ioannes voluit monere, declarasse Iesaiam hoc non sua sponte, sed evidenti et singulari iussu divino monitum. Tanto notabilior ergo est haec Iudaeorum descriptio. Ὅτε εἶδε τὴν

πε-

περὶ αὐτῦ, *quum edocuit eos* (Iudaeos) *de eo*, sc. de Deo. Id huc referendum esse videtur, exposuisse Iesaiam, se missum esse docendi caussa, Deum nosse asperos Iudaeorum animos et improbare etc. Cf. MOSCHE *Bibelfreund.* Tom. II. p. 232. seq. ECKERMANN theol. Beytraege, Tom. I. fasc. 2. p. 67. seq.

42. Ὅμως — εἰς αὐτὸν) *Attamen etiam principum* (Assessorem Synedrii) *multi eum pro Messia habuerunt.* Ὅμως μέντοι, *nihilominus tamen*; quanquam plerique Iudaeorum ita perversi erant. Ἄρχοντες, aut omnino principes, aut senatores Iudaeorum. Ἀλλὰ — γένωνται) *Sed propter Pharisaeos non palam professi sunt; ne prohiberentur sacris et communione popularium suorum. Propter Pharisaeos*, quorum magna erat auctoritas in Synedrio. Cf. cap. IX, 22.

43. Ἠγάπησαν — τῦ Θεῦ) *Magis enim cupiebant hominibus probari, quam Deo.* Pluris faciebant favorem hominum, assessorum Synedrii, quam favorem Dei. Δόξα, *opinio de aliquo*, sive bona sive mala, iudicium, *favor.* Alii: *Quaesiverunt suum, non autem Dei honorem*, ut δόξα cum genitivo, sit eius, cui exhibetur; et μᾶλλον ἤ sit oppositionis non comparationis.

44. Ἰησῦς δὲ — εἶπε) *Et tamen Iesus palam docuerat.* Sic enim, nempe plusquamperfecto tempore exprimi debent haec verba. Non recitatur a comm. 44. ad 50. sermo aliquis, quem Iesus illo demum tempore, in quo, scriptor versatur, habuit. Nam diserte dicit Ioannes v. 36. Iesum, finito illo colloquio, de quo ibi exposi-

tum

tum fuerat, discessisse docendi caussa. Nunc autem dicitur: Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε καὶ εἶπεν, *palam docuit.* Est potius hic sermo (v. 44—50.) pars totius iudicii, adiecti a scriptore, declarante, non potuisse Iudaeos latere, quid Iesus vellet de se statui, qui tam aperte declaraverit qui esset, et quam salubri consilio inter eos versaretur; nam per triennium illud variis locis et temporibus palam et libere dixisse. οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, ἀλλ' εἰς τὸν πέμψαντά με) *Non tam mihi, quam ei, a quo missus sum, fidem habet.* Hoc dixit contra eos, qui putabant auctoritatem legis, Mosaicae, a Deo datae obstare, quo minus doctrina eius possit admitti.

45. Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με) *Nam qui meam doctrinam novit, is doctrinam eius novit, qui me misit.* Θεωρεῖν et ὁρᾷν τὸν χριστὸν, significat, *nosse Christum eiusque doctrinam,* ut supra c. VI, 36. 40. Hinc nostro loco v. 44. et 45. ita nectuntur, ut hic posterior rationem reddat prioris: Assentiens mihi, non tam mihi, quam patri assentitur; *nam* dum quis meam cognoscit doctrinam, cognoscit Patris mei doctrinam. Inde fluit hoc, assensum Christo praebitum, praebitum item esse eius Patri.

46. Ἐγὼ φῶς — μὴ μείνῃ) *Ego tanquam doctor summus* (auctor omnis salutis) *veni in mundum, ut quisquis in me crediderit, liberaretur a pernicie.* φῶς, *doctor summus,* et per doctrinam auctor verae salutis. Io. I, 8. Cf. c. VIII, 12. Σκοτία, *tenebrae ignorantiae et vitiositatis, et inde orta miseria.*

47. Καὶ ἐάν — σώσω τὸν κόσμον) *Quod si quis meorum auditorum fidem mihi negaverit, ei non ego sum auctor damni: non enim veni damnum hominibus daturus, sed salutem allaturus.* In verbo κρίνειν h. l. ſpectanda eſt notio adiuncta: *impertire alicui damnum meritum*, malo malam mercedem tribuere, cui contrarium ponitur σώζειν, *impertire aliquem salute.* Non negat Chriſtus, recuſantes doctrinam laturos eſſe damnum, ſed negat, eos hoc laturos auctore Chriſto, quaſi ipſe cauſſa damni ſit, eiusque culpam habeat.

48. Ὁ ἀθετῶν — ἡμέρᾳ) *Qui me repudiat, (adversus me peccat meam doctrinam non admittendo,) is habet, qui ei damnum det: doctrina, quam proposui, haec, haec ei extremo illo tempore damno erit.* Ἀθετεῖν quum in ſcriptoribus graecis, tum in libris N. T. eſt *irritum facere aliquid*, i. e. rei auctoritatem et pretium detrahere. Itaque doctorem irritum facere, eſt auctoritatem ei detrahere, repudiare eum, non habere eum ſuo aſſenſu dignum. Cf. verſ. Alex. Ieſ. I, 2. cum hebr. verbis. Quomodo vero doctrina Ieſu repudianti eam damnum dabit? Senſus eſt: e natura ipſius doctrinae repudiatae fluere hoc, ut repudians eam damnum percipiat, quemadmodum qui verum ridet relicitque, tamen tandem detrimentum inde natum percipit. Qui enim repudiat doctrinam, manet in errore, non liberatur ab incommodo, ſed ſe ipſum reddit miſerum.

49. Ὅτι ἐγὼ — τί λαλήσω) *Non enim mea sponte doceo, sed pater qui me misit, is mihi mandavit, quae dicenda et docenda a me sint.* Cf. notata ad Io. VII, 16. 17.

50.

50. Καὶ οἶδα — αἰώνιός ἐστιν) *Et scio, ipsius doctrinam mihi traditam, habere hanc vim, ut homines possint per eam salutem aeternam consequi.* Ζωὴ αἰώνιος, metonymice, *caussa felicitatis.* In obtemperando mandatis Dei aeterni eſt et continetur vita et felicitas aeterna. Ἃ οὖν — λαλῶ) *Quae igitur trado; ea ita trado, ut pater iussit,* plane ex mandato patris.

CAP. XIII.

1. Πρὸ δὲ — ἠγάπησεν αὐτοὺς) *Ante festum paschale, quum Iesus nosset, iam adesse tempus, quo sibi ex hac vita ad patrem redeundum esset, uti suos in his terris amaverat, ita etiam ad extremum iis documentum amoris dedit.* Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς. De die non conſentiunt interpretes. Sed omnino ſermo eſſe videtur de illa coenä, qua Ieſus ſimul ſacram coenam inſtituit; omnia enim, quae hoc capite narrantur, conveniunt cum ceteris Evangeliis, ubi haec deſcribitur. Vid. inprimis v. 21. et 38. Ipſam inſtitutionem ſacrae coenae omittit Ioannes, ut ex ceteris Evangeliis notam. ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα) Iudaei haud raro mortem deſcripſerunt tanquam *abitum* vel tranſitum ex mundo. Sic Targ. Ierus. Gen. XV, 2. *Ego abeo ex mundo.* Targum Ionathan: *ego transeo ex mundo* — Tunc multus erat ſermo de tranſitu Iſraelitarum ex Aegypto; quare *Philo* paſcha vocat διαβατήρια. ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ) *Complexus amore in terris seu in hac vita domesticos et suos.* Theophylactus: τοὺς ἐνθάδε οἰκείους, ἤγουν τοὺς ἁγίους. Diſcipulos in-

telligi, nemo non videt. *εἰς τέλος ad extremum*, pro *ἐν τέλει*. Hoc autem loco *ἀγαπᾷν* eſt documentum amoris ſui conſtantiſſimi edere. Hoc inſigne documentum eſt in ipſo pedilavio.

2. *Καὶ δείπνȣ γενομένȣ*) i. e. *coena parata*, quumque iam accumbere coepiſſent, non autem, ut plerique accipiunt, *absoluta*. Lotio enim pedum ante coenam fieri ſolebat, vid. Luc. VII. Itaque, quum Chriſtus una cum diſcipulis iam accubuiſſet, ipſe quidem, tanquam conviviator, iterum ſurrexit, et horum pedes lavit. Hinc v. 22. dicitur de Ieſu: *ἀναπεσὼν πάλιν*. *Piscator*, quem alii ſequuntur, legi mavult *γινομένȣ*, et vertit: *dum coena fieret*. *Τȣ̃ διαβόλȣ — παραδῷ*) *Quanquam diabolus iam subiecerat Iudae Iscariotae consilium, eum hostibus tradendi*. *Βάλλειν* ſc. *εἰς νȣ̃ν* apud Graecos inſpirandi, ſuggerendi notionem obtinet, ut docent *Kypkius*, *Wetstenius* et *Elsnerus*. Phraſin ſimilem habet *Parthenius Nicaëns*. Erotic. c. 15. *Ἀπόλλων ἐπὶ νȣ̃ν αὐτῇ βάλλει σὺν ταῖς λοιπαῖς παρθένοις ἐπὶ κρήνην ἐλθȣ́σαις λȣ̃σθαι* *Apollo in mentem ei iniicit cum reliquis virginibus ad fontem venientibus ut lavaretur*. Ioannes atrocitatem ſceleris fortiùs deſcribere non potuit. Tantam fuiſſe Iudae perfidiam, Ioannes innuit, ut non videretur a tali diſcipulo Chriſti, quanquam avaro, exſpectari poſſe, ſed ad inſtigantem vim altiorem eſſe referendam. Cf. v. 27. et Act. V, 3.

3. *Εἰδὼς — τὰς χεῖρας*) *Quanquam porro noverat, sibi a Patre suo omnia esse demandata*, ſe caput et dominum omnium, nominatim coetus ſui eſſe factum. Supple: tamen ſe demiſit huc etc. Fecit igitur Chriſtus

tam

tam humile obſequium bene conſcius ſuae dignitatis; quod auget facti aeſtimationem. καὶ ὅτι — ὑπάγει) Et ſe tam certo ad Deum rediturum, quam certo a Deo, coelo quaſi relicto, antea ad homines exiiſſet. Ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, ſc. εἰς τὸν κόσμον, ut alibi additur. Deſcribitur legatio Chriſti. Pertinet etiam hoc ad illuſtrandum Chriſti dignitatem.

4. Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου) *Surgit de coena;* nam accubuerat iam cum diſcipulis. Cf. v. 2. καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια) *Deponit pallium*, quod iſtud manuum expeditum uſum non permitteret. Τὰ ἱμάτια plurali ſono ſingularem habet ſignificationem, et pro Hebraeorum שְׂמָלָה ponitur, Iob. I, 20. Ipſi etiam Hebraei *pallium* plurali numero nominum בֶּגֶד et שִׂמְלָה notarûnt, quia haec veſtis non modo amplior erat et prolixior, ſed etiam magnificentior ac ſplendidior interiore veſte, i. e. tunica et ſtola. Exempla habes Pſ. XXII, 19. Ruth. III, 3, καὶ λαβὼν — ἑαυτὸν) *Praecingit se linteo.* Λέντιον eſt vox latina *linteum.* Sic κατ' ἐξοχὴν dicebatur genus veſtis durioris, e lino factae, quo ſervi apud veteres cincti erant, opus manuarium perfecturi, aut *linteum*, quo ſervi ſe praecingebant. Itaque Ieſus ſervos in hac re eſt imitatus, qui, ſine pallio, aut alia veſte exteriori linteo ſuccincti, dominis ſuis miniſtrabant. Vid. *Schleusn.* ad h. vocem. λεντιον) *Linteum.* Thalmudiſtae etiam hac voce utuntur, quam ſcribunt לנטירן et לונטירן. Auctor Lexici, quod Aruch vocatur, exponit Graece לנתון, quod Druſius emendat לנטיון i. e. λέντιον.

5. Βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα) *Effundit aquam in vas, ut lavarentur pedes*; quasi in labrum dicamus: nam νιπτὴρ a lavando eſt, et pelvim quoque Grammatici abluendis pedibus idoneum vas eſſe perhibent, unde et nomen volunt eſſe factum. Βάλλειν autem, ſi de *fluidis* uſurpatur, ſignificat *infundere*, ut hebr. שׁפך, quod Alexandrini interdum per βάλλειν traſtulerunt, e. g. Ezech. XXI, 22. XXIII, 24. Idem verbum ab iisdem etiam ἐγχέω redditur, Exod. XXIV, 6. Solet quidem officium lavandi pedes iuxta morem Hebraeorum praeſtari hoſpitibus et amicis, ſed hoc quod Chriſtus geſſit, habebat exemplum abſolutae modeſtiae, ut mox ipſe oſtendit.

6. Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον) Forſan primum ad Petrum acceſſit; ideoque Petrus, qui nullo alio exemplo iuvabatur, eo fortius reſtitit. σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;) *Tun' laves pedes meos?* Interrogatio recuſationis habet ſignificationem, quum id videretur fieri, quod non deberet.

7. Ὃ ἐγὼ ποιῶ) Quid hoc ſibi velit, quod ago; cuius rei cauſſa id faciam. Effectus igitur ponitur pro cauſſa efficiente. Μετὰ ταῦτα, *paullo post.* Rem Ieſus accuratius explicuit inde a v. 13.

8. Οὐ μὴ — εἰς τὸν αἰῶνα) *Nunquam.* Vulgata formula iudaica. οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ) *Non est tibi mecum consortium*; pro amico te amplius non agnoſcam. Μέρος, *negotium commune, consortium, coniunctio.* Quaeritur, quonam conſilio Chriſtus haec dixerit et fecerit? Reſpondere ſolent, voluiſſe eum per hoc Symbolum diſcipu-

cipulos dehortari ab arrogantia, iisque summum submissionis exemplum praebere. Quamquam autem hoc verum est, tamen consilium Christi multo latius patuisse videtur. Voluit nempe simul declarare, quod saepe antea declaraverat, qualis esset natura regni sui, et quo animo affecti esse deberent illi, quos sibi delegerat in exsequendo proposito suo administros. Discipuli nondum abiecerant spem vanam regni splendidi; contenderant potius inter se, quisnam eorum in regno illo futurus esset primus dignitate? quis secundus? et sic porro', Luc. XXII, 24. Quod igitur saepius verbis et factis declaraverat, se non fore regem splendidum, se nolle administros externis honoribus et divitiis inhiantes, (Luc. XXII, 25. Matth. XVIII, 1. seq. c. XX, 28.) id nunc, morti propinquus iterum declarat, non tantum verbis, sed etiam pedilavii actione symbolica, ne unquam huius rei memoria ex animis eorum elaberetur. Unde patet etiam, cur tam serio rem egerit Iesus, ut Petro, nisi per hoc Symbolum se doceri pateretur, amicitiam renunciare vellet.

9. Κύριε μὴ τοὺς πόδας μου μόνον) Sc. lavato, aut abluito. Potius quam abs te divellar, non solum permitto tibi lavandos pedes, quando ita vis, sed et manus et caput.

10. Ὁ λελουμένος — νίψασθαι) *Qui lotus est, ei non opus est ut lavetur nisi pedibus.* Ὁ λελουμένος h. l. est *lotus in balneo*. Nam ad convivium vocati solebant prius in balneo lavari; in domo vero convivatoris nonnisi pedes, quibus in via pulvis aut sordes adhaeserant, a servis abluebantur, ne lecti, super quibus accumbebant, macularentur, ut ex *Platonis* Conviv. *Plutarchi* Sympos. aliisque Scriptoribus probat Wetstenius. Idem hoc etiam

 apud

apud Iudaeos more receptum fuisse videtur; atque hoc ritu discipuli procul dubio ante defuncti erant. Quapropter Iesus dixit, lotis non alia lotione opus esse nisi pedum. Sequentia verba: καὶ ὑμεῖς — πάντες, tropico sensu accipienda sunt. Καθαροὶ nempe nunc sunt puri sceleris, alieni a pravis consiliis, qui puram habent conscientiam. Sensus igitur esse videtur: Scio vos nihil mali vobis conscios esse, vos expertes esse pravorum consiliorum. Sed tales non omnes estis. Est unus inter vos, qui prava agitat consilia, qui me non sincere amat, sed mihi offensus est.

11. Ἤδει — καθαροί ἐστε) Patet ex his, Christum obscuro illo sermone (v. 10.) tangere voluisse conscientiam Iudae, animumque eius commovere, ut ad se rediret.

12. Ὅτε οὖν — εἶπεν αὐτοῖς) *Postquam igitur pedes eorum lavit, recepto pallio, iterum accubuit mensae, atque ita ad illos locutus est.* Τὰ ἱμάτια iterum est *pallium*, ut v. 4. τί πεποίηκα ὑμῖν) *Quid quantumque* id sit, quod ego Dominus subii istud servitium? Inest vero etiam illud: *Quamobrem* sic egerim? Cf. v. 14.

13. Ὑμεῖς — ὁ διδάσκαλος) Vel est Vocativi loco positus Nominativus, vel est mutata forma orationis, ut hoc dicatur: Vos compellando me, utimini his vocibus: Magister et Dominus. Φωνεῖν h. l. est. *nominare, compellare.* Recte me agnoscitis pro vestro doctore ac Domino.

14. Καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας) Synecdochice unam speciem ponit pro omni genere officiorum, quae alter alteri etiam servilia et sordida, modo op-

opportuna praestare potest. *Multo magis vos*, inquit, *qui conservi estis, debetis similia officia deferre. Pedilavium* proprio sensu non commendatur; nam ex moribus illorum temporum loquitur et agit hic Iesus. Commendantur potius discipulis amoris et subiectionis officia, et ne alter super alterum se extollat, ut hactenus haud raro fecerant. Non est sermo de amore, quem quivis Christianus alteri debet, sed de arctissimo illo *amicitiae* vinculo, quo coniuncti Apostoli unitis viribus operam dare debebant tradendae et propagandae doctrinae, a magistro sibi traditae, omni aemulatione et contentione de primatu remota et abiecta. Vide dicta supra ad v. 8.

15. Ὑπόδειγμα ἔδωκα ὑμῖν) Ostendi vobis, quid fieri a vobis oporteat; ut memores huius mei exempli, ab omni fastu alieni, honore, et amicitia et obsequio vos invicem prosequamini, ut abiecta spe vana externorum honorum et commodorum desinatis contendere inter vos, quis futurus sit primus, et omnes aequales dignitate esse putetis.

16. Ἀμὴν — πέμψαντος αὐτὸν) Tritum proverbium. Matth. X, 24. Luc VI, 40. et infra XV, 20. Ἀπόστολος hic generale nomen est, missum cum mandatis significans, ut Hebr. III, 1. Phil. II, 25. Repetit Iesus tacite, quod dixerat, se ipsorum esse dominum ipsorum confessione; quare non debere eos se indignum ducere, quod ipse non detrectasset. *Minister non debet sibi maiorem dignitatem arrogare, quam qua Dominus est.* Sicuti ego nunquam spectavi externos honores et commoda huius vitae, sed ad servilia ministeria me demisi, ita etiam

vos non decet ambire honores et externum splendorem, sed aliorum studiis inservire, et in eo quaerere honorem, ut meo exemplo alter alteri officia humanitatis et amoris mutui praestetis.

17. Ἐι ταῦτα οἴδατε — αὐτὰ) Si intelligitis haec, et novistis quo pertineant, et quid sibi velint, alterum nempe alteri se postponere debere, restat scilicet ad felicitatem necessitas exequendi.

18. Ὀυ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω) Sc. ταῦτα. Non de omnibus tam bene spero. Est enim inter vos aliquis, qui iam omne obsequium studiumque in me exuit. Possunt etiam sic explicari haec verba: *Non loquor de omnibus* vobis, sc. dum vos adhortor ad illam submissionem et mei imitationem. Scio unum inter vos esse, qui iam admonitiones meas ad se pertinere non putet; huic ea, quae ego modo dixi, dicta non sunt. ἐγὼ — ἐξελεξάμην) *Ego novi quos delegi*, sc. comites vitae meae per triennium et futuros doctores. Cf. supra c. VI, 70. Horum indolem novi; scio qui mei sint mansuri, et qui sit discessurus. ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ) *Sed, valet illud effatum.* Post ἀλλ' comma ponendum videtur, ut indicetur subintelligi aliquid. Sensus est: Sed, (hoc evenit scilicet) ut alio exemplo confirmetur, quod scriptum est Ps. XLI, 10. Nam Davides in Psalmo loquitur de proditione Ahitopheli, sed Christus ad suam historiam applicat. ὁ τρώγων — πτέρναν αὐτοῦ) *Qui convictu meo utitur, calcibus me petit.* Sensus est: *Qui servus et famulus meus est, is se hostiliter contra me extollit, meque pedibus conculcare studet*, i. e. contumeliose me tra-

tractat. *Pane alterius vesci* dicuntur, qui ab eo aluntur, ut 2 Sam. XII, 3. inprimis autem ministri, qui a Dominis nutriuntur. Nehem. V, 14. 18.

19. Ἀπ' ἄρτι — ἐγώ εἰμι) Haec ideo nunc iam commemoro vobis, antequam existant, ut postquam extiterint, credatis me esse, eum scilicet, quem saepius esse me dixi, filium Dei, Messiam.

20. Ὁ λαμβάνων — πέμψαντά με) Vide Matth. X, 40. Haec addidit Iesus, ut consolaretur discipulos. Non omnes homines, inquit, vos spernent, aut deprimentː erunt etiam qui vos excipiant; hos autem praemiis ornabo. Nolite igitur desperare, si alii vos deprimunt, et despiciunt.

21. Ἐταράχθη τῷ πνεύματι) *Perturbatus est animo*, i. e. vehementior tristitia ex vultu atque voce facile patuit. Tristitiae caussa fuisse videtur, quod videret, Iudae animum his sermonibus non commoveri; non redire hominem improbum ad se, sed firmiter perstare in pessimo proposito. Ut igitur conscientiam hominis tangeret, nunc disertis verbis dixit, quod modo obscurius significaverat. ἐμαρτύρησε) *Dixit*, sancte affirmavit, cum asseveratione iterum testatus est. Ὅτι — με) *Unus e numero vestrum me in hostium potestatem tradet.*

22. Ἔβλεπον — λέγει) *Disciputi igitur se mutuo adspiciebant, dubitantes, de quonam dixerit.* Βλέπειν, pro ἐμβλέπειν. Ἀπορῦμαι, metaphorice est: *haesito, inops consilii sum, nescio quid statuam, dicam aut agam.*

23.

23. Ἦν δὲ — ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ) *Recumbebat autem unus discipulorum Iesu in eius gremio*, proximus ei accumbebat. Ἀνακεῖσθαι dicitur de convivis accumbentibus ad menſam. Nam tempore Chriſti non tantum Graeci et Romani, ſed etiam Iudaei, cibum capientes, non ſedere, ſed accumbere ſolebant in lectis, corpore in latus ſiniſtrum inclinato, et capite ad menſam porrecto. Singulis in lectis accumbebant tres, interdum quatuor, raro aut nunquam plures. Qui infra ad pectus aliorum accumbebant, *in gremio* eorum accumbere dicebantur. In gremio aliorum accumbebant, qui maxime ab iis amabantur. ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς) Quem familiarius ceteris Ieſus diligebat. Hac modeſta circumlocutione ſe deſignare ſolet Ioannes, ut infra c. XIX, 26.

24. Νεύει — περὶ οὗ λέγει) *Nutu igitur ei significavit Simon Petrus, ut sciscitaretur, quis esset, de quo diceret..* Νεύειν, *innuere*, nutu ſignificare aut iubere. Πυνθάνεσθαι, *sciscitari*. Πυθέσθαι pro ὥστε πυθέσθαι.

25. Ἐπιπεσὼν — τίς ἐστιν) *Is igitur propius ad pectus Iesu admotus, interrogavit, quis esset.* Ἐπιπεσεῖν eſt *allabi, admovere se, propius accedere.* Pro ἐκεῖνος codd. vetuſti nonnulli, conſentientibus verſione Gothica et Euthymio, habent ἐκεῖνος οὕτως, *ille, ut erat*, ut opportunitas ferebat interrogavit eum.

26. Ἐκεῖνος — ἐπιδώσω) *Is est, cui panis frustum, iusculo intinctum dabo.* Ψωμίον eſt *quaevis escae particula*, offula, ſive panis, ſive alius eſcae. Βάψας τὸ ψωμίον, pro τὸ ψωμίον βεβαμμένον, intinctum fruſtulum, ſc. iuſculo. Hodie adhuc mos in Oriente viget, ut acida

da quaedam, oxygara vel talia huius generis iura reliquas ad patinas adſtent, in quas manibus, ſiquidem furcis et cultris non utuntur, ſinguli offas intingunt, ſicque proprio aut hoſpitum ori porrigunt, teſte *Lüdeke* in Expoſ. brevi etc. §. 27. Ceterum hoc lenitatis et amoris teſtimonio Ieſus ad reſipiſcentiam revocare voluit Iudam.

27. **Μετά τὸ ψωμίον**) Poſt offulam, ſc. *ſumtam*. *τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ σατανᾶς*) *Tunc invaſit eum Satanas.* Εἰσῆλθεν omnino vertendum eſſe videtur: *invaſit.* Hoc, ſi intelligatur maxime proprie, erit: invaſit vel corpus vel animum. De corpore nemo cogitabit; ergo invaſit animum. Sed hoc non erit ita intelligendum, quaſi Satanas ſe immiſerit in animum Iudae. Ergo per laxiorem ſenſum, quem natura ſermonis admittit, dicendum erit, exortam eſſe in mente Iudae hanc diabolicam cogitationem, vel firmatum eſſe eum in hoc diabolico propoſito. Qui ſic loquuntur, nolunt verba ſua urgeri, ſed volunt exprimere tali modo foeditatem et ſummam pravitatem. Ergo in illo *invadere* nihil aliud ineſt, quam in aliis formulis, ſc. in poteſtate Satanae eſſe, laqueis Satanae captum eſſe, 2 Tim. II, 26. Iudas haud dubie, conſcientia monente, intellexit de ipſo agi, et ira incenſus, in deteſtando ſuo propoſito ſe confirmavit. *ὁ ποιεῖς, ποίησον τάχιον*) Uſitata mutatione: *Quod facis, ſeu facinus conceptum, perfice celeriter.* Eſt autem haec non cohortatio Ieſu ad opus ſceleratum, ſed quaſi exprobratio, qua deterreri potius quam incitari illum, fuiſſet aequum. Ut: *I, ſequere Italiam.* Et Adelphis: *effundite, emittite, facite quod vobis lubet.* Ap-

paret

paret itaque, irritatum Iudam properasse ad patrandum cogitatum scelus.

28. Τȣτο — ἔιπεν ἀυτῷ) *Quo autem haec vox Iesu spectaret, convivarum nemo fere intellexit.* Ὀυδεὶς) Praeter Iesum, Ioannem et Iudam. Πρὸς τὶ, *quo consilio.*

29. Vid. supra c. XII, 6.

30. Ἦν δὲ νὺξ) Initium noctis; nam qui sequuntur sermones in multam noctem sunt protracti.

31. Ὅτε ȣ̃ν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησȣ̃ς) Alii verba ὅτε ἐξῆλθε, antecedentibus iungunt, omisso ȣ̃ν. νῦν ἐδοξάσθη ὁ ὑιὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ) *Nunc in eo est, ut vera gloria filii hominis seu Messiae luculentius declaretur.* Nam ἐδοξάσθη est praeteritum *propheticum.* Significat Christus, mortem suam instare, quae licet iuxta mundum ignominiae plena videretur, tamen patris simul et suam gloriam esset illustratura. καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν ἀυτῷ) *Et maiestas Dei per eum omnibus patefiet.* ἐν ἀυτῷ, *per eum*, sc. filium hominis, seu Messiam. Per Christum Dei verum honorem clarissime cognosci, notum est. Cf. notata supra ad cap. XII, 28.

32. Ἐι ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν ἀυτῷ) *Si haec Dei maiestas hominibus per eum innotuit.* Christus, sicuti per doctrinam, ita etiam per mortem suam illustravit honorem, bonitatem et sapientiam Dei. καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει ἀυτὸν ἐν ἑαυτῷ) *Deus eum honore afficiet per se ipsum*, per resuscitationem e mortuis, evectionem in coelum, et donationem summae dignitatis. Ἐν ἑαυτῷ, vel *per se*, vel *secum.*

33.

33. Ἔτι μικρὸν) Sc. χρόνον. ζητήσετέ με) *Flagrabitis desiderio mei*, et consuetudinis meae. καὶ καθὼς — λέγω ἄρτι) *Sed quod dixi Iudaeis: quo ego vadam, me non poteritis* (iam) *insequi; idem et vobis iam dico.* Non *iam* poteritis mecum mori, v. 36. νῦν. Occurrunt haec verba etiam c. VII, 33. 34. VIII, 21. sed alio sensu. De morte sua loqui Dominum, dubitari non potest. Sed hoc discipuli tum non intelligebant, quia Messiam non esse moriturum arbitrabantur.

34. Ἐντολὴν καινὴν — ἀλλήλους) *Heumannus* post *Gillium*, Anglum, ἐντολὴν illustrat allatis exemplis moriturorum, qui *mandant*, vel significant quid a suis agi et curari velint. *Ultima voluntas* dici solet à ICtis. Praeceptum *novum* Semlerus explicat *inexpectatum* his discipulis, de praecipuo honore in regno Christi inter se iam disceptantibus. *Wetstenius* putat, *novum* fuisse *praeceptum* de diligendis etiam gentibus, eosque fratrum loco habendis, etiamsi caeremonias Mosaicas non observarent. Secundum alios *novum* vocat Christus hoc praeceptum, quia illud a spuria explicatione antiquorum Rabbinorum vindicaverat, et quasi innovaverat. Aliis ἐντολὴ καινὴ est *praeceptum praestantissimum*; quem significatum καινός interdum habet ad imitationem hebraici חָדָשׁ, eo modo, quo שִׁיר חָדָשׁ ἆσμα καινὸν, *carmen eximium* Prophetae regio et aliis non semel dicitur. Nonnulli veterum doctorum, quos recentiores multi sequuntur, ita acceperunt, ut vim totam esse in eo vellent: καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ita ut Iesus exponat, qualem requirat dilectionem, talem nimirum, quae pro aliorum aeterna salute

lute nulla defugiat incommoda, ne mortem quidem. Haec enim est illa Christi dilectio, qua nos dilexit, infra XV, 13. Cf. 1 Io. III, 16. Sed haec non unica fuisse videtur caussa, cur Christus *novum* dixerit hoc praeceptum. Ergo uberius explicanda est res. Caussae nempe, cur Christus hoc praeceptum dicat novum, quaerendae sunt in natura rei, in serie orationis, in personis de quibus sermo est, et in ipso tempore, quo Iesus haec dixit. Naturam rei, et seriem orationis si spectamus, amor mutuus describitur ut summum sectatorum Christi officium, et nominatim amor exserens se talibus factis, qualibus Christi amor se exseruit, atque ideo se exserens, quoniam Christus hoc exemplum praebuit. Ergo *novum* erat hoc praeceptum, quatenus amor mutuus commendatur tanquam summum sectatorum Christi officium, et signum huius societatis. v. 35. Porro *novum* erat propter personas, quibus commendabatur. Dixit nempe Iesus hoc suis discipulis, qui profecto huc usque non putaverant, talem amorem esse notam sectatorum Christi, sed potius hoc esse signum, quo agnosci possit, eos esse sectatores magistri sui, si in regno eius insigni et conspicuo fr[illegible] honore, quem toties expetierant. Ergo discipulis, tali sensu imbutis novum erat hoc praeceptum relate ad ipsorum sensus et indolem; antea enim sibi longe aliud persuaserant, quod eo magis hic spectandum est, quoniam sub hoc ipsum tempus rixa de principatu in regno eius inter eos orta erat; quare errorem eorum corrigere voluit Iesus partim pedilavio, partim etiam hoc sermone. Denique etiam spectandum est tempus, quo Christus docuit, et haec dixit. Floruit nempe adhuc religio Iudaica, in

in qua nota cultorum Dei posita fuit in circumcisione, in sacris faciundis in templo Hierosolymitano, in caerimoniis et ritibus ex lege Mosaica observandis. Inde discimus, non unam sed plures fuisse caussas, cur Iesus hoc amoris mutui praeceptum diceret *novum*.

35. Ἐν τούτῳ — ἐν ἀλλήλοις) Ἐν τούτῳ pro ἐκ τούτου, s. διὰ τούτου, *ex hoc, per hoc*. Discipuli Pharisaeorum noscebantur ex habitu et caeremoniis; Ioannis Baptistae ex vitae austeritate et ieiuniis; at discipuli Christi cognoscuntur imitatione magistri, i. e. mutua dilectione. Recte hic Grotius: „ Quid dicerent veteres Christiani, (Apostoli) si nunc notas ecclesiae audirent magnis certantium clamoribus adferri omnes potius, quam illam, quam magister adsignavit ? „

36. Ποῦ ὑπάγεις;) Vid. v. 33. Existimavit Petrus, Dominum iter parare in regionem longinquam, plenum incommodis. ὅπου — ἀκολουθῆσαι) *Nunc me nondum comitari potes*. Recte significat Iesus Petro, nondum illi esse sat animi, ut mortem subeat, per quam iter fit in coelum. ὕστερον — μοι) *Aliquanto, posteriore tempore* (spaeter hin) *sequeris me*. Vide infra c. XXI, 18.

37. Διὰ τί — ἄρτι;) Quid impedit ? Putasne ulla itineris molestia me terreri? τὴν ψυχήν — θήσω) Si opus sit, etiam mortis discrimini me pro tuo capite obiiciam. Phrasin habuimus supra c. X, 11.

38. Τὴν ψυχήν — θήσεις;) Interrogatione hac significat Iesus, se minime id credere. οὐ μὴ — τρίς) *Prius ter negabis me tibi cognitum, quam gallus cantet.*

Ioannes accuratior est ceteris Evangelistis in designando tempore, quo Iesus hoc praedixerit.

CAP. XIV.

1. Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία) *Ne perturbetur animus vester*; non est, quod ob ea quae dixi, despondeatis animum. Videntur discipuli isto sermone, de Christi discessu, de periculis, de abnegatione varie commoti fuisse. Itaque eos erigit magister. πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε) Connexio ipsa ostendere videtur, τὸ πιστεύετε non in Indicativo, sed potius Imperativo esse explicandum. Sensus est: *Fiduciam vestram collocate in Deo et in me.* Nam haec est significatio phraseos πιστεύειν εἰς τινα. Deus omnipotens est, et unus plus potest, omnibus, qui vos impugnant. Nec ego vobis deero, etsi porro non vobiscum hic versabor; prospiciam vobis de aeterna felicitate, licet regnum nullum inter homines moliar.

2. Ἐν τῇ οἰκίᾳ — εἰσιν) *In domo patris mei satis multae sunt habitationes.* Vobis etiam iam quasi assignata sunt vestra habitacula, in eodem quasi palatio coelesti. Similitudo a regia. Τὸν οὐρανὸν εὐρὺν opponit latebris hominum eiectorum. Luc. II, 7. XIV, 22. Io. XVI, 2. Rom. XV, 22. Μοναὶ πολλαί εἰσιν, sc. ἡτοιμασμέναι. Nihil enim frequentius Hebraeis, quam ut verbo substantivo participium subducant. Μονὴ, habitandi locus, ἀπὸ τοῦ μένειν, *manendo.* Et singulares ac solitaris habitationes μονὰς, et illa loca μοναστήρια dixere. Facile intelligitur, imagines esse, quum Deo tribuitur domus vel palatium, in quo multa domicilia esse dicuntur. Ἡ οἰκία τοῦ

τȣ πατρὸς est *coelum*, sedes beatissimi Dei, vel potius status ille beatissimus, quo Deus fruitur. *In illa domo multa sunt domicilia* vel conclavia, i. e. multi homines possunt participes esse illius status beatissimi, quo Deus fruitur. Dixit igitur Christus, non sibi soli, sed et discipulis parata esse praemia. Ἐι δὲ — τόπον ὑμῖν) *Quod si ita se non haberet, dicerem ideo me abire, ut sedes vobis parem.* Ἐι δὲ μὴ elliptice est positum: Si aliter se res haberet, si vobis non essent paratae sedes. Ante πορεύομαι plures codd. habent ὅτι, pleonastice. Nonnulli post verba εἶπον ἂν ὑμῖν posito signo interrogationis, vertunt: *An me hoc dicturum fuisse putatis?* i. e. vobis illud non dixissem. Alii sine interrogatione post ὑμῖν ponunt punctum vel colon: *dicerem vobis*, nempe vobis non paratum locum in coelestibus illis regionibus; ademissem vobis spem inanem. *Chrysostomus*: ἀφθονία γὰρ ἐκεῖ πολλὴ καταγωγίων, καὶ ὐκ ἔνι ἐιπεῖν, ὅτι ἑτοιμασίας δεῖται. In verbis πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν est similitudo, sumta ab uno comitum, qui in itinere praegressus ad diversorium, ibi ceteris cubicula assignat, et efficit, ut venientibus parata sint.

3. Καὶ ἐὰν — ὑμεῖς ἦτε) *Et sedibus paratis, me reversurum, et vos recepturum esse, ut mecum eodem loco versemini*, i. e. ut eam percipiatis felicitatem, qua ego fruor. Continuatur similitudo. Nam solent, qui primi in diversorium venerunt, ceteris iam adventantibus obviam procedere, et eos introducere.

4. Καὶ ὅπȣ — ὁδὸν οἴδατε) *Scitis quo vadam, nec viam ignoratis.* Hoc aenigmate subindicabat Dominus, se

se proficisci ad patrem, sed per mortem. Nam patris domum esse coelum, et abire in hanc domum se non posse nisi corpore hoc mortali deposito, facile intelligere poterant; sed moeror et oblivio faciebat, ut quod sciebant, nescirent. *Viam* scitis, sc. quam vos ingredi et sequi oportet, ut perveniatis ad patrem. Hanc viam noverant ex t tius triennii usu et consuetudine cum Iesu, et ex eius doctrina, quae est via ad aeternam felicitatem.

6. Ἐγώ εἰμι — δἰ ἐμοῦ) *Ego sum dux verae ad felicitatem viae, neque quisquam ad patrem pervenit, nisi me duce.* Ἡ ὁδὸς, *dux viae*, i. e. is, qui viam monstrat, qua pervenitur ad patrem et felicitatem aeternam. Ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια ex Hebraismo poni videtur pro ὁδὸς ἀληθής. Ego vobis sum verae ad felicitatem viae, s. verus ad felicitatem dux. Ὁδὸς hic ut saepe est ratio, qua aliquid consequi possumus. Cf. c. V, 24. VI, 40. 47. Ostendit itaque Christus, se per doctrinam suam monstrasse rationem et modum consequendae aeternae felicitatis, eiusdemque se esse auctorem. οὐδεὶς — δἰ ἐμοῦ) *Nisi per me*, i. e. nisi mihi fidem habeat, neque imitetur. Ad patrem pervenire idem est ac felicitatem aeternam consequi.

7. Εἰ ἐγνώκειτε — ἑωράκατε αὐτὸν) *Quodsi me cognosceretis, nossetis etiam Patrem — sed — ab hoc inde tempore cognoscetis eum clare et accurate.* Εἰ ἐγνώκειτέ με) *Si me cognovissetis*, quale nimirum sit munus, demandatum mihi a patre, consilia mea, nam hoc est γινώσκειν. Opponitur ineptis votis et desideriis, quibus felicitatem parum dignam a Deo expectare solebant. τὸν πα-

πατέρα μου) i. e. consilia et voluntatem Patris. ἀπ' ἄρτι γινώσκετε ἀυτὸν) *Paulo post cognoscetis eum;* i. e. longe augustiorem et digniorem ideam animo vestro concipietis, missis falsis de Messiae regno terreno opinionibus, καὶ ἑωράκατε ἀυτὸν) *Cognoscere* Deum, et *videre* Deum idem est, quum dicatur alibi: Deum nemo vidit unquam. Fortassis etiam verbis ἀπ' ἄρτι — ἀυτὸν, mitigare voluit Iesus id, quod iam dixerat: Quanquam iam nunc imbuti estis cognitione aliqua Patris; quanquam non plane frustra fuit mea ad vos institutio. Sed nec hoc discipuli recte intelligunt, ut sequentia docent.

8. Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα) Putabat, sic conspici posse patrem, quemadmodum conspiciebant filium; vel expectabat *apparitionem.* ἀρκεῖ ἡμῖν) Satisfactum esset votis nostris, nec quicquam desideraremus. Audivimus quidem de eo multa, tantum superest adspectus.

9. Τοσοῦτον — Φίλιππε;) *Tamdiu vobiscum versor, neque tamen me agnovisti, Philippe? Vobiscum versor,* vos docens. οὐκ ἐγνωκάς με) Sc. quoad munus a Deo mihi demandatum, et finem primarium meae missionis. ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα) *Qui me videt, Patrem videt,* quatenus nempe videri potest. *Videre* autem Deum nemo mortalium potest oculis corporeis. Ergo ὁρᾶν idem est ac *cognoscere.* Plerique interpretes existimant, Christum ad sublimiorem suam et divinam naturam respicere his verbis; se nimirum divinam cum Patre potentiam et scientiam habere communem, et eandem cum eo essentiam. Sed tota phrasis referenda esse videtur ad intimam Christi cum Patre coniunctionem ratione voluntatis,

consiliorum et potentiae in patrandis miraculis. Cf. c. XII, 45. Qui, inquit, meam doctrinam tenet, is tenet etiam doctrinam Patris mei; qui me intelligit, is intelligit etiam patrem. *Philippus* enim comm. 8. apparitionem Dei externam optaverat. Respondet Christus, ea non opus esse iis, qui cum ipso sint versati, miracula ab ipso edita oculis persspexerint, suamque doctrinam recte perceperint. Videntur igitur omnia redire ad doctrinam et institutionem quae quidem via sit ad veram felicitatem, ut sensus sit: Qui meam doctrinam intelligit, is intelligit etiam qualis sit pater, quo sensu erga vos et alios homines sit affectus, quantopere vos amet. Cf. c. I, 18. Hanc explicationem confirmat comma sequens.

10. Ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι) *Me patri esse coniunctissimum*; nam haec est phraseos ἐν τινί εἶναι significatio. Quum vero duo pluribus modis coniuncti esse possint, e serie orationis diiudicandum est, qualis coniunctio intelligatur. In antecedentibus autem Iesus dixerat: doctrinam, quam ego vobis trado, non trado meo arbitratu; alibi saepe addit: sed est mihi demandata a Patre meo. Ergo doctrinam Christi audire, est doctrinam Patris audire. Sic igitur sunt coniuncti, quia unam eandemque habent doctrinam. Hanc interpretationem confirmant sequentia verba: τὰ ῥήματα — λαλῶ) Phrasis: λαλεῖν ῥήματα hebraica est, et significat *docere*, ut adeo sit sensus: *Quae ego vos doceo, non ex mea privata auctoritate doceo.* Doctrina mea tanquam ipsius Patris doctrina est consideranda. Deus ipse per me loquitur. ὁ δὲ πατὴρ — ἔργα) *Pater coniunctissimus mihi,*

mihi, per me suam declarat virtutem. Τὰ ἔργα non sunt miracula stricto sensu, sed omnia negotia a Christo peracta. Dei proprietates ex operibus cognoscuntur, quae nunquam maiora et plura quam per Christum edita sunt, ita ut in istis sapientiam Dei, bonitatem, potentiam, luculentissime spectare potuerint homines.

11. Πιστεύετε — ἐν ἐμοί) *Itaque credite mihi, affirmanti me cum Patre, illum mecum esse coniunctissimum.* Suscipite meam doctrinam, quia mea doctrina est illius doctrina. Εἰ δὲ — πιστεύετέ μοι) *Sin minus, propter ipsa facta credite mihi.* Εἰ δὲ μή, si mihi simpliciter dicenti non vultis credere. Τὰ ἔργα sunt omnia negotia, quae Christus in his terris peragere debebat. Vid. comma sequens.

12. Ἀμὴν — πορεύομαι) *Sanctissime vobis confirmo, eum, qui mihi fidem habet, non modo eadem quae ego, verum etiam maiora facturum, me ad Patrem redeunte.* Haec promissa ad Apostolos, et ad munus, quod iis paullo post suscipiendum erat, spectant. Dicit Christus, nihil detrimenti ipsis allaturum esse corporis sui subductum conspectum. καὶ μείζονα τούτων ποιήσει) Plerique intelligunt *miracula*; et sunt, qui maiora ab Apostolis facta miracula ea iudicent, quae in historia Apostolica Lucae memorantur: allata sudaria et semicincta, et imposita aegrotantibus, itemque umbras Apostolorum restituisse sanitatem. Sed possunt etiam intelligi opera μείζονα *effectu*, quoniam scilicet per Apostolorum miracula multo plures adducti sunt ad religionem Christianam. Christus enim intra Palaestinae fines substitit; Apostoli autem om-

 nem

nem terrarum orbem peragrarunt. *Storrius* vertit: „ miracula (opera), quae ego edo, etiam vos edetis, *hisque rebus* (miraculis) *maiores res* (non: μείζονα τούτων ἔργα) efficietis; ipsum, quo miracula eduntur, consilium, plenius quam ego, qui ad Patrem revertor, eaque de caussa meum inceptum ipse praesens peragere nequeo, sed vobis pertexendum relinquo, assequemini, multoque plures, quam ego ad fidem mihi habendam adducetis, meorum laborum fructus percepturi. Io. IV, 35—38." Vid. eius differt. exeget. in libror. N. T. historic. aliquot loca. P. II. pag. 51. ὅτι ἐγὼ πρὸς τ. πατ. μ. πορεύομαι *me ad Patrem redeunte*. Noesseltus in appendice ad Fascic. II. opusculorum etc. p. 388. seqq. per τὰ ἔργα non intelligit *miracula*, sed omnia, quae agerent discipuli ad Dei mentem, praecipue ea, quae tanquam doctores in Christi locum substituti, ad disciplinam divinam docendo agendoque commendandam hominibus, facerent. Nec male. Nam ἔργα, s. ἔργον τοῦ Θεοῦ complectuntur omnino id quod est Dei voluntati consentaneum, inprimisque negotium Christi universum, quod tradenda Dei voluntate perficere in his terris debebat, ut c. IV, 34. c. XVII, 4. coll. v. 6. et alias. Quum igitur Christus promittit discipulis, eos facturos esse maiora ἔργα, quam ipse fecisset, hoc vult, eos plura et uberiora quam ipse Christus tradidisset, ad hominum intelligentiam esse traducturos. Erant nimirum multa, quae Christus dicenda habebat Apostolis, a quibus tamen communicandis se consulto, propter eorum tarditatem cohibuerat. Promittebat autem alium magistrum, Spiritum sanctum (c. XVI, 7. XIV, 26.) qui doctrinam a se nondum perfectam perficeret.

ret. Videtur igitur omnino sensus esse, ipsi Christo praestituros esse Apostolos *factis*, quod post eius discessionem, accuratius afflatu divino eruditi, eam, quam Christus quodammodo imperfectam reliquisset doctrinam, uberiorem tradituri essent.

13. Καὶ ὅ, τι — ἐν τῷ υἱῷ) *Et quicquid in mea caussa petieritis, efficiam illud, ut Patris maiestas conspicue reddatur per filium* (Messiam). Varias significationes formulae ἐν τῷ ὀνόματι τινὸς accurate enumeravit et explicavit Noesseltus l. c. pag. 392. sqq. Nostro loco *in alicuius nomine* esse videtur pro: eius *auctoritate* s. *mandato*, ut habeat vim significandi legati alterius, omninoque eius, qui agat accommodate ad alterius voluntatem, (Matth. XXI, 9. Ioan. V, 43.) ut sensus sit: *Quodcunque rogaveritis tanquam legati mei*, s. in meum quasi locum substituti, h. e. propagandae doctrinae meae caussa, ad promovendum veritatis divinae cursum, *id faciam*. Dicta sunt haec Apostolis, non Christianis universis, ac ne illis quidem infinite, sed hactenus, quod precibus flagitarent commendandam tuendamque Evangelii caussam, quam Deus nunquam deseruit. Ἵνα — υἱῷ, *ut illustretur Pater per filium*, ut summae eius virtutes, potentia, sapientia, benignitas, amor erga genus humanum, omnibus conspicuae reddantur.

15. Ἐὰν — τηρήσατε) *Si me diligitis, praecepta mea observate*. Ἐντολαὶ sunt mandata, praecepta, quae Iesus Apostolis dederat exsequenda, tradendae et propagandae doctrinae sua caussa. Ἀγαπᾶν, *vere diligere et colere*.

16. Καὶ ἐγὼ — αἰῶνα) *Ego vero rogabo Patrem ut alium vobis mittat adiutorem, qui semper adsit vobis.* Ἄλλον παράκλητον, *alium adiutorem*, doctorem, monitorem. Respondet hebraicae voci מֵלִיץ quae Graecis Bibliorum interpretibus est ἑρμηνευτὴς *interpres alienae orationis, sententiae* Gen. XLII, 23. Chaldaei usi sunt in vocis מֵלִיץ interpretatione nomine פְּרַקְלִיט vel פְּרַקְלִיטָא Iob. XVI, 20. XXXIII, 23, quod temporibus Evangelistarum vulgari Hebraeorum usu cum multis aliis Graecis frequentabatur. Quocunque loco a Ioanne ponitur, adduntur ea attributa τῷ παρακλήτῳ, et actiones, ut certissimum sit, hoc ad docendi modum, rationemque referri. Dicitur enim τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, *Spiritus veracissimus, veritatis auctor, ipsa veritas*, cui maxime fas sit credere. Nec incommode quis *advocatum* reddat; dummodo eo sensu, quo haec vox apud Plautum, Ciceronem aliosque antiquos scriptores dicitur, quo significat eum, qui *moneat, doceat, consilioque iuvet.* Nam caussam agere, defendere, deprecari, ad *caussarum patronos* pertinet. Sic Philo de Opific. M. p. 4. ubi Deum condidisse hoc universum ait, οὐδενὶ παρακλήτῳ, *nemine monente.* Ergo Spiritus sanctus dicitur Apostolorum *adiutor,* quia eos in munere gerendo adiuvit, non tantum docendo, sed aliis etiam modis, e. g. in edendis miraculis, in tolerandis calamitatibus etc. Ἄλλον haud dubie refertur ad Iesum; *alium,* substitutum quasi in meum locum. E verbo πέμψαι non effici potest, utrum de donis, aut de persona sit cogitandum; nam etiam dona mitti dicuntur. Μένειν μετά τινος, *adesse alicui,* eum adiuvare.

vare. *εἰς τὸν αἰῶνα*) לְעוֹלָם *in perpetuum*, non ad aliquot tantum annos, ſed ad dies vitae veſtrae; nam עוֹלָם ſaepe denotat diuturnam durationem, accommodatam rebus et perſonis de quibus ſermo eſt. Exod. XXI, 6. Geneſ. XVII, 7. 13. 19. Philem. 15.

17. Τὸ *πνεῦμα — γινώσκει αὐτὸ*) *Verum illum spiritum, quem contemtores doctrinae meae accipere nequeunt, quum eum nec videant, nec cognoscant.* Τὸ *πνεῦμα τῆς ἀληθείας*, pro *πνεῦμα ἀληθὲς*, *spiritus verus*, verae doctrinae auctor. Κόσμος h. l. ſunt per ſynecd. *homines improbi*, nonniſi terrenis ac falſis bonis inhiantes, vel potius alieni a chriſtiana religione; qui eam contemnunt. Illi igitur *non possunt accipere vel in animum admittere illum spiritum, veritatis doctorem.* *ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ*) *Quia non sensibus eum percipiunt*, nec oculis corporeis vident. Nam nonniſi craſſa terrenaque amant. *οὐδὲ γινώσκει αὐτὸ*) *Nec eum desiderant.* Ignoti enim nulla cupido. Illud *γινώσκειν* de notitia *affectiva* eſt intelligendum 1 Cor. II, 14. *ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ*) *Vos eum mox cognoscetis. Vulgata* habet: *noscetis.* Et recte quidem; loquitur enim Chriſtus de futuro, comm. 16. *Vos*, praeparati ſcilicet per doctrinam. *παρ' ὑμῖν μένει*) *Perpetuo vobis aderit.* *καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται*) *In vobis* quaſi habitabit ipſe ille ſpiritus, ut in templo, i. e. vobis perpetuo aderit; adiuvabit vos. Quoad ſenſum non differt a praecedentibus verbis.

18. *Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανοὺς*) *Ego sane vos non deseram, veluti pupillos.* Sunt ὀρφανοὶ proprie orbi parentibus

rentibus; sed transfertur nomen illud ad relictos solos et destitutos, ut in Phaedro Platonis ὀρφανὸν παντὸς, omnibus bonis destitutum. ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς) *Redeo ad vos*, adero vobis, sc. per spiritum meum, παράκλητον, *opitulatorem*, v. 16. Alii intelligunt de reditu Christi ad discipulos, post resurrectionem, propter ea, quae sequuntur.

19. Ἔτι μικρὸν — θεωρεῖ) *Brevi post contemtores doctrinae meae* (Judaei) *me non amplius videbunt.* Ἔτι μικρὸν, in neutro genere generaliter: Adhuc modicum sc. temporis, reliquum est. θεωρεῖ, Praesens pro futuro. ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με) Conspicietis me, iterum vivum, post mortem. ὅτι ἐγὼ ζῶ) Vitae restituar. καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε) Atque tum et vos multo laetiorem vitam vivetis; incolumes eritis. Nam ζῆν saepe est *beate vivere.*

20. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) *Isto tempore*; post meam resurrectionem. Non describitur certus *dies*, sed *tempus*, quod iam secuturum erat, et quo spiritus sanctus animis ipsorum illapsurus erat. γνώσεσθε ὑμεῖς) Sc. multo perfectius quam antehac; per explicationem veterum vaticiniorum. Luc. XXIV, 45. et per ipsam experientiam. ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου) Me coniunctissimum esse patri; egisse me omnia ex auctoritate, iussu et voluntate patris. καὶ ὑμεῖς — ὑμῖν) Me vobis, et vos mihi esse coniunctissimos. Tum enim diligentem dabitis operam, ut doctrinam meam ad alios propagetis; et ego per vos porro meam provinciam inter homines perfectius explebo.

21. Ὁ ἔχων — ὁ ἀγαπῶν με) *Qui tenet et observat praecepta* (mandata) *mea, is verus est meus cultor.* Ἔχειν, quum a τηρεῖν distinguatur, est *cognoscere,* mandata, discipulis tradita habere cognita. Ἀγαπᾶν, *vere amare, colere.* καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν) *Et illi ego me conspiciendum praebebo.* Plura atque maiora ipsi manifestabo, quae ad me et doctrinam meam pertinent, vel ad illam gloriam quam capesso, Exod. XXXIII, 13. benevolentiam meam ei declarabo. Ἐμαυτὸν, i. e. τὰ ἐμὰ, τὰ περὶ ἐμοῦ, τὸ ἐμόν. Haec autem obscurius locutus est Dominus, non solum indicans, quod redivivus a morte frequenter sese praebiturus esset amicis suis contuendum, sed etiam quod per spiritum suum semet insinuaturus esset illorum animis. Et de hac uberiore et praestantiore cognitione, quam Spiritus sanctus iis esset suppeditaturus, proprie est sermo. Haec promittitur tanquam praemium iis, qui iam tenerent praecepta Christi et sequerentur, eaque re suum in Deum et Christum amorem probarent.

22. Οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης) Separat cognomine Iudam hunc, qui Christum interrogabat, ab altero Iuda proditore. Hunc autem Iudam Thaddaeum et Lebbaeum quoque vocarunt. τί γέγονεν — τῷ κόσμῳ) *Quid factum est? Quid fit? Quid est cur? Quid caussae est, cur nobis, non aliis hominibus* (Iudaeis) *te velis conspicuum reddere?* Obscurus erat sermo Christi discipulis; abrepti enim praeiudicatis opinionibus, nec magistri de morte et resurrectione dicentis mentem capientes, opinabantur, eum per aliquod tempus in solitudine versaturum, tum vero redi-

rediturum, et regnum terrenum instituturum esse. Quare Iudas interrogat, cur Iudaeis se conspiciendum reddere nollet?

23. Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς) Non aperte respondet Iesus ad id quod rogabatur, sed ad id sermonem reflectit, quod magis oportebat illorum animis infixum esse, quo iam praepararentur ad spiritualem Domini copiam. Ideo, inquit, non exhibebo me mundo, quia non diligit me, nec servat mea praecepta. Quo sensu se manifestaturus esset suis, non clare exponit, quia discipuli apertiora ferre nondum poterant. ἐάν τις — τηρήσει) *Si quis me amat, is doctrinam meam constanter tenebit.* Καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν) Ἀγαπᾷν, de Deo usurpatum, h. l. ut saepius est, *commodis, beneficiis afficere.* Καὶ πρὸς — ποιήσομεν) Proprie: *Sic ad eum veniemus, et apud eum manebimus*, i. e. *semper ei adfuturi sumus*, aderimus ei benevole et perpetuo; nunquam eum deseremus, summa benevolentia eum amplectemur. Μονὴν ποιεῖν, idem est ac μένειν, ut κρίσιν ποιεῖν idem quod κρίνειν, et λόγον ποιεῖν ponitur pro λέγειν. Verba: *veniemus ad eum*, redundant, nec in iis est argutandum. Formula μονὴν ποιεῖν, de Deo usurpata, desumta est ex Levit. XXVI, 11. 12. Ezech. XXXVII, 26. et locis similibus, ubi Deus dicitur venturus ad Iudaeos habitatum inter eos; qua phrasi, remotis iis quae humana sunt, indicatur, Deum inprimis benevolum et beneficum fore genuinis suis cultoribus. Promittitur igitur hic discipulis summa Patris et Filii benevolentia et beneficentia, inprimis in impertiendis bonis religioni propriis conspicua, et

est

eſt in verbis μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν non alia ſignificatio, quam τῦ ἐμφανισμῦ v. 23. h. e. incrementi rectae cognitionis, et beneficiorum cum hac cognitione coniunctorum. Alieniſſima ſunt ab hoc loco, quae a permultis de ſingulari quadam eaque myſtica unione, et de quadam ſubſtantiae divinae approximatione diſputantur. Alia eſt *Semleri* et *Lessii* interpretatio, qua πρὸς αὐτὸν refertur ad Patrem, ut Chriſtus dicat: *ego et amicus meus veniemus ad patrem, perpetuo apud eum mansuri.* Cf. ſupra v. 2. 3. Sed prior interpretatio praeferenda eſſe videtur.

24. Ὁ μὴ — ὐ τηρεῖ) *Contra qui me non amat, non observabit meas doctrinas.* E verſu 23. repeti debet: neque hac felicitate, his beneficiis fruetur. Καὶ ὁ λόγος — πατρὸς) *Sed doctrina, quam cognovistis, non mea est, sed Patris, qui me misit.* Quod docui vos, non ſic eſt mea doctrina, ut non ſit eadem patris, ſed potius Patris eſt quam mea. Contemnit itaque Deum ipſum, qui Chriſti praecepta non ſervat, nec poteſt ad Patrem pervenire. Cf. ſupra comm. 6.

25. Παρ' ὑμῖν μένων) *Dum inter vos adhuc me versari licet.* Haec ad vos conſolandos breviter vobis dixi, quoad fert temporis ratio. Maiora in tempus aliud differenda ſunt.

26. Ἐν τῷ ὀνόματί μυ) *Propter me,* ut vices meas ſuppleat, ad promovendam meam cauſſam, i. e. religionem a me traditam, et porro confirmandam. πάντα) Omnia, neceſſaria, quae nunc propter tarditatem veſtram vobis declarare non poſſum. καὶ ὑπομνήσει — ὑμῖν) Omnia

Omnia, quae loquor vobis rudibus adhuc et parum capacibus, adhaec obliviosis, suggeret in memoriam; et quae prius non intellexeratis, efficiet ut intelligatis.

27. Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν) *Valere vos* (et felices esse) *iubeo*, Deus tribuat vobis omnigena bona. *Pacem alicui dare*, est formula hebraica salutandi et valedicendi. שָׁלוֹם לָךְ est *salutem tibi dico*. Cf. Luc. X, 5. Iesus autem haec dixit discipulis, quum abiit ex hac vita, sensus est: *iam vota mea valere iubeo*. Εἰρήνην τὴν—ὑμῖν) *Meam*, me dignam *felicitatem vobis impertio*, spondeo, me tributurum esse vobis omnis generis bona. Sic etiam *Grotius* interpretatus est; de cuius rationis veritate tamen dubitat *Raphelius* in annotatt. Polyb. ad h. l. Itaque alii vertunt: *felicitatem vobis relinquo, et tribuo*. Sed commentare videntur priorem interpretationem sequentia verba: ὀ καθὼς — δίδωμι ὑμῖν, non ita, ut plerique homines bona apprecari solent. Ὁ κόσμος h. l. non sunt tantum Iudaei; non enim est caussa in oppositione; sed *homines*. Nempe maior pars hominum salute alios impertit sono vocis, nihil saepe de re cogitans, et si cogitet, tamen id alteri nihil prodest. Ego autem, inquit Christus, non tantum bona quaevis ex animo vobis exopto, sed tribuo etiam. Ego a vobis discedens, relinquo vobis spem omnis verae felicitatis, non eiusmodi, quam vobis homines dare solent, fallacis et caducae, quae animum pascere et tranquillare non potest. Ita εὐλογεῖν, quod est *bene precari*, quum de hominibus usurpatur, significat *benefacere*, quum Deo tribuitur. μὴ ταρασσέσθω) Haud dubie tristis vultus discipulorum internam

ternam animi perturbationem prodidit. Hortatur igitur, ut ne omnino animum abiiciant, consilii quasi inopes.

38. Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς) *Abeo quidem* (a vobis ad tempus,) *sed redibo ad vos.* εἰ ἠγαπᾶτέ με — πατέρα) *Si amaretis me*, h. e. mei magis quam vestri amantes essetis, *certe gauderetis quod dixerim ad Patrem me profecturum*, et summa felicitate fruiturum. ὅτι ὁ πατήρ με μείζων μέ ἐστὶ) *Maior est pater meus auctoritate* (potentior) *quam ego*: nam μέγας interdum est magnus auctoritate, ut Matth. XX, 26. Luc. IX, 48. aliisque locis. Spectatur Iesus ut legatus Patris, per quem Deus opus aliquod exsequi voluit. Proinde ipse professus est: Quicquid filius habet, id habet a Patre; Pater non relinquit filium; non potest filius facere quid per se, nisi Pater ei praeiuerit exemplo etc. Sine dubio autem is, qui mittit, est maior eo, qui mittitur. Vid. infra v. 31. Potest etiam Iesus hoc ideo dixisse, ut intelligerent discipuli, et se apud Patrem fore tutum, et ipsis in patre plus fore praesidii, quam in sua visibili praesentia. Unde et Apostoli, ubi de opere, quod Christus exsecutus est, loquuntur, ita loquuntur, ut Patrem quodammodo praeferant, 1 Cor. XI, 3.

29. Ἵνα — πιστεύσητε) *Ut, ubi hoc evenerit, in ea me maneatis persuasione*, ut ne labefactetur fides vestra.

30. Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν) *Non multa posthac vobiscum loquar*; quia nimirum parum superest temporis. Ἔρχεται γὰρ — ἔχει οὐδὲν) *Mox enim impetum in me facient Iudaeorum principes, quanquam*

nihil adversus me efficere possint. Ἔρχεσθαι h. l. valet *adoriri, impetum facere*, ut c. X, 12. Luc. XII, 39. De *principe mundi* cap. XII, 31. dictum est. Hoc loco Synedrium, Magistratus Iudaeorum nominatim intelligi videtur, ut contextus docet. Nunc, inquit, instat tempus, quo illi Iudaei flagitiosi mihi vitam erepturi sunt. καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν) *Sed nihil contra me valet*; nam ἐν hebr. ב *contra*; et ἔχειν, valere, *posse* ut Matth. XVIII, 25. Non vincet me, sed ipse potius se victum prostratumque sentiet. Quanquam fuero interemtus, tamen in vitam redibo, meumque opus nihilominus continuabitur. Alii: *Sed in me nihil habet, quod culpare possit*, ut ἐν ἐμοὶ idem sit, quod πρός με.

31. Ἀλλ' ἵνα — ἄγωμεν ἐντεῦθεν) *Sed ut intelligant homines, me amare Patrem, et uti ille mihi demandavit, ita agere, surgite, abeamus hinc.* Ὁ κόσμος h. l. est populus Iudaicus. Ut homines intelligant, me Patris mandata exsequi. Cf. supra cap. X, 17. seqq. ἐγείρεσθε) Sc. a mensa, a coena. ἄγωμεν ἐντεῦθεν) *Abeamus hinc*, nempe ex urbe ad montem oliveti, ut morti obviam eam. Habiti sunt itaque qui sequuntur sermones ad cap. usque XVIII. inter eundum, antequam ad illos hortos devenirent, ubi captus est.

CAP. XV.

1. Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή) Accurate illustravit hoc caput Io. AUGUSTUS NOESSELTUS in Progr. quod continet interpretationem Grammaticam capitis XV. et XVI.

XVI. Evangelii Ioannis. Vid. eius opuscula ad intetpretationem Sacrarum Scripturarum, Fascicul. II. Halae 1787. p. 25. seqq. Conferri potest SAM. FR. NATHAN. MORI *dissertatio de notionibus universis in Theologia* in Dissertatt. theologicis et philologicis Lipſ. 1787. p. 263. sqq. Agit vero hoc caput proprie non de omnibus Christianis, sed de Apostolis eorumque munere; nam continentur in eo quaedam futuris Christi legatis eorumque muneri haud dubie propria v. 16. 26. 27. Foret ergo cuiusdam inconstantiae, alium versum de Christianis eorumque vita et officiis omnibus, alium de legatis Christi eorumque munere interpretari. Mónentur igitur Apostoli, ut operam dent, ne coniunctio ipsorum, legatorum et discipulorum, cum Christo, a quo educti institutique erant, unquam dissocietur, hoc est, ne desinant esse veri eius ministri, legati et discipuli: qua quidem coniunctione soluta, nihil in ulla parte muneris gerendi praestare queant. Simul apparet, iis hac conditione, si salva coniunctio manserit, et bona promitti, gerendo nominatim muneri necessaria, (v. 2. 7. 26.) et favorem Christi atque approbationem constantem. Christus itaque *vitis* miagine se describit *doctorem*, auctorem religionis salubris et Deo dignae: discipulos suos iubet imitari palmitum indolem; quia aliter Deo fructus ferre non possint. Quum Christo in more esset, ut ex rebus conspectis similitudines acciperet, quibus doctrinam suam illustraret, verosimile est eum iuxta vineam tunc cum discipulis transiisse; vel quae verisimilior est NOESSELTI coniectura, videtur Iesus incidisse in commemorationem sui, qui sit *vera vitis*, occasione coenae ultimae cum discipulis ce-

 leb-

lebratae, in qua, ut ceteri Evangelistae referunt, negavit se porro bibiturum *de hoc vitis fructu*, Matth. XXVI, 29. Dicit igitur Iesus: ἐγώ εἰμι — γεωργός ἐστι) *Ego vera sum vitis, et pater meus vinitor est. Veram* se *vitem* dicit, ut c. VI, 32. *verum panem* propter ea, quod a patre constitutus sit in terrarum orbe, ut per se doctrinamque suam vim quandam tribueret ad bene beateque vivendum. Est igitur Christus *vitis*, quatenus est dux doctorque eorum, quos omnino sectatores legatósque habere vult, per quem accipiunt veluti succum et vim crescendi, h. e. idonei redduntur muneri. Patrem autem vocat vinitorem, quia ab eo missus erat.

2. Πᾶν κλῆμα — αἴρει αὐτὸ) *Omnem palmitem in me qui non fert fructum, amputabit.* Αἴρειν, *tollere*, h. l. est *resecare*, quam notionem obtinet non solum hebr. נָשָׂא Levit. X, 4. 5. 1 Reg. IV, 3. Ezech. III, 14. sed etiam vox αἴρω partim apud Scriptores graecos, v. c. *Homer.* Iliad. XVII, v. 724. partim apud Alexandrinos interpretes, Gen. XXXV, 2. 1 Reg. VIII, 4. Palmites dicit Iesus *discipulos* suos, et docendi ministros, quod doctrinae a se traditae interventu vim recte agendi consequerentur. Qua si minime uterentur, nec ferrent idoneos fructus, verendum esse dicit, ne inutilis instar palmitis resecentur, h. e. desinant esse Christi discipuli iacturamque salutis faciant. Cf. Rom. XI, 17. καὶ πᾶν — φέρῃ) *Omnem contra, qui fructum fert, purgabit, ut ad fructus ferendos uberior sit.* Καθαίρειν, a *sordibus purgare*, usurpatur etiam de agricolis et vinitoribus, quum inutiles ramos in vitibus arboribusque falce amputant,

(be-

(beschneiden,) ne vel nimis luxurient, vel steriles facti exarescant, sed ut copiosiores fructus ferant. Remoto tropo, sensus est: locupletat talem discipulum doctrinae obsequentem veritate ubertateque scientiae, ut locupletior ad bene agendum sit. Nempe Deus Pater, ad quem fructus vitis et palmitum, et iudicium de palmitibus pertinet, in cuius honorem totum hoc vergit, quod Christus dux et doctor habet sectatores et ministros, Deus ergo, ut *vinitor* (v. 1.) pretium iis statuet, augebit eos scientia, magisque in dies erroribus liberabit, et idoneos officiis praestandis reddet.

3. Ἤδη — λελάληκα ὑμῖν) *Iam vos purgati* (deputati) *estis per doctrinam, quam vobis tradidi;* i. e. iam edocti a me, erroribus liberati, munerique praeparati estis.

4. Μείνατε — ἐν ὑμῖν) *Manete mecum coniuncti, sicuti et ego vobiscum.* Sensus est: Sequamini doctrinam meam, qua ego vos imbui. Nam in *Christo manere* h. l. idem esse ac *tenere doctrinam Christi* eamque sequi, docemur v. 7. ubi Iesus ex eo, quod dixerat, μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν, haec concludit: si manseritis in me, *et doctrina mea in vobis manserit.* Est igitur Apostolorum cum Christo coniunctio in necessitudine (relatione) mutua, per quam illi veri sunt et genuini eius legati, ministri, discipuli, (v. 8.) hic vero se et patrem suum iis in munere gerendo faventes praestat. (v. 7. 11. 14.) Cf. 1 Io. II, 14. Καθὼς τὸ κλῆμα — μείνητε) *Quemadmodum palmes per se, ubi a vite separatur, non potest ferre fructus; ita et vos, nisi mihi* (doctrinae meae) *adhaereatis;* sc. non poteritis fructus ferre. ἀφ' ἑαυτοῦ

vi aliqua propria, quam habeat extra vitem. ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε, nisi me meamque doctrinam diligenter retineatis.

5. Ὁ μένων — πολὺν) *Qui mecum coniunctus manet*, (meam doctrinam tenet et sequitur, v. 4.) *is demum edet multum fructum*, officiis sectatoris et ministri satisfaciet. ὅτι χωρὶς — οὐδὲν) *Neque enim a me seiuncti quicquam efficere poteritis*, i. e. nisi a me edocti sitis, et in hac doctrina unice perstetis, non potestis munere legatorum meorum et interpretum ad homines recti fungi, nec discipuli mei ministrique dici. χωρὶς ἐμοῦ, *a me quasi seiuncti, non edocti a me*. Οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδὲν, *nihil praestare potestis*, sc. eorum, quae vobis, legatis meis agenda sunt. Cf. 2 Cor. III, 5. Facile intelligitur, hoc non referendum esse ad omnes Christianos, quasi de conversione et auxilio Dei in eo sit sermo, sed ad Apostolos.

6. Ἐὰν μὴ — καὶ καίεται) *Si quis mihi non adhaeserit, palmitis instar abiicietur, exarescet, colligetur, in ignem coniicietur et comburetur.* Vide supra v. 4. 2. *Si quis non retinuerit doctrinam meam, desinet esse discipulus meus*; eiicietur sicuti palmes abscissus a vite eiicitur et arescit. Ἐβλήθη ἔξω, i. e. ἐκβληθήσεται, a patre, qui vinitorem agit, extra vineam. Enallage temporis usitata, quasi id iam factum sit, quod certo futurum affirmatur. καὶ συνάγουσιν — βάλλουσι) Impersonaliter: *colligi et coniici solent*. Talis discipulus a Patre meo severe punietur.

7.

7. Ἐὰν μείνητε — γενήσεται ὑμῖν) *Si mihi coniuncti manseritis, et doctrina mea in vobis manserit, tum quodcumque rogaveritis, id quidem continget vobis.* Cf. supra v. 4. Haec promissio hoc in loco pertinet ad Apostolos, eorumque propagandae doctrinae Christianae munus. Etenim non est idonea caussa, cur hic communem magis et ad omnes Christianos pertinentem locum, quam proprium Apostolis suspicemur. Plane similis locus exstat Matth. XXI, 21. 22. Dixit igitur Iesus h. l. de nullis aliis precibus haud dubie et semper audiendis, nisi de his, quibus Apostoli auxilium Dei implorarent in eius caussa, i. e. in doctrina commendanda, sive ea miraculis stabilienda esset, sive recte ac promte tradenda. Matth. X, 19. 20.

8. Ἐν τούτῳ — μαθηταί) *Hac re pater meus honoratur, si feratis fructum multum,* (si officiis sectatorum ministrorumque meorum satisfaciatis) *et vos tanquam discipulos meos probetis.* Particula ἵνα hic habet vim indicandi modi, quo discipuli studium probent Deo, ut v. 13. De verbo δοξάζειν vid. supra c. XII, 28.

9. Καθὼς — τῇ ἐμῇ) *Quemadmodum pater me amat, atque ego amo vos: sic me quoque constanter amate.* Cur Iesus hoc addat, facile perspicitur. Nam legatus Christi, e cuius animo ille amor exsulat, is non tenet acceptam a Christo doctrinam, nec sine illo amore expleta in animo eius et vita virtus est, quantumvis ceteroqui negotio docendi propagandaeque doctrinae perfungatur. 1 Cor. XIII, 1. 2.

10. Ἐὰν ἀγάπῃ) *Si fueritis mea mandata secuti, tum perseverabitis vere in amore mei,* (vere ostendedetis, me a vobis amari,) *sicut ego sum Patris mei mandata secutus, eumque amavi.* Μένειν ἐν τῇ ἀγάπῃ τινος non est intelligendum de alterius, quo fruimur, amore, sed de eo quo nos alterum prosequimur. Cf. c. XIV, 21. 23. 24.

11. Ταῦτα — πληρωθῇ) *Haec* (de conservando in me amore) *dixi vobis, ut gaudium vestrum de me maneat,* (aut conservetur,) *gaudiumque vestrum perfectum sit.* Sic enim cum Noesselto haec verba, de quorum sensu discrepantes sunt interpretum sententiae, explicanda esse puto. Verba ἐν ὑμῖν non referenda sunt ad verbum μένῃ, sed coniungenda sunt cum χαρὰ, ut χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν sit *gaudium vestrum de me.* Esse autem τὴν χαρὰν ὑμῶν plane eandem cum χαρᾷ τῇ ἐμῇ nullam habet dubitationem, propter locum simillimum c. XVII, 13. in quo πεπληρωμένη dicitur ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ, ut hic πληρωθῇ de χαρὰ ὑμῶν. Nec obstat, quod χαρὰ ὑμῶν disiungi videatur a χαρᾷ τῇ ἐμῇ, potest enim ἡ χαρὰ ὑμῶν vim habere interpretandae alterius χαρᾶς. Sunt autem haec duo: *amor* discipulorum in Christum conservandus, et *gaudium* eorum de Christo coniuncta hoc modo: Gaudium illud, quod Christus promittit, haud dubie est laetitia ea, quam capere deberent ex eius profectione in coelum, (Cf. c. XIV, 28.) estque illa laetitia contraria tristitiae, qua propter Christi discessionem afficiebantur. Sed hanc laetitiam percipere non potuissent, si amorem in Christum non conservassent, nec discipuli eius mansissent. Itaque iubet, ut se amare pergerent; quod si facerent, pol-

pollicetur *perfectam laetitiam*, i. e. quae et tristitiam omnem expellat, nec finem habitura sit. c. XVI, 21. 22.

12. Αὕτη — ὑμᾶς) *Mandatum meum*, proprie *meum*. Vid. supra c. XIII, 34. 35.

13. Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει) *Nemo amoris documentum maius edere potest, quam hoc* etc. Nam ἔχειν ἀγάπην h. l. est *ostendere amorem luculento documento*. Rom. V, 8. ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ) Qui vitam impendat *amico*, inquit Christus, rarus est.

14. Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ) *Pro amicis vos habeo*. quos meo iure *servos* appellare possem, utpote *discipulos*. Nomine amicorum meorum vere digni eritis.

15. Οὐκέτι — δούλους) λέγω, i. e. *habeo*. Non ego nunc vobiscum ago, tanquam cum servis, quanquam iure meo possem. ὁ δοῦλος — κύριος) Non credit herus sua consilia servis. τί ποιεῖ, *quid facere velit*. πάντα — ἐγνώρισα ὑμῖν) Omnia quae pater vos per me scire voluit, tanquam fidis amicis vobis tradidi.

16. Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε) *Non vos delegistis me*, sc. ut doctorem et magistrum vestrum; vel, officiis vestris me non provocastis ad amicitiam, ut debiti sit redamare. ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς) *Sed ego vos selegi* ex omnibus, nihil promeritos. καὶ ἔθηκα — μένῃ) *Atque constitui vos, ut fructus* (muneris) *feratis, eosque duraturos*. ἔθηκα ὑμᾶς) *Constitui vos*, in hoc delegi. Ductum est hoc verbum ab arboribus aut vitibus, ut in superiori sermone. ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε abundat, ex familiaris sermonis usu, ut Matth. XVIII, 15. XIX, 21.

καρπὸν φέρητε) Annunciando nimirum et ad alios propagando doctrinam meam. καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ) Per Hebraismum: *Qui fructus vester maneat*; qui in coelefte horreum reponatur, non comburatur; vel *ut fructus feratis perpetuos*, nimirum per munus Apoftolicum. ἵνα ὅ, τι — δῷ ὑμῖν) *Atque ita, quidquid mei caussa a patre petieritis, faciam ut vobis concedatur.* Cf. fupra v. 7. ἵνα h. l. verti debet, *quo facto*.

17. Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν) *Haec omnia inculco vobis*, nempe de amore, quo vos praeveni, quem ad mortem usque extendi, quo nihil vos celavi. Solet interdum אָמַר verti per ἐντέλλομαι. ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους) *Ut vos tanto exemplo provocati diligatis vos invicem.*

18. Εἰ ὁ κόσμος — μεμίσηκεν) *Si vulgus profanum oderit, animadvertite, quod me vobis priorem oderit.* Ὁ κόσμος quid fit, diximus ad Io. XII, 31. Intelliguntur inprimis Iudaei. Μισεῖν h. l. non tantum eft *odio habere*, fed etiam *male tractare*, ut cap. VII, 7. Πρῶτον pro πρότερον. Incipit poftrema pars colloquii inter Chriftum et Apoftolos fuos, quae ad confirmandos discipulorum animos, doloremque et metum rerum futurarum mitigandum propius pertinet, quum illa fuperior magis praecepta contineret et officia, quae illis poft Chrifti difceffionem colenda effent.

19. Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε) *Si similes essetis profanis*, ingenio eo praediti, quo funt profani homines. Simillimae funt phrafes: ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου, τοῦ πνεύματος. ὁ κόσμος — ἐφίλει) *Isti profani vos diligerent* *ut*

ut suos; *ut suae indolis homines*; nam similis amat similem. Τὸ ἴδιον, *socii*, *sodales*, membra coetus alicuius. ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τῦ κόσμυ) *Selegi vos ex improborum hominum coetu* longeque alii rei et provinciae vos destinavi.

20. Μνημονεύετε — ὑμῖν) *Memores estote illius mei dicti.* ὁ λόγος, h. l. est adagium. Huius adagii iam supra mentionem fecerat, c. XIII, 16. quanquam alio sensu. ὐκ ἔστι — κυρίου αὐτῦ) *Nam melior est servi, quam heri conditio*, i. e. non debet servus aegre ferre aut mirari, si sibi accidat, quod domino. Ἐι ἐμὲ — διώξυσιν) *Si me insectati sunt, vos quoque male accipient.* Διώκειν, *vexare*, *insectari*, nempe ob religionis Christianae professionem. Ἐι τὸν λόγον μυ — τηρήσυσιν) *Si meam doctrinam observarunt*, *vestram quoque observabunt.* Nonnulli volunt hoc dictum esse ironice, κατ' ἀντιστροφὴν ἀντιθετικῶς: Non fore, quod non esset factum, ut sensus sit: Quemadmodum meam doctrinam non tulerunt, ita nec vestram ferent, quoniam eadem docebitis, quae ego doceo. Male τηρεῖν nonnulli explicant *insidiari*, quod vix locum habere potest, quum λόγον addatur.

21. Διὰ τὸ ὄνομά μυ) Matth. X, 22. *Propter me*, *eam ob caussam*, *quod vos discipulos meos profiteamini.* ὅτι ὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με) Sc. *bene*, *recte*, *liberaliter*; quod ignorant me Dei esse legatum.

22. Ἦλθον) Sc. *tanquam a Deo missus.* καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς) *Et nisi docuissem eos.* ἁμαρτίαν ὐκ εἶχον) *Tam grave non esset illorum peccatum*; minor esset cul-

culpa; (fic cap. IX, 41. 1 Io. I, 8.) quia non potuissent contemnere, quae non didicissent. Essent ab hoc inc edulicatis crimine liberi, cuius accessio magnam sarcinam addet eorum exitio. Νῦν δὲ — αὐτῶν). *Nunc autem non habent, quo suam contumaciam* excusent. Ἁμαρτία h. l. est *pervicacia, perversitas*, ut cap. VIII, 21. Hoc explicatur v. 24.

23. Καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ) Nam pater meus me ista docere iussit. Qui doctrinam meam repudiat, is etiam Patris mei doctrinam repudiat.

24. Εἰ τὰ ἔργα — πεποίηκεν) *Nisi ea facta inter eos patrassem, quae nullus alius doctor edidit.* Ἔργα sunt omnia illa facta et negotia, quae Iesus peregit, non sola miracula. Ἐν, *inter*. ἑωράκασι, sc. opera illa eximia. καὶ, *et tamen*. μεμισήκασι — πατέρα μου) Me quidem directe, patrem autem indirecte, quia ipsius mandata atque opera contemnunt, nullo probabili praetextu.

25. Ἀλλ' ἵνα — δωρεὰν) *Veruntamen ea re verum fit illud, quod scriptum est in eorum sacris libris: sine caussa me odio prosequuntur.* In verbis ἀλλ' ἵνα est ellipsis, vel etiam ἀποσιώπησις, quasi scriptum esset: ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο κ. τ. λ. Eo fiunt ista, ut id eveniat, quod in ipsorum sacris libris scriptum est, Ps. XXXV, 19. LXIX, 5. *Accommodationem* et comparationem simillimarum rerum sic designari et fieri, statim omnes arbitri aequi iudicabunt. Davides enim in locis citatis de se loquitur; Christus autem, hoc idem de se etiam vere dicere potuit. Cf. supra c. XII, 38. Νόμος h. l. iterum ut

supra

ſupra c. X, 34. latius ſumitur, de libris ſacris Iudaeorum
Δωρεὰν, חִנָּם, *sine iusta caussa, frustra.*

26. Ὅταν δὲ ἔλθῃ) Supple: Haec pauca me iam dixiſſe ſufficiat; multo vero plura ad meam doctrinam confirmandam et commendandam vobis impertiet ille divinus alius doctor et adiutor. Ὁ παράκλητος) Vide ſupra XIV, 16. ἐκπορεύεται) *Exit* miſſus, vel ſimpliciter; *mittitur*, ſi ſenſum ſpectes. Nam cum *mittendus* dicatur Spiritus a *Patre*, profecto eius *a Patre exitus* non alio niſi eodem ſenſu poteſt intelligi. Ἐκπορεύεσθαι non differt ſignificatione ab ἐξέρχεσθαι; utrumque enim ponitur pro hebraeo יָצָא, et uſurpatur de miniſtro, qui mandata executurus iam abit a conſpectu regis, qui eum mittit. Vaniſſimum eſt eorum commentum, qui diſcrimen excogitant inter ἐκπορεύεσθαι et ἐξελθεῖν, ita quidem, ut hoc verbum ad emiſſionem Spiritus ſancti in orbem terrarum referretur, at ἐκπορεύεσθαι reconditiora ſignificaret, nempe proceſſionem Spiritus ſancti a Patre, qui eandem eſſentiam habeat cum patre. Nemo unquam hoc per uſum linguae docuit, aut docere poteſt. Ipſe Chriſtus utrumque verbum promiſcue uſurpat, cap. XVI, 28. ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ) *Ille de me docebit, mea referet placita.* Etiam apud *Philonem* Libr. quod mundus incorr. p. 941. B. μαρτυρεῖν περί τινος eſt *referre alicuius placita, sententiam, res quas docuit.* Hoc fecit Spiritus S. dum Apoſtolos ad pleniorem uberioremque cognitionem Ieſu Chriſti deduxit, ut praeter ea, quae iam tenerent ex ore et conſuetudine magiſtri, diſcerent plura, et auditoribus pro-

po-

ponerent. Nihil impedit, quo minus verba haec etiam vertantur: *Commendabit me, meamque caussam.* Dum enim Spiritus ſanctus docuit Apoſtolos, iisque tribuit vim miracula patrandi, verum eſſe apparuit, quod Iudaei negabant, et fides facta eſt, Ieſum eſſe legatum Dei.

27. Καὶ ὑμεῖς — ἐςε) *Sed et vos ipsi docebitis*, doctrinam meam hominibus explicabitis, quippe qui ab initio mei muneris in his terris mecum verſati fuiſtis. Eritis itaque et vos non dubiarum rerum, ſed omnibus ſenſibus compertarum teſtes.

CAP. XVI.

1. Ταῦτα — ὑμῖν) De odio et incommodis, quae vobis imminent. ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε) *Ne offendamini*, ne animo conſternemini, vel deterreamini a profeſſione veritatis coeleſtis, quum iſta vobis praeter expectationem accidiſſent. Nam σκανδαλισθῆναι, quod latiori ſenſu uſurpatur de iis, qui aliqua re, quaſi aliquo laqueo irretiti, ad peccandum attrahuntur, anguſtiori ſenſu dicitur de iis, qui, quum admiſerint doctrinam Chriſtianam, illam poſthaec, inprimis propter res adverſas a ſe huius doctrinae cauſſa ſuſcipiendas, repudiant. Cf. Matth. XIII, 21. De his adverſis Ieſus et ante dixerat, et ſtatim poſt haec verba v. 2. dicere pergit.

2. Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς) *Synagogis vos prohibebunt*, ſc. Iudaei. Vid. ſupra c. IX, 22. XII, 42. Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα) ἀλλὰ *imo* 2 Cor. VII, 11. *Imo erit tempus.* ἵνα, *quum.* πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς) Intelliguntur

tur praecipue Iudaei, quos ubique ad seditionem usque exarsisse in necem Apostolorum, docent actus apostolici. *δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ)* *existimet se Deo cultum praestare.* *λατρεία*, de cultu divino, et fere Mosaico dicitur. Opinati enim sunt Iudaei, qui vexabant Apostolos, se pro religione Dei et Mosis pugnare. Act. VI, 13. 14. Rom. X, 2.

3. Καὶ) valet hic *sed;* est enim consolatio adversus priora, quasi dicat Christus: commiseratione digni magis erunt, qui ista facient. Rom. X, 2. *οὐκ ἔγνωσαν)* *Non noverunt*, sc. ad plenum. Non intelligunt, Deum esse amantem humani generis, nec tam ritibus delectari, quam animi puritate. Non agnoscunt doctrinam eam, quam vos profitemini. Si agnovissent, me a Deo esse missum, eiusque esse legatum, profecto in vexandis vobis, Deo mihique obsequentibus, non putassent se Deo gratum facturos.

4. *Ἵνα — μνημονεύετε αὐτῶν)* Nimirum, uti ne imparati sitis, utque de ceteris mihi fidem habeatis. *ταῦτα — ἤμην)* Donec ego praesens fui, non indiguistis istiusmodi sermonibus, quod vos in tuto et securo essetis, et ad me pertineret omne periculum. At in Matthaeo tamen praedicitur fore, ut discipuli attrahantur ad Reges etc. Matth. X, 16. sqq. Respondent nonnulli, non praedici isto modo, neque tam perspicue. *Semlerus* autem existimat, sermonem Iesu eundem a Matthaeo referri, quem hic Ioannes recenseat; sed a Matthaeo non servari ordinem temporis. Alii respondent, Iesum in loco nostro de iis temporibus loqui, quae post eius discessionem instarent,

rent, in ceteris autem locis de adverſis, quae Apoſtolis contigiſſent tum, quum Chriſtus adhuc in his terris degeret. Sed difficultas omnis evaneſcere videtur, ſi attendamus ad illud ἐξ ἀρχῆς, quod de nulla alia re intelligi poteſt niſi *de initiis muneris Christi*, ut adeo Ieſus dicat: Statim ab initio, quo tempore vos aſſumſi diſcipulos, non praedixi vobis calamitates vobis eventuras; non enim opus erat, vobis iſta praedicere, quia diutius apud vos manere, vosque docere licebat. Nunc autem morti vicinus graviſſimas ob cauſſas eventura vobis praedico. Etiam eos ſermones de diſcipulorum calamitatibus, quos ceteri Evangeliſtae referunt, (ut Matth. X.) habuiſſe videtur Chriſtus in ultimo muneris ſui anno.

5. 6. Νῦν δὲ ὑπάγω — τὴν καρδίαν) *Nunc autem abeo ad eum qui me miserat, nec quisquam e vobis quaerit ex me: quo abis? Sed, quia vobis haec dixi, tristitia occupavit animos vestros.* Cohaeret hoc comma cum antecedentibus. Hactenus, inquit Ieſus, de periculis et calamitatibus imminentibus vobis, nihil vobis dixi; nunc autem haec vobis non amplius reticere poſſum, quia mihi a vobis diſcedendum eſt. Non reprehendit Ieſus diſcipulos propterea, quod non quaeſiviſſent de eius abitu; nam abiturum eſſe eum *ad Patrem* didicerant iam dudum e Chriſti ſermonibus, c. XIII, 36. XIV, 5. ſed eam ob cauſſam eos reprehendit, quod ſe ita dediſſent triſtitiae, ut, quantum hoc eſſet, aut quantum vim haberet haec *ad Patrem* diſceſſio, nec ipſi cogitarent, nec amplius, quale Chriſto conſilium eſſet, quisve fructus iſtius diſceſſionis a ſe capiendus, quaererent.

7.

7. Ἀλλ' ἐγὼ — πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς) *Sed ego dico vobis quod verum est, prodest vobis quod ego abeam; nisi enim abiero, adiutor ille et monitor*, quem vobis promisi mittendum, *non veniet ad vos; sed ubi abiero, mittam eum ad vos.* Nunc igitur Christus ipse discipulos docet, quis futurus esset fructus discessionis suae ad Patrem. Dum nempe ipse adhuc in terris versaretur, nondum erant pares intelligendo consilio divino in Christo ad salutem hominum adhibendo; semper enim terrenam exspectabant a Christo constituendam rempublicam. Sed hanc spem omnem evertebat mors Christi, (Luc. XXIV, 21.) multo magis etiam eius in coelum ipsum profectio. Tum vero pares erant intelligendo consilio Christi, et discere poterant, quod antea capere non potuerant, Christi regnum esse spirituale, eumque homines non corpore, non vultu, non ore regere, sed nutu quodam divino per doctrinam, qua homines subegisset. Vid. Tobleri liber: *Zur Ehre Christi und seines Reichs*, Tiguri 1780. p. 244. sq. De significatione vocis παράκλητος vid. supra c. XIV, 16.

8. Καὶ ἐλθὼν — κρίσεως) *Iste quum venerit, convincet profanum vulgus de errore, de bona caussa mea, et de iudicio.* Ἐλέγχειν esse *convincere*, notum est. Ἁμαρτία autem h. l. significare videtur *errorem*, ut supra c. VIII, 46. Quum autem ὁ παράκλητος, admonitor et adiutor ille Apostolis promissus, nempe Spiritus sanctus *homines profanos* i. e. Iudaeos, (τὸν κόσμον) *convincere* dicitur, id non ita interpretandum est, fore, ut homines profani ab ipso Deo eiusque Spiritu, nullius hominis interventu, convincantur, sed in promtu est, fieri

hoc debere per Apostolorum doctrinam. Per hanc igitur convinci debebant profani contemtores Iesu περὶ ἁμαρτίας κ. τ. λ. Quid hoc sit, statim in sequentibus commatibus explicatur.

9. Περὶ ἁμαρτίας — εἰς ἐμὲ) *De errore* eo, (sc. convincet eos,) *quod non credunt in me.* Convincet eos, se in errore versari, quod mihi, legato divino, fidem non habent, meam doctrinam, exspectantes Messiam, regem terrenum, repudiant. Possumus ἁμαρτίαν etiam vertere: *contumaciam*, quae alias vocatur ἀπιστία. Particula ὅτι hic et in sequentibus non indicat caussam, sed quae sint ista, de quibus est sermo, et quo capienda sensu. Illustratur haec res ex Act. II. 36. sqq.

10. Περὶ δικαιοσύνης — ὑπάγω) *De innocentia* (sc. bona caussa) *mea*, quae inde elucet, *quod ego ad Patrem abeo.* Non dubitandum est δικαιοσύνην h. l. esse innocentiam, s. bonam Christi caussam. Nam δικαιοσύνη saepe est *probitas*, deinde etiam *innocentia*; unde δικαιοῦν, *iustificare*, i. e. *innocentem pronunciare* saepe in N. T. *Innocentia* autem Iesu, de qua hic sermo est, in eo erat, quod non esset fraudator et rebellis, ut Iudaei hactenus iniuste iudicaverant; potest igitur δικαιοσύνη h. l. etiam verti *bona caussa.* Confirmatur haec interpretatio locis c. VIII, 28. XII, 31. 32. Haec innocentia vel bona caussa Iesu declarata est *per eius abitum ad Patrem.* Si enim fraudator fuisset et rebellis, profecto Deus eum non recepturus fuisset in coelum, nec Apostolis concessurus, ut in nomine huius Iesu miracula ederent ad confirmandam doctrinam ab eo propositam, eamque longe lateque propagan-

pagandam. Dum igitur imperium Chrifti in animos humanos, cuius cauffa ipfe venerat in terrarum orbem, ubique locorum propagatum eft, quod factum eft poft eius abitum ad Patrem, tum apparuit iuftam et bonam effe eius cauffam, eumque agnofcendum effe pro vero legato divino et Dei filio, Cf. 1 Tim. III, 16. SCHLEUSNERUS in Lexico exiftimat, τὴν διακιοσύνην h. l. effe *officium*, ut Matth. III, 15. ut fenfus fit: edocebit homines de officio mihi incumbente, moriendi ex decreto divino et ita ad Deum redeundi. Non male. Fuit enim communis Iudaeorum opinio, a qua nec Apoftoli erant alieni, Meffiam non oportere abire, fed femper manere in his terris, cap. XII, 34. Commodus igitur erit fenfus, fi hoc comma vertas: Edocebit eos fpiritus *de officio*, *quod ad Patrem revertor* (muneris et officii mei effe me ad Patrem redire) *ita ut porro non sitis mecum versaturi.*

11. Περὶ — κέκριται) *De iudicio autem* (ὁ παράκλητος convincet profanos homines, (Iudaeos) nempe *iudicatum esse*, i. e. inferiorem difceffiffe *huius mundi principem.* Cf. quae diximus ad c. XII, 31. Nempe in illo certamine Chrifti et diaboli, f. doctrinae chriftianae et infidiarum adverfus Chriftum eiusque doctrinam, Chriftus reportavit victoriam, diabolus autem de fua tyrannide deiectus eft. Ubi Iudaei a Iudaismo, Pagani ab idololatria abducti funt, tum faffi funt Satanam condemnatum, eiusque vim effe fractam.

12. Ἔτι — ἄρτι) *Multa adhuc vos docere poteram, sed ferre quidem nunc non potestis.* Verbum *βαστάζειν, ferre, intelligere*, h. l. refpicit ad τὰ ἐρχόμενα,

v. 13. quae ipse Christus discipulis manifestare nolebat, a spiritu vero manifestatum iri praedicebat. Haec, inquit, ferre et concoquere nondum potestis; nondum capaces estis ob imbecillitatem, nec adhuc peractam huius meae legationis functionem. Pertinet huc regni Dei inter Ethnicos manifestatio, Iudaeorum reiectio, legis caerimonialis abrogatio etc. quales veritates discipuli ob praeiudicia altius animo infixa, et opinionem de terreno Christi regno nondum penitus exstinctam, nondum ferre potuissent, si clarius illa Christus ipsemet docuisset.

13. Ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα) σύνθεσις, ἐκεῖνος ὁ παράκλητος, πνεῦμα ὢν τῆς ἀληθείας, cognitionis perfectioris auctor. ὁδηγήσει — ἀλήθειαν) *Ducet vos ad omnem perfectiorem* (mearum rerum) *cognitionem*. Ὁδηγεῖν, *perducere, docendo adducere*. Act. VIII, 31. Πᾶσα ἀλήθεια comprehendit omnes eas religionis partes, quas discipuli nondum didicerant. Nam ἀλήθεια h. l. ut saepe est *religio christiana*. ἐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτῦ) *Non docebit aliena*, vel contraria iis, quae ego vos docui; s. non arbitratu suo loquetur. Nempe, qui aliorum ad mentem loquuntur, proponuntque non a se excogitata, sed ea quae sint aliorum sententiae voluntatique accommodata, ii apud Iudaeos *non suo* sed aliorum nomine venire ac dicere dicuntur. Et spiritus sanctus cum legato principis alicuius comparatur, qui non nisi ea loquitur, quae sibi a mittente sunt demandata. ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκέσῃ, λαλήσει) *Acceptam* (a me et Patre) *doctrinam tradet*. λαλεῖν, *docere*. Quemadmodum ego nihil docui, quod non audierim apud patrem meum, ita ille nihil suggeret, nisi quod

ac

acceperit a patre et a me. Ergo haec interpretanda ſunt de Patris, filii et Spiritus ſancti in doctrina conſenſu. Καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν) *Atque futura etiam vobis annuntiabit.* Τὰ ἐρχόμενα, i. e. τὰ μέλλοντα, *futura eventura,* quae nempe ad religionem pertinent. Cf. v. 12. Ἀναγγέλλειν pro παραγγέλλειν, ut Act. XX, 20. *docere.*

14. Ἐκεῖνος — ἀναγγελεῖ ὑμῖν) *Ille meam dignitatem reddet conspicuam; nam de doctrina mea sumet, quae vos doceat.* Δοξάζειν nunc eſt *illustrem reddere, virtutem,* merita, dignitatem alicuius *in lucem protrahere.* ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται) *Ex meo accipiet.* Nihil vobis ſuggeret, diverſum ab his, quae ego accepta a patre tradidi vobis. Nihil inter nos non commune.

15. Πάντα — ἀναγγελεῖ ὑμῖν) *Omnia quae Pater habet, mea sunt,* mea doctrina non eſt alia quam Patris, *propterea dixi, illum de meo sumturum quae nuntiet vobis.* De doctrina tantummodo h. l. eſſe ſermonem, per ſe intelligitur.

16. Μικρὸν — τὸν πατέρα) *Brevi non conspicietis me, et iterum brevi videbitis me,* (ſc. ad breve tempus) *namque ego proficiscor ad Patrem.* Haec ad Chriſti mortem et reditum in vitam eſſe referenda, in promtu eſt. Oportet autem poſtremis verbis (ὄψεσθέ με) ſubiici, et ex ſuperioribus repeti illud μικρόν τι, ut ſenſus ſit: poſt reditum in vitam iterum me videbitis *sed ad breve tempus;* hoc enim niſi addatur, ea quae ſequuntur, *namque ego proficiscor ad Patrem,* vix intelligi vel cum iis, quae praeceſſerunt, coniungi poſſunt. Τὸ μικρὸν hic idem eſt, ac κατὰ μικρὸν χρόνον.

17. 18. Ἐιπον — τί ἐςι τῦτο) Ἐκ τῶν μαθητῶν, sc. τινὲς. Πρὸς ἀλλήλους, nempe mussitando, ut exaudiri nequirent. τί ἐςι τῦτο κ. τ. λ. Non intelligebant discipuli, quae Christus de morte sua, resurrectione et ascensu in coelum dicebat. Putabant enim more solito, Messiam diutissime in terris apud eos versaturum, ut regnum illud fortunatum et faustum, cum ipso experirentur, v. 18. Ἔλεγον οὖν est repetitio πλεονάζουσα. Fatentur obscurum sibi esse hunc Christi sermonem.

20. Κλαύσετε) Ob mortem meam et ademtam hanc nostram consuetudinem. Illa spes vestra, qua me regem politicum fingitis adeo non habebit locum, ut potius dura et tristia fata mihi subeunda sint. ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται) Improbi autem homines (ob consiliorum suorum successus) laetabuntur. Κόσμος h. l. denotat Iudaeos eorumque proceres, Pharisaeos inprimis tanquam Iesu devicto triumphaturos. ἀλλ' ἡ λύπη — γενήσεται) *Tristitia vestra in gaudium desinet,* erit quasi via et transitus ad laetitiam, ob resurrectionem meam mox secuturam.

21. Ἡ γυνὴ — αὐτῆς) *Femina paritura dolores sentit, quod tempus parturiendi adest.* Λύπη h. l. de doloribus partus est explicandum, ut Wolfius recte monuit in curis ad h. l. ὥρα, *tempus pariendi.* Ὅταν δὲ γεννήσῃ — τὸν κόσμον) *Infante autem nato, non amplius dolorum memor est, propter illud gaudium, quod ex eo percipit, quod peperit infantem.* Γεννᾷν de mulieribus usurpatum est *parere.* Ἄνθρωπος, *infans.* Εἰς τὸν κόσμον redundat. Perquam usitatum est Hebraeis, dolores gra-

graviſſimos comparare cum doloribus parturientis, ut Ieſ. XXI, 3. XXVI, 17. Ier. XXII, 23. aliisque locis.

22. Ὄψομαι ὑμᾶς) Nimirum e morte redux, poſt reſurrectionem. χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία) Eadem graeca Phraſis extat Ieſ. LXVI, 14. Cf. quoad rem ipſam Luc. XXIV, 17. 32. ὐδεὶς αἴρει) Pro ἀρεῖ. Rom. VIII, 35 — 39. Nam illa melior Chriſti cognitio continuam atque aeternam gaudii cauſſam praebuit Apoſtolis. Unde nuspiam legimus, eos doluiſſe de diſceſſione Chriſti in coelum, poſtquam eum viderant reverſum in vitam. Meliora enim erant edocti de conſilio Dei ſuper Chriſto in terrarum orbem mittendo, atque modo, quo is deberet tranſire ad praemia beatitatemque ſine fine futuram.

23. Καὶ ἐν ἐκείνῃ — ὐδὲν) *Tum nihil quicquam me interrogabitis.* Ἐρωτᾷν h. l. habere *interrogandi* notionem contextus, ſermo et ipſa res docet. Οὐδὲν eſt exponendum de eiusmodi interrogationibus, quae ſupra legebantur. Iſto tempore, inquit Chriſtus, poſt reſurrectionem meam, meliora quum edocti fueritis, atque impotenti triſtitia liberati, non opus erit interrogatione, nam et ipſe, quae neceſſaria vobis ſint ad intelligendum, quaeque pro tempore poſſitis ferre, docebo, et, me magiſtro orbati, tamen non carebitis neceſſaria inſtitutione alterius, quem mei loco vobis promiſi. Ergo poſt meum reditum omnia illa, quae hactenus de abitu et reditu dixi, vobis erunt plana. ἀμὴν — δώσει ὑμῖν) *Profecto, profecto dico vobis, quaecunque rogaveritis Patrem nomine meo,* i. e. mei cauſſa, tanquam mei legati, *ea dabit vobis.* Vid. notata ad c. XIV, 13.

24. Ἕως ἄρτι ἐκ ᾐτήσατε ἐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου) *Hactenus nihil ab eo postulastis meo nomine;* nihil earum rerum quae pertinent ad meam cauſſam. *Noesseltus* hoc refert ad conſuetudinem Iudaeorum, in precibus ſuis mentionem faciendi Abrahami, Iſaaci, Iacobi, Moſis etc. rogandique ut Deus eorum memor ſit, atque propter eos reſpiciat Iudaeos ſua benevolentia, ut Ieſus praeſcribat diſcipulis novum modum, quo adire deberent ſingularem benevolentiam Dei, quae iis eſſet conciliata per Ieſum ipſum, cuius cauſſa Deus bene illis facere vellet. αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε) *Petite, ut accipiatis.* Nunc, me abſente petite talia, quum opus fuerit, in nomine meo, et quodcunque petitis, accipietis. Commentatur optime in haec verba illud Act. IV, 29. 30. 31. Ἵνα — πεπληρωμένη) *Ut perfectissimo gaudio fruamini* ob id, quod votorum veſtrorum compotes facti ſitis,

25. Ἐν παροιμίαις) Proverbiis, i. e. ſermonibus figuratis et obſcurioribus, qui per aliquid, quod notius eſt, explanantur. Omnia iſta, *abibo, redibo, lugebitis, gaudebitis, veniet adiutor,* non quidem in ſe ſpectata, ſed diſcipulis, ob praeconceptas opiniones obſcura erant. ἀλλ' — ἀναγγελῶ ὑμῖν) *Sed erit tempus, quo non amplius subobscure loquar vobiscum, sed perspicue de Patre nunciem vobis.* Innui tempus reſurrectionis Chriſti, planum eſt. (Τὰ) περὶ τῦ πατρὸς, ſunt conſilia Patris, et ea quae ad haec conſilia intelligenda pertinent. Παῤῥησίᾳ, *perspicue.* Qualia Chriſtus perſpicue dixerit Apoſtolis poſt ſuum in vitam reditum, id aliquantiſper diſcimus e Luca Evang. c. XXIV, 25. ſqq. Act. I, 2. 3.

Ve

Vel eam ob caussam digni fide sunt Apostoli in iis quae ipsi de religione tradunt, quoniam per quadraginta dies ab ipso Iesu post eius resurrectionem edocti sunt.

26. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) Postquam ego meliora vos docuero, tunc in nomine meo, meae doctrinae confirmandae caussa, petetis a patre res longe alias, quam quas iam soletis. καὶ ȣ̓ λέγω ὑμῖν) Est *praeteritio*. Taceo; ut iam non dicam me ipsum rogaturum esse Patrem. Non igitur pugnant haec verba cum c. XIV, 16. vel cum locis Apostolorum, in quibus aliqua deprecatio Christi pro nobis commemoratur. Hoc enim vult Christus: Non iam opus est dicere, me pro vobis apud Patrem deprecaturum esse. Quod vero sic dicitur praeteriri, vel taceri, id revera innuitur, tantum abest, ut negetur.

27. Ἀυτὸς — ὑμᾶς) Ultro, etiam me non commendante, amat vos; ac proinde dabit, quae petitis. ὅτι ἐγὼ παρὰ τȣ̃ Θεȣ̃ ἐξῆλθον) Me a Deo prodiisse, et ab eo esse missum, me esse verum Messiam. Nempe ἐξέρχεσθαι παρὰ τȣ̃ Θεȣ̃ h. l. significat *Dei legatum esse, a Deo mitti*, ut supra c. VIII, 42. ubi post similem phrasin statim sequitur: ȣ̓δὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτȣ̃ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.

28. Νῦν — λαλεῖς) *Nam perspicue, neque obscure dicis*. Quaeritur, unde factum sit, ut discipulis tam repente omnia fuerint perspicua? Fortassis falso persuaserunt sibi, se magistri verba intelligere, quae non intelligerent. Nam postea mors ipsius eos offendit, et resurrectionem eius in dubium vocabant, et ipse Iesus negat v. 31. eos mentem suam recte percepisse. Probabile est,

eos opinatos esse, Iesum ad Patrem quidem abiturum, sed paulo post rediturum, et regnum terrenum instituturum esse.

30. Νῦν — ἐρωτᾷ) *Nunc cognoscimus, quod cognoscas omnia, nec opus habeas, ut te quisquam interroget. Omnia scire* est formula communis vitae, et usurpatur etiam de hominibus. 2 Sam. XIV, 20. 1 Io. II, 20. Respiciunt ad ea, quae v. 19. leguntur. Ἐν τούτῳ — ἐξῆλθες) *Quapropter certo credimus, te esse Dei legatum.* Intelligentia cogitationum animi inter Iudaeos tanquam significatio Prophetae, inprimisque Messiae habita est. Vid. c. I, 49. sqq. IV, 19. Profitentur igitur discipuli, hac re fidem suam, sive de divina Iesu auctoritate persuasionem confirmatam esse.

31. Ἄρτι πιστεύετε;) *Siccine vos iam fidem mihi habere iactatis?* Verba non sunt proprie interrogantis, sed levitatem reprehendentis. Vel sine interrogatione: *Iam* quidem profitemini: vos credere, dum tutum est. Ἄρτι praesens tempus denotat.

32. Ἰδοὺ — ἀφῆτε) *Verum instat tempus, et iam adest, quo ita dissipemini, ut quisque domum fugiat, meque solum relinquatis.* Ἔρχεται, *imminet.* καὶ νῦν ἐλήλυθεν) Praesens pro futuro proximo: *imo iam nunc adest.* Paucarum horarum spacium intererat. εἰς τὰ ἴδια) *Ad res suas domesticas*, quasi nulla sit vobis mecum consuetudo. Alii Hierosolymis substiterunt, alii Galilaeam abierunt. Matth. XXVI, 56. καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος) ἐπιδιόρθωσις; Quanquam ego haud solus sum. ὅτι — ἐστι) *Nam Pater mihi auxilium praestat;* permittet quidem, me ad

ad tempus male tractari, fed non abiiciet mei curam, neque me fine folatiis relinquet.

33. Ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε) *Ut per me securitatem et requiem animi habeatis*, ut veftris diffifi viribus in me conquiefcatis; ut meo exemplo difcatis bono animo etiam fub adverfis effe. Εἰρήνη, *animus tranquillus*. Alii vertunt: *ut per me felices sitis*; quia εἰρήνη latiori fenfu eft felicitas. Ἐν ἐμὸι, *per me*; nam ἐν ut hebr. ב faepe redditur *per*. Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε, (vel ut alii codd. et Patres habent ἕξετε) *Inter Iudaeos iniuriis afficiemini*. Ὁ κόσμος, Iudaei. Θλίψιν ἔχειν, *malis, iniuriis affici*. Iacente adhuc Chrifto in fepulcro, rumor fparfus eft, eos furto abftuliffe magiftri corpus, et notae funt Apoftolorum calamitates ceterae. Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον) *Ego vincam istos meos adversarios.* Praeteritum rurfus pro proxime futuro. Iam vi fua privabo iftam malignitatem improborum hominum, ut vobis nocere, aut vos de fide veftra deturbare non poffint. *Vincere* haud dubie dicitur de iis, qui fuperiores hoftibus discedunt, incolumes funt, quibus illi nocere nihil poffunt, ut Rom. VIII, 37. 1 Io. IV, 4. V, 5. Quum autem ante haec verba Iefus de Apoftolorum, non de fuo periculo locutus effet, iftam victoriam fuper profanos hactenus fibi tribuit, quod caviffet, f. cauturus effet, ne per adverfa f. hoftium furorem a fide revocarentur.

CAP. XVII.

Quum Iefus hactenus dixiffet Apoftolis, quae mitigarent fui defiderium, eosque adverfus triftitiam e fua difcef-

difceffione orituram munirent, ipfi iam Deo tradit et commendat fuam fuorumque cauffam, ut et animum confirmet fuum in imminenti vitae periculo, et familiaribus fuis modum oftendat, quo depellere aegritudinem feque recreare Dei confifione deberent. Totum hoc caput bene illuftravit S. T. *Noesselt* in Progr. Pafch. a. 1782.

Ταῦτα ἐλάλησεν — καὶ εἶπε) *His dictis Iesus sublatis in coelum oculis, ita precatus est.* Ἐπαίρειν τοὺς ὀφθ. εἰς τ. οὐρ. eft ritus precantium. Luc. XVIII, 13. Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, *adest tempus (* meum). Nonnulli intelligunt tempus mortis, (c. XII, 27.) alii tempus, quo maieftas et dignitas Meffiae confpicua reddenda effet, (cap. XII, 23.) quod eodem redit. Mortem enim eius ftatim fecutus eft ὁ δοξασμός. δόξασόν σου υἱὸν) *Fac ut filii tui honor manifestus fiat hominibus*; nimirum per *resurrectionem* meam Rom. I, 4. affumtionem in coelum, feffionem ad dextram tuam, praecipue autem propagatione doctrinae meae. Vid. fupra XII, 23. ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε) *Ut et filius tuus illustret te*, i. e. efficiat, ut maieftas tua fumma agnofcatur et celebretur ab hominibus. Hoc autem effecit Chriftus inftitutione novae religionis, et propagatione doctrinae per Apoftolos. Cf. fupra XII, 28. fqq.

2. Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς) *Siquidem omnes homines eius potestati subiecisti.* Πᾶσα σάρξ denotat *omnes homines*, vel omnis generis homines, et ἐξουσία eft ea poteftas, de qua etiam fermo eft Matth. XXVIII, 18. nempe quoad falutem hominibus vel im-

impertiendam vel negandam pro conditione cuique sua, cuius ἐξουσίας auctoritate citato Matthaei loco v. 19. seqq. iubet, ut omnes gentes, baptismi interventu, suscipiantur in numerum discipulorum suorum, et doceantur sequi quicquid iis praeceperit Christus. Καθὼς autem hic rationem reddit praecedentium, et valet *siquidem*. ἵνα πᾶν — αἰώνιον) *Ut omnibus, quotquot ei commisisti, tribuat felicitatem aeternam.* Forma orationis est hebraica, pro: ἵνα πᾶσιν, οὓς δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ ζωὴν αἰώνιον. Πᾶν positum est pro masculino πάντες. Casus vocis πᾶν aut est nominativus absolutus, ut Act. VII, 40. XX, 3. 1 Io. II, 27. aut est accusativus, qui in gratiam relativi sequentis pro Dativo positus est, ut Marc. VI, 16. Matth. XXI, 42. Vid. KYPKE ad h. l. Ὃ δέδωκας αὐτῷ, i. e. quos commisisti eius institutioni, qui sunt eius sectatores eiusque doctrinam sequuntur.

8. Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ) *Ea vero est ratio et conditio consequendae felicitatis aeternae*; sic paratur vita aeterna. Metonymia, ut supra VI, 63. XI, 23. XII, 50. ἵνα γινώσκωσι — χριστὸν) offerunt se interpreti tres potissimum *ferendi* constructionis modi. 1) ἵνα γινώσκωσί σε καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃν ἀπέστειλας, τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν, *ut te et quem misisti Jesum Christum solum verum Deum agnoscant.* Ita *Heinsius*, secutus *Chrysostomum.* 2) ἵνα γινώσκωσί σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν, χριστὸν, *ut Te agnoscant, unum verum Deum: et quem misisti Iesum, Christum,* vel Messiam, sc. agnoscant esse, fere sicuti Christus dixerat c. XIV, 1. *confidite Deo, et mihi quoque confidite.* 3) Doctis-

ctiſſimus *Io. Melch. Faber* III. Gymn. Onold. Prof. et Rector ſic ordinat verba: *ἵνα γινώσκωσι,* a) *σὲ εἶναι* b) *τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν,* c) *καὶ Ιησοῦν χριστὸν* d) *εἶναι ἐκεῖνον, ὃν ἀπέστειλας.* Ex his quatuor membris, (ut idem ille explicat,) formata eſt a Ioanne periodus, quam Rhetores *decussatam* appellant, ubi quatuor propoſitis tertium ſecundo reſpondet et convenit quartum primo. Talis fere illa eſt: *ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος.* Habent itaque verba noſtra conditionem aeternae vitae conſequendae, ut ſupra c. VI, 27. ut ſit ſenſus: *Vita aeterna sic paratur, ut te, pater, exclusis diis gentilibus fictis, unum verum Deum; me autem filium tuum, i. e. Iesum Christum tanquam illum agnoscant et colant, quem misisti, i. e. verum Messiam.* Nam *ἀληθινὸν* paſſim denotat quod *natura et vere* eſt, quod dicitur, opponiturque *fictio,* et *speciem* modo praebenti, ut recte admonuit *Albertus,* et *Loesnerus* ex Philone confirmat. Itaque prima huius oraculi pars praecipue cognoſcenda eſt Ethnicis, qui ſine Deo dicuntur fuiſſe in mundo, ante Chriſti inſtitutionem; altera pars praecipue pertinet ad Iudaeos, quibus opus eſt ſalubri cognitione Meſſiae. Verbum *γινώσκειν, agnoscere,* ſignificationem *effectivam* includit. *Agnitio* enim veri Dei ſemper eſſe debet coniuncta cum interno animi ſenſu, amore et viva fide. Hoc oppido patet, Chriſtum ſe a divinitatis participatione non excludere; quum *muneris* tantum ſui mentionem faciat, non *naturae.*

4. *Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς*) *Nomen tuum illustre reddidi in terris,* (inter Iudaeos,) nempe miraculis ac doctrina mea. Functus ſum demandato munere docen-

di;

di; feci docendo, ut tua dignitas in terris innotesceret. Ostendit, non iniquum se petere, ut qui omnia sua dogmata ad patris honorem retulerit. τὸ ἔργον — ποιήσω) *Negotium perfeci, quod mihi expediendum dederas,* sc. usque ad mortem, quae subeunda restat; atque hoc ipsum similiter pertinebat ad hoc ἔργον, quod sic ad finem perducendum erat. Itaque in terra, inter homines nihil mihi agendum restat.

5. Καὶ νῦν — παρὰ σοί) *Et nunc Tu quoque, Pater, illustra me apud te honore eo, quem habebam ante quam mundus existeret, apud Te.* Δοξάζειν τινὰ, *dignitatem alicuius reddere conspicuam.* Vulgo παρὰ σεαυτῷ explicant: *in coelo*, opposito *terrae*, in qua Christo praesente iam porro non opus erat, e qua rediturus erat in coelum, quasi in pristinum locum, et δόξαν intelligunt maiestatem eam, quam Christus secundum naturam divinam habuit ante mundum conditum. Sed obstare videtur, quod honor iste, quem Christo Deus dederit, idem ab ipso Christo dicitur comm. 22. quem dederit vicissim amicis suis. Atqui hunc intelligit *futurum* esse, quem nondum proprie iis *dederat*, sed *promiserat*, aut *destinaverat*; quo sensu et alias utitur Ioannes isto verbo ep. I. c. V, 11. et Christus declarat eam rem Matth. XXV, 34. per *paratum* iis regnum a mundi primordiis. Itaque hic etiam intelligere videtur Christus honorem eum, qui sibi ante conditum mundum a Deo fuerit *decretus*, quem propterea nunc iure quodam suo expetit, quemque supra monuimus quaerendum esse in doctrina christiana ubique spargenda. Accedit, quod Christus sibi hunc hono-

rem

rem a Deo datum ac potius destinatum dicat *amore quodam Dei* comm. 24. quod profecto de divina natura Christi intelligi nequit. Cf. infra comm. 24. Possunt tamen pro priori explicatione afferri probabiles rationes. Nam cap. I, 1, ὁ λόγος dicitur ante mundum conditum fuisse apud Deum, et precatur Iesus, ut Pater sibi det, (reddat) illam dignitatem, ut itaque sensus esse possit: Fac, Pater, ut nunc innotescat ubique celsitudo illa, quam iam ante mundum conditum habui, et ad tempus deposui, quamdiu hic humiliter vixi. Tum vero δόξα v. 22. alio sensu accipienda esset. Vid. b. Mori recitatt. in Ev. Ioannis ad h. l. et Oertelii *Christologie*, Tom. I, p. 154. Tom. II. p. 509. sq.

6. Ἐφανέρωσα — τοῦ κόσμου) *Tradidi doctrinam de te hominibus, quos mihi e coetu Iudaeorum dederas.* φανεροῦν, *declarare, cognitum reddere*, c. II, 11. Τὸ ὄνομά σου, pro σὲ, consilia tua, doctrinam tuam v. 4. Ἀνθρώποις, οὓς δέδωκάς μοι, i. e. discipulis meis, quos voluisti ministros meos esse in futuro munere administrando. Δέδωκας, *commisisti.* Κόσμος iterum sunt Iudaei, qui Iesum spreverunt. Σοὶ ἦσαν, *ad te pertinebant;* erant tui cultores. c. VI, 37. Alii minus recte interpretantur: *A te pendebant*, quippe creaturae tuae; poteras ergo eos mihi attribuere discipulos, et non poteras; huic muneri poteras eos destinare, sed et alii negotio. ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας) *Mihi* (institutioni meae) *eos commisisti*, i. e. per singularem tuam providentiam sic res tulit, ut ex tot Iudaeis istos comites et discipulos nanciscerer. Tradidisti eos mihi docendos et formandos. καὶ τὸν λόγον σου τετηρή-

τηρήκασι) *Mandatum tuum executi sunt*, credentes doctrinae meae.

7. Νῦν ἔγνωκεν — παρὰ σοῦ ἐστιν) *Nunc satis intelligunt, omnia quae mihi dedisti, ex te auctore profecta esse,* παρὰ σοῦ ἐστιν, non a me inventa. Πάντα ὅσα δέδωκάς μοι, sc. docenda et gerenda. Iam intelligunt, me, quicquid doceam, id omne tibi acceptum referre, (Matth. XI, 27.) meque adeo verum esse filium tuum, ac Messiam. Hoc statim v. 8. uberius declaratur.

8. Τὰ ῥήματα — δέδωκα αὐτοῖς) *Doctrinam, quam abs te tradendam acceperam, tradidi illis.* καὶ αὐτοὶ — ἀπέστειλας) *Et illi admiserunt* (illam doctrinam,) *et cognoverunt vere, quod a te fuerim emissus, et crediderunt, quod tu me miseris.* De verbo ἐξέρχεσθαι vid. supra c. XVI, 27.

9. Ὀυ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ) *Non pro perversis illis hominibus deprecor*, qui repudiaverunt doctrinam tuam, qui more tuo non aeque digni sunt ac illi, qui lubentes arripuerunt illam. Deprecatus est quidem Christus etiam pro malis hominibus, Luc. XXIII, 34. Sed rei natura non patiebatur, ut eodem sensu precaretur pro malis, quo pro suis precabatur, comm. 21. ὅτι σοί εἰσι) *Quia tui sunt*, tibi dediti.

10. Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα — ἐμά) Καὶ positum est pro *nam*. Caussam reddit, cur sibi dati non desinant ad patrem pertinere, quia omnia inter ipsos sint communia. Sensus est: *Qui tui discipuli sunt, sunt etiam mei.* καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς) δεδόξασμαι est praeteritum *prophe-*

ticum, *Per eos dignitas mea omnibus* (inter omnes mundi nationes) *nota reddetur*, nempe eo quod, quae ego tradiderim, eadem ipsi tradant aliis; (v. 4. c. XV, 8.) nam ea re propagant, quod ipse cupio propagari, atque dum me profiteantur et commendent tanquam legatum tuum, etiam me ornant.

11. Καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ) *Non enim versor amplius in coetu hominum* (*in hoc mundo*). Iam relinquo mundum. καὶ *nam*. Quod mox futurum erat, de eo utitur verbo praesentis temporis. καὶ οὗτοι — ἔρχομαι) *Sed illi* (mei loco) *adhuc inter homines versaturi sunt*, (sparsuri per omnes orbis nationes, quod a me didicerunt,) *quum ego ad te proficiscar*. Revocat nunc Iesus animum a se ipso, atque rogat, ut Deus omnem curam referat ad Apostolos, qui eius, tanquam fidelis tutoris, patrocinio maxime egerent. Πάτερ — δέδωκάς μοι) *Pater venerande, conserva eos in ea doctrina, quam mihi tradidisti*; fac, ut hi mei sectatores doctrinam tuam constanter sequantur. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ h. l. est ipsa doctrina Dei; nam de ea sermo est, et discipuli admonentur, ut eam constanter teneant. Pro vulgato οὓς δέδωκάς μοι omnino legendum esse videtur ᾧ δεδ. μοι, quae est plerorumque, optimorum certe et vetustissimorum codicum et versionum lectio. Illud ᾧ pertinet ad ὄνομα σου; debebatque esse ὃ δεδ. μοι, ut optimae versiones expressere; nam relativa saepe imitantur casum eius, quod praecesserat, nominis. Verba τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου possunt etiam verti: *Conserva eos per doctrinam tuam*, effice, ut discipuli mei maneant, (ἐν, *per*) eo-

eodem sensu. *ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ὑμεῖς*) *Ut sint consentientes sicut nos*, nempe in *veritate* & *doctrina*; ut per eandem mentem, per eundem sensum et voluntatem sint coniunctissimi, quemadmodum nos. Nam ista concordia dicitur existere ex eo, quod tueantur et conservent doctrinam (*τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ*) quam Christus a Patre accepisset. Cf. c. XIV, 20. 10.

12. *Ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου*) Conservavi eos in agnitione et professione nominis tui, in cultu tuo. *Οὓς δέδωκας — πληρωθῇ*) *Quos mihi commiseras, eos custodivi, nec quisquam eorum defecit, praeter perditum istum hominem, de quo valent, quae in sacris literis* (de proditoribus) *leguntur*. *Φυλάσσειν*, *custodire, defendere, tueri*. Tuitus est autem Iesus discipulos adversus errores, et defectionem. *υἱὸς τῆς ἀπωλείας*) Hebraismus: *Filius perditus*, i. e. *perditus ille*, *ut* בֶּן־מָוֶת 2 Sam. XII, 5. בְּנֵי־מַשְׁחִית Ies. I, 4. alibi *υἱοὶ τῆς ὀργῆς*, *τῆς γεέννης*. Nemo nescit Iudam intelligi, Christi proditorem, qui defecisset a Christo. *Ἀπώλεια* igitur, ut vel praecedentia verba docent, h. l. defectionem a Iesu doctore, *ἀποστασίαν* indicare videtur, ut 2 Thess. II, 3. ubi *ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας* a formula *ὁ υἱὸς τῆς ἁμαρτίας* minime differt, atque usurpatur de insigni impostore, qui multos ad defectionem a religione christiana sollicitet. Formula *ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ* non refertur ad vaticinia de Iuda proditore quasi Iesus diceret, evenisse, ut vaticinia de Iuda proditore implerentur, sed ad ea omnia, in quibus de proditoribus agitur. Vid. Eckermanni *theolog. Beyträge* Tom. I. Partic. 2. p. 74. f.

13. Νῦν δὲ — ἐν αὐτοῖς) *Nunc autem ad te proficiscor atque haec loquor* (dum versor adhuc) *in hoc terrarum orbe, ut laetitia ex me percepta eaque pleniore fruantur. Laetitia Christi* h. l. non est ea quam percepturus esset in coelo, quaeque omnes laetas res s. praemia complecteretur, quorum exspectaret usuram, sed *gaudium Apostolorum*, idque natum e fortunata conditione Christi quam subiturus esset, post discessum ex hac vita in coelis. Rogat nempe Christus Patrem, ut eos in fide contineat, per doctrinam suam; quam si sequerentur, spes erat summa fore, ut cum doctrinae incremento melioraque edocti, non modo discerent dolorem ex eius discessione ipsaque aspera laeti ferre, sed etiam voluptatem maximam e felici doctrinae progressu capere, per quem ipsius Christi gloria illustraretur. Cf. c. XV, 11.

14. Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου) Exposui illis doctrinam, cuius tu auctor es. Poterunt itaque eam satis recte aliis commendare. καὶ ὁ κόσμος — ἐκ τοῦ κόσμου) *Proinde perversi homines* (Judaei) oderunt eos, *quod iis similes non sunt, uti ego non sequor perversorum hominum* (Judaeorum) *ingenium* (et voluntatem). Ἐκ τοῦ κόσμου εἶναι, ingenium, opiniones Iudaeorum sequi, eorum esse similem.

15. Οὐκ — κόσμου) *Non id rogo, ut eos a periculis, quae ipsis imminent, eripias.* Αἴρειν ἐκ τοῦ κόσμου per se significare potest: *mori iubere* ut Ies. LIII, 3. sed h. l. quia opponitur formulae τηρεῖν ἐκ τοῦ πονηροῦ est potius *Iudaeis subtrahere*, omnibus periculis, quae ipsis a Iudaeis imminebant, eripere. Satius nimirum erat vel cum

peri-

periculo aliquo in maximoque discrimine bene mereri de caussa Dei, quam ea neglecta, nonnisi suae saluti ac potius terrenis commodis consulere. ἀλλ' ἵνα — πονηρῦ) *Sed ut serves eos integros a scelere.* Sic Ven. *Noesselt* interpretatur. Τῦ πονηρῦ non videtur esse Genitivus masculini, sed neutrius generis, et τὸ πονηρὸν h. l. dici de omni periculo deficiendi a Christo et errandi, vel perverse agendi. Τηρεῖν, *defendere adversus malum.* Alii sic explicant: *Nolo ut moriantur mox*, et sic omnibus miseriis liberentur, sed hoc rogo, ut eos conserves, auxilium iis praestes *ut ne succumbant miseriis.* Τὸ πονηρὸν *calamitates*, 2 Tim. IV, 8. Matth. V, 39. Apoc. III, 10.

16. Ἐκ τῦ κόσμυ — ὐκ εἰμὶ) *Non sequuntur perversorum hominum* (Judaeorum) *ingenium* et mores, *uti ego non sequor.* Cf. v. 14. Multis igitur periculis expositi erunt; proinde rogo, ut eos tuearis.

17. Ἁγίασον — ἀλήθειά ἐστι) *Consecra eos* (tibi tanquam legatos tuos,) *per veritatem tuam, doctrina tua veritas est.* Verbum *sanctificandi* frequentatur de sacerdotibus inauguratis, ut Exod. XXIX, 1. XXXIX, 44. XL, 3. Num, III, 13. Christus quoque, quatenus erat legatus Dei dicitur ὁ ἅγιος τῦ Θεῦ, ut Actor. IV, 27. et alibi, eodemque sensu haud dubie appellat se ipse Io. X, 36. εὖν ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε. Quia tamen Apostoli iam consecrati erant veritatis (doctrinae Christi), ἁγιάζειν ἐν τῇ ἀληθείᾳ potius esse videtur: *devovere veritati.* Devoti autem veritati sunt, ei dediti, in professione eius constantes, talis doctrinae constantes sectatores atque cultores. Certum est haec etiam pertinere ad Apostolos, nec

videtur hic inchoari nova enuntiatorum series, sed arcte cohaerere cum antecedentibus, ut patet e v. 18. Repetit auctor, quae saepius iam dicta erant.

18. Καθὼς — κόσμον) *Uti tu me in terras has misisti,* (doctorem) *sic et ego eos per terrarum orbem dimitto.* Patet ex his verbis, discipulos hactenus dici ἡγιασμένους, (v. 17.) quod essent emissi a Christo tanquam legati, qui eius loco doctrinam coelestem propagarent. Ἀπέστειλα praesens includit.

19. Καὶ ὑπὲρ — ἀληθείᾳ) *Et pro iis me devoveo, ut ipsi veritati sunt devoti.* Particula καὶ ostendit ἁγιάζειν esse fere sic accipiendum ut antea v. 17. Ὑπὲρ αὐτῶν, *in eorum utilitatem*, c. XVI, 7. seqq. vel περὶ τούτων, horum caussa, pro eorum salute.

20. Ου περι — εἰς ἐμὲ) *Non autem pro his solis precor, sed pro iis quoque, qui ab illis instituti sequentur doctrinam meam.* Λόγος nunc est *institutio.* Hactenus pro solis duodecim discipulis precatus fuerat Iesus; nunc autem eos etiam paternae Dei curae commendat, qui per Apostolos futuri essent suae disciplinae addicti.

21. Ἵνα πάντες — ἀπέστειλας) *Ut omnes isti consentiant, sicuti tu, Pater, mecum, atque ego tecum, ut isti, inquam, nobiscum consentiant; quo fiet ut homines* (qui nondum doctrinam meam susceperunt) *credant te me misisse,* doctrinam meam esse vere divinam, quae tam mirabiles effectus in animis hominum possit producere, tot dissentientes ad unam fidem, mutuumque amorem revocare. *ἵνα πάντες ἓν ὦσι)* Cf. supra v. 11. Ex quo pa-

patet in ſequentibus etiam huius commatis verbis non de *unitate essentiae* eſſe ſermonem, ſed de unione morali, quae ſit per doctrinam. Quum nempe eandem doctrinam omnes Chriſtiani tuerentur, non modo coniunctis viribus eandem propagabant ad alios, ſed etiam ipſa virtus, efformata ad illam Chriſti diſciplinam, commendabat doctrinam diſciplinamque ipſam; qua re efficiebatur, ut vel profani agnoſcerent eius praeſtantiam, et divinam Ieſu Chriſti a Deo miſſi auctoritatem.

22. Τὴν δόξαν — δέδωκα αὐτοῖς) *Ego dedi* (concedam) *iis dignitatem* (felicitatem perpetuam in coelis,) *quam tu mihi dedisti.* Dedit autem Chriſtus ſuis eam δόξαν, quia eam ipſis deſignavit et paravit, vel δέδωκα poſitum eſt pro futuro, δώσω. Δόξα ſaepe et dignitatem et felicitatem ſignificat. Cf. Matth. XIX, 28. ἵνα ὦσιν — ἐσμὲν) *Ut sint invicem coniuncti, sicuti et nos coniuncti sumus.* Eadem promiſſa felicitas impellet eos, ut teneant eandem doctrinam.

23. Ἐγὼ — ἠγάπησας) *Ego quidem cum illis, atque tu mecum, ut planissime consentiant, atque homines intelligant, quod tu me miseris, amesque eos modo eo quo me amas.* Debet referri hic verſus ad v. 22. ἐγὼ eſt pro κἀγὼ ſ. καθὼς ἐγὼ, hoc ſenſu: ſicuti *nos* conſentimus, atque ego cum *illis*, et tu *mecum.* Τετελειωμένοι εἰς ἓν videntur eſſe, qui vere, τελείως, aut ἀληθῶς v. 8. conſentiant, ut Ioannes frequentat hoc verbum 1 Io. IV, 17. 18. et alibi. Ἠγάπησας utrumque accipiendum eſt pro Praeſenti; et τὸ ἀγαπᾶν indicat omnia amoris et benevolentiae documenta.

24. Πάτερ — κόσμȣ) *Pater, cupio ut ii, quos mihi commisisti* (sectatores meos esse voluisti) *mecum ibi sint, ubi ego versabor, ut dignitatem et maiestatem meam conspiciant, qua me ornabis, quoniam ante mundi initia me amasti.* Θέλειν h. l. est *cupere, precari*, ut Marc. X, 35. Verba ὅπȣ εἰμὶ ἐγὼ, accipienda sunt de loco felicitatis, sive potius de ipsa felicitate. *Cupio, ut mecum sint et fiant beati.* Cf. c. XII, 25. 26. Θεωρεῖν non tantum est *spectare*, sed simul etiam *percipere*; nam verba sensuum externorum saepe ad sensus internos referuntur, ut c. VIII, 51. Si haec verba ad Apostolos pertinent, sensus est: Ut, quemadmodum spectatores fuerunt humilitatis meae, ac testes erunt supplicii mei, ita sint et gloriae spectatores, quam mihi his malis defuncto daturus es; vel potius, ut experiundo cognoscant, me revera esse omnium Dominum. Dominium autem erit in eo, quod felicitatem largietur. ὅτι ἠγάπησας — κόσμȣ) Iam ante mundum conditum tui in me amoris documenta perpetuo percipere solebam. Possunt tamen verba πρὸ καταβ. κόσμȣ etiam coniungi cum superioribus ἣν δέδωκάς μοι, *quam mihi dederas ante mundi originem.*

25. Πατερ δίκαιε) *Pater benignissime.* Nam Scriptores V. T. saepissime δίκαιος usurpare hoc significatu, notissimum est. Potest etiam δίκαιος esse *aequus*, ut Christus Patrem *aequum* dicat, quod ei discipulos suos commendat propter ea quod animo docili discendique cupido admisissent doctrinam coelestem, atque sic satis fecissent voluntati divinae, secus ac ceteri, qui sub nomine τȣ̃ κόσμȣ comprehenduntur. Καὶ ὁ κόσμος — ἀπέστειλας) *Quanquam te perversi homines* (Iudaei) *non recte cognoverunt,*

verunt, ego tamen te cognovi, et isti (discipuli mei) *agnoverunt, me esse legatum tuum.* Ὁ κόσμος, Iudaeorum maxima pars. Γινώσκειν, recte cognoscere, voluntatem et consilia Dei cognoscere. Καὶ, *quanquam*, si lectio vera est. Codex Cantabrig. et versiones nonnullae illud καὶ omittunt.

26. Καὶ ἐγνώρισα — γνωρίσω) *Patefeci iis doctrinam tuam ac porro patefaciam.* Γνωρίζειν, *efficere, ut quis vere cognoscat,* ut c, XV, 15. Τὸ ὄνομά σου, i. e. σὲ, doctrinam tuam, et consilia tua. Γνωρίσω, efficiam ut accuratius cognoscant. ἵνα ἡ ἀγάπη — ἐν αὐτοῖς) *Ut amore eo, quo me amaveris, fruantur et ipsi, sicuti ego eos amore complector.* Amor Dei dicitur μένειν ἐν αὐτοῖς, quoad eos Deus semper amore prosequitur suo, id quod etiam est in reliquis verbis: κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.

CAP. XVIII.

1. Ἐξῆλθε, sc. ex eo loco, ubi haec dixerat, extra urbem. Cf. supra cap. XIV, 31. Pro τοῦ κέδρων alii legunt τῶν κέδρων, quae lectio orta est procul dubio ex errore librariorum, qui nomen κέδρων pro graeco habuerunt, et de *cedris arboribus* esse sermonem putarunt, vel potius ex versione Alexandrinorum, apud quos torrens τῶν κέδρων saepe appellatur. A *cedris* hoc nomen vix repeti potest, non enim cedri, sed oleae ibi fuisse videntur. Recentior et iunior est illa scriptio, quae articulum pluralem addit. *Latinae* autem ceteraeque translationes retinent suo adhuc tempore nomen hebraicum. Iuxta *Symmachum*, *Theodotionem* et Vulgatam 2 Reg. XXIII, 4. mentio fit

τῦ Φάραγγος, *convallis* Cedron. *Iosepho* etiam et torrens et vallis Cedronis memoratur. Nam Antiq. L. VII, 1. 2. nominat τὸν χείμαῤῥον Κεδρῶνος, et L. IX, 7. 3. τὴν Φάραγγα τῦ κεδρῶνος. Erat torrens inter urbem Hierosolymorum et montem olivarum, hebr. קִדְרוֹן a rad. קָדַר *ater fuit*, quod nomen videtur habuisse a tenebris et obscuritate vallis inter duos montes altissimos mediae. Aestivo tempore flumen esse desinit, et sicco transitur pede, teste *Maundrello* p. 100. Vid. *Guil. Alb. Bachiene* descriptio historica et geograph. Palaestinae Part. I. Tom. I. p. 154. seqq. ex vers. teuton. ἦν κῆπος) Locus omnino idem, qui a Matthaeo et Marco dicitur *Gethsemane*, quod nomen villam, aedificia, hortumque involvit.

2. Ὅτι — μαθητῶν αὐτῦ) Saepe quaesivit Iesus loca sola precandi caussa. Sed in hac villa per hos festos dies semper pernoctare solitus erat, Luc. XXI, 38. XXII, 39.

3. Λαβὼν τὴν σπεῖραν) *Comite cohorte*. Παραλαμβάνειν comitem sibi sumere, ut Matth. XVII, 1. Observant interpretes, articulum designare *illam* cohortem, quae sub dies festos, data a Procuratore Senatoribus, praecipue solebat observare et cavere, ne tumultus oriretur, quia ingens multitudo exterorum Iudaeorum in urbem tum conveniebat. Dubitat tamen *Michaelis*, cui potius vox σπεῖρα latiori sensu sumenda esse videtur, de praesidio templi, i. e. Levitis, qui excubias agebant in templo, et suis subiecti erant Praefectis. Cf. Luc. XXII, 4. 52. Verisimilis est haec sententia vel propterea, quod Ioannes

statim

ſtatim addit: καὶ ἐκ — ὑπηρέτας, miniſtros a Pontificibus et Phariſaeis datos. Nam ſacerdotes et Principes Iudaeorum cum hominibus Romanis, qua erant ſuperſtitione, nunquam tam familiariter egiſſent. μετὰ φανῶν) *Instructi facibus.* Φανὸς antiquis facem, recentioribus laternam ſignificat: quae differunt ut candela et candelabrum. *Glossarium*: Lanterna, φανός. καὶ λαμπάδων) Generalior λαμπάδων eſt ſignificatio, ut luminum nomine interpretari liceat. Nonnus communi nomine λαμπτῆρας appellavit. Oſtendit Ioannes, quanto ardore hi homines quaeſierint Ieſum, et metuerint, ne elaberetur. Quapropter plena luna tamen et faces et laternas attulerunt, ut omnes latebras perreptarent.

4. Εἰδὼς — ἐπ᾽ αὐτὸν) *Qui nosset omnia, quae ipsi essent eventura.* Τὰ ἐρχόμενα, pro τὰ ἐλευσόμενα. Ἔρχεσθαι ἐπί τινα dicuntur, *quae ei accidunt, eveniunt.* Ἐξελθὼν) Sc. ex ipſis aedibus horti, poſtquam villam cinxerant oſtiumque aedium pulſarant. Ultro prodit et ſe offert.

5. Ἐγώ εἰμι) δεικτικῶς, *ego vero is sum.* Iudas haud dubie eum ſtatim deſignabat, quod alibi additur, oſculatus Ieſum.

6. Ἀπῆλθον — χαμαὶ) *Retrocesserunt, atque in terram prolapsi sunt.* Εἰς τὰ ὀπίσω) Sc. μέρη in partes a tergo, i. e. *retro.* Tanta huic voci inerat vis atque auctoritas. Nonnulli hoc ad miraculum referunt, quo homines illi ſint proſtrati; alii etiam e naturali ſerie rerum intelligi poſſe exiſtimant; quum nempe milites illi et miniſtri

niſtri publici conſpexiſſent eum, quem antea viderant tot miracula patraſſe, tanta cum vi docuiſſe per Palaeſtinam, tum igitur hos homines perterritos, retroceſſiſſe, et truſiſſe ſe invicem, ut tres aut quatuor humi corruerent. Sic *Io. Longinus* in vita Pontificis Stanislai tradit, ſicarios a Boleslao, Poloniae Rege immiſſos, dum ſtrictis enſibus Episcopum ferire niterentur, immodico terrore correptos reſupinos in terram cecidiſſe. Vid. *Wolfii* curas ad h. l.

8. Ἄφετε τούτους ὑπάγειν) *Missos facite illos*, ſc. diſcipulos. Supplendum eſt: Atque ſic illi manus a ceteris abſtinuerunt.

9. Ἵνα πληρωθῇ — οὐδένα) *Ita ut etiam hic valeret illud eius dictum: neminem eorum, quos disciplinae meae tradidisti, amisi.* Reſpicit auctor ad verba Ieſu c. XVII, 12. quae autem h. l. alio ſenſu accipienda ſunt. Nam ibi erat ſenſus: nemo illorum diſcipulorum defecit a me, et a mea doctrina; nunc autem hoc dicitur: Neminem eorum perire, miſerum eſſe paſſus ſum; nullus in vincula traditus et abductus eſt. Ergo πληροῦσθαι h. l. non poteſt eſſe *eventu comprobari*; nam in ſuperiori loco non erat vaticinium, ſed dixerat Ieſus de re praeterita. Ἀπώλεσα hic eſt: *sivi perire*, quomodo ſaepe interpretanda ſunt ea, quae habent formam Hiphil apud Hebraeos, qua forma hic Syrus utitur.

10. Ἔχων μάχαιραν) Sive attulerit ex urbe, ſive iſta in trepidatione in aedibus his arripuerit, ſive etiam pro more peregrinantium in iis locis. De ſignificatione vocis μάχαιρα vid. Luc. XXII, 36. εἵλκυσεν) *Eduxit*, i. e. ſtrin-

ſtrinxit. Cf. Matth. XXVI, 51. Solus Ioannes, et Petri et Malchi in hac cauſſa nomen appellat, a ceteris Evangeliſtis, vivente adhuc Petro, ideo, ut quidam ſuſpicantur, omiſſum, ne Petro fraudi eſſet: quo poſtea defuncto, Ioannes ſine periculo id diſerte exprimere potuit.

11. Βάλε — ἀυτός) *Reconde enſem in vagina; etenim ſupplicium, quod Pater me obire vult, non obeam?* Βάλλειν, *immittere, recondere.* Θήκη, eſt omnis locus, quo aliquid reconditur, h. l. *vagina.* Τὸ ποτήριον quod hominibus bibendum porrigitur, metaphorice dicitur de ſorte hominum, vel laeta vel triſti. H. l. ſignificat mala graviſſima et ipſum ſupplicium. Cf. Matth. XX, 22. Ὃ δέδωκε, ſc. πίνειν.

12. Ὁ χιλίαρχος) Proprie dux mille militum, deinde etiam tribunus. H. l. intelligitur vel Praefectus, qui Romanam cohortem ducebat, vel, ut mavult *Michaelis*, Praefectus praeſidio templi. Vid. ſupra v. 3. Ideo apposite ſequitur: καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων Synedrii *apparitores.*

13. Πρὸς Ἄνναν πρῶτον) Quod eius domus in proximo eſſet; et quia is magnae apud generum Caiapham erat auctoritatis, ex ipſo diſcere voluerant, quonam et quomodo ducendus eſſet Ieſus. Addunt nonnulli: ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, quae verba etiam infra v. 24. in textu leguntur. Reperitur hic locus commate hoc 13. in Syriacae poſterioris verſionis margine, et in Cyrilli verſione latina. Beza hic inſeruit illa verba. Nec immerito. Omnia enim, quae ſe-

sequuntur, gesta sunt in aedibus Caiaphae, non Annae, consentientibus omnibus Evangelistis. Possumus tamen illo additamento, quod non videtur nisi glossema esse, propter difficultatem recepti textus e v. 24. huc translatum, commode carere. Ut enim Ioannes universe praetermittit, quae a superioribus Evangelistis exposita fuerant; sic quoque abitionem ad Caiapham e ceteris Evangelistis cognitam praeterit, et obversantibus animo narrationibus more suo id, quod incognitum erat, adiicit, hancque veluti notulam adspergit, *ante*, quam Iesus, ut aliunde constet, ad Caiapham venerit, ductum eum fuisse ad Annam, Caiaphae istius, ad quem ut *ἀρχιερέα τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου* cursum praecipue contenderint, propinquum. Vid. *Storrii* differt. exeget. P. II. p. 61. sq.

15. Καὶ ὁ *ἄλλος μαθητὴς*) Seipsum Ioannes designat, ut c. XX, 2. 3. 4. 8. in quo plerique Veteres consentiunt. *γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ*) Frustra quaerunt nonnulli, quomodo Galilaeus aliquis piscator potuerit notior factus esse Caiaphae: nam variae rationes esse possunt, ex quibus fit, ut unus prae aliis homini cuidam innotescere possit. Ἐ*ις τὴν αὐλὴν*, *in aulam*, i. e. in ipsum palatium Pontificis.

16. Τ*ῇ θυρωρῷ*) *Ianitrici*. Satis multa sunt exempla in vetustis scriptoribus, apud Graecos, Romanos et Iudaeos, muliebria servitia *ostium* servasse. 2 Sam. IV, 6. Act. XII, 13. *καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον*) Sc. ipsa ianitrix. Est enim sensus concisus. Dixit ille ianitrici, ut intrare pateretur Petrum; quod illa fecit.

18.

18. Ἀνθρακιὰν πεποιηκότες) i. e. *Congestis prunis.* In latinis libris est: ad prunas. Prunae autem sunt ἀνθράκων, i. e. carbonum. In Suida proverbium est: μὴ τὴν τέφραν φεύγων εἰς ἀνθρακιὰν πέσῃς, *fugiendo cineres, ne incidas prunis, cave.*

20. Ἐγὼ — τῷ κόσμῳ) Παῤῥησίᾳ, *palam*, coram omnibus, qui audire vellent. Τῷ κόσμῳ, non inter privatos quasi parietes docui, vel clandestinam societatem collegi; itaque nulla suspicio esse potest, novarum rerum me auctorem esse.

21. Τί με ἐπερωτᾷς — ἀκηκοότας) Hoc iubet lex, a testibus incipi, praesertim, ubi multi suppetunt; ut hic. Testibus omnino opus erat, quia Iesus pro auctore rebellionis et novarum rerum habebatur, quem quidem parum erat credibile, seipsum confitendo accusaturum.

23. Εἰ κακῶς — δέρεις;) *Si falsa dixi, ostende, me perperam locutum esse; si autem vera dixi, cur me depalmas?* Κακῶς λαλεῖν, h. l. non est *impudenter* loqui, sed vana, falsa dicere. Καλῶς λαλεῖν, *recte, vera dicere.* Marc. XII, 28. Μαρτυρεῖν, i. e. ἐλέγχειν περὶ τοῦ κακοῦ, *convincere falsitatis.* Δέρειν, *excoriare*, verberare, h. l. est *depalmare.*

24. Ἀπέστειλε) οὖν abest a plerisque codicibus. Ἀπέστειλεν verte *miserat*, ut ἔδησεν Matth. XIV, 3. *vinxerat. Miserat*, inquit, Annas Iesum ad Caiapham; ut planum fiat, ubi gesta sint; supra enim adductum fuisse Iesum

sum primum ad Annam dictum est, honoris scilicet caussa, ut ad socerum τῦ ἀρχιερέως illo anno. Vid. supra v. 13.

26. Μετ' αὐτῦ) ἐμφατικῶς. Cum Iesu; cum illo capto in horto. Fusius haec narrantur Matth. XXVI, 69, sqq.

28. Ἄγυσιν — εἰς τὸ πραιτώριον) Ἄγυσιν, impersonaliter hic sumitur. *Ducitur Iesus.* Ἀπὸ τῦ καϊάφα, *a Caiaphae aedibus.* Πραιτώριον latinum nomen est, praetoris seu praesidis domus. Matth. XXXII, 27. ὐκ εἰσῆλθον) Noluerunt ingredi in ipsam domum, quia vel per societatem parietum se *pollui* existimabant. ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα) *ut recte edere possent agnum paschalem,* Hic locus occasionem dedit quaestioni, quonam die illius anni Pascha celebrarint Iudaei; et an Iesus etiam illas legitimas atque solennes epulas usurparit. Ex his enim verbis sequitur, Iesum non cum Iudaeis, sed praecedente die edisse agnum paschalem. Bene *Camerarius:* Haec inexquisita etiam relinqui, nihil nocuerit pietati fideli. Theophylactus, vel Pascha, inquit, accipiemus nominari totos illos dies VII. vel, Iudaei quidem die parasceves celebrarunt vesperi Pascha, Christus vero pridie, suam mactationem postero die servans. *Lightfootus,* quem alii sequuntur, censet, πάσχα h. l. non esse agnum paschalem sed *Chagigam* paschalem, i. e. sacrificia solennitatis, sive epulas sacras, de quibus Deut. XVI, 2. 3. et 2 Chron. XXXV, 8. 9. Eodem die cum Iudaeis pascha suum ultimum celebrasse Servatorem, evincere studet *Anton. Bynaeus* de morte Iesu Christi, qui et aliter sentientium catalogum recenset.

Adde

Adde Gableri *neues theolog. Journal.* Tom. II, 441. ſqq. III. p. 433. ſqq.

29. Ἐξῆλθεν — αὐτοὺς) Sc. in ſtadium, ubi tribunal ponere ſolebat. In hoc certe Pilatus aequi obſervantior, et hoc melior fuit Iudaeis. Τίνα — τούτου;) *Quamnam accusationem profertis contra hunc hominem?* i. quonam crimine accuſatis hominem iſtum? ut κατηγορία ſit *crimen*. Φέρειν pro προσφέρειν.

30. Εἰ μὴ — παρεδώκαμεν αὐτὸν) *Nisi seditiosus esset homo, non eum tibi condemnandum traderemus.* Κακοποιὸς, h. l. eſt *homo seditiosus.* Cf. Luc. XXIII, 2. Hoc volunt: Niſi Synedrium, examine inſtituto, cognoviſſet eum eſſe rebellem, non eum tibi traderemus ad capitis ſupplicium.

31. Λάβετε — κρίνατε αὐτὸν) *Vos igitur iuxta legem vestram eum punite.* Λάβετε αὐτὸν, *abducite eum vobiscum,* ut in familiari ſermone redundat. Κρίνειν ſaepe eſt condemnare et punire. Pilatus ſuſpicatus eſt id, quod res erat, eſſe aliquid privati odii, propter legis ſuperſtitionem, e. g. ob violatum ſabbatum, ob guſtatam carnem ſuillam, ob liberius dictum in Moſen, Prophetas, templum etc. Eiusmodi legis Iudaicae quaeſtionibus Pilatus ſe immiſcere non vult, quia Procuratoris erat, ea tantum punire, quae contra leges civiles eſſent commiſſa. Dicit igitur: Punite eum in tantum, in quantum e lege veſtra fieri poteſt. Poterant autem Iudaei flagellis hominem in Synagogis caedere. Matth. X, 17. ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα) *Non licet nobis aliquem capitis supplicio afficere.* Quum Iudaei ſimpliciter profiteantur, ſibi *nul-*

lius interficiendi ius esse, putant nonnulli, ne quidem potestatem interficiendorum e legibus suis, quos religio occidi iuberet, concessam amplius ipsis fuisse. Provocant ad Scripta Iudaica, e. g. *Avoda Sara* f. 8. 2. aliaque loca, in quibus dicitur, XL. annis ante templum eversum, ademtum fuisse Iudaeis ius suppliciorum. Sed bene observat *Krebsius*, in iis criminibus, quae ad religionem spectarent, Iudaeis ius, supplicium capitale sumendi, fuisse relictum; in criminibus autem aliis, e. g. seditionis, tumultus, perduellionis, et ad laesam maiestatem Caesaris pertinentibus, illud ius iis non fuisse concessum, sed omnem eius rei cognitionem Praesidi provinciae commissam. Sic Iosephus disserte tradit, a Iulio Caesare ob merita Hyrcani, Pontificis Iudaeorum in Romanos, ei concessum esse hoc, ut, si qua contentio inter Iudaeos de institutis Iudaicis incidisset, eius rei iudicium penes Hyrcanum Pontificem M. esset. Antiq. XIV, 10. 2. Cf. de B. I. L. VI. 2. 4. Act. VI. VII.

32. Ἵνα ὁ λόγος — ἀποθνήσκειν) *Itaque evenit, quod Iesus alibi dixerat, ubi declarabat, quo supplicio esset periturus.* Addit Ioannes his verbis suum iudicium. Iudaei ideo dicebant, sibi nullius interficiendi ius esse, quia optabant, ut Iesus supplicio crucis, quod inter Iudaeos inusitatum erat, afficeretur. Dedit igitur hic sermo Iudaeorum occasionem, ut fieret, quod Iesus de mortis suae genere praedixerat, cap. XII, 32. Matth. XX, 19.

33. Ἐφώνησεν τὸν Ἰησοῦν) Privatim accersivit ad se Iesum, ut scilicet eum interrogaret, et audiret, cuius criminis reus esset. ὁ Βασιλεὺς) Hoc unum diligenter exqui-

quirit Pilatus, an esset rex Iudaeorum, quem ipsi expectabant, quod cetera non pertinerent ad rempublicam, hoc autem crimen videretur et ad Caesaris maiestatem, et ad publicam tranquillitatem pertinere.

34. Ἀφ ἑαυτȣ̃) i. e. ἀπὸ σεαυτȣ̃ *ex te ipso.* Utrum hoc ex te coniectas, quod regni sim affectator, an Iudai hoc nomine me tibi detulerunt? Tot iam annis Procuratorem egerat Pilatus, nec delatum erat aliquid ad eum, quod Iesum imperii turbati suspectum facere potuisset. Voluit igitur Christus hac interrogatione et Iudaeorum malitiam detegere et Pilati sublevare aequitatem.

35. Μήτι ἐγὼ Ἰȣδαῖος εἰμι) Iudaeorum est ista de rege venturo fabula. τὸ ἔθνος — σε ἐμοὶ) *Populares tui Pontifices te mihi tradiderunt*, sc. damnandum et puniendum. τί ἐποίησας) *Quid commisisti?* si nimirum falsum est affectati regni crimen.

36. Ἡ βασιλεία — τȣ́τȣ) *Regnum meum non est terrenum.* Εἶναι ἐκ τȣ̃ κόσμȣ, significare potest vel originem sumere ex his hominibus, vel simile esse regno terreno. Utrumque eodem redit, si sententia spectatur. Verba tamen sequentia declarant, magis naturam, quam originem regni indicari. Sensus: Regnum meum non est huius generis, cuius sunt regna terrena, velut Caesareum; statum imperii Romani non laedit. οἱ ὑπηρέται — τοῖς Ἰȣδαίοις) *Satellites mei depugnassent, quo minus Synedrio* (captivus) *traderer.* Haberem et ipse more ceterorum regum armatum satellitium; haberem instructas copias,

 prae-

praesidia decertarent armis pro me, ne Iudaeis hoc, quod moliuntur in me, impune liceret. Ἀγωνίζεσθαι, *decertare, repugnare*. Glossae Labbei: ἀγωνία, sollicitudo, ἀγωνιᾷ, satagit, ἀγωνιζόμεθα, elaboramus, ἀγωνίζεται, opitulatur.

37. Σὺ λέγεις) Est affirmantis et concedentis, ut Matth. XXVI, 25. ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ) *Ut veritatem docerem, commendarem*, et per eam imperarem animis hominum. Et hic et alibi ἀλήθεια pro vera Dei atque divinae voluntatis cognitione sumitur. Sic apud Philonem de Creat. princ. p. 726. D. de proselyto qui a cultu deastrorum ad veri Dei cultum transiisset: μεταναστὰς εἰς ἀλήθειαν. Μαρτυρεῖν τινι, quum de personis usurpatur, est *laudare aliquem*, ut Luc. IV, 22. Simili modo μαρτυρεῖν h. l. significat *commendare veritatem, auctoritatem veritati conciliare*. ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας) *Veritatis amans*. ἀκούει μου τῆς φωνῆς *obsequitur mandatis meis*, et est subditus meus.

38. Τί ἐστιν ἀλήθεια;) Sunt qui *ironice* dictum accipiant, ut Pilatus per contemtum abierit, non iudicans veritatis caussa magnopere laborandum, nedum capitis periculum, ab eo qui sapiat, adeundum esse. Fortassis tamen Pilatus hoc tantum voluit: controversias de eo, quid verum, quid falsum sit in religionis negotio, non pertinere ad cognitionem magistratus politici; se non posse in hac lite ferre sententiam. οὐδεμίαν αἰτίαν) sc. θανάτου. Nullum crimen in eo invenio, quod sit mortis supplicio dignum.

39. Ἵνα — ἐν τῷ πάσχα) Ob laetitiam publicam. Non rarus eſt ille mos inter varias gentes; ſic publicum gentis gaudium etiam ad miſeros et morti addictos pertinebat. τὸν βασιλέα τῶν Ἰȣδαίων) Subridens, et non ſine miſericordia in Ieſum Pilatus hoc dixit; quaſi diceret: vel honori gentis veſtrae hoc debetis.

40. Ἐκραύγησαν ȣ̃ν πάλιν πάντες) Τὸ πάλιν omittunt Codd. varii et verſiones nonnullae. Omiſſa ideo videtur haec particula, quod non antea a Ioanne commemoratum eſt, eos iam vociferatos eſſe. Interim non dubitandum eſſe videtur, Ioannem ita ſcripſiſſe, qui haud raro uno alterove verbo breviter innuit, quae a ceteris Evangeliſtis fuſius enarrata ſunt. Iam vero ex Matth. XXVII, patet, Iudaeos Pilatum iterum iterumque de condemnando Ieſu compellaſſe. μὴ τȣ̃τον) ſc. ἀπολύσῃς. Antiſtites populo erant auctores, ut poſtularet Barabbam.

CAP. XIX.

1. Τότε ȣ̃ν — ἐμαςίγωσε) *Tum Pilatus Iesum flagris caedi iussit.* Ἔλαβεν redundat. Cf. Matth. XXVII, 16. Quae huius poenae ignominia fuerit, cognoſcitur e verbis apud Philonem in Flacc. p. 975. E. ubi dicit, maleficentiſſimos homines hoc poenae genere affici. Servi nimirum flagris, liberi et ingenui virgis caedebantur. Fuit quidem moris Romani, ut, qui ſupplicio crucis afficiendi eſſent, prius flagellis lacerarentur; ſed Pilato alia mens fuit; voluit enim Ieſum flagellari, ut voluntati Iudaeorum quodammodo faceret ſatis, et caſtigatum dimitteret, ut patet, ex Luc. XXIII, 16.

2. Vide annotata ad Matth. XXVII, 28. sqq. ἱμάτιον πορφυροῦν) Pallium purpureum. Coccineum vocat Matthaeus. Est autem et purpurae suus color rubens.

4. Ἐξῆλθεν) Tentaturus, an posset multitudinis saevitiam mitigare. ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω) *Adduco eum ad vos.*

5. Καὶ λέγει αὐτοῖς.) Sc. Pilatus. Mirum est, viros eruditos nonnullos statuere potuisse, Iesum dixisse haec verba. Ἴδε ὁ ἄνθρωπος) *Hic igitur videtis hominem istum*, videtis, quam ridiculum sit in ipso crimen regni affectati.

6. Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν) Quum eum intuiti fuissent. λάβετε — σταυρώσατε) Vos cum vestro periculo abducite, et si videtur, crucifigite. Non concedit ius, sed mavult alienum quam suum esse crimen. Sunt verba indignantis. ἐγὼ — αἰτίαν) Memoria dignum exemplum romanae iustitiae politicae.

7. Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν) Nempe, si quis Iudaeus blasphemiam sciens et volens in Deum, publicamque religionem dixisset, supplicio is afficiendus erat. *Convitium* in Deum interpretabantur, quod Iesus se *filium* Dei dixisset. Initio accusarant eum apud Pilatum seditionis, et criminis laesae Maiestatis, Luc. XXIII, 2. quam accusationem alte in pectus Pilati descensuram esse credebant. Quum autem Pilatus, huius criminationis vanitate, cognita, nullam se mortis caussam in eo invenire dixisset, et Iudaei adeo sua se spe destitutos viderent; tum demum crimen impietatis in Deum, religionemque Christo intendunt, provocantque ad *legem suam.* Mori debebat etiam, qui prophetam se esse mentiretur. Deut. XVIII, 20.

8.

8. Μᾶλλον ἐφοβήθη) Cur timuerit Pilatus, de eo non consentiunt interpretes. Ego illorum sententiae accedere non dubito, qui existimant, ideo metuisse, quia audiverat, Iesum se gerere pro filio Dei. Noluit eum condemnare ad mortem, quem suspicatus est, Deo esse coniunctissimum, et hominem divinum, quamvis nesciret, quo sensu Iesus se filium Dei esse dixisset. Qui semideos e mulieribus natos profana superstitione credebat, is suspicari facile potuit, similem quandam Christi esse conditionem atque originem.

9. Πόθεν εἶ σύ; Unde tu te esse dicis? Ecquam originem tibi tribuis? An supra humanum modum te effers? Utrum natales augustiores tibi tribuis, ut Deum attingas? Nam occasio huius quaestionis haec fuit, quod Christus semet filium Dei esse dicebat. Sic 2 Sam. I, 13. Ios. IX, 8. ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ) Nam quantum satis est, iam ante dixerat, quum in hoc se natum esse professus erat, ut rex esset veritatis amantium, c. XVIII, 37. Nec intelligere poterat Pilatus, quae esset vis hebraicae locutionis *filius Dei.*

11. Κατ' ἐμοῦ) Hoc accipiendum est cum emphasi gravissima, quamvis illam Pilatus non intellexit. Nam ut filius ille Dei subiiceretur mortalis hominis iudicio, et quidem iniquissime, id fuit extraordinariae et prorsus divinae voluntatis opus, Act. IV, 27. 28. εἰ μὴ — ἄνωθεν) *Nisi tibi permissum esset,* (faciendi quod facis) *a Deo.* Διδόναι saepe est *concedere, permittere,* ut hebr. נָתַן. Δεδομένον per se esse explicandum, nec referri posse ad

ἐξουσίαν, nemo non videt. Ἄνωθεν, *a Deo, coelitus*, ficut Io. III, 31. Iac. I, 17. III, 15. 17. *Semlerus* refert ad locum *superiorem*, ad Synedrium, ad aedes fummi Pontificis. Alii cum ἄνωθεν coniungunt διὰ τοῦτο, ut fenfus fit: *Nisi haec potestas tibi ad hunc finem esset concessa.* Sed ἄνωθεν omnino videtur effe *divinitus*. ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει) *Qui me tibi tradidit*, (Caiaphas cum reliquis Iudaeis,) *gravius peccat.* Tu quidem poteftate tua in me potes uti, vel abuti; fed in maiori culpa verfantur Iudaei, qui te vel invitum eo adigunt, ut me condemnes.

12. Ἐκ τούτου — ἀπολῦσαι αὐτὸν) *Ab eo inde tempore Pilatus eum absolvere studuit.* Ἐκ τούτου, fc. χρόνου. Ζητεῖν, *operam dare.* Ἀπολῦσαι, *absolvere capitis supplicio. Tentavit varie*, fermonibus et perfuafionibus mitioribus ad quosdam ex accufatoribus ufus. οὐκ εἶ φίλος τοῦ καίσαρος) *Non geris te ut amicum Caesaris.* Ineft comminatio: Tu haud obfcure ipfe fidem in Caefarem et Romanos violas, fi nobis, qui tam ftudiofe admonemus, non obfequeris. Legati, praefides, perfecti, confiliarii, amici Caefaris dicebantur. PLINIUS Ep. X, 22. *Traianus — ad Pompeium Plantam, Praefectum Aegypti, amicum meum. Seneca* de Benefic. VI, 33. *Justinus* I, 4. 6. *Cornelius Nep.* Milt. III, 2. Plura dabit Wetften. Hoc tamen loco ad iftum titulum non refpicitur: fed fenfus eft: non faves Imperatori, fed es manifeftus eius hoftis, quum non tuearis eius iura, nec in perduellem pro merito animadvertas. Ἀντιλέγει τῷ καίσαρι) *repugnat* adverfatur *Caesari.* Vide Luc. II, 34.

13.

13. Τȣτον τὸν λόγον) Sciebat Pilatus, apud imperatorem romanum multos quamlibet falsi criminis invidia fuisse periclitatos. Suspicacissimus enim erat *Tiberius*, et sub illo minima quaeque veniebant in crimen laesae maiestatis, ut ex *Tacito* et *Suetonio* discimus. Pilatus igitur, ne ipse crimen laesae maiestatis videretur admittere, (quae res per Iudaeorum malignitatem facile etiam militum animos potuisset corrumpere,) statuit, concedendum esse Iudaeorum furori, ut atrociora mala averteret. Ἐκάθισεν — γαββαθᾶ) *Consedit in tribunali, in loco, qui Lithostroton, hebraice vero* (syrochaldaice) *Gabbatha dicebatur.* λιθόστρωτον est *pavimentum parvulis, sectis, variique coloris crustis marmoreis ornatum et instratum. Michaelis* vertit: *Fussboden von Mosaischer Arbeit*, a voce quadam arabica, quae significat *bunt, gemahlt.* Ac Romae quidem inter cetera munditiarum genera hoc quoque inde a Sullae temporibus usu receptum est, ut beatiorum aedes pavimentis tessellatis et sectilibus exsplendescerent, vid. Plinius H. N. XXXVI, 25. Sed etiam hoc genus luxus ad provincias pervenit; *Sueton.* in vita Iulii Caesaris c. 46. Non autem tribunal ipsum λιθόστρωτον dicitur, aut lapidum pretiosorum crustis constructum fuit; nam Ioannes satis diserte τὸ βῆμα, a loco λιθόστρωτον dicto, distinguit: nec atrium Praetorii intelligitur; ait enim scriptor divinus, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, quod fieri solebat, quum iudicium ipsum habendum et iurisdictionis solemnia agenda essent: sed fuit illud pavimentum extra Praetorium, cui sella, τὸ βῆμα, tribunal, impositum fuit; nam Praesides in provinciis iurisdictionem et iudicia habuerunt sub dio. Vid. *Krebsius* et

et *Loesn.* ad h. l. Varias eruditorum ſententias de loco, ubi hoc λιθόστρωτον fuerit, recenſet b. *Io. Ern. Faber* in Archaeologia Hebraeorum, p. 310. ſqq. γαββαθᾶ) גַּבְּתָא, a rad. גָּבַה elevari, excelſum eſſe. Syrus h. l. habet גְּפִיפְתָא unius literae immutatione.

14. Παρασκευὴ τοῦ πάσχα) *Dies festum paschale antecedens.* cf. Matth. XXVII, 62. Indicat Scriptor, qui factum ſit, ut tam feſtinanter cauſſa illa iſto adeo die confecta fuerit. *Parasceve* eſt alibi deſcriptio diei ſextae, qua praeparatio Sabbati inſtat; iam vero non erat ſimplex ſabbatum, ſed magnus dies ſabbati illius, in quod Paſcha incidebat. Itaque feſtinandum erat, ne Sabbati et feſti diei religio intercederet. ὥρα ὡσεὶ ἕκτη Marcus c. XV, 25. habet: ἦν δὲ ὥρα τρίτη. Varios utrumque Evangeliſtam conciliandi modos vid. apud *Wolfium* in curis, *Moldenhavverum* et *Bovvyerum.* Quomodo *Heinsius* hunc nodum ſolvat, annotavimus ad Marcum. Sed nec contemnendae ſunt rationes, quibus permulti interpretes permoti, ſtatuunt, a Ioanne etiam ſcriptum fuiſſe: ὥρα ὡσεὶ τρίτη. Quanquam enim hodie codices fere omnes, paucis exceptis, cum *Versionibus* habent ἕκτη, *Chronicon* tamen paſchale Alexandrinum, provocans ad accurata exemplaria, imo ad Ioannis ἰδιόχειρον, ad ſuam usque aetatem in Epheſina eccleſia cuſtoditum, legit τρίτη. Accedit, quod *Eusebius* Caeſarienſis putat, Γ ternarii notam a librariis mutatam eſſe in ἐπίσημον, ſenarii notam ς. cui ſententiae ſubſcribunt Severus Antiochenus, Ammonius Alexand. et Theophylactus. *Bengelius*

lius vidit in membranis episemon, litterae Γ simillimum, et epistola ad Hebraeos, cuius στίχοι (703) ΨΓ feruntur in editionibus, in Caes. habet (706) ψς. et Olympiodoro, cui ἀιγαςρον obtrusere librarii, ἀιγαγρον restituit Wesselingius. Vid. omnino Bengelii apparatus crit. ad h. l. Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν) Exprobrat Iudaeis, quod multi inter ipsos tam stulti fuerint, qui talem hominem pro rege habuerint.

15. Ὀυκ ἔχομεν βασιλέα ἐι μὴ καίσαρα) Non habemus, nec agnoscimus Regem praeter Caesarem. Multi interpretes notarunt, mendacissime hoc dici; satis enim inviti patiebantur istam *Edomitarum*, ut dicere solent, dominationem.

16. Παρέλαβον — καὶ ἀπήγαγον) *Abduxerunt autem Iesum*, nimirum milites, quibus traditus fuerat Iesus, vel Iudaei, cum tot militibus, quot putabant opus esse. *Sensus* hoc habet, sed *textus* est incertus. Nam ἀπήγαγον deest in nonnullis codd. et verss.; alii habent ἤγαγον, rursus alii addunt vel ἐις τὸ πραιτώριον, vel ἐις τὸ ςαυρῶσαι, vel καὶ ἐπέθηκαν ἀυτῷ τὸν ςαυρὸν, Verior lectio esse videtur ἤγαγον, sc. a Praetorio per urbem ad locum supplicii. Παρέλαβον redundat.

17. Βαςάζων) Cf. Matth. XXVII, 32. ἐξῆλθεν) Sc. ex urbe, *Hierosolymis*; nempe talia supplicia extra urbem. De voce γολγοθᾶ vid. Matth. XXVII, 33.

19. Τίτλον) *Elogium* damnati solet dici ab aliis scriptoribus; etiam a *Tertulliano* sic nominatur, quod nomen *Lipsius* et alii illustrarunt. *Suetonius* in Caligula c. 32.

Ser-

Servum carnifici confestim tradidit, ut manibus abscissis, atque ante pectus é collo pendentibus, praecedente *Titulo*, qui *caussam* indicaret, — circumduceretur.

21. Μὴ γράφε — Ἰȣδαίων) Id enim ita accipi poterat, quasi populus Iudaeorum eum pro rege habuisset.

22. Ὃ γέγραφα, γέγραφα) ὃ γέγραφα, *quod scribi iussi*, γέγραφα, *scriptum manere volo.* Plane simillimum illi Gen. XLIII, 14. ubi Iacobus de orbitate sua queritur his verbis: ἐγὼ γὰρ καθάπερ ἠτέκνωμαι, ἠτέκνωμαι, ac si dicat: *Video, quod iam factum, mutari non posse.* Ita Pilatus mutaturum se negat, quod mutare ferum erat, aut integra auctoritate non poterat.

23. Ἔλαβον — μέρη) *Pallium eius diviserunt in quatuor partes.* Τὰ ἱμάτια, *pallium*, vestis exterior; nam et LXX, hebr. מְעִיל vertunt ἱμάτια, Iob. I, 20. Quatuor partibus constabat pallium, eam ob rem a Graecis vocatum τετράγωνον ἱμάτιον, vestis quadrangula, s. quadrata. Ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄῤῥαφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλȣ) *Erat autem tunica inconsuta, a summo tota contexta.* χιτῶν est vestis interior, cui alia superinduebatur. Tunica autem, quae hic describitur, est eiusmodi, quae non fit e duabus plagulis, s. segmentis, nectendis fibula aut acu in latere utroque, sed constat una continenti tela, nihil habens suturae aut commissurae in lateribus, aut humeris; cuius tunicae descriptio est apud *Iosephum* Antiq. Lib. III, 7. 4. Ut texta tibialia, quae si seces, perdis. Cf. *Braunius* de vestibus Hebraeorum. Inepta sunt, quae de *tunica Christi inconsutuli* decla-

mare

mare solent episcopi et alii scriptores, ut ecclesiae *unitatem* sic commendent.

24. Ἵνα ἡ γραφὴ — κλῆρον.) *Ita plenissime valuit illud effatum: Partiti sunt vestimenta mea inter se, deque veste mea sortiti sunt.* Ps. XXII, 19. ubi hoc vult divinus vates: Hostes mei internecionis meae iam adeo certi sibi videntur, ut de praeda et vestibus meis, tanquam iam extincti, inter se dividendis constituerint. Igitur in loco Psalmi non est vaticinium. Nam forma loquendi: ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ e consuetudine scriptorum Hebraeorum saepissime nihil aliud significat, nisi hoc: *res ita accidit, ut locus hic vel ille perfecte aptus ad eam rem appareret.* Vid. Surenhusius in Βίβλῳ καταλλαγῆς, p. 2. sqq. et p. 167. Henslerus (*Bemerkungen über Stellen der Psalmen und Genesis*, p. 51.) Et Eckermanni *theol. Beyträge* Tom. I. Fasc. 2. p. 76. f.

25. Εἱστήκεισαν) Nempe propius iam accesserant ad crucem Iesu. ἡ μήτηρ αὐτοῦ, neque periculo suo, neque tristitia spectaculi, neque probris absterrita, quo minus filii ultima mandata exciperet. ἡ τοῦ κλωπᾶ) Vel uxor vel filia. De his enim mulieribus, quarum omnium nomen esset Maria, alii aliter.

26. Μαθητὴν) *Ioannem.* ἴδου ὁ υἱός σου) Hic tibi pro me filii erit loco: hic tibi filii officia exhibebit.

27. Ἡ μήτηρ σου) Hanc matris loco habeto. εἰς τὰ ἴδια) *Ad propria*, i. e. ad sese, in domicilium suum, et in suam familiam, per omnia curam illius agent.

28.

28. Μετὰ τῦτο — τετέλεσαι) *Deinde, quum Iesus intelligeret, omnia esse peracta*, ſc. quae peragenda et toleranda erant. Ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφὴ, λέγει. διψῶ, *ut eveniret, quod scriptum est, dixit, se sitire.* Alluditur ad Pſ. LXIX, 22. ſed non eſt vaticinium. Solent, qui hoc ſupplicii genere moriuntur, vehementer discruciari ſiti, videlicet ſanguine per corporis vulnera exhauſto. Nimirum et hoc faciebat ad declarandam humanae Chriſti naturae, ſuppliciique non ſimulati veritatem.

29. Σκεῦος — ϛόματι) *Illi itaque, quum esset in promptu vasculum aceti, spongiam eo repletam, et hyssopo affixam admoverunt eius ori.* Vulgo exiſtimant, milites hoc feciſſe ludibrii cauſſa, et ad augendos Ieſu dolores, quam ſententiam confirmare videtur Lucas cap. XXIII, 36. dum utitur verbo ἐνέπαιζον. *Michaelis* contra in notis ad h. l. monet, nihil aceto eſſe efficacius ad ſitim reſtinguendam. Lucas tempus tantum indicare videtur, quo aliis modis ludibrio habuerint Ieſum. Ὑσσώπῳ περιθέντες) Quia Matthaeus arundinis facit mentionem, *Camerarius* ſuſpicatur, h. l. in archetypo fuiſſe: ὑσσῷ προπεριθέντες, ut ſenſus ſit: ſupra pilum ſpongiam ibi circumdatam Ieſu fuiſſe oblatam. Nam *pilum*, Romanae militiae peculiare telum, Graeci appellarunt ὑσσόν. Cf. *Bovvyeri* coniecturas ad h. l. Sed non opus eſt mutatione; nam, ut Wetſtenius poſt Lightfootum monet, *caulem hyssopi* Matthaeus et Marcus vocant κάλαμον. Nam ſpeciem aliquam hyſſopi in culmos creſcere, cannarum aut calamorum inſtar, patet ex *Succab* fol. 13. 1. ubi inter mentionem cannarum, calamorum, ſurculorum, quibus ob-

obtexerunt tentoriola ſua, ſtructa pro feſto tabernaculorum, memoratur אזוב hyſſopus. *Isaacus f. Omram* apud *Bochartum* : Hyſſopus herba eſt, in montibus Hieroſolymitanis proveniens, cuius rami ſuper faciem terrae extenduntur ad cubiti longitudinem, aut aliquanto minus, etc. Adde, cruces ita fuiſſe humiles, ut facile adſtantes potuerint admovere caulem hyſſopi ori in cruce pendentis.

30. Τετέλεσαι) *Consummatum est;* omnia ad finem ſunt perducta. Suppl. τὰ πάντα. Vel: Finis adeſt laborum et paſſionum; peracta ſunt omnia a me peragenda. Κλίνας τὴν κεφαλὴν, *inclinans caput*, ut ſolent moribundi, viribus deſerti, tono ſcilicet tendinum remittente, et motrice vi muſculorum fatiſcente. παρέδωκε τὸ πνεῦμα) Sc. Deo, patri, ut Luc. XXIII, 46. plenius dicitur. Pſ. XXXI, 6.

31. Ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ ςαυροῦ τὰ σώματα) *Festinantes* ut ne ſabbato manerent corpora in cruce ſuſpenſa; ne ſol occideret, et ſic terrae piaculum fieret, Deut. XXI, 23. Vix aliquot horae ſupererant ad Sabbati usque initium. ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) *Nam magnum*, i. e. inprimis religioſum *erat illud Sabbatum.* Ἡ ἡμέρα ἐκ. τ. σ. pro ἐκεῖνο τὸ σάββατον, ut hebr. יוֹם הַשַּׁבָּת. Pro ἐκείνου nonnulli legunt ἐκείνη, haec verba iungunt antecedentibus, et ſic interpungunt: ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη) τοῦ σαββάτου, Cf. *Bowyer.* Deſcribitur huius Sabbati, quod feſtum diem ſimul involvebat, dignitas et praeſtantia. κατεα-

τεαγῶσιν) *frangerentur.* Augmento locum hic esse negat Thomas Magister, et legit κατεάγωσιν, instar τετύφωσιν, ex κατέαγα. Atqui etiam ἀνεῳχθῆναι dicitur Luc. III, 21. ἡ extra Indicativum manente etiam in aoristo. Crurifragium clava olim peractum, aut fustibus grandioribus. Sic sanguinis effluvium mortem acceleravit. ἀρθῶσιν) *Tollerentur*, sc. corpora.

34. Ἀλλ' εἷς — ἔνυξε) *Sed unus militum latus eius lancea fodit.* Νύσσειν, vel νύττειν, *pungere, vulnerare, fodere.* Leniori verbo scriptor divinus utitur, ut cognosceremus, non malo consilio id fecisse militem, sed ut exploraret, an Iesus vere mortuus esset. Alias hoc verbum sic usurpatur, ut denotet, *admonendi caussa clam alicuius latus fodere.* Quo sensu Horatius Epist. I, 6. 51. Mercemur servum qui dictet nomina: laevum qui *fodiat latus.* Sic etiam Aristoph. Plut. Act. III. sc. 3. v. 14. Hic locus afferri solet adversus eos, qui Iesum animi tantum deliquium passum esse putant, durans per 30. vel 38. horas, post quas redierit ad se. Varie de hac re disputatum est; quo pertinent Medicorum nonnullorum scripta, e. g. Bartholini *diss. de latere Christi aperto.* Lips. 1685. qui, *vulnus*, inquit, *adeo profundum vix concipio. Puncturae enim comparatur.* G. G. Richter *de morte Salvatoris in cruce.* 1757. 4. Valent. Henr. Vogler *in Physiologia Historiae passionis Iesu Christi,* (Helmst.) C. Fr. Ferd. Gruneri diss. de morte J. Ch. vera, non synoptica. Ienae. 1800. 8. Cf. Pauli *Commentar.* in N. T. Tom. III. p. 792. sqq. αἷμα καὶ ὕδωρ) Hoc non ita capiendum est, quasi duo discreta pro-

profluxiſſent fluenta, ſed humores, aquae non diſſimiles, immixti ſanguine. Sunt, qui hoc ictu violatum eſſe dicant pericardium, quae eſt membrana, cingens cor in qua cor pendet, et quodammodo fluitat. In univerſum Ioannes non intelligendus eſſe videtur ad ἀκρίβειαν anatomicam, ſed populariter. Recte GRUNERUS l. c. pag. 24. ſ. „Ioannes *simpliciter* appellat τὴν πλεύραν, i. e. partem pro toto, vel *sensu latiori latus lancea perfossum*, i. e. partes ſubter latere contentas; ſeriores auctores, rem incertam doctis coniecturis certam facere auſi, *dextrum* recipiunt, ſanguinemque profuſum ex vena cava repetunt; alii, duce Laurentio, *sinistrum* poſcunt." *Perfossum* tamen latus fuiſſe, verbo ἔνυξε non ineſt. De Medicorum nonnullorum coniecturis de aqua et ſanguine e latere Chriſti profluente vid. PAULUM l. c. p. 801. ſ. Cf. HERDER *von der Auferstehung, als Glauben, Geschichte und Lehre.* (Rigae 1794.) pag. 173. ſqq.

35. Καὶ ὁ ἑωρακὼς — πιςεύσητε) *Et qui vidit, testatur, eiusque testimonium fide dignum est. Ille se vera narrare scit, ut vos quoque habeatis fidem.* Ioannes ad teſtimonium oculorum provocat, et ſtudioſe confirmat, Ieſum omnino mortuum fuiſſe, quia forſan fuerunt inter Iudaeos extra Palaeſtinam, qui negarent, Chriſtum vere mortuum eſſe; ſive malo animo, ut narrationem de reditu ex mortuis infringerent, ſive bono animo, et quaſi indignabundi, quod Ieſus, Meſſias, tanta ignominia affectus dicatur. Videtur tamen haec aſſeveratio pertinere tantum ad illa de non fractis cruribus, et latere perfoſſo, ob v. 36 et 37.

36. Ἐγένετο — ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ) *Nam factum hoc est, ut et hic applicari possit, quod scriptum est* etc. Immutat paululum Scriptor formulam illam de agno paschali Exod. XII, 46. Num. IX, 12. sensus autem idem manet. Sicuti de agno paschali extabat lex, ut ne crura frangerentur, ita Deus prospexit ipse, ne Iesu id fieret. In loco Mosis non continetur vaticinium, vel typus, sed similitudinis caussa haec notantur a Ioanne.

37. Καὶ πάλιν — ἐξεκέντησαν) *Et alio loco legitur: Videbunt, quem pupugerunt.* Respicitur ad Zachar. XII, 10. ubi legitur: וְהִבִּיטוּ אֵלַי אֵת אֲשֶׁר־דָּקָרוּ, *intuebuntur in me, respicient me, quem antea contumelia affecerunt* (sc. per peccata sua). Hebr. דָּקַר recte vertitur: *contumeliose* tractare; sed Aquila exprimit: ὃν ἐξεκέντησαν, quod verbum etiam Symmachus et Theodotion habent. De varietate lectionis in textu hebraico consule *Dathium* in notis criticis ad hunc Zachariae locum, versioni latinae annexis. Series orationis non patitur haec de Messia intelligere. Deus enim promittit, se Iudaeis et familiae Davidis beneficum fore; ac tum, inquit, intuebuntur me, respicient me, sie werden sich wieder zu mir wenden. Ioannes igitur similibus utitur verbis in plane alia re. Vid. Eckermanni *theol. Beyträge*, Tom. I. fasc. 2. pag. 79. seqq. Ad sequentia cf. Matth. XXVII, 57. s. ibique notata.

39. Φέρων — ἑκατὸν) *Afferens misturam myrrhae et aloes ad centum libras.* μίγμα, *mixtura*, Nomen prae-

praecipue medicis usitatum. *Galenus* de Compos. Medic. per gen. VII. ἀλόης) Praeter herbam aloe, ex qua succus amarissimus eliciebatur, erat arbor aromatica, aloe, אֲהָלוֹת, ἀγάλλοχον vocata, et ad thymiamata usurpata, de qua Ioannes loquitur, iudicante *Salmasio* Exerc. Plin. pag. 742. Cf. Psalm. XLV, 9. Prov. VII, 17. ὡς λίτρας ἑκατὸν) λίτρα Graecis *nummum*, sed et *mensuram* et pondus significat. *Nummus* vix h. l. intelligi potest; si enim pretium aromatum designari debuisset, in genitivo dicendum fuisset, ὡς λίτρων ἑκατὸν. Itaque λίτρα hic vel mensuram vel pondus significat. Quum v. 40. corpus una cum aromatibus dicatur *linteis involutum*, hoc μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης siccum et in pulverem comminutum fuisse videtur. Iis, qui tantam aromatum copiam inutilem fuisse, temere obiiciunt, responderi potest: 1) etiam cubile illud, in quod corpus Christi repositum est, ad suavem odorem excitandum, undique his aromatibus impletum fuisse, quod moris fuisse, patet ex loco 2 Chron. XVI, 14. 2) Aromata haec etiam ad fragrantes suffitus ciendos, in ipso hoc sepeliendi actu ex parte comburi potuisse. Solemnem fuisse ritum similem, probat *Kypke* ex Targum Pseudo-Ionathanis, et Hierosol. in Gen. L. 1. et *Iosepho*, qui Antiq. Iud. XVII, 8, 3. et de B. Iud. I, 1. extr. quingentos servos vel libertos ἀρωματοφόρους, aromata portantes, funus Herodis comitatos esse testatur.

40. Καὶ ἔδησαν — ἀρωμάτων) *Involverunt fasciis cum aromatibus.* Ὀθόνιον *linteolum*, idem est quod Matthaeus, Marcus et Lucas vocant σινδόνα. Matth. XXVII,

59. Marc. XV, 46. Luc. XXIII, 53. Cf. notata ad Matthaei l. c. Ἐνταφιάζειν, *cadaver sepulcro mandandum curare, pollingere.* Vid. b. Fabrum ad *Harmari* Angli obſervatt. in Orient. Tom. II. p. 147. ſqq.

42. Ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον) Per Parentheſin legendum quaſi dicat: ne miremini ibi tam cito, inſtante ipſo puncto feſtae praeparationis, potuiſſe deponi; erat enim in proximo monumentum.

CAP. XX.

1. Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων) *Primo die hebdomadis* cf. Matth. XXVIII, 1. μαρία ἡ μαγδαληνὴ) Alias etiam mulieres veniſſe ad ſepulcrum reliqui Evangeliſtae narrant, et nomina etiam earum commemorant. Quicquid Ioannes de reſurrectione Chriſti narrat, id omne hauſit vel ex relatione Magdalenae, vel ex αὐτοψία. Ex illo fonte profluxere, quae leguntur h. cap. com, 1. 2. 11—18. ex hoc vero promanarunt quae habentur comm. 3—10. 19—29. et cap. XXI. toto. Quae ex Magdalena acceperat, litteris ſumma fide mandavit, nulla iam habita earum περιςάσεων ratione, quas aliis Apoſtolis alias mulieres quondam narraſſe perceperat. Religioni enim ſibi duxit Evangeliſta ſive demere ſive addere quidquam Magdalenae verbis.

2. Πρὸς σίμωνα — ὁ Ἰησοῦς) Adiit domum, in qua Petri erat hoſpitium, apud quem et Ioannes erat. Matthaeus et Marcus tacent de eo, quod Petrus, *audita mulie-*

lierum narratione, iverit et ipse ad monumentum. Id tamen et Lucas narrat. Interea dum Magdalena in urbem redit, remanent reliquae mulieres, et postquam ex terrore sensim se collegissent, in speluncam introgrediuntur, ubi binos conspiciunt angelos Matth. XXVIII, 5—8. Luc. XXIV, 3—7. Ἦραν—ἔθηκαν αὐτὸν) *Sublatum est e sepulcro magistri corpus, neque scio ubinam sit repositum.* Impersonaliter haec sumenda sunt, ut in communi vita.

3. Ἐξῆλθεν—τὸ μνημεῖον) *Petrus igitur et alter ille discipulus Iesu ad sepulcrum abierunt.* Ἐξῆλθεν redundat. Ἔρχεσθαι, ut hebraicum בוא interdum est *abire*, ut Luc. II, 16. Io. VI, 17. Εἰς, *ad.*

4. Ἔτρεχον—εἰς τὸ μνημεῖον) *Et quanquam una celeriter ibant, tamen alter ille discipulus antevertit Petrum.* Τρέχειν ὁμοῦ, *una celeriter ire.* Προτρέχειν, *antevertere.* Etsi ab initio eadem via pergerent, Ioannes tamen per viam propiorem aliquam antevertit Petrum, ut fieri in re nova solet. Quum advenirent Petrus et Ioannes, ceterae mulieres, quarum reliqui Evangelistae faciunt mentionem, iam discesserant a sepulcro, discipulos alio hospitio quam Petrus et Ioannes utentes, vel Bethaniae commorantes, ut iussae erant, quaesiturae, per aliam forte portam in urbem ingressurae, vel alia via Bethaniam petiturae. Itaque Magdalenam, Petrum et Ioannem non habuerunt sibi obvios.

7. Τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, *sudarium, quo capitis superior pars velabatur*, cap. XI, 44. Χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον, *seorsim convolu-*

volutum aliquo loco. Χωρὶς, seorsim. Ἐντυλίσσειν, *involvere*, h. l. debet esse *convolvere.* Εἰς pro ἐν.

8. Καὶ ἐπίστευσεν) Se. corpus non esse in sepulcro; nam resurrectionem Christi sperare nondum audebant comm. 9.

10. Πρὸς ἑαυτοὺς) *Ad sese*, i. e. domos suas; ut: *Eamus ad me*; et: *traduc et matrem et familiam omnem ad nos.* Sic etiam *Iosephus* Antiq. VIII, 4. 6. πρὸς αὐτοὺς ἕκαστοι, τοῦ βασιλέως ἀπολύσαντος, ἀπῆσαν.

11. Εἱστήκει) *Manebat*, morabatur aliquantisper apud speluncam, redeuntibus Petro et Ioanne in urbem.

12. Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους) Matthaeus et Marcus unum tantum angelum memorant. Sed non est dissensus. Ioannes enim narrat, quid Maria Magdalena, illi autem Evangelistae, quid reliquae mulieres viderint. Cf. notata ad Matth. XXVIII, 2.

13. Ἦραν) Cf. v. 2. Verosimillima et simplicissima oratio est, quae et innuit, Mariam homines, non vero angelos putasse.

16. Ἐστράφη — ἑστῶτα) *Conversa est, viditque Iesum stantem.* Prope sepulcrum, reditum in urbem parans Magdalena conspexit Iesum. Reliquis mulieribus in via obviam venit Iesus Matth. XXVIII, 10. οὐκ ᾔδει) Aut, quia tristior vix audebat contra intueri, aut quia vultus et facies post tot cruciatus quos perpessus fuerat, non parum aliter habebat, quam antea.

15.

15. *Δοκῦσα ὅτι κηπυρός ἐςι)* Κηπυρὸς non tam hortulanum, quam potius inſpectorem villae, vel praedii dominum h. l. indicare videtur, a κῆπος et ὖρος, *inspector.*

16. *Στραφεῖσα)* Oculis iam intentior in Ieſum. Subintelligendum autem procidiſſe, pedes eius amplexuram comm. 17.

17. *Μή μυ ἅπτυ)* *Noli me amplecti;* ne nunc diutius detineas me. Subintelligendum eſt nempe ποδῶν vel γονάτων. *ὔπω — πατέρα μυ)* *Nondum enim adscendo ad patrem meum.* Nam perfecta graeca ſignificant etiam quod ſit, et futurum eſt. Dicit igitur Ieſus, ſe non ſtatim abiturum, ſed ſaepius cum amicis eſſe collocuturum. Ἀδελφῦς appellat diſcipulos ſuos, amicos et dilectos. *ἀναβαίνω)* Dies aliquot vobiscum commoratus, terras relinquam. Ne igitur putetis, me in vitam reſtitutum, terreſtri vitae, more humano, iam vobiscum operam daturum eſſe. *πρὸς τὸν πατέρα — Θεὸν ὑμῶν)* Ad patrem meum, qui et veſter eſt pater etc. cuius regnum in terra a vobis non aliud eſt expectandum, quam tale, quod ſaepius deſcripſi. Itaque non deero vobis adhuc inſtruendis, et meum in locum ad homines de Deo recte docendos ſufficiendis. Non enim dubitandum eſt, plura eam in rem Chriſtum locutum, quam perſcripta ſunt in Evangeliis.

18. *Ἔρχεται — αὐτῇ)* Et quidem omnium prima, Marc. XVI, 9. Quod facile fieri potuit, ſi; quod credibile eſt, Petrus et Ioannes in propioribus, reliqui vero

Apostoli, quibus aliae mulieres resurrectionem Iesu nunciabant, in remotioribus urbis regionibus, imo Bethaniae forsitan delituerunt.

19. Τῶν θυρῶν — μέσον) Verba τῶν θυρῶν κεκλεισμένων non sunt nectenda cum ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, sed cum illis: διὰ τὸν φόβον ἰουδαίων. Quum nempe discipuli percepissent ex Maria, Iesum resurrexisse, metu Iudaeorum in unam domum coiverunt, quia rumor eius rei facile quosdam Iudaeorum commovere poterat, ad quaerendos aliquot discipulos, rumoris quasi auctores. Post μέσον supple αὐτῶν. Non dicit Ioannes, per fores clausas, per non apertas, quasi per aërem transiisse Iesum. κεκλεισμένων τῶν θυρῶν idem est, quod Romanis *prima face* dicebatur; quo tempore et vectes foribus opponebantur. Non igitur qui κεκλεισμένων θυρῶν venit necesse est διὰ κεκλεισμένων θυρῶν veniat. Notatur enim tempus; modus veniendi non exprimitur. εἰρήνη ὑμῖν) Usitata Hebraeis salutio est, qua fausta quaevis aliis apprecantur.

20. Ἔδειξεν) Quia sc. vultu ipso metum et dubitationem prae se ferebant, nec suis credebant oculis.

21. Εἶπεν — εἰρήνη ὑμῖν) Nempe discedens ab illis, post coenam, cuius meminit Lucas cap. XXIV, 41. καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ) Sicut misit me, rebus magnis inter homines gerendis. κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς) Illud *mittere* est quasi solenne verbum ex Hebraismo magnae rei procurandae aliquem praeficere. Simillima est vestra provincia meae, quam gessi; differt tantum in eo, quod

quod pater ipſe mihi eam impoſuit, ego autem vobis illam iniungo.

22. Καὶ τῦτο — ἅγιον) *Et his dictis, afflavit eos, dicens: accipite divinum spiritum.* ἐμφυσᾷν, (εἰς τὸ πρόσωπον,) *inflare.* Symbolo quodam hic utebatur Chriſtus, quod cohaeret cum ſignificatione nominis πνεῦμα, ſicut poſtea die pentecoſte *ventus* fuit ſymbolum illabentis ſtatim in omnes ſpiritus. Huius moris, non tantum verbis, ſed et factis docendi exempla habemus Ieremiae XXVII, 2. Ieſ. XX, 3. Matth. XXVII, 24. Io. XIII. λάβετε πνεῦμα ἅγιον) i. e. Certiſſime accipietis Spiritum Sanctum, tanti negotii adiutorem poſt diſceſſum meum. Repetit, et ſymbolo confirmat, quod morti proximus iis promiſerat de donis Spiritus, c. XVI.

23. Ἄν τινων — κεκράτηνται) *Si cuiquam veniam peccatorum concesseritis, fruetur ille peccatorum venia; sin minus, peccatorum veniam non habebit.* Senſus eſſe videtur: Quicquid in rebus ad religionem meam pertinentibus, (a Spiritu divino edocti) conſtitueritis, id ratum habebitur a Deo. *Peccata remittere*, *peccata retinere* vel non remittere, Deo alias eſt proprium. Sed Apoſtoli in negotiis ad religionem conſtituendam pertinentibus acceperunt διακρίσεις πνευμάτων, 1 Cor. XII, 7—11. Poterant itaque annunciata peccatorum remiſſione in ſocietatem recipere, quos idoneos, vel ex ea excludere, quos indignos cenſerent. Act. II, 38. 41. 2 Cor. II, 10. Nempe refertur hoc ad munus docendi omnes gentes, licet a Iudaeis pro peccatoribus habitas. Gal. II. Contra ſi Iudaei manent in iſta perverſitate, ſeiuncti ma-

neant a nova hac christiana societate. Pertinere etiam huc videtur visibile signum remissionis peccatorum, sanatio morborum, ob peccatum inflictorum. Iac. V, 14. et immissio morborum vel aliorum malorum, tanquam visibile signum retentionis peccatorum, Act. XIII, 11. 1 Cor. V, 5. Porro, *remittere peccata* potest esse: hominibus declarare, eos habere Deum propitium, si nempe resipiscant, et doctrinam ipsis traditam sequantur. Quicquid sit, non ad omnes doctores Christianos pertinet hoc privilegium, sed ad solos Apostolos, quippe futuros *tales* Christi legatos ad homines, qualis fuerat Christus, Dei Patris legatus, (v. 21.) h. e. destinatos ei scopo, ut, quemadmodum Christus totius generis humani doctor erat, isque singularibus miraculis insignitus, ita hi hominum et nationum *omnium* doctores essent, iidemque a ceteris religionis christianae doctoribus secreti singularibus notis et auctoritate, qualis erat in illo ἀφιέναι et κρατεῖν τὰς ἁμαρτίας. Vid. *Mori* Epit. in articulo de ecclesia Corollar. 2.

24. Οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς) Vel negotio aliquo occupatus, vel quia nondum audierat de novis rebus, quas Maria narraverat.

25. Ἐὰν μὴ — οὐ μὴ πιστεύσω) *Nisi in manibus eius clavorum vestigia* (cicatrices) *viderim, iisque digitum admoverim, et manum lateri eius apposuerim, non habebo fidem* (narrationi vestrae.) Τὸν τύπον τῶν ἥλων) In Latinis libris est: *fixuram clavorum*, i. e. vestigia impactorum clavorum, quum cruci affigeretur. Manus, non pedes clavis perforabantur; hi enim funibus adstringebantur

cruci,

cruci. Habet autem τύπος significationem percussionis, et excusae etiam figurae seu imaginis; unde metaphorice de quacunque figura vel nota impressa usurpatur. Βάλλειν εἰς, non tam est *immittere*, quam potius *admovere*. ὀ μὴ πιστεύσω) Duas negationes ὀ μὴ fortius negare, notum est. Thomas rei magnitudinem sentit, optat etiam verum esse; sed tantam rem aliis narrantibus credere non potest.

26. Ἦσαν ἔσω) Phrasis ἔσω εἶναι est, ἐν οἴκῳ εἶναι *domi esse*, intus esse, cui opponitur ἔξω εἶναι. Vid. *Kypke*. ἔστη εἰς τὸ μέσον) *Constitit in medio*, ut v. 19. Phrasis notat, *se in publico omnium conspectu sistere*; qui situs eorum erat, qui alios congregatos alloqui, adeoque ab omnibus conspici volebant. Ita Xenophon *Cyrop.* I, 4. sub init. de Cyro ad milites orationem habituro dicit: στὰς εἰς τὸ μέσον.

27. Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε) Repetit Thomae verba, ut se omniscium ostendat. Φέρειν h. l. est *admovere*. Μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός, *neque dubites, sed fidem habeas*. Ἄπιστος, qui fidem denegat. Probabile est, Iesum plura dixisse, quae Ioannes omisit.

28. Ὁ κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου) *Mi domine, mi Deus*. Nominativus pro Vocativo, quod frequens Hellenistis, ut Marc. XV, 34. XIV, 36. Ps. XXXV, 23. LXXXIV, 3. etc. Graeci solent quidem nominativum nominis pro vocativo adhibere, sed articulos non confundunt, ut ὦ φίλος, pro ὦ φίλε. Quaeritur an exclamatio: *mi Deus* referenda sit ad Deum Patrem, an vero ad Iesum? Nonnulli putant, Thomam, quasi intervallo

et

et ſpatio quodam interiecto, exclamaſſe: O domine mi! et deinde: O Deus mi! ut ſit vox admirantis, vel dicentis: Luculentiſſime, o Deus, hac ratione confirmaſti, hunc eſſe verum Meſſiam et filium tuum. Sed obſtare videtur interiectum καὶ. Si Thomas Ieſum appellavit Deum ſuum, videtur vocem ὁ Θεὸς eodem ſenſu accepiſſe, quo in V. T. haud raro tribuitur illis, qui vicem Dei in his terris gerunt, Regibus, iudicibus, et inprimis Meſſiae. Pſ. LXXXII, 6. 7. XLV, 7. 8. CX, 1. ut dicere voluerit: Agnoſco te Dominum meum, et Meſſiam, Regem meum. Cf. etiam *Michaelis* ad h. l.

29. Πεπίστευκας, *credis*, ſc. me in vitam rediiſſe. Praeteritum pro praeſenti. Μακάριοι — πιστεύσαντες, *beati sunt, qui, quanquam me non viderant, crediderunt*, me in vitam rediiſſe. Plerique tamen exiſtimant, Chriſtum non loqui de ſolis diſcipulis, ſed de omnium actatum hominibus. Si (in poſterum) nemo doctrinae meae fidem habere vellet, niſi antea me oculis conſpexiſſet, profecto pauci in me eſſent credituri.

30. Πολλὰ — αὐτοῦ) *Multa alia etiam documenta* (reſurrectionis ſuae) *dedit Iesus discipulis suis*. Σημεῖα, h. l. *argumenta* et ποιεῖν pro δοῦναι, παρέχειν, ut Iudic. VI, 17. Ipſa verba: ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, docere videntur, haec ad reditum Ieſum in vitam pertinere.

31. Ταῦτα δὲ — ὀνόματι αὐτοῦ) *Haec autem literis consignata sunt, ut credatis Iesum esse Messiam, Dei filium, atque ut fide in eum felicitatem consequa-*

quamini. Ταῦτα δὲ, quae nempe in toto hoc volumine scripta sunt, inprimis sermones Christi; de miraculis enim paucissima habet Ioannes. Πιστεύοντες construe cum verbis: ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, i. e. ἐν αὐτῷ. Ἔχειν h. l. *acquirere, comparare, consequi,* ut Matth. XIX, 26.

Existimant nonnulli, e. c. *Gerhardus Io. Vossius* in Harmonia Evangelica Lib. III, cap. 4. §. 8. et *Rich. Simon* in observationibus novis, et in notis ad versionem Gallicam N. T. Ioannem primo quidem in capite hoc scribendi finem facere voluisse, deinde vero, eorum, quae praetermissa erant, recordatum, ultimum caput adiecisse. Grotius iam suspicatus est (annot. ad v. 30.) sicut ultimum caput Pentateuchi, et caput ultimum Iosuae post Mosis et Iosuae mortem additum est a synedrio Hebraeorum, ita et totum caput XXI. quod sequitur, post mortem Ioannis additum ab ecclesia Ephesina, hoc maxime fine, ut ostenderetur impletum, quod de longaevitate, non violenta morte Ioannis Dominus praedixerat: cetera autem, quae in eo capite narrantur, addita ad demonstrandum tempus, locum et occasionem illius oraculi. Argumento esse putat, quod in fine, capitis clausula huic similis repetitur, et quidem hoc modo: οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ: quibus verbis scriptor ostenderit, se de supra positis a Ioanne, et de his etiam, quae ex privatis eius commentariis erant deprompta, minime dubitare, quum alioqui, si Ioannes hoc scripsisset, dicturus fuisset, ut supra: κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, cap. XIX, 35. Grotium secuti sunt Io. Clericus et ex nostratibus Christoph. Matth. Pfaffius. Vid. Wol-

fii

vii curas ad init. capitis XXI. Paulus (Neues Repertor. Tom. II. pag. 327. sqq.) existimat, integrum cap. XXI. esse incerti auctoris additamentum, cui ex traditione nonnulla falsa et ab omni verisimilitudine abhorrentia sint admixta, (e. gr. comm. 2. 3.) narrationem autem v. 4. sqq. eandem fere esse cum ea, quam Luc. V, 2. sqq. legimus. Opposuit ei M. Io. Fr. Krausius *vindicias capitis ultimi Evangelii Ioannis.* Wittemb. 1793. 4. ille vero ad Kraussii obiectiones respondit, et sententiam suam novis argumentis confirmare conatus est, in den *Memorabilien*, 5tes St. pag. 176. Huc pertinent etiam quae in Eichhornii *Biblioth. literaturae bibl.* Tom. III. pag. 338. sqq. contra Pauli sententiam monentur. Haec accuratius examinare, non est huius loci.

CAP. XXI.

1. Ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος) Ἐπὶ τῆς, pro ἐπὶ τῇ θαλ. *apud lacum.* In Galilaea. Interea scilicet, sive metu continuo ob Iudaeorum recentem indignationem, sive alio consilio ducti discipuli, Matth. XXVI, 32. concesserant ex Iudea in Galilaeam.

2. Ἦσαν ὁμοῦ) *Congregati erant, una erant,* ita ut uno in loco, urbe domove illos fuisse significetur. Sic Xenophon *Cyrop.* I, 3. *Persarum et Medorum duces convocavit,* ἐπεὶ δὲ ὁμοῦ ἦσαν ἔλεξε τοιάδε, *quumque congregati essent, haec locutus est.* Forsan Capernaumi congregati erant discipuli, ubi Petri domicilium erat. Οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, sc. υἱοὶ, Iacobus et Ioannes. ἄλλοι

λοι — δύο) Ex numero LXX. minus nobiles, itidem Galilaei, ut videtur, vel etiam alii Apoſtoli.

3. Ὑπάγω ἁλιέυειν) i. e. Volo ire piſcatum. Nam victus, ut credibile eſt, non aliunde ſuppetebat, hactenus ex comitatu Chriſti alimoniam habentibus. ἐις τὸ πλοῖον) Relictum aut commodatum antebac.

5. Προσφάγιον) i. e. ὀψώνιον, vel ὀψάριον, ἐις τὸ φαγεῖν ἐπιτήδειον, ad cibum opportunum, quo cum pane veſcerentur, *piſces*, iique *elixi*, *aſſive*, quos interpres Latinus, et cum eo auctores Gloſſariorum Veterum eleganter *pulmentarium* vocant.

6. Ἀπὸ τῦ πλήϑες) Vocula ἀπὸ h. l. *prae*, *ob*, *propter* vertenda eſt, uti Luc. XIX, 3. c. XXI, 29. Eodem ſenſu etiam a Profanis uſurpari, multis exemplis *Kypke* confirmat.

7. Ὁ κύριός ἐςι) Ipſo miraculo admonitus. Τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, *ſuperulam induit, eaque ſe cinxit.* De ſignificatione vocis ἐπενδύτης fuſius diſputavit Io. Fr. Fischerus Proluss. pag. 80 — 85. Eſt nempe ἐπενδύτης tunica ſuperior, togae et pallio proprior, atque adeo inter ſubuculam et exteriores veſtes media, quam Attici χιτῶνα nominant, et differt a tunica altera, quae cutem tegebat, et a Latinis *interula* dicebatur et *ſubucula*, etiam *induſium*, ab Atticis χιτωνίσκος, a reliquis Graecis ὑποδύτης. Κατ᾽ ἐξοχὴν ita dicebatur genus veſtimenti ſuperioris e lino confecti, quo piſcatores uti ſole-

lebant. Cf. SCHLEUSNERI Lex. ſub hac voce. ἦν γὰρ γυμνὸς) Sic Hebraei vocant eum, qui ſuperiore veſte exutus eſt, qui non habet niſi τὸν ὑποδύτην, ſubuculam, כֻּתֹּנֶת, ut 1 Sam. XIX, 24. 2 Sam. VI, 20.

9. Ἀνθρακιὰν) *Prunarum acervum.* Ignis ſolebat ad littus fieri a piſcatoribus. Non igitur erat res inuſitata vel miraculoſa.

11. Ἀνέβη) In navem. εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς) *Traxit rete ad littus.* Intellige, hoc factum a Petro et ſociis; ſed ipſe, ut ceterorum dux, nominatur.

12. Δεῦτε ἀριστήσατε) *Adeste, prandium capite.* Quum tamen v. 4. haec piſcium captura cum annexis primo mane contigerit, *prandere* h. l. nihil fere aliud eſt, ac *ientaculum capere, matutino tempore vesci.* Quum apud veteres maxime eſſe ſolemne, nonniſi ſemel in die cibum capere, *coenantes* nempe, quod μονοσιτεῖν dicebatur: ἀριστᾶν, *prandere* dicebantur illi, qui praeter *coenam* ſemel adhuc cibum capiebant, tempore plane indeterminato, ſive mane, ſive ante, ſive circa meridiem. Sic Xenophon *Cyrop.* I, 8. 6. Plutarch. *de fort. vel virt. Alex*, Or. 2. Ἀλέξανδρος ἠρίστα μὲν ὄρθρου καθεζόμενος, *Alexander prima luce sedens prandebat.* εἰδότες) Ex vultu, voce, factis.

15. Σίμων — τούτων;) *Simon Ionae fili, amasne me magis quam illi?* Ἰωνᾶ, ſc. υἱὲ, c. I, 43. alias Βὰρ Ἰωνᾶ. Nomen בַּר in lingua Chaldaeorum atque Syrorum

idem

idem valet, quod in fermone Hebraeorum vocabulum בֵּן. Τάτων h. l. eſt maſculini, non neutrius generis, nec quae eſt *Wihtbii* ſententia, ad navigium et piſces; v. 8. ſed ad reliquos Apoſtolos refertur. Petrus non modo Chriſtum deſeruerat cum ceteris, ſed etiam eum abnegaverat. Hoc exprobrare ei poterant alii, et dicere, eum qui Chriſtum abnegaſſet, non poſſe fungi docendi munere. Ne igitur Petro in poſterum hoc obiiceretur, Ieſus ei occaſionem dare voluit adſtantibus et audientibus aliis profitendi, amari a ſe Ieſum. Hac ipſa de cauſſa Ieſus eum denuo muneri praefecit, aliis adſtantibus et audientibus. *σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε*) Promiſcue hic uſurpavit Ioannes *ἀγαπᾷν* et *φιλεῖν*, ut mox *βόσκειν* et *ποιμαίνειν* neque hic quaerendae ſunt ſubtilitates. Et reverenter Petrus ad Chriſti ſcientiam provocat, cui ſe notiorem eſſe, quam ſibi ipſi, experimento didicerat. *βόσκε τὰ ἀρνία μου*) i. e. *Curam gere eccleſiae meae.* Metaphora deſumta ex Io. X, 11 — 16. et ſenſus idem qui Matth. XVI, 18. 19. *Paſce*, i. e. ipſis, non tibi conſule: quam vocum vim optime ſe intellexiſſe Petrus demonſtrat, 1 Petr. V, 2.

16. *Πάλιν δεύτερον*) *Iterum ſecundo.* Pleonasmus, ſicut: nunc iam. *ποίμαινε τὰ πρόβατά μου*) Quod de voce *βόσκειν* et *ποιμαίνειν* diximus, idem de vocibus *προβάτων* et *ἀρνίων* intelligendum eſt, ut apparet ex collatione locorum Matth. X, 16. Luc. X, 3.

17. *Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος*) Quod ter negando, meruiſſet ter interrogari. Intellexit Petrus, tacite ſibi ex-

probrari veterem levitatem, eiusque poenitentia ductus ſerio doluit.

18. Ὅτε ἦς νεώτερος) ἦς hic habet indefinitam ſignificationem. Nam nunc quoque eum, ut iuvenem alloquitur, reſpectu venturae aetatis. ἐζώννυες σεαυτὸν) *Te ipse cingebas*, i. e. agebas vitam communem pro arbitrio tuo. Tὸ *cingere* ponitur hic ut exemplum vitae communis, quum quis pro arbitrio ſuo ſe cingere, atque quo lubet, ire poteſt. Quare additur: περιεπάτεις ὅπε ἤθελες. Quia Ieſus hoc exemplo uſus erat, (nam etiam alio poterat uti,) iam pergit in allegoria: ὅταν — ὀ θέλεις, i. e. olim tui iuris et arbitrii non eris. ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σε) Cogeris extendere, ut ſolent captivi, praeſertim cruci affigendi. ζώσει) *Vinciet*; nam et vincire eſt cingere, et Actor. XXI, 11. cingulum ſumitur pro vinculo. *Cinctione* nominatim ad vincula in cruce reſpicitur, in qua funibus extendi et ſtringi ſolebant. καὶ οἴσει, ὅπε ὀ θέλεις, et abducet te, quo nolles trahi; indicativus pro ſubiunctivo. Φέρειν, *abducere*. Agent te, quo nolles, i. e. in malam crucem. Quin cruce Petrus et quidem Romae abierit, non eſt dubitandum, quum tot habeamus veterum teſtimonia, e. c. *Tertullian.* praeſcript. cap. 36. *Euseb.* Hiſt. eccl. II, 25. Quam explicationem poſtulat etiam comm. 19. Cf. c. XIII, 36. Ceterum haec Ieſu oratio Petro ſine dubio erat obſcura, ut ſolent vaticinia.

19, Ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν θεὸν) *Quo mortis genere celebraturus esset Deum.* Δοξάζειν τὸν θεὸν h. l. eſt obſervantiam et pietatem in Deum aliqua in re decla-

clarare, in fpecie morte violenta ac cruciabili. Magnificus martyrii titulus *δοξάζειν τὸν Θεόν.* *ἀκολούθει μοι*) *Sequere me.* Hoc ita intellexiffe videtur Petrus, Iefum voluiffe feorfim alia quaedam ei dicere, non audientibus reliquis. Fortaffis autem Iefus ambigue locutus eft et voluit hoc: Sequere me in mortis genere.

20. Ἐπιστραφεὶς — ἀκολουθοῦντα) *Retrospiciens autem Petrus videt illum discipulum, quem Iesus amabat, sequi,* qui una vellet ire cum Iefu et Petro.

21. Οὗτος δὲ τί) *Quid hic sibi vult?* Quare hic te fequitur? Indigne ferebat Petrus, quod Iefum fequeretur etiam Ioannes, et teftis effe vellet eorum, quae Iefus ipfi dicturus effet. Alii fic explicant, ut Petrum dixiffe putent: Quemnam hic difcipulus habebit exitum? Ifte amicus meus, an, ut me nunc fequitur, ita etiam mecum pro te morietur? Quam hoc mihi gratum foret, fi ne mors quidem nos fepararet. Sed haec explicatio vix locum habere poteft, quum non fit credibile, Petrum de mortis genere, quo fecuturus effet Chriftum, cogitaffe.

22. Λέγει — ἀκολούθει μοι) *Respondet ei Iesus: Si eum manere iubeam, usque dum redeam, quid hoc ad te? Tu me sequere.* Non affertur integra Iefu oratio, fed pars tantum. Per hanc occafionem nempe inter alia haec etiam dixit, quae nunc fequuntur, ufus aenigmatico fermonis genere, quo v. 19. uti coeperat. *μένειν*) Sc. *ἐν τῷ ζῆν.* *Vivere, in vita manere,* quae notio frequens eft in his libris. Heinfius Syriasmum voci ineffe cenfet. Sed Profani ita loquuntur, ut patet ex locis a Kypke

Apostoli, quibus aliae mulieres resurrectionem Iesu nunciabant, in remotioribus urbis regionibus, imo Bethaniae forsitan delituerunt.

19. Τῶν θυρῶν — μέσον) Verba τῶν θυρῶν κεκλεισμένων non sunt nectenda cum ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, sed cum illis: διὰ τῶν φόβον ἰυδαίων. Quum nempe discipuli percepissent ex Maria, Iesum resurrexisse, metu Iudaeorum in unam domum coiverunt, quia rumor eius rei facile quosdam Iudaeorum commovere poterat, ad quaerendos aliquot discipulos, rumoris quasi auctores. Post μέσον supple αὐτῶν. Non dicit Ioannes, per fores clausas, per non apertas, quasi per aërem transiisse Iesum. κεκλεισμένων τῶν θυρῶν idem est, quod Romanis *prima face* dicebatur; quo tempore et vectes foribus opponebantur. Non igitur qui κεκλεισμένων θυρῶν venit necesse est διὰ κεκλεισμένων θυρῶν veniat. Notatur enim tempus; modus veniendi non exprimitur. εἰρήνη ὑμῖν) Usitata Hebraeis salutio est, qua fausta quaevis aliis apprecantur.

20. Ἔδειξεν) Quia sc. vultu ipso metum et dubitationem prae se ferebant, nec suis credebant oculis.

21. Εἶπεν — εἰρήνη ὑμῖν) Nempe discedens ab illis, post coenam, cuius meminit Lucas cap. XXIV, 41. καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ) Sicut misit me, rebus magnis inter homines gerendis. κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς) Illud *mittere* est quasi solenne verbum ex Hebraismo magnae rei procurandae aliquem praeficere. Simillima est vestra provincia meae, quam gessi; differt tantum in eo, quod

quod pater ipſe mihi eam impoſuit, ego autem vobis illam iniungo.

22. Καὶ τῦτο — ἅγιον) *Et his dictis, afflavit eos, dicens: accipite divinum spiritum.* ἐμφυσᾷν, (εἰς τὸ πρόσωπον,) *inflare.* Symbolo quodam hic utebatur Chriſtus, quod cohaeret cum ſignificatione nominis πνεῦμα, ſicut poſtea die pentecoſte *ventus* fuit ſymbolum illabentis ſtatim in omnes ſpiritus. Huius moris, non tantum verbis, ſed et factis docendi exempla habemus Ieremiae XXVII, 2. Ieſ. XX, 3. Matth. XXVII, 24. Io. XIII. λάβετε πνεῦμα ἅγιον) i. e. Certiſſime accipietis Spiritum Sanctum, tanti negotii adiutorem poſt diſceſſum meum. Repetit, et ſymbolo confirmat, quod morti proximus iis promiſerat de donis Spiritus, c. XVI.

23. Ἄν τινων — κεκράτηνται) *Si cuiquam veniam peccatorum concesseritis, fruetur ille peccatorum venia; sin minus, peccatorum veniam non habebit.* Senſus eſſe videtur: Quicquid in rebus ad religionem meam pertinentibus, (a Spiritu divino edocti) conſtitueritis, id ratum habebitur a Deo. *Peccata remittere, peccata retinere* vel non remittere, Deo alias eſt proprium. Sed Apoſtoli in negotiis ad religionem conſtituendam pertinentibus acceperunt διακρίσεις πνευμάτων, 1 Cor. XII, 7—11. Poterant itaque annunciata peccatorum remiſſione in ſocietatem recipere, quos idoneos, vel ex ea excludere, quos indignos cenſerent. Act. II, 38. 41. 2 Cor. II, 10. Nempe refertur hoc ad munus docendi omnes gentes, licet a Iudaeis pro peccatoribus habitas. Gal. II. Contra ſi Iudaei manent in iſta perverſitate, ſeiuncti maneant

neant a nova hac christiana societate. Pertinere etiam huc videtur visibile signum remissionis peccatorum, sanatio morborum, ob peccatum inflictorum. Iac. V, 14. et immissio morborum vel aliorum malorum, tanquam visibile signum retentionis peccatorum, Act. XIII, 11. 1 Cor. V, 5. Porro, *remittere peccata* potest esse: hominibus declarare, eos habere Deum propitium, si nempe resipiscant, et doctrinam ipsis traditam sequantur. Quicquid sit, non ad omnes doctores Christianos pertinet hoc privilegium, sed ad solos Apostolos, quippe futuros *tales* Christi legatos ad homines, qualis fuerat Christus, Dei Patris legatus, (v. 21.) h. e. destinatos ei scopo, ut, quemadmodum Christus totius generis humani doctor erat, isque singularibus miraculis insignitus, ita hi hominum et nationum *omnium* doctores essent, iidemque a ceteris religionis christianae doctoribus secreti singularibus notis et auctoritate, qualis erat in illo ἀφιέναι et κρατεῖν τὰς ἁμαρτίας. Vid. *Mori* Epit. in articulo de ecclesia Corollar. 2.

24. Ὀυκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς) Vel negotio aliquo occupatus, vel quia nondum audierat de novis rebus, quas Maria narraverat.

25. Ἐὰν μὴ — οὐ μὴ πιστεύσω) *Nisi in manibus eius clavorum vestigia* (cicatrices) *viderim, iisque digitum admoverim, et manum lateri eius apposuerim, non habebo fidem* (narrationi vestrae.) Τὸν τύπον τῶν ἥλων) In Latinis libris est: *fixuram clavorum*, i. e. vestigia impactorum clavorum, quum cruci affigeretur. Manus, non pedes clavis perforabantur; hi enim funibus adstringebantur

cruci,

cruci. Habet autem τύπος significationem percussionis, et excusae etiam figurae seu imaginis; unde metaphorice de quacunque figura vel nota impressa usurpatur. Βάλλειν εἰς, non tam est *immittere*, quam potius *admovere*. ὐ μὴ πιστεύσω) Duas negationes ὐ μὴ fortius negare, notum est. Thomas rei magnitudinem sentit, optat etiam verum esse; sed tantam rem aliis narrantibus credere non potest.

26. Ἦσαν ἔσω) Phrasis ἔσω εἶναι est, ἐν οἴκῳ εἶναι *domi esse*, intus esse, cui opponitur ἔξω εἶναι. Vid. *Kypke*. ἔστη εἰς τὸ μέσον) *Constitit in medio*, ut v. 19. Phrasis notat, *se in publico omnium conspectu sistere*; qui situs eorum erat, qui alios congregatos alloqui, adeoque ab omnibus conspici volebant. Ita Xenophon *Cyrop*. I, 4. sub init. de Cyro ad milites orationem habituro dicit: στὰς εἰς τὸ μέσον.

27. Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε) Repetit Thomae verba, ut se omniscium ostendat. Φέρειν h. l. est *admovere*. Μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστὸς, *neque dubites, sed fidem habeas*. Ἄπιστος, qui fidem denegat. Probabile est, Iesum plura dixisse, quae Ioannes omisit.

28. Ὁ κύριός μου, καὶ ὁ θεός μου) *Mi domine, mi Deus*. Nominativus pro Vocativo, quod frequens Hellenistis, ut Marc. XV, 34. XIV, 36. Ps. XXXV, 23. LXXXIV, 3. etc. Graeci solent quidem nominativum nominis pro vocativo adhibere, sed articulos non confundunt, ut ὦ φίλος, pro ὦ φίλε. Quaeritur an exclamatio: *mi Deus* referenda sit ad Deum Patrem, an vero ad Iesum? Nonnulli putant, Thomam, quasi intervallo

et

et ſpatio quodam interiecto, exclamaſſe: O domine mi! et deinde: O Deus mi! ut ſit vox admirantis, vel dicentis: Luculentiſſime, o Deus, hac ratione confirmaſti, hunc eſſe verum Meſſiam et filium tuum. Sed obſtare videtur interiectum καὶ. Si Thomas Ieſum appellavit Deum ſuum, videtur vocem ὁ Θεὸς eodem ſenſu accepiſſe, quo in V. T. haud raro tribuitur illis, qui vicem Dei in his terris gerunt, Regibus, iudicibus, et inprimis Meſſiae. Pſ. LXXXII, 6. 7. XLV, 7. 8. CX, 1. ut dicere voluerit: Agnoſco te Dominum meum, et Meſſiam, Regem meum. Cf. etiam *Michaelis* ad h. l.

29. Πεπίστευκας, *credis*, ſc. me in vitam rediiſſe. Praeteritum pro praeſenti. Μακάριοι — πιστεύσαντες, *beati sunt, qui, quanquam me non viderant, crediderunt*, me in vitam rediiſſe. Plerique tamen exiſtimant, Chriſtum non loqui de ſolis diſcipulis, ſed de omnium aetatum hominibus. Si (in poſterum) nemo doctrinae meae fidem habere vellet, niſi antea me oculis conſpexiſſet, profecto pauci in me eſſent credituri.

30. Πολλὰ — αὐτοῦ) *Multa alia etiam documenta* (reſurrectionis ſuae) *dedit Iesus discipulis suis.* Σημεῖα, h. l. *argumenta* et ποιεῖν pro δοῦναι, παρέχειν, ut Iudic. VI, 17. Ipſa verba: ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, docere videntur, haec ad reditum Ieſum in vitam pertinere.

31. Ταῦτα δὲ — ὀνόματι αὐτοῦ) *Haec autem literis consignata sunt, ut credatis Iesum esse Messiam, Dei filium, atque ut fide in eum felicitatem conse-*

qua-

quamini. Ταῦτα δὲ, quae nempe in toto hoc volumine ſcripta ſunt, inprimis ſermones Chriſti; de miraculis enim pauciſſima habet Ioannes. Πιςένοντας conſtrue cum verbis: ἐν τῷ ὀνόματι ἀυτȣ, i. e. ἐν ἀυτῷ. Ἔχειν h. l. *acquirere, comparare, conſequi,* ut Matth. XIX, 26.

Exiſtimant nonnulli, e. c. *Gerhardus Io. Voſſius* in Harmonia Evangelica Lib. III, cap. 4. §. 8. et *Rich. Simon* in obſervationibus novis, et in notis ad verſionem Gallicam N. T. Ioannem primo quidem in capite hoc ſcribendi finem facere voluiſſe, deinde vero, eorum, quae praetermiſſa erant, recordatum, ultimum caput adieciſſe. Grotius iam ſuſpicatus eſt (annot. ad v. 30.) ſicut ultimum caput Pentateuchi, et caput ultimum Ioſuae poſt Moſis et Ioſuae mortem additum eſt a ſynedrio Hebraeorum, ita et totum caput XXI. quod ſequitur, poſt mortem Ioannis additum ab eccleſia Epheſina, hoc maxime fine, ut oſtenderetur impletum, quod de longaevitate, non violenta morte Ioannis Dominus praedixerat: cetera autem, quae in eo capite narrantur, addita ad demonſtrandum tempus, locum et occaſionem illius oraculi. Argumento eſſe putat, quod in fine, capitis clauſula huic ſimilis repetitur, et quidem hoc modo: ὄιδαμεν ὅτι ἀληθὴς ἐςιν ἡ μαρτυρία ἀυτȣ: quibus verbis ſcriptor oſtenderit, ſe de ſupra poſitis a Ioanne, et de his etiam, quae ex privatis eius commentariis erant deprompta, minime dubitare, quum alioqui, ſi Ioannes hoc ſcripſiſſet, dicturus fuiſſet, ut ſupra: κἀκεῖνος ὄιδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, cap. XIX, 35. Grotium ſecuti ſunt Io. Clericus et ex noſtratibus Christoph. Matth. Pfaffius. Vid. Wol-

FII

vii curas ad init. capitis XXI. Paulus (Neues Repertor. Tom. II. pag. 327. sqq.) existimat, integrum cap. XXI. esse incerti auctoris additamentum, cui ex traditione nonnulla falsa et ab omni verisimilitudine abhorrentia sint admixta, (e. gr. comm. 2. 3.) narrationem autem v. 4. sqq. eandem fere esse cum ea, quam Luc. V, 2. sqq. legimus. Opposuit ei M. Io. Fr. Krausius *vindicias capitis ultimi Evangelii Ioannis*. Wittemb. 1793. 4. ille vero ad Krausii obiectiones respondit, et sententiam suam novis argumentis confirmare conatus est, in den *Memorabilien*, 5tes St. pag. 176. Huc pertinent etiam quae in Eichhornii *Biblioth. literaturae bibl.* Tom. III. pag. 338. sqq. contra Pauli sententiam monentur. Haec accuratius examinare, non est huius loci.

CAP. XXI.

1. Ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος) Ἐπὶ τῆς, pro ἐπὶ τῇ θαλ. *apud lacum*. In Galilaea. Interea scilicet, sive metu continuo ob Iudaeorum recentem indignationem, sive alio consilio ducti discipuli, Matth. XXVI, 32. concesserant ex Iudea in Galilaeam.

2. Ἦσαν ὁμοῦ) *Congregati erant*, *una erant*, ita ut uno in loco, urbe domove illos fuisse significetur. Sic Xenophon *Cyrop.* I, 3. *Persarum et Medorum duces convocavit*, ἐπεὶ δὲ ὁμοῦ ἦσαν ἔλεξε τοιάδε, *quumque congregati essent*, *haec locutus est*. Forsan Capernaumi congregati erant discipuli, ubi Petri domicilium erat. Οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, sc. υἱοὶ, Iacobus et Ioannes. ἄλλοι

λοι — δύο) Ex numero LXX. minus nobiles, itidem Galilaei, ut videtur, vel etiam alii Apoſtoli.

3. Ὑπάγω ἁλιεύειν) i. e. Volo ire piſcatum. Nam victus, ut credibile eſt, non aliunde ſuppetebat, hactenus ex comitatu Chriſti alimoniam habentibus. ἐις τὸ πλοῖον) Relictum aut commodatum antehac.

5. Προσφάγιον) i. e. ὀψώνιον, vel ὀψάριον, ἐις τὸ φαγεῖν ἐπιτήδειον, ad cibum opportunum, quo cum pane veſcerentur, *pisces*, iique *elixi*, *assive*, quos interpres Latinus, et cum eo auctores Gloſſariorum Veterum eleganter *pulmentarium* vocant.

6. Ἀπὸ τȣ͂ πλήθȣς) Vocula ἀπὸ h. l. *prae*, *ob*, *propter* vertenda eſt, uti Luc. XIX, 3. c. XXI, 29. Eodem ſenſu etiam a Profanis uſurpari, multis exemplis *Kypke* confirmat.

7. Ὁ κύριός ἐςι) Ipſo miraculo admonitus. Τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, *superulam induit*, *eaque se cinxit*. De ſignificatione vocis ἐπενδύτης fuſius diſputavit Io. Fr. Fischerus Proluss. pag. 80 — 85. Eſt nempe ἐπενδύτης tunica ſuperior, togae et pallio proprior, atque adeo inter ſubuculam et exteriores veſtes media, quam Attici χιτῶνα nominant, et differt a tunica altera, quae cutem tegebat, et a Latinis *interula* dicebatur et *subucula*; etiam *indusium*, ab Atticis χιτωνίσκος, a reliquis Graecis ὑποδύτης. Κατ' ἐξοχὴν ita dicebatur genus veſtimenti ſuperioris e lino confecti, quo piſcatores uti ſo-

le-

lebant. Cf. Schleusneri Lex. sub hac voce. *ἦν γὰρ γυμνὸς*) Sic Hebraei vocant eum, qui superiore veste exutus est, qui non habet nisi *τὸν ὑποδύτην*, subuculam, כֻּתֹּנֶת, ut 1 Sam. XIX, 24. 2 Sam. VI, 20.

9. *Ἀνθρακιὰν*) *Prunarum acervum.* Ignis solebat ad littus fieri a piscatoribus. Non igitur erat res inusitata vel miraculosa.

11. *Ἀνέβη*) In navem. *εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς*) *Traxit rete ad littus.* Intellige, hoc factum a Petro et sociis; sed ipse, ut ceterorum dux, nominatur.

12. *Δεῦτε ἀριστήσατε*) *Adeste, prandium capite.* Quum tamen v. 4. haec piscium captura cum annexis primo mane contigerit, *prandere* h. l. nihil fere aliud est, ac *ientaculum capere, matutino tempore vesci.* Quum apud veteres maxime esse solemne, nonnisi semel in die cibum capere, *coenantes* nempe, quod *μονοσιτεῖν* dicebatur: *ἀριστᾷν*, *prandere* dicebantur illi, qui praeter coenam semel adhuc cibum capiebant, tempore plane indeterminato, sive mane, sive ante, sive circa meridiem. Sic Xenophon *Cyrop.* I, 8. 6. Plutarch. *de fort. vel virt. Alex*, Or. 2. *Ἀλέξανδρος ἠρίστα μὲν ὄρθρου καθεζόμενος*, *Alexander prima luce sedens prandebat.* *εἰδότες*) Ex vultu, voce, factis.

15. *Σίμων — τούτων;*) *Simon Ionae fili, amasne me magis quam illi?* *Ἰωνᾶ*, sc. *υἱὲ*, c. I, 43. alias *Βὰρ Ἰωνᾶ*. Nomen בַּר in lingua Chaldaeorum atque Syrorum

idem

idem valet, quod in fermone Hebraeorum vocabulum בֵּן. Τέτων h. l. eft mafculini, non neutrius generis, nec quae eft *Wihtbii* fententia, ad navigium et pifces; v. 8. fed ad reliquos Apoftolos refertur. Petrus non modo Chriftum deferuerat cum ceteris, fed etiam eum abnegaverat. Hoc exprobrare ei poterant alii, et dicere, eum qui Chriftum abnegaffet, non poffe fungi docendi munere. Ne igitur Petro in pofterum hoc obiiceretur, Iefus ei occafionem dare voluit adftantibus et audientibus aliis profitendi, amari a fe Iefum. Hac ipfa de cauffa Iefus eum denuo muneri praefecit, aliis adftantibus et audientibus. *σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε*) Promifcue hic ufurpavit Ioannes *ἀγαπᾷν* et *φιλεῖν*, ut mox *βόσκειν* et *ποιμαίνειν* neque hic quaerendae funt fubtilitates. Et reverenter Petrus ad Chrifti fcientiam provocat, cui fe notiorem effe, quam fibi ipfi, experimento didicerat. *βόσκε τὰ ἀρνία μου*) i. e. *Curam gere ecclesiae meae.* Metaphora defumta ex Io. X, 11—16. et fenfus idem qui Matth. XVI, 18. 19. *Pasce*, i. e. ipfis, non tibi confule: quam vocum vim optime fe intellexiffe Petrus demonftrat, 1 Petr. V, 2.

16. *Πάλιν δεύτερον*) *Iterum secundo.* Pleonasmus, ficut: nunc iam. *ποίμαινε τὰ πρόβατά μου*) Quod de voce *βόσκειν* et *ποιμαίνειν* diximus, idem de vocibus *προβάτων* et *ἀρνίων* intelligendum eft, ut apparet ex collatione locorum Matth. X, 16. Luc. X, 3.

17. *Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος*) Quod ter negando, meruiffet ter interrogari. Intellexit Petrus, tacite fibi ex-

probrari veterem levitatem, eiusque poenitentia ductus serio doluit.

18. Ὅτε ἦς νεώτερος) ἦς hic habet indefinitam significationem. Nam nunc quoque eum, ut iuvenem alloquitur, respectu venturae aetatis. ἐζώννυες σεαυτὸν) *Te ipse cingebas*, i. e. agebas vitam communem pro arbitrio tuo. Τὸ *cingere* ponitur hic ut exemplum vitae communis, quum quis pro arbitrio suo se cingere, atque quo lubet, ire potest. Quare additur: περιεπάτεις ὅπου ἤθελες. Quia Iesus hoc exemplo usus erat, (nam etiam alio poterat uti,) iam pergit in allegoria: ὅταν — οὐ θέλεις, i. e. olim tui iuris et arbitrii non eris. ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου) Cogeris extendere, ut solent captivi, praesertim cruci affigendi. ζώσει) *Vinciet;* nam et vincire est cingere, et Actor. XXI, 11. cingulum sumitur pro vinculo. *Cinctione* nominatim ad vincula in cruce respicitur, in qua funibus extendi et stringi solebant. καὶ οἴσει, ὅπου οὐ θέλεις, et abducet te, quo nolles trahi; indicativus pro subiunctivo. Φέρειν, *abducere*. Agent te, quo nolles, i. e. in malam crucem. Quin cruce Petrus et quidem Romae abierit, non est dubitandum, quum tot habeamus veterum testimonia, e. c. *Tertullian*. praescript. cap. 36. *Euseb.* Hist. eccl. II, 25. Quam explicationem postulat etiam comm. 19. Cf. c. XIII, 36. Ceterum haec Iesu oratio Petro sine dubio erat obscura, ut solent vaticinia.

19, Ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν θεὸν) *Quo mortis genere celebraturus esset Deum.* Δοξάζειν τὸν θεὸν h. l. est observantiam et pietatem in Deum aliqua in re decla-

clarare, in specie morte violenta ac cruciabili. Magnificus martyrii titulus *δοξάζειν τὸν θεόν.* *ἀκολούθει μοι*) *Sequere me.* Hoc ita intellexisse videtur Petrus, Iesum voluisse seorsim alia quaedam ei dicere, non audientibus reliquis. Fortassis autem Iesus ambigue locutus est et voluit hoc: Sequere me in mortis genere.

20. Ἐπιστραφεὶς — ἀκολουθοῦντα) *Retrospiciens autem Petrus videt illum discipulum, quem Iesus amabat, sequi,* qui una vellet ire cum Iesu et Petro.

21. Οὗτος δὲ τί) *Quid hic sibi vult?* Quare hic te sequitur? Indigne ferebat Petrus, quod Iesum sequeretur etiam Ioannes, et testis esse vellet eorum, quae Iesus ipsi dicturus esset. Alii sic explicant, ut Petrum dixisse putent: Quemnam hic discipulus habebit exitum? Iste amicus meus, an, ut me nunc sequitur, ita etiam mecum pro te morietur? Quam hoc mihi gratum foret, si ne mors quidem nos separaret. Sed haec explicatio vix locum habere potest, quum non sit credibile, Petrum de mortis genere, quo secuturus esset Christum, cogitasse.

22. Λέγει — ἀκολούθει μοι) *Respondet ei Iesus: Si eum manere iubeam, usque dum redeam, quid hoc ad te? Tu me sequere.* Non affertur integra Iesu oratio, sed pars tantum. Per hanc occasionem nempe inter alia haec etiam dixit, quae nunc sequuntur, usus aenigmatico sermonis genere, quo v. 19. uti coeperat. *μένειν*) Sc. *ἐν τῷ ζῇν.* *Vivere, in vita manere,* quae notio frequens est in his libris. Heinsius Syriasmum voci inesse censet. Sed Profani ita loquuntur, ut patet ex locis a Kypke

allatis. ἕως ἔρχομαι) Sc. εἰς κρίσιν. Adventus Christi h. l. significat eversionem Hierosolymorum, cui Ioannes fuit superstes. Sed discipuli cum adventu Christi ad iudicium in Iudaeos exercendum putarunt coniunctum fore extremum iudicium. Matth. XXIV, 3. Poterant igitur nunc in eam devenire opinionem, Ioannem usque ad finem mundi vitam esse protracturum. τί πρός σέ;) Sic et Latine dicimus: *Quid ad te?* Quasi dicat: quicquid de illo erit, id ad te non pertinet; cura quod te spectat. Innuit Christus, Ioannem non mortem violentam experturum, sicut Petrus.

23. Ἐξῆλθεν — ἀποθνήσκει) *Igitur dimanavit fama ad Christianos, hunc discipulum non moriturum esse.* Οἱ ἀδελφοὶ h. l. non videntur esse duodecim Apostoli, inter hos enim haec fama non est sparsa; sed alii Christiani, quos saepe ἀδελφὰς appellari constat. οὐκ ἀποθνήσκει) *Non morietur.* Praesens pro futuro. Sumserunt scilicet interrogationem Christi pro affirmatione, et adventum pro adventu ad iudicium extremum. καὶ) *Et tamen,* ut alibi saepe.

24. Οὗτός ἐστιν — ἡ μαρτυρία αὐτοῦ) *Hic est ille discipulus, qui de his testatur, atque haec scripsit, et scimus eius testimonium verum esse.* Vid. quae annotavimus ad finem capitis XX. Durior paullo videtur modus loquendi: οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ, si Ioannes ipse haec scripsit. Quanquam enim non tantum nostri, sed alii etiam scriptores saepissime uti solent numero plurali pro singulari, tamen non videtur commodus esse sensus: *ego Ioannes scio, testimonium meum esse verum.*

rum. Igitur haud improbabile videtur; ſaltim hos ultimos duo verſus ab aliis eſſe additos. SEMLERUS: Vix videtur magni res eſſe momenti, aut periculi, ſi quis putet, haec adiecta eſſe ab illis, quibus Ioannes hunc librum cuſtodiendum dedit.

25. Ἔϛι δὲ — βιβλία) *Sunt vero et alia multa quae Iesus fecit; quae si scriberentur singulatim, ne ipsum quidem orbem terrarum arbitror capturum esse scriptos libros.* Hyperbolen ineſſe his verbis, nemo non videt. Sic e. g. SCHAB. f. 11. 1. *Si fuerint omnia maria atramentum, et omnes iunci calami, et totum coelum pergamentum, non sufficerent ad describendum profunditatem cordis principum.* Similia loca ſunt in *Aboth Nathan* 25. *Massecheth Sopherim* XVI, 8. *Schir* R. I. 3. Neque durior eſt huius loci noſtri hyperbole ea qua uſus eſt Cicero de rapacitate *Antonii* (Philipp. II, c. 27.) verba faciens: *Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse.* Nec contemnenda eſt *Heinsii* ſententia, ita explicantis haec verba: *Quae si singula scribantur ac seorsum, mundum ipsum credo, qui vix ista legit, tot volumina non admissurum,* Certum enim eſt, ὁ χωρεῖ interdum de eo dici, qui locum non dat, non admittit, aut faſtidit, quemadmodum Halicarnaſſenſis Dionyſius dixit L. VIII. πόλιν ὁ χωρεῖν ἄνδρας ἀγαθὰς, urbem *non admittere* viros bonos.

FINIS TOMI II.

CORRIGENDA.

Pag. 30. lin. 4. pro *ταϖόινωσιν* lege *ταϖέινωσιν*.

— 32. — 6. poſt *iis* ponatur comma.

— 42. — 2. a fine poſt *ἀνατέλλων* ponatur punctum.

— 51. — 1. poſt *pastorum* pro commate ponatur punctum.

— 62. — 12. pro *dicatur* lege dicitur.

— 72. — 5. a fine pro *suturum* ſege futurum.

— 75. — 12. a fine pro *vei* lege vel.

— 83. — 10. a fine pro *admirabuntur* l. admirabantur.

— 153. — 12. pro *proſopopoieam* l. proſopopoiam.

— 154. — 13. a fine pro *θυσαυρίζειν* l. *θησαυρίζειν*.

— 191. — 13. pro *prospieiant* lege proſpiciant.

— 205. — 7. pro *ϖὸ* lege *τὸ*

— 304. lin. ultima pro *fiuit* lege fuit.

— 553. lin. 15. pro *amitia* lege amicitia.

lebant. Cf. SCHLEUSNERI Lex. ſub hac voce. ἦν γὰρ γυμνὸς) Sic Hebraei vocant eum, qui ſuperiore veſte exutus eſt, qui non habet niſi τὸν ὑποδύτην, ſubuculam, כְּתֹנֶת, ut 1 Sam. XIX, 24. 2 Sam. VI, 20.

9. Ἀνθρακιάν) *Prunarum acervum.* Ignis ſolebat ad littus fieri a piſcatoribus. Non igitur erat res inuſitata vel miraculoſa.

11. Ἀνέβη) In navem. εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς) *Traxit rete ad littus.* Intellige, hoc factum a Petro et ſociis; ſed ipſe, ut ceterorum dux, nominatur.

12. Δεῦτε ἀριστήσατε) *Adeste, prandium capite.* Quum tamen v. 4. haec piſcium captura cum annexis primo mane contigerit, *prandere* h. l. nihil fere aliud eſt, ac *ientaculum capere, matutino tempore veſci.* Quum apud veteres maxime eſſe ſolemne, nonniſi ſemel in die cibum capere, *coenantes* nempe, quod μονοσιτεῖν dicebatur: ἀριστᾶν, *prandere* dicebantur illi, qui praeter *coenam* ſemel adhuc cibum capiebant, tempore plane indeterminato, ſive mane, ſive ante, ſive circa meridiem. Sic Xenophon *Cyrop.* I, 8. 6. Plutarch. *de fort. vel virt. Alex*, Or. 2. Ἀλέξανδρος ἠρίστα μὲν ὄρθρου καθεζόμενος, *Alexander prima luce ſedens prandebat.* εἰδότες) Ex vultu, voce, factis.

15. Σίμων — τούτων;) *Simon Ionae fili, amasne me magis quam illi?* Ἰωνᾶ, ſc. υἱὲ, c. I, 43. alias Βὰρ Ἰωνᾶ. Nomen בַּר in lingua Chaldaeorum atque Syrorum

idem

idem valet, quod in fermone Hebraeorum vocabulum בֵּן. Tϐτων h. l. eſt maſculini, non neutrius generis, nec quae eſt *Wihtbii* ſententia, ad navigium et piſces; v. 8. ſed ad reliquos Apoſtolos refertur. Petrus non modo Chriſtum deſeruerat cum ceteris, ſed etiam eum abnegaverat. Hoc exprobrare ei poterant alii, et dicere, eum qui Chriſtum abnegaſſet, non poſſe fungi docendi munere. Ne igitur Petro in poſterum hoc obiiceretur, Ieſus ei occaſionem dare voluit adſtantibus et audientibus aliis profitendi, amari a ſe Ieſum. Hac ipſa de cauſſa Ieſus eum denuo muneri praefecit, aliis adſtantibus et audientibus. *σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε*) Promiſcue hic uſurpavit Ioannes *ἀγαπᾷν* et *φιλεῖν*, ut mox *βόσκειν* et *ποιμαίνειν* neque hic quaerendae ſunt ſubtilitates. Et reverenter Petrus ad Chriſti ſcientiam provocat, cui ſe notiorem eſſe, quam ſibi ipſi, experimento didicerat. *βόσκε τὰ ἀρνία μϐ*) i. e. *Curam gere eccleſiae meae.* Metaphora deſumta ex Io. X, 11 — 16. et ſenſus idem qui Matth. XVI, 18. 19. *Paſce*, i. e. ipſis, non tibi conſule: quam vocum vim optime ſe intellexiſſe Petrus demonſtrat, 1 Petr. V, 2.

16. *Πάλιν δεύτερον*) *Iterum ſecundo.* Pleonaſmus, ſicut: nunc iam. *ποίμαινε τὰ πρόβατά μϐ*) Quod de voce *βόσκειν* et *ποιμαίνειν* diximus, idem de vocibus *προβάτων* et *ἀρνίων* intelligendum eſt, ut apparet ex collatione locorum Matth. X, 16. Luc. X, 3.

17. *Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος*) Quod ter negando, meruiſſet ter interrogari. Intellexit Petrus, tacite ſibi ex-

probrari veterem levitatem, eiusque poenitentia ductus serio doluit.

18. Ὅτε ἦς νεώτερος) ἦς hic habet indefinitam significationem. Nam nunc quoque eum, ut iuvenem alloquitur, respectu venturae aetatis. ἐζώννυες σεαυτὸν) *Te ipse cingebas*, i. e. agebas vitam communem pro arbitrio tuo. Τὸ *cingere* ponitur hic ut exemplum vitae communis, quum quis pro arbitrio suo se cingere, atque quo lubet, ire potest. Quare additur: περιεπάτεις ὅπε ἤθελες. Quia Iesus hoc exemplo usus erat, (nam etiam alio poterat uti,) iam pergit in allegoria: ὅταν — ὁ θέλεις, i. e. olim tui iuris et arbitrii non eris. ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σε) Cogeris extendere, ut solent captivi, praesertim cruci affigendi. ζώσει) *Vinciet*; nam et vincire est cingere, et Actor. XXI, 11. cingulum sumitur pro vinculo. *Cinctione* nominatim ad vincula in cruce respicitur, in qua funibus extendi et stringi solebant. καὶ οἴσει, ὅπε ὁ θέλεις, et abducet te, quo nolles trahi; indicativus pro subiunctivo. Φέρειν, *abducere*. Agent te, quo nolles, i. e. in malam crucem. Quin cruce Petrus et quidem Romae abierit, non est dubitandum, quum tot habeamus veterum testimonia, e. c. *Tertullian*. praescript. cap. 36. *Euseb.* Hist. eccl. II, 25. Quam explicationem postulat etiam comm. 19. Cf. c. XIII, 36. Ceterum haec Iesu oratio Petro sine dubio erat obscura, ut solent vaticinia.

19, Ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν θεὸν) *Quo mortis genere celebraturus esset Deum.* Δοξάζειν τὸν θεὸν h. l. est observantiam et pietatem in Deum aliqua in re decla-

clarare, in ſpecie morte violenta ac cruciabili. Magnificus martyrii titulus δοξάζειν τὸν Θεόν. ἀκολούθει μοι) *Sequere me.* Hoc ita intellexiſſe videtur Petrus, Ieſum voluiſſe ſeorſim alia quaedam ei dicere, non audientibus reliquis. Fortaſſis autem Ieſus ambigue locutus eſt et voluit hoc: Sequere me in mortis genere.

20. Ἐπιστραφεὶς — ἀκολουθοῦντα) *Retrospiciens autem Petrus videt illum discipulum, quem Iesus amabat, sequi,* qui una vellet ire cum Ieſu et Petro.

21. Οὗτος δὲ τί) *Quid hic sibi vult?* Quare hic te ſequitur? Indigne ferebat Petrus, quod Ieſum ſequeretur etiam Ioannes, et teſtis eſſe vellet eorum, quae Ieſus ipſi dicturus eſſet. Alii ſic explicant, ut Petrum dixiſſe putent: Quemnam hic diſcipulus habebit exitum? Iſte amicus meus, an, ut me nunc ſequitur, ita etiam mecum pro te morietur? Quam hoc mihi gratum foret, ſi ne mors quidem nos ſepararet. Sed haec explicatio vix locum habere poteſt, quum non ſit credibile, Petrum de mortis genere, quo ſecuturus eſſet Chriſtum, cogitaſſe.

22. Λέγει — ἀκολούθει μοι) *Respondet ei Iesus: Si eum manere iubeam, usque dum redeam, quid hoc ad te? Tu me sequere.* Non affertur integra Ieſu oratio, ſed pars tantum. Per hanc occaſionem nempe inter alia haec etiam dixit, quae nunc ſequuntur, uſus aenigmatico ſermonis genere, quo v. 19. uti coeperat. μένειν) Sc. ἐν τῷ ζῆν. *Vivere, in vita manere,* quae notio frequens eſt in his libris. Heinſius Syriaſmum voci ineſſe cenſet. Sed Profani ita loquuntur, ut patet ex locis a Kypke

allatis. *ἕως ἔρχομαι)* Sc. *εἰς κρίσιν.* Adventus Christi h. l. significat eversionem Hierosolymorum, cui Ioannes fuit superstes. Sed discipuli cum adventu Christi ad iudicium in Iudaeos exercendum putarunt coniunctum fore extremum iudicium. Matth. XXIV, 3. Poterant igitur nunc in eam devenire opinionem, Ioannem usque ad finem mundi vitam esse protracturum. *τί πρός σε;)* Sic et Latine dicimus: *Quid ad te?* Quasi dicat: quicquid de illo erit, id ad te non pertinet; cura quod te spectat. Innuit Christus, Ioannem non mortem violentam experturum, sicut Petrus.

23. *Ἐξῆλθεν — ἀποθνήσκει) Igitur dimanavit fama ad Christianos, hunc discipulum non moriturum esse.* *Οἱ ἀδελφοὶ* h. l. non videntur esse duodecim Apostoli, inter hos enim haec fama non est sparsa; sed alii Christiani, quos saepe *ἀδελφοὺς* appellari constat. *οὐκ ἀποθνήσκει) Non morietur.* Praesens pro futuro. Sumserunt scilicet interrogationem Christi pro affirmatione, et adventum pro adventu ad iudicium extremum. *καὶ) Et tamen,* ut alibi saepe.

24. *Οὗτός ἐστιν — ἡ μαρτυρία αὐτοῦ) Hic est ille discipulus, qui de his testatur, atque haec scripsit, et scimus eius testimonium verum esse.* Vid. quae annotavimus ad finem capitis XX. Durior paullo videtur modus loquendi: *οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ,* si Ioannes ipse haec scripsit. Quanquam enim non tantum nostri, sed alii etiam scriptores saepissime uti solent numero plurali pro singulari, tamen non videtur commodus esse sensus: *ego Ioannes scio, testimonium meum esse verum.*

rum. Igitur haud improbabile videtur; ſaltim hos ultimos duo verſus ab aliis eſſe additos. SEMLERUS: Vix videtur magni res eſſe momenti, aut periculi, ſi quis putet, haec adiecta eſſe ab illis, quibus Ioannes hunc librum cuſtodiendum dedit.

25. Ἔϛι δὲ — βιβλία) *Sunt vero et alia multa quae Iesus fecit; quae si scriberentur singulatim, ne ipsum quidem orbem terrarum arbitror capturum esse scriptos libros.* Hyperbolen ineſſe his verbis, nemo non videt. Sic e. g. SCHAB. f. 11. 1. *Si fuerint omnia maria atramentum, et omnes iunci calami, et totum coelum pergamentum, non sufficerent ad describendum profunditatem cordis principum.* Similia loca ſunt in *Aboth Nathan* 25. *Massecheth Sopherim* XVI, 8. *Schir* R. I. 3. Neque durior eſt huius loci noſtri hyperbole ea qua uſus eſt Cicero de rapacitate *Antonii* (Philipp. II, c. 27.) verba faciens: *Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse.* Nec contemnenda eſt *Heinsii* ſententia, ita explicantis haec verba: *Quae si singula scribantur ac seorsum, mundum ipsum credo, qui vix ista legit, tot volumina non admissurum,* Certum enim eſt, ὀ χωρεῖ interdum de eo dici, qui locum non dat, non admittit, aut faſtidit, quemadmodum Halicarnaſſenſis Dionyſius dixit L. VIII. πόλιν ὀ χωρεῖν ἄνδρας ἀγαθὰς, urbem *non admittere* viros bonos.

FINIS TOMI II.

CORRIGENDA.

Pag. 30. lin. 4. pro ταπόινωσιν lege ταπέινωσιν.
— 32. — 6. post *iis* ponatur comma.
— 42. — 2. a fine post ἀνατέλλων ponatur punctum.
— 51. — 1. post *pastorum* pro commate ponatur punctum.
— 62. — 12. pro *dicatur* lege dicitur.
— 72. — 5. a fine pro *suturum* lege futurum.
— 75. — 12. a fine pro *vei* lege vel.
— 83. — 10. a fine pro *admirabuntur* l. admirabantur.
— 153. — 12. pro *prosopopoieam* l. prosopopoiam.
— 154. — 13. a fine pro θυσαυρίζειν l. θησαυρίζειν.
— 191. — 13. pro *prospieiant* lege prospiciant.
— 205. — 7. pro πὸ lege τὸ
— 304. lin. ultima pro *fiuit* lege fuit.
— 553. lin. 15. pro *amitia* lege amicitia.